

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE'DEKİ TARİHYAZIMINDA
İDEOLOJİK TARİH PRATİKLERİ VE ESKİ
TÜRK TARİHÇİLİĞİ**

CAN TANKUT ESMEN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NEBİ MEHDIYEV

EDİRNE 2020

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV danışmanlığında hazırladığım “*Türkiye’deki Tarihyazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği*” adlı doktora tezi çalışmamda bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve bu tezin tamamı veya herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da başka bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

01.10.2020

Can Tankut Esmen

Tezin Adı: Türkiye’deki Tarihyazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği

Tezi Hazırlayan: Can Tankut ESMEN

ÖZET

Tarihyazımı, tarih araştırmalarının Türkiye’de yaygınlaşmamış bir alt disiplindir. Tarihçiliğin, hem çağın gerekliliklerine uygun hareket etme zorunluluğu hem de daha önceki tarih yazıcılığı metotlarını açma isteğiyle ilerlediği söylenebilir. Bu gelişim süreci bir bütün olarak tarihçiliğin tarihini oluştururken, sadece bu gerçek bile *tarihyazımının* araştırılması adına mesai harcamaya değeceğini kanıtlamaktadır. Bu çalışmada, Türk tarihçiliğinin cumhuriyet dönemi olarak tasnif edilen yılları içerisinde eski Türk tarihçiliğinin nasıl doğduğu, geliştiği ve kurumsallaştığı temel araştırma konusudur. Bu yapılırken, öncelikle, Türk tarihyazımı makrodan mikro ölçeğe doğru ele alınmaktadır. Ortaya koyduğum tarihyazımı modeli ekseninde, tarihçiliğin dönemleri ve dönemler arası geçiş evreleri tespit edilmektedir. Sonrasında, tarafımdan çağdaş dönem olarak adlandırılan süreç, düşünsel arka planı, metot sorunu ve tarih pratikleri bağlamında ortaya konulmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise çağdaş dönem içerisinde eski Türk tarihçiliği; kendi tarihi hikâyesi, tarih pratiklerinin bakış açılarına göre değişim gösteren imajları ve ortaya çıkarttığı genel kabuller (kanonlar) üzerinden incelenmektedir. Böylelikle, çağdaş dönem boyunca, kendi içerisinde nevi şahsına münhasır bir metot ve anlatı oluşturmuş olan fakat sonunda içine kapanıp tekdüzeleşmeye doğru meylettiğini düşündüğüm bu alan, daha iyi anlaşılma imkânı bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Çağdaş Dönem, Erken Dönem, Tepkisellik, Kanon.

Name of Thesis: Ideological History Practice of Ancient Historiography in Turkish
Historiography in Turkey

Prepared by: Can Tankut ESMEN

ABSTRACT

Historiography is a sub-discipline of historical research has not spread in Turkey. It can be said that historiography progresses with the obligation to act in accordance with the requirements of the era and the desire to surpass previous historiography methods. While this process of development constitutes the history of historiography as a whole, this fact alone proves that it is worth spending time studying historiography. In this study, how ancient Turkish historiography emerged, developed and institutionalized during the years classified as the republican period of Turkish historiography is the main research subject. While doing this, first of all, Turkish historiography is handled from macro to micro scale. On the axis of the historiography model that I have put forward, periods of historiography and transition phases between periods are determined. Afterwards, the process called the contemporary period by me is presented in the context of its intellectual background, method problem and historical practices. In the last part of the study ancient Turkish historiography in the contemporary period; his own historical story is examined over the images that change according to the perspectives of historical practices and the general acceptances (canon) it brings out. Thus, during the contemporary period, this area, which has formed a unique method and narrative in itself, but which I think tends to become withdrawn and monotonous eventually, will have the opportunity to be understood better.

Key Words: Historiography, The Contemporary Period, Early Period, Reactivity, Canon.

ÖNSÖZ

Bu çalışma günümüzden beş yıl önce tamamlanmış olsaydı, muhtemelen “Türkiye’de tarihyazımı çalışmaları henüz emekleme çağını yaşamakta” şeklinde bir cümleyle başlıyor olacaktı. Bugün ise, hiç değilse, Türkiye’de tarihyazımı çalışmaları yürüme çağına erişti diyebiliriz. Tarihin, devletlerden, kurumlardan, savaşımlardan, büyük isimlerden ve askeri gelişmelerden müteşekkil “baba” konularına son elli yılda sosyo-ekonomik tarih çalışmaları bir çelme takmıştı. Öyle ki, tarihçilerin tarihin odağını her geçen yıl biraz daha saptırmasıyla yaşanan bu değişim; nihayet tarihçilik mesleğinin tarihine karşı ilgi ve alaka ile bambaşka bir boyuta ulaşmış oldu. Klasik tarihçiliğin surlarını döverken ilk kez gedik açma başarısını da gösteren tarihyazımının şahi topları, *Bahaeddin Yediyıldız*’lara, *Mustafa Oral*’lara, *Ahmet Özcan*’lara, *İbrahim Şirin*’lere, *Erdem Sönmez*’lere ve *Ahmet Şimşek*’lere selam olsun!

Tarihyazımının, bütünün içeresinden belli bir kesiti konu edinerek inceleyen bir alt türü olarak görebileceğimiz bu çalışmada da; Çağdaş dönem Türk tarihyazımı içerisinde eski Türklerin tarih yazıcılığı incelenmektedir. Konunun nasıl ele alındığı ve nasıl ilerlediği hakkında açıklayıcı bir kısım, hâlihazırda Giriş bölümü içerisinde yer aldığı için, burada anlatılmamaktadır. Bunun yerine, okuyucunun sabrı, zorunlu bir hatırlatma için ödünç alınacaktır. Pek çok üniversitenin tarih bölümünde, hatta en saygınlarında bile, tarihyazımı çalışmaları tarih olarak kabul edilmemektedir. Tarihyazımını, açık şekilde tarihçilik mesleğinin tarihi olarak tanımladığımız halde bu garabet ısrarla sürdürülmektedir. Tabi böyle olunca, en büyük sıkıntıyı, benim gibi tarihyazımının büyüsüne bir kez kapılmış, yaptığı işin, mesleğin tarihini ortaya koymaya çalışan gençler çekmektedir. Buradan söyleyeceğim şey şudur; sayın kıdemlilerim, naftalin kokan at gözlüklerinizi çıkartın ve tarihçiliğe bir kez de öyle bakın. Göreceksiniz, dünya sandığınızdan çok daha büyük ve çok daha renkli.

Bu serzenişimden sonra, geriye önsözlerin en önemli kısmı kalıyor: teşekkür faslı. Siz kıymetli okuyucumu baştan uyarayım, benimkisi bir parça uzun olabilir! Zira çok değerli isimler, çalışmanın farklı aşamalarında çok önemli katkılarda bulundular. Tarihçilik mesleğim ya; kronolojik olarak gideyim, kıymetli dostum ve

meslektaşım *Emre Elmas*, hem beni tarihyazımı disiplini ile tanıştıran kişi olduğu hem de bu çalışmayı defalarca okuyarak yapıcı eleştirileriyle kabul edilebilir bir seviyeye getirdiği için teşekkürleri hak etmektedir. İkinci olarak; sahipsiz kalmış kitapların ve tüm sokak kedilerinin banisi, kıymetli hocam *Ahmet Özcan*; böyle bir tezin yazılabileceğine beni ikna ettiği ve yazılması adına çok emek sarf ettiği için büyük bir teşekkürü hak etmektedir. Kendisine minnettarım.

Danışmanlara, istisnasız bütün tez çalışmalarında teşekkür edildiğini görebilirsiniz. Kaç tanesi içtendir, kaç tanesi gerçektir, bu ise bilinmez. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Köprülü'nün adının üstüne çizdiği çizgi, bu sorunun haklılığının dalaleti değil midir? Benim danışmanıma teşekkürüm ise hakikat derecesince gerçek. (Epistemoloji çalışan biri olarak, kendisinin bunu okuduğunda kızacağını biliyorum.) Şöyle ki, eğer danışman hocam, sevgili *Nebi Mehdiyev* bu çalışmanın danışmanlığını üstlenme alicenaplığını göstermeseydi; sabık bölüm başkanımın dediği olacak, tez konumu tamamen değiştirerek, “tarih bölümü” teamüllerine uygun bir konu seçerek yoluma bölüm içeresinden bir danışmanla devam edebilecektim. “*Ya tez konusunu değiştir ya da bölüm dışından bir danışman bul, sana bölümden tez danışmanı yok*” denen birisi olarak, hangi sevabı işlemişim ki yolum Nebi Mehdiyev ile kesişti ve ben bugün, 2020 yılında istediğim tezi çalışabildim diye seviniyorum. Bilmiyorum. Umarım, YÖK’te birileri bu satırları okuyordur. Bu vesileyle, kıymetli hocam Nebi Mehdiyev’e binlerce kez şükranlarımı sunarım. (Danışmanlık hikâyesi daha hayati olduğu için burada biraz daha ön plana çıksa da, Nebi Hoca’nın; tezi sayısını unuttuğum kadar çok kez okuduğunu, birçok başlığı tekrar tekrar düşünmeye zorladığını ve tezin içindeki tüm iyi şeylerde payının çok ama çok yüksek olduğunu bildirmeyi bir borç sayarım, tekrar teşekkürler!)

Tarih bölümü içerisinde bir danışmanım olamadıysa da çok kıymetli bir destekçim ve adeta bir pusula gibi metnime yön veren bir hocam hep yanımdaydı. Sayın *Mehmet Kaan Çalen*’e; başta, tıpkı Emre Elmas gibi yüksek lisans tezimi kaleme almaya başladığım günlerden bu yana, tarihyazımı alanında çalışma yapmama verdiği destek için ve sonrasında ise bu çalışmayı defalarca kez okuyarak katkı sağladığı için çok teşekkür ederim. Tez izleme jürimde yer alan ve yapıcı eleştirileriyle yol gösteren, daha da önemlisi her türlü ahval ve şerait altında yazmaya

teşvik eden hocam *Ahmet Emre Dağtaşoğlu*'na da teşekkürlerimi sunarım. Tez savunmamda yer alma inceliğini gösteren; soruları ve özgün bakış açılarıyla çalışmama artı değer katan kıymetli isimler; tarihyazımı disiplininin duayeni *Ahmet Şimşek* hocam ve yapıcı eleştirileri ile tezi baştanbaşa bir süzgeçten geçirmeme vesile olan hocam *Fuat Hacısalihoğlu*'na da şükranlarımı sunarım. Kleio'nun ilham dolu fısıltıları, saydığım bu kıymetli isimlerin, kulaklarından hiç eksik olmasın.

Bir çalışma ortaya çıkarken sadece mesleğin içindeki isimlerden değil, hayatını kuşatan, onun içinde yer alan herkesten bir şekilde etkilenmektedir. Aile, burada, en çok öne çıkan yerdir. Şu anda hayatta olamasa da; yetişmemde çok büyük katkısı olan; üniversiteye ve eğitime olan inancı içinde yaşadığın çağın ve toplumun çok çok ilerisinde olan babam *Tevfik Muammer Esmen*'e; iki ergenin tüm sorumluluğunu yüklenip, İstanbul gibi bir karadeliğin içinde çocuklarına yüksek tahsil yaptıran, her şartta onları koşulsuzca destekleyen, cennet kokan annem *Lütfiye Esmen*'e ve hem bir dost hem bir kardeş olarak arkamda bir kale gibi varlığını hissedip ondan güç aldığım kıymetli kardeşim *Caner Esmen*'e binlerce kez teşekkür ederim. Ayrıca, bu çalışma yazılırken, tüm huzursuzluklarıma katlanan, bana sürekli moral ve özgüven aşılayan kız arkadaşım *Nikolina Kuniç*'e de sonsuz teşekkürler.

Ailenin yanı sıra, çalışmaları, boş kâğıtlardan yazı dolu sayfalara taşımada katkısı olan bir diğer unsur ise kurumlarımızdır. Burada özellikle teşekkürü hak eden iki kurum *İSAM Kütüphanesi* ve *Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*'dir. Her başvurumda ihtiyacım olanı, bir şekilde bulup, bana hızlıca ulaştırdıkları için; her iki kurumun çok kıymetli çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Katkısı olup ismini anamadığım dostlarım beni affetsinler; bu vesileyle, emeği geçen herkese şükranlarımı sunduğumu bir kez daha belirtirken, çalışmada yer alan tüm eksiklik ve hatalarım tarafıma ait olduğunun bilinmesini özellikle isterim.

Can Tankut Esmen

Edirne 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

TÜRK TARİHYAZIMI

A. Erken Dönem Türk Tarihyazımı	24
1. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Varlığı Problemi.....	25
1.1. Sözlü Gelenek ve İnanç Sistemi İçindeki İzler.....	27
1.2. Eski Türk Yazıtları	30
2. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Genel Karakteri ve Sınırları	35
2.1. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Genel Karakteri	35
2.2. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları	37
B. Birinci Bunalım	38
1. I. Bunalım Döneminin Nedenleri ve Gelişimi	38
2. I. Bunalım Döneminde Tarihyazımının Değişimi	41
2.1. İslam Tarihyazımı Geleneği	43
C. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımı.....	51

1. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımının Karakteri.....	51
2. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları.....	53
3. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımının Mahiyeti	55
D. İkinci Bunalım.....	65
1. II. Bunalım Döneminin Nedenleri ve Gelişimi.....	65
2. II. Bunalım Döneminde Tarihyazımının Değişimi	69
E. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımı.....	81
1. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Karakteri	81
2. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları	87
3. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Mahiyeti	88

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞ DÖNEM TARİHYAZIMI

A. Çağdaş Dönem Tarihyazımının Temelindeki Fikir Akımları	99
1. Pozitivizm	100
2. Romantizm.....	110
3. Tepkisellik.....	118
B. Yöntem Problemi.....	130
1. Tarihyazımı ve Yöntem Problemi.....	131
2. Türk Tarihyazımında Yöntem Problemi.....	136
C. Tarih Yazıcılığı Pratikleri	152
1. Kemalist Pratik.....	154

2. Bilimselci Pratik.....	167
3. Türk-İslamcı Pratik	178
4. Marksist Pratik	188
5. Alternatif Tarih Pratikleri	198

III. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ DÖNEMDE ESKİ TÜRK TARİHÇİLİĞİ

A. Eski Türk Tarihçiliğinin Tarihi	219
1. Eski Türk Tarihçiliğinin Batı'da Doğuşu	219
2. Çağdaş Dönem Öncesinde Eski Türk Tarihçiliği	240
3. Çağdaş Dönemde Eski Türk Tarihçiliği	247
B. Çağdaş Dönem Pratiklerinde Eski Türk Tarihi İmajı	268
1. Kemalist Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı	270
2. Bilimselci Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı	277
3. Türk-İslamcı Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı	282
4. Marksist Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı	289
5. Alternatif Tarih Pratikleri İçinde Eski Türk Tarihi İmajı	294
C. Eski Türk Tarihçiliğinin Yarattığı Kanonlar	300
1. Gök Tanrı İnancı (Tengricilik) ile İslam Benzeşmesi.....	302
2. Tarihi Devlet Üzerinden Kurgulama	311
3. Medeniyet (Yerleşiklik).....	318
4. Ticaret	329

5. Kadın.....	337
NETİCE.....	345
KAYNAKÇA	350

KISALTMALAR

AİBÜ : Abant İzzet Baysal Üniversitesi

ATAM : Atatürk Araştırma Merkezi

ATÜT : Asya Tipi Üretim Tarzı

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

BTTK : Birinci Türk Tarih Kongresi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Dr. : Doktor

DTCF : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

M.Ö. : Milattan Önce

ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Ord. : Ordinaryüs

Prof. : Profesör

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sad. : Sadeleştiren

SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi

TAE : Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TALİD : Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

Terc. : Tercüme Eden

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK : Türk Tarih Kurumu

TUHED : Türk Tarih Eğitimi Dergisi

USAD : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi

vb. : ve benzeri

vs. : ve sair

vd. : ve devamı

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

YÖK : Yükseköğretim Kurulu

Yy : Yüz yıl

GİRİŞ

Tarih sözcüğü karşıladığı iki anlamla; hem *geçmişte meydana gelen olayların tamamı* hem de *geçmişte yaşanan olayların tarihçilerce bir bağlam içerisinde yeniden inşa edilerek kaleme alınması* olarak toplumlar nezdinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Bu anlamlardan özellikle ikincisi, benim kullanacağım biçimiyle tarih yazıcılığı, bu çalışmanın araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Tarih yazıcılığının, oldukça şüpheli bir genel kabul olmasıyla birlikte bilinen ilk tarihçi olarak kabul edilen Herodotos'tan başlayan ve binlerce yıllık bir süreçten geçerek günümüze uzanan kendi özgün hikâyesine sahip olduğu söylenebilir. İşte söz konusu hikâyeyi ortaya koyan ve bir başka deyişle tarih yazıcılığı eyleminin kendi tarihini yazmayı amaçlayan çalışmalar, tarihyazımı (historiography) kavramı altında incelenmekte ve onun önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir. Tarihyazımı, ilgili sahada önemli çalışmalar yapmış bir isim olan Daniel Woolf tarafından dört ana anlama sahip olarak tanımlanmaktadır:

a) *Tarih yazma yöntemlerinin incelenmesi;*

b) *Belirli bir sahada yapılmış tarih çalışmalarının, konu hakkındaki bilgi ya da kilit tartışmalar ekseninde yeniden incelenmesi;*

c) *Tarih yazıcılığının tarihi, yani büyük tarihçilerin ve metinlerin gözden geçirilmesine fakat aynı anda kanon dışı eserler ve bu eserlerin üretildiği toplumsal ve kültürel bağlam gözetilecek şekilde bir analiz yapılması;*

d) *tarih yazıcılığı faaliyeti.¹*

¹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 30. Bu çalışmada ise *tarihyazımı*; (c) şıkında ifade edilmiş olduğu gibi, tarih yazıcılığının tarihi anlamını karşılayan bir biçimde kullanılacaktır. Woolf'un yaptığı tanımlamada (d) şıkında kendine yer bulan ve anlamca tarih yazma eylemini karşılayan ifade ise *tarih yazıcılığı* olarak anılacaktır.

Tarihyazımının ne olduğuna, dünyada ve Türkiye’de tarihyazımına dair tasavvurun ve konu ile ilgili çalışmaların nasıl geliştiğine değinmeden önce; tarih yazıcılığının gelişimine dikkat çekmekte fayda vardır. Dünyada tarih yazıcılığı kendi küresel tarihi ekseninde ele alınırken; üç ana yol üzerinde ilerleyen bir şekle sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu l; tarihin ve tarihyazımının sahibi olma iddiasındaki Batı², Batı’ya karşı bir tepki ortaya koymasıyla tekrar dikkatleri çeken Dođu³ ve son olarak da *Dışarıdakiler* olarak adlandırmak istediğim ve tarihyazımı alanında çalışanların tasnifine dâhil olamayan küçük bir kesimden oluşmaktadır. Ben de; tarih yazıcılığının tarihini aıkladarken; Batı’nın tarihyazımını sahiplenen, hatta kendi malı ilan eden söyleminin muhtevasını daha iyi anlama zaruretinden nceliği Batı’ya vereceğim. Peşi sıra Doğu tarihçiliğine, Batı’ya karşı gösterdiği tepkisellik bağlamında değinerek, hem tarihiiliğin hikâyesini hem de Batı ile Doğu arasındaki mücadeleyi daha iyi somutlaştırmış olacağım. Tarihin bu asırları aşan öyküsünde sıra son olarak ise Dışarıdakilere gelecek ve böylece tüm parçalar tarihyazımının hikâyesinin içerisinde buluşacak.

Batı’da gelişen tarih yazıcılığı düşünülecek olursa; Herodot ile Thukydides’ten başlayan ve Hristiyanlık inancını şekillendireceği bir tarih anlayışına varana kadar geçen oldukça uzun bir erken dönemden bahsedebiliriz. Burada Antik ağın Yunan kroniklerinden, Romalı tarihçilere, Batı’nın kendi içindeki barbar topluluklar olarak adlandırdığı Germen ve İskandinav kabilelerine ait tarih metinleri ve *sagalara* kadar pek çok farklı türde metni Batı’nın erken döneminin ürünleri olarak karşımızdadır. Tarihyazımı zerine çalışmalar yürüten araştırmacılar, ekseriyetle bu devreye ait çalışmaları tarihçiliğin merkezine koymayı genel geçer bir kural haline getirmiştir. Batı’da Antik Yunan ve Roma’nın deneyimlerinde şekillenen tarihçilik, geç Ortaçağ Avrupası’nda Hristiyanlık düşüncesi ile yoğurularak teolojik zeminine oturmuş; yaradılıştan kıyamete giden bir istikametteki yolculuğu açıklamaya çalışan ereksel bir yapı kazanmıştır. Bir ikinci olarak, Batı’nın teolojik bakış açılı tarihçileri, tarihsel gerçeklikle uyuşmada büyük problemleri olan kendi Kutsal Metinlerinin tarihsel gerçeklik üzerine kurulu olduğu ve Kilisenin,

² Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, ev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 503.

³ Konu ile ilgili detaylı bir analiz için bkz.: Edward Said, *şarkiyatçılık*, Pınar Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul 1991.

zamanın akışı ile (kader ile) göbekten bağlantılı olduğunu ileri süren, ispatlamaya çalışan, bir resmi tarihi de ortaya koymaya çalışmışlardır. Burada Latince ve Roma'dan miras alınan *retorik* düşüncesi yazılan tarihler içinde ön planda olmuştur.⁴

Erken modern dönem ile birlikte ise hem yerel diller hem de insanlığın (Hristiyan âleminin) bütününe değil; belirli bir grubu konu edinen ilk tarih metinleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde; (Rönesans döneminde) tarz, tür ve içerik olarak Yunan ve Romalı tarihçilerin model alınması tarihyazımına dair algıyı kökünden değiştirirken, matbaa ile birlikte tarih metinlerinin ilk kez yaygınlaşması ise tarihe yönelik kamusal bir açlığın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁵ Kavram olarak Ortaçağ karanlığı ile özdeşleştirilen teolojik tarihi Batıda yıkan sembol olay ise Lorenzo Valla'nın, filolojinin esaslarına dayanarak, kilisenin elinde bulunan *Konstantin'in Bağışı* adlı evrakın sahteliğini ispatlaması olmuştur.⁶ Böylelikle modern çağın tarihçisinin aklın ve yöntemin ışığında belge ile nasıl bir ilişki içinde olacağına dair (yönteme dair) ilk kapı aralanmıştır.

Erken modern dönemden Aydınlanmaya geçişte ise Batı tarihçiliğinin temel amacı; tarihi akıl, doğu, insan gibi temalara bağlama çabasına dayanmaktadır. Bu minvalde; Vico, Voltaire, Hume ve Condorcet gibi isimler yazıları ve tarih denemeleri ile tarihyazımının değişimine katkı yapmışlardır.⁷ Hristiyanlığı anlamlandırma ve açıklama çabasından uzaklaşan tarih; insan ve akıl ekseninde yeniden ele alınırken, dönem tarihçiliğinin teması, Edward Gibbon örneğinde görülebileceği gibi, ilk kez bir uygarlığın çöküşünün nedenlerini irdelemeye çalışması itibarıyla oldukça değişmişti. Sadece bununla da kalmayan Gerileme ve Çöküş, muhtevastaki pasajlarda yer yer Kiliseyi küçük düşürdüğü ve Hristiyanlık karşıtı Romalıları olumladığı için dindar çevreler ve Kilise tarafında da düşmanlar

⁴ John Arnold, *Tarih*, Terc. Sevda Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara 2007, s. 37.

⁵ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 206.

⁶ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 208. Lorenzo Valla'nın araştırması aynı zamanda dil ve kültüre dair çalışmaların tarihin alanına ilk kez sokulması demektir. Böylece, Thukydides'ten beri kırılmayan ancak siyasi olayların tarihi olur anlayışı, ilk kez kırılmaktadır. John Arnold, *Tarih*, s. 58.

⁷ John Arnold, *Tarih*, s. 64.

kazanmıştır.⁸ John Arnold, bu yönüyle Edward Gibbon'un günümüzde anlaşılacağı biçimde ilk tarihçi olduğunu söylemektedir.⁹

Batı tarihçiliğinin modernitenin sınırları içerisinde sayılabilecek son büyük dönüm noktası ise; tarih biliminin Leopold von Ranke ile girdiği profesyonelleşme çağı ve Ranke'de güçlü bir temsilini bulan tarihin tikelliği anlayışı ile bu düşüncenin beslediği belgeci tutum olmuştur.¹⁰ XIX. yüzyılın pozitivizmi ile birlikte at başı olarak gelişen bu yaklaşım; XX. yüzyılın sonlarından itibaren günümüze kadar Türkiye'de de en çok eleştirilen tarih yazıcılığı yaklaşımı olmuştur. Ranke'nin profesyonel bir uğraş haline getirdiği tarihçiliğe dönecek olursak; Fransız Michelet ve Alman Treitschke gibi öncü örnekler etrafında Aydınlanmanın akılcılığına yönelen romantik bir tepki gelişmekte ve gerçek manada ilk milliyetçi tarihçiler Batı'da ortaya çıkmaktaydı.¹¹ Avrupa kıtasının tamamında gözlenebilen bu akımın diğer temsilcileri arasında; Avusturyalı Josef Alexander von Helfert, Yunan Konstantinos Paparrigopoulos, Çek Frantisek Palacky, Macar Istvan Horvath ve Mihaly Horvath, Norveçli Peter Andreas Munch, İsveçli Eric Gustave Geijer, Finlandiyalı Koskinen, Litvanyalı tarihçi Simonas Dakuntas ve Rus Solovyev sayılabilir.¹² Romantik-milliyetçi bu tarihçiler; hızla uluslaşan ve merkezileşen devletlerin, ihtiyaç duydukları sağlam kökleri vermek adına birbirleri ile yarışan sayısız isimden sadece küçük bir azınlıktır.

Tasnifime göre Batı'nın karşısında Doğu olarak konumlanan tarihyazımının erken döneminde; Anadolu'daki ve Mezopotamya'daki toplumlarından Çin'e kadar uzanan geniş coğrafyada; temeli yıllık esasına göre tertip edilmiş kroniklere dayanan bir tarih yazıcılığı, kendine ait ilk tarih metinlerini ortaya çıkarmıştır. Tarihyazımı alanında kaleme alınan ve tarihyazımı çalışmalarını biçimlendiren temel çalışmalarda kendisine oldukça az yer bulan Doğu tarihçiliği; özellikle Sümer ve devamındaki diğer Mezopotamya toplumları ile antik Çin dönemine kadar uzanan Çin yıllıkları

⁸ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 343.

⁹ John Arnold, *Tarih*, s. 70.

¹⁰ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 402.

¹¹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 385.

¹² Konu ile ilgili detaylı bilgi için Daniel Woolf'a ait *Tarihin Küresel Tarihi* adlı eserin *Kırık Ayna-Tarihsicilik, Romantizm ve Milliyetçilik* başlıklı bölümüne müracaat edilebilir. Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 383-393.

üzerinden otantikleştirilmiştir. Böylelikle Doğu'da gelişen tarihçilik, yerel ve sınırlı bir tecrübe olarak paranteze alınmış ve paranteze alan tarafından Doğu'nun asıl hikâyesinin dışında tutulmasının imkânı yaratılmıştır. Zaman zaman Arnaldo Momigliano gibi isimler ortaya çıkıp bu durumun aksi tezler ortaya atsalar dahi tarihyazımı içerisindeki bu kanonik durum değişmemiştir.¹³ Antik dönemin Doğulu toplumları üzerindeki anlayış genellikle çok dar bir saray-iktidar bağlamına indirgenerek ele alınmıştır. Bu durumun bir başka istisnası, Joseph Needham tarafından Çin üzerine yapılan incelemedir. Needham çalışmasında, Çin tarihyazımını ele alırken, dönemin Çin toplumunun zaman anlayışını inceleme nesnesi haline getiren bir yol izlemiştir. Böylelikle saray-tarihçi-kronik üçgeni içerisine hapsolmuş bir metinden uzak; eski Çin'in zamana ve tarihe yaklaşımını ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma ortaya çıkmıştır.¹⁴

Doğu'da gelişen tarihyazımını incelerken, Batı örneğinin aksine, doğrusal bir gelişim çizgisinden bahsetmek mümkün değildir. Erken dönem sonrasını açıklama yolunda önce bir uzaklaşma ve modern dönemde ise bir yaklaşma fenomeninden bahsetmek gereklidir. Batı'nın kendi karşısında bir ve bütüncül bir yapı olarak tanımladığı ve Batı'nın ötekisi olma bağlamında kendisinin karşıtı olarak çeşitli özelliklerle imleyerek mücehhez hale getirdiği Doğu gerçekten böylesine yeknesak mıdır sorusu bu noktada sorulmayı hak etmektedir. Özellikle, Batı'nın teolojik bir yaklaşımla hareket ettiği çağda ve hemen sonrasında gelişen Rönesans-Reform-Aydınlanma sürecinde; Doğu toplumları fazlasıyla kendisine has parçalardan oluşan oldukça çok sesli bir süreçten geçmekteydi. Bu dönemde bir *uzaklaşma* fenomeni devreye girmişti ve İslam dinine mensup olanlar özelinde teolojik ve geleneksel dini yapılarını sürdüren Doğulu toplumlar erken döneme organik bağlarla bağlanmış örfi bir tarih anlayışını geliştirmekteydi.

İslam tarihyazımını anlayışı; İbn İshâk, İbn Havkal, İbn Kuteybe, Dineverî, Yakubî, Belâzürî, İbn Hallikân, Ali İbnü'l-Esîr, Ebu Cafer Taberî ve İbn Haldun gibi

¹³ Momigliano tarihyazımına dair düşüncesinde, Antik Yunan ve Roma'yı besleyen temel metinlerin Perslere ait olduğunu ve Persler özelinde Mezopotamya'da gelişen tarih düşüncesi vasıtasıyla Herodotos-Thukydides çizgisinin gelişme imkânı bulduğunu iddia etmektedir. Arnaldo Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. Güneş Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul 2011, s. 27.

¹⁴ Joseph Needham, *Doğulu İnsan ve Zaman*, Çev. Nejdet Özberk, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 9.

her biri klasikleşmiş önemli isimlerin kalemi etrafında şekillenirken;¹⁵ Türkler de, İslam tarihyazımı geleneğinin İran yorumunu ortaya koyan Beyhakî, Cüveynî, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî ve İbn Bîbî gibi isimlerden etkilenerek kendi özgün teolojik tarihyazımı çizgilerini geliştirmiştir. Klasik Osmanlı tarihçiliğinin temel metinleri sayılabilecek İdris-î Bitlisi ve Kemalpaşazade'den Vakanüvislik kurumuna ve ilgili kurumun zirvesi olarak kabul edilen Cevdet Paşa'ya kadar Osmanlı coğrafyasındaki tüm Türk tarihyazımı, Doğu tarihyazımının İslami kolu içerisinde gelişen ürünler olarak sınıflanabilir.

Doğu'nun diğer kolunda ise ortaya koydukları kronikler ile Çin ve Japon toplumları başı çekmektedir. Bu noktada Çin'in dev bir bürokrasi çarkı etrafında dönen imparatorluk anlayışının, tarih metinleri üzerinde etkisini sürdürmesine rağmen gelişen ve güçlenen bir tarihçilik anlayışından söz etmek mümkündür. Aynı dönem Japonya'sında ise, tarih metinleri erken dönemin sözlü anlatılarının yazılı metinlerde rafine hale getirildiği, güçlenen milliyetçi anlayış ekseninde yazılı metinlerin ve tabii ki tarihlerin Çin etkisinden arındırıldığı ve tarihin geçmişten alınacak bir dersler yekûnu olarak düşünölmeye başlandığı bir atılım evresine ulaşmıştır.¹⁶ Güçlü kültürlerin ve geleneksel yapılarının yine güçlü bürokratik kurumlar ile kesiştiği bu toplumlarda tarihçiliğin de, bürokrasinin karmaşık yapısı içerisinde merkeze bağlı bir rol edinme imkânı bulduğu söylenebilir.

Doğu'da görölen ikinci fenomen olan *yakınlaşma* ise Doğu toplumunun yüz yüze geldiği Batılılaşma (modernleşme) hareketinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, inanç ve geleneklere bağlı olarak bölgeden bölgeye değişiklik gösteren tarih anlayışları ve metinleri; Aydınlanma Avrupası'nın ortaya koyduğu tarih anlayışı tarafında domine edilmiş ve Çin'den Türk topraklarının en Batı ucuna kadar oldukça geniş bir sahada tarih düşüncesini etkiler konuma gelmiştir.¹⁷ Batılı anlayış ve formun “modernleştirdiği” tarih metinleri bu esnada pozitivist ve romantik

¹⁵ Bu mesele, çalışmanın I. bölümünde *İslam Tarihyazımı Geleneği* başlığı altında etraflıca incelenecektir.

¹⁶ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 357-361.

¹⁷ Bu noktada, Doğudaki tarih anlayışı değişiminin, Batılı romanın Doğulu toplumlara tesiri üzerinden takip edilmesi gerektiğine işaret edebilirim. Modernite-Roman arasındaki bağ konusunda daha fazla analiz için bkz. Mustafa Özel, *Romanperver İktisatçı*, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

bir karaktere bürünürken, kendi geleneklerini duyumsamaya devam eden Doğulu tarihçiler bir kırılma yaşamış ve *Batılaşmış Doğu tarihyazımının* en karakteristik özelliği olan *tepkisellik* de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Küresel tarihyazımı tasnifimin en ucunda yer alan ve dışarıdakiler olarak adlandırdığım, Yenidünya ve Sahra altı Afrika halklarının tarihçilik pratiklerine dayanan; özellikle Orta ve Güney Amerika'da belirgin bir tarihçilik tecrübesi yaratmış olan topluluklar da, geçmişin deneyimlerini geleceğe aktarmayı hedefleyen, kolektif bilinci güçlendirecek metinler ortaya koymuştur. Tarihyazımında Batı ve Doğu yollarının müşterek hareket edebildikleri ender alandan birisi işte tam da bu dışarıdakilere ait olan tarihçilik tecrübesinin görmezden gelinmesidir. Trouillot'un dediği gibi; *her tarihsel anlatı, içinde bir dolu suskunluk barındırır*¹⁸ ve tarihyazımının hikâyesinde hakkında konuşulmayanlar, işte bu dışarıda bırakılanlar olmuştur.

Daniel Woolf, yaptığı, *bir şeyi bir anlatının merkezine yerleştirmek, neyin merkez neyin çevre olduğunu tartışsa da, hiç olmazsa çevrede de bir şeyler olduğunu kabul eder. Ama genelde Batı tarihyazımı, bir araştırmalar yüzyılında temsil ettiği haliyle, geçmiş anlayışını merkezileştirmemiş, onu tüm öyküsü haline getirmiştir*,¹⁹ çıkışıyla tarihyazımında benim tanımımınla Doğudakilere ve Dışarıdakilere bir yer açmaya imkân tanıyacak eleştiriyi yapmıştır. Bu yargıdan hareketle Woolf; özellikle Maya, Aztek ve İnka toplumlarında; İspanyol işgalinden önceki dönemlere ait güçlü bir tarih anlayışının yerleşmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre; M.Ö. 500'e kadar geriye götürülebilecek ve piktografik, logografik, ideografik ve fonetik unsurların bileşiminden oluşan; yeri geldiğinde taşlara kazınan yeri geldiğinde hafıza ile sözlü olarak aktarılan güçlü bir tarihçilik, Orta Amerika toplumlarında var olmuştur.²⁰ Woolf'a göre; bir benzeri Anadolu'da Hititler tarafından da kullanılmış olan, *quipu* adı verilen renkli düğümlü ipler, tarihi hikâyeleri ezberlemeye yarayan ve

¹⁸ Michel Rolph Trouillot, *Geçmiş Sustumak*, Çev. Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 54.

¹⁹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 43. Bu çalışmada en çok *Tarihin Küresel Tarihi*'nden beslenmemin ve her başım sıkıştığımda referansımı Woolf'ta aramamın en büyük sebebi; Woolf'un yukarıdaki eleştirisi bağlamında kaleme aldığı çalışmasına duyduğum derin saygıdır.

²⁰ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 276.

sözlü anlatım sırasında anlatıcıya ipuçları sunan, tarih metinleri olarak tanımlanmalıdır.²¹

Dışarıda bırakılan tarih anlatılarının bir diğer kolu ise Sahra altı Afrika'da gerçekleşen tarihe dair parçaların; büyük anlatılar içerisinde yok sayılması eğilimidir. Konu Batılı araştırmacılar için Hegel'in meşhur, *Afrika'da bir tarih yoktur. Zira orada ne değişim ne gelişim ne de bir ilerleme vardır*²², yargısından sonra kapanmış gibidir. Fakat özellikle 1940'lı yıllardan sonra bağımsızlığını kazanmaya başlayan Afrikalı milletler tarih araştırmalarına büyük hız vermiş ve kendilerine ait erken dönem tarihyazımını inşa etmeye başlamışlardır.²³ Bu akım, özellikle sözlü geleneği inceleyerek ve kültürel antropolojinin yarattığı kavramları ortaya çıkarmaya ve bu kavramlardan faydalanarak yeni bir Afrika tarihyazımını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Woolf'un yaptığı tanımlar içerisinde, tarih yazıcılığının tarihi hikâyesi olarak kabul ettiğim tarihyazımını, yukarıda özetlenen ve tarih yazıcılığına ait olan hikâyenin nasıl anlatılacağı üzerinde girilen mücadelenin genel adı olarak da tanımlanabilir. Tarih yazıcılığının hikâyesinin, kim tarafından nasıl anlatıldığı; toplumların kendi tarihlerine dair anlatıları üzerinden sürdürdükleri savaşı; tarihçiliğin gelişimi ve tarihin anlamlandırılması (bir başka deyişle tarih felsefesinin başlaması) cephelerine taşınmaları ve bir anlamda mevzi genişletmelerinden başka bir şey değildir. Bu anlamda özellikle Robin Georg Collingwood'un *Tarih Tasarımı*²⁴ adlı eseri Batı'da gelişen tarih anlayışlarını birbirleri ile kıyaslayarak neticede bir büyük anlatı ortaya koyması itibarıyla ilk büyük girişimdir. Collingwood'u takip eden ikinci büyük isim ise Edward Hallett Carr ve eseri *Tarih Nedir*²⁵ olmuştur. 1900'lü yılların ilk yarısında ortaya çıkan bu kült metinler; II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da tarih düşüncesi ve tarihyazımında yaşanacak patlamaya temel oluşturan kült metinlere dönüşmüştür.

²¹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 288.

²² Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Philosophy of History*, Batoche Books, Kitchener/Ontario, 2001, s. 117.

²³ Konu hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz.: Patrick Manning, "African And World Historiography", *The Journal of African History*, C. 54, S. 3, 2013, s. 320.

²⁴ Robin Georg Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, 5. Basım, Ankara 2013.

²⁵ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, Birikim Yayınları, İstanbul 1980.

Tarihyazımının Batı'daki serüveni Michel de Ceretau'nun *Tarihyazımı*²⁶ adlı eseriyle Fransız düşüncesinin mirasının süzgecinden geçerek devam ederken; tarih yazıcılığı Ernst Breisach'ın *Tarihyazımı*²⁷ adlı eseri ileyse tamamen Batının malı olarak ilan edilmiştir. Özellikle bu çalışma; Batı kültürünün gelişim evrelerini ortaya koyması ve tarihçiliği bu evreler üzerinden açıklamaya çalışması ile tarihyazımı çalışmaları üzerinde geri dönülemez bir etki yaratmıştır. Öyle ki, bu çalışmada, Türk tarihyazımı, Breisach'ın yaptığına benzer şekilde bir dönemlendirme/tasnif etme arayışı ile ele alınarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Buna karşın tarihi tüm insanlığın ortak malı olarak gören ve küresel çapta bir tarihçilik tarihi denemesi olan Daniel Woolf'un *Tarihin Küresel Tarihi*²⁸ kaleme alınmış ve Woolf tarafından Breisach'a adeta bir cevap verilmek istenmiştir. Takip eden dönemde Batıda tarihyazımı çalışmaları yöntem problemi ekseninde gelişmeye devam etmiş daha çok XX. yüzyıl tarihçiliğinin sorunlarına çözüm arayan bir hüviyete bürünmüştür. Bahsi geçen çalışmaların belli başlıları; Marc Bloch'un, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*²⁹, John Tosh'un, *Tarihin Peşinde*³⁰ adlı eseri, John Arnold'un *Tarih*'i³¹, Georg Iggers'in, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*³² çalışması, Jack Gody'nin, *Tarih Hırsızlığı*³³ ve Michael Stanford'un, *Tarih İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*³⁴ adlı eseri olarak sayılabilir. Bir sonraki aşamada ise, Batıda tarihyazımı çalışmaları, derinlik kazanarak daha özel konularda derinlemesine bilgiyi ortaya koymaya çalışan incelemelere dönüşmüştür. Peter Burke'e ait *Annales Okulu*³⁵, Marc Ferro'nun *The Use and Abuse of History*³⁶ adlı çalışması, Yves

²⁶ Michel de Certeau, *Tarihyazımı*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020.

²⁷ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, Çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

²⁸ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

²⁹ Marc Bloch, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

³⁰ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

³¹ John Arnold, *Tarih*, Terc. Sevda Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara 2007.

³² Georg Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

³³ Jack Gody, *Tarih Hırsızlığı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

³⁴ Michael Stanford, *Tarih İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, Çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

³⁵ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.

Lacoste'un *İbni Haldun*'u³⁷, postmodern tarihçiliğin en sert kalemi Keith Jenkins'in *Tarihi Yeniden Düşünürken*³⁸ adlı çalışması, Alun Munslow'un *Tarihin Yapısökümü*³⁹ ve post modernlere karşı modern tarihçiliğin bir savunmasını yapan Richard Evans'ın *Tarihin Savunusu*⁴⁰ adlı çalışmaları bu grup içerisinde sayılabilir.

Tarihçiliğin tarihini, elbette ki kendi zihni arka planı bağlamında, ortaya koymak suretiyle yürütülen tarih savaşının bu cephesinde, Türk tarihçileri başka hiçbir cephede olmadıkları kadar güçsüzdür. Çünkü ellerindeki mühimmat, “tanka karşı taşla-sopayla mücadele etmek” alegorisini hatırlatacak ölçüde zayıf ve eksiktir. Bu noktada, tarihçilere düşen, tarihyazımı hususunda, daha çok düşünmek, daha çok üretmek ve küresel çerçevede söz sahibi olacak kalitede eserler vererek; tarihçiliğin bu son cephesinde muharebe kazanacak ağırlığa ulaşmaktır. Türkiye’de tarihyazımı tasavvuru, siyasi tarihin tarihçiliğin tek mümkün şekli olduğu yönündeki anlayışın ağırlığı altında ezilmektedir. Buna karşın sosyal ve iktisadi tarih çalışmalarının ilk gediği açtığı surdan; tarihyazımı da çıkmayı başarmış ve son yıllarda yükselen bir ivme ile ortaya konan yeni çalışmalar; Türkiye’deki tarihyazımı tasavvurunu gözle görülür, elle tutulur hale getirmeye başlamıştır.

Söz konusu çalışmaların ilki sanılanın aksine Büşra Ersanlı'nın çalışması değildir. Her ne kadar bir tarihyazımı çalışması gibi dursa da, *İktidar ve Tarih*⁴¹ esasında oldukça sert bir Kemalizm eleştirisidir. Tarihyazımı burada tarihçinin amacı değil aracı olmuş durumdadır. Bunun aksine; Mustafa Oral'ın kaleme aldığı *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*⁴², tarihyazımı sahasında Türkiye’de ortaya konan ilk çalışma olarak anılabilir. Çalışmanın ilk kez yayımlandığı 2006’yı takip eden yıllarda tarihyazımı sahasından hemen yeni bir ses çıkmamıştır. Ahmet Özcan tarafından hazırlanan bir doktora tezi olan ve 2011 yılında ilk baskısını yapan *Türkiye’de*

³⁶ Marc Ferro, *The Use and Abuse of History*, Routledge, New York 2003.

³⁷ Yves Lacoste, *İbni Haldun*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

³⁸ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, Çev. Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

³⁹ Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

⁴⁰ Richard Evans, *Tarihin Savunusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

⁴¹ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2013.

⁴² Mustafa Oral, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayıncılık, Ankara 2006.

*Popüler Tarihçilik*⁴³ tarihyazımı alanındaki suskunluğu sona erdirirken aynı zamanda 2010'lu yılların tarihyazımı çalışmaları için oldukça bereketli geçeceğini ilan eden önemli bir kilometre taşı olmuştur.

2010'lu yıllarda, Türk tarihçileri, Türk tarihyazımı alanında yeni çalışmalar ortaya koymaya başlamış; böylelikle Türk tarihyazımı tasavvuru da ilk kez somutlaşma imkânı bulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus; çalışmaların genel karakterinin belirli dönem incelemeleri (Tanzimat dönemi, Meşrutiyet dönemi, Erken Cumhuriyet dönemi, Atatürk dönemi vb.) ya da kimi önemli tarihçiler (Cevdet Paşa, Zeki Velidi Togan) üzerinde yapılan araştırmalar olarak tasnif edilebilecek olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu çalışmalarda Türk tarihyazımına bütüncül bir bakışın olduğunu söyleme imkânı yoktur. Bununla birlikte kuramsal altyapısı oturmuş; tarihyazımının geçirdiği serüveni bir teori bağlamında analiz etmeye çalışan çalışmalar da; Annales ekolünün Türk tarihçiliği üzerindeki etkisini sorgulayan birkaç çalışma dışında, yapılamamıştır. Büyük çoğunluğu Ahmet Şimşek'in editörlüğünde yayımlanan; gerek tarihyazımı gerekse metodoloji konusunda sorunlu noktaları işaret eden ve yeni bakış açıları sunan çalışmalar da Türk tarihçiliği adına 2010'lu yılların kazanımları arasındadır. İlgili çalışmalar ilerleyen bölümlerde ayrıca ele alınmaktadır.

Görüldüğü üzere Türkiye'de tarihyazımı tasavvuru uzun yıllar ihmal edilmiş; geniş bir kapsamda ve esas araştırma nesnesi olacak biçimde düşünülerek kaleme alınmamıştır. Denilebilir ki tarihyazımı, belirli dönemlerin, kişilerin, olayların anlaşılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Elbette bu yaklaşım zihniyet tarihinin daha anlaşılır bir biçimde ortaya konabilmesi adına faydalıdır. Buna karşın, odak noktasının tarihyazımını anlamak olduğu çalışmalar ile literatürün bir dengeye kavuşması Türk tarihyazımı tasavvurunun gelişebilmesi için elzemdir. Türk tarihçiliğini, tarihi hikâyenin mısralarla kulaklara fısıldandığı günlerinden bugünlere kadar geçirdiği bunalımlar, kırılmalar ve değişimlerle ele almaya çalışmak tarihyazımı adına beklenen kazanımlara iyi bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.

⁴³ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Bu çalışmaya bakıldığında ise, Türk tarihyazımına dair bir dönemeleştirme denemesi ve hemen akabinde çağdaş dönem olarak adlandırdığım süreç içerisinde *Türklerin eski/erken dönemdeki tarihlerine dair* yapılmış çalışmaların kendi tarihi hikâyesi ele alınmaktadır. Böylelikle, Türkiye’de eski Türk tarihçiliği ya da diğer deyişle erken dönem tarihçiliğinin tarihi ortaya konulurken; daha da önemli olarak, tez içerisinde iddia edildiği üzere; tarihçi ve tarihçinin sahip olduğu siyasi ideoloji arasındaki güçlü bağlantının, tarihçiyi kendi hikâyesini kurgularken ne derece belirleyici bir rol oynadığını da göstermiş olacaktır. Ezcümle, Edward Hallett Carr’ın salık verdiği, *tarih metninden önce tarihçiye bakın* uyarısını oldukça ciddiye alarak, metin odaklı değil *tarihçinin niyeti* odaklı bir tarihyazımı sorgulaması ve metin kurgusuna girişilecektir. Bunu yaparken Howard Zinn’in ifade ettiği; “*Siyaset ile ilgisi olmayan tarihçiler topluğu diye bir mesele yoktur, tarihçilerin nereye hizmet ettiklerine dair bir mesele vardır.*”⁴⁴ şiarı her daim akılda tutulacaktır.

Çalışmanın temel iddiası, tarih metnlerinin tarihçinin niyeti üzerinden okunması gerektiği yargısı etrafında şekillenirken; bu noktada turnusol kâğıdı görevi görmesi adına seçilen ayırıcı unsurlar siyasi ideolojilerdir. Çağdaş dönem Türk tarihyazımının en büyük sorununun *kuramsal arka planı ve yöntem anlayışı oturmuş tarihçilik anlayışları geliştirememiş olduğu* tespiti yapılırken; buna karşın *ideoloji ekseninde tarih metnlerini anlamlandırmada ve ideolojilerle homojen hale getirmede kullanılan tarih pratiklerinin varlığı* ise tezin bir başka önemli iddiasıdır. Tarihçi-ideoloji bütünleşmesinin bir sonucu olarak da tanımlanabilecek bu tarih pratikleri, tarihe konu olan dönemlerin anlatılarını oluştururken, tarihçilerin sorgulamadan kabul ederek kullandıkları kanonların ortaya çıkışına da neden olmuştur. Bu kanonların küçük de olsa bir kısmının tespiti ve çözümlenmesinin, bu kemikleşmiş anlatı kalıplarının aşılması ve ideolojiler üstü yeni tarih anlatılarının ortaya çıkmasına imkân sağlayacaktır.

Burada bir giriş yaparken üzerinde durmam gereken bir diğer önemli konu ise, kavramları hangi düşünce ile seçtiğim ve onları nasıl tanımladığım problemi ile model önerisinin mahiyetini oluşturan kavram ve terimler üzerindeki muğlaklığı

⁴⁴ Howard Zinn, *The Politics of History*, Beacon Press, Boston 1970, s. 10.

giderme problemidir. Bu soruların cevaplandırılmasıyla okuyucu; çalışmanın içeriğinde ortaya konulan iddiaları daha iyi kavrama ve değerlendirerek eleştirme imkânına da sahip olacaktır. Bu tanımlanmaya/izah edilmeye muhtaç düşünce unsurları ve kavramlar arasında en öncelikli olarak ele alınması gereken kavramlar ise model-paradigma (dönem)-bunalım kavramlarının tez bağlamındaki anlamları olarak sayılabilir.

Çalışmada ortaya atılan model; konuyu anlama biçimini şekillendirecek bir şablon yaratma gayesine dayanmaktadır. Kendisi de Osmanlı'ya dair çalışmasında özgün bir model kurmayı deneyen Barış Ünlü'nün, ünlü Norman tarihi uzmanı Eleanor Searle'den aktardığı cümlede ifade edildiği gibi *modeller geçmiş ve geçmişten kalan veriler üzerinde, az ya da çok, kullanışlı düşünme tarzları olacaklardır*.⁴⁵ Bu noktada Türk tarihyazımına, özellikle araştırma dönemim çağdaş dönem yıllarını daha iyi anlayabilmek adına, Türk tarihyazımını zihniyet temellinde parçalara ayıran bir model önerirken, kavramlara modelime uyacak yeni anlamlar yükleyerek ve onları model tasarımı için işlevsel hale getirmeyi amaçladım. Buradan niyetime sadık kalmak koşuluyla, Thomas Kuhn'a ait *paradigma* ve *bunalım* kavramlarını dönüştürerek kullandım.

Kuhn, kendi teorisinin bilim tarihi dışında bir alanda birebir uygulanmasını bir kenara koymakla birlikte, teorisinin temel mantığının, farklı türde tarih çalışmalarında da “üslup, zevk veya kurumsal yapılar açısından devrimci kesilmelerle dönemlenmesi” şeklinde kullanılageldiğini vurgulamaktadır.⁴⁶ Onun bu yaklaşımı dahi paradigmayı bir kavram olarak ödünç alarak modelime uygulamama olanak tanımaktadır. Aynı şekilde Kuhn, paradigma kavramını, kendisinin de, hazır bulduğu şekilde değil, anlamını zenginleştirerek ve teorisi için işlevsel hale getirerek kullandığını belirtmektedir.⁴⁷ Bu yaklaşım gelecekteki yeni yorumlamalara ve kavramın yeni kullanımlarına kapı aralamaktadır. Model bağlamında paradigma kavramı, bir kez de benim tarafımdan, anlam bükülmesine uğratılacak ve “*çağın*

⁴⁵ Barış Ünlü, *Osmanlı Bir Dünya İmparatorluğunun Soykütüğü*, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 12.

⁴⁶ Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 318-319.

⁴⁷ Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, s. 40.

ruhuna bağılı olarak gelişen ve tarihçiler tarafından benimsenen genel ve kapsayıcı tarih yazma karakteri” olarak tanımlanacaktır. Tarihçiliğin seyri içerisindeki en geniş kapsama sahip dönemler olacak paradigmlar için aynı zamanda *dönem* tabiri de sıklıkla, eş anlamlı olarak, kullanılacaktır. Çalışmanın Kuhn’dan ödünç alınan ikinci temel kavramı olan *bunalım* da yine model çerçevesinde yeniden tanımlanırken “*sosyal ve siyasi sıkıntılar veya hayat tarzında yaşanan köklü değişimler neticesinde, tarihinin tarih yapma biçimini revize ettiği/değiştirdiği dönemler*” olarak anlamlandırılmıştır. Bir başka ifade etme biçimiyle, bunalımların; büyük çaplı *kültürel değişim süreçleri* olduğu da söylenebilir. Bu dönemler tarih paradigmları arasındaki kırılma, değişim ve tarih yazıcılığını dönüşüme götüren geçişlerin yaşandığı gri alanları ifade etmektedir.

Şurası özellikle vurgulanmalıdır ki, bahsedilen dönemler arasında çok keskin geçişler olduğu iddia edilmemektedir. Bunun yerine, oldukça geniş bir zaman dilimini kaplayabilen bunalım dönemlerinin olduğu ve bir dönemin bitmesi ile takip eden dönemin nihai olarak başlaması arasında bu bunalım dönemlerine işaret edileceği söylenmelidir. Aynı zamanda gelecek paradigmanın bunalım dönemi içinde doğduğu, temellendiği ve bir önceki paradigmayı içinde barındıran sürecin tarihini yadsıyan bir yazım benimsediği de belirtilmelidir. Kurguladığım model her ne kadar Kuhn’un ortaya attığı model şeması ve kavramları kullanıyor olsa da; dönemler arası geçişin biçimine ve temel kavramlara, Türk tarihyazımını açıklama noktasında, ihtiyaç duyduğu yeni manaları yüklemiş olduğu için, bir o kadar da Kuhn’dan ayrılmaktadır. **Şema I**’de işaret görsel dille de ifade edilen modelde üç ana paradigma ve iki adet bunalım dönemi olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar; Erken Dönem, Teolojik Dönem, Çağdaş Dönem ve I. ile II. Bunalım Dönemleridir.

tarihçinin zihni hakkında düşünmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁹ Buradan hareketle ve tabii *bugünkü manada var olan tarihi Batı Asya ile Avrupa'da son dört bin yılda ortaya çıkan bir sonuç* olarak değerlendirerek⁵⁰ modelini kurgulayan düşünür; a) Yunan-Roma, b) Hristiyanlık, c) Bilimsel Tarihe Geçiş ve d) Bilimsel Tarih aşamalarını ortaya koymuştur. Bu çalışmadaki model kurma arayışının arkasındaki düşünce, Gökalp ve Collingwood'un çalışmalarındaki gibi bütüncül bir yaklaşıma öykünülmesi olarak da ifade edilebilir. Ancak bu yapılırken de salt kronolojik bir tasnifle, Babinger'in yaptığı gibi, tarihçileri ve eserlerini listeleyen bir yaklaşıma saplanmaktan dikkatle kaçınılmıştır.

Çalışmanın ağırlık merkezini çağdaş dönem ve o dönem içerisinde icra edilen eski Türk tarih yazıcılığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, çağdaş dönemin Türk tarihyazımı içerisinde neye karşılık geldiği; kendisinden önceki dönem olan teokratik dönem ile ilişkisinin, her iki ana dönemin arasındaki sisli alanı oluşturan II. Bunalım döneminde nasıl şekillendiği soruları oldukça önemlidir. Birer birer açılıp birbirlerinin içerisinde çıkan matruşka bebekleri misali; Türk tarihyazımının bütününden hareketle, önce çağdaş döneme daha sonraki hamle ise çağdaş dönem tarihyazımının sadece küçük bir parçası olan eski Türk tarihçiliğinin hikayesine ulaşmak hedeflenmektedir. Gelecekte benzer bir yaklaşımla, örneğin, çağdaş dönem içerisinde Safevi tarihçiliği ya da II. Bunalım döneminde Osmanlı'nın kuruluş tarihi gibi farklı konuların; model bağlamında ele alınması, bu çalışmanın üzerine düşen vazifeyi yerine getirebildiğini gösterecektir.

Çalışmamda, bir anlamda, tarihçilik mesleğinin kendi tarihini ortaya koymak hedeflenmiştir. Dolayısıyla odağım ve beslendiğim ana kaynaklarım diğer tarihçiler tarafından kaleme alınan metinler olmuştur. Bununla birlikte başlıca hedefim ise tarihçiliğin tarihi seyrini tarihçi-tarihçinin niyeti (ideoloji) bağlamında açıklamaktır. Bu yapıldığında tarihçiliğin mevcut durum içerisinde sahip olduğu nitelikler ortaya konulabilirken, bir ikinci olarak, tarihin bizatihi kendisinin nasıl düşünüldüğü ve nasıl araçsallaştığına dair sorulacak sorulara da bir yanıt verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca şimdiye kadar verilen cevapların da zaman içerisinde hangi değişim ve

⁴⁹ Robin Georg Collingwood, *Tarih Tasarımı*, s. 35.

⁵⁰ Robin Georg Collingwood, *Tarih Tasarımı*, s. 46.

dönüşümleri geçirerek günümüze ulaştığını anlama adına imkân ortaya çıkacaktır. Maksudı hâsıl kılabilmek için izleyeceğim yöntem ise tarihçilerin anlatılarını çözümlemede istifade edeceğim söylem analizine dayanmaktadır. Akif Pamuk'un tanımlamasıyla; *söylem analizi, insanların konuşma ve metin aracılığıyla ne yaptıklarının analizidir.*⁵¹ Buradan hareketle incelemelerimin, *metnin aslında ne demek istediği ve yazarın gerçek niyetinin ne olabileceği* sorularının erken dönemi konu edinmiş metinlere yöneltilmesine dayandığı söylenebilir. Hiç şüphesiz, Michel Foucault'un ifade ettiği biçimde; *insanlar tarafından bırakılmış izleri (dokümanları) çözümleyerek gruplandırarak, onları anlamlı kılan ilişkilere sokan bir araya getiren bir disiplin olan tarih, ancak tarihsel söylemin yeniden kurulması ile bir anlam kazanabilir.*⁵² Bu noktada tarihyazımı araştıracısına kalan ise tarihçiye ait söylemlerin alt metinlerine ulaşarak daha derinlerdeki anlamı çözmeye çalışmak; yine Foucault'nun sözlüklere kazandırdığı deyişle; bilginin arkeolojisinin peşinde koşmaktır.

Bu çalışmada tarih metinlerine söylem analizi uygulanırken, söylem analizi gerçekleştirmenin belli başlı yollarından bir tanesi olan *eleştirel söylem analizine* yakın bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre; Tahir Gür tarafından, *toplumsal bir araç olan dilin; toplumdaki sosyal etkileşimler, güç, güç dağılımı, kurumlar ve bilginin oluşum ve paylaşım aşamalarında nasıl bir işlevi olduğunu anlamaya çalışır*⁵³ şeklinde tanımladığı eleştirel söylem çözümlemesi temel alınırken, dil mefhumu yerine tarihçinin kalemi ikame ettirilmiştir. Tanımlamada Foucault'dan kaynağını aldığı belirgin olan güç kavramı ise bu çalışmada *tarihçinin niyeti ve ideolojisi* olarak cisimleşmiştir. Söylem analizinin gerçekleştiği zemini ifade eden ve söylemin ortaya çıkıp devamlılığını sağladığı dayanak olan *bağlam* da karşılığını ideolojilere dayanan ve çağdaş dönemin asli unsurlarından bir tanesi olarak ortaya konan *tarih pratiklerinde* bulmaktadır.

⁵¹ Akif Pamuk, "Söylem Analizi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 2. Baskı, PEGEM Akademi, Ankara 2016, s.239.

⁵² Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

⁵³ Tahir Gür, "Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 5, S. 1, 2013, s. 192.

İlgili minvalde, söylem analizi, tarihçinin dilini (yazdıklarını) incelemek suretiyle, metin üzerindeki hâkim gücün (tarihçinin niyetinin) tarihçinin çalıştığı düşünsel zemini yaratan bağlam (tarihçinin ideolojisi ve ideolojik tarih pratikleri vasıtasıyla) ekseninde düşünülmesi ve yorumlanması faaliyeti olarak açıklanabilir. Böylelikle söylem analizi ile başka bir çalışma disiplini olan ve hedefi en özlü tanımıyla *açıklama ve açıklama sanatı*⁵⁴ olan hermeneutik incelemenin yolları kesiştirilmiş olur. Bu noktada Schleiermacher tarafından hayata geçirilen entelektüel faaliyet neticesinde hermeneutik çalışmalarının alanının tarihsel *Kitabı Mukaddes* eleştirilerinden sıyrılarak, insanların dil aracılığıyla kurduğu iletişim ve birbirlerini anlamaları temelinde yeniden yapılanması ve böylelikle evrensel bir anlama-açıklama öğretisine dönüşmesinin payı büyüktür.⁵⁵ Burada bahsedilen, hermeneutik manadaki açıklama faaliyetine teşebbüs etmek, benim çalışmamın da ereğini oluşturmaktadır. İncelenecek tarihçilerinin metinleri, çağdaş dönemin zihinsel arka planı ve tarihçilerin kendi yöntemlerine dair anlayışları üzerinden bağlamına oturtulmaktadır. Sonrasında ise tarihçiliğin işaret eden kanonları ile bu kanonların ideolojik pratikler vasıtasıyla ortaya çıktıklarının gösterilmesi şeklinde bir yöntem ile hedeflediğim açıklama faaliyeti icra edilmektedir. Böylece tarih metinleri üzerinden verilmek istenen ideoloji temelli mesaj veya tarihçinin niyeti de açığa çıkartılmıştır.

Yukarıda; çalışmamın Türk tarihyazımı bağlamında sorduğu soruları ve hangi teorik çerçevede hareket ederek cevap aradığımı izah etmeye çalıştım. Son olarak bahsettiğim zemin üzerinde şekillenen yapının nasıl inşa edildiğini de anlatmak mecburiyetindeyim. Bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; Türk tarihyazımının tarihi, bir model önerisi ile birlikte ortaya konulmaktadır. Burada tarihyazımının gelişim aşamalarını karşılayan ana dönemler ve bu dönemler arası geçiş süreçlerini açıklamaya çalışan bunalım dönemlerinden oluşan bir şema üzerinden hareket edilmiştir.

Eldeki şema uyarınca; Türk tarihyazımının köklerini bulmayı hedefleyen erken dönem ilk araştırma konusu olmuştur. Burada sözlü geleneğin tarihyazımı

⁵⁴ Hans Georg Gadamer, “Hermeneutik”, *Cogito Hermeneutik*, Çev. Doğan Özlem, S. 89, Kış 2017, s. 42.

⁵⁵ Hans Georg Gadamer, “Hermeneutik”, s. 46.

içinde düşünülüp düşünülemediği esas sorunu teşkil etmiştir. Bu soruya müspet cevap vermekle birlikte, tarihyazımının erken döneminin taş yazıtlar üzerinden yazılı geleneğin ilk meyvelerini de vermesi başlığın tartışma konuları arasındadır. Bir sonraki başlık ise erken dönemi tarih anlayışını teorik dönem ile buluşturacak birinci bunalım döneminin geçiş sürecidir. Burada Türklerin kitlesel olarak İslamlaşmalarının tarih tasavvurları üzerinde yaptığı etki incelenmektedir.

Türk tarihyazımının teolojik dönemi; İslam tarihyazımını içerisinde Türk tarih yazıcılığının verdiği ürünlerin ortaya konması olarak düşünülebilir. Nihai hedefim bugünkü Türkiye Türklerinin tarihyazımını ortaya koymak olduğu için⁵⁶; İslam geleneğini açıklayarak konuya bir giriş yaptıktan sonra, Türkiye Selçukluları ve Osmanlı tarihçiliği hattından ilerlemeye devam edilmiştir. Kapsamlı bir Osmanlı tarih yazıcılığı incelemesinden sonra gelen ikinci bunalım evresinde ise bu kez Türklerin Batılılaşması ve aynı anda sekülerleşme süreçleri tarihyazımında bir kırılma yaşatan, dönüşüme yol açan rolüyle ele alınarak incelenmektedir. Böylelikle ikinci bunalımdan çıkılarak; çalışmanın esas araştırma nesnesi olan çağdaş döneme ulaşılmaktadır.

Birinci bölümde Türk tarihyazımını ortaya konulmaya çalışılırken inceleme tek bir şablona dayandırılarak üç aşamalı bir açıklama girişimi ile ele alınmıştır. İşe öncelikle ana dönemlerin genel karakteri sorgulanarak başlanmış, burada tarihçiliğin belli başlı karakteristik özellikleri ortaya çıkartılmak istenmiştir. Devamında ana dönemin sınırları tespit edilmiş ve son olarak da bu sınırların içerisinde ki mahiyeti - tarihçiler tarafından ne şekilde kimler tarafından icra edildiği- ortaya konmuştur. Bunalım dönemleri hakkındaki kısımlarda ise daha farklı bir biçimde hareket edilmiş, öncelikle bunalımın nedenleri ve gelişimi üzerinde durulurken sonrasında ise tarihyazımında yarattığı değişim konu edilerek bir anlamda sonuçlarına odaklanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü ise ilk bölümde ana hatlarına işaret edilen çağdaş bölümün ayrıntılı bir analizinden oluşmaktadır. Çağdaş isminin paradigmaya

⁵⁶ Metin boyunca kullandığım Türk Tarihyazımını terkindeki Türk ifadesi ile bugünkü Türkiye Türkleri kastedilmektedir.

verilmesinden maksadım, II. Bunalımın nihayete erişini takiben 30'lu yıllarda başlayan yeni tarihçiliğin esaslarının günümüzde de sürüyor oluşuna dikkat çekmek istenmemdir. Burada, ilk bölümdeki aksilik şeklinde derinlemesine bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Birinci olarak çağdaş dönemin dayandığı zemini oluşturan fikir akımları ele alınmıştır. Pozitivizm, romantizm ve benim ortaya attığım bir ifade olan tepkisellik bu noktada incelenen üç ana kavram olmuştur. Konunun devamında; çağdaş dönem tarihyazımının tarih yazıcılığının yöntem problemlerine dair yaklaşımı sorunsallaştırılmış ve Türk tarihyazımında, başka bir deyişle tarihçilerin zihinlerinde bir yöntem probleminin olmadığı yönündeki iddiam savunulmaya çalışılmıştır. Son olarak ise; gerek dayandığı düşünsel arka plan gerekse yönetime karşı sorunlu yaklaşımına, tarihçinin ideolojik duruşunun da ilave edilmesiyle kendisini var eden tarih pratiklerine dikkat çekilmiştir. Tarih pratiklerinin çağdaş dönem Türk tarihyazımının en çarpık gerçeği olarak karşımızda durduğunu söyleyen bu başlık altında; tarihçilerin teorik altyapısı oturmuş, yöntem anlayışı gelişmiş bir *tarih anlayışı* geliştirmektense, netice olarak neden tarih pratiklerine vardıkları sorgulanmıştır. Tarih pratikleri dönemin en önde gelen tarihçileri üzerinden ortaya konulmaya çalışılırken, benimsenen yaklaşım asla pejoratif olmamış fakat mümkün mertebe eleştirel ve sorgulayıcı bir dil kullanımına özen gösterilmiştir. Burada tarihçinin niyeti; tarihi gerçekliğin, arşivde abideleşen geçmişe dair izlerin her türlüşünün ve tarihi pozitivist bir bilimmişçesine icra edilebileceğine olan inancın önüne geçirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise çağdaş dönem Türk tarihyazımında eski Türk tarihçiliği incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken ilk adım olarak eski Türk tarihçiliğinin tarihi; Batıda doğuşu, çağdaş dönem öncesi Türklerde nasıl yapıldığı ve çağdaş dönemdeki icrası şeklinde parçalara ayrılarak ele alınmıştır. İlk Batılı çalışmalar Avrupa'da gelişen şarkiyatçılık akımının farklı kolları ekseninde değerlendirilirken, çağdaş dönem öncesinde ise Türklerin milletleşme serüveni erken dönem tarihçiliğinin yapılaş biçimini belirleyen temel unsur olarak işlenmiştir. Çağdaş dönemde ise; çizgisel bir ilerlemeye dayanan anlatım terk edilmiş ve evrelere dayanan, merkez ve çevre bağlamında gelişen bir tarih yazıcılığı hikâyesi ortaya konmuştur. Buna göre; üç ana evreye ve başta İstanbul-Ankara merkezleri ile bu

merkezlerin etki alanında kalan taşra üniversitelerinden müteşekkil çevreye sahip bir kompozisyon ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde İzmir'in taşra kimliğinden sıyrılıp bu işin yapıldığı merkez üslerden biri oluşu, ilgili bölümün önemli tespitlerinden birisi olarak söylenebilir.

Son bölümün ikinci kısmına gelindiğinde ise; bir önceki bölümde izah edilen tarih pratiklerinin eski Türk tarihçiliğinde ortaya konan imajları nasıl gördükleri ve ne şekilde etkileşime girdikleri soruşturulmuştur. Burada; *Kemalist, Bilimselci, Türk-İslamcı, Marksist ve Alternatif* pratiklerin her biri içinde erken döneme dair imajların bir analizi yapılmıştır. Her ne kadar çağdaş dahi olsalar; bir Kemalist'in tahayyülündeki Hun/Göktürk resmi ile söz gelimi bir Türk-İslamcının ya da bir Marksist'in tahayyülünün ne kadar farklı olduğu ve bu durumun tarih yazımını ne kadar derinden etkilediğinin altı çizilmiştir. Tarih pratiklerinin, tarihyazımı üzerinde bıraktığı tahriBatın izleri olarak da nitelenebilecek kanonların (genel kabullerin) erken döneme dair metinlerdeki varlığına da işarete edilerek son kısma geçilmiştir.

Çalışmanın son bölümünün son başlığı; eski Türk tarihçiliğine dair oluşmuş ve halen de kullanılagelen kanonları çözümlenmeye ayrılmıştır. İncelenen metinlerin çoğunlukla 2000'li yıllar öncesinden seçilmesine ve tarihçilerin olgunluk dönemlerine ait temel eserlerinin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Daha yeni çalışmalara ise metnin gidişatına göre derinlik kazandırmak amacıyla yer yer başvurulmuştur. Tarihçilerin; tarih pratiklerine sadakat dairesi içerisinde farkında dahi olmadan, hatta çoğu kez aksini düşünüp sorgulamaya bile teşebbüs etmedikleri bu kanonlardan beş tanesi seçilerek incelenmiştir. Bunlar; Gök Tanrı inancı ile İslam dini arasında kurulan benzeşim, eski Türk tarihini devletler üzerinde kurgulama (bireye dair söz söylememe), yerleşiklik tezinin medeniyet bağlamında okunup göçebelik iddiasına karşı yel değirmenleri ile güreşircesine verilen mücadele, eski Türklerde ticaret/tüccarlık ve eski Türk toplumunda kadının yeri olarak belirlenmiştir. İlgili kanonların incelenmesiyle, ayrı ayrı her pratik içinde, ideolojinin ve tarihçinin tarihe dayatmaları neticesinde, tarihi hikâyenin eğilip bükülerek anlatının biçimden biçime sokulduğu görülmektedir. Zaten bu çalışmanın da başlıca amacı; tarih denen ve yeri geldiğinde sayfalar hatta ciltlerce yekûnu bulan anlatıların

tarihçinin kalemi ucunda başlayıp, tarihçinin kalemi ucunda bittiğini göstermekten başkası değildir.

BÖLÜM I

TÜRK TARİHYAZIMI

Tarih, insanların, hayatı anlamlandırma noktasında müracaat ettikleri en işlevsel araçlardan bir tanesidir. Yazının keşfedilmesi ile önce kayıt tutma ortaya çıkmış, bu kayıtlar ise zamanla basit muhasebe hesaplarından ve çizelgelerden olayların kaydedilmesine dönüşmüştür. Yaşananları kayıt altına almak, zamanla geçmişin hikâyesini anlatan metinlere evrilmiş, böylece geçmişin bilgisi mahiyetindeki tarih, sözlü olarak aktarılmaktan çıkarak yazılı metinler halinde inşa edilmeye başlanmıştır.⁵⁷ Bilme ve anlamamanın yaşamın sürekliliği için oynadığı hayati rol göz önünde bulundurulursa, geleceği hiçbir zaman bilemeyecek (sadece tahmin yürütebilecek) insanların en azından geçmişin bilgisine sahip olmak için tarihe neden büyük bir önem atfettiği anlaşılabilir.

Tarih kavramı üzerine bir açıklama yapmadan önce; kelimenin farklı düşünce ve kültürlerde yüklendiği anlamları bir kenara koyarak, bu metinde kullanıldığı çerçevede, sahip olduğu çift anlamlılığa dikkat çekmek gerekmektedir. Tarih kelimesi, burada, ilk olarak, yaşanmış olan her şey, geçmişin tamamı anlamına gelmektedir (*Res Gestae*). İkinci olarak ise geçmişte yaşanmış bir olayı, kişiyi ya da durumu, günümüzde ve günümüz için yeniden inşa etme faaliyetidir (*Historia Rerum Gestarum*). Bu çift anlamlılık durumu tarih üzerine yazan araştırmacıları, tarih sözcüğünü kullanırken hangi anlamı kast ettiklerini daha açık şekilde ifade etmeye zorlamaktadır. Bu çalışmada tarih ekseriyetle ikinci anlamı karşılayacak şekilde kullanılacaktır. Bununla birlikte, Doğan Özlem'in vurguladığı gibi, ikinci anlamın ilk

⁵⁷ Paul Ricoeur tarihin yazı ile başlamasını; antikçağda yazının hem zehir hem de ilaç anlamına gelen *pharmakon* kelimesi ile karşılanması ile benzerlik kurarak anlatmaktadır. Ona göre tarihin de bir zehir mi yoksa bir ilaç mı olduğu sorusunu sormak elzemdir. Bu yaklaşım, tarihyazımı içinde tartışılmalı bir sorun olmuş olan *tarihi gerçekliğin bilinemezliğine* gönderme yapmaktadır. Paul Ricoeur, *Hafıza Tarih Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 161.

anlamdan tamamen ayrı düşünülmesinin yanlış ve beyhude bir çaba olacağı yargısı akıldan çıkartılmamalıdır.⁵⁸

Önem kazanan ve başlı başına bir uğraş haline gelen tarihçilik, tarihçinin kaleminin ucunda araçsallaşarak, tarihçinin niyetlerine hizmet eden işlevsel bir araç haline gelmiştir. Öyle ki, her çağın düşünce dünyası arasında temel farklılıkların bulunuyor olması ve yaşadığı çağın insanı olarak tarihçinin de, içinde bulunduğu çağın düşünme ve anlamlandırma pratiklerinden hareketle kendi metnini inşa etmesi ve bu durumun ise kaçınılmaz olarak tarihçiliğin yapıma biçimine etki etmesi bu temel hareket noktasını oluşturmaktadır.⁵⁹ Kısaca, tarihçinin, döneminin ruhundan hareketle, ne için/kimin için tarih yazdığı sorusu⁶⁰ ve yazarken nasıl bir yöntem izlediği, giriş bölümünde açıklanan modelin ortaya atılmasında temel hareket noktamızı işaret etmektedir.

Süreç ilerledikçe bu tarihçilik faaliyeti de, kaçınılmaz olarak, kendi tarihine sahip olmuştur. Türk tarih yazıcılığı da kendi tarihi hikâyesine sahiptir. Türk tarihyazımı olarak ifade edilen bu hikâye içinde Türk tarihyazımının üç ana evreden ve iki bunalım döneminden geçerek bugüne ulaştığı söylenebilir. Bunlar; erken dönem, teolojik dönem, çağdaş dönem ve birinci ile ikinci bunalım dönemleri olarak isimlendirilebilir. Tarihyazımını bu şekilde dönemlere ayırmak onu daha iyi kavramamız ve analiz etmemize yardımcı olacağı gibi; Türk tarihyazımına, tarihi gelişimi içinde bir model önerme imkânını da sağlayacaktır.

A. Erken Dönem Türk Tarihyazımı

Erken dönem Türk tarihyazımı, Türklerin tarihçilik faaliyetlerinin; ilk kez ortaya çıkışından itibaren İslamiyet'in etkisiyle eskatolojik bir ifade biçimi kazandığı ve çizgisel bir karaktere bürünmeye başladığı döneme kadar olan süreçteki kısmıdır. Tarihyazımı içinde bu döneme kesin bir başlangıç tayin etmek oldukça zor bir iştir. Erken dönem Türk tarihyazımının varlığı problemi, sözlü geleneğin tarihyazımı

⁵⁸ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 17-19.

⁵⁹ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, s. 48-49.

⁶⁰ Burada ne için/kimin için sorusu ile kast edilen Keith Jenkins'in tarihçiliği postmodern tarih kuramı içine oturtmak isterken sorduğu aynı soru ile benzer bir maksat taşımaktadır. Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, s. 42.

içindeki yeri, eski Türklere ait yazıtların tarihyazımı içinde nereye konumlandırılacağı, dönem tarihyazımının genel karakteri ve hangi noktada bir sonraki döneme geçileceği sırası ile ele alınarak tartışılacaktır.

1. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Varlığı Problemi

Türk tarihyazımı kendi tarihi seyri içinde evrelere ayrıldığında ortaya çıkan modelin ilk basamağı erken dönem Türk tarihyazımıdır. Ancak bu dönemi sonraki iki evreden ayıran çok temel bir fark bulunmaktadır. Dönem, tarihi metinler ile somutlaştırılmadığı⁶¹ için Türk tarihçiliğinin erken zamanlarının varlığı tartışmalı hale gelmektedir. Tarihçilerin, erken dönem Türk tarihyazımı olgusunu sorun haline getirmedeki kayıtsızlıkları bir yana, Türklerin düşünme sistemi ve evren tasavvurunu ortaya koymayı amaçlayan ve bu amaçla Türk tarih düşüncesine de eğilen Ayhan Bıçak dahi Türk tarih yazıcılığının nerede ve nasıl başladığı ve yazıtların tarihyazımı sayılıp sayılmayacağı konusunda kesin bir yargıda bulunmamaktadır.⁶²

Dikkatlere sunulan varlık probleminin çözüme kavuşturulması yolunda sorulması gereken ilk soru Türklere bir tarih düşüncesinin olup olmadığı ve şayet varsa bu tarih düşüncesinin mahiyetinin ne olduğu sorusudur. Bu soruyu sormak erken dönem paradigmasından hemen önceki bunalım dönemini anlamlandırma adına da elzemdir. Tarih düşüncesi, Ayhan Bıçak'ın tanımıyla, *insanın kendilik bilincini evren tasavvuru bağlamında açıklamasıdır*.⁶³ Bir evren tasavvuruna sahip olmak, kendisine ve kendisi dışındaki dünyaya dair bilinç geliştirmek insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğidir. İnsan bilinç vasıtasıyla kanaatlere ve bilgiye ulaşır. Bunlar aracılığıyla ise tasavvur eder. Bıçak, kültürel yapıda içkin olan üretilmiş tüm verilerin bireyde hafıza, toplumda ise geçmişin tümü anlamında tarih olarak ifade edildiğini söylemektedir.⁶⁴ Buna göre hafıza mefhumunun farkında olan

⁶¹ Özellikle Türk yazıtları bu konudaki tartışmanın merkezindedir. Her ne kadar Orhun bölgesindeki Göktürk Yazıtlarının Türk tarih yazıcılığının ilk yazılı metinleri olduğu iddia edilmiş olsa da, bu iddialar problemin çözümü noktasında bir kanaat haline dönüşmemiştir. Yazıtlara Türk tarihçiliğinin yazılı formunun başlangıcı olarak yaklaşan fakat meseleyi tartışmaktan kaçınan en güncel tarihyazımı çalışması için; Özgür Türker, *Nefesten Taşa Taştan Kağıda Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı*, Türkiye Âlim Kitapları, Saarbrücken 2014.

⁶² Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, Dergâh Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2013, s. 394-395.

⁶³ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 1.

⁶⁴ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 15.

insan, toplum olarak varlığını devam ettirme eylemi sürecinde, içinde yaşadığı toplumun tarihini toplumun hafızası haline getirecek ve tarihi araçsallaştırarak ondan beslenecektir.

Mircea Eliade'nin deyişiyle, "arkaik insanların" sahip olduğu tarih düşüncesinin döngüsellığı ve insanların erken dönemlerde tarihe değer atfetmekten kaçındığı iddiası, eski Türklerde tarih yazıcılığının somutlaştırılmamasının bir nedeni olarak işaret edilebilir. Ancak Eliade'nin söylediği gibi *arkaik insanlar dahi tarihi tamamen yok sayamazlar*.⁶⁵ Muhtemelen, eski Türkler de bir tarih düşüncesine sahiplerdi ve toplum olarak kendi karakteristik özelliklerini kazanmaya başladıkları dönemden itibaren bu tarih düşüncesi, evren tasavvurlarını belirlemede rol oynamıştır.

Erken dönemde Türklerde tarih yazıcılığının varlığı, eski Türklerdeki tarih düşüncesinin varlığıyla ilişkilendirildikten sonra, üç farklı unsur üzerinden açıklanabilir. Bunlardan ilki sözlü kültür öğeleri olan *destanlar*, ikincisi de yine sözlü kültürün ve aynı zamanda inanç sisteminin bir parçası olan *atalar kültürü*. Üçüncü unsur ise yazının da kullanılmasıyla ortaya çıkan maddi kültür öğelerinden bir tanesi olan *taş yazıtlardır*. Bu noktada ilk iki öge olan destanların ve inanç sistemi içerisinde kendisine yer bulan atalar kültürünün önemini; yazıtlara kıyasla ikinci planda olduğunu söylemek de gerekmektedir. Sözlü kültürün bir parçası olan ve eski Türk geleneğinin bir parçası olan söz konusu iki parça daha ziyade Türklerdeki geçmiş ve tarih perspektifinden günün olaylarına bakma eylemini temellendirdikleri için önem kazanmaktadır. Üçüncü öge olan yazıtlarda ise tarihi olay, ilk kez, belirli bir bağlamda yazı ile buluşarak tarih yazıcılığını ortaya çıkartan gelişme halini almaktadır.

Bir tarih metnini günümüzde tanımlarken; tarihi gerçeklik iddiası içinde olma, bir bağlama oturma, zaman dizimi içerisinde belirli bir yere sahip olma ve zaman dizimi ile çelişmeme tarih metninin asli özellikleri olarak sıralanabilir. Bu özellikler eski Türk tarihyazımına örnek olarak sunulan yukarıdaki unsurlarda çok sınırlı olarak bulunmakta, hatta sözlü kültür öğelerinde hemen hemen hiç

⁶⁵ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Miti*, Dergâh Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 105.

bulunmamaktadır. Ancak tarihyazımına dair yapılan tanım, bugünün değerleri üzerinden tarihe bakışı yansıttığı için, erken dönem Türk tarihyazımı ortaya konulurken, erken dönem tarihçiliğinin tanımına içkin olması (erken dönem tarihçiliğinin tanımı içinde ihtiva edilmesi) beklenemez.⁶⁶ Eski Türkler, yaşadıkları çağ içindeki evren tasavvurlarını inşa etmeye yarayacak bir tarih düşüncesini ortaya koymuşlar ve ürettikleri bu tarih düşüncesi üzerinden, yaşadıkları dönemi anlamlandırmak için bir geçmiş bilgisi üretme maksadıyla kullanmışlar ise bu, bir “eski dönem Türk tarihyazımı” vardır anlamına gelmektedir.⁶⁷

1.1. Sözlü Gelenek ve İnanç Sistemi İçindeki İzler

Geçmişin bilgisini, tarihi, ifade etmenin onu ifade eden insan sayısınca çok çeşidi vardır. Buna ek olarak tarih, her insan tarafından ait olduğu kültür ve toplumsal sistemin imkânları doğrultusunda ifade edilebilir.⁶⁸ Eski Türk toplumuna bakıldığında, bu kültür-toplum merkezli ifade etme biçimlerinin en eskisinin sözlü kültür ürünleri olduğu görülebilir. Özellikle de destanlar, bahis konusu sözlü kültür ürünleri içerisinde ön plana çıkmaktadır.

⁶⁶ Daniel Woolf, yazılı kültürü benimsememiş toplumlarda da geçmişi anımsamak ve muhafaza etmek maksadıyla kullanılan tarih formlarının bulunduğunu söylemektedir. Kolomb öncesi Amerika halkları arasında yer alan İnka’ların *quipu* geleneği (düğüm atılarak yapılan ve her bir düğümün fonetik karşılığı olan bir iletişim sistemi) ve Orta Amerika uygarlıklarında görülen resimli tarihler bu durumun örnekleri olarak sunulmuştur. Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 32-33.

⁶⁷ Bir örnekle bu konuyu açmak gerekirse; Göktürlere ait olduğu düşünülen *Bozkurt’tan Türeyiş* destanının olay örgüsü, tarihsel düşünme eyleminin ve tarih düşüncesi bilincinin dikkate değer bir emsali sayılabilir. Çinlilerin Sui Hanedanına ait yıllıklarda izlerine rastlanan bu destan anlatısına göre; “Göktürklerin ataları olduğu düşünülen Hsi-Hai’ler Batı Denizi kıyısında yaşamaktayken Lin ülkesinde yaşayanlar tarafından büyük küçük denilmeden topluca katledilmişlerdi. Sadece bir çocuğa acınmış ve o elleri bacaları kesilerek bir bataklığa atılmıştı. Bunun üzerine bataklıkta peyda olan bir dişi kurt çocuğa her gün et getirmiş, iyileşmesini sağlamıştı. Zamanla bu dişi kurt ile çocuk karı koca hayatı yaşamaya başlamış ve kurt çocuktan gebe kalmıştı. Lin ülkesinin insanları bu durumu öğrenip onların peşine adam yollasa da kutsal ruhlarla bağlantısı olan ve bu sebeple önceden durumu sezen kurt Turfan’ın kuzeybatısında bulunan Kao-ch’ang Dağı içinde oldukça derin bir mağaraya saklanmış. Bu mağaranın ortasında bulunan büyük bir ovaya yerleşilir ve on tane erkek çocuk doğurur. Devleti kuran A-şi-na ailesinin soyu bu çocuklardan birine dayanmaktadır.” Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 129. Sonradan Çinliler tarafından yazıya aktarılmış bu Türk destanı anlatısı elbette doğrudan bir tarihyazımı sayılamaz. Fakat tarih yazıcılığının başlamasındaki kilit nokta olan tarihsel düşünmenin izleri sözlü kültür ürünü bu destanlarla ortaya çıkmış ve efsaneyi aktarmak, geçmiş düşüncesini “bugün” içinde yeniden kurgulamak tarihyazımına evrilecek yolu açmıştır.

⁶⁸ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s.27.

Destanlar, ortaya çıkışlarından uzun süreler sonra yazılı hale getirilmiş, olağanüstü öğelerle bezeli metinlerdir. Burada önemli olan destanların kurgusu içinde bahsettiği olaylar, kahramanlar ya da coğrafya değil; bahsedilen kurgunun geçmişte, tarihin çok erken bir döneminde yaşanmış olduğunun kabul edilmesidir. Destan bu yönüyle, bir tarih metni olmasa da, ortaya konulduğu toplumda tarih yerine geçer ve öz itibarıyla tarihseldir. Böylelikle destan üretmiş olan toplumlar kendi tarih düşüncelerini ortaya koymuş ve geçmişin izlerini geleceğe aktarmış olmaktadır.

Eski Türklerin sözlü geleneğinden günümüze ulaşmış pek çok destan mevcuttur. Bunların başlıca olanları, Hun öncesi döneme ait Alp Er Tunga ve Şu destanları, Göktürk dönemine ait oldukları düşünülen Ergenekon ve Kurttan Türeyiş Destanları, Uygur Türklerine ait olan ikinci bir Türeyiş Efsanesi ve yine Uygur Türklerine ait olan Göç Destanı olarak sayılabilir. İslami dönemde yazıya geçirilmiş olmakla birlikte Oğuz Kağan Destanı ya da bir diğer ismiyle Oğuznâmeler de Türk milletine mal olmuş, hatırlanması gereken bir destandır.

Destanlarla ilgili, tarihyazımının sözlü geleneğe dayanan bir örneği olduğu yönünde bir değerlendirme Özgür Türker tarafından yapılmıştır.⁶⁹ O, destanları metinleri üzerinden yaptığı bir analizden geçirerek Türk tarih yazıcılığının temeline oturtmaktadır. Tarih düşüncesinin gelişmeye başladığı ancak tarihyazımının biçimsel olarak açık biçimde tanımlanamayacağı bir ortamda, destanlar, tarih metinlerinin işlevini yerine getirmiş, adeta tarihyazımının arkaik ataları olmuşlardır. Bununla birlikte destan metinlerinin içerisinde tarihe ait bilgi kıyıtlarını arayıp bulmaya çalışmak da yeni bir yöntem değildir. Zeki Velidi Togan, bu yöntemi kullanan, tarih metni inşa ederken destanlardan istifade etmeye çalışan önemli tarihçilerden biridir.⁷⁰ Böylelikle tarih metinleri zenginleşmiş ve tarihe yeni kanaatler ilave etme imkânı bulmuştur. Togan, özellikle Türk boylarının yaşam mücadelesi ekseninde gelişen hayat görüşlerini, bunun kültürel yansımalarını, boy ve kabile isimlerinin coğrafyanın adlandırılmasına etkisini izah edebilmek için destanlardan

⁶⁹ Özgür Türker, *Nefesten Taşa Taştan Kağıda...*, s. 12.

⁷⁰ Hüseyin Nihal Atsız, “Zeki Velidi Togan ve Tarihçiliği”, *Tarih Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.161.

yararlanmıştır.⁷¹ Destanların tarihe kaynak olabilecek anlatılara sahip metinler olduğunu da, yayımladığı Oğuz Kağan Destanı'nın sonuna eklediği netice kısmında açık bir şekilde söylemiştir.⁷² Togan'ın destanlardan bu şekilde faydalanabilmesini sağlayan unsur, onların uzak geçmiş hakkında bilgi taşıdığına da inanılmasını sağlayan özellikleri olan, tarihi bir düşüncenin ürünü olma özellikleridir.

Eski Türklerde tarihyazımının varlığına ilişkin argümanları destekleyen ikinci sözlü kültür ögesi, eski Türk inanç sisteminde de önemli bir yeri olan atalar kültürüdür. Atalar kültürü, en basit anlamıyla vefat eden aile reisinin ruhunun dünya ile bağını koruması, hayatını sürdürmeye devam eden yakınlarını koruyup gözetmesi inancına dayanmaktadır. Bu sebeple ataların saygı ile anılıp tazim edilmesi, dini hayat içinde önemli bir ritüel haline gelmiştir.⁷³ Atalar kültürü vasıtasıyla, merhum aile reisinin ataya dönüşmesi, bireyin farklı bir kategoriye geçerek ölümden sonra var olmaya devam etmesi anlamına da gelir.⁷⁴ Ölmüş olan yakın ve uzak atalarını anan, onlar adına kurban kesen, ruhlarını hoş tutmaya çalışan, onlardan medet uman bir insan, temelde inanç odaklı hareket ediyor olsa dahi, bir yönüyle de tarihsel düşünerek bu eylemleri gerçekleştiriyordur. Meseleyi Türkler özelinde örneklendirmek gerekirse, Bulgarlar tarafından dikilmiş olan kaya yazıtlarından Madara kaya yazıtlarını incelemek, konunun özünü kavramaya yardımcı olacaktır. Söz konusu yazıtın Bulgar Hanı Omurtag (814-831) tarafından, vefat eden babası Krum Han'ın (803-814) anısına yaptırıldığı düşünülmektedir. Bu yazıtta Han soyunu gösteren şecerenin yanı sıra Krum Han'ı tasvir eden bir atlı asker kabartması da eklenmiştir.⁷⁵ Böylece, mevcut Han Omurtag, atasını tazim etme ve taşta kazımak suretiyle ölümsüzleştirme gayesini göstermiştir.

Atalar kültürü ile tarih düşüncesi arasındaki bağı ortaya koyan isimlerden biri de Ayhan Bıçak olmuştur. Atalar kültürünün merkezine konan “ata” figürü etrafında, boyun-kabilenin köken anlatısı kurgulanmıştır. Köken anlatısı, bir anlamda,

⁷¹ İsenbike Togan, “Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı”, *Zeki Velidi Togan*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 166.

⁷² Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşiddin Oğuznâmesi tercüme ve tahlili*, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 1982, s. 152.

⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, 33. Basım, İstanbul 2011, s. 292.

⁷⁴ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Miti*, s. 60-61.

⁷⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, *Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, s. 38.

toplumun arkaik tarihinin hikâyesini oluşturmaktadır. Bu anlatının toplumun resmi söylemi olarak kabul edilişi, bir devlet töreni şeklinde icra edilen, atalar mağarasına düzenli olarak yapılan yıllık ziyaret ile tescillenir. Yapılan bu ziyaretler esnasında köken efsanelerinin tekrarlanması ve evren tasavvurunun tarihi dinamikleri ortaya konulur.⁷⁶ Böylelikle de, köken ile yaşanan an arasındaki bağı güçlendiren, tarihin şimdinin hizmetine girdiği bir an yaratılmıştır.

1.2. Eski Türk Yazıtları

Eski Türklerin yazıyı kullanma pratikleri günümüz tarihçilerinin çalışmaları içinde dahi çözümlenememiş bir sorundur. Bu alanda, yazının Türk toplumu içindeki tarihini olabildiğince erken tarihlere götürme yönünde bir çaba olduğu açıktır. Fakat bu değerlendirmelere rağmen eski Türklerin, çağdaşı olan Yunan, Çin, Mısır, Mezopotamya ya da Roma gibi toplumlarda görüldüğü şekliyle yazılı materyal kullanan bir kültüre sahip olmadığı söylenebilir. Eski Türklerin bilinen ilk yazılı metni Göktürk Yazıtlarıdır. Başka bir takım yazılı kayıt örnekleri (Yenisey Yazıtları, Balasagun Yazıtları gibi) olsa da,⁷⁷ bir bağlam üzerine inşa edilmiş ve bir anlatıya sahip olma şartları da arandığında yazıtlardan eski bir örneğe rastlanmamaktadır. Bu sebeple Göktürk Yazıtlarına odaklanılıp, onlardan hareketle bir sonuç çıkartmaya çalışmak en isabetli seçimdir.

Göktürk Yazıtları, İkinci Göktürk Devleti Hakanı Bilge Kağan tarafından Orhun Bölgesinde vefat eden kardeşi Kültigin anısına diktirilmiş Kültigin Yazıtı (732) ve Bilge Kağan'ın vefatından sonra onun anısına diktirilmiş olan Bilge Kağan Yazıtı'ndan (735) oluşmaktadır.⁷⁸ Araştırmacılar aynı döneme ait olmaları ve metinleri arasında konu bütünlüğü bulunması nedeniyle Kültigin ve Bilge Yazıtlarına

⁷⁶ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 392, 394.

⁷⁷ Örneğin Altın Elbiseli Adam buluntusuyla meşhur Issık Kurgan'ından çıkan bir tabak parçası üzerinde arkaik Türkçe olduğu düşünülen, runik alfabe ile yazılmış, bazı sözcükler bulunmuştur. Kurgan'ın M.Ö. V. yüzyıla tarihlenmesi, Türkler'de yazının tarihini daha eski tarihlere götürme çabası içindeki bilim insanlarına önemli bir argüman sağlamaktadır. Bkz.: Nejat Diyarbekirli, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan - Edebiyat Fakültesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973; daha güncel bir çalışma için, Murat Arık, *Esik Kurganı Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

⁷⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008, s. XVI.

366 km uzaklıkta bulunan, devletin veziri Tonyukuk tarafından diktirilmiş olan, Tonyukuk Yazıtı'nı (725) da Göktürk Yazıtları lafzının kapsamı içine dâhil etmişlerdir.⁷⁹ Yazıtlarda Göktürk Devletinin kuruluşu, Çin esaretine girişi, bu durumun nedenleri ve toplumda ne gibi tepkilere sebep olduğu, İkinci Göktürk Devleti'nin kurulması, Bilge Kağan dönemine kadar yaşanan olayların özeti, Türk toplumunun yapısı, dili ve evren tasavvuru hakkında yorum yapmamıza imkân verecek bilgilere rastlanmaktadır.

Göktürk Yazıtları hakkında ilk defa Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin eseri *Tarih-i Cihangüşa*'da bahsediliyor olsa da⁸⁰ modern toplumun yazıtları keşfetmesi çok geç sayılabilecek bir tarihtedir. Yazıtlardan önce Rus arkeologlarından Yadrintsev bahsetmiş, daha sonra ise Heikel başkanlığındaki bir Fin sefer heyeti bölgeye ulaşmış ve yazıtların fotoğraf ve estampajlarını elde etmeyi başarmıştır. Sefer heyeti bu verileri 1892 senesinde yayımlayarak yazıtları bilim dünyasının ilgisine sunmuştur.⁸¹ Bir sene sonra, 1893'te ise Kopenhag Üniversitesinden karşılaştırmalı diller profesörü Wilhelm Thomsen yazıtları çözmüş, anahtarını ve transkript ettiği metnini yayımlamıştır.⁸² Yazıtların keşfi ve dünyaya tanıtılması Türklerde de heyecanla karşılanmış, günümüze kadar devam eden bir araştırma, inceleme ve yorumlama çabası içine girilmiştir. Bu noktada bizi ilgilendiren, yazıtları tarihyazımı ve tarihi metinler olma perspektifiyle değerlendiren yorumlardır.

Eski Türklerde tarihyazımı örneği sayılacak ilk metinlerin Göktürk Yazıtları olduğu söylenebilir. Bu iddiayı, metinlerin kendisi üzerinde yapılacak bir incelemeyle desteklemeden önce, tarihçiler ve dil bilimciler tarafından dile getirilmiş benzer iddialara değinmek yerinde olacaktır. Bunlardan biri Türkolog Mehmet Kaplan'ın yapmış olduğu yorumlamadır. Ona göre Yazıtlar "...basit bir mezar taşı olmaktan ziyade, bir devletin hatırasını ebedileştiren *tarihi* abide hüviyeti taşırlar.

⁷⁹Cengiz Alyılmaz, "Orhun Yazıtları", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 754.

⁸⁰Hüseyin Namık Orkun, "Eski Türk Yazıtları", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 733.

⁸¹ Erhan Aydın, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik İstanbul 2018, s. 32.

⁸²Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977, s. 33.

(...) Kitabelerde tarihi bir tecrübeden çıkan bir ders vardır.”⁸³ Kaplan’ın, yazıtları tanımlarken kullandığı tarihi sıfatı, bence, onların Türk tarihindeki önemine işaret etmekten çok muhtevasının Göktürklerin yakın tarihiyle alakalı olmasına dayanmaktadır. Daha sonra sarf ettiği tarihi bir tecrübeyi unutulmaz kılması nedeniyle toplumun ders çıkarmasına imkân verecek oluşu da yazıtların tarih metni olarak görülebileceğinin kanıtıdır.

Cengiz Alyılmaz da, Yazıtların bizzat Kağan’ın ağzından anlatılan, eleştirel tarih mesajlarıyla dolu bir tarihi metin olduğunu söyler.⁸⁴ Bu noktada Ayhan Bıçak’ın Yazıtların Göktürk toplumunda tarih bilincinin varlığına kanıt olacağını söylemesi daha da büyük anlam kazanır. Yönetim, toplumu tarihi olaylardan ders almaya sevk ederek kendi geleceği ve sürekliliği adına da bir adım atmış olmaktadır. Tarih bilincinin, toplumsal varoluşun ana teminatı olarak düşünülmesi gerektiğine işaret eden Bıçak, Göktürk Yazıtlarında tam da bu refleksin, tarih inşa etmek suretiyle gerçekleştirildiğini söyler.⁸⁵

Yazıtlara tarih metni olma vasfını örtülü şekilde de olsa yükleyen meslekten tarihçi iki isimden daha bahsedilmelidir. Bununla kast edilen, Ahmet Taşağıl ve Saadettin Gömeç’in yazıtlar hakkında yaptıkları değerlendirmelerdir. Bu isimlerden ilki Göktürk tarihi alanında ihtisas yapmış olan Ahmet Taşağıl’dır. O, “Bilge, Tonyukuk ve Kül Tigin kitabeleri (...) hiçbir millette eşi görülmeyen bir tarihi, edebi, sosyal ve hukuki belge niteliği taşımaktadır.”⁸⁶ demektedir. Benzer bir yorum da Saadettin Yağmur Gömeç’ten gelmiştir: “Ne zaman ki Kök Türk ve Uygur çağında bir nev’i tarih yazıcılığı diyebileceğimiz Türkçe kitabeler dikilmeye başladı, ondan sonra Türklerin mazilerini bizzat kendi bakış açılarına göre öğrenmeye başladık.”⁸⁷ Ne Ahmet Taşağıl, yazıtlar ile tarihyazımı arasında doğrudan bir bağ kurmuştur (ancak bir unsur olarak işaret etmekle yetinmiştir) ne de Saadettin Gömeç, yazıtları doğrudan bir tarih metni olarak sınıflandırmış, sadece “*bir nev’i tarih*

⁸³Mehmet Kaplan, “Göktürk Yazıtları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 735-736.

⁸⁴Cengiz Alyılmaz, “Orhun Yazıtları”, *Türkler*, s. 756.

⁸⁵Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 76.

⁸⁶Ahmet Taşağıl, *Bilge Kağan’ın Vasiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 27.

⁸⁷Sadettin Yağmur Gömeç, “Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri”, *Genel Türk Tarihi Çalışmayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 14.

yazıcılığı denilebilecek” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Ancak her ne kadar söz konusu tarihçilerin doğrudan ifadeler kullanarak açık tespitler yapmaktan kaçınmış oldukları söylenebilirse de; yazdıklarıyla tarihçilerin Göktürk Yazıtlarını bir tarih metni olarak nitelendirebilmelerinin önünü açtıkları da söylenmeli ve Taşağıl ile Gömeç’in hakları teslim edilmelidir.

Göktürk Yazıtlarının kendi içeriğine bakıldığında da, metnin bir söylev ya da siyasi vasiyet olma özelliği kadar iyi kurgulanmış bir tarih metni olduğu sonucuna da varılabilir. Kül Tigin Yazıtının⁸⁸ doğu yüzünde yer alan “Üstte mavi gök altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin kağan, İstemi Kağan oturmuş.”⁸⁹ ifadesi ile yaratılmış bir dünyaya inanç vurgulanır vurgulanmaz hakimiyet yetkisinin Kağan’ın uzak atalarına verilmesi söz konusu edilmiştir. Bilge Kağan böylelikle, tarih vasıtasıyla, elinde tuttuğu yönetme yetkisinin, uzun yıllar önce kendi atalarında da bulunduğunu ve bu gücün bizzat tanrının inayetiyle kendi soyuna geçtiğini topluma hatırlatarak sözlerine giriş yapmıştır. Yazıtın takip eden satırlarında Bilge Kağan sözü Çin esaretine getirmiştir. Burada Kağan, esaretin nedenlerini irdelemiş, kendi toplumuna bir eleştiri yöneltirken, esareti zaman diziminde bir bağlama oturarak, kaç yıl sürdüğü hakkında somut bir bilgi vermiştir: “Türk Beyler Türk adını bıraktı. Çinli Beyler (gibi) Çin adını tutup, Çin Kağanına itaat etti. Elli yıl işi gücü verdi.”⁹⁰

Tarihi metni kurarken atlanmaması gereken önemli bir husus, olayların hangi kronolojik sırada gerçekleştiğinin karıştırılmaması ve en azından tarihçi ve hitap ettiği toplum tarafından bilinebilecek bir tarihlendirme sistemine dayanılması keyfiyettir. Yazıt, bu anlamda da tarihyazımı olma iddiasının içini dolduracak veriler sunmaktadır. Örneğin Karluk kavminin bağımsız oluşunu anlatırken Bilge

⁸⁸Çalışmanın bu bölümünde Kül Tigin yazıtından alıntılar üzerinden çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır. Öyle ki, burada konuşan doğrudan Bilge Kağan’ın kendisidir. Yazıt onun sağlığında ve riyasetinde yazılmıştır. İkinci olarak Bilge Kağan Yazıtı da içerik olarak Kül Tigin yazıtıyla hemen hemen aynı malumatı ihtiva eder. Hatta ilkinin ikincisinin bir özeti olduğu dahi söylenebilir. Atıflar doğrudan yazıtların kendisine yapılacak olup günümüz Türkçesi için Muharrem Ergin’in sadeleştirmesinden faydalanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*.

⁸⁹*Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 1.

⁹⁰*Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 7-8.

Kağan bu olayı “Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince”⁹¹ ifadesiyle zaman düzleminde belirli bir yere oturtur. Benzer bir durum İzgil milleti ile yapılan savaş bahsinde de söz konusudur. Burada da “Amcam Kağanın ili sarsıldığında”⁹² ifadesi devreye sokularak, olası okuyucuların vakayı zihinlerinde doğru kronolojiye oturtması sağlanır. İzgil’ler ile yapılan savaşın akabinde, yapılan diğer büyük savaş ve seferleri sıralayan Bilge; “ikinci olarak Ediz (...), üçüncü olarak Bolçu (...), dördüncü olarak Çuş başında (...) ve beşinci olarak Ezginti Kadızda Oğuz ile savaştık (...)”⁹³ şeklinde bir anlatımı benimser. Burada da Bilge Kağan açık şekilde, olayları bir “vakanüvis mantığıyla” oluş sırasını takip ederek kaydetmektedir.

Son olarak, Kağan’ın sevgili kardeşi Kül Tigin’in ölüm tarihinin Yazıtta kayıt düşülüş şekli de, Türk toplumunun o çağda zamanı nasıl tasnif edip, tarih ve tarihsel olma bilincini nasıl ifade ettiğini gösterir bir örnek olması bakımından önemlidir: “ Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik.”⁹⁴ Böylece her iki olayın da, oluş günleri tam olarak belirtilmek suretiyle kaydı düşülmüştür.

Göktürk Yazıtlarının doğrudan metin üzerinden ele alınıp, Türk tarihyazımının ilk örnekleri olarak değerlendirilmesi oldukça iddialı bir yorum olarak nitelenebilir. Fakat yorumun böyle nitelenmesi, değerlendirmeyi yapanların, yazıtlardan, bugünün kavramları üzerinden tarih metni olma özelliğini taşımalarını beklemede yatmaktadır. Dönem, tarihi metni inşa edenin; anlama ve açıklama yükümlülüklerini duymadığı, neden-sonuç ilkesinin farkında olamayacağı, belge kullanımı-belge eleştirisi-belgenin post modern yaklaşımla değerlendirilmesi gibi yöntemleri de doğal olarak bilemeyeceği bir dönemdir. Metin modern öncesi dönemin sathi şartlarıyla birlikte düşünülerek, olduğu gibi, kabul edilmelidir.

⁹¹*Kül Tigin Yazıtı*, Kuzey Yüzü, Satır 1.

⁹²*Kül Tigin Yazıtı*, Kuzey Yüzü, Satır 2-3.

⁹³*Kül Tigin Yazıtı*, Kuzey Yüzü, Satır 5-7.

⁹⁴*Kül Tigin Yazıtı*, Kuzeydoğu Yüzü, Satır 1.

2. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Genel Karakteri ve Sınırları

Türk tarihyazımı içinde bir paradigma olarak tespit edilen erken dönemin varlığı, sorunsallaştırılarak eldeki sınırlı veriler çerçevesinde ve Orhun Yazıtlarının odağa alındığı bir bağlamda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda, takip eden aşamada bu paradigmanın genel karakterinin ve sınırlarının belirtilmesi, bir zorunluluk haline gelmiştir. Dönemin genel karakterinin açıklanması, dönemin anlaşılması kadar, takip eden bunalım döneminin de daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde, erken dönemin sınırlarının tayini de, zaman dizimi içindeki yerine işaret ederek, dönemin zihinlerde daha somut hale gelmesine yardımcı olacağı düşünülebilir.

2.1. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Genel Karakteri

Erken dönem Türk tarihyazımının çıkış noktasını, eski Türklerde varlığına işaret edilen tarih düşüncesi oluşturmaktadır. Tarih düşüncesi, burada, tarihsel olduğunun farkında/bilincinde olma halini destekleyen tarihselci bir bakışı da mümkün kılmaktadır. Böylece, arkaik Türkler, tarih düşüncesini, sahip oldukları evren tasavvurunu temellendirecek bir araç olarak da kullanmıştır. Bunun sonucu olarak, tarihyazımı, eski Türk toplumu içinde hayatı anlamlandırmada işlevsel bir araç olarak da kullanılmıştır.

Dönemin en belirgin özelliklerinden bir tanesi yaşamın ve tarihin döngüsel bir yapıda tasavvur edilmiş olmasıdır. Her ne kadar eski Türk inanışları içerisinde dünya için İslamiyet'teki kıyamet anlayışına benzer bir son tasavvur edilmiş olduğu söylenebilirse de⁹⁵ bu durum erken dönemde tarihin erekselleşmesi ve eskatolojik bir anlatının ortaya çıkması ile sonuçlanmamıştır. Tarihin, yazı vasıtasıyla aktarımının çok sınırlı olduğu bu dönemde, sözlü geleneğe dayanan ürünler ise, toplum hayatındaki varlığı ve yaygın kullanımıyla, uzak ve müphem bir geçmişten gelen mesajlar aracılığıyla ders vermeye çalışan iletiler olarak kullanılmıştır. Sözlü geleneğin, bir anlamda, *Şema I*'de işaret edilen ve tarih öncesi ile erken dönem arasındaki gölgeli alan içinde yer aldığı da söylenebilir.

⁹⁵ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 150-151.

Dönem tarihyazımının, yazı ile kayda geçirilmiş ve bir bağlam içerisinde, tarihi olgular hakkında bir anlatı sunan tek metni Orhun Yazıtlarıdır. Yazıtlar, bu “tek olma” durumundan ötürü, dönemin yazılı tarihçilik anlayışını betimlemede faydalanılabilecek yegâne materyali oluşturur. Bu noktada, çok uzak olmayan bir geçmiş hakkında, bizzat Kağan’ın halkına tarihi anlatıyor ve bir anlamda da hatırlatıyor oluşu, *iktidarın elinde şekillenen tarih vurgusunu* zorunlu kılmaktadır.

Yazıtlarda görülen tarih anlatısı, yakın bir geçmişte peş peşe yaşanan *özgürlük-esaret-özgürlük* sürecinin hatırlatılması üzerine kurulmuştur. Başlangıçtaki özgürlük devri, Bilge Kağan’ın ecdadım dediği, Birinci Göktürk Devleti’nin kurucusu Bumin Kağan ve kardeşi İstemi Kağan’ın devleti kurmaları ile başlatılmıştır.⁹⁶ Ardından yaşanan devletin çökmesi ve bunun sonucunda başlayan esaret döneminin nedeni olarak ise, *beylerin ve milletin⁹⁷ ahenksiz oluşu* ve *Çin’in⁹⁸ yaşam tarzını benimsemeleri* işaret edilmiştir.⁹⁹ Hemen ardından *erkeklerin köle, kızların ise cariye olduğu* ifade edilerek, tarih anlatısının mesajı daha dramatik hale getirilmiştir.¹⁰⁰ Yazıtlarda, esaret döneminin bitişini takiben ikinci özgürlük dönemi anlatılırken Kağan, Tanrı’nın da desteğini vurgulayarak babası İteriş ve annesi İlbilge’nin ve onlara katılan on yedi erin başlattığı mücadele sonunda özgürlüğe kavuşulduğunu anlatmıştır.¹⁰¹

Bu kısa fakat oldukça açık dilli tarih anlatısıyla Kağan, hem kendi iktidarını yakın ve uzak atalarını zikrederek, meşrulaştırma ve sağlamaştırma yoluna gitmiş, hem de devletin devamı konusunda, millete ve boy beylerine düşen tabi olma sorumluluğunu hatırlatmıştır. Kağan’ın yönetimin başı ve iktidarın sahibi oluşu bizi, tarihin iktidarın elinde kullanılan bir araç haline dönüştürülmesinin de erken bir örneğiyle karşı karşıya bırakmıştır. Tarihin, muktedirler tarafından faydacı amaçlarla ve iktidarın söylemini üretmek için kullanılmasının, tarihin kendisi kadar eski olduğu

⁹⁶ *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 1.

⁹⁷ Yazıtlarda yer alan orijinal metinde ifade *budun* şeklinde kullanılmaktadır.

⁹⁸ Yazıtlarda yer alan orijinal metinde Çin’in karşılığında *Tabgaç* ifadesi kullanılmaktadır.

⁹⁹ *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 6-7.

¹⁰⁰ *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 7.

¹⁰¹ *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 11.

düşünülürse,¹⁰² erken dönem Türk tarihyazımının genel karakteri içine bu unsur da ilave edilebilmelidir.

2.2. Erken Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları

Erken Dönem Türk tarihyazımı ile ilgili problemlerin bir tanesi de sınırlarını açık bir şekilde ortaya koymanın zorluğudur. Sözlü geleneğin özünde yer alan tarih bilincinin, bu çalışmada, tarihyazımının ortaya çıkışında başlangıç noktası olarak kabul edildiği göz önüne alınırsa, erken dönem tarihyazımı için kesin bir başlangıç tarihinden bahsetmenin imkânsızlığı da kabul edilmiş sayılır. Destanlar ve atalar kültü içindeki uygulamaların temelleri, tarih bilincinin varlığını kanıtlamak amacıyla, somutlaştırıcı örnekler olarak ileri sürüldüğü için, yeniden onlar üzerinden probleme bakılmalıdır. Bu yapıldığında, arkaik Türk topluluklarının kendilik bilincini kazanmaları ve bu bilinç temelinde destanlarını anlatmaya ve atalar kültürünün ritüellerini uygulamaya başlamaları, erken dönem Türk tarihyazımının, zaman dizimi içinde asla işaret edilemeyecek başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Dönem içinde tarihyazımının zirve yaptığı metin, Orhun Yazıtları olmuştur. Türklerin yaşadığı pek çok farklı coğrafyada, çeşitli büyüklüklerde yazıtları, Orhun Yazıtlarının öncesinde ve sonrasında da diktikleri bilinmektedir.¹⁰³ Daha önce de vurgulandığı gibi, bu yazıtların hiç birisi tarihi, bir bağlama oturtma, zaman dizimine sahip olma ve geçmişin hikâyesini bir anlatı içinde sunma özelliklerini

¹⁰² Yazıtlarda da görüldüğü gibi, iktidarının kaynağını Tanrı'nın inayetinden alan Göktürklerin pratiğine benzer uygulamalara eski Mezopotamya halkları Sümer, Akad, Babil ve Asur'da da rastlanmaktaydı. Bahsi geçen uygarlıklarda örnekleri çokça görülen *Kralî Yazıtlar* mevcuttu. Bu yazıtlar vasıtasıyla iktidar, tarihini inşa etme ve bu tarihi toplumu yönlendirme amacıyla kullanılmaktaydı. Konu hakkında detaylı bilgi için; Gökhan Kağnıcı, "Eski Mezopotamya'da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı", *Cogito Tarihyazımı*, S. 73, 2013, s. 305-322; Gökhan Kağnıcı, *Tarih Yazıcılığı Açısından Eski Mezopotamya'da Kralî Kayıtlardaki İfadelerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2012. Konunun yakın tarihteki çarpıcı bir örneği ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında CHP'nin İkinci Kurultayında okunan nutkudur. Aynı yıl *Nutuk* adıyla basılan bu metin, Atatürk'ün kaleminden çıkan bir yakın tarih inşası denemesidir. İlginç şekilde, Bilge Kağan'ın VIII. yüzyıldaki hitabında amaçladıklarıyla, Mustafa Kemal'in XX. yüzyıldaki hitabında amaçladıkları arasında büyük bir benzerlik vardır. Her iki metin de, muktedirin, yönetilene kendi inşa ettiği tarihi ve bu tarih metnine içkin olarak politik düşüncelerini aktardığı anlatılardır.

¹⁰³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara 2011.

taşınamaktadır.¹⁰⁴ Bu nedenle eski Türk tarihyazımı paradigmasının kilit taşı, Orhun Yazıtlarıdır.

Paradigmanın değişimi, model önerisi içinde söylendiği gibi Türk toplumunun yaşadığı büyük birkaç sosyal değişim ve bu değişim ve dönüşümün neden olduğu bir bunalım dönemi neticesinde gerçekleşmiştir. Bahsedilen bunalım döneminin temel sebebi Türklerin kitlesel olarak İslam dinini kabul etmesine dayanmaktadır. Hayatın pek çok farklı alanında getireceği değişimler gibi, bu süreç, Türk tarihyazımının da farklı bir paradigma çemberinin içine dahil olmasına neden olmuştur. Erken dönem Türk tarihyazımını başlatan kesin tarihi söylemek imkânsız olsa da, bitiren tarihin belirlenme imkânı vardır. Bunalım döneminde Türk dünyasının merkezi konumunda olan bir coğrafyada hâkimiyet kuran, hareketli bir nüfus yapısını uhdesinde barındıran, değişimleri-dönüşümleri hızlı bir şekilde iletme yeteneğine sahip Türk Hakanlığının (literatürde kabul gören bir diğer adıyla Karahanlıların) kitlesel olarak İslam dinine intisap etmeye başladığı 920 yılı erken dönemin bitiş tarihi olarak kabul edilebilir.¹⁰⁵

B. Birinci Bunalım

1. I. Bunalım Döneminin Nedenleri ve Gelişimi

920 tarihinin Türk boylarının kitlesel olarak İslamlaşmasının başlangıç tarihi olarak belirlenmesi itibarıyla, aynı tarih Türk tarihyazımı modelinin ilk bunalım evresinin de başlangıcı kabul edilmiştir. Bu süreç XIII. yüzyılda Türkiye Selçukluları ve diğer Anadolu beylikleri döneminde kaleme alınmaya başlayan tarihler ile son bulmuş, Türk tarihyazımında teolojik dönem paradigmasına geçiş yapılmıştır. Başlangıç ve bitiş tarihleri arasındaki farka bakıldığında üç asırlık bir zaman dilimini kapsayan bu bunalım döneminin hangi etkenlerden oluştuğu da

¹⁰⁴ Bölgedeki yazıtlar üzerine yapılmış en yeni ve ne kapsamlı çalışmalardan bir tanesi olan Erhan Aydın'ın *Taşa Kazınan Tarih* adlı çalışması da, yazıtları tarihi, filolojik, folklorik vs. çalışmalarını aydınlatarak ana kaynaklar olarak değerlendirirken, onların tarihyazımı içindeki rollerine değinmemektedir. Bkz.: Erhan Aydın, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*.

¹⁰⁵ Gerçekte bu tarih de semboliktir. Bitiş tarihi, Türk Hakanlığının başı olan Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı seçtiği tarih için ihtimallerin en kuvvetli olduğu tarih olması nedeniyle ileri sürülmüştür. Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 97 vd.

ortaya konulmalıdır. Bahsedilen bu etkenler (nedenler); kitleler halinde İslamlaşma ve Müslümanlığın düşünce dünyasını farklı bir boyuta taşıması, İslamlaşmanın doğrudan sonucu olarak yazılı kültürü tanıma ve içselleştirme, Batı'ya göçün Anadolu'ya yönelmesi ve Moğol istilasının başlaması neticesinde uzun bir süre devam etmesi, bu göç hareketinin sonucu olarak Anadolu'nun bir erime potası haline gelişi olarak sıralanabilir.

Türklerin İslamlaşması, VII. yüzyılın ikinci yarısı ile büyük bir atılım gösteren İslam fetihleri ile başlayan ve X. yüzyılda kitlesel hale dönüşen üç yüzyıllık uzun bir süreçtir.¹⁰⁶ İslamiyet, bu süreçte Türkler üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler, sosyal hayatta gözlemlenebilir olan somut olanların yanı sıra; sanatta, düşünce üretmede ve düşündüğünü aktarma biçimlerinde ortaya çıkan soyut olanlardan da meydana gelmiştir. Din değişimi ile birlikte Arap ve Pers kültürünün İslam dinine içkin hale gelmiş unsurları da Türkler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Öyle ki, Türkler zaman zaman bu değişime, düşünsel manada reaksiyonlar göstermeye çalışmıştır. Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan *Divan-ı Lügât-ı Türk* Arap kültürüne ve daha ileri bir tarihte Ali Şîr Nevaî tarafından yazılmış olan *Muhakemet'ül Lügateyn* de Fars kültürüne dil mefhumu üzerinden karşı çıkma gayretinin ürünleri olarak kabul edilebilir.

Metin üzerinden somutlaştırılmak gerekirse, *Divan-ı Lügât-ı Türk*'ün başlangıcında müellif *Türk dili ile Arapçanın at başı gitmekte olan diller olduğunu ve kitabı Türklerin bilgilerini, görgülerini göstermek maksadıyla* kaleme aldığını söylemektedir.¹⁰⁷ Yazarın bu tavrı göstermektedir ki, İslamlaşma süreci içerisinde Arap dili ve daha genel olarak Arap kültürü ile girilen karşılıklı etkileşim, Türkçe ve Türk kültürü adına tepkiler vermeyi doğuracak kadar yoğunlaşmaya başlamıştır. Gösterilen bu tepkinin ve direncin sonucunda, Türk kültürü, İslami unsurları bünyesine alarak kendine mal etmiş ve muhtevasında Türk-İslam olan, ancak ne başlı

¹⁰⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgî Kültür ve Sanat Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 18; Osman Karatay, *Türklerin İslam'ı Kabulü*, Kripto Kitaplar, Ankara 2018, s. 15.

¹⁰⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügât-ı Türk*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 6-8.

başına İslam kültürünün tamamı ne de Arap veya Pers kültürünün taklidi denilebilecek, ayrı bir kültür ve düşünce biçimi ortaya çıkmıştır.

Türklerin İslamlaşmasının ve Türk düşünce dünyasındaki değişimin hızlanması ve bu değişimin geri dönülemez hale gelmesinin önemli bir nedeni vardır. Bu, değişimin Türklerin düşünce dünyasına yazı ile birlikte girmiş olmasıdır. Kendini ifade etme, düşüncelerini açık şekilde ortaya koyma, tartışmaya açma ve geleceğe bırakma noktasında belirleyici olan aktör yazıdır. Yazının yarattığı bir fark olarak, Türkler İslam dinini benimserken, yazıya aktarılmış bir kutsal kitap, dinin esaslarını anlatan ve tartışıp açıklayan metinler ve nihayetinde dinin gelişimini insanlık tarihi içindeki yerine oturtan tarih metinlerinden oluşan bir külliyyatı önlerinde hazır bulmuşlardır. Yazının yaygınlaşmasının önünün açıldığı bu süreç için yazılı kültürün içselleşme dönemi denmesi yanlış sayılmamalıdır.

Yaşanan bunalım döneminin bir başka nedeni, İslamlaşmanın ve İslam kültürü ile kaynaşmanın merkezi durumunda olan Batı Türkistan coğrafyasından Batıya, Anadolu'ya, İran üzerinden devam eden güzergâhı takip eden, sürekli göçlerin yaşanmasıdır. Selçuklu Hanedanının devletlerini ilan etmelerini takip eden süreçte Anadolu'ya yönelen Türk göçlerini kısa süre zarfında, bu coğrafyada müstakil bir devlet yapısının kurulması takip etmiştir.¹⁰⁸ Türk göçlerinin, üç yüz yıllık bunalım dönemi içinde hızını kaybetmeden devam etmiş olması bunalım evresinin uzun sürmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Selçuklu coğrafyasındaki doğudan Batıya göç akışının hız kaybettiği bir dönemde doğuda sınırlarında Moğol tehdidinin baş göstermesi, Batı yönlü hareketi tekrar hızlandırmıştır. Böylece, birinci bunalım süreci uzamış, teolojik dönem paradigması çerçevesinde kaleme alınmış tarih metinlerinin Anadolu'da doğuşu gecikmiştir. Öyle ki XIII. yüzyıl boyunca Anadolu Selçuklularının en temel problemi göç dalgalarıyla Anadolu'ya dolan bu kitleyi iskân etmek olmuştur.¹⁰⁹ Anadolu'ya bitmeyen bu göç akını yanı sıra, ilmi alanda çalışacak kurumsal yapıların ortaya

¹⁰⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 13. Basım, İstanbul 2010, s. 280-281.

¹⁰⁹ Yavuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları Alaeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 227 vd.

çıkışı da geciktirmiştir. Anadolu'da kurulan ilk medrese olan Yağıbasan Medresesi'nin inşasının ve faaliyete başlamasının 1157 tarihinde gerçekleştiği düşünülmektedir.¹¹⁰ Anadolu Selçuklu hanedanı eliyle yapılan medreseler ise Yağıbasan Medresesinden yarım yüzyıl kadar sonra faaliyete geçmiştir.¹¹¹

Birinci bunalım döneminin genel karakteri İslamlaşma (kültür değişimi)-Yerleşik hayata geçme (saray merkezlerinin doğuşu)-Yazıyı içselleştirme unsurlarının sosyal değişimi başlatması ile şekillenmiştir. Buna ek olarak Batıya göçün, önce Selçukluların yayılma politikası, sonra ise Oğuz grupları ve çeşitli etnik gruplardan oluşan büyük bir kitlenin Moğol istilası önünden kaçması bağlamında, iki yüzyıla yayılması ile zaman dizimi içindeki geniş sınırları belirlenmiştir. Bahsedilen buhran ortamının sonucu olarak tarih yazımı değişimden geçmiş, bu değişimin neticesinde bir sonraki paradigmaya geçiş mümkün olmuştur.

2. I. Bunalım Döneminde Tarihyazımının Değişimi

Bunalım döneminde tarihyazımı, sözlü tarih geleneği ve Orhun Yazıtlarından değişmeye başlamış, özellikle İslamlaşma ve yazılı kültürün içselleştirilmesi bu noktada etkili olmuştur. Bahsi geçen bu değişim, sözlü geleneğin yazıya geçirilmesi ve İslam tarihyazımı geleneği ile tanışma ve ondan etkilenme olarak düşünülebilir. Türkler, bu süreçte, tarih yazmanın nasıl olacağına dair deneyim sahibi olmuşlar ve teolojik dönem paradigması olarak açıklanacak dönemin karakterine uygun bir tarih yazıcılığı yöntemini gözlemlemişlerdir. Bunalım dönemi, bu anlamda teolojik dönem paradigmasını doğuracak niteliklerin benimsenmeye başladığı uzun bir öğrenme ve dönüşme süreci olarak kabul edilebilir.

Değinilen ilk unsur olan yazılı kültürün içselleştirilmesi başlangıçta kendini sözlü kültüre ait biçimleri koruyarak yazıya geçirilen metinlerde göstermektedir. *Kutadgu Bilig* ve *Oğuznâmeler* bunların en göze çarpan örnekleridir. Bunlardan ilki *Kutadgu Bilig*, dönemin düşünce ve inanç dünyası ile kültür, siyaset felsefesi ve

¹¹⁰ Muharrem Kesik, *Danışmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 189-190.

¹¹¹ Anadolu Selçuklu dönemi medreselerini de gösteren genel bir katalog çalışma için bakınız; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişimi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

bürokrasinin yapısı gibi çok çeşitli konularda bilgi veren bir metindir. Eser, Yusuf Has Hacıp tarafından, hicri 462 (m. 1069-1070) senesinde kaleme alınmıştır.¹¹² İslam dinine kitleler halinde intisap eden Türklerin ilk yazılı eseri olması nedeniyle ayrıca önemlidir. *Kutadgu Bilig*'in manzum olarak yazılması aslında sözlü kültüre ait öğelerin toplum içinde hala baskın olduğuna işaret etmektedir.¹¹³

Sözlü kültür ürünlerinin yazıya aktarılmasının ikinci örneğini *Oğuznâmeler* oluşturmaktadır. Sözlü formuyla erken dönem Türk tarihyazını paradigmasının uygulandığı anlatılar olan Oğuznâmeler, yazının kullanımının artması ile gerek İslami bir tarzla gerekse de erken dönemin özelliklerini koruyacak şekilde yazıya aktarılmışlardır. Bu metinler, bunalım döneminde Türklerin tarihlerine, bir başka ifadeyle geçmişlerine, dair ortaya koydukları ilk yazma pratiklerindedir. *Oğuznâmenin*, tarihyazını içindeki yerine dikkat çeken bilim insanlarının biri de Necati Demir olmuştur. O, *Oğuznâmeleri*, Türkler tarafından ortaya konulmuş genel tarih denemeleri olarak ele alır.¹¹⁴ Bu yaklaşımında hiç şüphesiz *Oğuznâmelerin* Âdem'den başlayarak XVII. yüzyıla kadar uzanan bir Türk (Oğuz) tarihi sunma çabası etkili olmuştur. Ahmet Bican Ercilasun da Oğuznameler üzerine yaptığı bir değerlendirmede: *Oğuznâme sözlü/destanî bir Türk-Oğuz tarihidir. Oğuznâme bir tarih anlayışı ortaya koyarken, her hanedanı ayrı bir devlet kabul etmeyi reddeden, muhtevastaki geçiş bölümleriyle hanedanları birbirine bağlayarak Türk tarihini yekpare bir devlet halinde gören bir anlayışı ortaya koymaktadır* demektedir.¹¹⁵ Sözlü tarihin yazıya aktarıldığı en önemli geçiş vasıtası olan Oğuznâmeler'deki ifadelerin İslam dininin esaslarına göre yeniden söylenmesi/yazılması; İslamlaşma ile

¹¹² İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s. 4.

¹¹³ Sözlü kültürün baskın özelliklerinin koruması, *Kutadgu Bilig*'in içinde yazılabildiği Karahanlı Sarayında, neden bir tarih yazıcılığının gelişmediğini gösterir. Karahanlılar tarafından yazıldığı bilinen bir tarih metni günümüze ulaşmamıştır. Karahanlılar üzerine doktora tezi çalışmış olan Huncan'ın Karahanlılar hakkında malumat bulunabilecek kaynaklara dair yaptığı değerlendirmede de bu durum açık şekilde gözlenebilir. Huncan, döneme ait ana kaynakları sıralarken Arapça ve Farsça yazılmış İslam kaynaklarının dışına çıkmamıştır. Bkz.: Ömer Soner Huncan, *Türk Hakanlığı...*, s. 1-29. Öyle ki, Karahanlılara mensup tarihçi, Karahanlı sarayında yetişmiş tarihçi vb. nitelemeleri doğrudan taşıyabilecek hiçbir tarihçi tanınmamaktadır.

¹¹⁴ Necati Demir, *Oğuz Kağan Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 17-18.

¹¹⁵ Ahmet Bican Ercilasun, "Oğuzname'nin Yapısı ve Kronolojisi", *Makaleler*, Yay. Haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 562.

girildiğini iddia ettiğim bunalımı ve bunalım döneminin getirdiği değişim/dönüşümü açık şekilde ortaya koymaktadır.

Bunalım dönemi sürecinde Türk tarihyazımını şekillendirecek ikinci unsur, kabul edilen yeni din olan İslam'ın kendi geleneği içinde ortaya çıkardığı tarih yazıcılığı yönteminin Türkler tarafından benimsenmiş olmasıdır. Bahsedilen İslam geleneği bir sonraki paradigma olan teolojik dönemin de temelini oluşturmaktadır. Türklerin İslam dinini kabul ettikleri zaman İslam tarihyazımı geleneği ile de tanıştılar. İslam tarih geleneği, Arapların tarih yazma pratiğine sahip olmasıyla birlikte, esas olarak Kur'an'ın zaman zaman tarihselci göndermeler yapan yapısından da beslenerek ortaya çıkan yöntemdir. Bu noktada, İslam geleneği iyi açıklanmalıdır.

2.1. İslam Tarihyazımı Geleneği

İslam tarihyazımının ortaya çıkmasında farklı birçok etken belirleyici olmuştur. Bunlar arasında ilk etken olarak kadim Arap geleneğinden bahsetmek yanlış olmaz. Cahiliye dönemi olarak da adlandırılmış olan bu tarihsel süreçte Araplar, kavmiyetçilik duygusunun da yoğun tesiri altında, kavimlerinin başından geçen önemli olayları tarihlendirmede bir nirengi noktası olarak kullanmak suretiyle ilk kronolojik düzenleme örneklerini vücuda getirmişlerdir.¹¹⁶ Tarihsel bilgi ve tarihe ilginin var olduğunu bildiğimiz İslam öncesinin Arap toplumunda, bilhassa şiir ve şarkılar da geçmişe ait bilginin gelecek nesillere aktarılmasında etkili bir araç olmuştur.¹¹⁷ Toplum hiçbir zaman tarihsel bilgiden uzaklaşmamış, geçmiş bugünün yaşanması ve geleceğin tasarlanmasında daima aktif rol oynamıştır.

İslam'ın gelişi de bu rolü azaltmamış aksine teşvik etmiştir. Şimdi ve geleceğin daha iyi anlaşılması olarak Bıçak tarafından özetlenen keyfiyet Kur'an-ı Kerim'de de sıkça tavsiye edilmiştir.¹¹⁸ Kur'an bu noktada inananlara yaptığı uyarıları tarihten hikâyelerle (kıssa) somutlaştırarak anlatma yolunu benimsemiştir. Tarih bu noktada, Yaratıcı ile yaratılan arasındaki bu tek taraflı diyalogun pekiştirici

¹¹⁶ Emine Sonnur Özcan, *İslam Tarihyazımında Gerçeklik ve El Mesudi*, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2014, s. 33.

¹¹⁷ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 119; Emine Sonnur Özcan, *İslam Tarihyazımında Gerçeklik...*, s. 51.

¹¹⁸ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 174.

bir unsuru haline gelmiştir. Allah ayetinde Peygamberine: “Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler”¹¹⁹ şeklinde seslenmektedir. Bu yaklaşım Ayhan Bıçak’ın da işaret ettiği gibi Kur’an’daki tarihsel düşünceyi açık şekilde ortaya koymaktadır.¹²⁰

İslam tarihçiliğini ortaya çıkartan kadim Arap gelenekleri ve Kur’an’ın kendi içyapısında tarihsel bir yaklaşımın olduğu yönündeki iddiayı güçlendirecek bir veri de Emine Sonnur Özcan tarafından ortaya konmuştur. Çalışmasında, kavram olarak, *geçmişin günümüzde yeniden inşasına dayanan anlatı manasında tarihe* tekabül eden kelimeleri sayarak, onların bir dökümünü yapan Özcan, şu rakamlara ulaşmıştır:

- i. “Anlatmak” ve “geçmişteki olayları anlatmak” anlamında *kassa* fiili **on dokuz** kez,
- ii. “Anlatı”, “geçmişteki olaylar” anlamında *kıssa* kelimesi veya çoğulu *kısas* toplam **altı** kez,
- iii. “Geçmişteki insanlar” anlamında *evvelûn* kelimesi **otuz altı** kez,
- iv. “Satırlar halinde yazılan” ve “hurafe/efsane” anlamında *esâtir* kelimesi **dokuz** kez,
- v. “Geçmek”, “gelip geçmiş olmak” ve “hala etkisini devam ettirmek” anlamlarında *xhalle* fiili **on beş** kez,
- vi. “Geçmek”, “geçip gitmek” anlamlarında kullanılan *mazâ* fiili **iki** kez kullanılmışlardır.¹²¹

Kur’an’ın indirilişi ve Peygamber’in vefatını takip eden süreç, İslam tarihyazımının, yukarıda işaret edilen kaynaklarından beslenerek, doğduğu süreçtir. Bu noktada Bıçak’ın görüşü bizce de öne çıkartılmayı hak etmektedir. Ona göre İslam tarihyazımının ilk faaliyeti Kur’an ayetlerinin belli bir kıstas gözetilerek tasnif

¹¹⁹ Araf Suresi-176.

¹²⁰ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 176.

¹²¹ Emine Sonnur Özcan, *İslam Tarihyazımında Gerçeklik...*, s. 70.

edilmesi ve bir metin oluşturacak biçimde düzenlenmesidir. Bu teolojik kaygılarla da olsa, İslam tarihini yeniden hatırlamak ve hatırlatmak minvalinde atılan ilk adımdır. Peygamber'in nübüvveti süresince yanında olmuş, Kur'an'ın parça parça indirilmesine şahitlik etmiş bu insanların, giriştikleri derleme faaliyeti ile o dönem içinde yaşamış herhangi bir tarihçinin çalışma şekillerinin birbirine benzetilmesi yanlış değildir. Ek olarak, Peygamberin hayat hikâyesinin doğru biçimde ve en ince ayrıntılarına varıncaya dek hatırlanarak aktarılması da, erken dönemde öncelikli bir ihtiyaç olarak görülmüş ve yapılmıştır.

Peygamberin hayatının doğru ve güvenilir kaynaklara dayanılarak yazılması problemi modern manada bilimsel sayılabilecek yöntemleri anımsatan çalışma usullerinin İslam tarihçilerinin gündemine girmesine sebep olmuştur. Elbette ki, dönem tarihçiliğini modern tarihyazımı potasına sokmak gerçek dışı ve anakronik bir davranış olacaktır. Fakat Ranke ile modern tarihçiliğin değişmez bir unsuru haline geldiğini bildiğimiz kaynağın tenkidi meselesi, ya da başka bir söyleyişle eleştiri mekanizması, bahsettiğimiz erken dönem İslam tarihçiliğinin bir unsuru haline gelmiştir. Eleştirel yaklaşımın benimsenmesinde en az Peygamberin hayatı kadar öne çıkan, Sünnet olarak adlandırılan uygulamalar bütününe dayandırıldığı, Peygamberin sözlerinden yapılan derleme çalışmalarının da etkisi büyüktür. Erken dönem İslam tarihçiliğinde hadis çalışmaları ile tarihçilik faaliyetlerinin genellikle beraber yürütülmesi bu bağıntıyı örneklendirmektedir.¹²² Burada belirtilmesi elzem olan husus ise, eleştirinin metnin içeriğine yönelik değil bilginin kaynağına yönelik oluşudur. Kaynağın güvenilirliğinin kabul edildiği noktada, aktarılan bilgiyi içeren metne yönelik eleştirel bir sorgulamaya ihtiyaç duyulmamıştır.

İslam dininin Arap Yarımadası'nın dışına taşması ve yukarıda değindiğimiz ileri harekât sonucunda sınırların genişlemesinin tarihyazımı noktasında da önemli sonuçları olmuştur. İslam'ın bir İslam Devleti çatısı altında yayılması bizce belirleyici olan temel faktördür. Bu durumun Emevi sülalesi ile birlikte hanedanlığa evrilmesiyle tarihçilik de gelişmek, çeşitlenmek için farklı mecralar bulabilecek şansa sahip olmuştur. Halife Ömer döneminde İran coğrafyasına hâkim olunmasının

¹²² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 21.

bir sonucu olarak Müslüman tarihçilerin İran düşüncesi ve tarihçiliği ile tanışmaları ve kaçınılmaz olarak kendilerinden üstün olan bu kültür ve gelenekten etkilenmeleri bu durumu anlatan ideal bir örnek olarak karşımızdadır.¹²³

IX. yüzyıl İslam tarihyazımı adına iki açıdan oldukça önemli gelişmeyi ihtiva eder. Bu noktada, İslam Devleti'nin artık geniş sınırları içinde, bir nevi *Pax-Islamica* halini tesis ettiği ve gücünün zirvesine doğru emin adımlarla ilerlediği unutulmamalıdır. Bahsedilecek iki gelişmeden ilki tarih yazıcılığının bu periyotta sarayın, merkezi idarenin, kontrolüne girmeye başlamasıdır. Doğu'nun eski bir geleneği olarak da düşünülebilecek bu uygulama, İslam merkezince de benimsenmiş, bu durumun doğal bir sonucu olarak tarihçiliğin konusu ağırlıklı olarak siyasi tarihten müteşekkil olmuştur.¹²⁴ Tarih anlatılarının merkezi idare ve İslam Devleti'nin seçkinlerine yönelmesinin hem sonucu olarak tarihçilerin genellikle seçkinler arasından çıktığı gerçeğini de ilave etmeliyiz.¹²⁵

İkinci olarak ise İslam tarihyazımı, tam da bu asırda belli kalıplara oturmuş, tarihçilerin çalışma formları ayrılmış, hatta uzmanlık alanları belirginleşmeye başlamıştır. Chase Robinson, bu noktada üçlü bir tasnif önermektedir:

- i. “*Geçmişin kronolojik sırayla anlatıldığı kronografik çalışmalar.*” Bu çalışmalar yıllıklar halinde düzenlenir ve genellikle Halifelerin hükümdarlık sürelerine göre tasnif edilirlerdi.
- ii. “*Biyografiler.*”
- iii. “*Bireyler hakkında, her birine terceme adı verilen maddelerden oluşan, (bu yanıyla Çin'in ansiklopedi geleneğini de anımsatan) belirli bir toplumsal grup üzerine yoğunlaşmış, prosopografi, grup yaşam öyküsü çalışmalarıdır. Bu çalışmalara tabaka (çoğulu tabakat) adı verilmektedir.*”¹²⁶

¹²³ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 201.

¹²⁴ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 202.

¹²⁵ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 124.

¹²⁶ Chase Robinson, *Islamic Historiography*, Cambridge University Press, 2. Edition, New York 2004, s. 55 vd.

İslam tarihyazımının önemli isimlerine bakılacak olursa bunlar şu şekilde ifade edilebilir. VII. yüzyılda eser vermiş olan İbn İshâk ve İbn Havkal'ın Peygamberin hayatını inceleyen eserleri vardır. İbn Kuteybe, Dineverî ve Yakubî dünya tarihi olarak nitelenebilecek genel tarihler yazmışlardır. Bir başka önemli isim Belâzürî ise İslam tarihi ve özellikle İslam fetihleri konusunda eser vermiştir. Abbasi döneminde kendi hatıratını da içeren bir siyasi tarih anlatısı ortaya koyan Çulî ve X. yüzyılın olaylarını kaleme almış olan Sinan bin Tabit'i de bu listeye dâhil edebiliriz. XII. yüzyıl tarihçileri olan ve daha çok önemli şahsiyetlerin yaşam öykülerini kaleme almış olan İbn Hallikân ve tarihçi bir Prens olan Ali İbnü'l-Esîr'i önde gelen diğer İslam tarihçileri içerisinde anabiliriz.¹²⁷

Sayılan isimler içinde zikredilmeyen fakat bilahare ve altı çizilerek anılması gereken iki büyük isim daha mevcuttur. Bunlar Ebu Cafer Taberî ve İbn Haldun'dur. Taberî (839-923), kendisinden sonra gelen tüm tarihçi haleflerini etkilemiştir. O, Müslüman vakanüvisliğinin kurucusu sayılmaktadır. Âdem'den başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar uzanan bir dünya tarihi olan eseri *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Milletlerin ve hükümdarların tarihi) veya başka bir söyleyişle *Târîhu'l-rûsul ve'l-mülûk*'u (Peygamberlerin ve milletlerin tarihi) kaleme almıştır. Eser kısaca *Taberî Tarihi* olarak da bilinir. Eserinde, o, tam bir kesinlik ve doğruluk kaygısıyla hareket etmiş ve dev bir belgeler yumağından müteşekkil bir kronik metni oluşturmuştur.¹²⁸ Genel manada İslam tarih yazıcılığının, özelde ise teolojik dönem Türk tarihyazımı paradigması içinde yazan tarihçilerin etkilendikleri eserlerin başında Taberî'nin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İslam tarihyazımının kendi tarihi içinde ikinci önemli figür olan müverrih ise İbn Haldun'dur. O, tarihçiliği özgün bir metodoloji ile yapması ve modern olmayan bir çağda akla modern tarihçilerin düşünme ve olayları ele alma biçimini getirecek tarzda çalışmasıyla, kendisinden önceki, çağdaşı ve kendisinden sonraki uzun bir süreçte eser vermiş tarihçilerden ayrılmaktadır. Eserinin adı, *Kitab'ül*

¹²⁷ Daha detaylı bilgi için; Chase Robinson, *Islamic Historiography*; Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, Yayına Hazırlayan Yüksel Kanar, İstanbul 1991; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*.

¹²⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, Çev. Zakir Kadiri Ugan- Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 6-7.

İber'dir. Fakat yedi ciltlik bu dünya tarihinin giriş kısmı olan ve kendi içinde üç cilt olarak tasarlanan *Mukaddime* kısmıyla meşhur olmuştur.

İbn Haldun, ilk olarak, tarihi başlı başına bir uğraş alanı olarak benimsemesi ve tarihin esasta insanın geçmişini anlayıp, anlatmak olduğunu savunmasıyla fark yaratmaktadır.¹²⁹ O döneme kadar hiçbir tarihçi böyle bir yaklaşımı benimsememiştir. İbn Haldun'a göre olayların derlenmesi, eserin niteliği açısından gerekli bir evredir, ancak neticede sadece bir evredir, başlı başına amaç derleme faaliyeti olamaz.¹³⁰ Bu noktada, İbn Haldun için, tarihin gerçek amacı ve tarihçinin asli vazifesi, toplumların tarihini anlaşılır kılmaktan ibarettir.¹³¹

İkinci olarak İbn Haldun'un tarihçiliğinde nakletmenin karşısında akli temelli eser vermek öne çıkartılır. Haldun, tarihçiliğin düşünmek, araştırmak ve şeylerin arkasında yatan sebepleri bulup ortaya çıkartmak olduğunu savunur.¹³² Bu noktada akla oldukça merkezi bir pay biçilmiştir. İbn Haldun, güvenilir olduğundan emin olduktan sonra, kaynağın sunduğu tüm veriyi olduğu gibi kendi eserinin içine zerk eden klasik İslam tarihçileri gibi hareket etmemiştir. Ona göre geçmişteki İslam tarihçileri akla uymayan pek çok söz sarf etmişlerdir ki, *bunları akıl, tabiat, kanun ve kaidelerine göre incelemek zaruridir*.¹³³ İbn Haldun'un bu yaklaşımı modern döneme kadar İslam tarihçiliği içerisinde, kalıplaşmış bir araştırma ve yazma biçemi olarak gözlenemeyecektir.

İbn Haldun, üçüncü olarak ise, olaylar üzerinden tarihin seyrini açıklamaya çalışırken, problemleri teorize ederek ele alması ve kendi kavramlarını üretebilmesi yönüyle farklıdır. Bizce İbn Haldun'u basit bir şüpheciden ayırıp yüksek bir yere koyacak olan, O'nu klasik bir İslam vakanüvistinden farklılaştıran temel vasfı budur. İnsanlığı ve onun tarihini *umran* kavramını ortaya atarak açıklamaya çalışması, toplumlar arası ilişkileri belirleyen temel dinamiklerden bir tanesi olarak *asabiye* kavramını üretmesi bu durumun ilk akla gelen örnekleridir.

¹²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime, Önsöz*, C. I, Çev. Pirizâde Mehmed Sahib, Yayıma Hazırlayan Arslan Tekin, 3. Baskı, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 50-51.

¹³⁰ Yves Lacoste, *İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, s. 165-170.

¹³¹ İbn Haldun, *Mukaddime, Önsöz*, C. I, s. 54.

¹³² Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 248-249.

¹³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 62.

Bunalım döneminde Türk tarihyazımının dönüşümüne etki eden diğer metinler ise saray merkezlerinde gelişen tarih yazıcılığı örnekleridir. Bu eserler de İslam tarihyazımı geleneğinin birer parçasıdır. Bunlar arasında Beyhakî, Cüveynî, Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî, İbn Bîbî, etkileri ile ön plana çıkan tarihçilerdir. Bu tarihçilerden ilki, eserini Farsça kaleme almış olan Muhammed bin Hüseyin Beyhakî'dir. O, Gazne Sarayının hizmetine girerek devlet bürokrasisinde görevler almıştır. Sultan Mesut'un hizmetindeyken çeşitli askeri seferlerde ve Dandanakan Savaşında onun maiyetinde yer aldığı bilinmektedir. Gazneli devletinin çöküşünden sonra inzivaya çekilmiş ve yazma faaliyeti ile meşgul olmaya devam etmiştir.¹³⁴ Beyhakî'nin en önemli eseri otuz ciltlik devasa bir yapıt olan *Târîh-i Beyhakî*'dir. Ancak eserden günümüze Sultan Mahmut'un ölümünden Dandanakan hezimetine kadar olan Sultan Mesut devrini anlatan iki ciltlik kısım (altıncı ve yedinci ciltler) ulaşabilmiştir.¹³⁵

Cüveynî'nin Farsça kaleme alınmış eseri *Târîh-i Cihângüşâ*'dır. Eser üç cilt halinde yazılmış bir Cengiz Hanedanı tarihidir. Cüveynî eserini 1252 yılında yazmaya başlamış olup en geç 1260 yılında da tamamlamış olmalıdır.¹³⁶ Eser Moğolların ortaya çıkışından, İsmaililerin son lideri Rükneddin Hürşah'ın Hülagü Han'a teslim oluşuna kadar geçen süreci anlatmaktadır.¹³⁷ Benzer bir eser olan Reşîdüddîn Fazlullah'ın *Cami'üt Tevârih* adlı çalışması ise Moğol Sarayının patronajı ile ortaya çıkmış bir dünya tarihi denemesidir.¹³⁸ Yazarı, İlhanlılara yarım yüzyıl vezirlik yapmış bürokrasiden gelen önemli bir şahsiyettir.¹³⁹ İki hacimli ciltten oluşan eserin ilk cildi iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Gazan Han'a kadar Cengiz soyunun tarihini ihtiva ederken ikinci bölüm ise Gazan Han dönemi olaylarından oluşmaktadır. Eserin ikinci cildi de iki bölümlü olacak şekilde planlanmışsa da, ilk bölüm olan 1300 senesinde son bulan genel dünya tarihi

¹³⁴ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları...*, s. 127.

¹³⁵ Tahsin Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, C. 6, s. 63-64.

¹³⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 59.

¹³⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 69 vd.

¹³⁸ Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'üt Tevârih, (Selçuklular Kısım)*, Çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, 2. Baskı, Selenge Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 7-8.

¹³⁹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları...*, s. 262.

yazılmış, ikinci kısımda yazılmak istenen Olcayto Han dönemi müstakil olarak yazılamamıştır.¹⁴⁰

Her iki eserin de bunalım sürecinin sona erip teolojik dönemin başlangıcı sırasındaki işlevi benzerdir. İslam tarih yazıcılığı geleneğinin bir parçası olmakla birlikte iki eser de hanedan tarihlerinin örneği konumundadır. Bu anlamda Anadolu'da tarihyazımı içinde önemli yeri olan İbn Bîbî'yi de etkilemişlerdir. Selçuklular döneminde Divan-ı Tuğra başkanlığı göreviyle bürokraside yer alan İbn Bîbî *el-Evami-rü'l-Ala'iyye fil-Umuri'l- Ala'iyye* adlı eserini kaleme almıştır.¹⁴¹ Eserde hem *Cami'üt Tevârih*'e hem de *Târîh-i Cihângüşâ*'ya göndermeler olduğu ve *Târîh-i Cihângüşâ*'nın kurgu ve üslup açısından örnek alındığı düşünüldüğünde bu etkilenme somutlaşmaktadır.¹⁴²

Bunalım döneminin nadir tartışmalarından bir tanesi ise Selçukluların tarih yazıcılığı ile uğraşp uğraşmadıkları sorusudur. Konu Selçuklu sahasının iki önemli ismi, Claude Cahen ve Osman Turan tarafından tartışılmıştır. Cahen, konu ile alakalı olarak, Selçuklu tarihyazımı geleneğinden bahsetmenin mümkün olmadığını söylerken, “Çok gariptir ki, Büyük Selçuklular kendi yaşadıkları zaman boyunca hiç tarihçi yetiştirmediler” sözleriyle bir durum tespiti yapmıştır.¹⁴³ Selçuklular döneminde ortaya konmuş, Selçuklular hakkında da bilgiler veren tarih metinlerinin İslam tarih yazıcılığının bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyen Cahen'e göre, mesele Arap ve Fars (İslam) tarihyazıcılığının bir problemi olarak ele alınmalıdır.¹⁴⁴

Cahen'in aksine, hatta ona cevap olarak da, Turan Selçuklular'da tarihyazımının varlığını iddia etmektedir. Bu iddiasına rağmen Turan iddialarını destekleyen argümanları ortaya koymada zayıf kalmış; “Kaynakların, Selçuklular zamanında türlü ilimlere ve bu arada tarihe dair yazıldığını kaydettiği pek çok eser kaybolmuş bulunmaktadır.” ve “Sultan Sancar'ın zamanı medeniyet tarihi, ilim ve

¹⁴⁰ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları...*, s. 279.

¹⁴¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları...*, s. 419.

¹⁴² Abdülkerim Özeydin, “İbni Bîbî”, *DİA*, C. 19, 1999, s.381.

¹⁴³ Claude Cahen, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 12-13, s. 195.

¹⁴⁴ Claude Cahen, “Selçuklu Devri Tarih...”, s. 221.

*kültür adamlarının çokluğu ve telifler bakımından istisnai bir ehemmiyet taşır. Hükümdarın himayesiyle yetişen ve türlü ilim sahalarında eser telif eden müellifler arasında tarih yazanların da olması tabii idi.”*¹⁴⁵ gibi muğlak ifadeler kullanmıştır. Kanaatimizce Selçuklular, içinden geçilen bunalım dönemi şartlarının da etkisiyle kendi tarihyazımını üretememiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için, bir sonraki döneminin başlaması ve Türklerin o dönem içinde tarih yazıcılığı ile uğraşmaya hazır olması gerekmektedir.

C. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımı

Türk tarihyazımı modeli içindeki ikinci paradigma olan teolojik dönem üç başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki teolojik dönemin karakteridir. Bu başlıkta dönemin esasları ve özellikleri ortaya konulur. İkinci olarak, teolojik dönemin sınırları ile başlangıç ve bitişinin zaman diziminde ki yeri belirlenir. Son başlık olan teolojik dönemin mahiyeti ile de yapılan tarihçilik örnekleri üzerinden paradigma somutlaştırılır. Böylelikle, teolojik dönem Türk tarihyazımı paradigması açıklanmış olur.

1. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımının Karakteri

Teolojik dönem Türk tarihyazımı denildiğinde ortaya bir yanlış anlamlandırma sorunu çıkabilir. Bunun önüne geçmek için ilk vurgulanması gereken nokta, teolojik dönem adlandırılırken kullanılan tamlamanın, İslam tarih yazıcılığı geleneği demek olmadığıdır. Bu terkip, Türk tarihyazımının başı ve sonu belli bir süreci boyunca süregelen tarih yazma biçiminin ve tarihçilik ruhunun anlam yüküyle yüklenmiştir. Geleneksel İslam tarih yazıcılığı ise, teolojik dönem paradigmasının hâkim olduğu dönemi de içine alan, daha geniş bir sahayı kaplayan bir olgudur. Denilebilir ki, teolojik dönem paradigmasında İslam tarih yazıcılığının esasları mevcuttur. Fakat Türk tarihyazımının teolojik dönemi bunun içinde, bir parçası olarak, küçük bir yer kaplamaktadır.

Teolojik dönem tarihyazımının en temel özelliği, anlatının merkezinde her zaman Tanrı'nın oluşudur. Dönemin tarih metinleri, Tanrı'nın zaman ve mekandan

¹⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve...*, s. 21-22.

münezzeh oluşu; zamanı, mekanı yani dünyayı ve çeşitli varlıklar ile ilk insanı yaratmasını açıklayan ve zamanla kalıplaşmış ifadelerle başlamaktadır. Burada aynı zamanda Tanrı'nın neden tarihin araştırılması, yazılması ve geleceğe aktarılmasından hoşnut olacağına dair düşünceler, ayetler ile de desteklenerek anlatılır.¹⁴⁶ Tarihi olayların gelişimi içinde de, Tanrı'nın takdiri, en geçerli neden olarak, metnin içinde yerini alabilmektedir.

Tanrı'nın zamanın sahibi olduğunu fikrine bağlı olarak teolojik dönem tarihyazımında tarih, erken dönemin bir özelliği olan döngüsel formunu terk ederek, çizgisel bir formda ilerler halde kurgulanır. Kâinatın yaratılmasını takip eden süreçte Âdem'in (ilk insan) yaratılışı ile başlayan tarih, dünya hayatının nihai yok oluş günü olan kıyametin gelişi ile son bulacağı ana kadar akmaya devam etmektedir. Nihai son, kıyamet günü, tarih paradigmasının içindeki varlığı ile tarihe eskatolojik ve bunlardan ötürü de ereksel bir özellik kazandırmaktadır.

Dönem müverrihleri, tarih metinlerini kaleme alırken geçmişten ibret alma, ders çıkarma düşüncesine sahiplerdir. Özellikle neden tarih yazdıklarını açıklarken bu hususun belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Yazdıkları tarih metinlerinin, akılcı bir zemin üzerinde faydalı araçlar olarak tanımlamak, tarihçilere var oluş amaçlarını dayandırabilecekleri sağlam bir dayanak sağlamıştır. Böylece yaptıkları tarih yazma işi, kendi nazarlarında olduğu gibi, iktidar, ulema ve halk nazarında da kıymetli hale getirilmiştir.

Fakat ibret alma ve ders verme düşüncesi tarihin tek işlevsel özelliği değildir. Teolojik dönem tarihyazımı kendisinden önceki dönemin de bir özelliği olduğu gibi, iktidar elinde işlevsel olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, merkezi yönetimlerin güçlenmesi ve saray ile saray bürokrasisi destekli medreselerin ve tarihçilerin tarih yazıcılığına hâkim olması gerçekleşmiştir. Saray çevreleri, nadiren doğrudan, çoğu kez ise patronaj vasıtasıyla dolaylı olarak tarih yazıcılığına şekil

¹⁴⁶ Bu uygulama geleneksel İslam tarihçiliği vasıtasıyla teolojik dönem Türk tarihyazımı paradigmasına geçmiştir. En öne çıkan örnekleri için bkz.: Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, 1-8; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih (Tercümesi)*, Çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 1-11; İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, 49-54, 61; Mesûdî, *Mürûc ez Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, Genişletilmiş 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-37.

vermiştir.¹⁴⁷ Patronaj, aynı zamanda tarihi olguların belli bir sıraya göre, hatta zaman zaman kimi olguların ve olayların unutulmasını da içine alacak şekilde, şekillendirilmesini tercih etmiş olduğundan bu durum anlatının güçlenmesine de zemin hazırlamıştır. Böylelikle, teolojik dönem tarihyazımı içerisinde yıllık olarak tutulan kroniklerden anlatı olarak daha güçlü bir bağlamı olan metinlere dönüşüm yaşanmıştır.

Teolojik dönem içinde tarihçinin esas gayesi geçmişte gerçekte ne oldu sorusuna cevap aramak değildir. Tarihçi yazdıklarını nesnel bir üslupla, belgeleyerek ve ispat etme motivasyonu ile kaleme almamıştır. Aksine tarihçi, kendisinden önce metin vermiş tarihçilerin eserlerinden geniş alıntılar yapılabilir ya da bir eseri özetleyip sonuna kendi yaşadığı dönemi ile ilgili bir bölüm ekleyerek tarih yazıcılığı yapmış sayılabilir. Tarihyazımının temelinde rivayet çok güçlü şekilde yer bulmuştur. Bu konuda Taberi geçmişin bilgisine ulaşmanın imkanını sorguladıktan sonra, aklın insanı geçmişin bilgisine götüreceği bir araç olamayacağını belirtir ve rivayetleri derlemenin ve ravilere, onları soruşturduktan sonra, güvenmenin en sağlıklı tercih olacağını, kendisinin de bu yöntemi izlediğini söylemektedir.¹⁴⁸ Bu anlayışın İslam tarih yazıcılığı geleneğine yerleşmesinde ve bu gelenek üzerinden de teolojik dönem Türk tarihyazımı içine de yerleşmiş olmasında Taberi'nin payı yadsınamaz ölçüdedir.

2. Teolojik Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları

Teolojik dönem Türk tarihyazımının nerede hangi tarihler ile başlayıp, nerede hangi tarihçi ve eser ile biteceği oldukça önemli bir sorudur. Dönemin sınırlarını belirlerken, başlangıç noktasına bakıldığında işaret edilecek isim, Fuad Köprülü tarafından bilim dünyasına tanıtılmış olan, Kadı Burhaneddin Anevî ve

¹⁴⁷ Patronajın Osmanlı sarayında uygulanma şekline dair bir inceleme için bkz.: Halil İnalçık, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Bayı Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2013, s. 7-11. İnalçık, bu metnin merkezine şairleri koymuş olsa da, giriş kısmında patronajın tarihçilerinde içinde bulunduğu âlim kesimi üzerinde de uygulandığını belirtmektedir.

¹⁴⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, s. 8. Taberî'nin de benimsediği ve İslam tarih yazıcılığında önemli bir yeri olan, *aklın dışarıda bırakılarak sadece rivayete ve daha önce yazılmış tarihlerin aynen, geniş iktibaslarla kullanılmalarına* yöneltmiş bir tenkit için bkz.: İbn Haldun, *Mukaddime*, C. I, s. 51-52.

1212’de bitirdiği eseri *Anis el Kutub*’dur.¹⁴⁹ Köprülü tarafından Anadolu’da ki Türk tarihinin yerli kaynakları içerisinde en eskisi olarak tanımlanan bu eser, aslen Türk olan ve bugünkü Kars yakınlarında bulunan tarihi Ani şehrinde doğduğunu kendi kalemi ile ifade etmiş olan Kadı Burhaneddin tarafından, Farsça ve *Şehnâme*’nin vezninde yazılıp, dönemin Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus’a sunulmuştur. Eser, Köprülü’nün deyişi ile dinlerine oldukça bağlı İslam tarihçilerinin ortaya koyduğu geleneğe sadık kalarak İslam tarihi çerçevesinde gelişmiş ve son kısımlarında Gazneliler ile Selçukluları öne çıkartarak, onlara yer vermiştir.¹⁵⁰

Köprülü’ye göre eserin büyük bir tarihi kaynak değeri yoktur. Ona göre eser bir vakayinâme olarak değil, yazarın teolojik düşünme tarzına bağlı olarak, sadece dini-ahlaki mahiyette bir edebi eser olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Köprülü, yer yer tarihi verileri ihtiva etmesi sebebiyle tarihçiler tarafından kullanılması gerektiğini de kabul etmiştir.¹⁵¹ Bu değerlendirmeleriyle Fuat Köprülü, aslında eserin teolojik dönem Türk tarihyazımı paradigmasının Türklerdeki ilk örneği olduğunu tasdik etmektedir. Köprülü’nün de izah ettiği gibi eser, teolojik dönemin yukarıda aktarılmış olan genel karakteri ile özdeşlik içindedir.

Teolojik dönem tarihyazımı oldukça uzun bir süreyle kapsamaktadır. Ahmed Cevdet Paşa’nın Encümen-i Dâniş’de alınan karar gereğince kendisinden istenen Osmanlı tarihini yazma görevi vesilesiyle başladığı büyük eseri *Tarih-i Cevdet*’in ilk üç cildini tamamlayıp 1854 senesinde Padişah’a sunmasıyla¹⁵², teolojik dönem tarihyazımı paradigması son bulmuş ve Türk tarihyazımı ikinci bunalım dönemine girmiştir. Böylelikle teolojik dönemin sınırları 1212-1854 arasındaki 642 yıllık süreç olarak tespit edilmiştir.

¹⁴⁹ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. VII, S. 27, Temmuz 1943, s. 459 vd.

¹⁵⁰ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Türkleri’nin...” s. 462-463.

¹⁵¹ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Türkleri’nin...” s. 469-470.

¹⁵² Eserin tamamlanması tarihyazımına getirdiği yenilik kadar Cevdet’in kişisel tarihinde de bir dönüm noktasıdır. Bu başarısı sonrası Cevdet, *Mûsıla-i Süleymaniye* derecesine yükseltilerek birinci sınıf müderris sınıfına dahil olmuştur. Şevket Nezih Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa, Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 30.

3. Teolojik Dönem Türk Tarih yazımının Mahiyeti

Teolojik dönem Türk tarih yazımının mahiyeti, Anadolu Selçuklu döneminde görülen; zayıf, etkisi sınırlı fakat ilk olma özelliği de taşıyan örnekler ile başlatılabilecek tarih yazıcılığı faaliyetlerinin, Osmanlının Anadolu'daki siyasi üstünlüğünü kabul ettirme mücadelesinin ve nihayetinde kabul ettirmesinin doğal bir sonucu olarak, Osmanlılarda devam etmesinden oluşmaktadır.¹⁵³ Osmanlılarda tarihçi ile iktidar-bürokrasinin yakın teması tarihçiliğin devlet ekseninde ve Osmanlı insanının dünya görüşü çerçevesinde gelişmesine neden olmuştur.¹⁵⁴ Dönem içerisinde zaman zaman, farklı tarih yazıcılığı türleri ya da tarih yazıcılığı işini düzenleyen ve gerçekleştiren farklı kurumlar ön plana çıkmış olsalar da, dönem yazımının tamamı paradigmanın esaslarına bağlı kalmaya devam etmiştir.

Selçuklular döneminde Anadolu'da yazılan ilk eser olan *Anis el Kutub* ile teolojik dönemin başladığı söylenmişti. Takip eden süreçte, Osmanlıların siyasi birliği ve Anadolu'yu Osmanlı ülkesi haline getirmelerinden önce Selçuklular tarafından yapılmış kısıtlı tarih yazıcılığı faaliyetlerine değinmek gereklidir. İbn Bîbî'nin tarihi *El Avamir el Alaiyye*'yi tamamlayan bir eser yazmış olan Aksarayî bu noktada zikredilmelidir. İbn Bîbî özellikle, Osmanlı dönemi tarih yazıcılarını etkilemiş, eseri arkasından gelen tarihçiler için önemli bir istifade kaynağı olmuştur. Bu durum Aksarayî ve eseri *Musameret el Ahbar ve Musayeret el Ahyar*'ın ya da daha çok bilinen adıyla *Tezkire-i Aksayî*'nin önemini daha da arttırmaktadır. Farsça yazılan eser dönemin genel özelliği olduğu üzere; İslam milletlerinin eski tarihleri, peygamberler tarihi, Selçukluların tarihi ve İlhanlıların yönetimi altındaki Selçukluların son dönemleri hakkında bilgiler vermektedir.¹⁵⁵ Selçuklular dönemine ait bir başka eser ise oldukça geç bir dönemde kaleme alınan Anonim *Selçuknâme*'dir. Bu eser için Cahen, Bağdat merkezli İslam tarih yazıcılığının bir

¹⁵³ Her iki amil de, ayrı ayrı fakat aynı önemde etkilidir.

¹⁵⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 82.

¹⁵⁵ Fuat Köprülü, "Anadolu Selçuklu Türkleri'nin..." s. 389-390. Köprülü eserin en değerli kısmının müellifin kendisinin de içinde yaşadığı çağın olaylarını anlattığı son kısım olduğunu söyler. Aslında bu durum, bütün teolojik dönem tarih metinlerinin ortak özelliğidir.

taklidi olduğunu ima etse de,¹⁵⁶ ona yakın dönemde yazılmış olan *Anis el Kutub* gibi tarihler ve yazıya geçirildiği bilinen *Oğuznâme* vb. türde eserler *Selçuknâme*'ye teolojik dönem Türk tarihyazımı içinde yer açmaktadır.

Dönemin tarihçilik anlayışını şekillendiren esasların topluma yönelik tarihi söylem olarak somutlaştığı ilk örnekler arasında *Menakıbnâme*, *Selçuknâme*, *Gazavatnâme*, *Danişmednâme*, *Muhammediye*, *Şehnâme* gibi tarihi metinler sayılabilir. Bu eserlerin tarih metninden beklenen etkiyi yapması için yazılı metin hale getirilmelerinin bir önemi yoktur. Tarih-hanlar tarafından bu metinleri halka okuyan şairler tarihi toplum içinde sözlü olarak inşa etmeye devam etmişlerdir.¹⁵⁷ Böylece toplum ile tarih arasındaki bağ toplumun değerlerini olumlayacak şekilde kurulmuştur.¹⁵⁸

Teolojik dönemin Osmanlı tarih yazıcılığı içindeki ilk örneği Orhan Bey'in imamlığını yapmış olan İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih tarafından yazılmış olan *Menakıbnâme*'dir. Ancak bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Eserin varlığından haberdar olmamızı sağlayan, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde geniş alıntılarla *Menakıbnâme*'yi kullanan Aşıkpaşazade olmuştur.¹⁵⁹ Yahşi Fakih'in günümüze ulaşmayan eserinden sonra yazıldığı bilinen en eski çalışma Ahmedî tarafından kaleme alınmış olan *İskendernâme*'dir.¹⁶⁰ Eserin *Tevârih-i Müluk-i âl-i Osman* isimli son kısmı Osmanlı Beyliğinin kuruluş evresindeki tarihçesini anlatmaktadır.¹⁶¹ Manzum olarak yazılmış ve destani bir üsluba sahip olan, bu eserde Ahmedî gaza ve cihat anlayışını öne çıkartmıştır. Müellifin böyle bir tasarrufta bulunmasının arka planında yatan nedenin, Osmanlıların artan askeri ve siyasi gücünü yönlendirmek ve Batı Anadolu'daki beylikler üzerinden çekerek Osmanlı'nın Batısına, Hristiyan komşularının üzerine, kaydırmaya çalışmak olduğu iddia edilmiştir.¹⁶² Eserin bir

¹⁵⁶ Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih...", s. 217.

¹⁵⁷ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, s. 28-29.

¹⁵⁸ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 408.

¹⁵⁹ Halil İnalçık-Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine Notlar", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, Ankara 2007, s. 214.

¹⁶⁰ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları Kronikler", *TALİD*, C. 1, S. 2, 2003, s. 102.

¹⁶¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 3. Basım, Ankara 2002, s. 12.

¹⁶² Heat Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 22-25.

başka önemli özelliği ise, Kur'an ve hadislere başvurması ve temek hedeflerinden bir tanesinin ahlak kavramına işaret etmek oluşudur. Bu sebeple eserde; iyi ve erdemli davranışların övüldüğü, kötü davranışların ise yerildiği bir nasihatnâme havası da vardır.¹⁶³

Osmanlı tarihyazımının kuruluş dönemi eserlerinden bir başkası da Aşıkpaşazade tarafından kaleme alınan; hem kronik olma hem de dönemin menakıbnâmelerinden¹⁶⁴ bir derleme olma özelliği taşıyan *Aşıkpaşazade Tarihidir*. Eserin bilinen bir diğer ismi ise *Menakıb-ı Âl-i Osman*'dir. Ahmedî'nin eserinde olduğu gibi, Aşıkpaşazade'nin eseri de alt metinde, bir tarih metni olmasının ötesinde yazarın iktidarın bazı uygulamalarına karşı getirdiği bir takım eleştiriler ile adeta bir hesaplaşma içindedir. Aşıkpaşazade, II. Mehmet döneminde güç kaybeden Türkmen asıllı askeri-bürokratik kesim ve kendisinin de mensubu olduğu ulema kesimi adına konuşarak, iktidarın arazileri devletleştirme ve ekonomik, askeri, politik güçlerini kırma politikası nedeniyle bu hesaplaşma içine girmiştir.¹⁶⁵ Bu yönüyle Aşıkpaşazade de tarihin faydacı amaçlar gözetilerek bir anlatı kurgulanması ve tarihin kullanılmasına örnek teşkil etmiştir.

Fatih dönemi tarihçileri içinde bir başkası *Târîh-i Ebul Feth* adlı eseri yazmış olan Tursun Beydir. Tursun Bey eserinde, olgusal bir tarih yazmayı değil padişah imgesini ön plana çıkartmayı hedeflediği için dönemin olaylarını eksik şekilde aktarmıştır.¹⁶⁶ Eserinin başlangıcında her devirde bir hükümdarın olduğunu ve nizam-ı âlemin temini için böyle olması gerektiğini belirtmektedir. Oldukça ağır ve ağdalı bir dille yazılmış olan bu anlatıyı, Tursun Bey, Zülkarneyn'den bahseden

¹⁶³ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 412.

¹⁶⁴ Menakıbnâmeler; çeşitli vesilelerle insanların bir araya gelerek toplandıkları yerlerde okunmak ve dinlenmek üzere düzenlenmiş, insanların devlete ve içinde buldukları topluma aidiyetleri arttırmaya, ortak bir tarih bilincine kavuşturmaya yardımcı olması beklenen, özde insanların devletin nizamına bağlılığı arttırması beklenen metinlerdir. Detaylı bilgi için; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Ankara 1997, s. 36. Aşıkpaşazade'nin bu sahada önemli oluşu Menakıbnâmeleri derleyerek bir tarih metni haline getiren ilk Osmanlı müellifi olmasıdır. Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 413.

¹⁶⁵ Halil İnalcık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2005, s. 126.

¹⁶⁶ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 414.

Kehf Suresi seksen üçüncü ayete¹⁶⁷ ve Allah'ın yeryüzünde bir temsilci yaratacağından bahseden Bakara Suresi otuzuncu ayete¹⁶⁸ gönderme yapmak suretiyle desteklemektedir.¹⁶⁹

Şimdiye kadar değinilen Osmanlı tarihçilerini kuruluş döneminin tarih yazıcıları olarak tasnif etmek mümkündür. Onların eserlerinde, Osmanlılara köken anlatısı oluşturma, beylikten padişahlığa geçişte Osmanlı Padişahlarına meşruiyet kazandırma ve nasihatler verme yoluyla padişahları yönlendirme gayretleri görülmektedir. Bunun yanı sıra nadiren de olsa yönetimin eleştirildiği yerler de mevcuttur. Köken anlatısı, Padişahın soyunu Nuh Peygambere kadar gösteren bir şecere içinde Türklerin efsanevi kağanı Oğuz Han'a bağlanması yoluyla, Karamanoğulları Beyliği gibi Anadolu'da yönetme hakkı iddia edebilecek muhtemel rakiplerine karşı, Türk devletini yönetme hakkının yasal mirasçısı oldukları yönünde bir imaj oluşturulmaya çalışılması şeklinde kendini gösterir.¹⁷⁰

Oğuz Kağan'a soyca bağlanma ve Oğuz Kağan Efsanesi kuruluş sürecinde Osmanlı tarih düşüncesinde derin etkiler bırakmıştır. Menakıbnâmeler ile birlikte Oğuz Kağan destanı metni, teolojik dönem tarihyazımının Osmanlı tarih yazıcılığınca benimsenmesinde ve eski Türk düşüncesinin İslami unsurlarla harmanlanarak Osmanlı tarih düşüncesine şekil vermesinde etkili olmuştur.¹⁷¹ İkinci olarak, Timur karşısında 1402 Ankara Savaşı'nda alınan yenilgi sonrası devletin yıkılma tehlikesi yaşaması ve Osmanlıların askeri ve siyasi hamleler ile bu tehdide karşı koyarken tarih üzerinden de Ankara Savaşı'nın hayaletine karşı bir cephe açma gayreti de Oğuz Kağan'a bağlanmanın önemli nedenlerinden bir tanesidir.¹⁷²

¹⁶⁷ Kehf 83: "Ve Sana Zulkarneyn hakkında soru soruyorlar; de ki: "Onu hatırlatacak bir şey anlatayım."

¹⁶⁸ Bakara 30: "İşte o zaman Rabbin meleklere: "Bakın, Ben yeryüzünde *ona* sahip çıkacak birini yaratacağım" demişti. (...)" Ona ifadesi; *dünyada bir varis* veya *bir halife* olarak yorumlanmaktadır. Bu ayette insanın yeryüzündeki meşru hâkimiyetini göstermek için kullanılmıştır; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s. 12.

¹⁶⁹ Tursun Bey, *Târîh-i Ebul Feth*, Haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 3.

¹⁷⁰ Aşıkpaşaoğlu Derviş Ahmet Aşıkî, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Nihal Atsız, 8. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 14-15.

¹⁷¹ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 398-399.

¹⁷² Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 250; Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 398.

Köken anlatıları, gelecekte tarih metni kaleme alacak tarihçileri de etkileyecek bir konudur. Osmanlı tarih yazıcısının dönemin şartlarına uygun ve ihtiyaçlarına cevap verecek bir kurgu yaptığı söylenebilir. Kurgulanan tarih metni yazıldığı dönem içinde işlevini yitirmiş olsa da, değişen şartlar ekseninde anlatının tekrar kurgulanması da kaçınılmazdır. Köken anlatılarıyla ilgili metinler üzerinden, Osmanlı tarihçilerinin Moğol iktidarının mevcut durumuna göre pozisyon alışı ortaya koyan Baki Tezcan, Osmanlı tarih yazıcılığının bu pragmatik-işlevsel ve tekrar tekrar kurgulanabilen yanını gözler önüne sermiştir.¹⁷³

Fatih dönemini takip eden süreçte devlet kurumsal yapısı da büyük dönüşümler geçirerek klasik dönem olarak adlandırılan yapıya ulaşmıştır. Hızlı ve istikrarlı ilerleyiş, genişleyen sınırlar ve artan ekonomik ve askeri gücün yanında başta bürokrasi olmak üzere merkezde güçlü bir kurumlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerden tarih yazıcılığı da kendisine düşen payı almıştır. II. Bayezid dönemi ile birlikte Osmanlı tarihyazıcılığının klasik kimliğine kavuştuğu iddia edilebilir.¹⁷⁴ Bu devrin öne çıkan tarihçileri İdris-i Bitlisî, Kemalpaşazâde ve Mehmed Neşrî'dir. Bu isimler, Osmanlı tarih yazıcılığını uzun yıllar etkileyecek eserler kaleme alarak, klasik dönem tarihyazımının temel taşları olmuşlardır. Aynı zamanda, bu tarihçilerin sarayla, hatta doğrudan Padişah ile olan ilişkileri de, tarihçiliğin seyri adına belirleyici olmuştur.¹⁷⁵ II. Bayezid'in, tarihçilerden Osmanlı tarihi sipariş etmesi bir anlamda Osmanlı'da resmi tarihçiliğin doğuşu olarak kabul edilebilir.

Müelliflerden ilki olan İdris-i Bitlisî'nin eseri *Heşt Bihişt*'tir. Farsça sekiz cennet anlamına gelen eser; Osmanlı Devleti'nin ilk sekiz hükümdarına ayrılmış sekiz bölümden oluşmaktadır. Temelde padişahın etrafında kurgulanan bir siyasi tarih anlatısı sunan eser, Timur için yazılmış Farsça *Zafernâme* örnek alınarak kaleme alınmıştır. Eser ağır ve ağıdalı bir dille yazılmış olup, saray ve çevresindeki devşirme kökenli elite hitap etmektedir. Diğer bir müellif olan Kemalpaşazâde de

¹⁷³ Baki Tezcan, "Erken Osmanlı Tarihyazımında Moğol Hatıraları", Çev Zeynep Nevin Yalçe, *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı*, Der. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 44.

¹⁷⁴ Halil İncik-Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine...", s. 216-217.

¹⁷⁵ Halil İncik-Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine...", s. 217.

biçim olarak İdris-i Bitlisî'ye benzer bir yol benimsemiş, eserini sekiz padişaha ayrılmış sekiz bölüm şeklinde tanzim etmiştir.¹⁷⁶ Bir farkla ki, Kemalpaşazâde'nin eserinde sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanılmıştır. Bunun sebebi ise, Kemalpaşazâde'nin hitap ettiği kitlenin, kendisinin de içinden gelmekte olduğu, Türkmen kökenli beylerin soyundan gelmekte olan zümre olmuş olmasıdır. Bu durum, Osmanlı tarih yazıcılığında hitap edilen kitleye uygun bir üslup belirlemeye imkân tanıyacak dilsel çeşitliliğin sağlanabildiğini göstermektedir. Tarihyazımının şeklen hitap edilen kitleye ve ihtiyaca uyum sağlama yeteneği Osmanlı geleneğinin daha güçlü olmasına yardımcı olmuştur. Neşri ise 1285-1485 yılları arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı tarihçesi olan eseri *Kitab-ı Cihannüma*'yı kaleme almıştır. Eserine, dönemin özelliği olduğu üzere, Kur'an ayetlerine atıf yaparak ve Tanrı'nın isteği ile Padişah'ın, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak anılması (*Es-Sultân-ı zıllullâhi fi'l-arz* ifadesini kullanmıştır) gerektiğine vurgu yaparak başlamıştır.¹⁷⁷ Neşri eserini yazarken Aşıkpaşazâde ve Kemalpaşazâde benzeri bir üslupla sade bir dil kullanmıştır. Tekindağ, Neşri'nin bu sade dil ve anlatımını överek öne çıkartırken, kendisinden sonra gelen tarihçilerin ağır bir üslupla ve Farsça kaleme aldıkları metinleri ise *bir cümleyi on cümlede anlatan ve bir sayfayı on sayfaya çıkartan bir tarihçilik anlayışı* olarak eleştirmiştir.¹⁷⁸

Saray'dan sipariş edilen ve hayatını tarih dâhil pek çok farklı alanda yazarak telif eser üretmek suretiyle kazanan müelliflerce yazılmış bu tarihlerin yanı sıra özellikle Kanuni döneminde iktidarın temsilcisi ve bürokrasinin yürütücüsü konumunda olan paşalarında tarih yazma uğraşı içine girdikleri görülmektedir. Dönemin veziriazamlarından Rüstem Paşa, Lütfi Paşa ve Ayaz Paşa kendi adlarına tarihi eserler yazmışlardır. Ancak burada gözden kaçmaması gereken bir husus vardır. Paşalar, çoğunlukla eserleri kendileri kaleme almamış, çağdaşları olan ismi meçhul müverrihlerin anonim eserlerini kopyalayarak kendi namlarına neşretme yoluna gitmişleridir. Bu yöntem o kadar dikkatsizce uygulanmıştır ki, Lütfi Paşa kendi metnine dâhil ettiği metin içerisinde kendi aleyhinde yapılmış yorumları bile

¹⁷⁶ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 69.

¹⁷⁷ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma (Neşri Târîhi)*, C. I, Yayına Hazırlayanlar Faik Reşid Unat-Mehmet Altan Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 3-5.

¹⁷⁸ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Bellekten*, C. XXXV, S. 140, 1971, s. 658.

aynen aktarmıştır. Bu durum Şehabettin Tekindağ tarafından tespit edilip eleştirilmiştir. Ancak, Osmanlı tarihçilik geleneğinin bir parçası sayılabilecek bu anlayışın, birçok anonim kroniğin ve döneme ait olayları anlatan kenarda kalmış metinlerin günümüze ulaşmasını sağlaması da yine Tekindağ tarafından bu anlayışın faydalı yanı olarak nitelenmiştir.¹⁷⁹

Tarihçilik geleneğine etki eden bir başka akım ise, saray merkezli olmayan, halk için tarihin yazıldığı popüler eserlerdir. Özellikle III. Murad döneminde bu tarz eserlerin yaygınlaştığı gözlenmektedir.¹⁸⁰ Bunlar tek tek padişahların hayatlarına odaklanmış *Selinnâme*, *Süleymannâme* gibi eserler olabileceği gibi; savaş merkezli *gazavatnâme*, *menakıbnâme*, *zafernâme* ya da *fetihnâme* cinsinden de olabilmektedir. Bu eserler halka, toplu olarak buluşulan yerlerde sesli olarak okunur ve okuma yazma bilmeyen halkın da, belirli bir tarih şuurunda hem erk hem de devletin varoluş felsefesi ile birlik kurması sağlanmıştır. Bunlar vasıtasıyla, saraya bağlılık ve sadakat duygularının beslenmesi de amaçlanmıştır.¹⁸¹

Klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinin, tarih yazımının bürokrasinin devletten maaş alan bir parçası olarak vakanüvislik kurumu haline gelişine kadar, öne çıkan başlıca isimleri; Gelibolulu Mustafa Âlî, Mustafa Selanikî, Kâtip Çelebi, Müneccimbaşı Ahmet Dede ve Peçevî olarak sayılabilir. Osmanlı'nın on yedinci yüzyılında yaşamış olan bu isimlerin çağı, artık devlet düzeninde kimi aksamaların gözlemlendiği, dönem dönem II. Süleyman devri için asrısadet benzetmeleri ve nostaljinin yapıldığı bir devredir. Tarih yazımında, bu dönem içerisinde, teolojik dönemin genel özelliklerinin kullanılması yanında, ilk kez öteki olarak ciddiye alınan Avrupa'ya karşı genel olarak tepeden bakan bir üslubun kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sayılan tarihçiler içinde Gelibolulu Mustafa Âlî, eseri *Künhü'l Ahbar* ile tanınmaktadır. Eserini geleneksel tarihçilik içinde farklı kılan nokta, hadiselerin eleştirel bir gözle tenkit süzgecinden geçirildikten sonra aktarılmasıdır. Fakat bu

¹⁷⁹ Burada anılan eser, Lütfi Paşa'ya ait *Asafnâme* adlı çalışma değildir. Tekindağ makalesinde ondan ayrıca bahsetmektedir. Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", s. 659.

¹⁸⁰ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 414.

¹⁸¹ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 82-83.

eser, erken modern Avrupası'nda ya da antik Yunan'da var olan, sistemli bir eleştiriyi ortaya koyma amacı güden bir eleştiri olarak düşünülmemelidir. Mustafa Âlî, bürokraside oldukça hareketli yıllar geçirmiş, terfi ve azilleri pek çok kez yaşamış bir bürokrattır. Bununla birlikte hiçbir zaman istediği makamlara erişememiş, kişisel hırslarının yönlendirmesiyle de eserinde, içinde bulunduğu çalışma ortamının sorunlu yönlerine eleştiri getirmeye çalışmıştır.¹⁸² Eğer Mustafa Âlî ve tarihçiliği daha iyi anlaşılacak isteniyorsa onun biyografisini ve özellikle yaşadığı hayal kırıklıklarını öğrenmek, anlamaya çalışmak araştırmacılar için zaruridir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eseri İnalıcık tarafından geleneksel İslam tarihyazımının çok iyi bir örneği olarak nitelenmiştir. İslami Tarih yazıcılığı geleneği İnalıcık tarafından tarif edilirken, *Künh'ül Ahbar* üzerinden şu tarif yapılmıştır:

*"Yaradılıştan Hz. Muhammet'in nurunun Hz. Âdem'e geçişine, bütün mahlûkatın sırasıyla meydana gelişinden dağlar denizler, sular ve iklimlere, Kur'an da adı geçen peygamberler, Arap toplumları, Hz. Muhammed'in peygamberliği, mucizeleri ilk halifeler, Emeviler, Abbasiler, Arap Emirleri, âlimler, şairler, şeyhler ve tabipler anlatılır. Daha sonra Türk ve Tatar Hakanları gelir ki Tolunlar, Fatimiler, Eyyubiler, Memlukler, Safeviler, Buhara ve Semerkant Hanları, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Dulkadiroğluları bunlar arasındadır. En son kısımda ise Osmanlıların ortaya çıkışlarından 1599 yılına kadar olan tarihleri anlatılır."*¹⁸³

Eserin içeriğine dair yapılan bu değerlendirme dönemin Osmanlı tarihçilerini geleneksel İslam tarihçiliği kategorisine dâhil etse de, aynı zamanda teolojik dönem tarihyazımının bir unsuru olduğunu da göstermektedir. Bu yazım biçimi dönemin bütün tarih metinlerinde görülmektedir.

Aynı dönemin bir başka önemli tarihçisi olan Selanikî Mustafa Efendi, Gelibolulu Mustafa Âlî ile de çağdaş bir Osmanlı müellifidir. Eserini adı *Tarih-i Selanikî*dir. III. Murad ve III. Mehmed döneminde yaşanan sosyal ve iktisadi sıkıntıları, olayların sıkıntıları bizzat yaşamış ve gözlemlemiş bir tanığı olarak

¹⁸² Cornell Fleisher, *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 243.

¹⁸³ Halil İnalıcık- Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine...", s. 220-221.

kaleme alması eserini değerli kılmaktadır.¹⁸⁴ Müneccimbaşı Ahmet Dede, bir başka önemli tarihçi olarak, saray çevrelerinde yaşamış ve telif eser vermiş bir isimdir. *Camii'd Düvel* adlı Arapça kaleme alınmış bir dünya tarihi bulunmaktadır. Eser *Sahai'ül Ahbar* adıyla da bilinmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın isteği ve himayesinde, Âdem Peygamberden başlayarak kendi içinde yaşadığı dönem olan IV. Mehmet devrine kadar yaşanmış olayları anlatmaya çalışan bir eserdir. Eser ağırlıklı olarak İslam tarihini ihtiva etmesine rağmen, Avrupalı milletlerin tarihi hakkında da bilgi vermesi sebebiyle daha çok bir dünya tarihi hüviyetine sahiptir. Ağırakça çalışmayı, Osmanlı tarihçileri arasında nakilcilikten sıyrılarak tenkite yönelmiş ender çalışmalardan bir tanesi olarak tanımlamıştır.¹⁸⁵ Yazar da mukaddime kısmında öykündüğü isimler arasında İbn Haldun'u sayarak, olayların sebeplerini anlama gayreti içinde olacağını işaretlerini daha en başta vermektedir. Fakat teolojik dönem çizgisi içinde, Müneccimbaşının dahi, eleştirel bir bakışa sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bir başka dönem tarihçisi ise Peçevî İbrahim Efendidir. Macar asıllı bir Osmanlı bürokrati ve tarihçisi olan Peçevî'nin eseri *Peçevî Tarihi* olarak bilinmektedir. Müellifi, eserinde kullandığı Macar kronikleri ile Osmanlı tarihine, uzun yıllar savaştığı ve daha sonra da yine uzun yıllar hâkimiyeti altında tuttuğu *öteki* sayılabilecek bir milletin, Macarların, gözünden de bakan kaynakları dâhil ederek Osmanlı tarihyazıcılığında eşine çok nadir rastlanabilen bir harekette bulunmuştur.¹⁸⁶

Klasik dönem Osmanlı tarihyazımının saraya olan bağlılığı, on sekizinci yüzyılın hemen başlarında daha da sıkı bir hale gelmişti. Bu dönüşüm vakanüvislik kurumunun teşkil edilmesi ve vakanüvis olarak adlandırılan tarihçilerin, olayları günü gününe kaydetmesine dayanan kronikleri devletin resmi belgeleri ve diliyle kaleme almalarıyla gerçekleşmiştir. Böylelikle tarihçilik de memuriyet haline dönüşmüş, metinler belli bir devamlılık ve süreklilik oluşturacak biçimde yazılmaya

¹⁸⁴ Halil İnalçık- Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine...", s. 220.

¹⁸⁵ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, C. 32, s. 5.

¹⁸⁶ Pal Fodor, "Pecs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevî", Çev. Erdal Çoban, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan*, Hazırlayan Hayrunnisa Alan ve diğerleri, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 223-224.

başlanmıştır.¹⁸⁷ Ek olarak, devlet tarihi metinler vasıtasıyla yaşanan siyasi ve sosyal sorunlara karşı kendi söylemini ortaya koyma imkânı bulmuştur.¹⁸⁸ Böylece, geleneksel tarihçiliğin bir özelliği olarak, Osmanlı'da da saray çevreleri tarihçiliğe, esasında geçmişî biçimlendirmeye tam manasıyla hâkim olmuştur denilebilir. Vakanüvislik, tarihçilerin resmi ideolojinin ihtiyaçlarına cevap verme misyonunun¹⁸⁹ zirveye çıktığı kurum olarak da düşünülebilir.

Vakanüvislerin ilki Mustafa Naima Efendidir. *Naima Tarihi* olarak da bilinen eserinin tam adı *Ravzatü'l Huseyn fi Hulasati Ahbari'l Hafıkayn*'dir.¹⁹⁰ Bu eserin en önemli özelliği, ilk vakanüvis tarafından kaleme alınmıyor olması dışında, Karlofça Antlaşması'nın yarattığı olumsuz havaya karşı, tarih okuyan kesimin tepkisini yönlendirmeyi amaçlayarak yazılmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin uzun süren savaşları takiben Batı sınırlarında yenilgiye uğraması ve ilk kez "kâfir" milletlere karşı Müslüman toprağını terk edecek oluşu devlet için ciddi bir sarsıntı sebebidir. Naima Tarihi de, bu noktada "yüz karası Karlofça Antlaşmasını yenilir yutulur hale getirmek maksadıyla, antlaşmayı Hz. Muhammed döneminin önemli siyasi olaylarından Hudeybiye Barışı ile kıyaslayarak" üzerine düşen görevi, tarih vasıtasıyla yerine getirmiştir.¹⁹¹ Bu eser, ayrıca, Osmanlı toplumu için büyük bir yenilik sayılabilecek matbaada, İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt halinde basılarak okuyucusuna sunulmuştur.¹⁹² Naima'ya göre tarih; iyi ve kötü bütün olayların kaydı olduğu için; insanların rehber olarak benimseyebileceği faydalı bir ilimdir.¹⁹³

Mustafa Naima Efendiyi takip eden süreçte, devletin yıkılışına kadar vakanüvislik bir kurum olarak yaşamıştır. Böylece devlet kendi tarihini yazacak kalemleri aralıksız istihdam etmiştir. Bu vakanüvislerin hepsinin başarılı ve etkili

¹⁸⁷ Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA*, C. 42, s. 158.

¹⁸⁸ Yeniçeri Ocağının lağvedilmesi ve başkente yaşanan olaylara sarayın bakımının dönemin vakanüvisi Mehmed Esad Efendi'ye yazdırılan *Üss-i Zafer* adlı eser ile yansıtılması bu durumun en somut örneklerindedir.

¹⁸⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi...", s. 82.

¹⁹⁰ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 269.

¹⁹¹ Cornell Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali*, s. 246.

¹⁹² Bekir Kütükoğlu, "Vakanüvis", s. 458.

¹⁹³ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 419.

olmuş tarihçiler olduğunu düşünmek doğru olmasa da teolojik dönem tarihyazımına bağlı oluşları ve katkı sağlamaları da inkâr edilemez. Her biri Vakanüvis olan; Mehmet Raşid Efendi tarafından yazılan *Raşid Tarihi*, Ahmet Vâsıf Efendi tarafından yazılan *Vâsıf Tarihi*, Mütercim Asım Efendi tarafından kaleme alınan *Asım Tarihi*, Şanizâde Mehmet Atullah tarafından kaleme alınan *Şanizâde Tarihi* birbirini takip eden ve halefin selevin bıraktığı yerden olayları anlatmaya devam ettiği tarih metinleridir.¹⁹⁴ Vakanüvislik Cevdet Paşa'dan¹⁹⁵ sonra Ahmet Lütfi Efendi'ye geçmiştir. Lütfi Efendi döneminde etkisini iyice kaybetmiş olan bu mesleğin gözden düşüşünde; devletin propagandasını yürütmek amacıyla tarihin yerine ikame edeceği ilk resmi gazete olan *Takvim-i Vekâyî*'nin yayına başlamasının büyük etkisi olmuştur. Öyle ki, vakanüvisin işi, bir noktada, devletin resmi yayın organını takip ederek içerikteki haberleri kaydetmekten ibaret hale gelmiştir.¹⁹⁶ Kırk yıl görev yapan Lütfi Efendi'den sonra göreve başlayan son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey, Osmanlı Devletinin tarih sahnesinden çekilmesine kadar Darülfünunda tarih hocalığı yanında vakanüvis unvanını da kullanmıştır.

D. İkinci Bunalım

1. II. Bunalım Döneminin Nedenleri ve Gelişimi

Tarihyazımı modelindeki ikinci bunalım dönemi olarak adlandırılan evre Ahmed Cevdet Paşa'nın 1854 senesinde *Târîh-i Cevdet*'in ilk ciltlerini Padişaha sunması ile sembolik olarak başlayıp ve 1931 yılında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Arada geçen 77 yıl, Türk siyasi tarihinin en kaotik yıllarını ve sosyal değişim ve dönüşümlerin sarsıcı bir hız ve etkiyle gerçekleştiği bir devredir. Dönem aydınının ve tarihçisinin zihnindeki en büyük problem yıkılma tehlikesi altındaki devleti kurtarma kaygısıdır. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük devletin müesses düzeninin sürmesi adına sırasıyla ortaya atılmış fikirlerdir. Bu fikirler çeşitli isimler etrafında öne çıkmış olsa da, toplumun öz değerlerine

¹⁹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Vakanüvis", s. 460.

¹⁹⁵ Kendisi klasik bir vakanüvis olarak değerlendirilemeyeceği ve teolojik dönem tarihçisi değil II. Bunalım dönemini başlatan sembol isim olduğu için bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁹⁶ Mükremin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Tarihçilik", *Milli Tarihin İnşası*, İstanbul 2011 s. 63.

dayanmaları itibarıyla tarihyazımının geçirdiği bunalımla doğrudan ilişkili değildirler. Onlar, bunalımın nedeni değil, dönemi yaşayan aydınların ürettiği çarelerdir. Fikir hareketlerinin, bunalım dönemi tarih yazıcılarının tezli tarih metinleri ortaya koymasını sağlaması tarihyazımında bir yenilik olarak sayılmalıdır.¹⁹⁷ Ancak bu dönem içinde, toplumu asıl etkileyen ve bunalım halini tetikleyen temel düşünce, devleti hayatta tutma kaygısının getirdiği, Batılılaşma düşüncesi ve Batılılaşmanın sonucu olarak karşı karşıya kalınan derin çelişkiler olmuştur.

Kökleri III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd arayışına kadar uzanan, II. Mahmut dönemi yeniliklerinde şekillenen ve Tanzimat Fermanının 1839 yılında ilan edilmesi ile tam anlamıyla belirginleşen bir dönüşüm süreci, Osmanlıların XIX. yüzyılının odağındadır. Bu dönüşüm süreci, Tanzimat Fermanını bir başlangıç olarak kabul eden Türk *modernleşmesinin* hazırlık evresi olarak da kabul edilmektedir.¹⁹⁸ Bu süreçteki tüm reform çabalarını ve reformlara temel oluşturan fikri tartışmaları ele almak bu çalışmanın sınırları oldukça aşar. Bu sebeple, bunalım dönemi içindeki yenileşme hareketlerini ve tartışmaları anlatmaktansa, Batılılaşma bağlamında ve karşısında ortaya çıkan tartışmalara odaklanıp, bunalım döneminin nedeni olan Batılılaşma hareketi merkezinde kalınması daha doğrudur.

Batılılaşmanın Osmanlı toplumunda sosyal hayat, düşünce dünyası ve evren tasavvurunda büyük etkileri olmuştur. Aynı zamanda devlet yapısı içerisinde yeni kurumların ortaya çıktığı bir yeniden organizasyonun temelinde de Batılılaşma fikrinin olduğu inkâr edilemez.¹⁹⁹ Tarihyazımı açısından değerlendirildiğinde ise,

¹⁹⁷ Bahsettiğimiz tezli tarihlerin temel gayesi devleti kurtarma yolunda ortaya atılan fikirlere dayanak sağlamaktı. Fakat bu durum Osmanlı tarihçilerinin en başından beri uzak olduğu bir tutum değildir. Kültürel yapının dahi merkezine konmuş olan devlet kavramı Osmanlı düşüncesinde ve tarih algısında da merkezde olacaktır. Tarihçiler, tarih denildiğinde devletin ve devletlilerin hikâyelerini anlayacaklardır. Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 442. Böylelikle Osmanlı tarihçiliğinin tek öznesi olan devlet, zaman içerisinde, ideoloji temelli tezli tarihlerde de, (hayatta tutulması noktasında) amaç haline dönüşecektir.

¹⁹⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 25. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 28.

¹⁹⁹ Bahsedilen değişimi ortaya koymak ve açıklamak gayesiyle yazılmış çok temel birkaç çalışma için bkz.: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayıncılık, 21. Basım, İstanbul 2015; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, III.

Batılılaşma iki noktada tarih yazıcısını etkilemiştir. Bunlar, Batılılaşmanın getirdiği düşünme biçimindeki köklü değişiklik ve Batıdan örnek alınan tarih yazıcılığı yöntemlerinin ve tarih yazıcılığı ile meşgul olmak üzere kurulmuş kurumların ortaya çıkmasıdır.

Batı örnek alınarak yapılan yenilik hareketlerinin Osmanlıdaki tarihi, bunalım döneminin oldukça gerilerine kadar uzanır. Bunlar özellikle askeri alanda yapılan, Batılı uzmanların da davet edilerek Osmanlı sistemi içinde istihdam edildiği, yapısal olmayan, acil sorunlara kısa vadede çözüm üretmesi beklenen faaliyetlerdir.²⁰⁰ Bunalım döneminde gözlemlenen hadise ise, Batılı bir unsurun Osmanlıya entegrasyonu değil, Batılı düşünme biçiminin Osmanlılar tarafından benimsenmeye başlamasıdır. Batılı düşünme tarzının Osmanlılar için uygun olup olmayacağı çokça tartışılmış olup, edebiyatta Ahmed Mithat Efendi'nin kaleme aldığı *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında Batılılaşmanın bir eleştirisi-parodisi yapılmıştır.²⁰¹

II. Bunalım döneminin ortaya çıkış sürecinde, Batılılaşma ve yenilik hareketlerinin bu derece etkili olması, değişimlerin kurumsal boyuta ulaşmış olması sebebiyledir. Özellikle Tanzimat sonrasında başlayan, Tanzimat'ın sosyal ve ekonomik yönden çöküş içine girmiş bir Osmanlıyı kurtarma faaliyeti olarak da düşünülmesi nedeniyle de,²⁰² hızla devam eden kurumsal faaliyetler, Batılı düşüncenin Osmanlı aydınına daha hızlı nüfuz etmesine neden olmuştur.²⁰³ Ancak,

Edisyon, 4. Basım, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*; Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

²⁰⁰ Niyazi Berkes, kısa vadeli çözüm arayışları içinde gerçekleşen ilk yenilik hareketlerinin 1699'daki büyük toprak kayıplarının yaşandığı Karlofça Antlaşmasına dayandığını söyler. Fransa'daki mezhep çatışmaları nedeniyle ülkeden kaçan *Huguenot*ların Osmanlıya getirilmesi projesini ise yukarıda aktarılan bağlamda ilk beyin ithalatı olarak değerlendirmektedir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 41,46.

²⁰¹ Ali Yağlı, "Ahmed Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi Adlı Romanın Fransız Dili ve Kültürünün İzleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 54, Ekim 2017, s. 47; Farız Yıldırım, "Ahmed Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi Romanında İronik Söylem", *Turkish Studies*, C. 6/3, Yaz 2011, s. 1789-1790.

²⁰² Halil İnalçık, "Tanzimat Nedir", *Tanzimat Değişim sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2011, s. 32.

²⁰³ Bu kurumlar arasında özellikle 1837'de kurulan Hariciye Nezareti ve bağlı birimler öne çıkmaktadır. Bkz.: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 135-138.

reformların yukarıdan aşağıya uygulanış biçimi, Batılılaşmanın da devlet yönetiminde görevli seçkin bir kesim arasında sıkışıp kalması ve tabandaki halka ulaşamaması ile sonuçlanmıştır.²⁰⁴ Ancak Osmanlı tarih yazıcılarının bu dönemde bürokrasi içindeki elitlerden geliyor oluşu, reform hareketlerinin merkezinde olan ve reformlardan doğrudan etkilenen bürokrat/tarihçilerin varlığına neden olmuştur. Buradan hareketle, tarihyazımındaki bunalım dönemine giden sürecin bir diğer önemli etkeni bizzat bu tarihçilerin içinde bulunduğu bunalım halidir denilebilir.

II. Bunalım döneminde Batılılaşma fikri hakkındaki tartışmaların aydınları kafa karışıklığı noktasından bir buhran haline getirmesinde Batı düşüncesinin temelinde Hristiyanlık inancının da yatıyor oluşudur. Batılılaşma, Osmanlılar tarafından Hristiyan değerlerin topluma uygulanması şeklinde algılanmış ve toplumda tepkiler doğurarak, etkisi günümüze dek sürececek ikiliklerin ve fikir ayrılıklarının da temelini atmıştır. Bu durum teolojik dönem tarihyazımı paradigmasının merkezinde olan İslam ve Allah'ın, konumunu sarsacak bir sekülerleşme akımının da gündeme gelmesine neden olmuştur. Cevdet Paşa'da görülen²⁰⁵ ve bunalım dönemi aydınlarının birçoğunun paylaştığı fikre göre medeniyet din üzerinden tanımlanan bir durumdur ve *Batılı gibi olma* düşüncesinin bizatihi kendisi bile bir Osmanlı için içinde çelişkiler barındıran bir durumdur.

II. Bunalım döneminin nedenleri kadar, nasıl bir süreç haline dönüştüğü ve sosyal, ekonomik ve siyasi hayatta yaşanan bunalımların hangi olaylar ekseninde geliştiğini ortaya koymak lüzumu vardır. Bahsi geçen 78 yıllık süreçte Osmanlı aydını, 1856 ve 1877-1878 yıllarında Rus Çarlığıyla ve 1897'de kendi bünyesinden kopan Yunan Krallığıyla savaşmıştır. 1881 yılında Muharrem Kararnâmesi ile resmen iflasını vermiş takip eden süreçte Duyun-ı Umumiye idaresi kurularak alacaklı devletler mali sistemi kontrol etmeye başlamıştır. 1878'de Rus ordusu başkent İstanbul'a kadar gelmiş, sonradan Berlin Antlaşması ile tadil edilecek Ayastefanos Barışı imzalanmıştır. Politik istikrarsızlığı iki deneme sonunda rejimin

²⁰⁴ Meltem Toksöz, "Reform ve Yönetim: Devletten Toplumla Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi", *Tanzimat Değişim sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2011, s. 211-212.

²⁰⁵ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 171.

değiştirmesi takip etmiştir. 1876’da birincisi ilan edilen meşrutî yönetim 1908 yılında değişmemek üzere ikinci kez ilan edilmiştir. Osmanlılık ve İslamcılık düşünceleri uygulama alanında başarısız olup, Türk milliyetçiliği süreç içerisinde yükseliş göstermiş ve geçerli hale gelmiştir. “Genç meşrutîyet” 1913 yılında Bab-ı Alî baskını olarak bilinen vaka ile ilk “darbesini” de yaşamıştır. 1911’de başlayan Trablusgarp Savaşını, 1912-1913 Balkan Harpleri, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1918-1922 Kurtuluş Savaşından oluşan 11 yıllık kesintisiz bir savaş dönemi takip etmiş, süreç altı asra yakın hüküm sürmüş imparatorluğun yıkılması ve cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanmıştır. Artarda sayılmış olan tüm bu olaylar hep birlikte bir tablo içinde düşünülürse, ortaya, ikinci buhran dönemini bir süreç haline dönüştüren toplumsal ve siyasi gelişmeler çıkmaktadır. Bütün bu nedenlere bağlı olarak, Türk toplumunun modernleşme sancıları çektiği yıllar olarak da isimlendirilebilecek ikinci bunalım döneminde, Türk tarihyazımında da büyük değişimler meydana gelmiştir.

2. II. Bunalım Döneminde Tarihyazımının Değişimi

II. Bunalım döneminin teolojik ayrıldığı temel nokta seküler bir dilin kullanılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde, din ve Tanrı, tarih metnlerinin içinde kendisine yer bulsa da, bu var oluş çoğunlukla retorikten ibarettir. Âdem’in yaratılışından başlayan ve yoğun bir İslam tarihini içeren metinlerin yerine, Osmanlıların ataları olarak Türklerin, erken dönem tarihlerini de içeren metinlerin görülmeye başlaması bu durumun kanıtıdır. Örneğin bu dönemin tarih yazıcılarından Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*sine teolojik dönemin özelliği olduğu gibi yaratılış anlatısıyla başlamış fakat eserin takip eden ciltlerinde erken dönem Türk tarihinin unsurları olan Hunlar vs. diğer devlet ve boylar hakkında bilgiler vermiştir.²⁰⁶

Bunalım dönemi tarihyazımının teolojik dönemden bir başka belirgin farkı modernitenin etkisi altında şekillenmiş düşünceler ekseninde, amacı devleti kurtarmak olan, pragmatik tarih metnlerinin ortaya çıkışıdır. Bu metinlerde Batı ile bir hesaplama içine girildiği gözlense de²⁰⁷, Batı tarihyazımında ortaya çıkmış olan

²⁰⁶ Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*, Sad. Faruk Yılmaz, C. 1-6, Berikan Yayıncılık, Ankara 2006.

²⁰⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi...”, s. 90.

metotlu bir tarihçiliğin uygulanmaya çalışıldığı da söylenebilir. Benzer şekilde Batılı kaynaklara yönelik ve Batı tarihiyle mukayeseli bir anlatı kurma çabası da görülmüştür.²⁰⁸ Bu dönemde tarih yazıcılığı ilk kez, tarihin bilgisini ortaya koymak amacıyla kurulmuş dernek ve cemiyetler bünyesinde üretilmeye çalışılmıştır.²⁰⁹

Dönemin tarihçiliğinde öne çıkan ilk isim 1851’de Encümen-i Dâniş üyesi olan, 1854 senesinde ortaya koyduğu *Târîh-i Cevdet* ilk üç cildi sayesinde 1855’de vakanüvisliğe getirilen ama klasik bir vakanüvise göre çok daha üretken ve çok daha geniş bir yelpazede yazan Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Kendisine vakanüvisliği getiren, her klasik Osmanlı tarihçisi gibi Saray’ın siparişi ile yazmaya başladığı, *Târîh-i Cevdet* adlı eseri teolojik dönemden kopuşun gözlenebileceği, bir bunalım, bir geçiş dönemi eseridir. Bu geçişin izleri Cevdet’in kullandığı kavramlar vasıtasıyla kendisini daha iyi göstermektedir. *Tanzimat*, *terakki*, *saltanat*, *Avrupa*, *İbn Haldun* gibi kavram ve isimler üzerinden fikirlerin tartışılması bu durumun somut örneğidir. Öyle ki Cevdet’te metnin bütünlüğünü sağlayan unsur olayların kronolojik olarak artarda sıralanması değil, Cevdet’in kavramlar üzerinden metne serpiştirdiği kendi yorumlarıdır.²¹⁰

Şehabettin Tekindağ da bütün XIX. yüz yılı *Cevdet Asrı* olarak tanımlayarak²¹¹ Paşa’nın önemine, bir parça mübalağa katmış dahi olsa vurgu yapmıştır. Bu düşüncenin altında şüphesiz Cevdet Paşa’nın Türklerde akademik (modern) tarihçiliğin kurucusu olduğuna dair var olan ön kabulün etkisi bulunmaktadır. Bir İbn Haldun hayranı olan, eseri *Mukaddime*’nin Türkçe çevirisini tamamlayan, ona öykünen, Cevdet’in²¹² olayları kronolojik sırayla vererek meseleleri

²⁰⁸ İlber Ortaylı, “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, s. 170.

²⁰⁹ Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında faal olarak çalışan bu kuruluşların düşünce dünyasında benimsenen tarih tanımlarına bakıldığında tarihin bir bilim olduğunun kavranmaya başlandığı ve bu bilimi Batılı tarzda yapmanın gerekliliği göze çarpmaktadır. Bu tanımlarda, Batılılardan yapılan çeviriler ya da Batılılara yapılan göndermeler sıkça kullanılmıştır. Dönemin tarih düşüncesini ortaya koyan bu tanımlar için bkz.: Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 38-43.

²¹⁰ Christopher Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Çev. Meltem Arun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 166.

²¹¹ Şehabettin Tekindağ, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, s. 661.

²¹² İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 96.

bir nedensellik bağlamı aramaksızın ele alacağını düşünmek hatalı olacaktır. Nasıl ki Haldun kendi toplumunun ve müesses düzenin çöküşüne çareler aramaktaysa Cevdet'te tam olarak bunu yapmış, *Târîh-i Cevdet*'i Devlet-i Âliyye'nin içinden geçtiği sıkıntılı yılları anlatmak, devleti yaşamakta olduğu çöküşten kurtarmak için kaleme almıştır.²¹³

Cevdet'in kendisinden önceki Osmanlı tarihçilerinden ayrılmasının ve Osmanlı geleneğinin sınırlarını zorlayan bir müverrih olarak kabul edilmesinin başlıca nedenleri, eserlerinde eline geçen belgeyi mümkün olduğunca tenkit süzgecinden geçirerek kullanması²¹⁴ ve Batılı tarihçilerin metinlerinden faydalanmayı önemsemesi²¹⁵ olarak sıralanabilir. Bu özellikler Cevdet Paşa'nın tarihçiliğinin doğru tasviri içinde kendilerine şüphesiz yer bulacaklardır. Fakat bunlar Cevdet'in modern manada ilk Osmanlı tarihçisi olduğu yönündeki iddiayı kanıtlamaya yeterli argümanlar değildir. "İlk" yaratmaya çalışma ya da modern tarihçiliğin Türklerdeki geçmişini olabildiğince geriye götürme çabası, modern tarihçiliğin günümüzde fazlaca önemsenmesi ve bu öneme binaen tarihçilerce, kendi sınırlarının dışına taşırılarak daha köklü bir mazi inşa etme gayreti ile alakalı bir durumdur.

Sayılan bunca yeni ve farklı özelliğine rağmen, Cevdet'in bunalım dönemi içinde görülmesinin en temel nedeni, *opus magnumu* sayılabilecek *Târîh-i Cevdet*'in mukaddimesinde kendisini göstermektedir. Gelenek olduğu üzere besmele ile başlanan metin insanın yaratılışını Bakara suresi otuzuncu ayete gönderme yaparak başlamaktadır.²¹⁶ Fakat devamında Âdem Peygamberden Osmanlı hanedanına kadar uzanan İslam tarihi ağırlıklı bir sürecin işlendiği, yine teolojik dönemin

²¹³ İbrahim Şirin, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara 2000, s. 559; Cevdet bu amacını tarihin toplum halinde yaşayan insanların geçmişi bilmeleri ve geleceği bu bilgi üzerine inşa etmeleri bağlamında faydalı bir araç olarak nitelendirmesiyle de ortaya koymuştur. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, Hazırlayan Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 18.

²¹⁴ Christopher Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, s. 117-118. Burada hatırlanması gereken önemli bir husus da Osmanlı tarihçiliğinin doğası gereği eleştiriye yer vermemiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle eleştirel metinler ortaya koyma çabası Osmanlı tarihçiliğinin genel özelliklerinden bir tanesi değildir. Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, s. 437.

²¹⁵ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, s. 71-72.

²¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 2.

özelliklerinden olan bir bölüm yazılamamıştır. Bunun yerine, farklı bağlamlara sahip, coğrafya vs. temalar halinde kurgulanmış fasıllarda, bir konu ya da bir bölgenin tarihi, başlangıcından Cevdet'in dönemine kadar anlatılmaktadır. Esere kullandığı kaynakları sıralayarak başlayan Cevdet'in, elli üç farklı eserden istifade ettiği bunların ise altı tanesinin doğrudan Batılılar tarafından yazılmış eserler olduğu görülmektedir.²¹⁷

II. bunalım döneminde Cevdet Paşa devlet merkezli tarihçiliği temsil ediyorken gelişmekte ve dönüşmekte olan siyasi konjonktür ve düşünce ortamının bir sonucu olarak Osmanlı aydınları da, kendi siyasi görüşlerine uygun tezli tarih metinlerini kaleme almayı denemişleridir. Bunalım dönemi süresince devam eden bu devirde; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük düşüncelerinin doğduğu dönem denebilir. Tarih inşasına katkı sağlamış aydınlar açısından bakıldığında aralarında çok katı sınırlar çekilmiş bir ayırımın olmadığını göreceğimiz bu yazarlar içinde Osmanlılık fikrini Mustafa Celalettin Paşa, İslamcılık Fikrini Namık Kemal ve Türkçülük fikrini ise Süleyman Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Necip Asım Bey temsil etmişlerdir. Daha geç dönemde de Köprülüzade Fuad Bey öne çıkmaktadır. Yazarların ortak özelliği tarihçi olmamalarına rağmen tarih kaleme almayı denemiş entelektüeller olmalarıdır. Bürokrasi de görev almış olmaları da bir başka benzer yönleridir. Onlar, en özlü ifadeyle, devletin içinde bulunduğu durum ve karşı karşıya kaldığı sorunları görüp, kendi tarih inşalarıyla bu sorunlara, hayata baktıkları yer açısından, bir çözüm önerisi getirmeye çalışmış kimselerdir.

Bunalım dönemi tarih yazıcıları içerisinde ele alınacak ikinci isim, Leh asıllı olup 1848 ihtilali esnasından Osmanlı'ya sığınan ve Mustafa Celalettin adını alarak Müslüman olan Konstanty Polkozic Borzecki'dir. O, bürokraside görev almaya başlamasını takiben Paşalığa kadar yükselmiş bir Osmanlı entelektüelidir. Paşa, 1861 senesinde *Les Turcs Ancients et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler) isimli Fransızca bir kitap yazmıştır. Tam da Avrupa'da Ari (Aryan) ırk tezlerinin önem kazandığı bir süreçte, Paşa, eserinde ortaya attığı *Touro-Aryan* teorisiyle Türklerin de Ari ırka mensup ve Avrupalılar ile akraba bir millet olduğu uzun uzun örneklendirerek ve

²¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 5-15.

filolojik kanıtlar göstermeye çalışarak anlatmıştır.²¹⁸ Eser, büyük ölçüde Avrupa’da yapılmış birkaç önemli çalışmanın tercümesi üzerine Paşa’nın kendi fikirlerini destekleyecek unsurların ilave edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Paşanın Osmanlı Türklerini Avrupalı (Aryan) olarak göstermeye çalışmasının sebeplerini Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda Batı karşında içinde bulunduğu sıkıntılı durumda aramak gerekmektedir. Öyle ki, İlber Ortaylı tarafından *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* olarak adlandırılan bu periyotta devlet; savaşlar, isyanlar, toprak kayıpları, mali bunalım, Mehmet Ali Paşa olayı gibi iç meseleler, Tanzimat, Islahat gibi sosyal ve Vaka-i Hayriye gibi askeri alanda yaşanmış büyük dönüşümlerin hemen hepsinde işin nihayetinde Avrupalı devletler ile muhatap olmak durumunda kalmıştır. Avrupalıların hükmünün *Demokles’in Kılıcı* gibi Osmanlı’nın üzerinde durduğu bu ortamda Paşa’da Türklerin tarihine böylesi özgün bir yorum getirme ihtiyacı hissetmiş olabilir.

İkinci olarak, Avrupa’da yükselen ve temelinde beyaz ırka mensup brakisefal kafa yapısına sahip ırkın, uygarlığın kurucusu ve tek sahibi olduğu fikrine dayanan ırkçı ve Avrupamerkezci tezlerin de Paşa’nın tarihyazımında etkisi olmuştur. Mustafa Celalettin, Batının tezlerinde doğu milletlerine kalan gelişmemiş/uygarlaşmamış barbar milletler yaftasının farkına varmış ve ortaya koyduğu eser ile buna itiraz etmeyi, Batılı tezlerin yanlışlığı üzerinden değil fakat Türklerinde Batının sınırlarını çizdiği medeni olma koşullarını taşıyan kadim milletlerden biri olduğunu gösterme yoluyla, denemiştir. Mustafa Celalettin’in eseri Osmanlıcı ve Batıcı söylemin bir ürünü olarak tasnif edilebilir. Ancak eserin, yazıldığı dönemde, kamuoyunda ciddi bir etki yaratmadığını da belirtmek gerekmektedir.²¹⁹

Takip eden süreçte, Mustafa Celalettin’den sonra gelen ve bir siyasi düşünce etrafında tarih yapan sonraki kişi dönemin *Askeri Mektepler Nazırı* olarak çalışmakta olan Süleyman Hüsnü Paşa’dır. Paşa, askeri okullarda okutulmak üzere güncel bilgileri ihtiva eden bir genel tarih yazmak istemiş ve neticede ortaya çıkan eser

²¹⁸ Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Yeni Türkler*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 179 vd.

²¹⁹ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 72.

Târih-i Âlem olmuştur. Eser, 1876 yılında V. Murat'ın saltanat günlerinde basıldıktan sonra, II. Abdülhamit'in tahta çıkışını takip eden günlerde yasaklanmış ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bu yasak kaldırılmamıştır. Eser ancak 1911 tarihinde ikinci baskısını yapabirmiştir.²²⁰

Paşa eseri hakkında “*milli tarihimizi ilk defa yazıp, mekteplerde okutulmasını sağladığını, bu suretle milli şuurun yanmasına büyük bir hizmet yaptığını*” söylemiştir.²²¹ Toplamda sahip olduğu 993 sayfanın 144 sayfasında Türklerin eskiçağı da denebilecek İslamiyet öncesi dönemlerini anlatmakta olan eser, bu yönüyle müellifinin iddiasını doğrulamaktadır. Öyle ki, eski çağa ayrılan kısmın 5/7'sinden fazlası Türk eskiçağından oluşmaktadır. Daha sonra yapılan tercüme veya uyarlama tarih kitaplarında bu oran bütün kitabın 1/20'si oranına kadar düşecektir.²²² Süleyman Hüsnü Paşa'da, esasında, bir uyarlama yapmış; eserinde Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkî*'si ile birlikte, daha önce Mustafa Celalettin tarafından da fazlaca kullanılmış olan,²²³ Joseph de Guignes'nin *Historie Generale des huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tatares Occidentaux* (Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi) adlı eserinden tercüme ve nakiller yoluyla faydalanmıştır.²²⁴ Bununla birlikte eserinin sonunda kaynaklarını beyan eden Süleyman Paşa faydalandığı çalışmaları mehzaz (kaynak) kitaplar ve istifade edilen başlıca kitaplar olarak iki gruba bölmüştür. Mehzaz olanlar toplam on adet eser olup Tevrat haricinde geri kalan dokuz tanesi yabancı müelliflere ait incelemelerdir. Başlıca kaynaklar olarak tasnif edilen ikinci grupta ise toplam on sekiz çalışma bulunmaktadır. Bunlar kendi içlerinde İbn Esir, İbn Haldun, Mesudi gibi İslam müellifleri, *Şecere-i Türki* gibi Çağatay ve Müneccimbaşı gibi Osmanlı

²²⁰ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 49.

²²¹ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 54.

²²² Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 50.

²²³ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 49.

²²⁴ Mehmet Tezcan, “Cumhuriyet Döneminde Türk ve İslam Öncesi Türk Tarihi ve Medeniyeti Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 75.

kroniklerinin yer aldığı doğu kaynakları ve umumiyetle Fransızlar tarafında kaleme alınmış başka araştırma eserlerinden oluşmaktadır.²²⁵

Süleyman Hüsnü Paşa, bahsedilen eseriyle Türkçü aydınlar içerisinde öne çıkan ilk müellif olmuştur. Böylelikle eseri de Türkçülük ideolojisinin Osmanlıdaki ilk tarihyazımı denemesi sayılacaktır. Atsız, eserin önemini Türk tarihini bir bütün olarak en erken devirleriyle birlikte ele alması ve Türk tarihinin Osmanlı tarihinden büyük olduğu gerçeğini kamuoyuna hatırlatmakta ilk olduğu gerekçesiyle öne çıkartmaktadır.²²⁶ Günümüzde tarihyazımı alanında eser vermekte olan Ahmet Özcan'da bu eseri anlatırken eseri ve dönemini “İslamiyet öncesi Türk tarihi (ve tarihçiliği) Türkçülüğün temeli olacak ve Osmanlı ile sınırlı tarih paradigması kırılacaktır” ifadeleriyle değerlendirmiştir.²²⁷

Bir İslamcı mı, Osmanlıcı mı yoksa bir Batıcı mı olduğu tam manasıyla kestirilemeyecek nev-i şahsına münhasır bir Osmanlı aydını olan Namık Kemal de, siyasi fikirlerine temel bulmak ama daha çok da, Cevdet Paşa'da olduğu gibi, devletin ömrünü uzatacak çareleri ortaya koymak için tarih ve toplumsal hafızaya başvurmuş, tarihten ders çıkartmayı görev bilmiş bir müelliftir. Namık Kemal'e göre “geleceği tayin etmek tarih bilmekten geçmektedir”.²²⁸ Yeniden güçlü bir Osmanlı toplumu için tarih şarttır. Bu yolda, O, tarihin saray ekseninden çıkıp halka mal olabilmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Namık Kemal, eserlerinde, tarihi inşa ederken Türk tarihinin güçlü simalarını, kahramanları, eserlerinin merkezine almış, bir yönüyle biyografi türünü tercih etmiştir. Bu kahraman, Yavuz Sultan Selim olabildiği gibi Celalettin Harzemşah da olabilmektedir. Namık Kemal, doğu-Batı çatışmasına ve Osmanlıların Batılı güçler karşısında aldığı yenilgilere karşı (özellikle 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlılarda çok büyük bir travma yaratmıştır) kahramanlarını kullanarak, tarih vasıtasıyla milleti ruhî

²²⁵ Aydın Efe, “Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 2004, s. 214-215.

²²⁶ Hüseyin Nihal Atsız, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul 2015, s. 9.

²²⁷ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, s. 87. Paradigma kavramı, Ahmet Özcan tarafından tezimde yeniden anlam yüklenen ve kavramsallaştırılan şekliyle değil, kelimenin sözlük anlamıyla kullanılmıştır.

²²⁸ İbrahim Şirin, “Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı”, s. 263.

çöküntüden kurtarmayı amaçlamıştır.²²⁹ Onun kendi içinde yaşadığı bunalım, Batılılaşma kavramına bir karşı koyuş olduğu kadar, Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve ekonomik üstünlüğünü işaret eden gerçekliğe karşı da olmuştur denilebilir.²³⁰

Namık Kemal'in çağdaşı olan bir başka Osmanlı aydını da Türkçü düşünce çerçevesinde tarih inşa etmiş olan Necip Asım Bey'dir. O, *Türk Tarihi* adlı eseriyle, Türklerin tarihini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlayan ilk müstakil çalışmayı yapan tarih yazıcısıdır.²³¹ Eserinin büyük çoğunluğu, Leon Cahun tarafından yazılmış olan *Asya Tarihine Giriş* adlı çalışmanın Fransızcadan tercümesi olsa da, Necip Asım başka kaynaklarla eseri takviye ederek çalışmasını genişletmiştir.²³² Ek olarak Leon Cahun'un eserini de tercüme ederek tam metnini yayımlamıştır. Bu çalışma yayımlandığı dönemde Türkçülerin başucu kitabı haline gelmiş, Ziya Gökalp'in tespit ettiği gibi, döneminde insanlarda Türkçü duyguların uyanmasına vesile olmuştur.²³³

Necip Asım'ın Türk tarihyazımına tek katkısı Cahun ekseninde yaptığı çalışmalar olmamıştır. O, Orhun Yazıtlarının dönemin Osmanlı Türkçesi ile ilk neşrini yaparak Osmanlı kamuoyunda ve ilim âleminde²³⁴ tanınmasını da sağlamıştır.²³⁵ Necip Asım bu çalışmasıyla alakalı, *Türk milletinin Avrupa henüz karanlık bir çağı yaşarken böyle bir eser ortaya koymasının çok önemli olduğu* yorumunu yapması²³⁶ da Türkçülüğünün ve milli gururu yükseltme gayesiyle

²²⁹ Erdem Sönmez, *Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 52.

²³⁰ Namık Kemal üzerine detaylı bir çalışma için bkz.: İbrahim Şirin, *Namık Kemal'in Tarih Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 1998.

²³¹ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 87.

²³² Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 59.

²³³ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 86.

²³⁴ Burada *kamuoyunu ilim âlemine* karşı öncelememizin sebebi Necip Asım'ın çalışmalarının dönemin ruhuna da uygun olduğu şekliyle, ilim âlemine değil kamuoyuna hitap eden çalışmalar olmasından ileri gelmektedir.

²³⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 59.

²³⁶ Üstelik yazıtların dikildiği 732 ve 735 tarihlerinde Avrupa'ya bakıldığında, parçalanmış bir Batı Roma'nın mirasına karşılık güçlü bir Doğu Roma ve geleneğinin var olduğu; Batı'da ise *Karl Martell*'in *Poiters Savaşı*nı henüz kazandığı (732) ve İslam ilerleyişine set çektiğini; bu durumun *Karolenj Hanedanı*'nın yükselmesine *Frank Krallığı*'nın güçlenmesine yol açacak siyasi gelişmeleri

çalıştığına apaçık bir kanıttır.²³⁷ Orhun Yazıtlarına ek olarak, Ali Şîr Nevaî'nin eseri *Muhakemetü'l Lügateyn*'i Veled Çelebi ile birlikte yayımlaması²³⁸ ve *Kutadgu Bilig* üzerine malumat veren yazılar kaleme alması²³⁹ da Türk tarihyazımı ve Türk milliyetçiliğine eş zamanlı olarak yaptığı katkılardan birkaçıdır.

II. Bunalım dönemi Osmanlı tarihçiliğinde Türkçülük akımı çerçevesinde ele alınacak son isim ise Fuat Köprülü tarafından *ilmi Türkçülerin ilki* olarak da adlandırılan²⁴⁰ Ahmet Vefik Paşa'dır. Daha çok dil ve edebiyat sahasında yaptığı çalışmalar ile bilinen Paşa'nın Türk tarihyazımına en büyük katkıları şöyle olmuştur: İlk olarak, Paşa, Türklüğün Orta Asya'daki tarihi ve menşei de ortaya koyabilmek adına, Ebulgazi Bahadır Han'ın eseri *Şecere-i Türki*'yi dönemin Osmanlı Türkçesine aktararak neşretmiştir.²⁴¹ Türk tarihçiliği adına bu eserin en önemli etkisi, Süleyman Paşa ve Necip Asım'ın eserlerini etkileyerek onlara ana kaynak teşkil etmesi olmuştur. Fakat Ahmet Vefik Paşa'nın tarihyazımına asıl büyük hizmeti Darülfünun'da okutmakta olduğu Hikmet-i Tarih dersinin ders notlarında müteşekkil, *Hikmet-i Târih* adlı çalışmasıyla ilk tarih felsefesi ve tarih metodolojisi kitabını yayımlamış olmasıdır.²⁴² Paşa böylece, tarihle iştiğal etmiş olduğu kadar tarih üzerine düşünmesiyle de (dolayısıyla kısmen tarih felsefesi yapmasıyla) fark yaratmıştır.

II. Bunalım dönemi olarak adlandırdığımız bu sürecin son önemli tarihçisi Köprülüade Fuad Beydir. Çağdaş paradigmanın ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuş olan bu isim, tarihyazımında Osmanlı geleneğinden Cumhuriyete geçişi temsil etmektedir. Köprülü, II. Meşrutiyet yıllarında çeşitli kurumlarda tarih yazımına katkı sağlamış, erken cumhuriyet dönemi denen 1923-1930 yılları arasında da kurumsal faaliyetlerde bulunmuş ve tarihin ilmi değerinin öne çıkartılması için çaba

hazırladığı gibi tarihi verilerden yola çıkarak Avrupa'nın karanlıklar içinde olduğu söyleminin de Türk tarihyazımının siyasi merkezli klişelerinden sayılması gerektiği kanaatindeyiz. Bkz.: Hermann Klinder, *Dünya Tarihi Atlası*, C. 1, ODTÜ Yayınları, Ankara 2011, s. 121 vd.

²³⁷ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Mehmet Zeki, Ay Köprüsü Yayınları, İstanbul 2004, s. 62.

²³⁸ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 87.

²³⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 58.

²⁴⁰ Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve...*, s. 76-77.

²⁴¹ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 31.

²⁴² Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik Paşa", *Belleten*, Cilt XXVIII, S. 109, Ankara 1964 s. 137.

harcamıştır. Özellikle, 1926 yılında Bakü’de düzenlenen Türkoloji Kongresinde Türkiye’yi temsil etmesi, kongreyi takip eden yıllarda uluslararası saygınlığı büyük olan ünlü Türkolog Barthold’u Türkiye’ye getirerek Darülfünun’da seminer dersleri verdirmesi önemli başarıları arasındadır. 1 Haziran 1926’da başlayan dersler 3 ay devam etmiştir ve ders notları 1927 yılında *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* adıyla yayımlanmıştır.²⁴³ Köprülü, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ve Türkiyat Mecmuası gibi tarihe hasredilmiş, müstakil yayın organlarında çokça yazı yayımlamıştır. Köprülü, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında” başlıklı bir makaleyi de Bilgi Mecmuasında yayımlayarak, eleştirel manada ilk tarihyazımı çalışmasını da gerçekleştirmiştir.²⁴⁴

Köprülü bu makalesinde; “*Meşrutiyet’in ilanından sonra, eski idarenin şiddetle men ettiği tarihçilik merakı memlekette âdetâ müfrit bir surette hüküm ferma olmağa başladı. Her gün bir eser-i tarihi meydana çıkıyor, bilhassa “Seignobos” kemal-i vecd (heyecan) ve taabüdle (tapınılarak) muhtelif kalemler tarafından tercüme olunuyor, Tarih-i Siyasi, Şark Meselesi, Tarih-i İslam gibi unvanlara kitapçı camekânlarında sık sık tesadüf ediliyordu. (...) Asıl garip cihet, bu esnada milli tarihimize ait ve “şahsi” hiçbir eser-i ilmiyenin meydana çıkmamış olmasıdır. Memlekette müverrih ve âlim yokluğunun en aşikâr misallerinden birini de teşkil ediyordu.*”²⁴⁵ diyerek; Seignobos üzerinden ülke tarihçiliğine etki etmeye başlayan pozitivism akımına ve genel manada da yöntem meselesindeki eksikliğe dikkat çekmiştir.

Bunalım döneminde ortaya çıkan ve bir sonraki dönem olan çağdaş tarihyazımının içinde şekilleneceği önemli bir özellik de tarih yazıcılığı faaliyetlerini yürütmek maksadıyla meydana getirilmiş kurumlardır. Bahsedilen kurumlar, zaman zaman çatışabilen iki ana düşünce akımı olan Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarını tarih vasıtasıyla desteklemeye çalışmıştır. Bu kurumlar içerisinde, özellikle de

²⁴³Vasily Vladimiroviç Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, Yayıncı Hazırlayanlar Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, 2. Baskı Tıpkıbasım, TTK Yayınları, Ankara 2013, Önsöz kısmı, s. VI.

²⁴⁴ Yeniden neşredilmiş metni için bkz.: Fuat Köprülü, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında”, *Milli Tarihin İnşası*, Ed. Ahmet Şimşek-Ali Satan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 31 vd.

²⁴⁵ Fuat Köprülü, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında”, s. 33.

dergicilik faaliyetleri aracılığıyla, ilk kez bilimsel olma iddiasında tarih metinleri üretilmiştir.

Osmanlılık düşüncesi etrafında şekillenen ilk oluşum 1851 yılında kurulan *Encümen-i Dâniş*'tir. *Paris Akademisine* benzer şekilde kurulan yapısı ile bir akademi şeklinde çalışması planlanan ve tarihe üzerine de çalışmaların yürütüldüğü bu kurumun tarihyazımına en büyük katkısı içerisinden Cevdet Paşa'nın çıkmış olmasıdır.²⁴⁶ *Encümen-i Dâniş*'in tarih konusunda istenilen randımanı sağlayamaması ve özellikle de kapsamlı bir Osmanlı Devleti tarihinin henüz yazılmamış olduğu düşüncesi, bu kurumun ardılı olarak nitelendirilebilecek *Tarih-i Osman-i Encümeninin* doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu kurumun ihdasında Batılı tarzda bir tarih yazma çabası ve meşrutiyet döneminin ilk yıllarında baskın olan Osmanlılık düşüncesi ekseninde bir metin oluşturma gayreti etkili olmuştur denilebilir.²⁴⁷ Arşiv kayıtlarının kullanılması da ilk kez *Tarih-i Osmanî Encümeninin* çalışmaları esnasında kullanış ve arşiv kaynaklarını kullanarak yaptığı çalışmasıyla encümen üyesi Ahmet Refik Bey, İsveç Bilimler Akademisi ve Macar Ulusal Arşivinden ödüller kazanmıştır.²⁴⁸ Ancak, kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazımına yönelik girişim ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mayıs 1917'de basılan birinci cildi takip eden bir ikinci cilt yazılamamıştır.²⁴⁹ Encümen cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra *Türk Tarih Encümeni* adını almış ve 1928 yılında da kapatılmıştır.

Türkçülük düşüncesi etrafında tarih yazıcılığı yapmak maksadıyla kurulan ilk kuruluş ise, 1908 yılında kurulan ve bir çeşit entelektüel kulüp hüviyetinde olan *Türk Bilgi Derneğidir*. *Türk Bilgi Derneği* kendi tüzüğünde, kuruluş amacını; "*Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını,*

²⁴⁶ Cevdet Paşa bu durumu, "*Encümen-i Dâniş azasının birçoğu hatır için intihab olunmuş zatlar olduğu cihetle Encümen'in teşkilinden me'mul olan faide husule gelmedi.*" diyerek, Encümen-i Dâniş'in kendisinde beklenen katkıları sağlayamamasının nedenini göstermiştir. Devamında ise, "*Azaya tevzi' olunan te'lifat içinde hisse-i fakire isabet eden Tarih-i Cevdet'den başka bir eser görülmedi.*" değerlendirmesiyle Encümen'in üretken bir kurum olamamasını eleştirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayına Hazırlayan Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 13. Şevket Nezihî Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa*, s. 25-26.

²⁴⁷ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 113.

²⁴⁸ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 95-96.

²⁴⁹ Hasan Albayrak, "Tarih-i Osmani Cemiyetinin Osmanlı Tarihi Yazma Serüveni", *Tarih ve Toplum*, S. 52, , Nisan 1988 İstanbul, s. 41.

avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojyasını, ahval-i içtimaiyesini ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp tarastırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmek" şeklinde tarif etmiştir.²⁵⁰

1915 senesinde ise, Türk Bilgi Cemiyetinin içinden doğan ve doğrudan tarih ile uğraşmak maksadıyla kurulmuş Türkçü aydınlar tarafından Encümen-i Tetkik kurulmuştur. Ziya Gökalp'in ve *Darülfünun*'un etkisinin üzerinde yoğun şekilde görüldüğü bir cemiyet olduğu da söylenebilir. Encümen-i Tetkik'in *Milli Tetebbular Mecmuası* adıyla çıkardığı bir dergisi, yani resmi yayın organı olmuştur.²⁵¹ Ahmet Özcan, *Darülfünun* bünyesinde çalışan *Türkiyat Enstitüsünün, Türk Bilgi Derneği ve Encümen-i Tetkik*'in devamı olduğu tespitini yapmıştır. Enstitünün, tarihi geleneğine uygun şekilde, Türk tarihyazımına yaptığı katkılardan önemli bir tanesi de, Rusya'dan baskılar ve çeşitli siyasi sebeplerden dolayı kaçmak zorunda kalan Türk gençlerine, Türk entelektüel ve akademi çevrelerinde bir yer sunmuş ve o gençlerin Türkiye şartlarına adapte olmaları için imkân yaratmış olmasıdır. Zeki Velidi Togan, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Caferoğlu, Abdülkadir İnan, Reşit Rahmeti Arat bu gençler içerisinde en önemlileridir.²⁵²

II. Bunalım döneminde tarihçilik anlayışının yaşadığı kırılmayı somutlaştıran bir başka gelişme ise; güçlenen milliyetçi/Türkçü düşüncedeki tarihçiler ile Osmanlıcı/hanedancı düşünceye sahip tarihçiler arasında yaşanan gerilimdir. Özellikle, Tarih-i Osmani Encümeni'nin Osmanlı Tarihi kaleme alma çalışmaları esnasında yaşanan tartışmalar, Yusuf Akçura ve Köprülüzade Fuad Bey tarafından Encümene yöneltilen sert eleştiriler ve Mustafa Oral'ın tespitiyle Osmanlıcı görüşteki üyelerin Türkçü görüşteki üyelerin tarih metinlerinin sorumluluğunu almaktan çekinerek bunu tartışma konusu haline getirmeleri başlıca sorunlardır.²⁵³ Bu noktada, bunalım döneminden geçen Türk tarihçisinin sadece Batılılaşma vasıtasıyla karşı karşıya kaldığı paradigma değişiminden etkilenmediği,

²⁵⁰ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 111-112.

²⁵¹ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 124.

²⁵² Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 125-127.

²⁵³ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 100-102.

aynı zamanda milliyetçilik düşüncesi ve Türkçülüğün de tarih yazıcılığında temsil edilmeye başlaması suretiyle tarihçide bir dönüşüme yol açtığı söylenebilir. Mustafa Oral tarafından Encümen içerisindeki tarihçiler arasındaki ayrışmanın bir tezahürü olarak ifade edilen, Tarih-i Osmani Encümeninin *Osmanlı Tarihi* çalışması içerisinde Necip Asım Bey tarafından kaleme alınan bölümlerde, zamanına göre oldukça hacimli bir biçimde ele alınan, Selçuklu öncesi Türkler bahsini²⁵⁴, aynı zamanda bunalım dönemine has değişimin bir kanıtı olarak da kabul edilebilir.

II. Bunalım döneminde ortaya çıkan bu kurumsallaşma eğilimi, çağdaş dönem paradigmasının başlangıcını da belirlemiştir. Bunalım döneminin bitişi *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti*'nin kurulması ile ortaya konulacak yeni paradigma vasıtasıyla olmuş, Türk tarihyazımında çağdaş dönem başlamıştır. Ancak bu yeni kurum bunalım dönemindeki herhangi bir başka kurumunun devamı olmamış, bunalım döneminin içinde doğmuş fakat sadece, tarih yazıcılığında ortaya çıkan bu kurumsallaşma tecrübelerinden, istifade etmiştir.

E. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımı

Türk tarihyazımı modeli içindeki üçüncü paradigma olan çağdaş dönem de, bir önceki paradigma olan teolojik dönemin açıklanmasında uygulanan yöntem ile yapıldığı şekliyle, üç başlık altında, incelenebilir. Bu başlıklardan ilki çağdaş dönem tarihyazımının karakteridir. Böylelikle, başlıkta dönemin esasları ve genel özellikleri ortaya konulur. İkinci olarak, çağdaş dönemin sınırları başlığı altında dönemin başlangıç ve bitişinin zaman diziminde ki yeri belirlenir. Son başlık olan çağdaş dönemin mahiyeti ile ise, dönem süresince yapılmış olan tarihçilik örnekleri üzerinden, ana hatlarıyla dönem tarihyazımı somutlaştırılır. Böylelikle, çağdaş dönem Türk tarihyazımı paradigması açıklanmış olur.

1. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Karakteri

Çağdaş dönem tarihyazımının karakterini ortaya koyan beş temel özellik tespit edilebilir. Bunlardan ilki tarihyazımındaki nesnellik arayışı ve vurgusudur. İkinci olarak, tarih artık sekülerleşmiştir. Tanrı ne yaratıcı sıfatıyla ne de olayların

²⁵⁴ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 105-106.

gelişimine müdahil olan metafizik bir güç olarak metinlerde yer almaz. Üçüncü özellik, tarihçinin iktidar ile girdiği ilişkinin daha önceki dönemlere göre daha da sıkılaşmasıdır. Bu durum, tarihin güç merkezleri tarafından yönlendirilmesine ve zaman zaman da tarihçinin güce talip olmasının bir aracı haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Dördüncü özellik, tarihin anlatı özelliğinin güçlenmesi olmuştur. Son olarak ise, güçlü anlatılar halinde yazılan tarihin; tezli, amaca yönelik, işlevsel ve faydacı yanının güçlenmesidir.

Çağdaş dönem tarihyazımının ilk uygulayıcısı olan Kemalist dönem tarih yazıcıları, aynı zamanda dönemin şekillenmesinde de en çok payı olan gruptur. Hepsi de, II. Bunalım döneminde doğmuş ve eğitimini tamamlamış olan bu kişilerin tarih düşüncesinin oluşumunda Fransızların III. Cumhuriyetinin ve o dönemin en önemli pozitivist tarihçisi olan Seignobos'un çok büyük etkisi vardı.²⁵⁵ Pozitivist düşüncenin ve bilime adeta iman eden dönem aydınının tarihte de nesnellik arayışı içine girmesi kaçınılmazdı. Dönemin en önemli ismi olan ve değişimi bizzat yönlendiren Mustafa Kemal de “*Her işin hedefine kısa ve kestirme yoldan varmak arzuya değer olmakla beraber, yolun akla uygun, mantıklı ve özellikle bilimsel olması şarttır.*” diyerek bilime olan inancını ortaya koyarken; “*Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve uygarlık yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, pozitif bilimdir.*” sözleriyle bilime olan inancını ve Kemalist reformlar içindeki yerini ilan ediyordu.²⁵⁶ Bilimin böylesi ön plana konduğu bir dönemde tarih de farklı bir yaklaşım ile de alınmamıştır.

Tarihin, bir bilim olarak değerlendirilmesi ve katı-nesnel (pozitivist) kıstaslarla ortaya konması, öncelikle bir yöntem dâhilinde ele alınmaya başlanması ile kendisini göstermiştir. II. Bunalım devri içinde Fuat Köprülü'nün eleştirileri üzerinden görülen tarihe metotsuz yaklaşma sorunu, yine Köprülü'nün ortaya koyduğu eserler ile aşılmaya çalışılmaktaydı. Çağdaş dönem boyunca, geçmişin bilgisinin “gerçekte nasıl idiye öyle” gayesinin benimsenerek ortaya koyulmaya

²⁵⁵ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 354.

²⁵⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. Basım, ATAM Yayınları, Ankara 2007, s. 251-252.

çalışıldığı bir evre olmuştur. Bu gaye, en başta yöntemin, belgenin, referans göstermenin, tetkik etmenin tarih yazıcılığında öne çıkmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal'in "Bizim şimdiye kadar **doğru** bir milli tarihe sahip olamayışımızın sebebi tarihlerimizin, gerçek okuyucuların **belgelere** dayanmaktan ziyade ya birtakım meddahların veya birtakım kendini beğenmişlerin **gerçek** ve **mantıktan uzak** sözlerinden başka **kaynak** bulamamak talihsizliğidir."²⁵⁷ sözleri bu durumu açıklamaktadır.

Mustafa Kemal'in sözleri içinde tarafımızca vurgulanan bazı ifadelere işaret etmek dönem aydınının düşüncelerini açıklama noktasında yardımcı olabilir. Öncelikle *doğru tarih* ifadesi, geçmişin tam olarak bilinebileceğine ve tüm yanlışlar içerisinde doğru sayılması gereken bir anlatının varlığına olan inancı göstermektedir. Benzer şekilde kullanılan *gerçek* kelimesi de bilinebilir bir geçmişe olan güveni yansıtmaktadır. *Belgeler* ve *kaynak* sözcükleri ise bizi, bu, bilinebilir tarihe götürecek olan temel araçlardır. Bu araçların, mantıktan uzak, yani akıl süzgecinden geçirilmeden kullanılması, bu bilinebilir geçmişe daha önce ulaşamamasının temel nedenidir. Böylelikle, akıl ve mantık da, belgeler ve kaynak üzerinde uygulanacak metodun başlıca özellikleri olarak gösterilmiştir. Çağdaş dönemde tarihi kaynaklara yaklaşımın ana çizgilerini, işte bu kelime ve kavramlar açık şekilde ortaya koymaktadır. Dönem süresince, tarihçinin dünya görüşü ve tarih yazma amacı değişse bile, kaynağın ve kaynağı ele alışı mahiyeti hep aynı kalmıştır.

Dönem tarihyazımının ikinci temel özelliği, tarihin alanından Tanrı'nın çıkıyor oluşudur. Dönem tarihi, seküler özelliklere sahip, ladini bir tarih kurgusu içerisinde anlatmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde başlayan bu sekülerleşme akımına rağmen, tezimizin II. Bunalım evresine karşılık gelen bu süreçte, Tanrı yaratıcı olarak, retorik olarak olsa dahi metinlerden tamamen çıkmamıştır. Bu durumun en açık örneği, Mizancı Mehmed Murad Bey tarafından yazılan *Umumi Tarih*'in hemen başında, dünyanın yaratışı, ilk insan olarak Âdem'in yaratılması ve insanlığın atası olması babında *Eski Ahit* kaynaklı Nuh Peygamber ve oğulları kıssasına yer verilmesidir. Murad Bey kâinatın yaratılışı hakkında bilgi veren yegâne

²⁵⁷ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 271.

kaynağın dini metinler olduğunu söyleyerek, dünya tarihinin başlangıcını *Tevrat*'a dayandırarak yazmıştır.²⁵⁸ Ancak 30'lu yıllara gelindiğinde bu yaklaşım tamamen terk edilmiş ve laik cumhuriyetin ihtiyaçlarına da cevap veren, uhrevi unsurlardan tamamen arındırılmış bir tarih ortaya konulmuştur.²⁵⁹

Örneğin, Kemalist dönemde liseler için hazırlatılan dört ciltlik *Tarih* ders kitaplarının ilk cildine; dünyanın ve ilk insanın yaratılışı hakkında eski ahit kaynaklı olan ve hayatın 5-6 bin yıl önce cennete yaratılış ile başladığını söyleyen hikâyenin yanlışlığının vurgulanması ile başlanmıştır. Bu durumun, son yüz yılda bilimin ortaya koyduğu veriler ile çürütüldüğü söylenerek, hayat zinciri başlığı altında, yaşam, evrim teorisi merkezli şekilde başlangıcından günümüze doğru anlatılmaktadır.²⁶⁰ Devam eden anlatı, hayatın tabii koşulların bir ürünü olduğunu söylerken, insanın; kökeni ilk hayat şekli olan ilk hücreye dayanan ve insan ile maymunun da ortak atası olan bir canlıdan geldiği yazılmıştır.²⁶¹ Afet İnan'da *I. Türk Tarih Kongresinde* yaptığı konuşmasında, hayatın kökenine metafizik unsurları değil, fiziksel ve kimyasal süreçleri koymuş ve hayatın ancak bilimle açıklanabileceğine işaret etmiştir.²⁶²

Geliştirilen ladini söylemin bir başka işareti de, İslam dini Peygamberinin daha önceki dönemlerde olduğunun aksine saygı ve selam ifadeleri eklenmeksizin anılmasıdır. Tarih ders kitaplarında bu durum açıkça gözlemlenebilmektedir. Peygamberin hayatının anlatıldığı bütün bölüm boyunca, O, "*Muhammet*" olarak anılmıştır.²⁶³ Ek kısımları hariç 342 sayfalık metnin 79. sayfasından 183. sayfasına

²⁵⁸ Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*, C. 1, s. 1-3. *Tarih-i Umumi*'de Türklerin eski tarihleri açıklanırken de Tevrat kaynaklı bir izaha gidilmiştir. Buna göre Türklerin Nuh Peygamberin oğlu Yafes'in soyundan gelen Türk adlı kişiye dayandığı söylenmektedir. Bu anlatıda Türk bin Yafes'in, Babil'de doğduğu ve zamanla ailesiyle birlikte Türkistan bölgesine çekilip orada yaşamaya başladığı, onun neslinin ise Türkler olduğu anlatılmaktadır. Murad Bey, Türklerin hükümdarlıklarının ise tahminen, M.Ö 2800'lü yıllarda hüküm sürdüğünü iddia ettiği Oğuz Han ile başlatmaktadır. Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*, C. 1, s. 48.

²⁵⁹ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e*, s. 361.

²⁶⁰ *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri 1931-1941*, Tıpkıbasım, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014, s. 2-3.

²⁶¹ *Tarih I*, s. 5.

²⁶² Afet İnan, "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde", *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, Tıpkıbasım, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 18.

²⁶³ *Tarih II, Orta Zamanlar*, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 89 vd.

kadar toplam 104 sayfa yer ayrılan İslam tarihi; mesafeli bir dille yaklaşılacak ve Allah'ın metne, vahiy ile ilgili birkaç paragraflık kısım hariç hiç konu edilmediği seküler bir siyasi tarih anlatısı içinde, ele alınmıştır.²⁶⁴

Dönem tarihyazımının üçüncü temel özelliği tarihin ve tarihçinin iktidar veya güç odakları ile kurduğu ilişkilerin daha sıkı hale gelmesidir. Daha önceki dönemlerde ve bunalım süreçlerinde de gözlenmiş olan bu durum; çağdaş dönem tarihyazımının da belirgin bir özelliğidir. Bu dönemde Kemalistlerin, siyasi kimlikleri yanında tarihe dair herhangi bir formasyonları olmamasına rağmen bizzat tarih yazmaya kalkışmaları yanında tarihçilerin de aktif olarak siyasete yöneldiklerini söylemek mümkündür. Bu durum tarih çağı olarak da anılan XIX. yüzyılın genç Türkiye'deki gecikmiş bir iz düşümü olarak da adlandırılabilir ve başka ülkelerde de benzer örnekleri görülmektedir.²⁶⁵ Tek Parti yılları sonrasında da, Fuat Köprülü'nün Demokrat Partinin kuruluşunda yer alması ve bir dönem dış işleri bakanlığı görevini yürütmesi; Osman Turan'ın yine Demokrat Partiden milletvekili olarak meclise girmesi akademiden TBMM'ye gidenlerin en bilinen örneklerindedir. Bu isimlere çeşitli dönemlerde milletvekilliği yapmış Yusuf Hikmet Bayur ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı da eklenebilir. Yakın döneme bakıldığında da, Türk siyasi hayatının bilinen simaları olan Yusuf Halaçoğlu, İbrahim Kalın, Meral Akşener ve Semih Yalçın da akademisyen ve profesyonel tarih eğitimi almış isimler olduğu görülmektedir.

Çağdaş dönem içerisinde tarih, milliyetçi merkezli, din merkezli, liberal, marksist sol merkezli vb. pek çok farklı siyasi düşünce etrafında ve bu düşünceleri merkezine koymuş iktidar ya da güç odakları ile etkileşim halinde kaleme alınmıştır. Hangi düşüncenin benimsendiği fark etmeksizin tarih ondan yararlanmak

²⁶⁴ *Tarih II*, s. 79-183.

²⁶⁵ Burada ilk akla gelen isim şüphesiz Mustafa Kemal olsa dahi, post kolonyal dünyada onu takip eden liderlerden Gana'nın ilk başbakanı Kwame Nkrumah yazdığı *Siyahların Tarihi* ve *Otobiyografi* adlı eserleriyle ve Hindistan'ın lideri ve ilk başbakanı Jawaharlal Nehru ise yazdığı *Dünya Tarihinden Kesitler* ve *Otobiyografi* adlı çalışmalarıyla siyasi liderken birer tarihçiye dönüşmüşlerdi. Trinidad ve Tobago'da ise mesleği profesyonel tarihçilik olan Eric Williams başbakanlık yapmıştı. Jo Guldi-David Armitage, *Tarih Manifestosu*, Çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 30.

isteyenlerin hizmetinde olmuş ve Iggers'in sözcükleriyle ifade etmek gerekirse kötüye kullanılmıştır.²⁶⁶

Çağdaş dönemin dördüncü temel özelliği, bu dönem itibarıyla metinlerin güçlü anlatılara sahip şekilde kurgulanmaya başlanmasıdır. Bu noktada Fuat Köprülü'nün yapmış olduğu bir değerlendirme anlamlı hale gelmektedir. Ona göre, 20'li yıllar boyunca yapılan inkılaplar gerçekleşinceye kadar, ülkede serbest bir tarihçilik yapmanın anlamı ve imkânı yoktur. Tarihçiler, vakaları bir yığın halinde toplayıp sıralamaktan başka bir işle uğraşmamışlar, tarihi olayları bir anlatı içinde anlamayı ve anlatmayı denememişlerdir. Aktarılan, nakledilen, olayları açıklama mecburiyeti doğduğunda ise tesadüf ve Tanrının kudreti, tarih yazılarının sığındıkları dayanaklar olmuştur. Köprülü değerlendirmesini bitirirken, bu şartlar altında ve böyle bir düşünce ortamında yüzlerce vakanüvisin var olacağını ancak tek bir tarihçinin yetişemeyeceğini söylemiştir.²⁶⁷ Çağdaş dönem ile birlikte bu durum tersine dönmüş ve tarihçi; metnini inşa eden, kavramlarını ve terimlerini seçerek ve bilinçli olarak metnine yerleştirerek kullanan, bir anlatı ortaya koyma noktasında adeta sanatçı gibi çalışan, bir kişiye dönüşmüştür.

Tarihin, hem iktidar odakları ve siyasi düşünceyle kurduğu ilişki hem de kalıp ifadelerin yer almadığı, tarihçinin kendisinden doğan, belirgin bir anlatı haline dönüşmesi, sonuç olarak tezli ve bir amaca yönelik araçsal metinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çağdaş dönem tarihyazımının beşinci ve son temel özelliği budur. Bu metinler, yeni kurulmuş bir devletin milletleşme sürecinde millet inşası maksadıyla kullanılabilirdiği gibi; bu millet inşasını yıkmak ve yerine yazarın kendi tahayyül ettiği bir başka *tarihi* ikame etmek için de kullanılabilir. Denilebilir ki, çağdaş dönemde, tarihçinin düşünce dünyasını besleyen, etkileyen her fikir akımı, tarih sayesinde desteklenebilir ve somutlaştırılabilir olmuşken, tarihçi de kendi

²⁶⁶ Georg Iggers, tarihinden siyasi düşünceden ve ideolojiden bağımsız bir kullanımının olmadığını atını çizerek, tarihin eğilip büküldüğü bu kullanımlara tarihin kötüye kullanımı adını vermiştir. Georg Iggers, "20. Yüzyılda Tarihyazımı", *Tarihin Kötüye Kullanımı, Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek Sempozyumu*, Çev. Nurettin Elhüsyini, 2. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-18.

²⁶⁷ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, s. 412-413.

fikirlerine tarih üzerinden destek sağlayarak tarihin yazılma biçimini dönüştürmüştür.²⁶⁸

2. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Sınırları

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının başlangıç tarihi olarak Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kurulduğu 26 Nisan 1931 tarihi ile belirlenmiştir. Bu tarih, daha önce Türk Ocakları bünyesinde kurulmuş olan Türk Tarihi Tetkik Heyeti'nin müstakil bir kurum olarak faaliyetlerine başladığı tarihtir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Türk Tarih Kurumu adını alacak olan bu kurum, çağdaş dönemin temel özelliklerinin belirginleştirilip keskinleştirildiği çevreyi bünyesinde barındırmış ve bu özelliklerin ilk kez uygulandığı eserler bu çevre içinde faaliyet gösteren siyasiler-tarihçilerce kaleme alınmıştır.

1931 yılı çağdaş dönem için başlangıç kabul edilirken, dönemin nihayete erdirileceği sınırlar, dönemin günümüze kadar sürdüğünün iddia edilecek olmasından dolayı, belirsiz kalmaktadır. Çağdaş dönem, düşünce dünyalarının çok hızlı değiştiği ve çeşitlendiği uzun ve yoğun bir XX. yüzyıl boyunca sürmüştür. Yirmi birinci yüzyıl arifesinde, Dünyada ve Türkiye'de daha hızlı değişimlerin olduğu gözlenebilirse de henüz çağdaş dönem paradigmasının değişeceğine işaret eden bir bunalım süreci yaşanmıyor gibi görünmektedir. Bugünün tarihçiliği genel hatlarıyla çağdaş dönemin karakterine uygun biçimde onun sınırları dahilinde süregitmektedir.

Türk tarihyazımına getirdiğimiz model önerimiz gereğince çağdaş dönem tarihyazımını üçüncü bunalım döneminin takip edeceği ve bunu bir sonraki paradigmanın izleyeceği söylenebilir. 2010'lu yıllar, bu anlamda, Türk insanının ve özellikle gelecekteki Türk tarihçilerinin etkileneceği bazı değişimlerin yaşanmaya başladığı süreçler olarak değerlendirilebilir. Kanaatimizce, sosyal medyanın dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de oldukça yaygınlaşması gelecekteki bunalım

²⁶⁸ Türk tarihçiliğinin en saygın isimlerinden Halil İncalcık'ın çok net ifadelerle söylediği gibi; “*Tarih bilgisi belli sosyal gelişmelerin ve anlayışların etkisi altındadır ve her devirde farklı yorumlanır. Objektif tarih olmaz.*” Halil İncalcık, *Halil İncalcık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, Profil Kitap, İstanbul 2017, s. 11.

evresinin ilk işareti olabilir.²⁶⁹ Sosyal medya vasıtasıyla insanlar, çok yoğun bir içerik bombardımanına tutulmakta, bunun yanı sıra gelecekte metne döküldüğünde haberdar olmaları beklenen tarihi olayları, olaylardan uzakta ve farklı mekânlarda olsalar dahi *youtube* vb. kanallar aracılığıyla adeta içinde yaşayarak izlemektelerdir. Bu durum, gelecekte tarihin tanımını değiştirecek, özellikle yakın tarih üzerine çalışan tarihçilerin yöntemini önemli ölçüde etkileyecek kırılmaları tetikleyebilir. Aynı zamanda sosyal medyanın, kişinin kendisini ve hayatı anlamlandırmasındaki etkisi de yaşanacak olası bir bunalım döneminin nedenleri arasında olabilir. Bir sonraki tarih paradigmasının; metin temelli tarih yazıcılığındaki bir dönüşümden ziyade, tarihin görsel ve işitsel duylara da hitap edecek biçimde anlatıldığı ve “*story teller*”ların performansları bağlamında değerlendirildiği bir bunalım evresinden sonra meydana geleceği tarafımda öngörülmektedir.

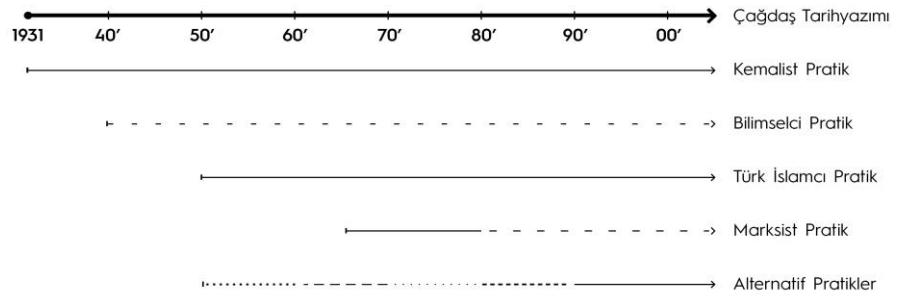
3. Çağdaş Dönem Türk Tarihyazımının Mahiyeti

Tarih yazıcılığında başladığı 1931 yılından günümüze kadar uzanan süreçte çağdaş tarihyazımı, birbirinden farklı tarih yazıcılığı *pratikleri* ile var olmuştur. Söz konusu bu pratik kavramı ile kastedilen; tarihçilerin, tarih yazma biçimlerinin dönem paradigması içinde, dönemin karakteristik özelliklerine uyan şekilde ve siyasi temelli farklı düşünceleri yansıtan veya temellendiren bir bağlamda inşa edilmesi durumudur. Dönem, kendi içinde tarih yazmış olan bütün tarihçilerin etkilendiği ve metinlerini kurarken izledikleri ana yollar iken, pratik, tarihçinin kendi düşünce dünyası ve tarih yazma niyeti ile alakalı olan ve içinde bulunduğu dönem paradigmasının çizdiği çerçeveye bağlı kalmak kaydıyla izlediği tali yollardan oluşmaktadır. Çağdaş dönemi zaman dizimini merkeze alarak evrelerine ayırmak yerine, düşünce merkezli ve tematik olan pratikleri esas alarak incelemek daha tercih

²⁶⁹ Sosyal medyanın önde gelen kuruluşları olan Facebook 2005 yılında; Instagram 2010 yılında ve Twitter ise 2006 yılında Dünya’da ve 2011 yılında ise Türkiye’de kullanıma girmiştir. Her üç uygulama da 2010’lu yıllar itibarıyla Türkiye’de oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Buna ek olarak popüler video kanalı Youtube da 2005 yılında faaliyete geçmiş ve Türkler tarafından da hızla benimsenmiştir. 2018 verilerine göre Türkiye’de toplam 51 aktif sosyal medya kullanıcısı yer almakta ve Türk insanı günlük ortalama 2 saat 48 dakikasını sosyal medyada geçirmektedir. İstatistiklere göre en aktif kullanılan sosyal medya aracı Youtube olurken, onu sırasıyla Facebook, Instagram ve Twitter takip etmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: <https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/> (Erişim tarihi; 12.11.2018, 17:46)

edilebilir bir yaklaşımdır. Böylelikle dönem boyunca ortaya konmuş olan devasa tarihyazımı külliyyatını da belirli bir düzen içinde ele alma imkânı doğmaktadır. Dönem içinde tarih yazıcılığına şekil vermiş beş adet pratikten bahsetmek mümkündür.

Bu pratikler; *Kemalist pratik*, *Bilimselci pratik*, *Türk İslamcı pratik*, *Marksist pratik* ve *Alternatif pratikler* olarak sıralanabilir. Sayılan pratiklerin en önemli özelliği, birbirlerini ortadan kaldırıp bir diğerinin yerine geçen değil, aynı anda var olabilen yapılar olmalarıdır. Bu durum, farklı anlayışları benimsemiş olan tarihçilerin birbirlerini eleştirmelerinin ve çağdaş dönem içerisinde üretken bir tarih yazıcılığı işinin yapılmasına da yardımcı olmuştur. Onların bir diğer önemli özelliği ise *Şema II*'de kesik çizgilerle işaret edilerek gösterildiği üzere, pratiklerin süregiden akımlar halinde olmayıp, münferiden, tarihçilerin şahsi çabalarıyla devam etmekte oluşudur.

Şema II

Çağdaş tarihyazımı içindeki ilk tarihçilik pratiği *Kemalist pratiğin* en belirgin özelliği dönem ile yaşıt olması ve hala etkisini devam ettiriyor oluşudur.

Kemalist pratiğin ilk yılları, aynı zamanda, çağdaş dönemin karakteristik özelliklerinin keskinleştirilip, son şeklinin verildiği devreyi de oluşturmaktadır. 30'lu yıllarda ortaya atılmış olan Türk tarih tezi ve devam eden süreçte bu tezleri çıkış noktası olarak kabul edilerek yapılan tarihçilik, Kemalist pratiğin somutlaştığı noktalardır. Zaman diziminde günümüze yaklaştıkça, bu pratik eksenin yapılan tarihçiliğin daha çok popüler tarihçilik üzerinden devam ettirildiği görülebilir.²⁷⁰

Kemalist Pratiği uygulayan tarihçiler, ilk yıllarda Türk tarihinin bütününe yönelmişken, takip eden yıllarda Kemalist kelimesinin, *Türkiye'de 30'lu yıllar boyunca hâkim olan düşünme ve hareket etme biçimi* anlamından, *sınırlı bir kesimin taraftarı olduğu ve Mustafa Kemal'in siyasi görüşlerinin takipçisi, devam ettiricisi* anlamına doğru anlam değişmesi yaşamasından da dolayı; milli mücadele ve Atatürk döneminin sosyal ve siyasi olaylarını incelemeye ağırlık vermişlerdir. Bu isimler arasında; Yusuf Akçura, Sadri Maksudi Arsal, Afet İnan, Hasan Cemil Çambel, Şemseddin Günaltay, Aydın Taneri, Ergün Aybars, Utkan Kocatürk gibi isimler sayılabilir.²⁷¹ Bu isimler içinde özellikle ilk ikisi siyasi düşünce anlamında Türkçü olsalar da, Türk tarih tezinin ortaya çıkmasında önemli ölçüde etki sahibi oldukları için burada anılmışlardır.²⁷²

Çağdaş dönemin ikinci tarihçilik pratiği *bilimselci pratik* olarak belirlenmiştir. Buna göre, bilimselci pratiği benimsemiş tarihçilerin temel gayeleri, bilimin milletler üstü olma özelliğini benimsemiş olmak ve buna dayanarak dünya tarih yazıcılığındaki son yönelimlerle/gelişmelerle bütünleşmiş bir tarihçilik yapma gayretinde olmak ve yöntemli, uluslararası sahaya hitap eden eserler kaleme

²⁷⁰ Son yıllarda özellikle bir isim; Sinan Meydan Kemalist tarihyazımı pratiğinin en önemli temsilcisi durumundadır. Meydan kaleme aldığı; *Atatürk ile Allah Arasında & Bir Ömrün Öteki Hikâyesi, Akl-ı Kemal (5 Cilt), Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları - Parola Nuh, Cumhuriyet Tarihi Yalanları (2 Cilt), Atatürk ve Kayıp Kıta Mu (2 Cilt), Nutuk'un Deşifresi* gibi popüler tarih sayılabilecek eserleriyle kendisini bu konuma taşımıştır. Emekli Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'da yazdığı *20. Yüzyılın En Büyük Lideri Mustafa Kemal (2 Cilt)* ile popüler Kemalist tarih literatürüne katkı sağlamıştır. Son olarak Kemalist camianın önemli gazeteci temsilcilerinden Yılmaz Özdil de; *Adam ve Mustafa Kemal* isimli kitaplarıyla bu kategorinin içine dâhil edilebilir.

²⁷¹ Benzer şekilde bir örneklendirme diğer pratikler açıklanırken de yapılacaktır. Bahsedilen isimler kesinlikle işaret edilen pratiğin bütün ya da en iyi temsilcileri değildir. Burada amaç, kişiler ve eserleri üzerinde, yapılan dönemlendirmeyi zihinlerde daha somut hale getirme çabasıdır.

²⁷² Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e*, s. 150.

almaktır. *Şema II*'de de görülebileceği gibi, bu pratik ile çalışan tarihçiler, Türkiye'de bir akım/ekol oluşturamamış, bireysel örnekler olarak temayüz etmişlerdir. Mehmet Fuat Köprülü, tarih yazıcılığında milletler arası düşünmenin ilk örneğidir. Batıda doktora çalışması tamamlayan ilk isimlerden olmasıyla Zeki Velidi Togan, annales ekolünü Türkiye'de ilk kez uygulamaya çalışması ile Ömer Lütfi Barkan, Halil İncalcık, Ahmet Yaşar Ocak bu pratik içinde konumlandırılacak diğer isimlerdendir. Bahsi geçen isimlerin dikkate değer bir ortak noktası da çalışmalarında kullandıkları ana kaynakların çoğunlukla Türkiye sınırları içerisinde bulunuyor oluşudur.

90'lı yıllar ile birlikte tekrar canlanmaya başlayan bu pratiği temsil eden yeni nesil tarihçilerin belirgin özellikleri arasında bir noktanın daha eklendiği görülebilir. Öyle ki, bilimselci pratiğin çıkış noktası da olan, bilimsellik ve akademik tarih metinlerinin dünyadaki tüm akademik tarih camiasına hitap eden çalışmalar olmasının yanına, yeni nesil tarihçiler, kendi tarih yazıcılıklarına bir üslup ve standart belirleme çabasının motive ettiği okullaşma gayretini de eklemişlerdir.²⁷³ İlerleyen bölümde, erken dönem Türk tarihçiliği özelinde İzmir'in bir merkez haline dönüştüğü vurgulanmış olsa dahi, bu kendi kendini paranteze alma faaliyetinin Türkiye'deki tarihçilik camiasının geneli tarafından kabul görmediğini de belirtmek gerekmektedir.

Ortaya çıkışında Kemalist pratiğin eleştirisi yatan, bir diğer tarih yazıcılığı biçimi *Türk İslamcı* pratiktir. Ancak Türk İslamcı yaklaşım ile Kemalist yaklaşım arasında organik bir bağ olduğu ve ikincisinin bir kopuş ve reddediş değil sadece biçim değiştirme olduğunu ve Kemalist dönemin ürettiği tarih söyleminin Türk İslamcı pratikte yer yer içkin olduğunu söyleyen bir görüş de mevcuttur.²⁷⁴ Bu pratik çağdaş dönem içerisinde en çok uygulanmış olandır ve ortaya çıktığı 50'li yıllardan günümüze kadar etkisini, gücünü hiç kaybetmeden sürdürmüştür. Siyasi düşünce

²⁷³ Bu durumun en açık örneklerinden bir tanesi Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü çevresinde yapılan tarihçiliğin Enstitünün önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Osman Karatay tarafından *İzmir Okulu* olarak adlandırılmasıdır. Karatay'ın özellikle sosyal medyada sık sık yer alan bu kullanımlarından bir tanesi için bkz.:

<https://twitter.com/TFOsmanKaratay/status/993954398874341376> (Erişim tarihi; 13.11.2018, 15:40)

²⁷⁴ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 150 vd.

akımlarından hem milliyetçilik-Türkçülük hem de İslamcılık, bu pratik içinde tarih metnine uygulanma imkânı bulabilmiştir. Türk İslamcı düşünce bir tarih yazıcılığı pratiği olması yanı sıra, müstakil bir siyasi düşünme şekli haline de gelirken, bu süreçte Türk Tarih Kurumu'na alternatif olarak düşünülebilecek, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* (TKAE) ve *Aydınlar Ocağı* kurumları üzerinden temsil edilmeye başlanmıştır. Bu pratiğin en önemli temsilcileri arasında; Mükrimin Halil Yinanç, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Bahaeddin Ögel gibi isimler örnek olarak sayılabilir.

Türkiye'de 60'lı yılların hareketli ve nispeten özgürlükçü siyasi ortamı içerisinde görülmeye başlamış ancak 1980 sonrasında ise birkaç isim etrafında oldukça silik şekilde devam etmiş olan bir diğer tarih yazıcılığı pratiği, tarihi marksist kuram üzerinden okumaya ve anlamlandırmaya çalışan *Marksist* pratiktir.²⁷⁵ Bu tarih yazıcılığı biçimi, tarihi bir kuram çerçevesinde ele alması noktasında oldukça önemli bir girişimdir. Ancak Türkiye'de, örneğin İngiliz tarihyazımı içinde olduğu gibi,²⁷⁶ bir ekol haline dönüşmeyi başaramamıştır. Bu pratiğin en önemli temsilcileri arasında; Mustafa Akdağ, Korkut Boratav, Mete Tunçay ve İlhan Tekeli-Selim İlkin ikilisi sayılabilir.²⁷⁷

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında yer alan son tarihçilik pratiği ise *alternatif pratikler* olarak adlandırılan yapıdır. *Alternatif pratikler* hâkim tarih paradigması içinde hareket etmektedir. Ancak bu özel gruptaki pratikler, çağdaş dönem paradigmasının çizdiği katı, belirleyici çerçeveyi zaman zaman aşmaya da çalışan denemelerdir. Bu tarih pratiklerini temsil eden isimlerin ortak özelliği, kült haline gelmiş temel tarih metinleri vermek suretiyle belirli bir uygulama biçimini kalıplaştıramamış olmalarıdır. Bununla birlikte, ortaya koydukları özgün düşünceler yoluyla; diğer tarih pratiklerinin uygulanma biçimlerine getirdikleri eleştiriler ve

²⁷⁵ Zafer Toprak, "Türkiye'de Tarihçiliğin Son 50 Yılı ve Tekeli&İlkin İkili", *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2017, s. 3-4.

²⁷⁶ İngiliz tarihyazımında marksist tarih yazıcılığı oldukça güçlü bir ekol oluşturmuştur. Öyle ki; Eric Hobsbawm, Edward Palmer Thompson, Christopher Hill gibi isimler tarihçilikleriyle XX. yüzyıl tarihçiliği üzerinde iz bırakmışlardır. Konu hakkında bilgi için bkz.: Harvey Kaye, *İngiliz Marksist Tarihçiler*, Çev. Arif Köse, İletişim Yayınları, İstanbul 2009; Christopher Hill, *Marksizm ve Tarih*, Yayına Hazırlayan Aynur Toraman, Kor Kitap, İstanbul 2017.

²⁷⁷ Zafer Toprak, "Türkiye'de Tarihçiliğin Son 50 Yılı...", s. 3-4.

içinde yaşadıkları dönemin tarihçilik anlayışında yeni yönelimlere aracı olmak suretiyle katkı sağlamışlardır. İsimlerle somutlaştırmak gerekirse; Turancı ideolojinin dönemin Türkiye’indeki en sert savunucusu olan Hüseyin Nihal Atsız ve onun tarih görüşü, Yahya Kemal ve öğrencisi/takipçisi Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından ortaya konmuş muhafazakar/nostaljik tarih görüşü; Mehmed Niyazi’de ifade imkanı bulan tarihin anti-Kemalist ve İslamcı yorumu, Nurettin Topçu ve ondan etkilenen takipçilerinin orta vadede Türk-İslamcı tarih pratiğini de besleyen İslamcı Anadolucu tarih düşünceleri, Kurtuluş Kayalı’nın entelektüel duruşu kaybetmemek adına tek başına verdiği savaşı, Hikmet Kıvılcımlı’nın marksist kuram üzerinden geliştirdiği naif tarih anlayışı ve son olarak da statükoya ve rejime kadar uzanan bir muhalefet çizgisinde özgün ve eleştirel bir tarih düşüncesi ortaya koyan Fikret Başkaya olarak sayılabilir. Çağdaş dönem tarihyazımı genel karakteristiği, sınırları, pratikleri ve mahiyeti ile bu şekilde özetlenebilir.

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞ DÖNEM TARİHYAZIMI

Türkiye'deki tarihçilik faaliyetini şematik bir model etrafında açıklama çabamın neticesinde ortaya çıkan, Türk tarihyazımı modeli içinde üçüncü ve son evreyi oluşturan çağdaş dönem Türk tarihyazımı, çalışmanın bu bölümünde ele alınmaktadır. Bu yapılırken dönem, *önce teorik kısmı ortaya koyularak sonra ise pratik karşılığını gösterilerek* ele alınmaktadır. İlk adım olarak, çağdaş dönemin entelektüel zeminini oluşturan fikir akımları açıklanmaktadır. Böylece, dönem tarihçiliğini şekillendiren temel düşünce akımlarının tarih yazıcılığı faaliyeti üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci olarak ise yapılan tarihçilik faaliyetinin yöntem problemi ele alınmaktadır. Burada problem, tarihçilerin nasıl bir yöntem kullanarak tarih inşa ettikleri, fikir akımlarının yöntemi şekillendirmede etkisinin olup olmadığı soruları etrafında tartışılacaktır. Son olarak ise, bir önceki bölümde de değinilen ve çağdaş dönem tarihyazımının, dönem tarihçileri tarafından metinlere uygulanması anlamına gelen tarih pratikleri, entelektüel zemin ve yöntem problemi bağlamında tekrar ele alınmaktadır. Bununla, *theoria* ile *praxis* bir araya getirilip, bir kompozisyon içinde buluşturulması hedeflenmektedir. Böylece, çağdaş dönem Türk tarihyazımı, mahiyeti ile birlikte ortaya konularak açıklanabilecek ve anlaşılabilir bir hale getirilmeye çalışılacaktır. Buradan hareketle, sonraki bölümde incelenmiş olan, çağdaş dönem tarihyazımı paradigması içinde erken dönem Türk tarihçiliğini, tarihi ve problemleriyle ortaya koyup, açıklama imkânı da sağlanmaktadır.

Çağdaş dönem tarihyazımının temelindeki fikir akımlarını ortaya koymadan önce değinilmesi gereken önemli bir husus vardır. Bu, çağdaş dönemi kuşatan ruh

(*zeitgeist*) olarak betimlenebilecek ve aynı zamanda dönemi etkisi altına alan tüm fikir hareketlerinin içinde geliştiği süreç de olan *sekülerleşme* fenomenidir. Kelime, sözlük anlamı itibarıyla Latince menşeli *saeculum* sözcüğüne dayanmaktadır. Asır, devir, çağ veya dönem anlamlarını karşılamak için kullanılmışsa da anlamın altında saklı olan zaman şimdiye ve mekân ise dünyaya, dünyevi olana gönderme yapmaktadır. Dünya’da (belirli yerde) ve belirli zamanda yaşanan çağı anlatmak için seçilen seküler kelimesi anlaşılacağı üzere ilahi zamana değil, dünyevi zaman uygun anlamını taşımaktadır. Kelime benzer anlamı karşılayacak şekilde İngilizcede *secular* ve Fransızcada da *seculier* şeklinde yer almaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne müracaat edildiğinde ise seküler kelimesi için birinci anlamda *yüzyıllık, yüz yılda bir olan* ve ikinci anlamda ise *laik yaşama ait, dinden bağımsız olan*²⁷⁸ karşılıkların kullanıldığını görülebilir.²⁷⁹

Sekülerleşme süreci hakkında Charles Taylor’un yaptığı tanım, çağdaş dönem tarihyazımı ile teolojik dönem tarihyazımı arasındaki temel farkın neden sekülerleşme olgusu ile açıklanabileceğini göstermektedir. Taylor, bu süreci, “*bizi Tanrı’ya inanmamanın neredeyse mümkün olmadığı bir toplumdaki alıp, inancın en sofular için bile insani seçeneklerden sadece biri haline geldiği bir topluma götüren değişim*” olarak tanımlamaktadır.²⁸⁰ Burada işaret edildiği gibi inancın, mutlak belirleyici olduğu halden, Taylor’un deyimiyle bir seçenek haline dönüşmesinin tarihyazımında yansımaları olmuştur. Çağdaş dönemde, tarihyazımı içinde Tanrı’nın merkezi konumundan neredeyse hiç anılmadığı bir konuma gelmesi bu açıdan önemlidir. Bu durumun istisnası, Tanrı’nın, din tarihi gibi çok özel bazı alanlara ait anlatılarda, söylemin bir parçası olarak anılmasıdır.

Seküler sözcüğünden türetilip terimleşmiş olan *Sekülerleşme*, Volkan Ertit’in tanımıyla ise; “*Belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğüstü*

²⁷⁸ Sekülerleşme ile laiklik arasında yaşanan bir kavram karmaşası mevcuttur. Seküler sözcüğünün devletin resmi dil kurumu tarafından hazırlanan ve araştırmacılar, entelektüeller tarafınca ilk müracaat mercii olması beklenen bu çevrimiçi sözlükte, *dinden bağımsız olan* şeklinde hatalı bir ifadeyle tanımlanması, yaşanan kavram karmaşasının temelinde daha derin bir anlamlandırma problemi olduğuna işaret etmektedir.

²⁷⁹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c863f292cf347.10178220

Alındığı Tarih 11.03.2019; 14.27.

²⁸⁰ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, Çev. Dost Körpe, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 6.

alanın yani dinin dinîmsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması” olarak ifade edilebilir.²⁸¹ Bu tanımdan hareketle söylenebileceği üzere; sekülerleşmek ve sonuç olarak seküler bir tavır içinde eylemde bulunmak, bir toplumun üyelerinin davranış biçiminin arkasındaki moral güçlerin değişimini ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Ertit’in tanımından hareketle, sekülerleşmenin bir süreci ifade ettiği anlaşılabilir. Tarihçilerin, tarihi inşa ettikleri atmosferi belirleyerek tarihçilik yapma biçimine etki etmesi itibarıyla sekülerleşme; hem moral değerler yönünden hem de bir sürece yayılması yönüyle dönem tarihyazımının ruhunu oluşturmaktadır.

Sekülerleşmenin çağdaş dönem tarihyazımı içinde yer edinmesinin en önemli sebebi ise, dönem paradigmasının temelinde yer alan fikri akımları da ortaya koymuş, Weber, Comte, Durkheim ve Marks gibi düşünürlerce modernleşmenin olmazsa olmaz bir şartı olarak kabul edilmesidir.²⁸² Özellikle Batı menşeli sekülerleşme teorilerine bakıldığında, ne kadar modernleşilirse o kadar sekülerleşileceği yönünde benzer bir ön kabulün varlığı göze çarpacaktır.²⁸³ Bu iddia, zaman zaman tersine de okunarak, sekülerleşmenin modernleşmeyi bir sonuç olarak doğuracağı şeklinde de ifade edilmiştir.²⁸⁴ Sekülerleşme teorisi içerisinde oldukça güçlü bir yeri ve açıklama gücü olan bu düşüncenin doğruluk değerini tartışmaksızın, tarihyazımındaki karşılığına bakıldığında; Türk toplumundaki “modernleşme” uğruna çaba harcayan, modernleşmeyi acilen halledilmesi gereken bir problem olarak gören yönetici sınıfın, *modern* olmak adına seküler olmayı ve *sekülerleşmeyi içselleştirmiş tarih metinlerini üretmeyi* öncelediği söylenebilir.

Sekülerleşme, Batı’da olayların akışı ve tarihsel sürecin doğal işleyişi sonucunda gelinen nokta olmuş iken, Batı dışı toplumlarda ve Türk milleti özelinde, modernleşme amacıyla gerekli görülen, bu sebeple ithal edilen, kimi uygulamalarda

²⁸¹ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, Liberte Yayıncılık, Ankara 2019, s. 47.

²⁸² İsmail Demirezen, “Medeniyetler, Kapitalist Dünya Sistemi ve Dini Hareketler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8, S. 20, s. 27.

²⁸³ Taylor, çalışmasında yer yer modernleşme ve sekülerleşmeyi eş anlamlı olarak da kullanmaktadır. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, s. 28.

²⁸⁴ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 118-119.

ise şablon olarak alınıp tatbik edilmeye çalışılan bir kavram konumundadır.²⁸⁵ Bahsedilen bu fark, aynı zamanda, süreç içinde sekülerleşmiş ve süreç içinde sekülerleştirilmiş toplumlar ayırımına da neden olmaktadır. Türk toplumunun, modelimde ikinci bunalım olarak bahsedilen ve Batı ile girilen diyalog ekseninde ele alınan dönem itibarıyla, sekülerleşmeyi tecrübe etmeye başladığı söylenebilir.²⁸⁶ Çağdaş dönem tarihyazımında ise sekülerleşme sürecinin bizatihi kendisinden çok yönetici otorite eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmış bir sekülerleştirme süreci oluşu belirleyici olmuştur.

Bu sekülerleştirme çabasının yürütücülüğünde ise 1923 yılında başladığını iddia edebileceğimiz cumhuriyet devrimlerini gerçekleştiren kadro bulunmaktadır. Devrimlerle dini-İslami devlet yapısının yerine milli-Türk devlet yapısı ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken, Mustafa Kemal'in sürece kararlı bir şekilde önderlik etmesi, köklü bir değişimin yaşanabilmesini olanaklı kılmıştır.²⁸⁷ Genç cumhuriyet, yasamanın, yürütmenin ve liderinin karizmatik gücüne dayanarak seküler bir Türk toplumu yaratma yolunda bir dizi reform uygulamıştır. Özellikle çağdaş dönem tarihyazımı paradigmasının başladığı 1931 tarihine kadar gerçekleştirilen inkılaplara bakıldığında, çağdaş dönem tarihyazımının oluşumunda sekülerleşme sözcüğü yerine neden *sekülerleştirme* ifadesinin öne çıkartılması gerektiği anlaşılmaktadır.

²⁸⁵ Burada seküler toplumlarla girilen ilişkiler neticesinde tecrübe edilmeye başlanan ve bu haliyle doğal olarak nitelendirilebilecek bir sekülerleşme sürecinin varlığı da yadsınamaz. Zira Brian Fay'in ifade ettiği gibi "*Dünya, bağımsız, kapalı devre kültürlerin alakasız karşımı değil, sürekli bir etkileşim ve mübadele bileşimidir.*" Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2017, s. 94. Ancak, değinilen bu doğal süreçle paralel ilerleyen ve bilinçli bir çabanın ve eylemlerin sonucu gelişen ikinci bir sekülerleştirme faaliyeti de vardır. Çalışmada vurgulanmak istenen, sekülerleştirme temelli bu ikinci sürecin, çağdaş dönem tarihyazımı üzerindeki belirleyici etkisidir.

²⁸⁶ Niyazi Berkes, sekülerleşmenin Türkiye'deki tarihini üç ana kısımda ele alırken bunlar; erken dönemler (1718-1826), ikinci dönem (1826-1918) ve üçüncü dönem, Cumhuriyet dönemi (1918-?) olarak belirlenmiştir. Berkes'in çalışmasında sekülerleşmenin başlangıcı 1718 Pasarofça Antlaşması sonrası gelişmelere dek uzanmaktadır. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 42.

²⁸⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 521-523. Bernard Lewis'de Mustafa Kemal'in Müslüman dünyadaki ilk büyük sekülerleştirici lider olduğuna vurgu yapmıştır. Bernard Lewis, "Secularism in the Middle East", *Revue de Métaphysique et de Morale*, 100e Année, S. 2, La Sécularisation, 1995, s. 162.

Seküler bir toplum yaratma gayesiyle atılan adımların ilki 3 Mart 1924'te 429 ve 431 sayılı kanunlarla *Halifelik'in kaldırılması* ve *Şeriye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgası* ve aynı gün kabul edilen 430 sayılı yasa ile çıkan *Tevhid-i Tedrisat* kanunu çerçevesinde dini ağırlıklı eğitim veren medrese vb. kurumların kapatılması ve eğitimin devlet tekeline alınmasıdır. Takip eden süreçte, 1924'te *Şeriyeye mahkemeleri kapatılmış*, 1925 yılında çıkan 677 sayılı kanun ile *tekke ve zaviyelerin kapatılması*, tarikatların yasaklanması, *şeyh, baba, derviş, seyit, naip, çelebi* gibi unvanların kullanılması yasaklanmış, *falcılık, büyücülük, muska yazma, tarikatların uygun gördüğü biçimde giyinme* suç sayılmış, *türbelerin tamamı kapatılmış* ve *türbedarlıklar* kaldırılmıştır. 1926'da *Medeni Kanun*'un kabulü ile toplumsal ilişkilerin seküler değerlerin lehine yeniden düzenlenmesi sağlanmıştır. Nihayet 9 Nisan 1928 tarihinde yapılan bir düzenleme ile 1924 Anayasa'sında bulunan *devletin dini İslam'dır ibaresi kaldırılarak* seküler bir toplum yolunda önemli bir adım daha atılmıştır.²⁸⁸

Ele alınan süreçte, devlet sekülerleşmeyi sağlamak adına düzenlemelerde bulunsa da sekülerleşmeyi istediği nispette sağlayamamış, bir görüşe göre de başarısız olmuştur.²⁸⁹ Bununla birlikte, dönemin siyasi erki, kendi verdiği isimle laiklik ilkesi adına gerçekleştirdiği fiiller göz önüne alındığında, gerçekte laik kalabilmeyi de başaramamış, doğrudan dinin ve Ertit'in tespitiyle *deseküler dünyanın* (doğüstü alanın) din dışındaki diğer bileşenleri olan dinîmsi yapılar, halk inançları vb. unsurların da toplumdaki yaşanışına doğrudan müdahil olmuştur.²⁹⁰

²⁸⁸ *Atatürk Yolu*, Koordinatör Turhan Feyzioğlu, ATAM Yayınları, Ankara 1987, s. 198-207.

²⁸⁹ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 83-84. Ertit'in Türkiye üzerine yaptığı bu tespitin bir benzeri de sekülerleşme teorisi üzerine çalışan Peter Berger tarafında küresel çapta bir başarısızlık değerlendirmesi şeklinde yapılmıştır. O iddiasını sekülerleşmenin başarısız olduğu ve dünyanın her zamankinden az olmadığı kadar dindar olmayı sürdürdüğünü belirtmektedir. Peter Berger, "Secularism in Retreat", *The National Interest*, S. 46, 1996/1997, s. 3.

²⁹⁰ Devletin laiklik iddiasına karşın inanç dünyasına müdahalesinin en somut örneklerinden bir tanesi, Cuma Hutbelerinin devlet eliyle, merkezi bir birim tarafından hazırlanıp okutulmasıdır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler için; Ceren Kenar, *Bargaining Between İslam and Kemalism: An Inversitagon of Official İslam Through Friday Sermons*, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in the Social Science (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

A. Çağdaş Dönem Tarihyazımının Temelindeki Fikir Akımları

Fikir, sözlük anlamıyla, *düşünce, zihinde tasarlanan şey, düşün, herhangi bir konuda varılan kanaat, görüş* anlamlarına gelen, temelde bireyin düşünme, akıl etme eyleminin sonucunu ifade eden bir kelimedir.²⁹¹ Fikir akımları ise, fikir olarak bireylerin zihninde doğmuş olsalar da, toplumun geneline ulaşan ve etkileyen, toplumun eylemleri üzerinde belirleyici olan ve çağın ruhu denilen fenomeni yaratan/biçimlendiren sistemleşmiş düşüncelerdir. Çağdaş dönem tarihyazımını anlayabilmek için de ilk olarak dönem tarihçiliğini etkileyen, tarihçiliğin entelektüel zeminini oluşturan, fikir akımlarını tanımak gereklidir. Böylelikle geçmişi inşa eden tarihçinin, tarihi metni kaleme alırken kullandığı yöntem ile kendisi arasındaki bağı sağlayan düşünsel arka plana da temas etme şansı yakalanabilir.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının arka planında bulunan fikri yapılar içerisinde üç tanesi, etkileri itibarıyla tarih yazıcılığı işine biçim verecek kadar ön plana çıkmıştır. Bunlar; tarihin yönetime tabi bir bilim olduğu ve geçmişte ne yaşandıysa belgeler vasıtasıyla tam ve doğru biçimde bilinebileceği iddiasını temellendiren *pozitivizm*, inşa edilen tarih metninin anlatısını ideolojik söylemleri destekleme maksadıyla kurgulama yolunu açan *romantizm* ve anlamca Türk tarihyazımı özelinde dışarıdan gelen ve “maksatlı” olduğu iddia edilen tarih tezlerine cevap verme kaygısını karşılayan *tepkisellik*dir. Üç fikir akımından ilk ikisi Batıda gelişen güçlü düşünce akımlarından doğmuştur. Elbette ki tarihyazımı üzerindeki etkileri bu akımların Türkiye’de ve Türklerce algılanış biçimi ölçüsündedir. Farklı olarak, sonuncusu, tepkisellik ise bir fikir akımı olmaktan ziyade, Türklerin uzunca bir süredir fikren beslenmekte oldukları ve Batı karşısında kendilerini buldukları pozisyona karşı gösterdikleri refleksi ifade eden bir düşünce biçimini ifade etmektedir.

Çağdaş dönem tarihyazımı olarak adlandırılan, sınırları tespit edilmiş ve anlamlandırılmaya çalışılan bu dönemin zihni arka planında bulunan düşünceleri ortaya koyma gayreti tarihyazımı üzerine yapılmış çalışmalarda daha az önemsenen

²⁹¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010, s. 385.

bir sorun olmuştur.²⁹² Bu durumun bir tek istisnası ise Büşra Ersanlı tarafından bir doktora tezi olarak hazırlanan ve kitaplaşarak literatüre dâhil olan *İktidar ve Tarih*'te görülmektedir. Bu çalışmada, Türklerin Batı ile girdikleri etkileşim sonucunda tanıştıkları ve yorumlayarak kendilerine has bir biçim verdikleri *Romantizm, Pozitivizm ve İdealizm (Alman Tarihselciliği)* düşüncelerinin Türk tarihyazımı üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁹³ Tezimde ise romantizm ve pozitivizm, Ersanlı'nın yorumladığına benzer biçimde yer bulsa da, idealizm düşüncesinin yerine, benim tarafımdan tepkisellik olarak adlandırılan bir düşünme biçiminin varlığı ikame edilmektedir. İdealizmin, milliyetçilikleri beslediği şekliyle, içeriden doğarak dışarıya doğru taşan bir mesaj iletme kaygısı karşısında; tepkisellik, dışarıdan gelen ya da geldiği iddia edilen etkilere karşı doğan ve cevap mahiyetinde bir mesaj üretme kaygısıyla dışarı yönelen, bir düşünce biçimidir. İdealizmle ayrıldığı bu temel nokta itibarıyla, Türk tarihyazımının arkasındaki fikir akımlarının son bileşeni olarak, Ersanlı'nın iddia ettiği gibi idealizm değil, tepkisellik olduğu söylenmelidir.

1. Pozitivizm

Bir düşünce akımı olarak *pozitivizm; genel olarak, modern bilimi temele alan ona uygun düşen ve Batıl inançları, metafizik ve dini ilerlemeye engel düşünce tarzları olarak gören bilim felsefesinde ise, doğrudan doğruya deneysel gelenek içinde yer alan ve gözlem ile deneyime dayanan pozitif bilgi lehine metafiziği,*

²⁹² Bu noktada hepsi de birer doktora tez çalışması olan ve daha sonrasında kitaplaşıp literatüre katılan şu çalışmaları anmak yerinde olacaktır: Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*;; Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*; Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. Üç çalışmada benzer dönemleri konu edinse ve çağdaş dönem adlandırmamız sınırları içinde kalsalar da, dönemi etkileyen fikir akımlarını ele alan bir tartışmaya yer vermemektedirler. Özellikle milliyetçilik olmak üzere, siyasi akımların (ideolojilerin) tarihçilikle ve Türk tarihyazımı ile olan bağını açıklama gayreti ise bu çalışmalarda birincil amaç olarak kendisini göstermektedir. Farklı bir örnek olarak cumhuriyetin tarih eğitimine dair bakışını, kendi tarih anlayışı üzerinden ortaya koyan özgün bir çalışmaya değinmek gerekirse; Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, ATAM Yayınları, Ankara 2014, kıymetli bir çalışma olarak karşımızda durmaktadır. Benzer şekilde bir yüksek lisans tezi olan ve kitaplaşan Yusuf Akbaba'ya ait Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği adlı çalışmada da tarihyazımını arkasında yer alan fikir akımları açıklanmamıştır. Bkz.: Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2018.

²⁹³ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, s. 29-46.

metafiziksel spekülasyonu reddeden anlayış, öğretisi olarak tanımlanmaktadır. Saint-Simon ve hem öğrencisi hem de en önemli takipçisi Auguste Comte tarafından, 19. yüzyılın başlarında temelleri atılan bu fikir akımı gerçekliğin bilinmesinde doğa bilimlerinin yönteminin tek araç olduğunu savunmaktadır. Sosyal bilimler söz konusu edildiğinde ise pozitivism, toplumsal fenomenler arasındaki değişmez yasaları tespit etme gayesiyle, doğa bilimlerinin yönteminin sosyal bilimlere tatbikini savunan bilimsel yöntemin birliği anlayışını benimsemiştir.²⁹⁴

Pozitivizmin ortaya çıkışında aklın yaşamın merkezine alınması büyük bir rol oynamıştır. Batı’da, Teoman Duralı’nın ifade ettiği şekliyle, *akıl Tanrı’dan bağımsızlığını ilan etmiş ve zaman içerisinde dinî amir mevkiine kendisini yerleştirmiştir.*²⁹⁵ Sekülerleşen Avrupa’nın ürettiği bu akılcılık; Bacon, Descartes, Hobbes, Locke, Newton, Hume, Leibniz gibi isimlerin düşüncelerinin merkezinde yer alan, bu isimler tarafından vurgulanan temel kavramdır.²⁹⁶ Akılcılık, yarattığı akılcı gelenek vasıtasıyla, kendi düşünme ve bilme pratiğini gelecek kuşaklara miras bırakan güçlü bir birikim oluşturdu. Nihayetinde, bu birikimin sonuçlarından bir tanesi de pozitivist düşünce olmuştur.

Pozitivizm, bir bilim felsefesi olarak, Fransız düşünür Auguste Comte tarafından ortaya konmuştur. O, hocası Saint-Simon’un kullandığı bu ifadeyi kavram olarak tanımlayarak yeni bir düşünce akımı haline getirmiştir.²⁹⁷ Düşünce sistemini biçimlendirirken olaylara yoğunlaşan Comte’un bunu yapmadaki amacı; olayların özünü, hakiki manasını sorgulamak değil, olayların oluş sırası ve birbirleri olan bağlantıları saptamak ve gerçekleşecek olaylara dair öngörülerde bulunmamıza yardımcı olacak formülleri araştırmaktır.²⁹⁸ Bir anlamda Comte, toplumsal olayların

²⁹⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 849-850.

²⁹⁵ Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2018, s. 84.

²⁹⁶ Descartes’tan Comte’a kadar akılcı düzlemde organik bir bağı ifade eden bir çalışma için bakınız, Eric Smithner, “Descartes and Auguste Comte”, *The French Review*, C. 41, S. 5, 1968, s. 629-640.

²⁹⁷ Doğan Özlem, “Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çerçevesinde Avrupamerkezci Tarih Anlayışının Temelleri”, *İnsan ve Toplum*, S. 3, s. 8-9; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Gelişi*, Kadim Yayınları, 4. Basım, Ankara 2018, s. 3-4.

²⁹⁸ Cihan Ballıkaya, “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 33, s. 94.

meydana gelişini anlaşılır, açıklanabilir ve en önemlisi *öngörülebilir* kılacak yasaların olduğunu iddia ederek, bu yasaların keşfedilmesi için çalışmıştır.

Pozitivizmin Türkiye'ye girişi meselesi hakkında ise söylenebilecek ilk söz, doğrudan felsefi bir yol ile değil edebiyat, eğitimde okutulmaya başlayan doğa bilimleri dersleri ve Fransızcadan yapılan tercümelemler vasıtasıyla etkilenme yoluyla gerçekleştiğidir.²⁹⁹ Bu etkilenme, süreç içerisinde, Türklere yabancı bu düşüncenin Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi kuruluşlarca benimsenmesiyle yerleşik hale gelmesine doğru evrilmiştir.³⁰⁰ Servet-i Fünun gibi edebiyat alanında çıkan ve *İçtimaiyyat Mecmuası* gibi toplumbilim denemeleri yapılan dergiler yoluyla ilk yerli pozitivist neşriyat gerçekleştirilmiştir. Beşir Fuad, Ahmet Rıza ve Ziya Gökalp ise Osmanlıdan çıkan en önemli pozitivist düşünürler olarak sayılabilirler. Bu isimlerden ilk ikisi, pozitivistin son dönem Osmanlı aydınları arasında ve özellikle genç nesiller içerisinde tanınırlığını arttırırken, Ziya Gökalp tarih düşüncesine olan etkisi bağlamında bu çalışma için ayrı bir öneme de sahiptir.

Beşir Fuad, Osmanlı toplumunda bilinen ilk pozitivist olarak işaret edilmektedir.³⁰¹ İlk öğrenimini Fatih Rüştüyesini bitirdikten sonra İstanbul'dan babasının Suriye'deki görevi sebebiyle ayrılmak zorunda kaldığı için o bölgedeki bir Cizvit okulunda tamamladığı bilinmektedir. Akabinde, askeri idadi ve Harbiye Mektebini bitiren Beşir Fuad Batılı düşüncelerle bütünleşmiş bir eğitim süreci geçirmiştir.³⁰² Eğitim hayatı sonrası, askeri kariyerine paralel olarak, hem yazar olarak hem de Fransızcadan ve Almandan yaptığı çeviriler yoluyla pozitivistin

²⁹⁹ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 143.

³⁰⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için, bu alanda kapsamlı bir çalışma olan Murtaza Korlaelçi'nin *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi* adlı eseri incelenebilir. Yazar, özellikle bu iki cemiyetin Batıdaki düşünce dünyası ile olan bağını ele alarak, Batı'da neşrettikleri gazeteler üzerinden pozitivist düşüncüyü içselleştirmelerini ve Osmanlı'nın kalburüstü eğitim kurumları olan *Harbiye* (Harp Akademisi) ve *Tıbbiyedeki* seçkin öğrencilerce pozitivist neşriyatın nasıl dikkatlice takip edildiğini ortaya koymaktadır.

³⁰¹ Orhan Okay, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivisti ve Natüralisti*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.

³⁰² Berna Fildiş, "Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, 2017, s. 566.

Osmanlı aydınlarının düşünce dünyasında yer bulmasına katkı sağlamıştır.³⁰³ Eserleri arasında; *Cinayetin Tesiri* (Emile Zola'dan tercüme), *Victor Hugo, Usul-i Talim* (Emil Otto'dan tercüme), *Beşer, Voltarie* ve *Mektubat* en önemlileridir.³⁰⁴ Fuad, kısa hayatını pozitivist ve materyalist düşüncesine uygun şekilde sona erdirmiş, bileklerini keserek intihar ederken son ana kadar not alıp, tecrübesini kâğıda dökmeye çalışmıştır.³⁰⁵

Ahmet Rıza, Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Fransa'da ziraat okumuş bir Osmanlı entelektüelidir. Eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine dönmüş olsa da, kendisine uygun bir iş bulamadığı için tekrar Avrupa'ya gitmiş ve zamanla Avrupa'daki muhalif Türklerin lideri ve Avrupa'daki önemli bazı pozitivist düşünürlerin de arkadaşı konumuna gelmiştir.³⁰⁶ 1889'da Fransa'ya ikinci gidişi sonrasında, 1895 yılında *Meşveret*³⁰⁷ (orijinal yazılışıyla *Mechveret*) adlı muhalif gazeteyi Fransızca ve Türkçe olarak Paris'te yayımlamaya başlamıştır. Yayıncılık

³⁰³ Beşir Fuad 1883-1887 yılları arasında ömrünün en üretken dönemini yaşamış, 15 kitap veya kitapçık, 200'den fazla makale ve 9 adette tercüme eseri Türkçeye kazandırıp yayımlamıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Devrim Ulaş Arslan, "Beşir Fuad as a Self-appointed a Gent of Change: A Microhistorical Study", *Istanbul University Journal of Translation Studies*, S. 8, 2014, s. 40-64.

³⁰⁴ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 173.

³⁰⁵ Korlaelçi bu hadiseyi, Beşir Fuad'ın *pozitivistliğini ölümüne uygulaması* olarak ifade etmektedir. Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 173.

³⁰⁶ Enes Kabakçı, "Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın "Pozitivizm"i", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, S. 28, 2014/1, s. 38. Ahmet Rıza'nın ülkesinde kendisine uygun bir iş bulamamış olması, onu ziraatçılıktan düşünür ve yazarlığa sürükleyen, pozitivistliği büyük ölçüde içselleştirmesine yardımcı olacak ikinci bir Fransa deneyimine taşıyan en önemli etkidir. Ahmet Rıza'nın katı pozitivistliğinin-nedenselciliğinin Osmanlı bürokrasisinin sistemiz oluşunun yarattığı bir tesadüfe bağlı olması ise Ahmet Rıza'nın hayat hikâyesi içindeki en büyük ironiymiş gibi gözükmektedir. O, kaleme aldığı "*Babamın vefatını haber aldım. İstanbul'a avdetimde kendime bir iş aradım. Kimse beni ne çiftliğine aldı; ne de bir sermaye koyarak bir çiftlik işletme fırsatı çıktı. Nihayet hiç arzu etmediğim halde hükümet işine girmeğe mecbur oldum. Ziraat Nazırı Arap Hakkı Paşa'ydı. Nezarette bana bir iş olmadığını söyledi. Fransa'da bir ziraat darülfünunu ve üç büyük ziraat mektebi var. Her sene yüzden fazla talebe çıkıyor, herkes iş buluyor. Bizim memleketimizde ise ziraate dair bir şey yapılmadığı ve yapılacak birçok iş bulunduğu halde kendi parasıyla tahsil etmiş gelmiş bir adama iş yok deniliyor.*" sözleriyle memleketin ve kendisinin içinde bulunduğu sıkıntılı hali açıkça ortaya koymuştur. Ahmet Rıza'dan aktaran; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 176.

³⁰⁷ *Meşveret* isminin seçilmesi II. Abdülhamit'i meşrutî yönetime ikna etmek için özellikle seçilmiş bir addir. Gazetenin yazarları, özellikle Ahmet Rıza, tarafından meşrutîyetin İslam dinine uygun olduğuna işaret edilerek Padişahın bu yönetim tarzına yönlendirilmesi için çalışılmıştır. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 394.

faaliyetleri yanı sıra yine Paris'te kurulan ve Genç Türkler hareketinin içinden doğan bir kurum olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin başkanı olarak seçilmiştir.³⁰⁸

Onun pozitivistliğe yönelişi, bunalım dönemini yaşayan Osmanlı aydınlarının hemen hepsinde görüldüğü gibi devlete hizmet etme, devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarma arayışının bir sonucudur.³⁰⁹ Ahmet Rıza, özellikle *Meşveret*'te çıkan yazılarında, Auguste Comte ve Comte sonrası Fransa'sının önemli pozitivistlerinden biri olan Pierre Laffitte'e geniş yer vermektedir. Aynı zamanda Fransız dergilerinde de pozitivistlikle alakalı yazılar kaleme almaya başlamıştı.³¹⁰ Entelektüel hayatının gelişimi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi partiye dönüşerek 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanında büyük rol oynamasıyla İstanbul Milletvekilliği ve Meclis Başkanlığı görevlerini de yerine yerine getirdi.³¹¹ Bu gelişmeler, Ahmet Rıza'nın pozitivist düşüncelerinin Osmanlı kamuoyunda ve bilhassa okuyan yazan kesim arasında tanınır, bilinir hale gelmesinde aracı olmuştur.

Pozitivistlikten etkilenen önemli Türk düşünürlerinden üçüncüsü ise Ziya Gökalp'tir. Gökalp, bir taşra şehri olan Diyarbakır'da doğmuş ve ilk tahsilini gerçekleştirmiştir. Devamında askeri rüştiyede bir süre okusa da, babasının vefatından sonra *Diyarbakır İdadî-i Mülkiyesi*'ne kayıt yaptırmıştır.³¹² Kurumlar üzerinden sürdürdüğü eğitim hayatı bir yana, kendi çabalarıyla Fransızca öğrenmesi ve Fransız sosyoloji literatürüne ilgisi Gökalp'in düşüncelerini şekillendiren temel unsurlar olmuştur. Bunların yanı sıra, Dr. Abdullah Cevdet ile Diyarbakır yıllarına

³⁰⁸ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 177. Cemiyet başkanlığı ile birlikte Terakki kelimesinin cemiyetinin adını oluşturan terkip içinde yer alması da Ahmet Rıza'nın fikridir. Bu tercihiyle, O, pozitivist düşünceye olan inancını bir kez daha ortaya koymuştur. Enes Kabakçı, "Bir Yeniden Yorumlama...", s. 39.

³⁰⁹ Enes Kabakçı, "Bir Yeniden Yorumlama...", s. 40.

³¹⁰ İlyas Söğütlü, "Jön Türkler ve Siyasal Elitizm: Ahmet Rıza Bey Özelinde Bir İnceleme", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 54, 2018, s. 106.

³¹¹ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 178.

³¹² Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Terc. Cemil Meriç, Sedir Yayınları, İstanbul 1980, s. 16. Bu noktada, Gökalp'in eğitim hayatıyla ilgili Korlaelçi, Padişah karşıtı bir gösteriyeye katıldığı için İdadiden atıldığını yazarken, Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Gelişi*, s. 252; Uriel Heyd ise Gökalp'in İstanbul'a parasız ve kimsesiz şekilde gelerek Baytar Mektebine kayıt yaptırdığını ve Padişah karşıtı bir eyleme katılarak okuldan atılışının İstanbul'da cereyan ettiğini söylemektedir, Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı...*, s. 22. Her halükarda Gökalp, erken sayılabilecek bir yaşta ve siyasi nedenlerle eğitim hayatını sonlandırmak ve kendi kendisini yetiştirmek zorunda kalmıştır.

dayanan tanışıklığı, İttihat ve Terakki Cemiyetine (daha sonra partisine de) üye oluşu ve 1913 yılı itibarıyla Darülfünun'da çalışmaya başlayarak orada bir İçtimaiyat Darülmesai (Enstitüsü) kurması³¹³ Ziya Gökalp'in pozitivismi içerisinde inşa ettiği çerçeveyi oluşturmuştur.

Gökalp, siyasi manada Türkçülüğün (Turancılık) en önemli temsilcileri arasındadır. Eserleri ve fikirleri incelenirken bu durum çoğunlukla baskın çıkar ve “*Türkiye’de Türkçülüğün kurucu babası Ziya Gökalp*” söylemi aşılamaz.³¹⁴ Türkçü ve siyasi kimliği bir kenara konduğunda, Gökalp, Türkiye’de sosyoloji bilimi ile uğraşan ilk isim olduğu fark edilmektedir.³¹⁵ Toplumbilim ile uğraşırken ve toplum hakkında fikirlerini geliştirirken özellikle Fransız pozitivist Emile Durkheim’dan etkilenmesi ve süreçte toplumu tanrılaştırmaya varan düşünceleri ondan ithal etmesi³¹⁶, Gökalp’in birey, toplum ve tarih üzerindeki görüşlerini belirlemiştir. Gökalp yıllar içinde olgunlaştırarak geliştirdiği fikirlerini, devlet merkezli ve milliyetçi bir milli kimlik inşa etme yolunda, yıkılan Osmanlı Devletinin yerini alan genç *Kemalist Cumhuriyet’e* yön gösterecek biçimde kullanmıştır.³¹⁷

Bu durum Gökalp’i, aynı zamanda çağdaş dönem tarihyazımının ruhu da demek olan *seküler/Kemalist* düşüncenin yaratıcılarından biri olarak öne çıkartmaktadır. Genç cumhuriyet yönetiminin şekillendirmek istedikleri toplumun

³¹³ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Gelişi*, s. 253.

³¹⁴ Türk milliyetçiliğinin tarihini ele almayı hedefleyen eserlerde bu durum son derece belirgin şekilde gözlemlenebilir. Gökalp hakkında değerlendirmeler de içeren bu eserlerden bazıları için bkz.: David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*; Nevzat Köseoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2013; Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*. Gökalp’in *Türkçülüğün Esasları* adlı Türkçülük düşüncesini teorize etmeye çalışan eseri de onun anılan çalışmalarda ele alınma biçimini büyük ölçüde şekillendirmiştir.

³¹⁵ Gökalp’in kurucu vasfını öne çıkartan bir çalışma için bkz.: Recep Ertürk, “Kurucu Sosyolog Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.198-204.

³¹⁶ Enes Kabakçı, “Durkheim ve Gökalp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi”, *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 209 vd.; Uriel Heyd, *Ziya Gökalp’in Hayatı...*, s. 39. Bu noktada Gökalp hakkında yapılan, kendisinin Durkheim tarafından kurulmuş olan *Fransız Sosyoloji Okulu’nun* Türkiye’deki şubesi, uygulayıcısı olduğu tespitini hatırlatmakta yarar vardır. Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Gelişi*, s. 257.

³¹⁷ Adem Çaylak-Adem Çevik, “Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma”, *Muhafazakar Düşünce*, S. 18, 2008, s. 60.

felsefi temelleri pozitivism üzerine kurulurken³¹⁸, Gökalp de bu noktada en önemli dayanak noktalarından bir tanesiydi. Gökalp'in, tasavvur ettiği ideal Türk toplumunu tarif ederken, kimliğin bir bileşeni olarak Türk ve İslam'ın yanına, *muasır* (çağdaş) kavramını da eklemesi, onun pozitivist düşüncüyü yeni toplum düzeninin inşasında nasıl kullandığının bir göstergesidir.³¹⁹

Gökalp'in pozitivisminin bir başka dikkat çekilmesi gereken özelliği, pozitivist düşünce ile tarihyazımını buluşturmasıdır. Bu iki şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak, tarih üzerine ve Türk tarihinin erken dönemleri hakkında yazdığı yazılarla Gökalp, tarihyazımı hakkındaki fikirlerini pratikte uygulama yoluna gitmiştir.³²⁰ Bu çalışmalar içerisinde özellikle *Türk Medeniyeti Tarihi* isimli eseri, Türk tarihine önerdiği dönemlendirme teklifi ile de öne çıkmaktadır. Gökalp, Türk medeniyet tarihini üçe ayırırken, birinci devre (eski devir) Türklerin tarih sahnesine çıkışından İslamiyet'e; ikinci devre (orta devir) İslam etkisinde geçen yüzyıllara ve üçüncü devir (yeni devir) Batı etkisine girildikten sonrasını kapsamaktadır.³²¹ Bu dönemlendirme ile Gökalp'in, pozitivismin kurucusu Auguste Comte'un, toplumların tarihi ilerleyişini açıklamak için kullandığı *üç evre kanunu* şablonunu³²² Türk medeniyetinin tarihsel gelişimini ortaya koymak için kullandığı da söylenilebilir.³²³ Gökalp'in Türk tarihyazımına ikinci etkisi ise dolaylı yoldan olmuştur. O, çağdaş Türk tarihyazımını özellikle metod anlamından derinden

³¹⁸ İlyas Söğütü, "Cumhuriyet'in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak", *Muhafazakâr Düşünce*, S. 24, 2010, s. 39.

³¹⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.

³²⁰ "Tarih, ilim mi? Yoksa sanat mı?" başlıklı kısa makalesinde Gökalp, tarihi ikiye ayırarak gerçek tarih ve milli tarih kavramlarını ortaya atmıştır. Ona göre nesnel tarih ilmi karakterde olup son noktada sosyoloji ile aynı şey haline gelecekken, milli tarih ise sanatın bir unsurudur ve pedagojik amaçlarla, toplumu şekillendirmek için kullanılmalıdır. Ziya Gökalp, "Tarih, ilim mi? Yoksa sanat mı?", *Milli Tarihin İnşası*, Haz. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 47-48.

³²¹ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*. Gökalp'in ortaya attığı çağ taksimi Türk medeniyet tarihini açıklamada büyük ölçüde kullanışlı olsa ve Türk tarihyazımını evrelerine ayırırken yol gösterici olsa da bu çalışmada işaret edilen bunalım dönemleri, devirler arası geçişleri izah etmede ve tarihi dönemlerin gri alanlarına dikkat çekmesi ile Gökalp'ten farklılaşmaktadır.

³²² *Üç Evre Kanunu*, Comte'un insanın zihni gelişiminin açıklamak için ileri sürdüğü bir teoridir. Buna göre insanlık; sırasıyla *teolojik evre* ve *metafizik evreden* geçerek gelişiminin son aşaması olan *pozitif evreye* ulaşmıştır. Bkz.: Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1064-1065.

³²³ Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* isimli eserini eleştirel bir değerlendirmeye tutan bir çalışma için bkz.: Mehmet Ali Beyhan, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri", *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 314-329.

etkilemiş olan Fuat Köprülü üzerinde, hatırı sayılır bir tesir sahibidir.³²⁴ Köprülü' de yaşayan ve onun sistemleştirdiği tarihçilik anlayışı içinde var olagelen Gökalp ve Gökalp pozitivismi, çağdaş Türk tarihyazımı içinde günümüzde de etkisini göstermektedir.

Türk entelektüel dünyasının pozitivismi tanınması ve tecrübe etmesinde büyük rol sahibi olan üç isme değindikten sonra açıklanması gereken asıl konu, tarihyazımı ile pozitivismin birlikteliğinden nasıl bir sonuç ortaya çıktığı ve tarihyazımının bundan nasıl etkilendiğidir. Bence, pozitivism, tarihçiliği iki farklı şekilde etkilemiştir. Bunlardan ilki, tarihçiliğin yöntemine dair bir etkilemedir. Tarihçinin metni inşa etme biçimini temelden değiştiren pozitivism, belgenin tarih metni içindeki yeri ve önemini oldukça yükseltmiş; belge kullanımını tarih yazıcılığının merkezine yerleştirmiştir.³²⁵ Pozitivizmin belge ile kurduğu ilişkinin arkasında ise tarihçilik üzerindeki ikinci ve daha temel etkisi yatmaktadır. Pozitivizmin; bilimi kutsaması³²⁶, buna ek olarak, doğa bilimlerini ön plana çıkartırken toplum bilimlerini de doğa bilimlerine hem şeklen hem de yöntem olarak yaklaştırmaya çalışması, süreç içinde tarihçinin, geçmişin tam ve doğru bilgisine ulaşabileceği düşüncesine inanmasını sağlamıştır. Böylelikle, tarihçi, metnini kaleme alırken, *gerçekliği sahiden tam olarak günümüze taşıyıp taşıyamayacağı* sorusunu daha az sorar olmuş, bir süre sonra da bu soruyu sormayı bırakmıştır. Belge, metinlerin içine giren daha çok belge ile tarihçinin geçmişin kesin bilgisine dair öz güvenli bakışını desteklemiş; yorum dışlanırken, geçmişin alternatif olacak şekilde inşasının imkânı da ortaya çıkartılacak yeni belgelere dayanır hale gelmiştir.

Pozitivizmin, Avrupa'da tarihyazımına etkisi öncelikle Fransız pozitivist tarihçiler üzerinde kendisini göstermiştir. Taine, tarihçilerden; tarihi olguların

³²⁴ Bu tespiti destekleyecek bir görüş Mustafa Oral'a aittir. Ona göre de *Köprülü, Ziya Gökalp'i bir mürşit gibi görmekte ve çalışmalarında Gökalp'i adeta şerh etmektedir*. Mustafa Oral, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Tarihçilik ve Mehmet Fuad Köprülü", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 159.

³²⁵ Belge kullanımı, Türk tarihyazımında olduğu gibi, bazı tarihyazımı örneklerinde aşırıya doğru evrilmiş, belgenin kendisi tarihten ve tarih yazıcılığı/inşası faaliyetinden öncelenir hale gelmiştir. Bu durum bölüm içerisinde *Yöntem Problemi* başlığı altında bilahare tartışılacaktır.

³²⁶ Hüsamettin Arslan'ın deyişiyle "*Bilimci-Bilimist*" taraftarlar yaratmasıdır. Hüsamettin Arslan, "Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar", *Doğu Batı Akademi ve İktidar*, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, S. 7, Ankara 2011, s. 65-66.

tekilliğini reddetmelerini ve biriken bulguların ötesine geçerek genellemeler yapmalarını hatta kanunlar keşfetmelerini isterken³²⁷ tam da doğa bilimleri ile toplum bilimlerini mecz etmeye çalışan yaklaşımı sergiliyordu. Bu kuşağın diğer önemli tarihçileri Charles Seignobos ve Charles Langlois de pozitivist tarihyazımı örnekleri vermiş isimlerdi. Özellikle, 1898 yılında beraber yayımladıkları *Tarihi Araştırma ve İncelemeye Giriş*³²⁸ adlı yapıtla, yöntem üzerine uzun süre genel kabul görececek bir eser vermişlerdi. Bu çalışma, pozitivist tarihten genellemeler çıkartılması yönündeki beklentisini ve belgenin tek kaynak olarak yüceltilmesini savunmaktaydı.³²⁹

Pozitivizmden etkilenen ve aynı zamanda pozitivist tarihyazımındaki uygulamasını da etkileyen bir başka önemli tarihçi ise Alman *Leopold von Ranke*'dir. O, meslek serüveninde, tarihçilik mesleğini profesyonelleştiren adama dönüşürken, henüz kendi kariyeri için de çok erken bir tarih olan 1824 yılında, kaleme aldığı *Latin ve Germen Halkları Tarihi* adlı kitabın girişinde, “Bu kitap, (...) yalnızca [tarihi hadiseleri] *gerçekte nasıl olduysa öyle göstermeyi* hedefler.” diyerek tarihçiler için kült haline gelecek sözcükleri söylemiştir.³³⁰ Pozitivizmin, bilim vasıtasıyla şeylerin doğasını (hakikati) açıklama iddiasının tarihteki yansıması, belgeler üzerinde geliştirilen çeşitli yöntemlerin uygulanması yoluyla geçmişin bilgisine ulaşma çabası şeklinde tezahür etmiştir. Bu olurken, Ranke de geçmişin tam ve gerçek bilgisine ulaşılabilceği yönündeki iddiası ve belgenin bu yönde kullanımına dair getirdiği yeni bakış açısıyla, esasta pozitivist bir temele sahip bu çabanın, tarihçiler tarafından benimsenmesine ve uygulanabilmesine zemin hazırlamıştır.³³¹

³²⁷ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, s. 350.

³²⁸ Eser, *Tarih Tetkiklerine Giriş* adıyla 1937 yılında Galip Ataç tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve Türk Tarih Kurumu yayını olarak neşredilmiştir.

³²⁹ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, s. 351.

³³⁰ Ranke'nin sonrasında başka yazılarında da tekrarladığı bu ifadenin orijinali; *wie es eigentlich gewesen* cümlesidir. “Geçmişte gerçekte ne olduysa o haliyle geçmiş” şeklinde tercüme edilebilecek bu cümle; dünyada ve Türkiye’de tarihçilerin tarih yazma biçimi etkileyip, dönüştürmüş sihirli bir söz dizisi gibidir. Ranke'den aktaran; Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 404.

³³¹ Necmettin Alkan, “Modern Tarihçiliğin Kurucusu ve Tarihte Tanrı'nın İradesini Arayan tarihçi: Leopold von Ranke”, *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2017, s. 142-144. Ranke'nin Türk tarihyazımındaki yöntem anlayışına yaptığı etki, bir sonraki başlık olan *Yöntem Problemi*'nde ayrıca ele alınacaktır. Ranke ve pozitivistliği üzerine yazılmış bir makale

Pozitivizmin Türk tarihyazımı üzerindeki etkisine bakıldığında ise ilk işaret edilmesi gereken dönemin ruhunun pozitivizmin tesirinden oldukça etkilenmiş olduğudur. Bilhassa çağdaş dönem Türk tarihyazımını ortaya koyacak tarihçi zümresinin eğitimleri ve yönelimleri pozitivist düşünce ve tarihçiliğin pozitivistçe bir yorumuyla iç içedir. Bu isimlerden bazıları Harbiye’de eğitimini almış olan, genç cumhuriyetin asker kökenli yeni siyasi veya bürokratları arasından çıkmadır. Bir başka kesimi, Renan ve Taine gibi ikinci kuşak Fransız pozitivist entelektüellerinden oldukça etkilenmiş olan Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Osmanlı Devleti sınırları dışında doğmuş ve Batı merkezli bir eğitim almış olan entelektüellerdir. Son olarak da İmparatorluk sınırları içinde doğmuş büyümüş, özellikle Seignobos gibi tarihçilerin çeviri metinlerini görüp tanıdıkça onların yaptığına benzer tarihçilik yapma eğilimi içine giren yerli Osmanlı tarihçileridir.³³²

Çağdaş dönem tarihçilerinin, tarihten fayda elde etmeye çalışmaları da pozitivist yaklaşımın benimsenmesinde etkili olmuştur. Bilim, (özel olarak ise tarih bilimi) ideolojik görüşlerin savunulmasında ve zaman zaman da dayatılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Burada sosyal bilimlerin siyasal ve kültürel manada kuşatıcı hikâyeler oluşturarak toplumu inşa etme yeteneği tarih üzerinden, pozitivist bir perspektiften topluma bakılarak yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle çağdaş dönem tarihyazımında bilim, siyasal kültürü değiştirmede ve yeni nesilleri eğitmede faydalı olabilecek bir vasıta olarak görülmüş ve kullanılmaya çalışılmıştır.³³³ Batılı sosyal bilimciler, sosyal bilimlerin sahip olduğu bu gücü, yeni paradigmalara (tezde kullanıldığı anlamda değil) üretmek suretiyle Batının küresel hegemonyasını devam

için bkz.: Mehmet Ertan, “Pozitivizmi Tarih Yazımı Üzerinden Okumak: Leopold von Ranke Üzerine Bir Deneme”, *Dipnot*, S. 3, Ekim 2010, s. 25-40.

³³² II. Meşrutiyet dönemi tarihçilerinden önce de, Osmanlı aydınlarının tarihe bakışında pozitivist izler görmek mümkündür. İbrahim Şirin’in işaret ettiği üzere, Ahmet Vefik Paşa’nın *Hikmet-i Tarih*’i pozitif bir tarih felsefesi yapmaya çalışmıştır. İbrahim Şirin, “Genel Tarih Anlayışları”, *Tarih Nasıl yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 3. Basım, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 98. II. Meşrutiyet döneminde ise özellikle Seignobos’un Osmanlı Türkü tarihçiler üzerinde yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Tarihçiliğin icra edilmiş biçimine etkisi henüz 1910’lu yıllarda Fuat Köprülü’nün dikkatini çekmiş ve II. Meşrutiyet’in ilanını takiben yaşanan tarihyazımı patlamasını anlatırken “bilhassa Seignobos heyecan ve [adeta] tapınılarak muhtelif isimlerce tercüme ediliyor...” sözleriyle Ona ayrıca değinmeyi gerekli görmüştür. Fuat Köprülü, “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Milli Tarihin İnşası*, s. 33.

³³³ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 37. Çağdaş dönemin tarih müfredatları üzerine eleştirel bir çalışma için bkz.: Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*.

ettirmek için kullanırken, Türklere en başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerin kullanımının içeriye (Türk toplumunun üzerine) yönelik olarak yapılması oldukça ilginçtir.³³⁴

Tarihin iç politikaya yöneltmesinden ve kendi toplumuna şekil verme maksadıyla kullanılma gayretinden doğan bu içe dönüklük, Türk tarihyazımında belirgin bir içe kapanıklığı da beraberinde getirmiştir. İçe kapanık bir tarihçi zümresinde eleştirel bir tavrın doğması ve gelişmesi de mümkün olmamıştır.³³⁵ Eleştirel bir tavrın, çağdaş dönem Türk tarihçilerinde sık görülmeyen bir özellik olması ise tarihyazımı ile uğraşanların yaptıkları işin anlamını, mahiyetini ve hatta kendi tarihini sorgulamamaları ve bu konuları zihinlerinde problem haline getirmemeleri ile sonuçlanmıştır. Pozitivizmin Türk tarihyazımına etkisi üzerinden meseleye bakıldığında; ortaya çıkan tablo, Türk tarihçilerinin, pozitivizmin tarihe bakış açısına sahip, onun yöntemleriyle çalışan, dolayısıyla pozitivist tarihçiler haline gelmiş olduklarıdır. Fakat yukarıda işaret edilen eleştirel bakışın eksikliği ve içe kapanıklık, çağdaş dönem Türk tarihçilerini *pozitivist olduğunun farkında olmayan pozitivistler* konumuna getirmektedir.

2. Romantizm

Romantizm, Batı Avrupa’da ortaya çıkmış ve şekillenmiş bir düşünce biçimidir. Farklı ülkelerde farklı şekillerde tezahür etse de çoğu kez önce bir sanat akımı olarak doğduğu daha sonrasında ise bir düşünce biçimine dönüştüğü kabul edilebilir. Aydınlanma felsefesinin katı akılcılığına karşı ruhu ve yaratıcı düşünceyi

³³⁴ Batının tarihyazımını kullanma biçimini anlayabilmek adına okunması faydalı olabilecek güncel bir çalışma için bkz.: Lynn Hunt, *Küresel Çağda Tarih Yazmak*, Çev. Erdem Kayserilioğlu, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

³³⁵ Kaan Durukan bu konu hakkında; “*Modern Türk Tarihyazımının önemli sorunlarından biri de, alanın kendi içinden gelmesi gereken eleştirel tavrın yeterince gelişmemiş olmasıdır. Bu eksikliğin önde gelen sebebi tarihçilerin büyük çoğunluğunun “memur” karakterli olarak tanımlanabilecek devlete tabi pozisyonudur.*” demektedir. Kaan Durukan, *Modern Türk Tarihciliğinin/Tarihyazımının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler*, *Türki Hicazkâr Türkiye’de Tarih Anlayışı Üzerine*, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 54. Kaan Durukan, son derece önemli bir tespit bulunarak eleştirel tavrın eksikliği ve dolayısıyla içe kapanıklığı vurgulamıştır. Ancak, bu durumun nedenini sadece tarihçinin *memur* (devlete bağımlı) karakterine bağlamak doğru değildir. Buradaki asıl nirengi noktası, tarihçinin maaşını kimin ödediğinden çok (hiç önemi yoktur da demiyorum) tarihçi cemaatinin yeni yetişen genç tarihçilere dayattığı tarih tanımı ve tarih inşa etme biçimleri ile ilgilidir.

ön plana çıkartmaktadır. Romantizmin siyasete getirdiği yeni soluk ise evrenselci düşünce yerine milliyetçiliği öne çıkarması olmuştur. Romantiklere göre; “özgür ve eşit bireylerden meydana gelen toplum idealinin yerini, her insanın konumunu bildiği, geleneksel kökleri olan organik bir cemaat ideali almıştır.”³³⁶

Romantizm akımının milliyetçiliği öncelemesi, tarihyazımının da milliyetçi söylemi kullanan siyasilerin tarihçilerden talep ettiği şekilde yön bulmasına neden olmuştur. Unutulmamalıdır ki, romantizm çağı aynı zamanda toplumların milletleşme çağıdır. Bir *hayali (tasavvur edilmiş) cemaat*³³⁷ olarak belirli temeller üzerinde inşa edilen milletin çimentosu olma görevi öncelikle tarihe verilmiştir. Bu noktada milletleşen topluluğun ihtiyaç duyduğu *geleneğin icat edilmesinde*³³⁸ halk bilimcilerle birlikte ve belki de onların yüklendiğinden de fazla sorumluluk tarihçilere yüklenmiştir. Besim Dellaloğlu'nun söylediği gibi; “Bugünü kurmanın, inşa etmenin, meşrulaştırmanın en temel yolu, en kısa yolu, kendine uygun bir geçmiş inşa etmektir.”³³⁹ Tarihçiler de bu amacı yerine getirmek için öyle istekli ve üretken bir şekilde çalışmışlardır ki, 19. yüzyıl *tarih çağı* olarak adlandırılmıştır.³⁴⁰

Romantik devrenin hâkim olduğu 19. yüzyıl boyunca tarihçiler politikayla da aktif olarak ilgilenmişlerdir.³⁴¹ Bu yönelim, milliyetçi politikaların izlendiği

³³⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 886-887.

³³⁷ Milletlerin oluşumu ve hayali cemaat kullanımı hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz.: Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2015.

³³⁸ Geleneğin icadı ifadesi, Hobsbawm tarafından ortaya atılmış olup, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve güçlenmesi noktasında ihtiyaç duyduğu tarihsel arka planın (geleneğin) bugünden ve bugünün ihtiyaçları çerçevesinde nasıl yaratıldığını ele almaktadır. Bkz.: Eric Hobsbawm, “Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, Ed. Eric Hobsbawm-Terence Ranger, Terc. Murat Mehmet Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 1-19.

³³⁹ Besim Dellaloğlu, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*, Kadim Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2016, s. 105. Dellaloğlu'nun, en temel, en kısa yol biçiminde tarif ettiği *geçmiş inşa etme yöntemi*; aynı zamanda en basit olan yoldur ve gerçekte sıklıkla tercih edilmesinin sebebi budur. Bugüne dair, şimdi ve gelecek perspektifinden söyleyecek bir şeyi olmayanlar, geçmişe abartılı bir derecede ağırlık vererek (geçmişe hiç yer verilmediği bir senaryoda elbette ki mantık dışıdır; böylesi bir durum kendisi *bizatihi tarihsel bir varlık olan insanın* yapısına aykırıdır; “İnsanın doğası yoktur, tarihi vardır”, Jose Ortega y Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, Çev. Neyyire Gül Işık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 39.) bu eksikliklerini perdellemek istemektedir.

³⁴⁰ Ahmet Şimşek, “Giriş”, *Milli Tarihin İnşası*, İstanbul 2011, s. 20.

³⁴¹ Bu dönemde aktif siyaset hayatı içinde olan belli başlı tarihçiler şunlardır: Bakan konumunda çalışmış olan; Alexis de Tocqueville, Alphonse de Lamartine, Victor Duruy, Ahmed Cevdet Paşa,

ülkelerde etkisini bir sonraki yüzyılda da sürdürmüştür.³⁴² Fakat süreçte yaşanan iki dünya savaşı ve başka birçok acı hadisenin sonucu olarak tarih-milliyetçilik ve tarihçi-siyaset arasındaki ilişkiye dayanan, bu ilişki merkezinde yapılan, tarih yazıcılığı faaliyeti, George Iggers tarafından *tarihin kötüye kullanımı* olarak adlandırılmıştır. Ona göre; tarihçiler, tarihi, kolektif bellekler yaratmak için kullandıkça pek çok kez tarihin kötüye kullanımının bir örneğini tekrarlamaktan başka bir şey yapmamışlardır.³⁴³ Romantizmin, tarihçileri milli bir görevi icra ediyor olma duygusuna sevk ettiği aşikârdır. Hâlbuki Kaan Çalen'in ifade ettiği şekliyle, *tarihçinin görevi, geçmişi sevmek ya da kendisini geçmişten kurtarmak değil, bugünü anlamının anahtarı olarak onun üstünde çalışmak ve anlamaktır.*³⁴⁴

Tarihyazımının, romantizm akımından etkilenmesi, milli tarihlerin konu olarak seçilmesinin artışı ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte, tarihçinin odağında, insanlık tarihinin tümü ya da belirli bir hanedanın tarihi değil, genellikle, mensubu olduğu milletin tarihi yer almaya başlamıştır. Tarih mensubu olunan milletin bir parçası olma bilincini kuvvetlendirmek için pedagojik bir işlev yüklenirken³⁴⁵; aynı zamanda o milletin tarihin en erken dönemlerinden beri var olan kadim bir millet olduğunu düşüncesini ve tarihsel süreklilik bilincini de kuvvetlendirmeye çalışmıştır.³⁴⁶ Tarihçilerin konu seçimleri üzerinden, milliyetçiliğin dayanmak istediği *nostalji* inşa edilmeye çalışılmıştır.³⁴⁷

Tarihçilerin konu seçimleri üzerindeki belirleyici gücüne ek olarak romantizmin tarihyazımına yaptığı ikinci etki, tarihçinin *üslubunu* ve nihayetinde tarih metninin *anlatısını* biçimlendirmesidir. Romantizmin devreye girmesi ile

Başbakanlık yapmış olan; François Guizot, Adolpho Thiers, Yüksek Meclis Üyeliği yapmış olan; T.B. Macaulay, Theodor Mommsen, Heinrich von Treitschke ve Başkan (Cumhurbaşkanı) görevinde bulunmuş olan; Theodore Roosevelt (ABD), Bartolome Mitre (Arjantin), Doningo Faustino Sarmiento (Arjantin) ve Marco Aurelio Soto (Honduras); Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 376.

³⁴² Bu durumun en bariz iki örneği olarak, yüzyılın başında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu *Mustafa Kemal Atatürk*'ün tarih yazıcılığı yapması ve yüzyılın sonundan bir isim olan, Hırvat milliyetçisi *Franjo Tuğman*'ın da profesyonel tarihçi oluşu söylenebilir.

³⁴³ Georg Iggers, “20. Yüzyılda Tarihyazımı-Açılış Konuşması”, *Tarihin Kötüye Kullanımı*, s. 17.

³⁴⁴ Mehmet Kaan Çalen, “Parçalanmış Tarihe Reddiye”, 2023, S. 152, Aralık 2013, s. 18.

³⁴⁵ Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, s. 12.

³⁴⁶ Ahmet Özcan, “Milliyetçilik ve Popüler Tarih”, *Türk Yurdu*, S. 295, Mart 2012, s. 561-562; Ahmet Vurgun, *Milli Tarih Nedir?*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 53.

³⁴⁷ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 33; Ahmet Özcan, “Milliyetçilik ve Popüler Tarih”, s. 562.

birlikte tarihçi kendisini topluma ruh veren kişi konumunda bulmuştur. Bu noktada anlatının iki temel hedefe odaklandığına dikkat çekilmelidir. Bunlar; verilecek mesajların açık bir dille anlatılma kaygısı ve tarih anlatısı vasıtasıyla toplumun bireyleri arasında güçlü duygudaşlık bağları kurma isteğidir.³⁴⁸ Bu amaçları yerine getirmek için yazan tarihçi, metnin beklenen etkiyi yaratabilmesi için üsluba önem vermiş, böylelikle romantik tarihçiliğin kendine has söyleme biçimi de zamanla şekillenmiştir.³⁴⁹

Bir düşünce akımı olarak romantizmin en önemli özelliklerinden bir tanesi, yukarıda değinildiği gibi, farklı ülkelerde farklı düşünce şekillerini yansıtacak biçimde gelişmiş olmasıdır. Bu düşünce akımlarından, Fransız romantizmi ve Alman düşünürlerinin romantizm bağlamında ortaya koydukları Alman Tarihselciliği; romantizmin tarihyazımındaki etkisini gözlemleyebileceğimiz akımlardır. Bu akımlar ve önemli temsilcileri, kıta Avrupa'sındaki tarih yazıcılığını derinden etkilerken aynı zamanda Türk tarihyazımını da etkilemişlerdir. Bu isimler arasında Alman düşünür Herder, Fransız tarihçi Michelet, ve milliyetçiliği temellendirmeyi tarihin ereği haline getirmesiyle Alman tarihçi Treitschke sayılabilir. Romantik tarih düşüncesinin Türk tarihyazımındaki ilk temsilcisi ise Namık Kemal'dir.³⁵⁰

Johann Gotfried Herder, Alman aydınlanmasından romantizme geçiş sürecinde eser vermiş en önemli düşünürlerden bir tanesidir. Onu özel kılan ise tarih üzerine düşünmüş ve tarih felsefesi alanında yazmış olmasıdır. Herder, tarihin ruhu olmadığını söyleyerek her çağın kendi ruhunu tarihi yüklediğini ifade etmiştir. Ona göre, böylelikle, *tarih, her çağın geçmişi kendi imkânlarıyla kurduğu fakat geçmişi*

³⁴⁸ İlhan Tekeli, "Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine", *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1997 Mersin, s. 135.

³⁴⁹ Örneğin, Türk tarihyazımında büyük etkisi olmuş olan *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*'nın, bilhassa Osmanlı Devletinin siyasi tarihini konu edinen çalışmaları, romantik tarihçiliğin üslubunu görebileceğimiz eserler arasındadır.

³⁵⁰ İbrahim Şirin, "Genel Tarih Anlayışları", *Tarih Nasıl Yazılır...*, s. 100.

tam olarak ortaya koyamayacağıının da farkında olması gerektiği bir alandır.³⁵¹ Herder, bu noktadan sonra, insanlık tarihini açıklamaya çalışmıştır. Tarihsel birikim ile eş anlamlı gördüğü gelenek kavramını merkeze koyarken, insanlık tarihi, hümanite, farklı geleneklerin bir araya gelerek oluşturdukları bütündür. Herder, tarihe yönelik bu çözümlemeyi yaparken tarihsel olayların doğa olaylarında gözlemlendiği gibi kesinlik ve nedensellik taşımadığını, aksine tarihin biricikliğinin onun en önemli özelliği olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada, tarihin uygulayacağı yöntemin anlama olması gerektiğini iddia etmiştir ki bu Herder'in rasyonalist aydınlanmacı düşünürlerden ayrıldığı noktaların başta gelenlerindedir.³⁵²

Tarih felsefesi üzerindeki görüşleriyle tarihte romantizme kapı açan Herder, aynı zamanda milliyetçi tarihçiliğin de atası olarak kabul edilmektedir.³⁵³ Bu ön kabule karşın, onun bugün anladığımız manada bir milliyetçi olmadığını, Onun kurduğu tarih düşüncesinin neticede insanlık tarihinin bütününe ulaşmayı hedeflediğini de unutmamak gerekir. Ancak, tarihe ve milletleşmeye başlayan topluma bakışı ve milletleşme sürecini yaşayan toplumun içinden tarih anlayışı üzerinde yaptığı tespitler, gelecek kuşaklardaki milliyetçi tarihçileri derinden etkilemiştir.³⁵⁴ Ancak onun da döneminin koşullarının bir ürünü olduğu, Avrupa'yı derinden etkilemiş Fransız Devrimi ve sonrasındaki hadiseleri tecrübe ettiğini hatırdan çıkartılmazsa, kültürel manada milliyetçiliğe olan yatkınlığına ve pek çok çalışmada bu ifadeyle tanımlanmasını da anlama olanağına kavuşulabilir.³⁵⁵ Herder'den etkilendiği söylenebilecek en önemli milliyetçi tarihçiler arasında Fransız Michelet ve Alman Treitschke sayılabilir.

³⁵¹ Herder bahsinde Doğan Özlem'in Tarih Felsefesi çalışması içinde yer verdiği ve doğrudan kendisi tarafından Almanca orijinal metinlerden çevrilmiş pasajlardan istifade edilmiştir. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 78.

³⁵² Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 81-83.

³⁵³ Bu yargı öylesine kesine yaklaşmış bir ön kabuldür ki, tarihyazımı alanındaki pek çok temel çalışmada dahi herhangi bir metne gönderme yapmadan anlatı içinde yer almasına rastlanabilir. Bkz.: Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 369; Alman tarihselcilik okuluna katkısı bağlamında, Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, s. 264; Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 30.

³⁵⁴ Konu ile ilgili yazılmış bir makalede Herder'in milliyetçiliği masaya yatırılmış hatta Herder'in bir millete ait toprak, bölge anlamında "*nationalstaat*" kelimesini doğrudan hiç kullanmadığına dikkat çekilmiştir. Dominic Eggel, "Was Herder a Nationalist?", *The Review of Politics*, C. 69, S. 1, Kış 2007, s. 52.

³⁵⁵ Royal Schmidt, "Cultural Nationalism in Herder", *Journal of the History of Ideas*, C. 17, S. 3, 1956, s. 417.

Fransız tarih yazıcılığının XIX. yüzyıldaki en güçlü ismi olan Jules Michelet, hiç şüphesiz ki Fransız Devrimi ve Napolyon İmparatorluğu'nun, toplumu dönüştürerek yeniden yarattığı ve milletleştirdiği Fransızları tarih vasıtasıyla tanımlayan edebi bir tarihçiydi. O, *Modern Dünyanın Tarihi* başlıklı ilk çalışmasını takiben College de France'a girmiş ve Milli Arşivlerin tarih bölümüne başkanlık ettiği uzun kariyeri boyunca hacimli bir *Fransa Tarihi* ve yedi ciltlik bir *Devrim Tarihi*ni de kaleme almıştır. Çalışmalarında, tüm bölünmelerin üzerinde tek bir Fransız ruhu olduğunu savunan romantik/milliyetçi anlayış en yüksek temsilini bulmuştur.³⁵⁶ O, tarihi, aynı zamanda, toplumu eğitecek ve moral değerlerle donatıp biçimlendirecek bir araç olarak da görmüştür.³⁵⁷

Michelet, bir yazar ve tarihçi olarak tanınmasının yanında aynı zamanda bir folklorist olarak da çalışmalar yapmış bir isimdir. O, kariyerinin başlangıç yılları içinde sayılabilecek bir dönem de, henüz 1828 yılında ansiklopedik bir folklor derlemesi içinde yer almıştır. Tarihçiliği yanında folklor çalışmalarına başladığı o günlerde, günlüğüne düştüğü "*Herder'in Şarkılarda İnsanların Sesi [sıradan halkın] adlı kitaba bak*" notu, Rearick'in ifadesiyle, halkbilim ile uğraşırken Herder'den etkilendiğini ve beslendiği gösteren bir örnektir.³⁵⁸ Folklor çalışmalarına olan aşinalığı Michelet'in sözlü kaynakları tarihyazımında kullanabilmesine olanak sağlamıştır. O, aynı anda hem modern sözlü tarihçiliğin babası konumuna gelerek günümüzün toplumsal tarih çalışmalarına yol açmış, hem de milliyetçi bir tarihçinin yaratmak isteyeceği sürekli bir tarih düşüncesinin yazılı kaynaklar ile desteklenemediği noktalarda sözlü kaynaklar ile ikame edilmesine imkân veren bir tarih-folklor ittifakını kurmuştur. Böylelikle, romantik milliyetçi tarihçilere ulusun sürekliliğini göstermede bir imkân yaratmıştır.³⁵⁹

Ulus inşasını desteklemek için tarihten faydalanan bir başka önemli romantik/milliyetçi tarihçi ise Alman Heinrich von Treitschke'dir. Onun romantik

³⁵⁶ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, s. 308.

³⁵⁷ Oscar A. Haac, "Michelet's Purpose", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 94, S. 5, Ekim 1950, s. 494.

³⁵⁸ Charles Rearick, "Symbol, Legend, and History: Michelet as Folklorist-Historian", *French Historical Studies*, C. 7, S. 1, İlkbahar 1971, s. 74.

³⁵⁹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 387.

tarih metinleri yazdığı dönem ile Prusya'nın Alman prenslikleri arasındaki siyasi birliği sağlaması ve Alman İmparatorluğu'nun temellerinin atıldığı dönemin çakışması kesinlikle tesadüf değildir. Treitschke, yazılarında, genç Alman İmparatorluğunun temellerini tarih ile sağlamlaştırmaya çalışmıştır. O, kaleme aldığı romantik tarih metinleri vasıtasıyla, tarihi, milliyetçi siyasi fikirlerinin tatbikine ve yaygınlaştırılmasında bir araç hatta bir silah olarak görmüş ve tarihi kullanmaktan çekinmemiştir.³⁶⁰

Breisach da, Treitschke ile ilgili olarak “O, ilahi kudret, bilimsel araştırmalarda kesinlik ve devletin ahlaki görevi gibi kavramlara yalnızca yabancı değildi; bunlardan nefret ediyordu.”³⁶¹ diyerek; Treitschke'nin tarihyazımına bakış açısının bilinçli politik tercihlere dayandığını vurgulamaya çalışmıştır. Politika üzerine düşünce yazıları olduğu kadar aktif bir politik kariyeri de olan ve Yüksek Meclis'te üyelik yapan Treitschke³⁶², ironik şekilde, bir liberal olarak başladığı siyasi macerasına Bismarck'ın 1862'de iktidara gelişi ve Alman birliği yolundaki çalışmalarını takiben bir milliyetçi olarak devam etmiş ve hayatının sonuna kadar milliyetçi bir tarihçi olarak çalışmıştır.³⁶³

Romantik tarihçiliğin Türklerdeki ilk önemli temsilcisi ise aynı zamanda güçlü bir edebiyatçı da olan ve tarihle edebiyatı çoğu zaman bir arada kullanan Namık Kemal'dir. Daha önce hangi siyasi düşünceyi tam olarak temsil ettiğini bilemediğimizi fakat çökmekte olan bir İmparatorluğu kurtarmak gayesiyle tarihe sarıldığını belirttiğimiz Namık Kemal romantizmin üslup özellikleri ve tarihi araştırmaya konusundaki tavrını yansıtmaktadır. Bunun için tarihi toplumun her kesimine ulaştırmak isteyen Namık Kemal, Türk tarihinin güçlü simalarını, kahramanları merkeze alan tarihi romanlar kaleme almıştır.³⁶⁴ Emrah Pelvanoğlu, Namık Kemal'in, her ne kadar genellikle bir edebiyatçı olarak kabul görmüş olsa da

³⁶⁰ Andreas Dorpalen, “Heinrich von Treitschke”, *Journal of Contemporary History*, C. 7, S. 3/4 1972, s. 21.

³⁶¹ Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, s. 303.

³⁶² Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 376.

³⁶³ Adolf Hitler ve Nazizm düşüncesini etkileyecek kadar koyu bir milliyetçiye dönüşen Treitschke'nin yaşadığı bu düşünsel değişim için bkz.: Hans Kohn, “Treitschke: National Prophet”, *The Review of Politics*, C. 7, S. 4, Ekim, 1945, s. 425 vd.

³⁶⁴ Erdem Sönmez, *Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, s. 52.

eserleri itibarıyla değerlendirildiğinde tarih yazarı da sayılması gerektiğini söylemektedir. Pelvanoğlu, “Namık Kemal’in 1876 yılında yayımlanan *İntibah*’a kadar yayımlanmış 12 anlatısından 7’si ve ölümüne kadar yayımlanmış [toplam] 15 anlatısından da 9’u tarih anlatısı olarak değerlendirilebilir.” tespiti ile bu görüşünü temellendirmektedir.³⁶⁵

Romantizm akımının çağdaş dönem Türk tarihyazımına olan etkilerine bakıldığında; yukarıda da işaret edilen genel etkiler çerçevesinde, ana akım tarihçiliğin merkezine milli tarih yazma eyleminin geçmesi ve dönem tarihçilerinin romantik tarihçiliğin çerçevesini çizdiği ölçüde bir anlatı ve üslup kaygısı içinde olmalarına neden olmuş olması sayılabilir. Özellikle çağdaş dönemin başlangıç evresinde en verimli ve en etkili dönemini yaşayan Kemalist tarih pratiği, romantizmin yukarıda söylenen her iki etkisinin de dönem tarihçiliğinin ruhuna içkin hale gelmesinde büyük rol oynamıştır.

Romantizmin çağdaş dönem Türk tarihçiliği üzerindeki yansımaları şeklinde ifade edilen etkilerden ilki olan *milli tarihi şekillendirmek üzere, siyasi tarih sahasında çalışmalar yapmanın*, Türkiye’de “normal” olan tarihçilik faaliyeti sayılması çarpıcı bir örnektir. Bir başka söyleyiş şekliyle; düşünce, iktisat ve toplum gibi konular üzerine yapılan çalışmalar mutlaka nesnesi ile tarih kelimesinin tamlanması ile oluşturulan bir terkip içinde kullanılırken (düşünce tarihi, iktisat tarihi, toplumsal tarih gibi); tarih tek başına kullanıldığında ise siyasi tarihin, çoğunlukla da bir devletin tarihinin, kast edildiği anlaşılmaktadır.

İkinci olarak; söylemin biçiminin, üslup kaygısının önem kazanması, çağdaş dönem Türk tarihçiliğinde oldukça etkili olmuştur. Romantizm ile milliyetçilik arasındaki bağ sebebiyle, milliyetçiliğin yoğun biçimde etkili olduğu Kemalist ve Türk-İslamcı pratiklerin yanı sıra, milliyetçilik düşüncesinin benimsenmediği hatta zaman zaman da eleştirildiği diğer tarihçilik pratiklerinde de üslup ve söylemi

³⁶⁵ Emrah Pelvanoğlu, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal’in Tarih Anlatılarının Poetikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara 2011, s. 210. Namık Kemal’i Osmanlı tarihyazımı içindeki yerinde inceleyen bir çalışma için bkz.: İbrahim Şirin, “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*.

benimsetme endişesinin varlığı gözlenmektedir. Bu durum, tarihyazımının temelinde yer alan bir düşünce akımı olarak romantizmin, Türk tarihçiliğine, ilk bakışta dikkatlerden kaçan ve kolay fark edilemeyen bir etkisi olarak tespit edilmelidir.³⁶⁶

3. Tepkisellik

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının fikri temellerini oluşturan iki ana düşünce akımı olan pozitivism ve romantizme ek olarak, bir üçüncü düşünme şekli *tepkiselliktir*. Batı kaynaklı bir düşünce akımının Türk düşünce dünyasındaki bir uyarlaması olmayan tepkiselliğin tarihyazımı içindeki yeri ve rolü tarafımdan ortaya atılmıştır. Başka herhangi bir kavram ile doğrudan bağı yoktur. Fakat tepkisellik, kurucuları, temsilcileri ve geleneği ile birlikte tarihsel süreç içinde açıklanabilecek bir düşünce akımı değildir. O, esasında, çağdaş dönem tarihçilerinin, tarih inşa etme biçimleri üzerinde büyük etkisi olan, tarih üzerine düşünme ve tarih metni yazma eylemlerinin arkasındaki motivasyonun bizatihi bir parçasıdır. Bu itibarla tepkisellik, romantizm, pozitivism gibi akımları da içine alarak, kendi varlığını tarih metni içinde konumlandırmada bu düşünce akımlarından da faydalanabilen bir yaklaşımdır. Bu yönüyle, tepkisellik, içinde yeni yorumların geliştirilmesine yarayan bir düşünce kalıbı değildir. O, daha çok, tarihinin düşünme şeklinin adıdır.

Hareketin kendisi olma bağlamında tepkisellik tarihsel bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Tepkiselliğin tarihi; Batı'nın dünya tasavvurunun değişmesi ve bu değişim bağlamında kendisini tanımlaması ve bir *öteki* yaratması, yarattığı bu öteki üzerinde kurduğu siyasi ve askeri hâkimiyete paralel olarak bu hâkimiyete entelektüel temeller de inşa etmeye başlaması, etnosentrik-Avrupamerkezci bir tarih felsefesi ve tarihyazımının ortaya çıkışı ile zemin bulmaktadır. Bu zemin üzerinde, *öteki olarak tanımlanmış grup içinden gelen tarihçilerin*, bahsedilen bu tarihî sürecin farkına varmaları ve kendi tarihlerini, Batılıların iddialarına karşı tezler üretmek amacıyla kaleme almaları *tepkisel tarihçiliği* doğurmuştur. Kanımca, çağdaş dönem Türk tarihyazımı da büyük ölçüde bu tepkisellikten beslenerek kendisini ortaya koymaktadır.

³⁶⁶ Bu noktada çağdaş dönem Türk tarihyazımı paradigması içinde; *tarihçilikte romantizm akımı var mı* sorusu yerine *tarihçilikte romantik olmayan var mı* sorusunu sormak daha isabetli olacaktır.

Tepkisellik için bu tanımlamayı yaptıktan sonra ivedilikle işaret edilmesi gereken en önemli husus, kavramın özünde büyük bir çelişkinin yatıyor olduğu gerçeğidir. Buna göre, Batının tarih tezlerini kendilerinin tam karşısına konumlandıran tepkisel tarihçiler, metinlerini kaleme almaya başladıklarında; tepkisel davrandıkları oranda çalışmalarının merkezine Batıyı koymuş olurlar. Bu metinlerde, farklı oranlarda da olsa, her ne kadar “biz” sizin iddia ettiğiniz gibi bir geçmişe sahip değiliz minvalinde bir karşı çıkış yapıyor olsa da, metin karşı konulmak istenen iddiaya göre biçimlendirilmiş olmaktadır. Bu durum, Batılı tezin, bir süre sonra Batılı olmayan kalemler tarafından, özellikle de ona karşı tez geliştirme kaygısıyla tarih kaleme alınan isimler tarafından, tekrar tekrar üretilmesi ile sonuçlanır. Böylelikle tepkisellik, tarihyazımında kendisini yeniden üreten ve genişleten bir sarmal ortaya çıkarmış olur.³⁶⁷

Tepkisel tarihyazımının ortaya çıkmasına neden olan tarihsel sürece bakıldığında ilk olarak Batı'nın dünyayı *keşfetme*³⁶⁸ süreci üzerinde durulmalıdır. Tarihte, sorunlu bir şekilde, coğrafi keşifler olarak adlandırılan bu hadise özünde eski dünyanın (Avrupa-Asya-Kuzey Afrika) yeni dünyanın (Amerika- Avusturalya-Orta ve Güney Afrika) farkına varması ve Asya'daki kadim uygarlık merkezlerine (Hindistan ve Çin) deniz yolu ile ulaşmayı sağlayacak rotaları öğrenmesi hadisesidir. Bu gelişmeler neticesinde başta iktisadi olmak üzere, siyasi, sosyal, dini ve kültürel pek çok sonuç ortaya çıkmıştır. Batı'nın giderek genişleyen ve küresel boyuta ulaşan

³⁶⁷ Bu durumun çözümü kanımca tarihçinin tepkisel olma kaygısını özgün olma kaygısıyla değiştirmesi ile gerçekleşecektir. Fakat çağdaş dönem tarihyazımı paradigması kendi çöküşünü getirecek bunalıma girmeden böylesi temelden bir değişimin gerçekleşmesi de beklenmemelidir.

³⁶⁸ *Keşfetme (Exploration)* kavramının bizatihi kendisi bile, akıl temelli bir bakışın, bir coğrafyaya ve o coğrafyada yaşayan insanların üzerine yansıtılmasına işaret etmektedir. Böylece, keşfeden, keşfedilen üzerinde *tanımlama* yapma imkânını kendisinde bulur. Buna dayanarak, tarihin işaret ettiği pek çok örnekte görülebileceği gibi, keşfeden, tanımlama yaptığı insanlar üzerinde tasarrufta da bulunmuştur. Bu eylemin vahim sonuçlarını bugün bilebilmemizi sağlayan, o dönemden kalan nadir kaynaklarından bir tanesi için; Bartolomeo de las Casas, *Yerlilerin Gözyaşları Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*, Çev. Oktay Etiman, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2011. Coğrafi keşifler genel adıyla anılan tüm bu faaliyetin detaylı bir anlatısı için ise atlas formatında hazırlanan; Ray Howgego, *The Book of Exploration*, Wiedenfeld&Nicolson, London 2009, adlı çalışmaya başvurmak başlangıç için yeterlidir. Bu noktada, yeni dünyanın eski dünya ile tanışması neticesinde uğradığı yıkıma dikkat çekebilmek ve empati geliştirmek adına tarihyazımına büyük bir sorumluluk düşmektedir. Keşif kavramının tarih metinlerinden dışlanması; keşfedenin keşfedilen üzerinde kurduğu tahakkümün meşrulaştırılması adına tarihin araç olarak kullanılmasını baltalayacağından, keşif kelimesini tarih metinlerinde, bilinçli olarak kullanmamak, iyi bir başlangıç sayılabilir.

askeri ve siyasi hâkimiyeti ise (XX. yüzyıl başı itibariyle bunu iktisadi hâkimiyet izlemiştir) bahsedilen sonuçlar içinde en tahripkâr olanıdır.³⁶⁹

İki dünya arasında gerçekleşen bu karşılaşma ve bir diğzerinin farkına varma sürecinin, Batı açısından gerçekleşmiş önemli bir sonucu da Batı'nın kendisini yeniden tanımlaması hadisesidir. Öyle ki, Batı, kendisini ve dünya üzerindeki yerine dair bu yeni tanımlamayı yaparken; *öteki*, Batı tanımının içinde çok daha merkezi bir konum kazanmıştır. Şurası açıktır ki; kendini tanımlarken ne olduğuna dair söylediklerin kadar önemli bir ikinci husus da ne olmadığına dair söylediklerindir. Batı'nın ne olmadığına dair söyledikleri ise, Batı-dışı toplumlar hakkında söyledikleri ile özdeşleşmiş olup, bu toplumlar üzerine yaptığı tanımlar, tespitler ve yorumlar üzerinden okunabilmektedir.³⁷⁰ Bu durum, aynı zamanda, Batı-dışı toplumların tarihlerine yönelik araştırmaların istikametini ve ortaya çıkan metinlere yansıyan imajı da doğrudan etkilemiş ve şekillendirmiştir.³⁷¹

Öteki, hangi toplumun mensubu olursa olsun, onun Batı'nın bakış açısına göre konumlandırılacağı yer, Romalılar ve barbar kavimler örneğinde olduğu gibi, merkezdeki çemberin dışında bir yerdir. O, merkezdeki esas yapının dışında bir yere konumlandırılması yanında, ideal olanı temsil eden merkeze benzediği oranda makbul sayılmış; merkez ile uyuşmayan tüm değerleri ve özellikleri ise

³⁶⁹ Askeri ve siyasi hâkimiyete dayanarak kurulmuş olan *sömürge* yapılarının ve *sömürgecilik* kavramının ortaya çıkması, bahsedilen acı sonuçların en başta gelenidir. Konu hakkında okunabilecek temel eserler için bkz.: Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, E Yayınları, Çev. Halim İnal, 3. Baskı, İstanbul 2011; Albert Memmi, *Sömürgecinin ve Sömürgeleştirilenin Portresi*, Versus Yayınları, Çev. Şen Süer, 2. Baskı, İstanbul 2014; Aime Cesaire, *Barbar Batı Sömürgecilik Üzerine Söylev*, Çev. Güneş Ayas, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2007.

³⁷⁰ Batı'nın, Batı-dışı toplumlara uyguladığı bu sistemli bakış ve tanımlama faaliyeti, Edward Said tarafından *Oryantalizm* olarak kavramlaştırılmıştır. Oryantalizmin en önemli özelliklerinden biri, Said'e göre şudur: "*Oryantalizm dıştanlık üzerine irat edilir, yani şair olsun yahut âlim olsun, Oryantalist Doğu'yu konuştuğu, tasvir ettiği, sırlarını açığa vurduğu zaman bu Batı'yadır ve Batı içindir. Doğu ile ilgisi sadece Doğu'nun kendisinin söylemekte olduğu şeylerin birinci sebebi olmasında yatar. Söylediği ve yazdığı şey, söz ya da yazı olması hasebi ile Oryantalistin gerek varlıksal gerek ahlaki bir gerçek olarak, Doğu'nun dışında olduğunu göstermek kastını taşır.*" Edward Said, *Oryantalizm*, s. 43.

³⁷¹ *Öteki* üzerinden kendini inşa etmek kökenleri Herodot'un *Tarih*'ine kadar uzanan bir yoldur. Herodot'ta Atinalının hikâyesini anlatırken onun ötekisi olan İskit'in hikâyesine başvurarak ve onu kullanarak bunu yapmıştır. François Hartog, *Herodotos'un Aynası Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Emin Özcan, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 45.

otantikleştirilerek böylelikle uçlaştırılmıştır. Batı karşısında idealin asimetric bir yansıması olarak tezahür ettirilen Batı-dışı toplum; Batı'nın kendisi üzerinde uygulayacağı tasarruf haklarının (ki bunların en basiti dahi zulüm olarak kabul edilmelidir) meşrulaştırılması için kullanılmıştır.³⁷²

Batı, siyasi, askeri ve son aşamada iktisadi hâkimiyetinin hem bir sonucu hem de destekleyici unsuru olması itibarıyla, üzerinde nüfuz sahibi olduğu toplumlara entelektüel bağlamda da hâkim olmayı, bir amaç haline getirmiştir.³⁷³ Batı-dışı toplumlara yöneltilen bu bakışın sonunda ortaya çıkan Doğu; özünde olduğundan çok daha farklı bir halde tanımlanmış ve yansıtılmış, Said'in tabiriyle *oryantalize edilmiş* bir doğudur.³⁷⁴ Said'e göre; bu hareketin temelinde yatan en önemli unsur güçtü. Batı; kendisini “*Tanrı'nın eski dünyaları yarattığı gibi o da yeni dünyalar yaratan seküler bir yaratıcı*” konumunda görmekte, bu düşüncenin verdiği motivasyonla doğu üzerinde gücünü uygulamaktan çekinmemekteydi. Böylece Batı; arzu ettiği güce ve dolayısıyla Batı-dışı dünya üzerinde kullanacağı etkinliğe; bu dünyadan sağlayacağı menfaate ve neredeyse sınırsız otoriteye kavuşmuş durumdaydı.³⁷⁵

Bu noktada Said'in Batı'nın yüzyılları aşan bir zaman diliminde ürettiği metin yığınları içinden titizlikle çalışarak gösterdiği Batı'nın çıkarlarına ve ihtiyaçlarına göre kurgulanan bir Doğu olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız. O, oryantalistler üzerine yaptığı bir tespitinde; oryantalistin Doğuyu taklit

³⁷² Burada hedef alınan açık şekilde *Batı'nın medeniyet götürme* argümanıdır. Arka planında Batılı devletlerin iktisadi çıkarlarının yattığı açık olan bu söylem, tarih boyunca Batı-dışı toplumlar üzerinde kullanılmıştır. Bu argümanın içinde yaşadığımız dönemdeki tezahürü ise ABD'nin askeri gücünü de kullanmak pahasına uyguladığı *demokrasi götürme* misyonunda kendisini göstermektedir. 2003 yılında başlayan askeri operasyondan günümüze Irak'ta; bağımsız bir aktivist kuruluş olan IBC'nin verilerine göre, müttefiklerin uyguladığı bombardımanlar ve sivillere yönelik intihar saldırıları ve diğer şiddet olaylarında ölen sivillerin sayısı 288.000'i aşmış durumdadır.

<https://www.iraqbodycount.org/> (Alındığı tarih 02.05.2018; 12.42)

³⁷³ Batı bu hâkimiyeti, bilgiyi sadece kendisinin üretip kullanmasına yardımcı olacak şekilde bir tekel oluşturacak biçimde tanımlıyor ve kendi tanımlarını Batı-dışına kabul ettirebiliyor olmasına borçludur. Bu konuda eleştirel bir tavır alan çalışmalar için bkz.: Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, İz Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul 2011; Paul Feyerabend, *Yönteme Karşı*, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017.

³⁷⁴ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 174.

³⁷⁵ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 201-203.

edebileceğini fakat doğunun bunu yapma becerisinin olmadığını bu imkânın kendisine tanınmadığını söylemiştir. Dolayısıyla oryantalistin ortaya koyduğu düşüncenin gerçekte tek taraflı bir anlatım demek olduğunu ve üretilen bilgi yığınının Doğu için değil sadece Batı için faydalı bilgiler sağladığını belirtmektedir.³⁷⁶ Bu durum aynı zamanda Doğu'ya karşı Batı'nın üstünlüğüne işaret eden bir hiyerarşinin de kurulduğunu alt metninde örtülü olarak söyleyen bir düşüncedir. XX. yüzyıla gelindiğinde de, Oryantalizmin bu hareket tarzında bir değişiklik olmamış, bu düşünce Batılı entelektüelin zihninde daha da derinleşerek³⁷⁷ Said'in ifadesiyle “*resmi kalıplar içinde kendisini sürekli olarak üreten (yenileyen ve yeni coğrafyalardaki farklı koşullara adapte eden) bir sistem haline dönüşmüştür.*”³⁷⁸

Said'in ortaya attığı ve temellendirdiği Oryantalizm kavramı, Doğu-Batı ilişkilerine yeni bir perspektif açmış ve Said'i takip eden yıllarda yapılan birçok çalışmayı derinden etkilemiştir. Özellikle, alternatif tarih görüşlerini ortaya koymaya ve savunmaya çalışan *bağımlılık okulu* (Samir Amin, Immanuel Wallerstein vd.) ve *maduniyet çalışmaları* (R. Gutha, Partha Chatterje vd.) tarih yaklaşımlarını etkilemiştir.³⁷⁹ Onun Oryantalizm ile birlikte sağladığı en büyük başarı, hiç şüphesiz, kalemi elinde tutan özne tarafından, ötekinin ortaya konuluşu hakkında yaptığı tespitler ve bu tespitler üzerinden; okuyucunun, metin ve bilgi üreten özne (Batı) ile araştırmanın konusu durumuna indirgenen nesne (Doğu) arasındaki hiyerarşik ilişkiyi fark etmesini sağlamak olmuştur.³⁸⁰ O, Batının hâkimiyet sahasının, entelektüel alanda kendisini nasıl var edip kurumsallaştırdığını anlatan önde gelen düşünürlerden biri olmuştur.

³⁷⁶ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 261.

³⁷⁷ Bu noktada Said oldukça keskin bir değerlendirme yapmış ve *Doğu'dan bahseden her Avrupalının ırkçı, emperyalist ve milliyetçi olduğunu* iddia etmiştir. Edward Said, *Oryantalizm*, s. 323. Bana göre, bu değerlendirme gerçekten uzak ve akıl değil duygular ekseninde yapılmış abartılı bir yorumdur. Aynı Said'in, abidevi eserini “*Oryantalizmin karşısına Oksidentalizmi koymak doğru olmayacaktır*” yargısı ile bitirdiği de hatırlanacak olursa; Batı karşısında, Batı'nın Batı-dışı toplumlara karşı menfi tutumunu ortaya koyan kilometre taşı kabilinden bir çalışma olan Oryantalizmden sonra, Said'in bir dilemma içinde kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Edward Said, *Oryantalizm*, s. 513.

³⁷⁸ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 315.

³⁷⁹ İbrahim Şirin, “Genel Tarih Anlayışları”, s. 115-116.

³⁸⁰ Catherine Hall, “Edward Said”, *History Workshop Journal*, Oxford University Press, S. 57, İlkbahar, 2004, s. 245.

Batılı entelektüel hâkimiyetin en önemli unsurlarından bir tanesi ise tarih sahasında kurulan üstünlüktür. Batı, ötekini tanımlayarak ona bir imaj belirlerken, süreçte ötekinin tarihi hakkında da araştırıp yazarak, hâkimiyetini tarihsel bir temele oturtma gayreti içine girmiştir. Bunu başarabilmesindeki en büyük pay ise şüphesiz Batılı felsefecilerin tarih üzerine sordukları sorular ve ürettikleri cevaplar vasıtasıyla bir tarih felsefesi geliştirmeleri ve geride kalan tarihçi/araştırmacı kesimin bu yorumlardan beslenmesidir. Böylelikle geçmişin bilgisi, hanedanların elinde bir propaganda unsuru olmaktan çıkarak, milletler arası bağlamda mermileri tarihsel argümanlar olan bir silah haline dönüşmüştür. Bu anlamda, Avrupa'nın modern döneminde, Batılı tarihçileri tarih üzerine düşünceleriyle etkileyen en önemli isim ise Alman *Georg Wilhelm Friedrich Hegel* (1770-1831) olmuştur.

Hegel, tarih felsefesini inşa ederken bunu kendisinden önceki düşünürlerin attığı temeller üzerinde yapmıştır. Herder, Schiller, Fichte, Schelling, onun etkilendiği önemli isimlerdir. Hegel, kendisinden önce ortaya konmuş olan düşünce yığınını damıtarak ortaya özlü bir tarih felsefesi çıkarmaya muktedir olmuştur.³⁸¹ Kendisinden önceki filozoflarca dile getirilmiş ve kendisince sistemleştirilmiş tarih felsefesi sayesinde O, *Alman İdealizmi*³⁸² düşüncesinin de en önemli düşünürü haline gelmiştir.³⁸³ Hegel, tarih düşüncesinin temeline özgürlük içinde ilerleme anlayışını

³⁸¹ Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, s. 159.

³⁸² Çağdaş dönem tarihyazımı içinde önemli bir unsur olan Kemalist tarih yazıcılığına yönelik analizinde Ersanlı, Alman idealizminin, pozitivism ve romantizme ek olarak Kemalist tarih düşüncesini oluşturan üçüncü bir fikri temel olduğunu söylemektedir. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 39 vd. Ancak bu yargı hatalıdır ve dönem tarih düşüncesini doğru anlamak için yeterli değildir. Ne Kemalist tarihçilerin ne de çağdaş dönem paradigması içinde yer alan diğer tarih yazıcılığı pratiklerinin hiçbiri Alman idealizmini benimseyecek felsefi/düşünsel altyapıda değildir. Üstelik II. Bunalım dönemi içinde etkisini arttıran Batı ile temas neticesinde pozitivism (bilimsellik anlayışı içinde) ve romantizmin (edebi akımlar vasıtasıyla) Türk aydınca benimsendiği gibi Alman idealizmini ve sonrasında ortaya çıkan Alman Tarih Okulu'nu benimsetecek bir kaynak da olmamıştır. Bana göre Ersanlı'nın çağdaş Türk tarihyazımının köklerine idealizmi de yerleştirmesi; onun, tezinde milliyetçilik ile bir hesaplaşma içine girmesi ve Alman idealizminin XX. yüzyılda siyasette ortaya çıkardığı vahşi yapı (Nazizm) ile tek partili dönem Türk yönetimi arasında bir özdeşlik kurma gayretidir. Döneme dikkatli bakılacak olursa; çağdaş dönemin temelinde yer alan üçüncü fikir akımının tarafimca ortaya konulmaya çalışılan *tepkisellik* düşüncesi olduğu görülecektir.

³⁸³ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 122.

koyarken tarihin öznesi olarak ise dünya tinini (Tanrı) belirler.³⁸⁴ İlerlemeci bir zihniyetin hâkim olduğu bu sisteme göre tarih içinde insanlığın hedefi özgürlük bilincine ve tanrısal birliğe aynı anda yönelmedir.³⁸⁵

Hegel'e göre tarih yazıcılığının başlaması, insanın geçmişine duyduğu anımsamanın toplum hayatı içinde geçmişe dair bir bilince, akabinde tarih bilincine dönüşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu düşünceye göre tarihin konusu da bireyler ya da bireye dair şeyler değil kamusal geçmiştir.³⁸⁶ Ona göre yalnızca devlet kurmuş halkların tarihinden bahsetmek mümkündür.³⁸⁷ Bu düşüncenin ortaya çıkardığı ve çalışmamızın bu bölümü için önemli olan bir sonucuna göre; Hegel'in tarih felsefesi Afrikalılar, Asyalıların bir kısmı ve Slavlar gibi bazı Avrupalı toplulukları hem tarihsiz hem de dünya tarihi içinde önemsiz bir konumda bırakıyor olmasıydı. Sadece bazı Asyalı milletler ve Avrupalıların büyük kısmı tarihin içinde sayılıyorken, Avrupa da tarih yolunun daha ileri ucunda, daha ayrıcalıklı bir konumda duruyordu.³⁸⁸ Bu anlayışın ortaya çıkardığı sonuçlardan bir tanesi ise tarih düşüncesine etnosentrik bakış; bir başka ifadeyle Avrupamerkezci tarih düşüncesi olmuştur.

Avrupamerkezci³⁸⁹ tarih görüşü Batı'nın yukarıda anlatılan entelektüel hakimiyeti sonunda gelişen ve Batılı tarihçilerce de kanıksanmış ve içselleştirilmiş

³⁸⁴ “Tanrı dünyayı yönetir: onun yönetiminin içeriği, planının ortaya konulması dünya tarihidir. Bunu kavramak tarih felsefesinin ödevidir.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, 2. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 82.

³⁸⁵ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 128-129; Hanefi Macit-Alper İplikçi, *Tarih Felsefesi*, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 82 vd.

³⁸⁶ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 130-131.

³⁸⁷ Hegel, *Tarihte Akıl*, s. 116.

³⁸⁸ Woolf, Hegel'in bu yaklaşımının, özellikle postmodern çağda, Avrupamerkezcilik ve Oryantalizm kaynaklı eleştirileri adeta bir paratoner gibi üzerine çektiğini söylemektedir. Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 415. Bu yaklaşımı daha net görebileceğiniz bir çalışma için bkz: Eric Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, Çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

³⁸⁹ Avrupamerkezçiliğin en sert eleştirisi konuya Marksist bir perspektiften bakan (kendisinin söylediği üzere tezi Marksın “yabancılaşma” kavramı üzerine oturtulmuştur) ve en başta siyasi-ekonomik etkilerini ortaya koymaya çalışan Samir Amin'den gelmiştir. Ona göre de; *Avrupamerkezçilik, gezegende yaşayan hiçbir halkın tam anlamıyla kurtulamadığı sınırlı bir bakış açısından ibarettir. O, Avrupamerkezçiliğin eleştirisine girişmenin özgürlük, eşitlik, kardeşlik değerlerini geliştirecek sosyalist bir geleceğe yönelen açık bir tarih anlayışını benimsemek anlamına geldiğini* söylemiştir. Samir Amin, *Avrupamerkezçilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 13, 27-28. [Kalın olarak yazılmış kelimelerde vurgular bana aittir.]

olan, tarihe kendisi merkezli bakma durumudur. Özellikle, dünya tarihleri içerisinde ve Batı’da kaleme alınan Batı-dışı toplumların tarihlerinde, Avrupamerkezcilik sıkça rastlanılabilen bir durumdur. Avrupamerkezci bakışa göre adeta “*Doğunun tarihine bir yokluklar alanı olarak Avrupa tarihinin üstünlüğünü kanıtlamak için sahnelenmiş bir oyunda, bir figüranlık görevi verilmiş gibidir.*”³⁹⁰ Buna göre, Avrupa’nın üstünlüğü “özel” yanını ortaya koymak için kıyaslanacak sıradan bir imge olma payesi Batı-dışı toplumlara biçilmiştir. Böylece, Batı’nın üstünlüğü fikrinin akla yatan, makul ve tabii bir düşünce olduğu görüşü de Batı-dışı toplumlara benimsetilmeye çalışılmıştır.³⁹¹

Avrupamerkezciliğin ve bu kavram ekseninde şekillenen tarihçiliğin sömürgecilik anlayışını meşrulaştırma yolunda kullanılıyor oluşu ile tarihin Batı’da bir bilim olarak tanımlanması arasında bir koşutluk da kurulabilir. Ayhan Bıçak, bu noktada ilerlemeci anlayışın kilit bir noktada durduğuna işaret etmektedir. Ona göre Avrupamerkezci bir biçimde biçimlenen ve büyüyen tarihçilik, ilerleme kavramından, ilerlemiş üstün uluslar ve ilerlememiş geri halklar ayrımını üretmiştir. Bununla birlikte, ilerlemiş toplumların ilerlememiş toplumların kaderini belirleme hakkı olduğunu da savunan Avrupamerkezci bakış; sömürgeciliğin Avrupalılara özgü bir hak olduğunu ve meşru kabul edilmesi gerektiğini, öte yandan, Batı-dışı toplumların (ötekinin) kimliksizleştirilip değersiz ve etkisiz hale getirilmelerinin de olağan olduğunu, bilim olarak tanımladığı tarihe söyletmiştir.³⁹²

“Öteki” içerisinde gelen tarihçilerin ise Batı’nın entelektüel tahakküme dayanan bu tarih görüşüne karşı geliştirdikleri araç, tepkisel tarihtir. Böylelikle öteki

Amin’in, Batı eleştirisine başlarken bile Fransız Devrimi’nin sloganını kullanmak zorunda kalması ve tezlerinde de yine bir Batılı düşünür olan Karl Marks’a dayanıyor oluşu, Batı’nın, ne kadar sakınılmaz biçimde düşünce dünyamızın içinde olduğunu göstermesi bakımında çarpıcıdır.

³⁹⁰ Huricihan İslamoğlu, *Neden Avrupa Tarihi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 13.

³⁹¹ Fatma Beritan-Ahmet Şimşek, “Tarih yazımında Avrupamerkezciliğin İzleri”, *Türkiye’de Tarih yazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 307. Burada, Batı’nın üstünlüğü fikrinin bir yandan Batı toplumu içinde yetişmekte olan yeni nesillere de sistematik olarak aktarılmakta olduğunu da altı çizilmelidir. Konu ile alakalı Anglo-Amerikan dünyada kullanılmakta olan tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik ve Batı’nın tabii üstünlüğü fikrini inceleyen bir çalışma için; James Morris Blaunt, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupamerkezci Tarih*, Çev. Serbun Behçet, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 22 vd.

³⁹² Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 9-11.

içinden gelen tarihçi; kendisini merkeze konumlandıran Batılı öznenin, ötekisini nesneleştirmesine ve tarihini kaleme almasına itiraz etmeye çalışmıştır. Tarih inşasında amaç, önce anlamak ve sonra anlatmak değil, *tarihi gerçekliğin* Batı'nın tezlerindeki gibi olmadığını savunmak olmuştur. Çağdaş dönem Türk tarihyazımında; pozitivism metnin şekli bilimselliği için gerekli araçları sağlarken romantizm konuların belirlenmesinde ve üslupta etkili olmuş; tarihyazımının arkasındaki fikrî temellerin üçüncü sacayağı konumunda olan tepkisellik ise tarih metnine, örtük bir amaç, bir hedef göstermiştir.

Tarihçinin niyetinin metnin gidişatını belirleyen bir numaralı etken olduğu kabul edilirse; itirazlar ve tepkilerin yapılan işin merkezine yerleşerek metni yönlendiriyor olması daha anlaşılır hale gelebilir. Bu noktada, postmodern tarih düşüncesinin önemli teorisyen ve uygulayıcılarından biri olan Keith Jenkins tarafından yıllar önce ortaya atılmış bir iddia oldukça önemlidir. Jenkins, kendisinden tarih nedir sorusuna bir cevap vermesi istenirse bu soruya vereceği cevabın, sorulan sorunun yanlış olduğu ve asıl sorunun *ne için/kim için tarih* olması gerektiği şeklindedir.³⁹³ Burada, Jenkins'in de dayandığı ve tarafımdan da kabul edilip ısrarla vurgulanmak istenen nokta, tarih metninin, tarihi gerçeklikle değil metni kaleme alan tarihçiyle adeta göbekten bağlanmışçasına ilgili olması durumudur.³⁹⁴ Tarih metninden önce *tarihçi* vardır.³⁹⁵

³⁹³ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, s. 42.

³⁹⁴ *Tarihin öznelliğine* yapılan vurgular ile ilgili tarih nedir sorusu etrafında düşünüp cevap aramış düşünürlerden pek çok farklı atıf verilebilir: Bu noktada Carr; *Tarih, tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur* tanımını yaptıktan sonra, **tarih yorumdur** deme yürekliliğini göstermiştir. Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, s. 33-41. Benzer şekilde John Tosh da, *Tarihin yeniden yaratılması doğrultusunda kaleme alınmış hiçbir eser, araştırmacının benimsediği değerlerin etkisini taşımaktan kurtulamaz*, demektedir. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 27. O, böylelikle, tarihçiye hayatı boyunca aldığı eğitim ve daha da önemlisi içine fırlatıldığı kültür ortamının ona yüklediği değerlerden ari bir tarih metni kaleme alamayacağını söylemek istemiştir. Iggers, *değerlerden ve ideolojiden azade bir tarih metninin yazılmasının mümkün olmadığını* söyleyerek, tarihçinin öznelliğinin aslında toplumların kendilerine ve dışarıya bakışlarının öznelliği de demek olduğunu vurgulamıştır. Georg Iggers, “20. Yüzyılda Tarihyazımı-Açılış Konuşması”, s. 16. John Arnold ise; tarihçinin görevinin *yalnızca ne olduğunu anlatma değil aynı zamanda olan şeyin ne anlama geldiğini de açıklamak* olduğunu söyledikten sonra; “*Tarih kanıtlara, yani üzerine kurulu olduğu gerçeklere uygun olması gerektiği için gerçektir; öyle değilse de gerçeklerin niye yanlış olduğunu göstermek ve onları yeniden kurgulamak zorunda olduğu için. Ama aynı zamanda tarih bir öyküdür, çünkü o, gerçekleri daha geniş bir bağlamın ve ya anlatının içine*

Tepkisel tarihin çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde oldukça güçlü bir yeri bulunmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında, ilk söylenmesi gereken, köklerinin çağdaş dönem öncesindeki bunalım dönemine kadar uzanıyor oluşudur. İkinci olarak ise, çağdaş dönemin ilk yıllarında özellikle etkili olmuş olan Kemalist tarih pratiğinin, çok güçlü bir tepkisellik içermesidir. Bu durum pratiğin, sonrasında ortaya çıkan diğer tarih pratiklerini etkilemesini beraberinde getirmiştir.

Tepkisel tarihyazımının ilk örneği sayılabilecek eser, Mustafa Celalettin Paşa tarafından kaleme alınmış olan *Eski ve Modern Türkler* adlı tarih kitabıdır. O zamana kadar, içeriye yönelik söylem üreten Osmanlı tarihçiliği/tarihçileri, ilk kez mesajının hedefi doğrudan Batı olan bir tarih üretmek durumunda kalmıştır. Eserine başlarken önsöz kabilinden küçük bir not da düşen Paşa, çalışmayı kaleme almasının sebebinin *Türkleri savunmak* olduğunu açık şekilde belirtmiştir.³⁹⁶ Eser’de, Paşa tarafından ortaya atılan, Türklerin Asya kökenli değil Avrupalı ve beyaz ırktan gelme bir millet olduğunu ve Osmanlı Türkleri ile Asya’da ki Hunlar ve bugün Türk oldukları kabul edilen diğer topluluklar arasında bir bağ olmadığını iddia eden Turo-Aryan teorisi savunulmaktadır. Arda Odabaşı, Paşa’nın metnini kaleme alırken amaçladıklarını dört maddede sıralamıştır; (1) Türklerin dünya tarihindeki rolleri ve önemini saptamak, (2) isyan eden Balkan milletleri ile Türklerin aynı ırktan olduğunu göstermek ve böylece Osmanlılık fikrine tarihi temeller bulmak, (3)

yerleştirirken yapılan **bir yorumdur**. Tarihçiler sizi veya kendilerini bir şeye inandırmak için öyküler anlatırlar. İkna yöntemleri kısmen gerçeğe dayanır. [Yaşanmış gerçekliklerden beslenir.] Yani onları uydurmaz ya da olduğundan farklı bir biçimde yansıtmazlar ama kısmen de geçmiş hakkında ilginç, bütünlüğü olan ve yararlı **bir anlatı** yaratırlar. Oysa **geçmişin kendisi bir anlatı değildir**. (...) Geçmiş yeniden canlanıp günümüze gelince, çok güçlü bir yer haline gelir. Tarih hakkında düşünmek kısmen de **ne ya da kim için** yazıldığını düşünmek anlamına gelir.” diyerek inşa edilen anlatı fikri üzerinden inşa edenin rolüne de dolaylı bir gönderme yapmıştır. John Arnold, *Tarih*, s. 20-27. [Kalın olarak yazılmış kelimelerde vurgu bana aittir.]

³⁹⁵ “**Tarihten önce tarihçiyi inceleyiniz**. Tarihçiyi incelemeyen önce de onun tarihi ve toplumsal çevresini inceleyiniz. Tarihçi bir birey olarak aynı zamanda hem tarihin hem de toplumun bir ürünüdür.” Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, s. 60. [Kalın olarak yazılmış kelimelerde vurgu bana aittir.]

³⁹⁶ Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, s. 41. Örneğin metnin bir başka yerinde Paşa; Fransız politikacı Casimir Delamarre’nin Fransız Senatosunda yaptığı konuşmasına gönderme yaparak, onun, *Türklerle Rusların tarih ders müfredatlarında Avrupalı Aryan ırk ailesinden çıkartılıp Asya’nın barbarlığını temsil eden ırk ailesi içinde sayılması* teklifini eleştirir. Paşa, Delamarre’ye cevap vermek amacıyla yazdığını söylediği; tarih ve etimoloji temelli uzun bir bölümde Türklerin Aryan köklerini ispat etmeye çalışmıştır. Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, s. 179-225.

Avrupalıların ırkçı teorilerine itiraz etmek ve (4) Türklerin de aslında Avrupalı olduklarını göstererek Osmanlı ile Batı dünyası arasındaki ilişkileri pozitif yönde arttırmaya çalışmak.³⁹⁷

Mustafa Celalettin Paşa, yaşadığı dönemde tarihyazıcılığında büyük etki yapamamış olsa da özellikle cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte, Kemalist yönetimin tarih düşüncesini belirlemede önemli pay sahibi olduğu söylenebilir. Dönemin resmi tarih tezi olan Türk tarih tezi ile Paşa'nın Turo-Aryan teorisi temelde birbiriyle oldukça önemli ölçüde örtüşmektedir. Tezler arasındaki en büyük fark ise, Kemalist döneme gelindiğinde Asya'ya ve Asyalı geçmişe dair (bölgeye dair mevcut bilgilerinde artması neticesinde) benimsenen daha kapsayıcı bir anlayıştır. Bu noktada, Türk tarih tezi de, Asya'da yaşayan Türklerin beyaz ırkın o coğrafyadaki temsilcileri olduğunu söylemektedir.³⁹⁸

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken ilk nokta; çağdaş Türk tarihyazımının da başlayacağı sürecin şafağında (bu olay Türk Tarih Tez'inin de içinde doğup geliştiği önce Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti sonraki ismiyle Türk Tarih Kurumu'nun ortaya çıkışıdır) bir kurucu mite ihtiyaç duyulması ve Afet İnan'ın lise öğrenimi sırasında yaşadığı bir diyalogun, tetikleyici/kurucu olay olarak öne çıkartılması hadisesidir.³⁹⁹ Görüldüğü gibi Afet Hanım'ın karşı karşıya kaldığı bu durum üzerinden, tarih anlayışında yapılan köklü değişiklik temellendirilirken; Batılı tezler ve Batılı tezlere verilmek istenen/verilmesi gereken cevap merkeze alınarak, tepkisel bir tavır içine girilmiştir.

Kemalist tarih pratiğinin tepkisel bir tarih düşüncesine dayandığını ortaya koymak için müracaat etmemiz gereken temel metin ise; 1931 yılında Türk Tarihinin

³⁹⁷ Arda Odabaşı, "Mustafa Celalettin Paşa ve Eski ve Yeni Türkler", *Eski ve Modern Türkler*, s. 27.

³⁹⁸ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 27.

³⁹⁹ Afet Hanım anılarında, 1928 yılında Notre Dame de Sion okulunda tahsiline devam ederken, ders için kullanılan coğrafya kitabında; Türklerin, sarı ırka mensup ve ikinci sınıf bir millet olduğu ve ikinci olarak, kendilerine okulda okutulan tarih metinlerinde Türkler hakkında barbar ve istilacı bir kavim olarak bahsediliyor oluşundan duyduğu üzüntü ve kızgınlığı Mustafa Kemal Paşa'ya anlatması ve Paşa'nın buna mukabil verdiği "Hayır, böyle olamaz. Bunlar üzerinde meşgul olalım." cevabının Türk tarih tezinin ortaya atılmasında etkili olduğunu söylemektedir. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yay. Haz. Arı İnan, İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2014, s. 256-257.

Tetkik Cemiyeti azaları içerisinde seçilen bir komisyon tarafından hazırlanan ve devlet matbaasınca çoğaltılıp liselerde yardımcı ders kitabı olarak da kullanılmış olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmadır. Semavi Eyice'nin görüşüne göre metin, başından sonuna bir Türk tarihini kaleme alma projesinin ilk denemesi olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁰ Böylece Türk tarih tezi de, Türk tarihinin bütünü kuşatabilme kabiliyeti ile birlikte entelektüel dünyaya sunulmak istenmiştir. Çalışmanın hemen başına eklenen *bu kitap niçin yazıldı* başlıklı bölüm tam da bahsedilen tepkiselliği gözler önüne sermektedir. Bu kısım, “*Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür*” şikâyeti ile başlamaktadır. Buna karşın kitabın yazılmasıyla birlikte “*bütün dünyada tabii mevkiini istirdat eden ve bu şuurla yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmak*” gayesinin gerçekleştirileceği söylenmektedir.⁴⁰¹

Kemalist pratik içinde son derece merkezi bir yeri olan tepkisellik, çağdaş dönem boyunca, diğer tüm tarih pratiklerinde daima tarih metinlerine içkin şekilde varlığını korumuştur. Bu durumun, çoğu kez gözlerden kaçırılan önemli bir sebebinin, 1911 yılında Trablusgarp Savaşı ile başlayan muharebeler silsilesinin 9 Eylül 1922’de Büyük Taarruz ile son bulana kadar on bir yıl boyunca kesintisiz sürmesi; Anadolu’nun 1919-1922 yılları arasında Yunan işgaline maruz kalması; İngiliz, Fransız ve İtalyanların başta payitaht İstanbul olmak üzere Türkiye’nin pek çok önemli noktası işgal etmiş olduğu gerçeğinin unutulmamasında yattığını düşünüyorum.⁴⁰² Öyle ki savaş ve özellikle işgal olgusunun yarattığı derin sarsıntı, bu hadiselerden bizzat etkilenmiş olan tarihçilerin ve takip eden ilk birkaç neslin tarih metinlerine, bu tarihçiler hangi düşünceden olurlarsa olsunlar, tepkisellik olarak yansımaları doğal ve anlaşılırdır.

⁴⁰⁰ Semavi Eyice, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Bellekten*, C. XXXII, S. 128, s. 514.

⁴⁰¹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (Tıpkıbasım), s. 1.

⁴⁰² Can Tankut Esmen, *Tek Parti Dönemi Tarihçiliğinde Avrupa Hunları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 68.

B. Yöntem Problemi

Yöntem; Ayhan Bıçak tarafından “*ele alınan herhangi bir konuda, güvenilir sonuçlar elde etmek için uygulanan plan ya da gidilen yol*” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımına ek olarak Bıçak, hangi alanda araştırma yapılıyor olursa olsun; yöntemin, aklın bilgi üretmek ve sorunları çözmek için takip ettiği yol olarak da tanımlanabileceğini söyleyerek, merkeze insan aklının çalışma tarzını çekmiştir. Dolayısıyla, yöntem, bilimin ve araştırmanın farklı dalları arasında (doğa bilimleri, kültür çalışmaları, teoloji gibi) bir ortak payda olarak tespit edilmiştir.⁴⁰³ Yapılacak olan araştırmanın ilk koşulu doğru bir yöneme tabi olarak yapılıp yapılmadığına bağlıdır denilebilir.⁴⁰⁴

Yöntemi, özelde ise tarih çalışmalarında izlenen yöntemi anlayabilmek için onun yapısını daha anlaşılır kılmak zorundayız. Yöntem, Bıçak’ın tanımladığı gibi, kendi içerisinde üç aşamalı bir yapı olarak betimlenebilir. Bunlardan ilki yöntemde izlenen akıl yürütme tarzıdır. Bu, yöntemi, en dışarıdan kuşatan özelliği olarak sayılabilir. Bir sonraki halka da ise yöntemin teorik çerçevesini de çizen bilimsel yöntem kavramı bulunmaktadır. Bilimsel yöntem halkasının içinde de, her biri farklı disiplinlere ait olmak üzere özel saha yöntemleri bulunmaktadır. Saha yöntemleri ise, -tarih de bu noktada kendisine özgü yöneme kavuşur- *birbirlerinden bağımsız araştırma alanlarında bilgiler elde etmek için özelleştirilen yollar* olarak tanımlanabilir.⁴⁰⁵

Yöntem, araştırmacının yaptığı çalışma içerisinde, kemer biçiminde tasarlanmış taş köprülerin tam merkezinde yer alan, mimarideki adı üzengi taşı olan ve halk arasında daha yaygın biçimde kilit taşı olarak bilinen unsura benzetilebilir. Bu taşın varlığı nasıl köprüyü ayakta tutabiliyorsa; ancak yöntemin doğru biçimde uygulanmış biçimde var olması yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulan çalışmayı ayakta tutabilir. Bu noktada yöntem, araştırmaya, tenkit edilebilme imkânı,

⁴⁰³ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 133.

⁴⁰⁴ Bu noktada, mahkemeye yapılan çeşitli başvuru ve itirazların öncelikle usule (yöneme) uygunluğunun incelenmesi esas üzerine görüşmeye sonra geçilmesi, günlük hayatta yöntemin yerine bir örnek olarak akla getirilebilir.

⁴⁰⁵ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 135.

iç tutarlılık ve ikna edebilirlik sağlarken böylece çalışmayı yöneltilecek eleştiriler karşısında ayakta kalabilecek sağlamlığa kavuşturmuş olur.

1. Tarihyazımı ve Yöntem Problemi

Tarihte yöntem, bilimsel yöntemin içinde tarih sahasına ait olan özel araştırma ve kavrama ve açıklama yollarını ihtiva eden müstakil bir alandır. Tarihin yönteminin kendi tarihine bakıldığında, tarih metninin inşa edilmiş sürecinde, üzerinde çok düşünülmeden uygulanmış da olsa⁴⁰⁶ nihayetinde bir sorun olarak ortaya atılışı Giambattista Vico'ya dayanmaktadır. O, Descartes'in bir bilim olarak kabul etmediği, sosyal bilimler araştırmaları ve özelde de tarihin bilimsel bir temele oturtulabileceği yolunda itiraz eden ve bir çalışma kaleme alan ilk isimdir. Ona göre insanın bilebilecekleri kendi yaptıkları ile sınırlıdır ve tarih bu bilginin araştırılıp ortaya konması demektir.⁴⁰⁷ Yazdığı eseri *Yeni Bilim*'de Vico, toplumların ortak bir tabiata sahip olduğunu iddia etmiş⁴⁰⁸, insanlığın tamamı için geçerli olan ilkeler tespit etmeye çalışmış ve bu ilkeler üzerinden toplumlara yöneltilecek açıklama girişimini de bilime uygun faaliyeti olarak kabul etmiştir. Bu noktada Vico, bir yöntem tartışması açarak tarihinin ortaya koyduğu verinin güvenilir ve nihayetinde bilimsel olması adına izlemesi gereken yolları göstermeye çalışmıştır.⁴⁰⁹ Ancak, görüşleri, her ne kadar yaşadığı çağ içinde yeni fikirler olsa da, fazla ilgi görememiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Örneğin; Herodotos, eserini kaleme alırken gördüklerinin yanında duyup işittiklerini de kaleme alıp mitlerle ve doğaüstü öğelerle süsleyerek derlemeyi tercih ederken, çağdaşı ve bir anlamda da ardılı sayılabilecek Thukydides ise eserini, olayları bizzat yaşamış olanların tecrübe ve gözlemlerine dayanan bir tanıklık etrafında inşa etmiştir. Böylece tarihin bu erken yazılı anlatılarında bile farklı yöntemler söz konusu haline gelmiştir. Yöntemdeki bu farklılık, günümüzde Herodotos'un **tarihin babası**, Thukydides'in ise **tarih biliminin babası** olarak anılması gerektiğini içeren bir tartışmaya da konu olmuştur. Arnaldo Momigliano, *Modern Tarihciliğin Klasik Temelleri*, s. 40-63. Antik çağdan kalan bu eserleri incelemek için bkz.: Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2010; Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, Çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul 2010.

⁴⁰⁷ Mustafa Cihan, "Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi ve İnsanın Doğası Sorunu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/3, 2015, s. 1342.

⁴⁰⁸ Sema Önal, "Giambattista Vico'da Sosyal Bilimlerin Temelleri", *Beytülhikme*, S. 6/2, 2016, s. 314.

⁴⁰⁹ Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, Çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2007, s. 136-143.

⁴¹⁰ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 95.

XIX. yüzyılda, tarihin bilim olarak kabul edilmeye başlanması, Aydınlanma zihniyetinin benimsediği temel kavramlardan bir tanesi olan ilerleme fikrinin öne çıkması ve tarihin ilerlemeyi ortaya koyabilecek elverişli bir disiplin olarak kabul edilmesinin sonuçlarından sayılmalıdır. İlerlemeci düşünce ortaya konurken, akademilerde ilk kadrolu tarih profesörleri, 1719 yılında Edinburgh’da, 1724’te ise Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde kürsü sahibi olmuşlardı. 1734 yılında Göttingen’de kurulan yeni üniversite de, kuruluşundan itibaren bir tarih bölümüne sahip olmuş ve Alman aydınlanma ve tarih düşüncesinin merkezi konumuna gelmiştir. Üniversitelerdeki gelişmeleri takiben XVIII. yüzyılın ilk on yılı, kısa ömürlü kalmış olan akademik tarih dergilerinin de ilk kez görülmeye başladığı dönemdir.⁴¹¹

Tarih, Batıda bir bilim olarak tanınması ve Ranke’nin görüşleri ve çalışmaları ekseninde profesyonelleşmesi sürecinde modern tarih biçimine dönüşürken esas kırılmayı yöntem üzerinde gerçekleşen değişimlerde yaşamıştır. Bu noktada; modern çağın gelişmekte olan bir başka önemli unsurları olan modern devlet ve modern millet kavramlarının tanımlanmasında tarihe duyulan ihtiyaç ön plana çıkmaktadır. Tarih kendisini modernitenin ihtiyaçlarına göre yapılandırmaya çalışırken; yazılı kanıtlar ve belgeler tarih yazıcılığında önem kazanmıştır. Özellikle de resmi belgelerin birincil öncelik kazanması, bilim olarak tarihin, hesap verilebilirlik-denetlenebilirlik üzerinden kendisini inşa etmeye çalışmasının sonucudur. Dönemin hâkim bilim anlayışının arkasında yatan düşünce olan pozitivizme tutunarak var olmak isteyen tarihçilik, doğa bilimlerindeki gibi bilimsel kesinliğe işaret eden bir yöntem ortaya koyup, onu izlemeye çalışmıştır.⁴¹²

Takip eden yıllarda, Batıda, tarihi gerçekliğe ulaşıp ulaşılamayacağına dair tartışmalar, tarih metinlerine bakışta yorum mefhumunu öne çıkartmıştır. Tarih metinlerini, salt kurgusal metinler olarak ele alan ve edebi metinlere yaklaştıran bu anlayışa göre, yapı sökülme vb. yöntemlerle metnin sonsuz sayıda anlamına ulaşma imkânı, tarih metodunun kendisi haline dönüşmüştür. Kıta felsefesinin XX.

⁴¹¹ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 319.

⁴¹² Ahmet Şimşek-Sibel Yalı, *Gerçekten Öyle mi Olmuş Post-Truth Zamanlarda Tarihin Temsili*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019, s. 22-23.

yüzyıldaki önemli isimleri; Heidegger, Foucault, Derrida ve Gadamer'in çalışmaları ile istikamet kazanan bu yönelim, tarih ve geçmiş kavramlarının, Woolf'un deyimiyle adeta *içini dışına çıkartmıştır*.⁴¹³ Bu noktada postmodern düşünce, tarihi geçmiş; *kendi başına ve kendisi için bir şey olarak tarihin ulaşamayacağı, kucaklayamayacağı, yekpare ve tam bir şekilde temsil edemeyeceği bir şey* olarak tanımlarken, tarihi geçmişe yönelen her tarihsel yorumun ise *yorumlayanın tarihi kendisine suç ortağı yapma maksadıyla kaleme aldığı metinler olduğunu* iddia etmektedir.⁴¹⁴ Bu noktada; postmodernitenin okur merkezli yorum anlayışının karşısına, yazar merkezli ve yazarın niyetini keşfetmeyi önceleyen anlayışı (benim savduğum düşünce de budur) konumlandırılan Umberto Eco; ikisinin ortasında bir metnin niyeti kavramını ileri sürerek, metni yorumlama yolunda üçüncü bir yol açmaktadır.⁴¹⁵

Çağdaş dönem Türk tarihyazımına bakıldığında ise yöntem; ele alınışı, kavranışı ve uygulanışı açısından sorunlu bir durumdadır.⁴¹⁶ Sorunun temelinde ise, yöntemin, geçmiş anlamayı öne çıkartacak bir unsur olarak anlaşılmıyor olması yatmaktadır. Türkiye'de tarihçi; geçmiş nasıl düşünmesi gerektiği, geçmiş günümüzde ve günümüzün sorularıyla inşa etmekte olduğu, anlatının ne olduğu, anlatısını nasıl kurgulayacağı, kendi düşünce ve değerler dünyasının kaleme aldığı tarih metnine ne ölçüde etki ettiği ya da etki edip etmemesi gerektiği gibi sorular üzerine fazla düşünmemektedir. Üstelik kendisine bu soruları sormasına imkân tanıyacak bir yöntem bilgisini edineceği eğitimi de alma şansı da oldukça sınırlıdır. Böylece tarih çalışmaları; bir soruya ve problemi işaret etmeye dayanan, bir tezi olan değil, geçmişin tarih çalışması olmaya layık görülen bir parçasını konu edinen, bir kesitin temelde betimlemeye dayanan hikâyesi haline gelmiştir.

⁴¹³ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 527-528.

⁴¹⁴ Emre Elmas, *Bir Savaş Romansı: Hatırlatma ve Unutma Arasında Çanakkale Savaşı*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 18.

⁴¹⁵ Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2013, s. 41.

⁴¹⁶ Ancak, tarihyazımında bir yöntem sorunu olduğuna işaret etmek, tarihyazımı alanında yapılmış çalışmalarda rastlanan bir durum değildir. Tarihyazımında Türkiye'de oluşan külliyatın öncü isimleri arasında olan, ne Mustafa Oral ne de Büşra Ersanlı kendi eserlerinde yöntem anlayışındaki soruna değinmişlerdir.

Türk tarihyazımının yöntem anlayışına göre; Türkiye’de yöntem denildiğinde, çoğunlukla sadece belgeyle girilen ilişkiyi inceleyen şekilci ve sığ bir yöntem kavramı anlaşılmaktadır. Belge ya da kroniklerin nasıl incelenmesi gerektiği, tarih metni içinde yerli yerinde nasıl kullanılacağı yöntem meselesinin baş sorunudur. İkinci olarak ise, metnin şeklen nasıl biçimlendirileceği, nasıl bölümlendirileceği, atıfların hangi usule göre yapılıp çalışmanın dipnotlandırılacağı gibi meseleler ele alınmaktadır. Böylelikle ortaya çıkacak çalışmanın şeklen belirli bir seviyede olması sağlanmış olurken, söylediklerinin, anlatmak istediklerinin, daha yüksek bir seviyeye çekilmesi adına hiçbir şey yapılmamış olur. Bu durumun en vahim sonuçlarından bir tanesi olarak, akademiye oldukça yaygın şekilde görülmekte olduğu söylenen *tezsiz tezler* işaret edilebilir.⁴¹⁷

Türk tarihyazımının karşı karşıya olduğu en büyük problem, yukarıda işaret edildiği gibi, tarihi metinleri hangi perspektiften olursa olsun, yorumlamaya açacak bir tarih anlayışının gelişmemesidir. Bu noktada; satır aralarında daha sonra tartışılmayan ve unutulmuş, bazı tespitler yapan Kurtuluş Kayalı, *tarihin bir yorum olarak anlaşılmadığı sürece tarihi gerçeklerin anlaşılmasının her erteleneceği ve belge merkezli tarihçiliğin tarihin kavranışını engelleyeceğini* söylemektedir. Ona göre tarih; ancak *düşünen insan zihniyetinin anlaşılması suretiyle* açıklanabilir. Buna göre Türk tarihyazımında eksik olan, tarihçiyi anlama adına hiçbir çalışma yapılmamasıdır. Türk tarihçiliğini anlamanın yegâne yolu da; yazdıkları metinlerden ziyade bizatihi tarihçilerin anlaşılmasından geçmektedir.⁴¹⁸

Yöntem üzerine düşüncenin bu minvalde gelişmesinin arka planında yatan temel neden ise *tarih belge ile yapılır* önermesidir. Bu, tarihçilerin kapıldığı büyük bir yanılsamadır. Çünkü tarih hakikatte belge ile değil geçmişten günümüze ulaşmış

⁴¹⁷ Tezsiz tezler kavramını akademi dünyasının gündemine getirerek eleştiren ilk isimlerden bir tanesi Hüsamettin Arslan’dır. O, bilim dünyasında oldukça güçlü şekilde yer aldığı tespitinde bulunduğu objektivizmi eleştirerek, eserin gerçek değerinin, yazarının mutlaka eserin içinde olması gerektiğine bağlamış ve esas olarak bunun bilimsel ve erdemli olan tutum olduğunu söylemiştir. Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, Paradigma Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2015, s. XI-XII; Mustafa Öztürk, “Akademik Dünya’da Tezsiz Tez Geleneğimiz”, <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/akademik-dunyada-tezsiz-tez-gelenegimiz-5764> (Alındığı Tarih: 13.05.2019; 17.10).

⁴¹⁸ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2011, s. 99-100.

izler ile yapılmaktadır. Bu izler, resmi bir evraktan yakalanabileceği gibi, maddi kültür kalıntıları⁴¹⁹ gibi pek çok farklı unsur içerisinde de bulunabilir. Önemli olan, bu izlerin tarihçinin zihninde damıtılması ve geçmişe dair, tutarlı ve ikna edici bir anlatının ortaya çıkarılmasıdır. Türk tarihyazımındaki yöntem probleminin kaynaklandığı nokta tam da burasıdır. Burada benimsenen yöntem, sorularını, o izlerden üretilen anlatının üzerine odaklayıp, anlatımı nasıl kurgulamalıyım/bunun yöntemi neler olabilir şeklinde soracağına; sadece belge üzerine odaklanıp, belgenin şeklen kullanımının nasıl olması gerektiği sorunu etrafında sıkıştırmaktadır. Kanımca yöntem belgeyi değil anlatıyı öncelermelidir. Aksi takdirde yöntem anlayışındaki eksiklikler bir yana, belge/kronik fetişizmi, dil fetişizmi, defteroloji⁴²⁰ gibi tali sorunlar da ortaya çıkmaktadır.

Çağdaş dönem Türk tarih yazıcılığında yöntem meselesini ele almak galesiyle yazılmış eserler sayıca sınırlıdır. Ancak, XXI. yüzyılın başlarından itibaren yöntem meselesini tüm boyutlarıyla ve alışlageldik anlayıştan farklı bir biçimde inceleyen çalışmaların ortaya çıkışı da gözlemlenmektedir. Dönemin yöntem anlayışını belirleyen sınırlı sayıda öncü çalışma içinde de dikkati çeken ilk husus, her yeni çalışmanın bir öncekinden ya da öncekilerden yoğun şekilde etkilenmiş olmasıdır. Bu durum, Türk tarih yazıcılığindeki, şekil odaklı yöntem anlayışının kemikleşmesinde büyük pay sahibidir. Bu noktada mevcut yöntem çalışmalarını ele alıp karşılaştırmalı biçimde inceleyerek değerlendirmek, çeşitli eleştiri ve tespitlerin temellendirilebilmesi adına elzemdir. Böyle bir denemenin ilk sonucu mevcut literatürü gözler önüne sermektir. Ancak bununla birlikte çağdaş dönem Türk

⁴¹⁹ Konu hakkında daha detaylı bilgi almak isteyenler için; Peter Burke, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2009.

⁴²⁰ Bu problemlerin mahiyetleri için bkz.: Ethem Eldem, "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak", *Cogito Tarihyazımı*, Ed. Teyfur Erdoğan, S. 73, Bahar 2013, s. 263-264; Oktay Özel, *Dün Sancısı, Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2012, s. 56-59. Şunu da belirtmek gerekir ki defteroloji, Oktay Özel veya Ethem Eldem için zayıf bir tarihçilik örneği iken; genele bakıldığında ise günümüzde Osmanlı tarihyazımının çağdaş bir alt birimi olarak kabul edilmeye başlanmış durumdadır. Bkz.: Leyla Aksu Kılıç, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Alt Disiplin: Defteroloji", *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 376-383; Yunus Koç, "Defteroloji Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Akademik Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 146-159. Aynı çalışmanın 159. ile 170. sayfaları arasında yayımlanan deşifre edilmiş müzakere kayıtları içerisinde, özellikle İbrahim Şirin, Ahmet Özcan, Alparslan Demir ve Özer Ergenç önemli değerlendirmeler yapmışlardır.

tarihyazımının yöntem üzerine ortaya koyduğu birikimin muhasebesini yapabilmek mümkün hale gelir. Aynı zamanda yöntem üzerine çalışanların birbirlerinden ne ölçüde etkilendiği, hangi noktalarda ayrıştıkları gibi sorularda cevaba kavuşma imkânı bulabilir.

2. Türk Tarihyazımında Yöntem Problemi

Yöntem problemi üzerine çağdaş dönem üzerinde etki etmesi bağlamında önemli olan yazılmış en erken tarihli çalışma 1913 senesinde Fuat Köprülü tarafından yayımlanan *Türk Edebiyat Tarihinde Usul* başlıklı makaledir.⁴²¹ Esasında tarih yöntemine dair bir şey söylemeyen bu makalenin önemi, yöntem meselesinin bilimlerin işleyişinde sahip olduğu hayatiyete dikkat çeken ilk metin olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, Köprülü'nün yönetime ilişkin fikirleri oldukça dağıktır. O, tarihte yöntem konusunda, müstakil araştırmalarında görülenin aksine, yüzeysel cümlelerle kendisini ifade etmektedir.

Köprülü, makalesinde, asıl gayesinin tarih değil edebiyat tarihi sahasında yöntem sorunu hakkında yazmak olduğunu belirtmiştir. Ancak devamında O, tarihte yöntem meselesi ile edebiyat tarihinde yöntem meselesi arasındaki ortak noktaların çokluğunun, kendisini makaleye tarihte usul üzerine bir bölümle başlamaya ittiğini söylemiştir. İkinci bir sebep olarak ise “*memleketimizde genç, ihtiyar hemen bütün tarihçilerimizin tarihte usul hakkında en basit fikirlerden mahrumiyeti*” gerekçe gösterilir. Köprülü'nün bu noktada içinde yaşadığı dönemin yöntem konusundaki düşüncesizliğine/bilgisizliğine yönelttiği eleştiri son derece önemlidir. Gösterdiği bu eleştirel bakışla birlikte Köprülü, konu hakkındaki bilgisinin uzmanlık seviyesinde olmadığı kabul ederek, *yöntem meselesini Manod, Seignobos, Langlois, Bordeaux, Henri Berr, Mornet gibi çağının en itimada değer kaynaklarına dayandırarak yazdığı bir hülasa metin çerçevesinde ele aldığını ve bunu yaparak tarihte usul meselesini mütehassıslarına terk etmek zaruretine uyduğunu söylemiştir.*⁴²²

⁴²¹ Hanefi Palabıyık, “Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Tarihçiliği”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 182.

⁴²² Fuad Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 5.

Bilimin her şubesinin ancak kendisine ait özel bir yöntem bilgisi ile ilerleyebileceğini söyleyen Fuat Köprülü; makalesinin birinci üçte birlik kısmında tarih biliminin yöntemine dair, Avrupa’da şekillenmiş olan düşüncelerin bir özetini sunmaktadır. Bu derleme metin içerisinde en dikkat çekici yan ise; sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin benzer yöntemler takip etmeleri gerektiği yönündeki tezlere karşı argümanlar geliştirme ya da kendisinden başka düşünürlerce bu yönde ileri sürülmüş argümanları öne çıkarma çabasıdır. Köprülü bunu yaparken; *gerek tarih, gerek sair içtimai ilimler hiçbir zaman riyazi veya tabii ilimler şekil ve mahiyetinde teşekkül edemeyeceklerinden onlara, mezkûr ilimlerin basit usullerini zorla kabul ettirmekte bir mana yoktur* diyerek kendi düşüncesini de açık şekilde metnine yansıtmıştır.⁴²³

Köprülü’nün, söz konusu makalesinde tarihte yöntem meselesini açık biçimde ortaya koyamadığı söylenebilir. Buna karşın makalede sarıh olan noktalardan bir tanesi ise tarihçinin tarih inşa etmede benimseyeceği yaklaşımının nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. O, tarihçi için; *“maziyi olduğu gibi yaşatma vazifesiyle mükellef olan kişidir”* şeklinde bir tanım yapmıştır.⁴²⁴ Burada, geçmişin tarihçinin yaşadığı döneme *olduğu gibi* aktarılma çabasının altını çizmek gerekmektedir. Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından kalıplaştırılıp sloganlaştırılan bu yaklaşım; çağdaş Türk tarihyazımının arifesinde Köprülü üzerinde de bir akis göstermektedir. Tarihçinin, geçmişte yaşanmış olanı olduğu gibi (nasıl olduysa öyle) aktarmaya kendisini hasretmesi; bu zorlu görevin imkânsızlığı karşısında tutunacak bir dal olarak *belgeyi* ön plana çıkartmıştır. Bu anlayış nedeniyle, belge tarih çalışmalarında araç olmaktan çıkarak zamanla amaç haline gelmiş, *geçmişin günümüzde ve günümüz için inşasını sunan anlatı* şeklinde tanımlayabileceğimiz tarih yazıcılığının asli unsuru olan anlatı köreltilmiştir. Köprülü’nün makalesinin, gelecek nesil tarihçilere tarih yöntemi bağlamında nüfuz edemeyen bir metin olduğu söylenebilir. Fakat Köprülü’nün yukarıda dikkatlere sunulan ifadesi ve bu ifade minvalinde kaleme aldığı tarih çalışmaları ile sonraki kuşakların tarihe bakışları üzerinde oldukça büyük bir etkisinin olduğu yadsınmamalıdır.

⁴²³ Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, s. 3-4.

⁴²⁴ Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, s. 13.

Köprülü'nün makalesini takip eden süreçte, Türkiye'de tarihyazımı yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem, Türk tarih tezinin ileri sürülmesi ve devlet tarafından da kurumsal olarak desteklenmesi ile başlayan çağdaş dönemdir. Çağdaş dönem, yöntem anlayışı konusunda da yeni arayışların kendisini gösterdiği bir dönemdir. Bu dönemde yöntem üzerine tercüme faaliyetleri görülmüş⁴²⁵, düzenlenen bilimsel toplantılarda yöntem konulu bildiriler dinleyicilere sunulmuş, muhtelif gazete ya da süreli yayımlarda konu çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bunlar arasında Birinci Türk Tarih Kongresinde, o esnada Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin Başkanlığı görevini de yapmakta olan Yusuf Akçura tarafından verilen *Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair* başlıklı tebliğ öne çıkartılmayı hak etmektedir.⁴²⁶

Yusuf Akçura, bu tebliğinde esas olarak, Avrupa'da tarih ilminin nasıl icra edilmekte olduğu, hangi yöntemlerin geliştirdiğini tanıtmaya çalışmıştır. Bunu yapmadan önce ise, Osmanlı'nın son ve cumhuriyetin erken dönemlerinde Türkiye'de tarih ve tarih yöntemine dair yazılanları hatırlatarak işe başlamıştır. Sonrasında, tarihin merkezine tarihi olayları koyarak, Türk tarihinin teolojik

⁴²⁵ Tercüme faaliyetleri neticesinde Türkçeye çevrilen ve dönem tarihçilerinin rağbet ettiği, Gazi Terbiye Enstitüsünde tarih öğretmeni adaylarına ders kitabı olarak da okutulan, en önemli çalışma Ernst Bernheim'in *Tarih İlmine Giriş Tarih Metodu ve Felsefesi* adlı eseridir. Ernst Bernheim, *Tarih İlmine Giriş Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul 1936. Tercümanı Şükrü Akkaya, eserin başına eklediği önsöz de sözlerini "bu kitapçık milli dava yolunda bir kıvılcım kadar parlarsa ne mutlu" ifadeleriyle bitirmiştir. (s. 1) Bu sözler, milletleşme ve daha doğrusu ulus devletleşme sürecindeki Türkiye'de tarihyazımına verilen önemi gözler önüne sermektedir. Tercüme edilen bu eserde, tarih bir bilim olarak tanımlanırken, tarih yazma tarzları ve tarih telakkileri birbirlerinden ayrılmış; tarih tarzları hikâyeci-öğretici-araştırmacı olarak üç grupta, tarih telakkileri ise teokratik, materyalist, pozitivist, idealist, ekspresyonist ve insanlık (hümanite) tarih telakkileri olarak ele alınmıştır. Ernst Bernheim, *Tarih İlmine Giriş*, s. 5-51. Bernheim'in eserinde gözlenen konuyu kavrayış, ele alış ve anlatım şekli; Zeki Velidi Togan'ın kökeni 1929-1932 yılları arası Darülfünunda okuttuğu tarih metodu dersinin ders notlarına dayanan, 1950 yılında ilk baskısını yapan Tarihte Usul adlı çalışmasında, seçilen örneklerine kadar birebir aynı şekilde kendisine yer bulacaktır. Karşılaştırma için; Ernst Bernheim, *Tarih İlmine Giriş*, s. 5-51; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 3-4, 135-145. Togan'ın da kendisinden sonra yöntem üzerine çalışan tarihçileri fazlaca etkilemiş olduğu düşünülürse, Türkiye'deki tarih yöntemi çalışmalarının önemli bir kısmının kaynağında örtük olarak Bernheim'in olduğu söylenebilir. Yöntem konusundaki bir başka önemli tercüme ise 1937 yılında çevrilen Langlois ve Seignobos'un yazdığı *Tarih Tetkiklerine Giriş* adlı çalışmadır.

⁴²⁶ Bu bildiri, aynı zamanda, Birinci Türk Tarih Kongresinde tarihyazımı ve tarih yazıcılığının sorunları konusunda sunulmuş tek bildiridir. Ersanlı da çalışmasında, bu durumun altını çizmiştir. Ona göre Akçura, ulus inşasında araç olacak bir tarih anlayışına sahipti ve bu noktada Fransızlar arasında yaygın olan "tarihi ulusal yararları açısından öğrenmek ve çalışmak" düsturundan etkilenmişti. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 176-178.

döneminde sıkça rastladığımız vaka-ötesi anlatıları, tarihin odağından çıkartmıştır. Devamında, tarihin inşa edilebilmesi için elzem olan kaynak ve belgelere temas ettikten sonra; önemli olanın bu kaynak ve belgelerin nasıl/ne için kullanılacağı sorusunun olduğuna işaret etmiştir. Tarihçinin objektif olmasının mümkün olmadığını söyleyen Akçura, Avrupalı tarihçilerin büyük çoğunluğunun, bilinçli biçimde, belli bir amaca hizmet edecek şekilde ve *savundukları tezleri ispat etmek maksadıyla* tarih yazdıklarını söylemiştir.⁴²⁷ Tebliğinin devamında Türk tarihyazımının, Akçura'ya göre, eksik ve yanlış örnekleri ile dolu tarihini ele alan Başkan, konuşmasını Türk tarih tezinin Batılı tarih yöntemine benzerliğine, başta bir tezi ihtiva ediyor olmasına değinerek “*Tarih, mücerret bir ilim değildir. Tarih hayat içindir; tarih, milletlerin kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir.*” sözleriyle, tarihin önemine vurgu yaparak bitirmiştir.⁴²⁸

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında yöntem anlayışını etkileyen temel çalışma Zeki Velidi Togan tarafından kaleme alınan *Tarihte Usul* adlı eserdir. Çalışmanın temeli, Zeki Velidi'nin çalışmanın önsözünde belirttiği gibi, kendisi tarafından 1929-1932 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okutulan aynı adlı dersin ders notlarına dayanmaktadır. Togan bu notları, 1941 yılında müstakil bir kitap olarak basıma hazırlamaya başlamış olsa da; eserin tamamlanması müellifin karşı karşıya kaldığı bazı aksaklıklar nedeniyle zaman almış; eser ancak 1950 senesi ortalarında basılma imkânı bulabilmiştir.⁴²⁹ Eser, tarihte yöntem meselesini üç ana başlıkta ele almıştır. Bu başlıklar; *tarihin konusu ve ilgi alanı, yöntem bilgisi ve tarih felsefesinden* oluşmaktadır. Çalışmanın sonunda ise, neredeyse kitabın yarısını tek başına oluşturan bir hacimde, *ekler bölümü* yer almaktadır. Bahsedilen bu ekler kısmı; Türk tarihinin ana kaynakları ve çeşitli

⁴²⁷ Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, 2. Basım (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 577-607. Akçura, Avrupa'da gelişen tarihçiliği anlatırken; “Avrupalı müverrihlerin, haydi hepsi demeyeyim, çoğu şuurlu bir surette veya tahteşuurlarının tesiri altında, muayyen bir gayeye müteveccih nazariyelerinin maksadı ile vakıaları terkip, tarihi inşa ederler; nazariyelerine uygun olmayan vakıaları unutmış görünürler; yahut çok silik gösterirler; maksada uygun vakıaları ise kabartırlar, şişirirler...” demiştir. Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak...”, s. 587.

⁴²⁸ Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak...”, s. 605.

⁴²⁹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1985, s. xi.

dillerde Türk tarihi üzerine yapılmış çalışmaları gösteren seçilmiş bir kaynakça hüviyeti taşımaktadır.

Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul*'de, tarihi ikili bir tasnife tabi tutarak anlamlandırmaya çalışmıştır. Buna göre, tarihin, yazılış tarzlarına göre dört adet ve tarih telakkilerine (anlayış) göre ise yedi adet kayda değer türü olduğunu söylemiştir. Bu noktada, Togan, *tarih tarzından*, anlatının kurulma biçimini ve ereğini kastederken; *tarih telakkisi* ise düşünce akımlarının ileri sürdüğü tarih görüşleri olarak sınırlandırılmıştır.

Togan'ın tasnifine göre tarih tarzları; *nakli tarih*, *öğretici tarih*, *nedennasilci tarih* ve *içtimai tarih* türlerinden oluşmaktadır. Buna göre; nakli tarih geçmişe ait rivayetlerin derlenerek vakaların anlatıldığı metinlerdir. Togan, Herodot ve Taberi'yi bu tarzın önemli isimleri olarak zikretmiştir. İkinci tür olan öğretici tarih; pragmatik tarih olarak açıklanmaktadır. Togan'a göre bu türün önemli isimleri arasında Thukydides, Tacitus, Clarly gibi tarihçiler yer almaktadır. Tarih yazmaktaki amaç, yeni nesillerin geçmişten ders çıkartmalarıdır. Üçüncü tarz olan nedennasilci tarih Togan'ın yöntem meselesini üzerine uyguladığı alanı oluşturmaktadır. Bu tür, Togan'a göre bilimsel olan, çağın gelişmelerine uygun, modern tarih yazıcılığıdır. Son olarak, dördüncü tarz olarak, içtimai tarih, Togan tarafından bir tarih türü olarak ileri sürülmüştür. Tarihî toplumların geçmişlerine bakarak, toplumsal gelişmelerinin arkasındaki kanunları saptamayı amaçlayan bu tarih türünün Togan tarafından gösterilen tek temsilcisi Arnold Toynbee'dir. Ancak Togan'ın bu son tarih türü hakkında olgun fikirlere sahip olmadığı metninden gözlenebilmektedir. Eserin ilk baskısının 1950'de yapıldığı ve o dönemin Toynbee'nin Times dergisine kapak olacak kadar popülerlik kazanmış bir tarihçi olduğu düşünülürse; hayranlıktan beslenen yüksek beklentilerin Togan'ın tarihçiliğin geleceğe seyri üzerine fikirlerini etkilediği söylenebilir.⁴³⁰

Togan, tarih tarzları meselesini ortaya atarken, insanlığın ürettiği ilk tarih metinlerinden kendi çağına kadar yazılmış tüm tarihleri kapsayarak bir seferde tasnif etmeye çalışan bir düşünce içerisindedir. Fakat tarih, bu şekilde tasniflendiği zaman,

⁴³⁰ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 3-4.

nedennasılıcı tarih de denilen, yönetime tabi, çağdaş (bilimsel) tarih yazıcılığının kendi içerisinde sahip olduğu, felsefi düşünce akımlarına dayanan tarih anlayışlarını (bunlar Togan'ın kast ettiği tarih telakkileri değildir) ortaya koyamamıştır. Bu noktada tarihyazımını Togan'ın ele aldığı gibi değil, erken (arkaik), teolojik (klasik) ve çağdaş (modern) dönemler olarak tasnif ederek; her dönemi kendi içinde parçalarına ayırıp incelemek daha açıklayıcı sonuçlar ortaya koyabilirdi.

Tarihte Usul'de ileri sürülen tarih telakkileri ise; teokratik tarih telakkisi, materyalist tarih telakkisi, pozitivist tarih telakkisi, idealist tarih telakkisi, ekspresyonist tarih telakkisi, hümaniter tarih telakkisi ve İslam şarkında tarih telakkisi⁴³¹ olmak üzere yedi ana başlıkta ele alınmıştır. Bu noktada Togan, tarih telakkilerinin, tarihin değil felsefenin ve özelde tarih felsefesinin konusu olduğunu söylemektedir.⁴³² Togan'ın gösterdiği bu yaklaşım, Türkiye'de tarihçilerin tarihyazımı, tarih düşüncesi gibi alanlarda uzun yıllar boyunca yazmamalarının bir nedeni olarak ileri sürülebilir. Togan'ın tarih telakkisi kavramından anladığı; tarihçinin zihninde var olan tarihe dair yaklaşımını belirleyen tarih anlayışları değil; felsefi akımların ve filozof/düşünürlerin kendi tarihi tanımlama biçimleri/tarih görüşleri çerçevesinde gelişen, sistemleşmiş tarih düşünceleridir. Togan'ın sahip olduğu bu anlayış, Togan'da tarihçinin tarihe bakışının tek biçimde olması gerektiği ve tarihçinin tarih anlayışları (Togan'ın ifadesiyle tarih telakkileri) geliştirmesinin lüzumsuz olduğuna dair örtülü bir kanaati de işaret ediyor olabilir.

Esere yöntem ile alakalı söyledikleri noktasından bakılacak olursa; bilimsel tarihin iki aşamalı olarak gerçekleştirilebileceği iddiası ile başlanmalıdır. Bunlar sırasıyla *analiz* ve *sentez*dir. Tarih metnini yazma aşamasına kadar yapılan tüm çalışmalar analiz, sonrasında yapılanlar ise sentezin bir parçası olarak işaret edilmiştir.⁴³³ Yapılan bu ikili tasnif, çalışmada derinleştirilirken, kaynağı incelemeye ağırlık veren bir tutum sergilenmiştir. Öyle ki, eserin 36. ile 75. sayfaları arasındaki kısmı kaynakların çeşitlerinin neler olduğuna ve bu çeşitleri açıklamaya; 75. ile 106.

⁴³¹ İslam şarkında tarih telakkisi kısmında ağırlıklı olarak İbn Haldun'un tarih düşüncelerine yer verilmiş olup, Fuat Köprülü de, usul ile alakalı makalesinde İbn Haldun'a yer vermediği için Togan tarafından eleştirilmiştir. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 172.

⁴³² Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 136.

⁴³³ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 29.

sayfaları arasında kalan kısım ise kaynağın tarihçi tarafından nasıl kullanılması gerektiğine ayrılmıştır. Devam eden kısımda, 106. ile 135. sayfalar arasında ise, sentez meselesi konu edilmiş olsa da, sentez meselesinin içeriği tekrar kaynağın kullanılışı ve çalışmanın şeklen nasıl biçimlendirileceği sorunu ile sınırlandırılmıştır. Togan'ın yöntem anlayışını tarihçinin kaynak ile girdiği ilişkiye indirgemesi ve yazma eylemine metnin nasıl şekillendirileceği sorusu etrafında cevap araması, kendisinden sonra yöntem konusunda çalışma yapan tarihçileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu minvalde, *Tarihte Usul*'de göze çarpan önemli bir husus konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu örnek, Togan'ın eserinde Osmanlı arşiv vesikalarına ve bunların tarih yazıcılığı içinde nasıl kullanılacağına yer vermemesidir. Bu durum; yöntem konusunun yöntem üzerine yazan tarihçinin araştırma alanından bağımsız yazılmadığını, tarihçinin tarih üzerine sahip olduğu akademik ilgi alanlarından ve o alanlarda eser vermek için yapılması gereken ön hazırlık çalışmalarından nasıl etkilendiğini de göstermektedir.

Zeki Velidi Togan'dan sonra tarihte yöntem minvalinde eser vermiş ilk tarihçi İbrahim Kafesoğlu'dur. O, *Tarih Dergisi*'nde 1963 senesinde yayımlanan "Tarih İlmî ve Bizde Tarihçilik" başlıklı yazısıyla tarih anlayışına dair fikirlerini tarih camiasına sunmuştur.⁴³⁴ Kafesoğlu'nun bu yazısında, özellikle tarih düşüncesi bağlamında, güçlü şekilde Togan'ın tesirinde kalmış olduğu söylenebilir. O da, tıpkı Togan gibi, tarihi bir bütün olarak ele almış ve tarih anlayışlarına hiç değinmeksizin tarih tarzları üzerinden bir tasnife yönelmiştir. Kafesoğlu'nun belirlediği tarih tarzları ise Togan'ın belirledikleriyle aynıdır. Toplam üç tarih tarzı olduğunu iddia eden Kafesoğlu'nda bunlar; nakilci-hikayeci tarih tarzı, pragmatik tarih tarzı ve araştırmacı tarih tarzı tarzıdır.⁴³⁵ Togan'ın sınıflandırmasıyla aralarındaki tek fark bu tarih tarzları için seçilen isimler olurken; nakilci-hikayeci tarz Herodot ile, pragmatik

⁴³⁴ Kafesoğlu tarafından kaleme alınan ve Hanefi Palabıyık tarafından da istifade edilen (Hanefi Palabıyık, "Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Tarihçiliği", s. 197) 1971 tarihli *Yayınlanmamış Ders Notları* adlı bir çalışmanın varlığından haberdar olsam da, gerek bu çalışmayı görme fırsatının olmaması gerekse de İbrahim Kafesoğlu kaynakçası içerisinde basılacak çalışmalar arasında dahi anılmıyor oluşu sebebiyle (Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 111-132.) bu makale, tarafımca, Kafesoğlu'nun yöntem üzerine düşüncelerini yansıtan tek geçerli kaynak olarak kabul edilmiştir.

⁴³⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmî ve Bizde Tarihçilik", *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 238-240.

tarz Thukydides ve Carlyle ile örneklendirilmiştir. Araştırmacı tarz ile de esasında nedennasılıcı tarih tarzı kastedilmiş, bilimsel modern tarih olarak okuyucuya aktarılan bu tarihçilik türünün yabancı dildeki karşılığı olarak, Togan'ın da kullandığı *genetique* ifadesine yer verilmiştir.⁴³⁶ Togan'da dördüncü bir tarz ve bu tarzın uygulayıcısı durumunda olan Toynbee ise, Kafesoğlu'nda araştırmacı tarih tarzına dâhil edilmiş ve burada bir örnek olarak ileri sürülmüştür.⁴³⁷ Bunlar, Togan'ın kendisinden sonra gelen ve yöntem üzerine çalışan tarihçilere, beslendikleri bir kaynak oluşunun ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Kafesoğlu'nun Türkiye'de tarih çalışmalarının izleyebileceği yönetime getirdiği yeni bir yaklaşım ise *regressif* bakış ile tarih yapmak olmuştur. Buna göre; Kafesoğlu, tarihçinin içinde yaşadığı toplumun şimdiki durumu üzerinden yapacağı analizler ile geçmişteki durum hakkında çıkarımlarda bulunabileceğini iddia etmektedir.⁴³⁸ Bugünden geriye bakışla, geçmişin günümüzdeki izlerini sürerek koşutluklar kurarak geçmişi inşa etmek olarak tarif edebileceğimiz bu yaklaşım, Kafesoğlu'ndan önce, Türk tarih yöntemi çerçevesinde düşünülüp söylenmemiş bir yaklaşımdır. Kafesoğlu'nun yöntem çalışmalarına yapabileceği benzer birçok katkı⁴³⁹, tarih metodu ders notlarının yayımlanmaması ve Kafesoğlu tarafından başka bir çalışmanın yapılmamasıyla birlikte imkânını kaybetmiştir.

Tarih yazıcılığında yöntem konusunda eser vermiş bir başka isim ise Osmanlı tarihi çalışmalarında uzman olan Mübahat Kütükoğlu'dur. Onun tarafından kaleme alınan eseri *Tarih Araştırmalarında Usul* esas olarak tez hazırlamakla mükellef öğrencilerin faydalanacağı bir ders kitabı olarak bir rehber kitap olması

⁴³⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", s. 239; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 3. *Araştırmacı tarih* terimi, aynı zamanda, *genetique* ifadesinin karşılığı/en önemli özelliklerinden biri olarak Togan'ın metninde satır arasında yer almaktadır.

⁴³⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", s. 240.

⁴³⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", s. 243.

⁴³⁹ İbrahim Kafesoğlu, tarih yöntemi sorununu aynı zamanda bir tarih bilinci problemi olarak da düşünmüş; bu sebeple makalesinde "*Türk tarihinin çağlara ayrılmasının yarattığı sorunlar, Türk tarihindeki bütünlük anlayışının layıkıyla kavranamaması sorunu ve Türklerin Batılılarca barbar, sarı ırka mensup Asyalı bir kavim olarak nitelenmesi*" sorunu gibi noktalara da değinmiştir. İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", s. 240-244.

gayesiyle hazırlanmıştır.⁴⁴⁰ Kitapta yöntem ile alakalı bir tartışma ya da açıklama yapılmazken; tarihin ne olduğu ve nasıl ele alınması gerektiği sorununa da doyurucu bir yanıt verilememiştir. Tarih telakkisi (anlayışı) meselesi; Kafesoğlu'nun makalesinde olduğu şekliyle (hikâyeci tarih, öğretici tarih ve araştırmacı tarih) ele alınmıştır. Bununla birlikte, okuyucuya sunulan bilgilerin kaynağı ile konuların örneklendirilme biçimi Togan'ın etkisini işaret eden bir durumdadır. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*'de; tarihin tanımı, konusu, faydası ve tarih telakkilerini kitabın ilk dokuz sayfası gibi çalışmanın bütününe nispeten kısa bir bölümde ele almıştır.⁴⁴¹

Eserin, omurgası ise tarihin kaynakları ve bu kaynakların tarih çalışmalarında nasıl kullanılacağı sorusu etrafında şekillenmiştir. Burada öncelikle kaynakların hangi türlerden oluştuğu bir tasnife tabi tutulmuş, daha sonra kaynak olacak *malzemeye*⁴⁴² tarihinin uygulayacağı tenkit süreci açıklanmaktadır. *Tarih Araştırmalarında Usul*'ün devamında ise, hazırlanmakta olan akademik çalışmanın nasıl biçimlendirileceği hazırlık safhası, bölümlerin nasıl planlanacağı, dipnotlandırma⁴⁴³, kaynakça ve ek kısımlarının hazırlanması gibi teknik konulara ağırlık verilmektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği ise son kısmında seçilmiş bir kaynakçaya yer vermesidir. Bahsi geçen bu kaynakçanın birinci kısmı, usulle ilgili

⁴⁴⁰ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, TTK Yayınları, 3. Basım, Ankara 2017, s. XV-XVI.

⁴⁴¹ Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 1-9.

⁴⁴² Bu noktada ilgi çekici bir ayrıntı da şudur: Togan, kaynak terimine tanım yaparken; *tarihe ait bilgi veren maddelere kaynak diyoruz* şeklinde bir ifade kullanmıştır. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 36. Kütükoğlu'nda ise bu tanım; *kaynak, tarihi bilgi veren malzemedir* şekline dönüşmüştür. Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 17. Günümüze Türk tarihçilerinin kaynağa atıfla sıkça kullandıkları malzeme teriminin, tarihyazımı jargonuna Kütükoğlu tarafından kazandırılmış olması ihtimali (onun çalışmasının üniversitede metot derslerinde en çok okutulan çalışmalardan bir tanesi de olduğu hatırlanacak olursa) Kütükoğlu'nun tarih yazıcılığı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

⁴⁴³ Tarih nedir ve takip eden sorulara toplamda dokuz sayfa ayrılmasına işaret ettiğimiz bu çalışma; sadece dipnotlandırma meselesine on üç sayfa yer vermiştir. Bu durum; Kütükoğlu'nun biçime yönelik önceliği ve hassasiyeti konusunda fikir veren bir örnektir. Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 97-109.

yapılmış çalışmalara ayrılmış ve burada toplam elli dört adet metin okuyucuya sunulmuştur.⁴⁴⁴

Tarih yöntemi ile ilgili bir başka önemli çalışma Tuncer Baykara tarafından yazılan *Tarih Metodu* isimli kitaptır. Bu çalışmada, Baykara, önemli tarihçilerin tarih tanımlarına dayanan ve *tarihin anlamı ve faydası* ile ilgili olan kısa bir bölüm ile yöntem meselesini ele almaya başlamıştır. Devamında ise, yazar, tarih metni inşa etmek niyetinde olan her kesime hitap eden bir dille, yol gösterici bir izlek sunmaktadır. Bu izleğin ilk adımı, tarihçiye yardımcı olacak alt disiplinler tanıtılmıştır. İkinci adım olarak, tarihçinin araştırmasına yön verecek yayımlanmış eser bilgisine hangi yollarla nasıl erişeceği ve tarihin kaynakları meselesine değinilmiştir. Bir sonraki adımda, metnin kaleme alınışında hangi hususlara dikkat edileceği sorunu etrafında teknik bilgilere ağırlık veren bir bölüm okuyucuya sunulmuştur. Son olarak ise, tarih felsefesi temalı bir bölüm hazırlanmış ve çalışma tamamlanmıştır.⁴⁴⁵

Baykara'nın yöntem anlayışına bakıldığında; temelde Zeki Velidi Togan ve İbrahim Kafesoğlu'nun tarihte yöntem anlayışını benimsediği ve araştırma-yazma teknikleri konusunda da Mübahat Kütükoğlu'nun etkisinde kaldığı söylenebilir. Çalışmasının en önemli özelliği; kullandığı dilin oldukça sade ve üslubunun da gayet akıcı olmasıdır. Yazarın bizzat kendisi de; yöntem konusunda en değerli ve geçerli çalışmanın Zeki Velidi tarafından hazırlanan *Tarihte Usul* olduğunu, fakat bu çalışmayı doktora seviyesindeki araştırmacılara tavsiye ettiğini, geriye kalan tarih yazıcılığı adayları için ise dili daha münasip hale getirilmiş kendi çalışmasının yardımcı olacağını söylemektedir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Ancak dikkatli bir bakışın fark edebileceği gibi bu elli dört eserin tamamı yöntem ile alakalı değildir. Örneğin Herodot'un *Tarih*'i dahi bu kaynakçada zikredilmektedir. Benim tespitime göre, bir kısmı da yöntem üzerine yapılmış genel çalışmalar olmakla birlikte, toplam yirmi yedi çalışma, yöntem ile ilgili seçilmiş bu kaynakçanın amacına uygunluk göstermektedir. İlgili kaynakça için bkz.: Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 183-186.

⁴⁴⁵ Tuncer Baykara, *Tarih Metodu*, Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, İstanbul 2017.

⁴⁴⁶ Tuncer Baykara, *Tarih Metodu*, s. 8-11.

Çalışmanın son bölümünde ele alınan tarih felsefesi konusu da, *Tarihte Usul*'ün içinde yer alan tarih telakkileri başlıklı kısmın tekrarından ibarettir.⁴⁴⁷ Baykara, Togan'ın son kısımda anlattığı İslam dünyasında tarih düşüncesini başa alarak bölüme onunla başlamış ve devamında Togan'daki sırayı bozmaya devam ederek, teokratik tarih felsefesi, idealist tarih felsefesi, pozitif tarih felsefesi, hümaniter tarih felsefesi, materyalist tarih felsefesi, ekspresyonist tarih felsefesi anlatılmıştır.⁴⁴⁸ Bölüme Baykara tarafından eklenen *jeopolitik tarih felsefesi* başlığı çalışmanın nadir özgün kısımlarındandır. Fakat bu başlığın içeriğinde tarih felsefesine dair söylenen bir şey yoktur. Daha çok devletlerin siyasi gelişimleri ile buldukları coğrafya arasındaki ilişkiye ve coğrafyanın belirleyici olabilme özelliğine vurgu yapılmaktadır.⁴⁴⁹

Çağdaş dönem Türk tarihyazımını, tarih yöntemi konusunda şekillendiren başlıca çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda göze çarpan, yoğun bir etkileşim olması ve yöntem meselesinin tarih çalışmasının daha çok biçimine odaklanmasıdır. Yapılan yöntem konulu çalışmalar arasındaki benzerlikler de, yöneme dair gelişen kısıtlı düşüncelerin yerleşik hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Tarihte yöntem konulu bu çalışmalar arasındaki benzeşmeleri göstermesi bakımından iki çalışma daha anılmayı hak eder. Bunlar; Gülçin Çandarlıoğlu tarafından kaleme alınan *Tarih Metodu*⁴⁵⁰ ve Ekrem Memiş tarafından yazılmış olan *Tarih Metodolojisi*⁴⁵¹ adlı kitaplardır. Bu çalışmalardan Çandarlıoğlu'na ait olanı; Togan'ın çalışmasına dayanan ve yayımlanmış ders notu mahiyetini aşmayan, öğrencilere yardımcı bir çalışma kitabı olması maksadıyla yazıldığı hazırlayıcısı tarafından da ifade edilen bir

⁴⁴⁷ Karşılaştırma için bakınız; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. 135-145; Tuncer Baykara, *Tarih Metodu*, s. 202-212.

⁴⁴⁸ Bu noktada Baykara'nın yaptığı yenilik; *tarih telakkisi* terkihi yerine *tarih felsefesi* terkihini kullanmak olmuştur denilebilir.

⁴⁴⁹ Tuncer Baykara, *Tarih Metodu*, s. 212-213.

⁴⁵⁰ Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu*, TDAV Yayınları, İstanbul 2003.

⁴⁵¹ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, 7. Basım, Bursa 2018.

kitaptır. Çalışmanın, özgün olabildiği nadir yerler arasında en önemlisi, Togan'ın tarih telakkilerine eklenen *tarihselcilik* başlığı olmuştur.⁴⁵²

Üzerinde vurgu yapılan ikinci çalışma olan Ekrem Memiş'in *Tarih Metodolojisi* her ne kadar Togan ve Kafesoğlu'nun tarih ve tarihte yöntem görüşlerinin bir yansıması olsa da; bazı özgün yönleri mevcuttur. Bunlardan en bariz olanı, yönteme dair incelenen konunun tarihten anekdotlarla zenginleştirilmesidir.⁴⁵³ İkinci bir nokta ise, tarih yazma tarzlarının kemikleşmiş olan hikâyeci-öğretici-araştırmacı (nedennasilci) tarih tarzları üçlemesinden çıkartılması olmuştur. Yazar bu sayılan tarih tarzlarına ek olarak; haberci tarih yazıcılığı, sosyal tarih yazıcılığı, materyalist tarih yazıcılığı ve kültür tarih yazıcılığı tarzlarını ilave etmiştir. Buna göre; *haberci tarih yazıcılığı* Hitit, Asur ve antik Mısır uygarlıklarında görülen yıllıklara dayanan tarihçilik tarzıdır. *Sosyal tarih yazıcılığı*; tarihin işleyişinde arka planda çalışan kanunların olduğunu iddia eden, *materyalist tarih yazıcılığı*; tarihi gelişmeleri ekonomik şartlara bağlayarak onlar etrafında açıklamaya çalışan ve *kültür tarih yazıcılığı* ise; Toynbee'nin tarih görüşünde kendisini gösteren, insanlığın tümünü kucaklamaya çalışan tarih yazıcılığı tarzıdır.⁴⁵⁴ Bu açıklamalarında gösterdiği gibi, Ekrem Memiş'in gerçekte yaptığı; tarihte değişen zamanın getirdiği yeni yaklaşımları keşfetmek değil; Togan'ın tarih tarzları ve tarih telakkileri arasında yaptığı ayrımı ortadan kaldırarak, bahsi geçen bölümleri mezcetmek ve ihtiyaç hâsıl oldukça da yeniden adlandırma yoluna gitmektir.

Bahsedilen isimlerin yöntem üzerine ortaya koydukları eserler dışında hatırlanması gereken diğer çalışmalar arasında; yapılan tarih metodu temalı bilimsel toplantılar sonucu ortaya çıkan metinler söylenebilir. Bunlardan en önemlisi ise 21-26 Mayıs 1984 yılında Fırat Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Elazığ'da toplanan *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumudur*. Toplantının bildiri metinleri 1990 senesinde Fırat Havzası Araştırma Merkezi tarafından kitap olarak

⁴⁵² Fakat bu başlık altında tarihselcilik akımından ziyade, XX. yüzyıl Avrupası'nda tarih felsefesi alanında ortaya çıkmış çeşitli görüşlerin artarda sıralanması yoluna gidilmiştir. Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu*, s. 40-44.

⁴⁵³ Örneğin tarihe yardımcı bilimler başlığı altında coğrafya ele alınırken okuyucu bir anda kendisini Herodot'tan İskitler ile bir pasajın özetini okurken bulabilmektedir. Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 20. Çalışma bu ve benzeri pek çok örneği ihtiva etmektedir.

⁴⁵⁴ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, s. 51-60.

yayımlanmıştır. Kolokyum; *metodoloji, tarihin diğer ilimler münasebeti, Türk tarihinin meseleleri, Atatürk devri ve serbest bildiriler* (tarih yazıcılığı ile ilgili) bölümlerinden oluşmuştur.⁴⁵⁵ Kolokyumun en can alıcı oturumu olan metodoloji oturumunda ise; Salih Özbaran'ın *Tarih Nedir?* ve Bahaeddin Yediyıldız'ın *Çağdaş Tarihçilik* başlıklı konuşmaları içerik olarak özgün ve öne çıkartılmayı hak eder mahiyettedir.⁴⁵⁶ Kolokyumun, tarihte yöneme dair bakış açıları, bir etkiye ya da önemli bir değişime sebep olduğunu söylemek ise mümkün değildir.

Şimdiye kadar ele alınan kısım yöntem üzerine yapılan çalışmaların kendi tarihi içinde ilk safhayı oluşturmaktadır. Bundan sonraki aşama olan ikinci safha ise, yöntem çalışmalarının bireysel değil kolektif çalışmalar ekseninde sürdürülmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu safhada yöneme dair sorunlar parçalarına ayrılıp, her bir parçanın o sorunu iyi bilen bir tarihçi tarafından ele alınması, bahsedilen kolektif çalışma mantığının esasını oluşturmaktadır. Bu türdeki çalışmaların ortaya çıkmasında etkili olan ve günümüzde de halen yapılan yeni çalışmaların merkezinde olan kişi Ahmet Şimşek'tir.

Ahmet Şimşek, tarihyazımı ve tarihte yöntem konularında; hazırladığı editoryal çalışmalar⁴⁵⁷, düzenlenmesinde büyük katlı sağladığı sempozyum ve çalıştaylar⁴⁵⁸, yayımladığı alan dergileri⁴⁵⁹ ve yönettiği sosyal medya hesaplarıyla⁴⁶⁰,

⁴⁵⁵ Abdülkadir Yuvalı (Ed.), *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ 1990, s. III-IV.

⁴⁵⁶ Salih Özbaran özellikle Avrupa'da tarihin alanında yaşanan genişlemeye paralel olarak bu durumun Türk tarih yazıcılığına nasıl yansıdığını analiz ederken, Salih Özbaran, "Tarih Nedir?", *Tarih Metodolojisi ve...*, s. 1-6; Bahaeddin Yediyıldız ise çağdaş tarihçilik ile Fransa'da doğmuş olan Annales ekolünü özdeşleştirmiş ve çağdaş Türk tarihçiliğinin bu hareket noktasından başlayarak ne yöne ve nasıl seyretmesi gerektiği üzerine görüşlerini paylaşmıştır, Bahaeddin Yediyıldız, "Çağdaş Tarihçilik", *Tarih Metodolojisi ve...*, s. 25-31. Yediyıldız konuşmasında "...diğer sosyal ilimlerde olduğu gibi, tarihte de yenilikler yapılabilmesinin en önemli şartı, onun metodolojisi ve epistemolojisi üzerinde yapılmış ve yapılacak olan araştırmaların sayısına ve vasfına bağlı bulunmaktadır." (s. 28) diyerek, yöntemin hayati önemine dikkat çekmiştir. Yine aynı konuşmada sarf ettiği "Ürün olarak tarih, bugün, üreticisi yani tarihçi hakkında da sorgulama yapmaktadır. Saha açıcı, maceracı ve fatih olan modern tarihçi, bu sorgulamalar karşısında kendisini pek rahat hissetmemektedir." (s. 31) sözleriyle tarihyazımı çalışmalarına vurgu yapmıştır. Bu yorumlar, aynı zamanda, Yediyıldız'ın kendi dönemindeki tarihçilerden farklı boyutlarda düşünebilme becerisini de ortaya koymaktadır.

⁴⁵⁷ *Türkiye'de Tarihyazımı, Tarih Nasıl Yazılır, Tarih İçin Metodoloji, Türk Tarihçileri, Dünyada Tarihçilik, Yaşayan Türk Tarihçileri*; Şimşek'in belli başlı editoryal çalışmaları arasındadır.

⁴⁵⁸ *Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu ve Tarihyazımı Çalıştayları* bu faaliyetlerin en önemlileri arasındadır.

ortaya yeni bilgi ve yaklaşımların çıkmasında büyük pay sahibidir. Bu çalışmalar arasında özellikle yönteme dair hazırlanmış olan kitaplar; *Tarih Nasıl Yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*⁴⁶¹ ve *Tarih İçin Metodoloji*⁴⁶², çağdaş dönem Türk tarihyazımının yöntem anlayışını önemli ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Her iki çalışma da tarihte yöntem meselesini, teknik bir problem olarak görmeyerek, tarihinin tarihten ne anlaması/tarihe nasıl bakması gerektiği sorularını etrafında kurgulanmıştır.

Tarih Nasıl Yazılır; postmodern tarihyazımını da içine alacak şekilde bir tarih düşüncesinin tarihi kısmı ile başlamaktadır. Çalışma; tarihin temel kavramları, tarih anlayışları, tarihin kaynakları (kaynakların toplumsal kuram açısından nasıl okunacağını inceleyen ayrı bir yazı da mevcuttur), sözlü ve yerel tarihçiliği içeren yeni tarih yaklaşımları, metin inşasında dikkat edilecek noktalar, disiplinler arası tarih çalışmaları, özel tarih alanları ve usta tarihçiler ile kısa söyleşiler bölümleriyle devam etmektedir. Her başlık alanında yetkin isimlerce kaleme alınmıştır. Çalışmanın sunuş yazısında Şimşek: “Ülkemizdeki mevcut tarihçilik anlayışının bazı istisnai çalışmalar dışında yeni bir oluşuma ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu mütevazı metodoloji kitabı bu amaca katkı sağlamayı hedeflemektedir. (...) Bu kitapla, yaşadığımız zamanın ruhuna göre biçimlenen tarih düşüncesi ve algısına uygun çağdaş yaklaşımları Türk okuyucusuna öz ve pratik bir içerikle sunmak hedeflenmiştir.”⁴⁶³ sözleriyle çalışmanın ortaya konma nedenleri ve önemini vurgulamıştır.

İlkinden kısa bir süre sonra hazırlanan ve daha geniş bir yazar kadrosuna sahip olan, Şimşek’in editörlüğünü üstlendiği ikinci kitap *Tarih İçin Metodoloji* de; tarih anlayışını önceleyen fakat tarih yazıcılığının teknik sorunlarına da yer veren bir

⁴⁵⁹ TUHED-Türk Tarih Eğitimi Dergisi ve Tarihyazımı Dergisi bu süreli yayınlar arasındadır.

⁴⁶⁰ ISHE-Facebook Grubu, Ahmet Şimşek yönetiminde an itibarıyla 5075 takipçiye hitap etmektedir. (Alındığı Tarih: 23.05.2019; 14.41)

⁴⁶¹ Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2012. (Bu çalışmanın güncel baskısı TTK tarafından yapılmaktadır.)

⁴⁶² Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih İçin Metodoloji*, PEGEM Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2016.

⁴⁶³ Ahmet Şimşek, *Tarih Nasıl Yazılır*, s. 15.

içeriğe sahiptir.⁴⁶⁴ Burada, farklı olarak, tarih anlayışlarından bahsedilmemiş, ancak tarihyazımı tarzları başlığı altında; sosyal tarih, karşılaştırmalı tarih, kliometri, sözlü tarih, kent tarihi, mikro tarih, feminist tarih, biyografi ve psikotarih incelenmiştir.⁴⁶⁵ Kanımca; *karşılaştırmalı tarih, kliometri, sözlü tarih, mikro tarih ve psikotarih* tarih yazıcılığı ile uğraşacak yeni nesillere, çağdaş Türk tarihyazımı içinde uygulanabilecek alternatif tarih anlayışları olarak anlatılabilir. Fakat biyografik çalışmalar, sosyal, kent, feminist tarihleri sadece konuları itibarıyla genel tarihlerden ayrışan ve ne tarihçiliği icra etme bakımından bir tarihçilik tarzı ne de temelindeki felsefi düşünceden kaynaklanan bir tarih anlayışı olarak tanımlanamayacak özel çalışma alanlarıdır. Bu çalışmanın farklı bir yönü de ünitelerin sonuna eklenen tartışma bölümlerinde, ünitelerde ele alınan ana konu ile ilgili bir problemin ele alınmasını sağlamak olmuştur.

Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*'de “*Bu çalışmanın doğuracağı yeni fikir ile Türkçe tarih metodolojisi ve yazımı alanında yeni çalışmaların ortaya çıkarılması temenni edilir. Zira Türkiye’de büyük bir literatür eksikliğinin olduğunu düşündüğümüz tarihyazımı alanının zenginleşmesi, Türk tarihçiliğinin zenginleşmesi anlamına gelecektir.*” tespitini yapar.⁴⁶⁶ Onun temennilerinin gerçekleşmeye başladığı söylenebilir. Şimşek ve çevresince ortaya konan bu tarih yöntemi yaklaşımı, Türk tarih epistemik cemaatinde etkisini göstermeye başlamış, bu minvalde tarihe bakan yeni başka yöntem çalışmalarının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Şimşek; bu çalışmanın temel kaygısının, üniversitelerde okutulan yöntem konulu derslere yardımcı olmak olduğunu söylemektedir. Buna göre on iki ünite halinde planlanan kitabın ilk altı ünitesi kuramsal konulara son altı ünitesi ise, uygulama yapmakla mükellef öğrenciye yardım etmesi gayesiyle teknik konulara yer vermektedir. Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*, s. VII.

⁴⁶⁵ Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*, s. 141-219.

⁴⁶⁶ Ahmet Şimşek, *Tarih İçin Metodoloji*, s. VII.

⁴⁶⁷ Bu çalışmalar arasında, Şimşek’in uyguladığı kolektif çalışma yöntemini de benimsemiş olan; İsmail Özçelik (Ed.), *Tarih Yazımı Üzerine*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017; İsmail Özçelik (Ed.), *Tarih Yazımı Üzerine 2*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017; Mehmet Yaşar Ertaş (Ed.), *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, çalışmaları öne çıkartılabilir. *Tarih Yazımı Üzerine* adlı serinin alana ve alanın sorunlarına yaptığı katkı tartışmalı da olsa; *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Şimşek editörlüğünde hazırlanan ikinci yöntem çalışması *Tarih İçin Metodoloji*'nin güncellenmiş ve genişletilmiş bir sürümü olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, Türkiye’de yöntemden anlaşılanın, özellikle yöntem üzerine yapılan çalışmaların ilk safhasında yazılan eserler ışığında, ortaya konulan çalışmanın şeklen neye benzeyeceği sorunu etrafında fikir ileri sürmekten ibaretken; olması gereken, ikinci safhadaki çalışmalarla başladığı üzere, tarihçinin tarih inşasında geçmişe hangi pencereden ve nasıl bakacağı sorusuna cevap aramak haline dönüşmüştür. Bu noktada, doğru yöntem anlayışıyla, felsefe kaynaklı fikri akımların açtığı perspektiften beslenen/gelişen *tarih anlayışlarının* doğması beklenirken⁴⁶⁸, çağdaş dönem Türk tarihyazımında bunun gerçekleşemediğini, ancak bazı *tarih pratiklerinin* ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde, tarih yazıcılığının uygulanma biçimini belirleyen bu tarih pratikleri, felsefi temelli fikir akımlarından değil, siyaset odaklı ideolojilerden beslenmektedir. Bu durum, tarihçiliğin siyasi söylemi destekleme kaygısı, Kurtuluş Kayalı’ya göre, Türk tarihyazımının entelektüel manada zayıf ve basit kalmasının temel nedenidir.⁴⁶⁹ Yöntemin, tarih bilimine, tarih anlayışı noktasında katkı sağlayamadığı sadece biçim noktasında yönlendirici olduğu Türkiye örneğinde kaçınılmaz olarak tarihçinin kendisi, kendi dünya görüşünü, aynı zamanda tarih anlayışı olarak da benimseyip kullanmaktadır. Denilebilir ki Türk tarihyazımı, bu açıdan, Edward H. Carr’ın, *tarih metninden önce tarihçiye bakın*⁴⁷⁰ uyarısını haklı çıkaran bir mahiyete sahiptir.

Türkiye’de ele alınan dönem içerisinde ideolojik düşüncede çok çeşitli fraksiyonların olduğu söylenebilir. Fakat bazı ana akım siyasi düşüncelerin ağırlık sahibi olduğu, zaman zaman diğer başka siyasi düşüncelerle terkipler oluşturarak bu çeşitliliğe sebebiyet verdikleri de iddia edilebilir. Bu ana akım siyasi düşüncelerin; Milliyetçilik, İslamcılık, Kemalizm, Marksizm olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünceler, toplumun her bir unsurunu nasıl etkilemişlerse, tarihçiyi de aynı şekilde etkilemişler ve genel tarih anlayışlarının oluşmadığı bu ortamda, onun yerine

⁴⁶⁸ İbrahim Şirin; tarih kavramının biçimlendiricisi olarak, düşünce din ve nihayetinde bunların toplamı olarak kültürün belirleyici olduğunu söylemiştir. Bkz.: İbrahim Şirin, “Genel Tarih Anlayışları”, *Tarih Nasıl Yazılır*, s. 93. Çağdaş dönemde dinin geri planda kalması ile düşünce adamları tarihe attikleri değerler ve tanımlar ile tarihçiliğe yön veren tarih anlayışlarının doğmasına vesile olmuştur.

⁴⁶⁹ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, s. 100.

⁴⁷⁰ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, s. 60.

geçerek tarihyazımına yön vermişlerdir.⁴⁷¹ Sayılan siyasi düşünce akımlarına ek olarak, tarihyazımında, ideolojilerden kaçınarak tarihçilik yapma gayreti içinde olanlardan oluşan bir grubun varlığından da söz etmek mümkündür. Bu son grupta ise tarihçiler, esasında, sayılan ideolojilerden bir tanesinin ılımlı bir versiyonunu temsil eden bir durumdadır. Tek fark olarak, eleştiri mekanizmasını çalıştırma ve tarihçiliği evrensel ölçekte yapma gayreti içinde olmaları ve bunu da deklare etmeleridir.

C. Tarih Yazıcılığı Pratikleri

Çağdaş Türk tarihyazımında tarih pratikleri daha önce; *tarihçilerin, tarih yazma biçimlerinin çağdaş dönem paradigması içinde, dönemin karakteristik özelliklerine uyan şekilde ve siyasi temelli farklı düşünceleri* (siyasi ideolojileri) *yansıtan veya temellendiren bir bağlamda inşa edilmesi durumu* olarak tanımlanmıştı. Burada ise bahsedilen pratikler, yukarıdaki tanıma ek olarak, çağdaş dönemin arka planında yer alan fikir akımları ile yöntem anlayışının, sorunlu ve eksik de olsa mevcut olan uygulanma biçimleri (*praksis*'i) olarak ele alınmaktadır. Fikir akımlarının Türk tarihyazımına yön verme kabiliyetinin düşük oluşu ile yöntem anlayışındaki sınırlı bakış açısı arasındaki paralellik dikkate alındığında, tarih pratiklerinin yapısına yazarın ve yazarın sahip olduğu ideolojinin büyük ölçüde etki etmiş olması anlaşılır hale gelmektedir.

Bu dönemde Türk tarihyazımının uygulanma biçimini belirleyen pratikler; Kemalist pratik, Bilimselci pratik, Türk-İslamcı pratik, Marksist pratik ve Alternatif pratik denemeleri olarak söylenebilir. Bu bölüm başlığı içerisinde, tarih pratiklerinin her biri ortaya çıkış koşulları, nedenleri ve tarihçilik anlayışları bağlamında incelenecektir. Bunlar açıklanırken, söz konusu pratiğin şekillenmesinde pay sahibi

⁴⁷¹ 2019 yılında yayımlanan bir yöntem çalışması olan *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*'nde tarih anlayışı kavramının yerini karşılayacak şekilde "Tarihyazımında Yaklaşımlar" isimli bir bölüm kaleme alınarak, çeşitli yaklaşımlara/anlayışlara değinilmiştir. Fakat konu başlıklarına bakıldığında çalışmayı hazırlayan editoryal ekibin bir kafa karışıklığı içinde olduğu söylenebilir. Öyle ki; Annales ekolü gibi, Batıda yapıldığı şekliyle Marksist tarihçilik gibi (bizde bir tarih pratiğidir), tarihe tarihinin yaklaşımı bağlamında ortaya çıkan bir yöntem çeşidi olarak bakan doğru örneklerin yanında; mikro tarih, sözlü tarih, biyografi, zihniyet tarihçiliği gibi tarihin odaklandığı nesneyi temele koyan ve asla bir yaklaşım/anlayış ürünü olmayan tarihçilik çeşitlerinin bu başlık altında hercümerç edilmesi, bu durumun kanıtlar niteliktedir. Mehmet Yaşar Ertaş (Ed.), *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, s. 73-134.

olan ve burada sıralanan argümanların somutlaşmasına yardımcı olacak önemli isimler-eserler ve tarihçiliğin icra edildiği kurumlar merkeze alınarak, bir anlatı oluşturulacaktır.

Tarihçilik pratiklerinin temelinde yatan ideolojiler de işaret edilmesi elzem olan bir diğer önemli husustur. Her pratik, temelde bir ideolojiye ve ideolojinin tarihçi tarafından anlaşılma, yorumlanma ve tarih aracılığıyla uygulanmasına dayanmaktadır. Buna göre; Kemalist pratik Batıcılık ve tam bağımsızlık vurgusu ile desteklenmiş bir milliyetçilik düşüncesinin bir potada eritilmesiyle ortaya çıkan Kemalizme dayanmaktadır. İkinci pratik olan Bilimselci pratiğin gerisinde motivasyon unsuru olarak herhangi bir ideoloji yokmuş gibi görünse de; bu pratiği uygulayan isimlerin “*önce bilim ve tüm dünyada kabul görecektir tarih metinleri yazma*” şiarının arkasında çeşitli ideolojik fikirlerin yumuşatılmış/seyreltilmiş versiyonlarının olduğu söylenmelidir. Üçüncü tarih yazıcılığı pratiği olan Türk-İslamcı pratik, 50’li yıllardan itibaren güçlenerek Türk tarihçiliğini domine eden Türkçülük ve İslamcılık düşüncelerinin terkihi (sentezi) sayılabilecek Türk İslam bütünlüğü⁴⁷² ideolojisine dayanmaktadır. Dördüncü tarih pratiği olan Marksist pratik, Alman düşünür Karl Marks’ın fikirlerinden doğan ve süreç içerisinde farklı pek çok yorum ile beslenerek, neredeyse görüldüğü her toplumda özgün bir mahiyet kazanan Marksizm ideolojisinin Türk tarih yazıcılığındaki uygulanma biçimidir. Son olarak ele alınacak alternatif pratikler ise, Türk tarih yazıcılığında tek başına bir pratik oluşturmayı başaramayan ancak eleştirel yaklaşımları ile diğer pratikleri ve tarih yazıcılığı üzerine odaklanan düşünceleri etkilemeye çalışan, zaman zaman da bunu başaran; bir anlamda uçta olan, ana akımın dışında kalmış ya da dışına itilmiş isimlere/fikirlerle dayanmaktadır. Yaygın kanaatin aksine bu fikirlerin iktidarca benimseniyor olması şart değildir; iktidarın sahiplendiği ideolojiler elbette daha geniş bir temsil alanı bulmuştur, fakat geri planda kalan ideolojiler de, sınırlı çevreler içinde dahi olsa, kendi iktidar/nüfuz alanlarını yaratmada oldukça başarılı olmuştur.

⁴⁷² Bu ifade literatüre her ne kadar *Türk-İslam Sentezi* olarak girmiş olsa da; düşüncenin günümüzdeki temsilcileri *Türk İslam Bütünlüğü* terkihini kullanmayı tercih etmekteledir.

1. Kemalist Pratik

Kemalizm; kuruluşunu takip eden uzun yıllar boyunca Türkiye Cumhuriyetinin resmi ideolojisi olarak benimsenmiş, sağ ve sol Kemalizm varyantları ile zıt ideolojik akımlarının içinde bulunmuş⁴⁷³ ve anti-Kemalist görüşe sahip düşünce akımlarını dahi kuşatıp etkileyecek bir kapsayıcılıkla, modern Türk siyasi düşünce dünyasının en etkin fikir akımı olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün fikir ve eylemleri ve buna ek olarak Atatürk'ün ölümünden sonra takipçileri tarafından yaratılan çeşitli Atatürk imajları, Kemalizm'in iki temel bileşeni sayılmalıdır. Süreç, tarafların, Kemalizm ile kendi dünya görüşlerini yansıtan ideolojiyi buluşturmaları ile işlerken, gerek Kemalizm'in gösterdiği elastikiyet gerekse de takipçilerin onu araçsallaştırma ve amaçları için kullanmada gösterdikleri maharet ortaya çıkan sonucun büyüklüğünde etkili olmuştur.⁴⁷⁴ Böylelikle Kemalist düşünce, Mustafa Kemal'den çok sonra, hatta günümüzde, etkili bir biçimde var olmaya devam etmiştir. Tüm siyasi ağırlığı ve siyasi düşünce içindeki özgün yerini belirleyen özellikleri bir yana, Kemalist ideoloji, ortaya koyduğu tarih görüşü ve tarih düşüncesi ile de anılmaya hak etmektedir.⁴⁷⁵ Yukarıda daha önce tanımlanan manada bir tarih anlayışı olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu ideoloji, Türk tarihyazımının tarih pratikleri içerisinde kronolojik olarak ilk anılması gereken tarih pratiğini, Kemalist ideoloji tarafından biçimlendirilmiş olan Kemalist tarih pratiğini ortaya çıkarmıştır.

Kemalist pratik, yeni kurulan ve büyük bir reform sürecinden geçen genç Türkiye Cumhuriyetinin, bu reform hareketinin kendisine uygun bir tarihe ihtiyaç

⁴⁷³ Kemalizm'in, farklı siyasi ideolojiler içinde var olabilme, onları etkileme ve dönüştürme gücü hakkında bir tespit için bkz.: Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 164-176.

⁴⁷⁴ Bu noktada, Kemalizm'in Türk düşünce dünyası içindeki yerini *baba* figürü ile açıklamak uygun olabilir. Buna göre Kemalizm; kendi değerleri ile ters düşmeyen ve kendisinden destek uman diğer tüm ideolojiler için büyüyecek ve gelişecek güvenli bir liman, bir sığınak olurken; kendisi ile çatışan tüm zıt fikirler için ise zorlu bir rakip olmuştur.

⁴⁷⁵ *Kemalist dönemde tarih anlayışı* tarihyazımı alanında çalışma yapan isimlerin mutlaka hakkında bir şeyler kaleme aldığı bir dönem olmuştur. Denilebilir ki modern Türk tarihyazımı çalışması yapmanın ilk adımı, Kemalist dönem üzerine yazılacak bir metinden geçer hale gelmiştir.

duyması nedeniyle, bu ihtiyaca çözüm olması maksadıyla ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁶ Bu minvalde pratik için, ideolojik bir düşüncenin kendi tarihyazımını üretmesi neticesinde ortaya çıkmış tarih inşaları bütünüdür denilebilir. Bu bütünün en belirgin özelliği tarihin kadim kısmına verilen büyük önem ve ayrılan geniş yerdir. Milletleşme sürecinin doğal bir adımı olan milletin tarihi köklerine uzanma eylemini, *II. Bunalım* dönemi aydınlarının tarihe bakışından miras olarak devralmış olan Kemalist tarihyazımı pratiği, süreç içerisinde bu yaklaşıma, kendi özgün bakış açısını da eklemiştir. Böylece ortaya, tarihin eski çağlarını büyük nispette kapsamaya çalışan, Türk tarihini ise dünya tarihi içindeki yeri ve önemi vurgusu ekseninde ele alan, nevi şahsına münhasır bir tarih uygulaması ortaya çıkmıştır.

Kemalist tarih pratiği, devlet ve merkezi bürokrasinin çeşitli kademelerinde yer alan isimlerin üye olduğu Türk Ocağı'na bağlı bir cemiyet olan *Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti* içerisinde ortaya çıkmıştır. Özellikle, Mustafa Kemal'in manevi kızı Afet Hanım'ın gayretleri, bahsi geçen cemiyetin kuruluşu ve yeni tarih tezinin ortaya atılmasında vitrine çıkartılmıştır.⁴⁷⁷ Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılması ile birlikte Türk Tarih Heyeti'nin yerine Türk Tarihi'ni Tetkik Cemiyeti kurulmuş ve Halk Partisinin kontrolünde müstakil bir kuruluş olarak 12 Nisan 1931 tarihinden itibaren çalışmaya başlamıştır.⁴⁷⁸ Türk Tarihi'ni Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasını takiben gerçekleşen bir başka önemli gelişme ise, 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası programına Türk tarihi ile alakalı bir maddenin eklenmesi olmuştur. Eklenen

⁴⁷⁶ Kemalizm kendi tarih pratiğini ortaya çıkartırken tarihi "bilim" olarak kabul etmiş ve *bilim olarak tarih* vurgusunu ön plana çıkartmıştır. Suavi Aydın'ın belirttiği gibi, milliyetçilik çağında; "*Tarih de bir bilim olarak varlığını kabul ettirilişini ulus devletlerin oluşumu ve bu esnada temel ideoloji olan milliyetçiliğin ihtiyaçlarına cevap verebilme potansiyeline borçludur.*" Suavi Aydın, "Resmi Tarih Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı", *Resmi Tarih Tezi I*, Ed. Fikret Başkaya, Ankara 2005, s. 43. Böylelikle, tarihçilik mesleğinin, Kemalist pratik ekseninde, Türkiye'deki gelişimi ile ideolojinin sahiplerinin tarihi araştırmaları bağlamında her iki kesim adına simbiyotik bir ilişkinin varlığından da söz edilebilir.

⁴⁷⁷ Afet Hanım, konu ile ilgili anılarında; 23 Nisan 1930 tarihli VI. Türk Ocakları Kurultayı'nın Tarih Kurumunun ortaya çıkışının çekirdeğini oluşturduğunu söylemiştir. Kurultay hazırlıkları sürerken Mustafa Kemal, Afet Hanım'a Türk tarihi üzerine bir konuşma yapmasını söylemiş ve bu konuşmada Türklerin uygarlık sahnesi içerisinde yerinin gerçekte neresi olduğunu işaret eden yeni bir tarih yazımına duyulan ihtiyaca değinmesini istemişti. Paşa'ya göre Türk Ocakları bu konuda sorumluydu. Afet Hanım, bu durum için, "*görev verilmişti, başarmak gerekiyordu*" derken, hazırladığı metni ise 28 Nisan 1930 tarihinde son oturumda tebliğ etti ve aynı gün alınan karar ile Türk tarih heyetini teşkil edilmesi kararı alındı. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 257-264.

⁴⁷⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 268.

maddede; “*Fırkamız, vatandaşların, Türkün derin tarihinin bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türkün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.*” ifadesine yer verilmiştir.⁴⁷⁹ Öyle ki, Kemalist rejime göre tarih bilmek, alt metinde Türk tarih tezini kavramış olmak, milli varlığa kastedecek zararlı cereyanlar önünde bir set kurmak anlamına gelmektedir.⁴⁸⁰ Bu minval üzerine düşünüldüğünde, dönemin tarih yazımı pratiği olan Kemalist pratiğin, sıklıkla resmi ideoloji olarak adlandırılması da anlaşılır hale gelmektedir.

Cemiyet, Türk tarih tezinin ortaya atılmasını giriştiği faaliyetler yoluyla, oldukça yoğun bir program dâhilinde gerçekleştirmiştir. Öncelikle, başlangıçtan günümüze kadar anlayışı içerisinde kapsayıcı bir Türk tarihi kaleme alınmış; bu eser ile Türk tarihi bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.⁴⁸¹ Bu yayını, 1931 yılından itibaren okutulmaya başlayan dört ciltlik *Tarih I-IV* ders kitapları takip etmiştir. Bu kitaplar vasıtasıyla tarih tezinin içeriğini oluşturan konular detaylandırılmış ve genç nesillere öğretilmesi yolunda en önemli adım atılmıştır.⁴⁸² Bu hususta, tarih tezinin yaygınlık kazanması adına gerçekleştirilen iki büyük tarih kongresi de dönemin bir başka öne çıkan olaylarıdır. Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932 yılında Ankara’da Reis-i Cumhur Mustafa Kemal’in yüksek himayelerinde gerçekleşirken, temelde tarih tezinin Türk aydınları arasında tartışılmasıyla benimsetilmesi ve tezin orta öğretim ile lise seviyesinde ders anlatan öğretmenlere tanıtılması hedeflenmiştir.⁴⁸³ İkinci Türk Tarih Kongresi ile ise tarih tezinin dünyaya

⁴⁷⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981, s. 451-452.

⁴⁸⁰ Ekrem Akurgal, “Tarih İlmi ve Atatürk”, *Bellekten*, C. XX, S. 80, Ekim 1956, s. 583.

⁴⁸¹ Bkz.: *Türk Tarihinin Anahatları*, (Tıpkıbasım). Eserin ilk baskısı 1930 yılında yayınlanmıştır. Yalnızca 100 adet basılan eser, tarih tezinin kamuoyuna ilan etmek ve ilk tepkileri almak gayesini taşımıştır. Bir yıl sonra, 1931 senesinde, Türk Tarihinin Ana Hatları Esas alınarak hazırlanan ve bir kısa bir özetten ibaret olan *Türk Tarihinin Anahatlarına Giriş- Methal-* adlı çalışma 30000 kopya olacak şekilde bastırılmış ve orta öğretim ile liselerde yardımcı ders kitabı olarak okutulmak üzere dağıtılmıştır. Bkz.: *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. VI.

⁴⁸² İlk kez 1931-1932 eğitim öğretim yılında kullanılan bu ders kitapları 1942 yılına kadar büyük bir değişikliğe uğramadan kullanılmaya devam edilmiştir. Doğu Perinçek, “Sunuş Yazısı”, *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, (Tarih I Tıpkıbasım), Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014, s. IV.

⁴⁸³ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih...*, s. 139. Kurultay Tutanakları için bkz.: *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar Müzakere Zabıtları*, TTK Yayınları, (Tıpkıbasım), Ankara 2010.

duyurulması hedeflenmiş⁴⁸⁴, bu doğrultuda çok sayıda yabancı misafir ağırlandarak tebliğ sunmaları sağlanarak kurultaya uluslararası bir hüviyet kazandırılmıştır.⁴⁸⁵ 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında İstanbul Dolmabahçe Sarayında gerçekleşen etkinliğe, aynı zamanda Afet Hanım'ın da doktora danışmanı olan, İsviçreli bilim insanı Eugene Pittard fahri başkan olarak seçilmiştir.⁴⁸⁶ Böylece, Türkiye'de doğan bu tarih tezinin Avrupalı bilim insanlarınca da benimsendiği gösterilmek istenmiştir.

İkinci Tarih Kongresinin bir başka önemli özelliği de, tarih tezlerine paralel olarak ilerleyen dil tezlerinin sonuçları itibariyle birbirleri ile ilintili hale getirilmeye çalışılmasının, bu kongrede denenmesidir.⁴⁸⁷ Bu kongrede, tarih pratiği, "bilimsel" bir minval üzerine oturtulmak istenmiş; dil bilim, antropoloji, arkeoloji ve *tarihin doğal yasaları* konuşulan ve tartışılan konuların esasını oluşturmuştur.⁴⁸⁸ Zafer Toprak'ın ifade ettiği gibi, Türk tarih tezi ile girişilen faaliyetlerin sonucunda ve özellikle Kemalist tarih pratiğinin uygulamalarıyla, Türkiye'de tarih yazıcılığı, *kutsalın alanından çıkartılarak bilimsel bir tabana oturtulmuştur.*⁴⁸⁹

Kemalist tarih pratiği, Kemalizm'in temel özelliklerinden birisi olan pozitivistizmin Türkiye'de bilimci olarak nitelendirilen varyantını bünyesinde taşımaktadır. Buna göre, bu pratik ekseninde tarih, pozitivist-bilimci bir zihniyete oturtularak çalışılmaktadır. Pratiğin kendisini ilk kez görünür kıldığı Türk tarih tezine ve bu tezin ortaya konulması esnasında izlenen yola bakıldığında, bu tespit daha da iyi anlaşılabilir. Öyle ki, yukarıda değinilmiş olan, yayın faaliyetleri, tertiplenen kongreler ve bilimsel toplantılar üzerinden tez ortaya konulurken bir yandan da arka planda yatan bilimsellik kaygısı şeklen dışa vurulmuştur.

Kemalist tarih pratiği ile ilgili burada söylenmesi gereken bir başka önemli husus, ortaya konan çalışmaların lokomotifinin, bilim yapma heyecanı değil, bizzat

⁴⁸⁴ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik...*, s. 323.

⁴⁸⁵ Kongreye katılan toplam 90 davetlinin 48 tanesi Avrupa uyrukludur. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih...*, s. 204.

⁴⁸⁶ İkinci Türk Tarih Kurultayı'nın tutanakları için bkz.: *İkinci Türk Tarih Kongresi, Kongrenin Çalışmaları Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK Yayınları, (Tıpkıbasım), Ankara 2010.

⁴⁸⁷ Mustafa Oral, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016, 75.

⁴⁸⁸ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih...*, s. 202 vd.

⁴⁸⁹ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e...*, s. 204.

Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu motivasyon olduğudur. Türk Tarih Kurumu'nun⁴⁹⁰ ilk başkanı olan Hasan Cemil Çambel anılarında konu ile alakalı “*Bütün bu ilmi faaliyetler kuvvetini hep Gazi'den alıyor. Cemiyet (TTK) bir vasıtadan ibarettir, eser onundur. Çünkü bütün ilham bütün ruh onundur. Onun (...) maziye, halin ve istikbalin ihtiyaçlarına göre mana veren büyük “intuition” (sezgisel) kuvvetidir.*” demiştir. Reis-i Cumhuriyet'in şahsi gayretlerinin ve etkisinin bu denli ağır basıyor oluşu⁴⁹¹, tarih pratiğinin de biçimini etkilemiş ve pozitivist ve akılcı bir temele yaslanmasında en önemli nedenlerden birisi olmuştur.⁴⁹²

İkinci olarak ise, bir başka neden, dönemin ruhunun pozitivist ve onun bilim sahasındaki uygulamalarını yüceltmeye oldukça meyyal olmasıdır. Yukarıda ele alındığı üzere, çağdaş dönem tarihyazımının fikri temelleri arasında ilk sırada sayılan pozitivism; dönemin diğer tarih pratiklerini şekil bakımından etkilemiş ve yönlendirmiş olsa da, Kemalist pratik üzerinde, biraz daha ileri giderek pratiğin ruhuna işleyecek kadar derin bir etki göstermiştir. Bunda dönemin inşasında fikirleri büyük rol oynayan, kendisinden önceki, II. Bunalım döneminin mirası gelecek nesle aktarmada en başarılı olmuş isim olan Ziya Gökalp'in payı büyüktür. Gökalp daha önce de belirtildiği üzere, fikirlerini, devlet merkezli ve milliyetçi bir milli kimlik inşa etme yolunda, genç *Kemalist Cumhuriyet'e* yön gösterecek biçimde kullanmıştır.⁴⁹³ Bu durum Gökalp'i, *seküler/Kemalist* düşüncenin arka planında bulunan fikir babalarından biri yapmaktadır. Kemalist yönetim şekillendirmek

⁴⁹⁰ 1931 yılında Türk Ocakları bünyesinden bağımsız olarak *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti* olarak faaliyete başlayan ve Birinci Türk Tarih Kongresini düzenleyen kurum, 1935'de *Türk Tarih Kurumu* adıyla yeniden yapılandırılmıştır.

⁴⁹¹ Afet Hanım, Türk tarihinin yeniden yazılması hususunda Mustafa Kemal'in, meseleye yaklaşımını ve verdiği önemi kaydederken; bizzat tarih yazımı faaliyetinin başında yer alarak aktif rol aldığını söylemektedir. Tarih tezinin ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan mitos mukabili hikâyenin dahi kırılma anı, Mustafa Kemal'in Batılı ders kitaplarında Türkler için *barbar ve istilacı bir kavim* değerlendirmesi üzerine söylediği; “*Hayır, böyle olamaz. Bunların üzerine meşgul olalım*” sözleridir. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 256-257.

⁴⁹² Mustafa Kemal'in tarih görüşü ve döneminin tarih düşüncesine etkisi için bkz.: Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Tarih”, *Halkevleri Dergisi*, S. 37, Kasım 1969, s. 4 vd. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Atatürk'ün tarihe olan ilgisi hakkında; “Atatürk, Tarih Kurumu ile daimi surette alakadar olurdu. Vefatlarından birkaç ay evvel İstanbul'da Savarona yatında tedavi altında bulunurlarken bile heyetten bazı arkadaşları yata davet ile tarih faaliyetlerini görüşmek istemişlerdi.” anekdotunu aktarmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken”, *Bellekten*, C. 3, S. 10, Nisan 1939, s. 353.

⁴⁹³ Adem Çaylak-Adem Çevik, “Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet...”, s. 60.

istedikleri toplumu pozitivism üzerine kurarken⁴⁹⁴, Gökalp de bu noktada en önemli başvuru kaynaklarından bir tanesi olmuştur. Ancak bu noktada Gökalp'ten bahsedilirken, onun bir entelektüel olarak şahsiyeti kadar, temsil ettiği kurumsallaşmış pozitivist dünya görüşü/ruh da anlaşılmalıdır. Bahsedilen bu karakterize olmuş pozitivismin en büyük etkinlik alanlarından bir tanesi de hiç şüphesiz tarihyazımı olmuştur.

Kemalist tarih pratiği, pozitivist düşüncenin olduğu kadar romantik-milliyetçi tarihçiliğin de önemli bir örneğidir. Pratiğin düşünsel köklerini besleyen kaynaklardan önemli bir tanesi Türkçülük/milliyetçilik akımıdır.⁴⁹⁵ Bu durum, milliyetçiliğin modern tarih yazımının gelişiminde oynadığı kilit role dayanmaktaydı.⁴⁹⁶ Ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı süreçte, devlet ile bütünleşen tarih yazımı milli duyguları harekete geçirecek, bir arada kalma duygusunu pekiştirecek bir ortak geçmiş ortaya koyacak, ihtiyaç duyulduğu anda *geçmişteki altın çağların nostaljisini* bugüne taşıyarak geçmiş üzerinden geleceği belirli hedeflere yönlendirebilecek bir tarih inşasını mümkün kılacaktır.⁴⁹⁷ Böylelikle milli-devlet esasına dayanan yeni siyasi teşekküller, varlıklarını kabul ve devam ettirme ve siyasi uygulamalarını meşrulaştırma yolunda önemli bir araç kazanmışlardır. Bu anlamda 1930'lu yıllarda Kemalist yönetim de kendi milliyetçilik anlayışına uygun bir tarih anlayışını ortaya koymuş; bu durumun bir sonucu olarak da tarihçilik faaliyetleri Kemalist pratik içerisinde büyük bir ivme kazanmıştır.⁴⁹⁸ Türk tarihyazımı sahasında en önemli çalışmalardan bir kaçına imza atmış olan Mustafa Oral da, milliyetçilik etkisinin yoğun olarak hissedildiği bu süreci Türk tarihçiliğinin *romantik çağı* olarak isimlendirmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ İlyas Söğütlü, "Cumhuriyet'in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak...", s. 39.

⁴⁹⁵ Seyfullah Kara, "Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, s. 322.

⁴⁹⁶ Konunun farklı yönleriyle incelendiği, yayınlanmış fakat son yıllarda unutulmaya yüz tutmuş faydalı bir çalışma için; *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1997 Mersin.

⁴⁹⁷ Ahmet Özcan, "Milliyetçilik ve Popüler Tarih", s. 562.

⁴⁹⁸ Ahmet Özcan, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Tarihçiliğe Bir Bakış" *Türk Yurdu*, S. 293, Ocak 2012, s. 29.

⁴⁹⁹ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik...*, s. III. Yazar, 1910-1940 yılları için bu isimlendirmeyi kullanmıştır. Fakat bence, Türk tarihçiliği, Türk siyasetinde büyük bir kırılmanın

Son olarak Kemalist tarih pratiği, çağdaş dönemin üçüncü temel unsuru olan, tepkisel bir tarih duruşuna da sahiptir. Burada özellikle Türkler hakkında Batıda zaman zaman söylenen barbar vb. ifadelerle karşı çıkılırken, Türklerin gayri medeni ve ikinci sınıf bir ırk/millet olduğu yönündeki teze reaksiyon gösterilmiştir.⁵⁰⁰ Tarih tezinin kamuoyuna duyurulduğu ilk çalışma olan *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda "Bu kitap niçin yazıldı?" adında bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık altında tezin hangi maksatla ortaya atıldığı izah edilirken söylenen "...tarih kitaplarında, bilhassa Fransız tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihinde ki rollerinin bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültülmüş olduğu" ifadeleri meselenin özünü ifade etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.⁵⁰¹ Batı'nın Türkler hakkında ki olumsuz fikirleri ve bunu tarih ile temellendirmeye çalışmaları; Türk tarih tezinin söylemini şekillendirmiş; ortaya tepkisel bir tarih anlatısı çıkmasına neden olmuştur.⁵⁰²

Enver Ziya Karal'a göre Türk tarih tezi; bir noktada, tepki olarak ve Batılı tarihçilerin bir bölümüne Türklerin uygarlıktan yoksun ve ikinci sınıf bir millet olmadıklarını ispat etmek için kaleme alınmıştır.⁵⁰³ Bu noktada, zaman zaman tezin mimarlarından da benzer ifadeler satır aralarında okunabilmektedir. Şemsettin Günaltay, tarih tezinin hedeflerinden bir tanesi olarak, Batılıların yapmış olduğu tahripleri ve iftiraları, ilmi metotlarla çalışmak suretiyle boşa çıkartmak olduğunu

yaşandığı ve devamında apolitik bir neslin yetiştiği 1980 darbesine kadar *Romantik/Milliyetçi çağı* yaşamaya devam etmiştir.

⁵⁰⁰ Bu noktada dönemin resmi anlatısı inşa edilirken, tarih tezinin gösterdiği tepkinin merkezine, eylemi başlatan kişi rolüyle yine Mustafa Kemal Paşa konulmuştur. Bu minvalde, tarih tezinin ortaya atıldığı yıllarda Çankaya Köşkünün kütüphanecisi olan Nuri Ulusu anılarında "Atatürk, ...şu an ismini şu anda hatırlayamadığım yabancı bir yazarın tarih kitabını okumuş ve bırakmıştı. Ben kaldığı yerleri aynen işaretler ve ferdası gün sunardım. O gün kitabın bıraktığı yerin birkaç sayfa öncesinde bu sayfaların kenarına *bütün dünya Türklerin karşısında* diye bir not düştüğünü gördüm" diye yazmaktadır. Nuri Ulusu, *Atatürk'ün Yanı Başında*, Der. Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul 2008, s. 64.

⁵⁰¹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 25.

⁵⁰² Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", *Bellekten*, Cilt 35, S. 140, 1971, s. 536-537. Bu kendisini dünyanın merkezine koyma eğilimindeki Avrupa için alışlageldik bir tavidir. Tarih sahasında da Avrupa kendisini tarihsel milletler kategorisinde kabul ederken doğu ise tarihsiz halklar olarak nitelendirilmiştir. Konu hakkında bilgi almak için bkz.: Ahmet Şimşek, "Tarih Yazıcılığında Avrupa Merkeziliğin İzleri", s. 307 vd. Batının tarihe biçim veren bu denli yanlı yargıları bir yana aynı Batı'nın tarih tezinin ortaya çıkmasından sadece on yıl öncesinde Türk topraklarını işgal etmiş oluşu, Batı ve emperyalizm karşıtı bu tepkinin ortaya çıkışının nedenleri arasındadır.

⁵⁰³ Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Tarih", s. 6.

söylemiştir.⁵⁰⁴ Ekrem Akurgal'a göre de tarih tezinin iki büyük hedefinden biri, Batılılara tarih üzerinden cevap verme kaygısıdır.⁵⁰⁵

Dönemin tarihine tanıklık edenlerin ve dönem üzerine çalışma yapmış isimlerin de tespit ettiği bu tepkisel tarih duruşunun, tarihyazımı içerisinde kavramsallaşarak yerini alamamış olması ise dikkatlere sunmak istediğim bir problemdir. Öyle ki, eğer bahsedilen tepkisel tarih, tarih inşa etmenin temelinde bir eylemeye yardımcı olan bir motivasyon unsuru olarak tanımlanırsa, Kemalist tarih pratiği içerisinde doğan bu tepkiselliğin diğer pratikler içinde var olup olmadığını (ki ben var olduğunu iddia ediyorum) ve ne şekilde etkilediği sorularını da beraberinde getirecektir.

Kemalizm'in tarih yazıcılığındaki bu tepkisel duruşunun nedenleri arasında atlanmaması gereken bir başka önemli nokta da, entelektüel bir zemine dayanmamakla birlikte, yakın geçmişte Batı ile yaşanan olumsuz hatıraların varlığıdır. Bilindiği üzere Anadolu; Türklerin Batılı devletler ile karşı karşıya geldiği ve 1911'den 1918'e kadar süren, uzun bir savaşlar silsilesini takiben; 1918-1922 yılları arasında I. Dünya Savaşının galip devletlerinin işgal girişimine maruz kalmıştır. Bahsedilen olumsuz hatıraların temelinde, bu savaş ve işgal hadiseleri yatmaktadır. Burada, Batılı devletlerin giriştikleri faaliyetleri temellendirirken tarihten faydalanmış olması Türk tarafının da tarih tezleri ile bir karşı tepki göstermesinde belirleyici olmuştur.⁵⁰⁶

Batı'nın medeniyetinin temel taşlarından bir tanesi olan Yunanlılar Batı Anadolu'yu işgal ederken, Fransızlar, İtalyanlar Anadolu'da işgal faaliyetlerine girerken bu işgalleri tarih üzerinden geliştirdikleri argümanlarla meşru kılmaya çalışmışlardır. Antik şehir devletleri, haclı seferleri sonrasında ortaya çıkan devletler, hatta Roma İmparatorluğu gibi tarihe mal olmuş siyasi yapılar, tarihteki yerinden

⁵⁰⁴ Günaltay'dan aktaran; Bayram Ali Çetinkaya, "Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı Şemseddin Günaltay", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Sivas, 1998, s. 439.

⁵⁰⁵ Ekrem Akurgal, "Tarih İlmi ve Atatürk", s. 582-583.

⁵⁰⁶ Bu konuda Enver Ziya Karal; "İtilaf Devletleri, Türk topraklarını aralarında paylaşmaya koyuldular. Paylaşmanın gerekli ve haklı olduğuna dünya kamuoyunu inandırmak için de Türklerin Asyalı bir sürü olduklarını, tarihlerinde hiçbir uygarlık varlığı göstermediklerini (...) öne sürdüler." demektedir. Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Tarih", s. 4-5.

kopartılıp, işgalcileri, işgal edilen Anadolu'nun *mirasçısı* olarak tayin edecek biçimde, o günün tarih çalışmalarında yeniden inşa edilmişlerdir. Benzer uygulamalar kurulması hedeflenen Kürt ve Ermeni devletleri için de gerçekleşmiştir.⁵⁰⁷ Örneğin; Lozan görüşmelerinde Yunan temsilcisi Venizelos, Rumların Anadolu'da ve Trakya'da yirmi asırdır var olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁸ Türk tarafı ise Lozan görüşmeleri öncesinde Ankara'da bastırılan *Pontus Meselesi* adlı kitap vasıtasıyla Sümer ve Hititlerin Türk kökenlerinden bahsederek, bu iddialara cevap vermek ve Lozan öncesi kendi iddialarını ortaya koymak istemiştir.⁵⁰⁹ Bu durum, tarih tezinin resmen ortaya çıkmasından önceki bir zamanda dahi, tarih biliminin tarih tezinin söylemlerine benzer şekilde kullanıldığına işaret etmektedir.

1930'lu yıllara gelindiğinde tepkisel tarih bu kez, yayılcı Hitler Almanya'sında güçlenen ve Hititlerin Germenliği ve Anadolu'nun Germen ırkının anavatanı olduğu tezine karşı gösterilmiştir.⁵¹⁰ Bu noktada Türk tarafı, tepkisel bir refleks göstererek Anadolu ve Mezopotamya'da medeniyet kurmuş halkların kökeninde Türklerin olduğunu savunarak, bu toprakların yerli halkının, *mirasçısının*, Türkler olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁵¹¹ Türk tarih tezinin temellendirdiği bu mirasçı düşüncenin bir başka kullanımı da, Mustafa Kemal'in, Hatay meselesinin siyasi bir problem olarak ortaya çıkması sonrası, 1936 yılında, yaptığı bir konuşmada Hatay için "40 asırlık Türk toprağı" ifadesini kullanmasında gözlenebilmektedir.⁵¹² Bu ifade Türk tarih tezinin benimsenerek Anadolu'nun *mirasçısı* olma durumunu benimsemeye ne kadar etkin biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Tarih tezinin ve Kemalist pratiğin tepkisel yanının en zayıf noktası ise, tezi ortaya koyan entelektüel zümrenin bir yandan da tepkinin gösterildiği Batı'ya

⁵⁰⁷Selim Özcan, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ve Türk Milletine Yüklediği Sorumluluk", *Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 193, 2011, s. 51.

⁵⁰⁸Suavi Aydın, "Resmi Tarih Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve ...", s. 59.

⁵⁰⁹*Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s. 3-10.

⁵¹⁰Seyfullah Kara, "Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri...", s. 330.

⁵¹¹Fatma Çapan, "Türk Tarih Tezi ve Atatürk", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 181, 2009, s. 20.

⁵¹²Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 102.

yönelme gayretleridir.⁵¹³ Örneğin, *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda eseri kaleme alan yazarlar, yukarıda değindiğim üzere, gayelerinin doğrudan Batı'ya karşı cevap vermek olduğunu söylerken bile, kullandıkları 124 farklı çalışmayı ihtiva eden kaynakçanın 123 tanesi Batı menşelidir. Yazarlar sadece İbn Nedim'e ait *Kitab'ül Fihrist* adlı bir eseri Doğu kökenli tek çalışma olarak “bakılan kitaplar” kısmına eklemiştirler.⁵¹⁴ Bu yaklaşım, tarih tezinin hem içinde barındırdığı en temel çelişki olurken hem de başarısının uzun vadeli olamamasının nedenlerinden bir tanesidir.

Kemalist tarih pratiği süreçte, Ankara merkezli yükseköğretim kurumları ve TTK çevrelerince benimsenerek temsil edilmişken Darülfünun'un devamı sayılabilecek olan İstanbul Üniversitesi ve ona bağlı bir araştırma merkezi olan Türkiyat Enstitüsü'nde ise temsilci bulmakta zorlanmıştır. Ankara'da özellikle Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) kurulurken, kurum pratiğinin icra sahası olan tarih tezini açacak bölüm ve kürsüleri ihtiva edecek biçimde yapılandırılmıştır.⁵¹⁵ 9 Ocak 1936 tarihinde gerçekleşen açılış töreninin ardından verilen ilk ders, Afet Hanım tarafından, TTK Asbaşkanı sıfatıyla ve “*Tarihe Giriş*” başlığı altında gerçekleştirilmiştir. Dersin içeriği tarih tezinin tanıtılması, metot bilgisi⁵¹⁶ ve kaynaklara yapılan vurgu ve Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazıların tanıtılmasından oluşmuştur.⁵¹⁷

⁵¹³ Yukarıda, tarih tezinin ortaya konmasında amaçlananlardan birinin *Batının yapmış olduğu tahripleri ve iftiralari, ilmi metotlarla çalışmak suretiyle boşa çıkartmak* olduğunu söyleyen Günaltay bile, 1938'e gelindiğinde *Türk tarih tezinin kat'i surette muzaffer olduğunu* ilan ederken; iddiasının dayanaklarından bir tanesi *Batılı bilim insanlarının gösterdiği takdir ve kabuldür*. Şemseddin Günaltay, “Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Bellekten*, C. II, S. 7-8, 1938, s. 338.

⁵¹⁴ Faydalanılan kaynakçanın tamamı için bkz.: *Türk Tarihinin Anahatları*, s. 415-418.

⁵¹⁵ Afet Hanım, dönemin şahitlerinden birisi olarak, 1935 yılında resmen kurulan bu fakültenin temelinde Tarih Kurumunun çalışmalarını destekleyecek resmi bir kuruluşa duyulan ihtiyacın yattığını söylemektedir. Kurumda *Tarih* bölümünün yanı sıra, tarih tezine yardımcı olması adına; *antropoloji*, *arkeoloji* ve *coğrafya* bölümleri ile yine tarih ve dil tezlerini ispat etmek için incelemeler yapmak üzere *Sinoloji*, *Hindoloji*, *Sümeroloji*, *Hititoloji*, *Hungaroloji*, *Latince*, *Yunanca*, *Arapça* ve *Farsça* kürsüleri de açılmıştır. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 311, 314.

⁵¹⁶ İlgili kaynaklar tanıtılırken, bu çalışmanın 146. dipnotunda önemine dikkat çekilen Bernheim'in *Tarih İlmine Giriş* adlı eseri ilk sırada zikredilerek önemine dikkat çekilmiş, eserin tercüme edildiği ve kısa süre içerisinde yayımlanacağı bilgisi verilmiştir.

⁵¹⁷ Derste dikte edilen metnin tamamı için bkz.: Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 321-327.

Tarih tezlerine Ankara'nın istediği nispette ilgi göstermeyen İstanbul Üniversitesi ve Türkiyat Enstitüsü ise bunun sonucu olarak tarih düşüncesindeki eğilimler değişinceye dek geri planda kalmaya mahkûm olmuştur. Yeni tarih görüşü, 1933 yılında gerçekleştirilen ve Darülfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüştüğü, kadrolarda geniş çaplı bir tasfiyenin uygulandığı *Üniversite Reformu*⁵¹⁸ esnasında, tarih bölümünün ve Türkiyat Enstitüsü'nün şekillendirilmesinde de belirleyici olmuştur.⁵¹⁹ Öyle ki, yeni kurulan İstanbul Üniversitesi ile ilgili yapılan düzenlemeler kamuoyuna duyurulurken dönemin Maarif Vekili Reşit Galip tarafından 1 Ağustos 1933 tarihinde yayımlanan açık mektupta; “ Memlekette büyük politik ve toplumsal dalgalanmalar olmaktadır. Üniversite bunun karşısında tarafsız bir seyirci rolünü sürdürdü. İktisat alanında önemli değişimler olmaktadır. Darülfünun bunlarla tamamen ilgisiz görünüyordu. Hukukta köktenci değişiklikler yapıldı. Darülfünun yalnızca yeni kanunları ders programına almakla yetindi. Yazı reformu yapılmış, dilin özleştirilmesi hareketi başlamıştı: Darülfünun hiçbir surette bunlarla ilgilenmiyordu. *Yeni bir tarih değerlendirilmesi ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarmıştı. Darülfünun'un buna karşı ilgisini uyandırmak için üç yıl beklemek ve çabalar sarf etmek gerekti.* İstanbul Darülfünun'u en sonunda sustu, kendi kabuğuna çekildi ve bir orta çağ izolasyonu ile dış dünyadan tamamen koptu. (...) Esasen on yıldan beri İstanbul Darülfünun'u kendi kendisini ıslah etmek için kendisine verilmiş olan ve her yıl tekrarlanan bol ve geniş fırsatlardan istifade etmedi. Geçen zaman ve geçirilen tecrübe yeterliydi.”⁵²⁰ denilerek ağır eleştirilerde bulunmuş ve şikâyetlerini sıralamış ve Darülfünun'un ilgisi için Ankara için haklı gerekçeler sıralanmak istenmiştir.⁵²¹ Görülebileceği üzere dönemin koşulları

⁵¹⁸ Üniversite reformunun temelinde, Ankara'nın gerçekleştirdiği inkılapların Darülfünun tarafından benimsenmemesi, tutucu ve mesafeli bir yaklaşımla takip edilmesi ve Ankara'nın bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluk yatmaktadır. Reformlar süresince atılan adımlar için bkz: Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, Çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981; Tahir Hatiboğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997*, Selvi Yayınevi, Ankara 1998.

⁵¹⁹ Mustafa Oral, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası*, s. 74; Abdurrahman Çaycı, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987*, ATAM Yayınları, Ankara 1994, s. 232.

⁵²⁰ “Maarif Vekilinin Beyanati”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933, s. 5-6.

⁵²¹ 159 akademisyenden 51'inin görevine devam edebildiği ve 108 akademisyenin kürsüsünü kaybettiği reform sonrası basında da ıslahatı destekleyen yazılar çıkmıştır. Reformdan bir gün sonra, Yunus Nadi başyazısında hadise için; “*Darülfünun'un hakiki ve muasır bir irfan yuvası olmasını*

içerisinde, kısa bir süre için böyle olacak dahi olsa, Türk tarih tezine ve Kemalist pratiğe uygun tarihçilik yapmak, tarihçilik yapabilmenin şartlarından bir tanesi haline gelmiştir.⁵²²

Kemalist tarih pratiğinin iki ana uygulama sahası olmuştur. Bunlardan ilki Türk tarih tezi iken ikincisi ise inkılap (devrim) tarihi ile alakalı çalışmalardır. Tarih tezi Mustafa Kemal'in ölümünden sonra tarihçiliğin gündeminden yavaş yavaş çıkmışken⁵²³, Kemalist pratiğin uygulanması noktasında inkılap tarihi sahasında yapılan çalışmalar kalıcılığını korumuştur. Bu noktada henüz inkılap sürecinin içinden geçerken kaleme alınan iki çalışma, sonraki yıllarda yazılacak olanlara büyük oranda etki etmiş ve etmektedir. Bu eserler; aynı zamanda her ikisi de devlet adamı ve politikacı olarak inkılapları bizzat gerçekleştiren kadronun içinden gelen, Adalet Bakanlığı yapmış Mahmut Esat Bozkurt tarafından yazılan *Atatürk İhtilali*⁵²⁴ ve Halk Partisi Genel Sekreterliği ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuş Recep Peker tarafından ders notları biçiminde 1935 yılında kaleme alınmış *İnkılap Tarihi*

nafile yere bekledik durduk. Arayıcı ve bulucu irfan hayatında bütün millete rehber olması lazım gelen Darülfünun hem milletin hem de dünyanın hayatından ayrılarak kendi kabuğuna çekilmiş kaplumbağa halinde çok garip ve çok acıklı bir derekeye yuvarlanmış ve hareketin zerresini bile gösteremeyen bir ölü gibi olmuştu. Ne kadar şaşılca yeri olan bir şeydir ki Darülfünun milli inkılabın yaratıcı hayatına rehberlik etmek şöyle dursun, hatta ona karışmamış, hatta onu anlayamaz bir halde kalmakta ısrar edip kalmıştı. (...) Darülfünun böyle bir müesseseye idi ki kendi ölümünün kararını her gün kendisi ilan etmekten hâli değildi.” şeklinde bir değerlendirme yaparak Ankara'yı destekleyen bir yazı kaleme almıştı. Yunus Nadi, “Yeni Bir Meşale İstanbul Üniversitesi”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1933, s. 1.

⁵²² Bu noktada Ahmet Refik Altınay'ın Reform ile Üniversite dışında kalması; bkz.: Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s. 95-98 ve Zeki Velidi'nin daha önce gerçekleşmiş olan istifası; Gün Soysal, “Zeki Velidi Togan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 4 Milliyetçilik, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 491; Nadir Özbek, “Zeki Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu Küçük Başkurdistan’dan Büyük Türkistan’a”, *Toplumsal Tarih*, S. 44, Ağustos 1997, s. 20, konu ile alakalı sembolleşmiş olaylardır.

⁵²³ Türk tarih tezinin başlıca uygulama alanlarından olan Tarih Kongrelerinin seyrine bakıldığında 1943 yılında düzenlenen III. Türk Tarih Kongresi bu değişimin ilk işaretlerini vermektedir. Kongrede Osmanlı ve Selçuklu sahalarında ilk iki kongrede olduğunun aksine yirminin üzerinde bildiri sunulurken, Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Ongunsu da açılış konuşmasında bu tebliğleri sunan genç tarihçilere dikkat çekmiştir. Hamit Ongunsu, “İstanbul Üniversitesi Adına Edebiyat Fakültesi Dekanı Ordinaryüs Profesör Hamit Ongunsu’nun Nutku”, *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler, Tıpkıbasım*, Ankara 2010, s. 11.

⁵²⁴ Atatürk'ün sağlığında ve gözetiminde yazılan bu çalışma için Cahit Tanyol; Kemalizm'i sistemleştirmeye çalışan ilk deneme olarak bahsetmektedir. O, Mahmut Esat Bozkurt'u dönemin entelektüelleri arasında bir teorisyen olarak ayrı bir noktaya koymaktadır. Cahit Tanyol, *Anadolu İhtilali I*, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 15 vd.

*Dersleri*⁵²⁵ adlı çalışmalarıdır. Kendi tarihini yazmaya inkılap sürecinin henüz ortasında başlayan Kemalist rejim, bu saha üzerinde yazılan tarih çalışmalarının bir anlamda kurucu babası olmuş, böylelikle pratiğin inkılap tarihi kulvarında bugüne dek uzanan varlığını mümkün kılmıştır. Son olarak, günümüzde ise Kemalist tarih pratiği, 2002 sonrası değişen siyasi atmosferin de etkisiyle, daha çok *popüler tarih* çalışmaları içerisinde kendine yer bulmaktadır. Bu minvalde, tarihçiler ve profesyonel olarak gazetecilik, askerlik gibi mesleklerle uğraşmış isimler, akademi dışında tarihçilik yaparak Kemalist ideolojiyi, Mustafa Kemal Atatürk döneminin olaylarını nostaljik bir altın çağ söylemi altında, ele almaktadır.⁵²⁶

Bu noktada son olarak Türk tarih tezinin, Kemalist pratik dışında kalan diğer tarih pratiklerine olan etkisinden de bahsetmek gerekmektedir. Metinleri incelerken bir bakışta söylenemeyecek fakat alt metinlerin dikkatli bir gözle incelenmesiyle okunabilecek bu etkinin başlıca sebebi, çağdaş dönemin fikri alt yapısını kuşatan sekülerizmin Kemalist ideolojiyle iç içe geçerek aynılaştığı olmasıdır. *Kemalist ideolojinin tarihi inşa etme biçimi* demek olan Kemalist pratik, bir tarih inşa biçimi olarak rafa kalktığına dahi, çağdaş dönem içerisinde gelişen diğer ideolojiler içerisinde kendi Kemalizmlerini barındırdığı için, Türk tarih tezinin bazı kalıp ifadelerine bu ideolojilerin tarih inşa biçimi olan diğer pratiklerde rastlanabilmektedir.⁵²⁷

⁵²⁵ Çalışmada inkılap kavrama üzerinden giriş seviyesinde bir zihniyet tarihçiliği denemesi yapılmış ve Türk inkılabının dünya inkılapları tarihi içindeki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. 1934-1935 eğitim öğretim yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verilen derslerin gözden geçirilmiş ve Ülkü dergisinde de tefrika halinde yayımlanmış notlarında teşkil edilen bu çalışma, inkılap tarihini kavramsal bir zeminde ele almayı amaçlamıştır. Recep Peker, *İnkılap Dersleri Notları*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

⁵²⁶ Çalışmanın I. Bölüm 211. dipnotunda konu hakkında daha detaylı bilgi bulunmaktadır.

⁵²⁷ Türk tarih tezinin gayelerinden bir tanesi Türk ırkının ikinci sınıf ve sarı ırka mensup olamayan; beyaz ve birinci sınıf bir ırktan geldiğini ispat etmektir. Bu amaçla ortaya *Alpin ırk teorisi* atılmıştır. Buna göre; Türkler, Beyaz ırktan ve *brakisefal* kafa yapısına sahip bir ırktır. *Tarih I*, s. 17. Tarih lise ders kitabına giren bu bilgiyi yine liselerde okutulan biyoloji ders kitabı "... ırkımız Avrupa'nın Alp ırkı vasıflarına haizdir. Esas itibarıyla Alp ırkı Avrupa'ya Orta Asya'dan geçmiştir." ifadeleriyle destekliyordu. *Biyoloji II*, Devlet Basımevi İstanbul 1938, s. 165. Birinci Türk Tarih Kongresinde ise Şevket Aziz Kansu Alp Adamı hakkında antropolojik veriler ışığında bir tebliğ sunmuş ve bu tebliğini "*İşte Alp adamı. Orta Asya'dan gelmiş olan adam, bizim ecdadımıza bağlı olan adam.*" sözleriyle bitirmişti. *BTTK Zabıtları*, s. 278. Aynı kongrede Afet Hanım'da Orta Asya'dan Avrupa'ya geldiği düşünülen ve beyaz-brakisefal ırktan olduğu düşünülen insanlara ait kalıntıların Pittard tarafından

2. Bilimselci Pratik

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı içerisinde yer alan ikinci tarihçilik pratiği, *bilimselci* tarih pratiğidir. Bu pratiğe göre tarih metni inşa eden tarihçilerin gayesi, daha önce de ifade edildiği üzere, bilimi milletler üstü kabul ederek, uluslararası arenadaki tarih yazıcılığına dair son gelişmelerle bütünleşmiş bir tarihçilik yapmak ve uluslararası sahaya hitap eden eserler kaleme almaktır. Pratik, belirli bir ideoloji ekseninde şekillenmemiştir. Burada, pratiğin temsilcisi olarak anılacak isimlerin her birisi farklı ideolojileri benimsemiş olsalar dahi, bilimci olarak nitelenmelerini tarihe ve bilime olan ideolojiler üstü bakışlarına borçlulardır. Onlar için esas olan bilim yapmak ve yaptıkları işin ağırlığını evrensel kıstaslarla ölçmektir. Bilimselciler olarak nitelenen çağdaş dönem Türk tarihçileri için, bilimde ideolojilerin etkisini olabilecek en düşük seviyeye indirmeyi ideoloji olarak benimsemiş, münferit örnekler olarak bahsetmek yanlış olmaz. Bu durum, pratiğin kurumsallaşmasını, belirli kurumlar ve/veya yayın organları etrafında şekillenmesini de engellemiştir.

Bilimci pratiğin ana fikrini aşağıdaki sözleri ile Zeki Velidi Togan çok net bir biçimde açıklamaktadır:

*“Biz Batıyı erişilecek hatta şerait müsait olursa geçilecek bir örnek diye tanırız. İlmi ve medeni faaliyetlerimizi, Batı başta olmak üzere, tekmil cihanın gözü önünde, onun takdir ve tenkidine maruz kılarak ilerletmek bizim için hiçbir gün geciktirmeden başlanması gereken en aktüel bir meseledir.”*⁵²⁸

Burada Batıda yapılan tarihçiliğin hedef olarak benimsenmesi, şüphesiz Batı'nın tarihçiliğinin Türk tarihçiliğinden ileri olduğunun kabul edilmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte Togan, ivedi olarak, Türk tarihçiliğinin ilerlemeye

teşhis ve tespit edildiğini söyleyerek Türklerin bu ırkın torunları olduğunu savunmuştu. Afet İnan, “Tarihten Evvel Tarihin Fecrinde”, *BTTK*, s. 26 vd. Tarih tezi ortaya konurken çeşitli yerlerde dillendirilen bu ifadeler Kemalist pratiğin tepkiselliğinden kaynaklanmaktaydı. Benzer şekilde İbrahim Kafesoğlu'nun Türk Milli Kültürü'nde de ırk problemi kendisine yer bulmuş, Tarih tezine benzer şekilde Türkler' in brakisefal beyaz ırkın (Alp ırkından farklı olarak) *Turanid* kolundan gelmekte olduğu söylenmiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 46-47. Bu noktada Kafesoğlu'da tepkisel bir duruşla tarihi, tarihin bilgisini üretmek için değil Batılı iddialara cevap verme gayesiyle, inşa etmiştir.

⁵²⁸ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, s. XXVIII.

geçmesi gerektiğini, bunun sonucunda ise Batı'nın geçilebileceğini ifade etmiştir. Bu anlayış şu açıdan önemlidir. Togan, alt metinde Batı'nın *ilmi ve medeni* sahada aşılabilirliğine dair inancı taşımakta ve kaleme aldığı paragrafın özünde bundan bahsetmektedir. Öyle ki, Batı'nın bir *örnek* olarak nitelendirilmesi, Türklerin ilerlemesi düşüncesinde bir model olarak alınabileceğinin altını çizerken, şartlar müsait hale geldiğinde geçilmesinin gerektiğine dair inanç ise, modelin kutsanmadığını ve meseleye romantik değil gerçekçi bir pencereden bakıldığını düşündürmektedir.

Togan, bahsettiği hedefe ulaşma yolunda öncelikle açıklığı öne çıkarmıştır. Bütün dünyanın gözleri önünde çalışmalarını yapmak ve dünyaya seslenen eserler vermek, Ona göre ilmi ilerlemenin ilk koşuludur. Kendi içine kapalı ve adeta kendi söyleyip kendisi dinleyen (günümüzde çoğunlukla olduğu gibi) bir akademinin herhangi bir işlevinin olamayacağı sonucu da bu cümlelerden çıkartılabilir. Bununla birlikte, Togan'a göre, gerçek ilerleme ancak dışarıdan gelen *eleştiriye* maruz kalarak/onu dikkate alarak gerçekleşebilir. Bu noktada onun, Dünya'dan gelecek takdirden daha önce bahsetmesi, ilmi çalışmaların devamı için ihtiyaç duyulan motivasyona yönelik bir göndermedir. İkinci olarak zikredilen tenkit ise ilerlemenin esası olan, kaçınılmaz olarak karşı karşıya kalınması ve yüzleşilmesi gereken bir zorunluluktur.

Zeki Velidi'nin öne çıkartılan bu sözlerinin ana fikri için, bilimci tarih pratiğine mensup tarihçiler olarak anacağımız isimler tarafından şiar edinilmiş temel düşüncelerdir denilebilir. Daha önce de söylendiği üzere bu pratik dâhilinde tarihçilik yapan erken döneme ait isimlerin çalışmalarında daha çok Türkiye sınırları içerisinde kalınmış olduğudur. Türk tarihine ait arşiv malzemeleri ve kronikler üzerinden, tafsilatlı ve metotlu bir tarih yazıcılığı faaliyeti ile inşa edilen Türk tarihi bilim âlemine sunulmuştur. 1990 sonrasında bu pratik eksenin çalışanların erken dönem isimlerden ayrıştığı nokta da tam olarak buradadır. Genç neslin temsilcilerinde dışarının tarihine yönelik bir ilgi ve ortaya konan araştırmalar göze çarpmaktadır.⁵²⁹

⁵²⁹ Prof. Dr. Özlem Kumrular tarafından kaleme alınmış olan *Türk Korkusu ve İslam Korkusu* adlı eserler bu duruma örnek olarak sunulabilir. Her iki çalışma da temelde birer Avrupa Tarihi incelemesidir.

İkinci bir ayrışma noktası olarak, genç kuşak tarihçilerin, Batı'yı geçilmesi gereken bir hedef olarak görmediği, çoğunlukla Batıda yetiştikleri veya Batı ile erken dönemdeki isimlere nispetle çok daha rahat temas kurabildikleri için, bilimsel düşünme ve bilgi üretme anlamında Batıyla bütünleşmiş oldukları söylenebilir.⁵³⁰

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının zihinsel arkaplanında yer alan romantizm ve pozitivism bilimselci pratiğe mensup isimleri, ideolojik yaklaşımdan imtina etmelerinden ötürü, sınırlı ölçüde etkilemiştir. Ancak bu isimler, sacayağının üçüncü unsuru olan tepkisellikten ve onun doğal bir sonucu olan tepkisel tarihçilikten kaçamamışlardır. Bu pratiğe mensup erken dönem tarihçilerin hemen hepsi, Togan'ın geçilmesini arzu ettiğini söylediği Batı içerisinden gelen tezlere itiraz etmeye, bir başka deyişle *Türk tarihinin savunusunu* gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu minvalde, bilimselci pratiğin uygulanma şeklini göstermek adına seçilen dört sima; *Köprülü*, *Barkan*, *İnalcık* ve *Togan*, Batı bilim dünyası ile ilişkilerine ve en çok da tepkiselliklerine vurgu yapılarak, ele alınmıştır.

Fuat Köprülü, çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde bilimselci pratiğin ilk temsilcisi olarak anılabilir. O, Osman Turan'ın nitelendirmesiyle ilim abidesi bir fikir kahramanı⁵³¹, Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle kült olmuş bir tarihçi⁵³², Halil İnalcık'ın dediği şekilde büyük bir âlim ve büyük bir tenkitçidir.⁵³³ Türk tarihyazımı içinde önemli bir yeri olan ve çağdaş dönem tarihçiliğinin en önemli isimlerinden birisi olan Köprülü; burada, tezimin sınırları dâhilinde, bilimci pratik ekseninde ve bilimci pratiğin içindeki yerini ortaya koymak gayesiyle değerlendirilmiştir. Bu noktada öne çıkan en önemli husus şüphesiz Köprülü'nün Batılı isimlerin çalışmalarını tenkit etmedeki becerisidir. Halil İnalcık da bu beceriye dikkat çekerken; "*Batı her türlü üstünlüğünün temeli saydığı silahın, ilmi metodun, şimdi*

⁵³⁰ Tezimde erken döneme ait isimler üzerinden örneklendirmeye gittiğim için, genç neslin tepkisel tarihçilikte odak noktasını Batı'ya değil içeriye yöneltmiş olduğunu burada belirlemek zorundayım. Yöntem sorununu ele alırken değindiğim, Türk tarihçilerin belge merkezli çalışma şekillerine yönelik içeriden gelen itirazlar büyük ölçüde genç nesil bilimselci pratik mensupları olarak sınıflandırılabilir isimlerden gelmektedir.

⁵³¹ Osman Turan, "Türk İlminin Abidesi: Prof. Fuad Köprülü", *Türk Kültürü*, S. 47, Eylül 1966, s. 8.

⁵³² Ahmet Yaşar Ocak, "Post Modern Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihçi: Fuat Köprülü", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 4, 2016, s. 2.

⁵³³ Halil İnalcık, "Türk İlmi ve M. Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, S. 65, Mart 1968, s. 18-19.

bir Türk âlimi tarafından ustalıkla ve hâkimiyetle kullanıldığını teslim ve itiraf zorunda kalmıştır.” demiştir. Köprülü de, İnalçık tarafından nakledildiğine göre, yazdığı bir yazıda “*Daha ilk günden başlayarak bu araştırmalarında tarih tetkiklerinin ilmi ve **objektif** usullerinden ayrılmamaya ve Batılı tarihçilerin Türkler hakkındaki indî [kendi görüşlerine dayanan] ve menfi hükümlerini sırf **objektif** usulle tenkide çalıştım.*”⁵³⁴ sözleriyle, bilimsel çalışmalarının arka planında yatan moral unsurlardan bir tanesinin, belki de en önemlisinin, tepkisellik olduğunu, durumun adını koymadan ifade etmiştir.

Osman Turan, yazdığı bir nekroloji yazısında, Köprülü’nün hatırasını saygıyla anarken, onun Türk bilim dünyasına en önemli katkısının Avrupa’da uygulanan bilimsel yöntemi Türkiye’ye ithal ederek uygulamak ve öğrencilerine de uygulatmak olduğunu söylemektedir.⁵³⁵ Bununla birlikte Batı’ya körü körüne hayran ve Batıdan gelen her bilgiyi sorgulamadan benimseyecek bir tutum da sergilememiştir.⁵³⁶ Aksine O, Batılı metotlarla, Batılı araştırmacıların Türk tarihine dair yanlış ya da eksik tezlerini çürütmeye odaklanmıştır. Ancak bu yöntemin benimsenmesi ile birlikte Türklerin Batının yüksek kültürlü milletleri seviyesine gelebileceğine inanmıştır. Bu sebeple, kendi ifadesiyle *Türk milletine en büyük bir hizmeti yapmak adına bilimsel zihniyetin değişmesi için çalışmayı* birinci hedefi olarak belirlemiştir.⁵³⁷ Bu ifadeler; Köprülü’nün bilimsel düşünme çabasının arkasında yatmakta olan tepkiselliğe işaret etmektedir.

Köprülü’nün yukarıda alıntılanan sözleri içerisinde bir husus ise dikkat çekilmeye değerdir. O da, objektiflik vurgusudur. Fransız pozitivisminden fikir dünyasını inşa ederken önemli ölçüde etkilenen Köprülü, kendisini her şeyden önce *ilmi hakikatin hizmetkârı*⁵³⁸ olarak tanımlayarak bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Köprülü’deki bu yaklaşım, onun objektif bir tarihçiliğin yapılabileceğine olan bu inancının arkasında, tarihin nesnel bilgisine ulaşmanın

⁵³⁴ Halil İnalçık, “Türk İlmi ve M. Fuat Köprülü”, s. 18-19.

⁵³⁵ Osman Turan, “Türk İlminin Abidesi: Prof. Fuat Köprülü”, s. 8-9.

⁵³⁶ Abdülkadir İnan, “Fuat Köprülü-Yusuf Ziya Münakaşaları Üzerine”, S. 47, *Türk Kültürü*, Eylül 1966, s. 41.

⁵³⁷ Halil İnalçık, “Türk İlmi ve M. Fuat Köprülü”, s. 22.

⁵³⁸ Halil İnalçık, “Türk İlmi ve M. Fuat Köprülü”, s. 17, 22.

mümkün olduğuna dair bir inancın yatmakta olduğunu göstermektedir. Bu inanç, tarihçiliğindeki tepkiselliği de daha anlamlı kılmaktadır. Öyle ki; tarihçi, ulaştığı bilgilerin *hakikat* olduğuna inanmaktaysa, kaynaklarından elde ettiği verileri mutlaka *kendi hakikatini* açığa çıkartacak biçimde incelemeyi/kullanmayı tercih edecektir. Köprülü'nün bu noktadaki en büyük başarısı, işini, Batılı meslektaşlarının koyduğu kurallarla dahi onlardan iyi yapabilme becerisi olmuştur.

Bilimselci tarih pratiği içerisinde önemine dikkat çekilmesi gereken bir başka isim ise Ömer Lütfi Barkan'dır. Üniversite yıllarında tarih eğitimi almayıp, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitiren Barkan, 1927 yılında Strasburg Üniversitesi Edebiyat Bölümüne burslu olarak gönderilmiş ve orada genel felsefe, sosyoloji ve psikoloji sertifikaları ile Hukuk Fakültesinden İktisadi İdari İlimler Yüksek Diploması almaya hak kazanarak büyük başarı göstermiştir. Türkiye'ye dönüşünü takip eden süreçte, üniversite reformu sonrası, 1933 yılında girdiği Üniversite'de ise önce İnkılap Tarihi Enstitüsünde daha sonra ise 1937 yılından itibaren İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsüne geçerek ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. İktisat tarihi merkezli çalışmalarıyla adını duyuran Barkan, aynı zamanda Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kurarak ve İktisat Fakültesi Dergisinde İktisat Tarihi konulu özel sayılar çıkartarak bu sahadaki çalışmaların gelişmesi için çaba harcamıştır.⁵³⁹

Barkan'ın, bilimselci pratiğin içindeki yeri, Batılı bilim yapma metotlarını Türkiye'ye ithal etmeye çalışmış Köprülü'nün bir adım daha ilerisine geçerek; Batılı metotların ekseninde gelişen, Batılı tarih zihniyetinin ürünü bir *tarih anlayışını* benimseyerek, Türkiye'de tatbik etmeye çalışmasıdır. Bu, Strasburg'da eğitim gördüğü yıllarda ders aldığı ve etkilendiği⁵⁴⁰ hocaları; Marc Bloch ve Lucien Febvre'in ortaya koyduğu yeni tarihçilik anlayışı olan *Annales*'dir.⁵⁴¹ Barkan, hem

⁵³⁹ Coşkun Çakır, "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", *Doğu Batı, Akademidekiler*, S. 12, 2000, s. 37.

⁵⁴⁰ Coşkun Çakır, "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine...", s. 42.

⁵⁴¹ *Annales*, aslında Bloch ve Febvre tarafından çıkartılmaya başlanan ve tam ismi *Annales d'Historie Economique et Sociale* olan bir dergidir. 1946 yılından itibaren bu derginin kapsamı genişlemiş ve adı da *Annales: Economies, Societes, Civilisations* olarak değiştirilmiştir. Bloch ve Febvre'nin tarihçiliğe dair fikirleri ve yeni tarihe dair uygulamaları bu dergi vasıtasıyla icra edilmiştir. Bir anlamda *Annales Dergisi* yeni tarihçiliğin sözcüsü olmuş ve bu yeni anlayışa ismini vermiştir. Bu anlayışa göre tarih

kendi tarihçilik uygulamalarıyla hem de yetiştirdiği veya etkilediği öğrencileri vasıtasıyla Türk tarihyazımına derin bir Annales izi vurulmasında öncülük etmiştir.

Barkan, IV. Türk Tarih Kongresinde verdiği tebliğinde, Türk tarihçiliğinin o anki durumuna eleştiriler getirerek işe başlamıştır. Ne ilginçtir ki tarihçilere yaptığı en büyük eleştiri onların bir çeşit hikâyecilik yaptıkları yolunda olmuştur.⁵⁴² Barkan bu durumun, dünya tarihçiliği içinde mevki sahibi olmanın önünde bir engel olduğunu belirtirken önerdiği çözüm ise istatistiksel verilerin gücünden yararlanmak olmuştur. Barkan'a göre Osmanlı Devleti'nden miras kalan defter ve belgeler bu tarz istatistiki çalışmaların yapılabilmesi için gerekli veri akışını sağlayabilecek niteliktedir.⁵⁴³ Barkan, onları araştırmacıların dikkatine sunarak örnek çalışmaları ise bizzat yapmıştır. Böylelikle Türk tarihçiliğinde arşiv malzemesi/defter temelli çalışmaların da önü açılmıştır.

Annales Ekolünün Türk tarihçiliğine etkisi üzerine çalışmış olan Erdem Sönmez; Barkan'ın bu bağlamdaki yerinin etkinin derinleştiği ve tıkandığı noktada olduğunu söylemektedir. Ona göre Barkan Osmanlı tarihçiliğinin seyrini tamamen değiştirmek istemiş, konu seçimlerinde halk yığınlarının tarihini ortaya çıkartacak eğilimler göstermiş, yöntemi bu doğrultuda değiştirmiş ve arşiv malzemesini bu sosyal tarih yapabilme hedefi doğrultusunda öne çıkartmıştır.⁵⁴⁴ Barkan, Annales'e

olayların yerine belirli sorunları çözmeye çalışmalı, ilgi alanını siyasi faaliyetler ile sınırlamayıp insana dair her şeyi konu edinebilmeli ve son olarak da bunu disiplinler arası bir yöntem izleyerek yapmalıdır. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, s. 24. Annales Ekolünün Türk Tarihyazımı üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bkz.: Ergin Ayan, "Türk Tarihyazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu", *Tarih Okulu*, Eylül-Aralık 2011, S. 11, s. 75-101; Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul 2008.⁵⁴² Daha önceki yıllarda Mükrimin Halil Yinanç ile Fuat Köprülü'nün de Türk tarihyazımına dair kaleme aldıkları erken dönem yazılarında kendilerinden önceki dönemi hikâyeci olarak nitelendirmeleri ilginçtir.

⁵⁴³ Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK Yayınları, Ankara, s. 290.

⁵⁴⁴ Halil İnalçık; Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın varisleriyiz deyip, Barkan'ın önemini "*Tarihimizi, devletin padişahların tarihinden alıp, toplumun halkın tarihini yapmak için savaştan, nüfus hareketleri, para hareketleri, imaretler, medeniyet, toplum tarihi gündeme getiren; yani modern tarihçiliği bize getiren, memleketimize getiren büyük araştırmacı Ömer Lütfü Barkan'dır.*" sözleriyle vurgulamaktadır. Barkan aracılığıyla Türk tarihyazımına giren Annales hakkında da "*Annales okulunun tarihçiliğimize gelmesi bizde hakiki modern tarihçiliğin başlangıcı sayılabilir.*" demiştir. Halil İnalçık, "Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın Varisleriyiz", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Yay. Haz. Erol Özvar, Timaş Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2013, s. 76-77. Benzer şekilde Osmanlı ve İktisat

uygun düşecek biçimde Osmanlı tarihinin ana kaynaklarını sosyal tarih yapılabilmesi için hazır hale getirmeyi amaç edinmiştir.⁵⁴⁵ Sonuç ise, Barkan'ın arzu ettiği doğrultuda gelişmemiş ve hem Türk tarihçiliği Annales'in geçirdiği değişimleri takip edemezken hem de fazlasıyla arşiv merkezli Annales ekolünden bihaber "Annalesci" Türk tarihçileri yetişmiştir.

Batıda yeni tarih anlayışlarıyla yakın temasta olup, gerek metot anlamında gerek de kendi çalışmalarını kabul ettirebilme anlamında en önemli isimlerden biri de Halil İncalcık'tır. İncalcık da Annales Okulundan etkilenen isimlerden biridir ve Annales'in Türkiye'deki dört önemli temsilcisinden biri olarak zikredilmektedir. Öyle ki, İncalcık bu etkinin kristalize olduğu ve en kıymetli eserlerinin alındığı isim olarak, konunun sayılı uzmanlarından Erdem Sönmez tarafından da öne çıkartılmaktadır.⁵⁴⁶ *Annales* ile olan etkileşimi⁵⁴⁷ bir yana İncalcık; gerek uzun yıllar Chicago Üniversitesi/ABD'de dersler vermesiyle, gerekse de kurduğu *International Association for Social and Economic History of Turkey* ve *Center for Ottoman Studies* benzeri topluluklar ve katıldığı CIEPO Toplantıları Türk Tarih Kongreleri gibi uluslararası organizasyonlarla Türk tarihyazımının dünya vitrinindeki yüzü olarak öne çıkan nadir temsilcilerden bir tanesidir.

Halil İncalcık, söylendiği gibi dünya pazarı için üretim yapan bir tarihçi olarak eserlerinin kalitesini her zaman en üst seviyede tutmuş olmakla birlikte tepkisellikten de kaçınmamış bir tarihçidir. O; objektif tarihçiliğin yapılamayacağını söyledikten sonra, bu durumu kendi sözleriyle şu şekilde detaylandırmakta ve açıklamaktadır: "*Tarihçi, tarihi belli bir dünya görüşüyle görür. Gerek yaşadığı*

tarihçiliğinin önemli isimlerinden Mehmet Genç de Osmanlı tarihçiliğinin bilimsel olarak yapılmasını başlatan, akademik bir disiplin olarak kurulmasını sağlayan ismin Ömer Lütfi Barkan olduğunu söylemiştir. Mehmet Genç, *Tarih Unutmaz*, Röportaj Serisi, Yay. Haz. Kemal Subaşı, Yedi Kıta Kitaplığı, İstanbul 2018, s. 103.

⁵⁴⁵ Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, s. 174-175.

⁵⁴⁶ Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, s. 191.

⁵⁴⁷ Bu noktada bu etkileşimin bir anlamda da Barkan ile etkileşim olduğunu belirtmek gerekmektedir. Konu ile ilgili Halil Berktaş; Barkan'ın tarih görüşünün devletin resmi tarih görüşü olan Türk Tarih Tezi'nin yerini alarak zamanla tarihçiler arasındaki Ortodoks doktrin haline gelişini belirtirken, 1940'lı yıllar itibarıyla İncalcık'ın da bu çerçevenin içine girerek zamanla öne çıkmaya başladığını söylemiştir. Ona göre İncalcık'ı farklı kılan en önemli özellik ise *dünya pazarı için üretim yapan* bir tarihçi oluşudur. Nakleden; Özer Ergenç, "Halil İncalcık Neden Büyük?", *Doğu Batı, Akademidekiler*, S. 12, 2000, s. 123.

*toplumun geleneklerinden, gerek şahsi felsefesinden sıyrılması güçtür. (...) Bugün, Avrupalı tarihçiler Osmanlı ve Türkiye hakkında objektif tarih yazamıyorlar. (...) Yakın zamana kadar **Türk göçebedir, medeniyetsizdir** diyorlardı. Bu nedenle bizim tarihçiliğimizin objektif olması ve bu sapmalarla mücadele etmesi gerekir. Bunu önlemek için biz milli konuları seçip Türk ve Osmanlı tarihini sübjektiviteden vesikalari kullanarak kurtarmaya çalışıyoruz.”⁵⁴⁸*

İnalcık bu sözlerine ek olarak, başka bir söyleşisinde de; “*Bilhassa Osmanlı tarihinin Batı literatüründe çok çarpıtıldığını, genellikle Türk tarihinin ve Türklerin düşmanca küçümsediğini gördüğüm için son amacım, Türk tarihinin hakikatlerini Batılılara kabul ettirmektir.*”⁵⁴⁹ demiştir. İnalcık’ın kendi şahitliği de göstermektedir ki, Türk tarihçiliğindeki sayılı isimlerden dahi olursa, çağdaş dönemin dinamiklerinden bir tanesi olan tepkisellikten kaçınılamamıştır. Tarih inşa etmedeki temel motivasyon, bu noktada, Batılıların Türkler hakkındaki yanlış yargılarını değiştirme kaygısı olmuştur.

Batılıların fikirlerini merkeze alan ve tarihçiliği onlara itiraz etmenin aracı haline getiren bu hareket etme biçiminin, Kemalist dönem⁵⁵⁰ içerisinde kurumsallaşmış ve yerleşmiş bir uygulama olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat daha önce de değinildiği gibi, tepkisellik de tarihyazımına kendi tarihinin bir mirasıdır. Öncüllerini Mustafa Celalettin Paşa’nın *Eski ve Yeni Türkler* adlı kitabında ve o dönemin efkâr-ı umumisinde arayabileceğimiz tepkiselliğin arkasında bir Doğu İmparatorluğunun Batı karşısında yaşadığı gerilemenin ve çözülmenin yarattığı kaygıların birikimi olduğu da söylenmelidir.

Bilimselci pratiği icra ettiğini iddia ettiğim, Köprülü, Barkan, İnalcık isimlerinin yanına eklenmesi zaruri olan bir diğer tarihçi ise Zeki Velidi Togan’dır. Yöntem problemi bahsinde temel eserlerini andığım bu önemli tarihçi; burada, Fuat Köprülü’nün Türk tarihini bir bütün olarak görme misyonunu sürdürmesi ve Türk

⁵⁴⁸ Halil İnalcık, *Halil İnalcık’ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 100-101.

⁵⁴⁹ Halil İnalcık, *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalcık Kitabı*, Söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 470.

⁵⁵⁰ Burada Kemalist tarih pratiği değil, özellikle 1930’lu yıllarda hâkim olan siyasi düşünce ve o düşüncenin tarih yapma biçiminin ürünü olan Türk Tarih Tezi kast edilmektedir.

tarihinin ana kaynaklarına dair yaptığı çalışmalar ile değil; özellikle Batılı bilim adamları ile kurduğu sağlam ilişkiler ve daha önce Halil İnalçık için Halil Berktaş tarafından söylenmiş olduğunu aktardığım, *üretimini dünya pazarı için yapıyordu* ifadesini hocası Köprülü ile birlikte hak eden bir tarihçi olduğu için ele alınmaktadır.

Zeki Velidi'nin diğer isimlerden önemli bir farkı vardır zira O Türkiye'ye gelmeden önce eğitimini büyük ölçüde tamamlamış, hatta bilim dünyasında belli şöhreti de kazanmış bir isimdi. *Kazan Üniversitesi Arkeoloji ve Tarih Cemiyeti*'ne üye olarak seçilmiş ve Cemiyet adına Türkistan bölgesinde keşif gezileri yapmaya memur edilmişti.⁵⁵¹ Bu sırada, ünlü Şarkiyatçı Prof. Katanov ile birlikte çalışmalar yapma fırsatı bulmuş, bir başka önemli isim Prof. Barthold ile de temasları olmuştur.⁵⁵² Bu önemli Rus Şarkiyatçıları ismen anmamın sebebi, Zeki Velidi ile aralarında bir bağ kurduktan sonra, genel olarak Şarkiyatçılığın çalışma biçiminin Togan'ın çalışma biçimi üzerinde ki büyük etkisine değinmek içindir.

Öyle ki, Birinci Türk Tarih Kongresinde Türk Tarih Tezi'ne yönelttiği eleştiriler ve Reşit Galip Bey ile yaşadığı polemik sonrası 1932 yılında Darülfünundan istifa etmek zorunda kalıp ülkeden ayrılınca,⁵⁵³ Viyana Üniversitesine doktora yapmak için kaydolduğunda seçtiği çalışma konusu bir ana kaynağın tenkitli neşri olan *İbn Fadlan Seyahatnâmesi* üzerine olmuştur.⁵⁵⁴ Togan'ın diğer önemli eserleri *Umumi Türk Tarihine Giriş* ve *Tarihte Usul* adlı çalışmaları da biçimsel olarak incelendiğinde; akla Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı çalışmanın düzenlenme biçimini getirecek şekilde ana kaynak tanıtılmasına geniş yer verecek bir düzende kaleme alındığı görülecektir.⁵⁵⁵

⁵⁵¹ Sübidey Togan, "Babam Zeki Velidi Togan", *Milli Kültür*, S. 81, Şubat 1991, s. 46.

⁵⁵² Abdülkadir İnan-Martin Dickson, "Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın İlmî Faaliyetlerine Dair", 3 Mayıs 1944 *50. Yıl Türkçülük Armağanı*, Yay. Haz. İsmail Aka, Akademi Kitapevi, İzmir 1994, s. 113.

⁵⁵³ Eleştirilerin mahiyeti için bkz.: *BTTK Zabıtları*, s. 167-176; sonrasındaki gelişmeler için ise bkz.: Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 308-309 ve Fatih Mehmet Dervişoğlu, "Resmî Tarih Tezine Türk tarih Tezine Farklı Çıgırlar ve Bir Tarih Âlimi Zeki Velidi Togan", *Turkish Studies*, C. 10/3, Kış 2015, s. 350 vd .

⁵⁵⁴ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1989, s. 24.

⁵⁵⁵ Karşılaştırma için bkz.: Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* ve Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*.

Son anılan iki çalışma, *Tarihte Usul ve Umumi Türk Tarihine Giriş*'in devam eden süreçte, Türkiye'de, eski Türk tarihine dair çalışmaların üzerinde büyük etki sahibi olması nedeniyle, bu eserler üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Öyle ki Togan'ın, benimsediği tarih pratiğinin ideolojik unsurlardan en az etkilenen ve bilinçli olarak uzakta duran bilimselci pratik temelinde geliştiğinin açık göstergeleri bu çalışmalardır. Bu anlamda *Tarihte Usul*'e bakıldığında; benimsenmiş olduğuna yukarıda işaret ettiğim şarkiyatçı düşüncenin de tesiriyle; Türk tarihine dair en ufak bir malumatı dahi kapsayan neredeyse tüm ana kaynakların atlanmadan muhtevaya dâhil edildiği görülebilmektedir. Togan'ın yöntem anlayışı, her ne kadar dönemi için geçerli ve yeterli fakat bugün için tartışmaya açık bir durumdadır. Buna rağmen, eser, ortaya koyduğu ve sınıflandırdığı kaynaklarla eski Türk tarihi çalışmalarına başlayanların alana dair temel eserleri tanıyabileceği ve daha da önemlisi şematik bir sunumla derlenmiş toplanmış bir biçimde karşısında bulabileceği önemli bir çalışma olma hüviyetini korumaktadır.

Benzer şekilde, *Umumi Türk Tarihine Giriş* de, eski Türk tarihi çalışmalarında ana akımı belirleyen kült eserlerden bir tanesidir. Çalışmasına başlarken *ben eserimde ancak ilmi hakikatleri ortaya koymak istedim* diyen Togan; *ilmi tetkikatın genişlemesinin Türk tarihini uydurmalar yoluna girmekten kurtaracağının altını çizmiştir*. Togan ayrıca, bu yolda *harcanacak mesainin, hakiki ilme sadık kalması nispetinde takdire mazhar olacağını* vurgulamıştır. Zeki Velidi tarafından özellikle vurgusu yapılan ilme sadık kalmak ve ilmi hakikatlere bağlı kalmak düşüncesi, tarihçinin, mesleğini icra etme pratiğinin hangi düstura dayandığını da gözler önüne sermektedir. Şurası önemle vurgulanmalıdır ki, Togan'ın işaret ettiği takdir, sadece Türkiye içerisindeki tarih camiasından değil, dünya çapında bir tarihçiler ağından alınacak olumlu geri dönüşe karşılık gelmektedir. Dönemi itibarıyla; *Türk tarihçiliğinin umumun kabulüne mahzar olmuş hiçbir tezi olmadığını* söyleyen Togan (ki buna Togan'a göre Türk Tarih Tezi de dâhildir), *kendi içtihatlarımıza inanmayı ve her seferinde önce dışarının hükmüne*

bakma alışkanlığından kurtulmayı da genel tarihçilik pratiğinin dönüşümü adına bir reçete olarak ortaya koymuştur.⁵⁵⁶

Zeki Velidi'nin kendisine has tarihçilik duruşunun bir başka önemli göstergesi de kurumlaşmaya verdiği büyük önem ve bu yolda gerçekleştirdiği gayretli çalışmalar olmuştur. Bu meyanda ortaya çıkarttığı en kalıcı eser ise; 1939 yılında, çalışmakta olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü bünyesinde ilk kez kurulan *Umumi* (sonradan Genel) *Türk Tarihi Kürsüleri* olmuştur.⁵⁵⁷ Kurumlaşma gayretleri burada kalmayan Togan, aynı ada sahip bir Umumi Türk Tarihi Enstitüsü'nün kurulması için her ne kadar elinden gelen çabayı göstermiş de olsa; döneminin bürokrasisine takılmış, dönemin Edebiyat Fakültesi dekanı Prof. Hamit Ongunsu tarafından iki defa reddedilmiştir.⁵⁵⁸ Hâlihazırda çalışmakta olan ve öğretime devam eden kürsünün yanına bir araştırma/ihtisas enstitüsünü, hem de Türkiye şartlarına göre oldukça erken bir tarihte eklemeye çalışmak Togan'ın geniş görüşlülüğünü göstermek adına oldukça iyi bir örnektir. Benzer şekilde kurulmasına öncülük ettiği ve 1953 senesinde altı aylık bir süre zarfında yöneticiliğini de yaptığı İslam Tetkikleri Enstitüsü de Togan'ın kurumlar üzerinden ilerlemeye verdiği değer kanıtıdır. İncalcık, Togan'ın girişimlerinde genel manada başarısız olmasının nedenini *kendisine karşı üniversitede ve tarihçiler arasında geniş bir muhalifler grubunun mevcut olması* olarak tespit etmektedir.⁵⁵⁹

Şarkiyatçılığın bilimsel bilgiyi üretme disiplinine olan yakınlığı yanı sıra Togan uluslararası arenada ders vermesi itibarıyla da öncüdür. O Avusturya'daki öğrencilik süreci sonrası Almanya'ya geçerek 1935-1937 yılları arasında Bonn ve 1938-1939 yıllarında ise Göttingen Üniversitesinde akademisyen olarak çalışmıştır.⁵⁶⁰ Togan'ın Avrupa ile teması 1939 yılında ülkesine dönmesinden sonra da kesilmemiştir. O, 1951 yılında Türkiye'de düzenlenen 22. Uluslararası

⁵⁵⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. VIII-IX

⁵⁵⁷ Ahmet Taşağıl, "Genel Türk Tarihinin Sınırları Hakkında", Ed. Mehmet Alpargu, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018, s. 2.

⁵⁵⁸ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 34.

⁵⁵⁹ Halil İncalcık, "Türkiye'de Modern tarihçiliğin Kuruluşu ve Zeki Velidi Togan 1890-1970", *Zeki Velidi Togan*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 53.

⁵⁶⁰ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 24-25; Ahmet Bican Ercilasun, "Zeki Velidi Togan"; www.yenicaggazetesi.com.tr/print.php?type=2&id=15356 (Alındığı Tarih; 05.03.2018)

Oryantalistler Kongresini organize edip başkanlığını yürütürken kariyerinin de zirvesine ulaşmıştır.⁵⁶¹ İnalçık da Togan ile ilgili yaptığı bir değerlendirme de bu kongreyi düzenlemiş olmanın, onun akademik hayatı içinde çok özel bir yeri olduğunu vurgulamıştır.⁵⁶² Buna ek olarak Togan, Batıda bizzat deneyimlediği akademide kurumsallaşmanın önemine de dikkat çekmiş; *küçük Baltık milletlerinde bile var bizde de artık olmalı* diye yazarak, kurulacak bir Bilimler Akademisinin elzem olduğunu defalarca dile getirmiştir.⁵⁶³

Bilimselci pratik içinde öne çıkartılan isimler olan Köprülü, Barkan, İnalçık ve Togan siyasi ideolojilerden tamamen uzak dur(a)mamışlardır. Hatta ikisi, Köprülü ve Togan aktif siyaset içinde dahi yer almışlardır. Köprülü, Demokrat Partinin kurucuları arasında yer almış, çok partili hayata geçişte rol üstlenmiş ve Dış İşleri Bakanlığı yapmıştır. Togan ise, ana vatanı Başkurdistan'da Cumhurbaşkanlığı yapmış, Türkiye'de ise siyasi bir davada yargılanmış ve Türkçülük/Milliyetçilik ideolojisini benimsediği için hapis yatmak zorunda kalmıştır. Fakat bu isimlerin tarihyazımı ile ilişkilerine gelince, bilime ve bilimsel bilgi kaynaklı hakikate olan inanç ve saygıları; siyasi görüşlerini bastırmalarına ve ikinci plana atmalarına imkân sağlamıştır. Bu minvalde onlar, bilimselci pratiğin önce bilim ve dünya için bilgi üretme şiarına olabildiğince sadık kalmaya çalışmış ve kendilerinden sonra gelen bilimselci pratiği benimsemiş az sayıdaki isme bir patika açmışlardır.

3. Türk-İslamcı Pratik

Türk-İslam Bütünleşmesi (Terkibi/Sentezi) en genel anlamıyla, 1950'li yıllardan itibaren, Türk milliyetçiliği ile siyasal İslamcı ideolojilerin bir potada harmanlanması ile ortaya çıkmış ideolojik bir düşünme biçimidir. Bu düşünce, özellikle, Türk milliyetçileri tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Türk-İslamcı düşüncenin gelişiminde, şüphesiz soğuk savaş yıllarında aynı zamanda bir NATO ülkesi olan Türkiye'de de var olan, komünizmle mücadele kaygısı etkili olmuştur.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Öğrencisi Tuncer Baykara, Togan'ın biyografisinde bu dönemi Hocanın ikbal yılları olarak adlandırmaktadır. Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 36-38.

⁵⁶² Halil İnalçık, *Tarihçilerin Kutbu...*, s. 254.

⁵⁶³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. VIII.

⁵⁶⁴ Abdulvahap Akıncı, *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, Ekin Yayınevi, Bursa 2013, s. 8-9.

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de güçlenmeye başlayan sol akımlar ilk defa 1965 yılında TBMM'ne sol eğilimli bir partinin (Mehmet Ali Aybar'ın Türkiye İşçi Partisinin) 14 milletvekili ile girmesiyle⁵⁶⁵ sağ kanat tarafından güçlenen bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Bu gelişmeyi takiben artan sokak olayları, eylemler, grevler solun halk nezdindeki sempatisini güçlendirirken, sağ görüşün iki kanadını oluşturan Türkçü ve İslamcı aydınları da müşterek hareket ederek Türk İslam sentezi düşüncesinde bir ortak zemin yaratmaya mecbur etmiştir.⁵⁶⁶ Böylelikle bu düşüncenin kurumsallaşmasına ve devlet tarafından Kemalizm'in yerine devletin resmi görüşü olarak benimsenmesinde de aynı kaygıların etkili olduğu söylenebilir.

Bu noktada, Türk İslam Sentezi düşüncesinin kurucusu olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü profesörlerinden, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun ismi ön plana çıkmaktadır. O, kaleme aldığı yazılar ve yayımladığı kitaplarla doğrudan Türk İslam Sentezini tanımlarken⁵⁶⁷ aynı zamanda sentezin savunulacağı ve geliştirileceği yuvası olan Aydınlar Ocağının da kurucusu ve ilk başkanı olarak çalışmıştır. Kafesoğlu, aynı zamanda Türk İslam sentezine tarihi derinlik ve zemin kazandıran kişidir.⁵⁶⁸ Kafesoğlu'nda özellikle Selçuklu devri, bu

⁵⁶⁵ “Sosyalistler TBMM’ye nasıl girdi?”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sosyalistler-tbmmye-nasil-girdi.q2ZluJzHQk2WIH1E4FVF5w> (Alındığı Tarih; 06.10.2020)

⁵⁶⁶ Ali Çağlar-Mustafa Uluçakar, “Günümüz Türkçülüğünün İslam’la İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı”, *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi TAE, S. 26, Bahar 2017, s. 119-120. Türk-İslam Sentezinin ortaya çıkışında etkili olan önemli bir motivasyonu kaynağı ise Komünizm tehlikesi olarak maskelenerek ifade edilse de gerçekte Türkiye’yi yönetenleri daha çok düşündüren Sovyet yayımcılığı düşüncesidir. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Orta Doğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 13 vd. Buna karşın tedbir ve ön alma gayesiyle NATO’ya yaklaşan Türkiye, askeri ittifakların ve tedbirlerin yetersiz kaldığı noktalarda yine ABD kaynaklı Yeşil Kuşak projesi kapsamında, kültürel alanda da Komünizmle mücadele şiarı altında gerçekte Sovyet yayımcılığı ile mücadele etmiştir. Türk İslam sentezinin ortaya çıkışının bağlamı bu gerçeklik (tehlike) göz ardı edilerek tam manasıyla anlaşılmış sayılamaz.

⁵⁶⁷ Kafesoğlu’na göre Türk İslam terkihi, Türk milliyetçiliğinin ulaştığı son aşamadır. Ona göre Türk milliyetçiliği denildiğinde anlaşılması gereken Türk İslam Sentezi olmalıdır. Bu minvalde Kafesoğlu *Türk Milli Kültürü* adlı temel eserini Türk İslam Terkihi olarak düzenleyip yeniden neşretmek istemişse de ömrü ancak baskıyı hazırlamaya yetmiş, vefatından dolayı eserin yayımlandığını görememiştir. Süleyman Yalçın, “Kafesoğlu ve Türk-İslam Terkihi”, *Türk Kültürü Araştırmalar Dergisi*, S. 10, Ankara 1985, s. 61. Aynı eserin Kafesoğlu’nun gençliğinde Bozkır Kültürü olarak basıldığı da düşünülecek olursa Kafesoğlu’nun zihni değişimi daha iyi anlaşılabilir.

⁵⁶⁸ O, Türk İslam sentezinin sonradan icat edilmiş bir düşünce olmayıp, Türklerin kitleler halinde Müslüman olmaya başlamalarının sonrasında ve İslam’ın Türkler tarafından, eski inançlarının çok daha sağlam temellere oturmuş bir şekli olarak algılanmasının da bir sonucu olarak, İslam ile Türk kültürünün birbirine aşılandığını ve böylece bin yıllık bir tarihe sahip Türk İslam terkihinin ortaya

terkibin altın çağı olarak öne çıkartılmakta, Türk tarihinin devam eden kısmı için, Selçuklunun temel oluşturduğu söylenmektedir.⁵⁶⁹

Belirtildiği üzere Aydınlar Ocağı, Türk İslam sentezi düşüncesinin savunulduğu en önemli kurumsal yapıların başında gelmektedir. 14 Mayıs 1970 tarihinde resmen kurulan Ocak, sağ düşünceye sahip Türk aydınlarını bir araya getiren, Türk milliyetçiliğinin fikri safhasını inşa etme gayesi içinde olan bir çatı kuruluştur.⁵⁷⁰ Kafesoğlu, Ocağın açılışında yaptığı konuşmada; *gayelerinin milliyetçiliği entelektüel zeminde tartışmak* olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁵⁷¹ Bu zemindeki tartışmaların ürünü ise, daha önce de söylendiği üzere Türk İslam Sentezi düşüncesi olmuştur.⁵⁷² Bu sentez düşüncesi, Türkiye’de sağ siyasetin temel dayanak noktası olurken, sağın farklı kesimlerine hitap eden Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Anavatan Partisi gibi siyasi partilerce de benimsenerek, siyasi söylemlerini geliştirmede istifade edilmiştir.⁵⁷³

Benzer şekilde, Türk İslam sentezinin 1980 askeri darbesini gerçekleştiren irade tarafından da benimsenerek, kendi resmi politikası haline getirildiği de söylenmelidir.⁵⁷⁴ Bu durum, sentezin teorisyenlerinden biri olan ve aynı zamanda

çıktığını söylemiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Neşriyat, 5. Basım, İstanbul 2014, s. 156-157.

⁵⁶⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 163.

⁵⁷⁰ Bu isimler arasında; Nihat Sami Banarlı, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, Ahmet Kabaklı, Süleyman Yalçın, Ayhan Songar, Salih Tuğ, Altan Deliorman, Metin Eriş zikredilebilir. Daha fazla bilgi için bkz.: Fatma Yurttaş Özcan, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakar Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerinde Etkileri: Aydınlar Ocağı”, *Muhafazakar Düşünce*, S. 40, Nisan 2014, s. 115 vd.

⁵⁷¹ Fatma Yurttaş Özcan, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakar”, s. 161.

⁵⁷² Çiler Dursun, “Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi”, *Doğu Batı, Gelenek*, S. 25 2003/2004, s. 61.

⁵⁷³ Fatma Yurttaş Özcan, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakar”, s. 120.

⁵⁷⁴ Abdulvahap Akıncı, *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, s. 15. Bu konuda Halil İnalçık’ın değerlendirmeleri de oldukça ilginçtir. Kendi sözleriyle; “*Türk-İslam sentezi solculara karşı kuvvetli bir cereyan olarak ortaya çıktı. 1980’de darbe yapanları (generalleri), Türk İslam Sentezini savunanlar nüfuzları [etkileri] altına aldılar ve kilit noktalara adamlarını yerleştirdiler. Askerin kontrolü altında bir takım yeni kurumlar ortaya kondu ki dayandığı felsefe Türk İslam sentezini savunanların felsefesi oldu.*” Halil İnalçık, *Tarihçilerin Kutbu Halil İnalçık Kitabı*, s. 212. Türk İslam Sentezi savunucularının Aydınlar Ocağı vasıtasıyla yayımladıkları ve doğrudan Türk milletine hitap eden *Milli Mutabakatlar* çağrısının daha sonra 80 Darbesi yönetimince hazırlanan 1983 tarihli *Milli Kültür Raporu*’na girmesi bu etkilenmeyi açıklamaktadır. Bozkurt Güvenç, *Türk-İslam Sentezi*, Ankara 1988, s. 42 vd.

Aydınlar Ocağı'na başkanlık yapmış isimlerden de biri olan Süleyman Yalçın'a göre; *Türk İslam sentezinin fantezi çerçevesi ve uzamının 12 Eylül darbesinin fantezi uzamıyla gösterdiği çakışma ya da eklemlenme sayesinde gerçekleşebilmiştir.*⁵⁷⁵

Dilaver Cebeci de sentezi konu edinen yazısında onun, Türk milletinin tabii karakteri olduğunu ve milletin hayatîyetinin, beka sorununun, bu terkibe bağlı bulunduğunu söylemiştir.⁵⁷⁶ Bu düşünceler dahi, sentezin devlet tarafından hangi korumacı saiklerle benimsendiğini göstermektedir.

Genel olarak Türk sağı, özelde ise Türk milliyetçiliği ideolojisine ruh veren Türk-İslam Sentezi düşüncesi aynı zamanda kendi tarih düşüncesini de geliştirmiştir. Bu düşünce ise, tarafımca Türk İslamcı tarih pratiği olarak adlandırılan ve çağdaş dönem Türk tarih paradigması içinde yer alan bu tarih pratiğini ortaya çıkartmıştır. Ek olarak, süreçte, bu pratik çağdaş dönem tarihyazımı içinde en çok kullanılan en yaygın tarih pratiği haline gelmiştir. Türk İslamcı pratiğin tarihe bakışında; yöntem pozitivistlikten etkilenmiş, tarihinin tarihte bulduğu anlam tepkisellik ile şekillendirilmiş ve tarihi inşa ederken/hikâye derken kullandığı üslup ise romantik (milliyetçi) düşünceden kaynağını almıştır. Böylelikle tarih yazıcılığı, Türk İslamcı düşünce etkisindeki ve eksenindeki milliyetçiliğe tarihi arka plan sunacak bir araç olarak kullanılmıştır. Tarihin araçsallaştırılması bağlamında Türk İslamcı pratiği uygulayanların, temel motivasyonunu Türk milliyetçiliğinden alan bir başka tarih pratiği olan, selefi Kemalist pratiği bu açıdan taklit ettiği söylenebilir.

Bu noktada Türk İslamcı pratiğin Kemalist pratik ile arasındaki kurduğu ilişki bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İki pratik arasındaki girift ilişki; Türk İslamcılığın Kemalizm'in bir devam formu olduğu iddiasının da; Türk İslamcılığın kemalizme bir reddiye olarak ortaya çıkmış olduğu iddiasının da öne sürülebilmesine

⁵⁷⁵ Çiler Dursun, "Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi", s. 60; Türk İslam Sentezi'nin devletin resmi görüşü olmasına bir başka örnek de terkibi temel alan bir milli kültür tanımının 1980 sonrası kurulan Atatürk Yüksek Kurumunca da benimsendiğinin deklare edilmesi olmuştur. Ali Çağlar-Mustafa Uluçakar, "Günümüz Türkçülüğünün İslam'la İmtihanı: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı", s. 127.

⁵⁷⁶ Senteze yönelik eleştiri getiren kişileri suçlayıcı bir yazı kaleme almış olan Dilaver Cebeci, bu yazıda eleştiri sahiplerini azınlık psikolojisi ile hareket eden ve dışardan idare edilen bir programın takipçileri olarak nitelendirmiştir. Dilaver Cebeci, "Türk-İslam Sentezi", *Türk Yurdu*, 7. Devre, S. 349, Nisan 1987, s. 3.

imkân tanımıştır. İlk iddianın en önemli savunucusu Etienne Copeaux'dur. O, Türk İslam sentezinin, Kemalist döneme değil, 1940'lardan sonra Türkiye'de bir dönem benimsenmiş olan hümaniter tarih görüşüne⁵⁷⁷ bir tepki olarak geliştiğini söylemektedir. Copeaux'ya göre; Türk İslam sentezinin arkasındaki milliyetçi dinamik ile Kemalist düşüncenin arkasındaki milliyetçi dinamik özdeştir. Bu durum; ortaya çıkmış olan bu iki tarih düşüncesini (Copeaux'ya göre; tezimde ben bunları *tarih pratiği* olarak tanımlıyorum) halef selef ilişkisi içine sokmaktadır.⁵⁷⁸ Hâlbuki her ikisi de eş zamanlı biçimde var olarak günümüze değin yaşayagelmiş tarih pratikleridir. Hümaniter tarih görüşünün, geçmişe Türk milleti odağından bakamaması nedeniyle, merkezinde milliyetçilik olan Kemalist ve Türk İslamcı pratiklerin ortak tepkisini çekmiş olması doğaldır. Bu karşı çıkış ise, iki pratiği halef selef ilişkisi içine sokmadığı gibi; Kemalist pratiğin Hümanist anlayışla erozyona uğrayan Mustafa Kemal milliyetçiliği adına cevap üretememesi, Türk İslamcı pratiğe bir kulvar açmış ve hümaniter anlayış bu kulvardan sert şekilde eleştirilmiştir.

Probleme yönelik bir diğer yaklaşım ise, Türk İslam sentezi düşüncesini savunan isimler içerisinde İslami hassasiyeti daha yüksek olan bir kesimin, arka planda Kemalizm'le örtük bir hesaplaşma içinde oldukları iddiasıdır. Buna göre İslami duyarlılığın artması, milliyetçi refleksleri zayıflatırken, çağdaş Türk siyasi düşüncesi içinde önemli bir yeri olan Kemalist-İslamcı çatışmasına⁵⁷⁹ da İslamcı kesimi destekleyen bir biçimde dahil olmasına aracı olmaktadır.⁵⁸⁰ Bu noktada ise, Atatürk isminin ağırlığı devreye girmiş ve Abdulvahap Akıncı'nın tespit ettiği şu ilginç durum yaşanmıştır. Akıncı'nın tespitlerine göre: “*Bir taraftan Mustafa Kemal'in yaptıkları eleştirilirken sanki yapılanların Atatürk tarafından değil de*

⁵⁷⁷ Fuat Hacısalıhoğlu; Hümanist Anadolu tarih yorumu ile ilgili “Hümanizm etkisiyle bir araya gelen ve çoğunluğu edebiyat ile ilgilenen yazarların oluşturduğu, Hümanist Anadoluocular, Batıcı anlayışa karşı Batı'nın beşiği Anadolu'dur tezini işleyerek Batılılaşmanın da ötesine geçerek Batı'yı sahiplenme iddiasıyla ayrıksı bir düşünce ve tarih kurgusu önermektedirler.” tanımlamasını yapmaktadır. Hacısalıhoğlu, özellikle İnönü döneminde revaç bulan ve Batının tarihine ağırlık veren bir müfredata dayanan uygulamayla Hümanist Anadolu tarih yorumu arasında bir ilinti kurmaktadır. Fuat Hacısalıhoğlu, “Teritoryal Tarihyazımı Bağlamında Anadolu Tarih Tezleri”, *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Toriler*, Ed. Ahmet Şimşek, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020, s. 67-68, 78.

⁵⁷⁸ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s.82-83, 133 vd.

⁵⁷⁹ Oldukça köklü bir tartışma olan bu çekişme tarih düşüncesine de sirayet etmiştir. Konu ile alakalı eleştirel bir makale için bkz.: Mehmet Kaan Çalen, “Parçalanmış Tarihe Reddiye”, 2023, S. 152.

⁵⁸⁰ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk İslam Sentezi: İdeolojik Bir Süreklilik mi, Kesinti mi?”, *Birikim*, S. 44, 1992, s. 52-55.

*başkaları tarafından ve onun arzularına aykırı bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Bunun nedenleri arasında şu olgunun olduğu savunulabilir: Bir olgunun savunulabilir olması açısından Atatürk tarafından onaylanmış olması gerekir, dolayısıyla herkes kendi fikrine uygun ayrı bir Atatürk anlayışı ortaya koymaktadır.”*⁵⁸¹ Bence bu noktada, eleştiri sahiplerinin Atatürk’ü eleştirmeye cesaret edebilecekleri bir düşünce ortamının, o yıllarda söz konusu olmadığı ve neticede düşündüğünü ifade etme özgürlüğünün akamete uğradığı da Akıncı’nın tespitlerine ilave edilebilir.

Kemalist pratik ile Türk İslamcı pratiğe, arka planlarında yatmakta olan ideolojik temel ekseninde bakıldığında farkın; her iki tarafın Türk milliyetçiliğini birbirlerinden ayrı şekilde tanımlamalarından kaynaklandığını iddia etmek mümkündür. Bu noktada Kemalizm’in, “laiklik” ilkesini de uygulama gayesiyle; İslam’a dair olan değerleri tarih söyleminden dışlaması, Türk milliyetçiliğini daha ziyade etnik temellere ve erken dönem içinde temellendirmesine vesile olmuştur. Buna karşın Türk İslamcı pratik uygulayıcıları ise İslam dinini, erken dönem Türk tarihi içerisinde arayan bir anlayışla, tarihinin hiçbir döneminde İslam’dan ayrı düşünemeyecek bir Türklük milliyetçiliği tasavvur etmişler; böylelikle her iki tarih pratiği arasındaki temel fark ortaya çıkmıştır.⁵⁸² Siyasi düşüncedeki karşıtlığın tarihsel süreçte derinleşmesi de iki pratik arasındaki farklılığın zaman içinde artmasına katkı sağlamıştır.

Türk İslamcı tarih pratiğinin en önemli temsilcisi, Türk İslam Sentezi düşüncesinin de kurucu isimlerinden olan Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’dur.⁵⁸³ Kafesoğlu’nun tarihçiliği, Türk İslamcı pratiğin bütün özelliklerini yansıtmaktadır.

⁵⁸¹ Abdulvahap Akıncı, *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, s. 32. Bu noktada Kafesoğlu’nun Atatürk tasvirinin en doğru tasvir olduğunu iddia eden bir yazı için bkz.: Abdülkadir Donuk, “Ölümünün 2. Yıl Dönümünde Kafesoğlu’nun Gözüyle Atatürk”, *Türk Kültürü*, S. 280, Ağustos 1986, s. 469-473.

⁵⁸² Eski Türk tarihine dair bu algılar ve erken dönem tarihçiliği tezin üçüncü bölümünde detaylı olarak incelenecektir.

⁵⁸³ Bu noktada Kafesoğlu’na ve özellikle onun tarihçilik anlayışına dair literatürde bir çalışmanın yer almaması, Türk tarihyazıcılığı sahasındaki önemli bir eksikliktir. Kafesoğlu’na dair biyografik bilgiler ihtiva eden ve onun için yazılmış nekroloji yazılarının bir araya getirilmesi ile derlenmiş bir yapılmış olsa da, eleştirel olmaktan uzak ve Kafesoğlu üzerine bir analiz yapmayan bu çalışma konu üzerindeki boşluğu doldurmaya yeterli değildir. Bkz.: Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*.

Onun eserleri, eksiğiyle fazlasıyla, kurucularından olduğu fikri yapının ve tarihçilik pratiğinin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak, şekillendirecek ve geleceğine yön verecek genişlikte ve mahiyettedir. Kafesoğlu'nun takipçilerinden Mualla Uydu Yücel'de, onun hakkında yazdığı bir yazıda; Kafesoğlu'nun ilmi ve fikri yönden değerlendirildiğinde her iki yönünün de birbiriyle müşterek (birbirini destekler ve tamamlar) biçimde hareket ettiğini tespit etmiştir.⁵⁸⁴ Onun tarihçiliği, Türk devleti⁵⁸⁵ tarihinin, bozkır kültürü evresinden itibaren ele alınan ve İslamlaşma ile önemli bir kırılma yaşanmasıyla devam eden hikâyesidir. Fakat Türk devleti (Türkler) tam manasıyla bir İslam devleti olmamış, Türklerin eski tarihinden gelen unsurlarla İslam arasında bir terkip oluşmuş; ortaya Türk milli kültürü kavramı çıkmıştır. Özet olarak, Abdülkadir Donuk'un da altını çizdiği üzere, Kafesoğlu'nun tarihçiliğinin ana hattı bu yoldur.⁵⁸⁶

Kafesoğlu'nun tarihçiliğinin bir başka önemli yolu; tıpkı Barkan'ın tarih anlayışının Osmanlı tarihi çalışmalarına yön verdiği gibi, eski Türk tarihi ve Türk kültür tarihi sahasında yapılan sonraki çalışmalar üzerinde büyük etkisinin olduğudur. Buradan hareketle pratiğin temsil edildiği, kendisinden sonraki kuşaklar üzerinde büyük etkiler bırakmış en önemli yapıt ise, *Türk Milli Kültürü*'dür.⁵⁸⁷ Eser

⁵⁸⁴ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 15. Kafesoğlu'nun milliyetçiliği hakkında Halil İncalcık'ın kaydettiği bir anı oldukça ilginçtir: "Kafesoğlu milliyetçi bir arkadaş. Bir sözünü unutamam. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde dedi ki 'Türklük aleyhinde olan bir şeyi benimsemem tarih yazarken'. Yani, 'ilimden önce benim için Türklük gelir', dedi. Ben tabii hemen karşı çıktım. (...) [Siz] Batı dünyasının metotlarıyla tamamen objektif yazmak zorundasınız. Aksi halde çok kıymetli neticelere vardığınızda kabul ettiremezsiniz. (...) Kafesoğlu'nda da, Osman Turan'da da bu zaaf vardır. Bugün Merçil, Ali Sevim yazıyor; onlarda da aynı hatalar var. Eğer onlar daha objektif bir tarih yazsalar, tercüme edilir kitapları." Halil İncalcık, *Halil İncalcık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 30-33. Anlaşıldığı kadarıyla İncalcık; bilimsellikten sapma olarak gördüğü oto sansürden şikâyet etmektedir. İncalcık, tercüme edilmesinden iftiharla bahsederken, diğerlerinin de ancak objektif olmaları kaydıyla tercüme edilecekleri, yani takdir göreceklarını söylemek istemektedir. Bu durumun temeline, Kafesoğlu ve ismi anılan diğer tarihçilerin tepkiselliği konulduğunda, Halil İncalcık'ın kendi tepkiselliğini mazur gördüğü sonucu da ortaya çıkmaktadır.

⁵⁸⁵ Devlet bahsi tezimin üçüncü bölümünde etraflıca ele alınacaktır.

⁵⁸⁶ Abdülkadir Donuk, "Ölümünün 1. Yıldönümünde Tarihçi Kafesoğlu", *Türk Kültürü*, S. 269, 1985, s. 18-19.

⁵⁸⁷ İlk baskısı *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* tarafından 1977 yılında yapılmış olan bu çalışma, günümüzde Ötügen Neşriyat tarafında yayımlanmaktadır. Defalarca yeni basım yapmış olan bu önemli eser halen üniversitelerde tarih bölümleri için temel başvuru kitaplarından birisi olarak kullanılmaktadır. Ben bu tez çalışmamda eserin; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen

erken dönem araştırmaları için iki açıdan önemlidir: Bunlardan ilki, eski Türk tarihçiliği üzerine araştırmalar yapmakta olan Yusuf Akbaba'nın belirttiği gibi; eserin eski Türk tarihi üzerindeki temel sorunlar üzerine getirdiği çözümler ve bakış açıları yönünden belirleyici olmayı sürdürmesidir.⁵⁸⁸ İkinci olarak ise; *Türk Milli Kültürü*'nün, erken dönem alanında araştırma yapan kişilerce çoğunlukla şeklen taklit edilmesi (aynı yöntem konusunda Zeki Velidi'nin *Tarihte Usul*'ünün başına geldiği gibi), konuların ele alınış sıralarının ve tarihe yaklaşımın, metinde kurulan bu hiyerarşiden bağımsız olamama durumudur.⁵⁸⁹

Kafesoğlu ve Türk İslamcı pratik içerisinde tarih yazan isimler açısından tarihi bilginin belge yoluyla sabit kılınabileceği düşüncesi hâkimdir.⁵⁹⁰ Bu yönüyle çağdaş dönem tarihçiliği içinde görülen örtük pozitivizm kendisini gerçekleştirmiş olmaktadır. Öyle ki, tarihi hakikate ulaşma misyonunda; Osmanlı tarihçiliği içinde arşiv vesikalarının yeri neyse, eski Türklere ve onların çağdaşı olan diğer milletlere ait her türlü ana kaynak ve kronik eser aynı mantıkla kullanılmıştır. Bu durumun yanı sıra; Türk İslamcı tarihçiler de tarihin erken dönemlerinden dahi “biz” olarak bahsetme ve romantik milliyetçi bir dil kullanma alışkanlığı vardır. Tarihe dair yazdıklarını derlediği bir çalışmada, *tarih gelecektir* diyen Yusuf Halaçoğlu yaptığı çalışmanın *Türk'ün Türk'e propagandası* olduğunu ve bunun da hayati önem taşıdığını söylemiştir.⁵⁹¹ Bir başka önemli Türk kültür tarihçisi olan Bahaeddin Ögel'in de tarihçilik yapmaktaki temel amaçlarından bir tanesinin; Türk milletine

Neşriyat, 33. Basım, İstanbul 2011 künyeli kopyasını kullanmaktayım. Eserle ilgi bir tanıtım yazısı için bkz.: Mehmet Saray, “Hocam Kafesoğlu ve Türk Milli Kültürü”, *Türk Edebiyatı*, S. 132, Ekim 1984, s. 53.

⁵⁸⁸ Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 144. Mualla Uydu Yücel de Türk Milli Kültürü için, Umumi Türk tarihi sahasının elifbası benzetmesini yaparken, üniversitelerde neredeyse bütün tarih bölümlerinde okutulan bir kitap olmasının altını çizmiştir. Mualla Uydu Yücel, “Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür...”, s. 18.

⁵⁸⁹ Bu durumun örnekleri oldukça fazladır. Karşılaştırma yapılabilmesi için bkz: Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013; Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2011; Muhammed Bilal Çelik (Ed.), *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınevi, İstanbul 2018.

⁵⁹⁰ Mehmet Saray, “Hocam Kafesoğlu ve Türk Milli Kültürü”, s. 53.

⁵⁹¹ Yusuf Halaçoğlu, *Tarih Gelecektir*, Babıali Kültür Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2008, s. 16.

Türk milletini (bizi bize) tanıtmak olarak ifade edilmiştir.⁵⁹² Bu da, özellikle milliyetçi Türk tarihçiliğinin içe (bize) dönük yanına işaret eden bir başka örnektir.

Örtük ve büyük oranda gayrı-bilinçli bir pozitivizm romantik milliyetçi bir üsluba dayanan tarih anlatısına ek olarak, Türk İslamcı pratik yoğun bir tepkisellik de içermektedir. Bunun en önemli örneklerinin başında tekrar İbrahim Kafesoğlu gelmektedir. Aydınlar Ocağı başkanlarından Süleyman Yalçın bir makalesinde; “*Kafesoğlu, Batı iddialarının kasıtlı ve yanlış olduğunu, bizzat Batı kaynakları ile göstermeye çalışmıştır.*”⁵⁹³ demiştir. Kafesoğlu’nun bu tepkisel tarihçilik tavrı, Arnold Toynbee’nin görüşlerinden hareketle Türkler hakkında yapılmış olan herhangi bir inanç sisteminden yoksun, tarihsiz, medeniyetsiz, göçebe bir toplum değerlendirmesine cevap verme kaygısında zirveye çıkar. Abdülkadir Donuk’a göre, Kafesoğlu’nun erken dönem üzerine ilk kapsamlı çalışması olan *Bozkır Kültürü* ve onun tamamlanmış hali olan *Türk Milli Kültürü* bu cevapları verebildiği için kıymetli olan çalışmalardır.⁵⁹⁴ Kafesoğlu’nun kendisi de bu konu üzerine, Toynbee’ye hitap ederek, “*Hâlbuki Türk kanunsuz değil, tarihsiz değil, teşkilatçılığı sayesinde birçok devlet kurarak yürürlükte tuttuğu hukuki mevzuatla seçkinleşen bir millettir.*”⁵⁹⁵ demiştir.

Benzer bir tavır Bahaeddin Ögel üzerinden de örneklendirilebilir. Eski Türk tarihçiliğinin bir başka önemli ismi olan Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı seri eserinin *Türklerde Köy ve Şehir Hayatı* alt başlıklı birinci cildinde göçebelik konusunu ele alırken; çalışmasının girişinde başından geçen bir olayı anlatmaktadır. Mayıs 1973’te Moğolistan’da düzenlenen “Hayvancı Göçebelerin Orta Asya Medeniyetindeki Rollerini” konulu sempozyumuna katıldığını aktaran yazar orada, Türklerin, Afrika ve Malezya adalarında ki geri kavimler için kullanılan nomad (göçebe) ifadesi ile tanımlandığını görünce bu duruma şiddetle karşı çıktığını

⁵⁹² Abdülkadir Yuvalı-Erhan Yoska, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Tarihçiliği”, *Tarih Yazımı Üzerine*, Ed. İsmail Özçelik, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 511.

⁵⁹³ Süleyman Yalçın, “Kafesoğlu ve Türk-İslam Terkibi”, s. 58.

⁵⁹⁴ Abdülkadir Donuk, “Ölümünün 1. Yıldönümünde Tarihçi Kafesoğlu”, s. 15.

⁵⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 34.

söylemektedir.⁵⁹⁶ Bu tavır, Batılıların Türk tarihi ile ilgili yanlış fikirlerinin olduğu ve bu yanlış fikirlerin değiştirilmesi/düzeltilmesi yolundaki çabanın bir göstergesidir. Ögel'in tarihçiliğine dair yapılan bir değerlendirmede onun hakkında söylenen şu ifadeler de, Ögel'in tepkisel tarihçiliğini ortaya koymaktadır: “*Bilhassa Türk kültürünün özellikleri hakkında yeterli bilgisi olmayan (yabancı) araştırmacıların yanlış tespit ve değerlendirmeleri nedeniyle Ögel, Orta Asya araştırmalarının bizzat Türk bilim adamları tarafından yapılmasının lüzum ve önemini her fırsatta dile getirmiştir.*”⁵⁹⁷

Türk İslamcı tarih pratiğinin çağdaş dönem Türk tarih paradigması içinde en çok tercih edilmiş olan tarihçilik uygulaması olduğu vurgulanmıştı. Bu minvalde, İbrahim Kafesoğlu tarihçiliği özelinde açıklanmış olan pratiğin diğer önemli isimleri ve bu isimlerce telif edilmiş eserleri zikretmek gerekirse; Osman Turan bu isimlerin başında gelmektedir. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Selçuklular Zamanında Türkiye, On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* önemli eserleri arasında sayılmaktadır.⁵⁹⁸ Bunlar içinde özellikle *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Türk tarihi ile Türk siyasi düşüncesi ve inançları arasında bir bağ kurmaya çalışması ve Türk İslam Sentezine düşünsel kaynaklık eden ana eserlerden biri olması itibarıyla önemlidir. Yazar, eserine başlarken sarf ettiği “*Türk milleti tarihte ne kadar azametli bir mevkie sahip ise onun tetkikinde ve kültür hazinesi olarak kullanılmasında da o derece geri kaldığı bir hakikattir.*”⁵⁹⁹ sözleriyle eserin yazılış amacını vurgulamaktadır. Bu yönüyle eser, bilimsel bir inceleme olduğu iddiası yanında, okuyucuda milli şuurun uyanması/artması amacını da gözeten bir çalışma olarak öne çıktığı söylenebilir.⁶⁰⁰ Her ne kadar İbrahim Kafesoğlu ile Osman

⁵⁹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 34.

⁵⁹⁷ Abdülkadir Yuvalı-Erhan Yoska, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Tarihçiliği”, s. 510.

⁵⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Bahaeddin Yediyıldız, “Osman Turan’ın Hayatı ve Eserleri”, *Prof. Dr. Osman Turan’ın Eserlerinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri, Tebliğler ve Tartışmalar*, Yay. Haz. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1998, s. 7 vd.

⁵⁹⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 22. Basım, İstanbul 2012, s. 9.

⁶⁰⁰ Nevzat Köseoğlu, “Osman Turan’ın Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi ve Milliyetçilik Anlayışı”, *Prof. Dr. Osman Turan’ın Eserlerinde Tarih ve Tarihçi...*, s. 80.

Turan arasında büyük bir intihal tartışması yaşanmış olsa da,⁶⁰¹ Turan'ın eserinin, Kafesoğlu'nun fikirlerini en iyi tamamlayan çalışmalar olduğu değerlendirilmesi yapılmalıdır. Türk İslamcı pratik içinde vurgulanması gereken diğer önemli isimler arasında; Bahaeddin Ögel, Mehmet Altay Köymen, Erdoğan Merçil, Ercüment Kuran, Mustafa Kafalı, Mübahat Kütükoğlu, Mehmet İpşirli, Yusuf Halaçoğlu, Abdülkadir Donuk, Mehmet Alpargu, Salim Cöhce, Abdülkadir Özcan ve Mehmet Saray sayılabilir.⁶⁰²

4. Marksist Pratik

Marksizm, Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından teorize edilmiş, XIX. yüzyılda ortaya atılmış ve günümüzde dahi geçerliliği olan en önemli düşünce akımlarından biridir. İkilinin 1848 yılında kaleme aldığı *Komünist Manifesto* ve ilk cildi 1967'de ikinci ve üçüncü ciltleri ise Marks'ın ölümünden sonra Engels tarafından derlenen notlar vasıtasıyla sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında yayımlanan *Kapital* marksist düşüncenin temel eserleridir. Teorinin özünde, toplumların bütün tarihini sınıf çatışmalarının tarihi olarak betimleyen⁶⁰³ bu düşünceye göre; burjuva ile proletarya arasındaki çatışmanın, proletarya lehine sonuçlanacağı ve tarihin sonunda özgürleşen proletaryanın hakimiyetine dayanan enternasyonal bir komünist devletin kurulmasına varacak bir projeksiyon bulunmaktadır. Temelde, maddi ilişkilerin iki ana bileşeni olan; *üretim ilişkileri* ve *üretim güçlerinin* birbirleriyle olan ilişkisine dayanan marksist teoriye göre; üretim ilişkilerinin gelişimi, üretim güçlerinin değişimine yol açmaktadır. Üretimin artışı neticesinde ortaya çıkan artı değerın adaletsiz dağıtımını sonunda ortaya çıkan *özel mülkiyetin* varlığı da, üretim güçleri arasındaki sınıflaşmaya neden olmaktadır. Bu sınıflaşmanın, endüstriyel toplumda

⁶⁰¹ Bu intihal tartışmasının detayları için bkz.: Ahmet Kütük, "İbrahim Kafesoğlu ile Osman Turan'ın Kalem Kavgası ve Alana Yansımaları", *USAD*, Bahar 2018, S. 8, s. 99-123.

⁶⁰² Bu noktada anılan isimler çalışmaları itibarıyla Türk İslamcı pratiği temsil ederken; örneklendirme yaparken salt isimlerin zikrediliyor oluşu ise; konunun Kafesoğlu örneğiyle yeterince izah edildiğine inandığım ve konuyu bu noktada daha fazla genişletmenin bu tez çalışmasının maksadını aşacağını düşündüğüm için, bu şekilde tercih edilmiştir.

⁶⁰³ Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 52.

geldiği nihai nokta; üretimi kontrol eden (sahibi olan) burjuvazi ve üretimin çoğunu gerçekleştiren (işçi sınıfı) proletarya arasındaki çatışmadır.⁶⁰⁴

Marksizm kendi tarihi süreci içinde, çeşitli düşünürlerce farklı şekillerde değerlendirilerek düşünürlerin kendi eserlerini kaleme alırken kullandıkları dayanak noktası olmuştur. Böylece ana felsefenin kendisi, Marksizm'in temel metinlerine dayanan birçok farklı yorumun bileşkesi/çatısı haline gelmiştir.⁶⁰⁵ Böylelikle Marksizm, aynı zamanda eklektik bir yapı da kazanmış olmaktadır.⁶⁰⁶ Tek kulvarda ilerleyen ortodoks bir yapı halinde kalmayarak (ki Marksizm'in bu versiyonunu savunduklarını iddia eden çevreler de mevcuttur) geniş bir düşünce ağının genel adı haline dönüşmüştür. Bu durum, Marksist düşüncenin çağdaş düşünceler arasında kendisine yer bulabilmesinin de nedenlerinden bir tanesidir.

Marksist düşünce, sınıflar arasındaki çatışmaların toplumu, toplumsal düzeni proletarya lehine yeniden şekillendirecek bir devrime götüreceğini iddia etmektedir.⁶⁰⁷ Bu fikir, marksist düşüncenin toplum içinde siyasallaşmasına etki etmiş; Marksizm siyasi düşünce ile kurduğu ittifak sayesinde dünyanın pek çok farklı yerinde siyasi odaklı devrimin hazırlayıcısı olmuştur.⁶⁰⁸ Bunlara ek olarak; hemen her ülkede sol tandanslı partilerce yeniden yorumlanmış, *Enternasyonal* benzeri çatı kuruluşlarca temsil edilmiştir. Siyasi kanattan gelen bu çok çeşitli temsil örnekleri de düşüncenin günümüzde dahi canlılığını koruyan bir düşünce sistemi olabilmesinde etkili bir başka amildir.

⁶⁰⁴ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, s. 165-167.

⁶⁰⁵ Laszlo Sekely, "Genesis of Marxizm", *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, C. 77, S. 4, 1988, s. 503.

⁶⁰⁶ Erik Olin Wright, "Marxizm as Social Science", *Berkeley Journal of Sociology*, C. 34, 1989, s. 216.

⁶⁰⁷ Haddizatında, burjuvanın doğuşu ve toplumsal yapı içinde hâkim oluşu dahi, Marks tarafından bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Komünizm ise bu devrimlerin varacağı son nokta olacaktır. Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, s. 55.

⁶⁰⁸ Bu devrimler arasında en önemlileri Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi; 1949 Çin Halk Devrimi; 1 Ocak 1959 tarihinde Diktatör Batista'nın ülkeden kaçması ile sembolleşen Küba Devrimi sayılabilir. Marksizm'in temel olduğu diğer uygulamalar arasında: Zaire, Mozambik gibi ülkelerde denenen ve Afrika'da ki diğer pek çok ülkede de görülen Komünizm denemelerinden, Kuzey Kore'de uygulanan *Juche* rejimine; Avrupa'da *Yeşiller Partisi*, İngiliz *İşçi Partisi* ve Fransız *Sosyalist Parti* örneklerinde olduğu gibi, devrimci söylemden uzak kontrollü bir sol söyleminden; İskandinavların sosyal demokrasisine kadar pek çok farklı türev uygulama sayılabilir.

Marksist teorinin hayatı ve tüm insanlığı kuşatma gayreti ve bu denli geniş bir kapsamın doğal sonucu olarak; Marksist bir tarih anlayışının da ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu tarih anlayışı; *Marksist tarih kuramı* ya da *tarihsel determinizm* olarak adlandırılmaktadır.⁶⁰⁹ Teorinin gelişiminde, Marks üzerinde en büyük etki sahibi olmuş düşünürlerden birisi Hegel'dir. Erken dönemindeki çalışmaları ve düşünceleri üzerinden Hegelci bir filozof adayı olarak (Genç Hegelciler denilen bir akımda içerisinde yer almıştır) tanımlanabilecek Marks, XIX. yüzyıldaki neredeyse diğer tüm düşünürler gibi, Hegel'den etkilenmişti.⁶¹⁰ Bu minvalde, Hegel'in tarihe diyalektik çerçevesinde bakan ilerlemeci anlayışı, Marks'ın kuramı içinde de belirleyici olmuş, Marks'ta ilerleyen ve aynı zamanda, son aşamada ideal dünyaya doğru gelişen bir tarih tasarımı ortaya koymuştur.⁶¹¹ Bununla birlikte, insanlık tarihi sorununa yaklaşımlarındaki benzerlik bir yana; tarihin oluşumunda dilin ve fikirlerin, insanın üretim biçimlerinden doğduğunu belirten Marks ve Engels; tarihi kurumlarını, tarihi Tanrı'nın kendisini dünya üzerinde gerçekleştirmesinin öyküsü sayan Hegel'in karşısına konumlandılar. Onlar, "Gökten yere inen Alman felsefesinin aksine, burada biz, yerden göğe yükseliriz."⁶¹² diyerek; Hegel ve Alman idealizmini, yine Hegel'in geliştirdiği düşünme metoduyla, ters yüz ettiler.

Ereksel bir yapıda olduğunu tespit edebileceğimiz bu kuram özetle; insanlığın bir dizi toplumsal safhadan geçmek zorunda olduğunu iddia eder. Bu safhalar, toplumun ilk ve en ilkel örgütlenme biçimi olan aile yapıları ile başlar. Mülkiyetin ortaya çıkışı, bunu takiben sömürünün başlaması, sömürünün önce feodal düzeni getirmesi sonra da feodalizmin burjuvazi tarafından yıkılarak sanayileşmiş kapitalist topluma ulaşılacağını söyler. Kapitalizm ise bir devrimle yıkılarak gerçek tarihin başlayacağı sosyalist/komünist toplum ile tarih nihayete erecektir.⁶¹³ Burada

⁶⁰⁹ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi*, s. 109.

⁶¹⁰ Marks'ın Hegel'den devraldığı düşünsel miras dair bir çözümleme için bkz.: Max Beer, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1969.

⁶¹¹ İgor Diakonoff, *Tarihin Yörüngeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 1-13.

⁶¹² *Alman İdeolojisi*'nden aktaran; Paul Blackledge, *Marksist Tarih Kuramı Üzerine*, Çev. Şükri Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 51.

⁶¹³ Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 417. Marks'ın teorisini oluşturan bu beşli yapıya bir itiraz İgor Diakonoff'tan gelmiştir. O, Marks'ın toplumsal sınıfların gelişiminde bazı ara formları (geçiş

toplumsal değişimin lokomotifi, üretim tarzındaki değişimler ve bu değişimlerin toplumun iç dinamiklerinde yarattığı etkiler olarak belirlenmiştir.⁶¹⁴ Marksist tarih kuramı da genel olarak bu ilişkiler üzerinden toplumsal çözümler yapma esasına dayanmaktadır.

Marks'ın bizatihi kendi tarih kullanımına bakıldığında ise, onun bilimin dilini benimsediği ve tarihin gelişim yasalarından bahsettiği görülmektedir.⁶¹⁵ *Kapital*'in bizzat kendisi; meta ve üretim ilişkileri odaklı da olsa, aynı zamanda bir insanlık tarihi denemesidir. Yine Marks'ın kaleme aldığı ve onun klasik tarih çalışmalarına en yakın eseri olan *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* adlı çalışmasında; tarihsel materyalizm kuramını bir dizi olayı açıklamak için kullandığı, Perry tarafından tespit edilmiştir.⁶¹⁶ Benzer şekilde, Engels de marksist kuram üzerinden tarih metinleri kaleme alarak, teorinin nasıl uygulanacağına dair örnekleri ilk elden vermiştir. 1844-1845 yıllarında; Engels henüz 25 yaşındayken, yazılan *The Condition Of Working Class in England in 1844*⁶¹⁷ ve 1950 yılında *Neue Rheinische Zeitung* gazetesine tefrikalar halinde yazılan ve 1870 yılında kitap olarak da basılan *The Peasant War in Germany*⁶¹⁸ bu minvalde Engels tarafından yazılmış iki önemli çalışmadır.⁶¹⁹

Marks ve Engels'in hem kuramsal çalışmaları hem de tarih teorisinin pratiğini de ortaya koyan eserleri sonrasında, gelişen Marksist tarih teorisi, dünya tarihçiliğinde marksist tarih anlayışının doğmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, marksist tarih anlayışı farklı başka tarih anlayışlarını da etkileyerek tarih düşüncesindeki çeşitliliğe katkıda bulunmuştur. Bu noktada, önceleri Marksizm'in katı bir şemaya dönüştürülebilir olmasının sınırlayıcı olumsuz etkileri görülmüştür. Öyle ki Engels dahi, 1890'da Carl Schmidt'e yazdığı bir mektupta; “Çok sayıda

dönemlerini) gözden kaçırdığını belirterek, ilkel dönemi, eskiçağ ve ortaçağ dönemini ikişer sayfaya bölerek incelemiştir. İgor Diakonoff, *Tarihin Yörüngeleri*, s. 1-13.

⁶¹⁴ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 1994, s. 138.

⁶¹⁵ Matt Perry, *Marksizm ve Tarih*, Çev. Gül Tunçer, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 64.

⁶¹⁶ Matt Perry, *Marksizm ve Tarih*, s. 91.

⁶¹⁷ *İşçi Sınıfının 1944 İngiltere'sindeki Durumu* olarak tercüme edilebilir.

⁶¹⁸ *Almanya'da Köylü Savaşları* olarak tercüme edilebilir.

⁶¹⁹ Eric R. Wolf, “The Peasant War in Germany: Friedrich Engels as Social Historian”, *Science & Society*, C. 51, S. 1, İlkbahar 1987, s. 82-83.

Alman genci, [burada, o dönem henüz emekleme çağında olan iktisat tarihi çalışmaları kastedilmektedir] *kusursuz bir sistem inşa etmek için tarihsel materyalizm terimine yaslanıyor. Sonra da kendilerini dev aynasında görüyorlar.*” diye serzenişte bulunurken, gerçekte tarihsel materyalizmin bu katı şematik kullanımının, bir anlamda kolay bir yola kaçış için, yerli yersiz alet edildiğinden şikâyet etmiştir.⁶²⁰

Fakat özellikle 1883 yılında Marks’ın ölümünü takip eden ilk kuşak araştırmacıların tarihleriyle birlikte tarihsel materyalizmin, birçok farklı konuyu kapsayacak şekilde kullanıldığı, deyim yerindeyse esnediği söylenebilir.⁶²¹ Bunlar arasında ilk göze çarpan ise iktisat tarihi alanında ilk kez yapılmaya başlayan çalışmalar olmuştur.⁶²² Bu çalışmalar takiben ve tabii ki Marksist teorinin savaşlar ve devrimler sonrası siyasi tarih içerisinde de kendi sınavını vermesi neticesinde bu tecrübelerden yola çıkan ilk Marksist tarih örnekleri de kaleme alınmaya başlanmıştır. Gramsci tarafından yazılan ve sınıf bilinci ile kültür kavramlarını odağına alan yazılar ile Marksizm’in kuramsallaşmasının devamı sağlanmıştır. Lukacs’ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) ve *Lenin* (1925) adlı çalışmaları Marksist tarih kuramının öne çıkan örnekleri arasına girmiştir. Troçki’nin kaleme aldığı *Rus Devrimi’nin Tarihi* ise Marksist geleneğin kendi içerisinde gelen ve kendi tarihine ayna tutan en önemli tarihsel pratik örneklerinden bir tanesi olmuştur.⁶²³

Marksizm’in tarih anlayışına yaptığı en büyük katkılardan bir tanesi de adı konmamış bir *İngiliz Marksist tarihçiler grubu/okulu* yaratmasıdır. Komünist Parti ile bir bağı olmamasına rağmen Marksist teori minvalinde yazan Christopher Hill ve

⁶²⁰ Engels’in bahsi geçen mektubundan aktaran; John Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 167.

⁶²¹ Bu noktada Daniel Woolf’un şu tespitini aktarmak yerinde olacaktır. Woolf; “*İstisnasız hiçbir tarih kuramı, modern zamanlarda, sayı açısından daha fazla takipçiye sahip olmamıştır.*” Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 417. Bu gerçek, Marks’ın, özellikle neo-Marksist akımlar içerisinde, ortodoks Marksizm’e karşı onlarca farklı yorumunun olduğunu da açıklamaktadır. John Tosh ise Marksist teorinin başarısındaki en büyük paylardan birinin; *kuramsal bir çalışma yapmak isteyen tarihçilere ihtiyaç duyulan araçları sağlayacak yapıda olması* olduğunu söylemektedir. John Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 169-170.

⁶²² John Tosh, *Tarihin Peşinde*, s. 168.

⁶²³ Matt Perry, *Marksizm ve Tarih*, s. 121-122.

tersine Parti'nin sadık bir üyesi olan Eric Hobsbawm'ın başını çektiği bu grup⁶²⁴ tarihçiliğe yeni ve özgün bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bakış açısının en önemli yanı tarihte *alttakilerin* sesini de duyurmaya çalışan *aşağıdan tarihi* uygulamalarıdır.⁶²⁵ Aşağıdan tarih, İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'sinde ortaya çıkan Marksist akademisyenler kuşağının bir sonucu olarak doğmuştu. Odağında ise toplumun alt katmanlarında kalan, genellikle sömürüldüğü düşünülen, işçi sınıfı mensubu yoksullar yer almaktadır.⁶²⁶ Bu yaklaşım temelinde gelişen İngiliz Marksist tarihyazımı, kıta Avrupa'sındaki muadillerinden, nicelik ve nitelik olarak öne geçerek hem en verimli hem de en özgün örneklerden bir tanesi olmuştur.⁶²⁷ Akabinde toplumun sömürülen unsurlarının hikâyesi, sömürülen toplumların hikâyesine evrilmiş ve netice itibarıyla madun çalışmaları (*subaltern studies*) denilen ve post kolonyal toplumlar ile azınlıkların tarihine odaklanan tarih çalışmaları da; aşağıdan tarihin kendi tarihsel süreci içinde ortaya çıkmıştır.⁶²⁸

Marksist tarih kuramının etkilediği önemli tarih anlayışlarından bir tanesi de; özellikle Türkiye'deki bilimselci pratik mensuplarını etkilediğini daha öne vurguladığım Annales Ekolü'dür. Marksist düşüncenin Annales'in kurucuları Marc Bloch ve Lucien Febvre'in tarihe alternatif bakışı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bununla beraber; İnalçık'ın da belirttiği gibi Marksist kuramdan ilhamını alan Annales'in, ona körü körüne de bağlanmadığını söylemek gerekir.⁶²⁹ Çıkış noktası olarak; toplumsal sınıflar arası çatışmada ekonomiyi merkeze alan Marksizm'in aksine Annales, “yalnızca ekonomik çatışma olmadığı, buna fikirler ve duyguların çatışmasının da eklenmesi gerektiğini” söyleyerek Marksist teoriden keskin biçimde ayrılmaktaydı.⁶³⁰

⁶²⁴ Bu grubun en büyük başarılarından bir tanesi de 1952 yılında kurdukları ve halen aktif olarak yayın hayatına devam eden *Past and Present* adlı tarih dergisidir. Georg Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 85-86.

⁶²⁵ Christopher Hill, *Marksizm ve Tarih*, s. 10.

⁶²⁶ Matt Perry, *Marksizm ve Tarih*, s. 157 vd.

⁶²⁷ Perry Anderson, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Belge Yayınları, Terc. Mehmet Bakırcı, 2 Baskı, İstanbul 2004, s. 34.

⁶²⁸ Matt Perry, *Marksizm ve Tarih*, s. 189. Konu ile ilgili bilgi için bkz.: İbrahim Şirin, “Genel Tarih Anlayışları”, s. 116-117.

⁶²⁹ Halil İnalçık, *Halil İnalçık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, s. 98-99.

⁶³⁰ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, s. 42.

Dünya tarihçiliği içinde önemli bir yer edinmiş Marksist tarih kuramı ve ondan neşet eden Marksist tarih anlayışının, Türkiye'deki uygulanma biçimine bakıldığında, bu düşüncenin bir *tarih anlayışına* dönüşemediği tespiti yapılmaktadır. Türkiye'de var olan, 1960 sonrası oluşan özgürlükçü ortamın canlandırdığı sol düşünce ekseninde, kuramı belli belirsiz kullanmaya çalışan fakat işin özünde Türkiye'deki sol siyasetin ihtiyaç duyduğu argümanları üretmede bir araca dönüştüren *Marksist pratik* olarak temsil edilmiştir. Elbette ki arkasına aldığı kuramın etkisiyle, Türkiye'de marksist kuram üzerinden çalışma yapan isimler, Türk tarihyazımında kuramsal çalışmalar yapan en önemli isimler olarak ayrılmaktadır. Fakat bu da son derece sınırlı bir durum, marksist teoriye dair bir çözümleme içermezken; zaman zaman Marks'a yapılan göndermeler Burada da, Mustafa Akdağ ve Sencer Divitçioğlu önemli eserleriyle ve tarih düşünceleri ile birlikte, Marksist pratiğin öne çıkan örnek uygulayıcıları olarak incelenmektedir.

Çağdaş dönem içerisinde Marksist tarih pratiğini uygulayan isimlerden biri de Mustafa Akdağ'dır.⁶³¹ Akdağ, öğrenci olarak adını attığı Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümünden 1940 yılında mezun olmuştur. 1944'e kadar lise tarih öğretmeni olarak çalıştıktan sonra, o yıl aynı bölümde açılan asistan kadrosuna hak kazanarak tekrar Ankara Üniversitesi'ne dönmüş ve vefatına kadar bu kurum çatısı altında çalışmalarını sürdürmüştür.⁶³² En önemli çalışmaları iki cilt halinde yayımlanan *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* (C. I 1959, C. II 1971)⁶³³ ve *Celali İsyancılarıdır* (1963, bu eserin genişletilmiş baskısı 1975 yılında *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* adıyla yapılmıştır). Bunlara ek olarak, özellikle DTCF Dergisi başta olmak üzere pek çok dergide makalelerini yayımlamıştır.

⁶³¹ Mustafa Akdağ ismi tarihyazımı alanında üzerinde hak ettiği kadar az çalışma yapılmış, dikkat çeken birkaç isimden bir tanesidir. Öyle ki, bir yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erdem Sönmez'i *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı* adlı kitabında kısa bir bölüm (s. 179-190) ve Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınmış *Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler* adlı bir makaleden başka öne çıkan bir çalışma yoktur.

⁶³² Bedi Gümüşlü, *Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 15-16.

⁶³³ Eser üzerine bir çalışma için bkz.: Bedi Gümüşlü, "Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler", *Kebikeç*, S. 29, 2010.

Akdağ için; Marksist kuramı, çalışmalarında kurama sadık kalacak bir şekilde uyguladığını söylemek zordur. Öyle ki, en önemli eseri *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*'nde Marks ya da Engels'e herhangi bir atıf bile yapılmaz.⁶³⁴ Bununla birlikte Akdağ, marksist tarih anlayışının ortaya çıkardığı, tarihi problemleri iktisadi bir bakış açısıyla çözme anlayışını benimsemiş;⁶³⁵ bunu yaparken de ortaya koyduğu sosyo-ekonomik tarih yöntemi içerisinde, tarihi materyalizmin determinist yaklaşımından/yönteminden fazlasıyla etkilenmiştir.⁶³⁶ Akdağ'ın etkilendiği bir başka güçlü tarih anlayışı olan Annales ekolü ile Marksist kuram arasındaki ilişki akla gelince; Akdağ'da oldukça zayıf olduğu iddia edilmiş olan Annales etkisinin;⁶³⁷ onun söylemine aynı zamanda zayıf bir Marksizm etkisi kattığı da iddia edilebilir.

Kurtuluş Kayalı'ya göre Mustafa Akdağ'ın fikri yönelimleri ve çalışmaları üzerinde 1960'lı yıllardan sonra, Türkiye'nin siyasi atmosferi büyük ölçüde etkili olmuştur.⁶³⁸ Buna göre; Akdağ, 1960'lardan sonra hızla sola kayan bir Kemalizm'i benimsemiş ve taraftarı olmuştur. Böylece Türk tarihine sosyal tarih perspektifinden bir bakış getirmek isterken Akdağ, Kayalı'nın deyişiyle, *yorumlarını ve tarihçiliğini Türkiye'de düşünsel anlamda ki sola kayışla da buluşturma imkânı bulmuştur.*⁶³⁹ Bu noktada Kayalı, bahsi geçen kaymanın Akdağ özelinde olmayıp genele teşmil edilebilecek, dönemin bir realitesi olduğunun da altını çizmektedir.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Bkz.: Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

⁶³⁵ Akdağ bir makalesine "Tarihi olaylar üzerine iktisadi hadiselerin en birinci tesiri yapmış oldukları, modern tarihçilikte, artık herkes tarafından kabul olunmaktadır." diyerek başlamaktadır. Buna rağmen, Marksist teoriye doğrudan bir gönderme, daha önce belirtildiği gibi, yoktur. Mustafa Akdağ, "Celâli İsyânlarının Başlaması", *DTCF Dergisi*, C. 4, N. 1, Kasım 1945, s. 26.

⁶³⁶ Bedi Gümürlü, *Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği...*, s. 30.

⁶³⁷ Annales ekolü kaynaklı bir etkinin olduğuna dair iddia ve söz konusu etkinin zayıf (flu) olduğuna dair tespit Erdem Sönmez'e aittir. Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, s. 179-180.

⁶³⁸ Kurtuluş Kayalı, "Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 5. Basım, İstanbul 2017, s. 89.

⁶³⁹ Kurtuluş Kayalı, "Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler", s. 89-90.

⁶⁴⁰ Kayalı bu hususta; "1961 Anayasa'sının yarattığı göreceli özgürlük ortamında, sosyal düşüncelerin şekillendiği bu dönemde en belirgin olan husus Atatürk inkılapçılığı ya da devrimciliğinin Marksizm'e dönüşme sürecidir." tespitini ortaya koymaktadır. Kurtuluş Kayalı, "Sosyal Demokrasi, Sosyalizm, Kemalizm, CHP, Maurice Duverger'nin Yaklaşımları ve 1960 Sonrası Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası", *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 5. Basım, İstanbul 2017, s. 177.

Akdağ, bu sola kayışı salt entelektüel zeminde bırakmamış ve 1966 yılında CHP'ye katılarak siyasi hayata da adım atmıştır. 1971 Anayasası ile üniversite mensuplarının siyasi partilere üye olmalarının önü kapanıncaya dek, beş yıl boyunca parti üyesi olarak aktif siyaset içinde yer alan Akdağ; aynı zamanda CHP Bilim Kurulu Üyeliği ve Parti Yüksek Danışma Kurulu Üyeliği de yapmıştır. Bu faaliyetlerine ek olarak, CHP'nin yarı resmi yayın organlarında günlük yazılar kaleme alırken, ülkenin içinde bulunduğu durum ve karşı karşıya kalınan sorunlar ile alakalı görüşlerini halka ulaştırmaya çalışmıştır.⁶⁴¹

Her ne kadar, Marksist pratik içinde kendisini değerlendirsem de Akdağ, kuramın merkezinde değil sınırlarında çalışan bir tarihçidir. Öyle ki, çağdaş dönem tarihyazımının en belirgin özelliklerinden olan tepkisellikten, O dahi kaçamamıştır. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* adlı çalışmasının önsözüne “*Türk tarihini hatalı bilgilerden temizleyerek, dünyaya ve Türk halkına milletin geçmişini bütün hakikatiyle öğretmek için Türk ilim adamları arasında büyük bir araştırma gayreti vardır. Bu sayede de artık Batı dünyasının zihnindeki yanlış ve garazkârane ‘Türklük’ mefhumu değişmeye başlamıştır.*”⁶⁴² yazarak; çalışmasını ortaya koymasındaki temel motivasyon unsurlarından bir tanesinin Batıda ki olumsuz Türk imajı ile mücadele etmek olduğunu söylemiştir.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında marksist kurama dayanarak tarih yazmaya çalışan; marksist pratik temsilcilerinden bir başka isim ise akademik hayatına iktisat bilimci olarak başlayan; daha sonra tarih disiplini ile ilgilenmeye ve tarih yazmaya başlayan isim Sencer Divitçioğlu'dur. Divitçioğlu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun olup doktorasını yapmak için Paris Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesine gittiği 1950 tarihinden itibaren, Üniversite'den 1402 sayılı sıkıyönetim yasasıyla ihraç edildiği 1980 tarihine kadar, akademik hayatına iktisat bilimi çerçevesinde devam etmiştir. Aynı zamanda iktisat tarihi ile de ilgilenen Divitçioğlu; özellikle marksist kurama duyduğu yakınlık ile

⁶⁴¹ Bedi Gümüşlü, *Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği...*, s. 28.

⁶⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, s. 11.

çalışmış olduğu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ndeki mesai arkadaşlarından düşünsel anlamda ayrılmıştır.⁶⁴³

Sencer Divitçioğlu'nun iktisat tarihine ve özellikle Osmanlı Devleti'nin iktisadi yaşamına yaklaşımı *Asya Tipi Üretim Tarzı*⁶⁴⁴ modeli ekseninde olmuştur. Divitçioğlu, 1966'da kaleme aldığı *Asya Tipi üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler* ve 1967 yılında kaleme aldığı *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı çalışmalar ile kuramsal girişimlerini sürdürmüştür. Divitçioğlu, bu ikinci eseri ile birlikte Osmanlı toplumunu anlamak için marksist teoriden faydalanma yoluna da gitmiştir.⁶⁴⁵ Öyle ki, Osmanlıyı Asya Tipi Üretim tarzı ile açıklamaya çalışmak, dönemin sol düşünürleri arasında dahi sadece çok küçük bir azınlığın denediği bir yöntemdir.⁶⁴⁶

Divitçioğlu'nun 60'lı yıllardaki ATÜT eksenindeki çalışmaları 1980 darbesi sonrası Üniversitedeki işinden olmasında sonra daha farklı bir kulvara oturmuştur. Ufuk Özcan tarafından; antropolojik tarih çalışmaları evresi olarak tanımlanan bu dönemde O, özellikle Türk tarihi ile alakalı, kuramsal çalışma denemeleri yapmıştır.⁶⁴⁷ Divitçioğlu'nun bu çalışmaları arasında; *Orta Asya Türk İmparatorluğu Kök Türkler, Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler Karahanlılar, Oğuzdan Selçukluya,*

⁶⁴³ Ufuk Özcan, "Türkiye'de Tezli Tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu", *Türk Tarihçiler*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2016, s. 281.

⁶⁴⁴ Model, Marksist kuram ile açıklanması zor olan Asya toplumlarının tarihini buluşturmak üzere ortaya atılmıştır. Batılı toplumların, Marksist teoride ele alındığı şekliyle, tarihsel süreçte yaşadıkları evrelerin Doğuda gözlenemiyor oluşu; Asya toplumları hakkında özel bir açıklamaya duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. *ATÜT*, bu ihtiyacı karşılama gayretinin ürünüdür. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2011.

⁶⁴⁵ Ufuk Özcan, "Türkiye'de Tezli Tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu", s. 283.

⁶⁴⁶ Kurtuluş Kayalı, "Düşüncesi Şahsi Damgasını Taşıyan Bir Entelektüel: Sencer Divitçioğlu," *Star*, 20 Eylül 2014.

⁶⁴⁷ Bu çalışmaları nitelik olarak, Türk tarihçiliğinin en yüzeysel örnekleri saydığı Türk-İslam sentezi minvalindeki tarihlerden yüksek olarak değerlendiren Özcan, Divitçioğlu'nun *tezli* tarihçilik ile uğraşmasının önemine de vurgu yapmıştır. Ufuk Özcan, "Türkiye'de Tezli Tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu", s. 279, 283. Bu minvalde Divitçioğlu hakkında bir övgü de Servet Somuncuoğlu'ndan gelmiştir. Somuncuoğlu; "Türkiye tarihini bir iktisatçı yazmıştır. Üretim ve paylaşım ilişkilerini sorgulamamış bir tarih metni, kronolojiden başka bir şey değildir. Siz bir toplumu açıklarken üretim ve paylaşım ilişkilerini sorgulamıyorsanız, ne anlatıyorsunuz?" diyerek Türkiye'de bu anlamda Sencer Divitçioğlu'nun özel olduğunu vurgulamıştır. Can Tankut Esmen, "Gök Kubbede Çınlayan Hoş Seda: Servet Somuncuoğlu ile Son Söyleşi", *Türk Yurdu*, S. 355, Mart 2017, s. 54.

Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu ve Orta Çağ Türk Toplumlari Hakkında adlı kitapları sayılabilir. Divitçioğlu; tarihi, tarihçi olmayan bir gözle incelemenin avantajlarını kullandığını söylerken, özünde bir iktisatçı olarak olguları bir model eksenini dışında incelemenin imkânsız olduğuna inandığını ve kurduğu ‘tükel yeniden-üretim modeli’ ile tarihsel bir kesitte yaşamış bir toplumu (Göktürkler’i) dini, siyasi ve iktisadi olgularını anlamakta bir araç olarak kullandığı metodolojik-antropolojik bir araç oluşturduğunu söylemiştir.⁶⁴⁸ Akabinde kaleme aldığı *Nasıl Bir Tarih?* ile de modelini teorize etmeye çalışarak Göktürkler ve Karahanlılar örneği üzerinden bu modelin uygulamasını göstermeye çalışmıştır.⁶⁴⁹ Tarihe antropolojik bir retorik kazandırmanın gerekli olduğunu savunan Divitçioğlu, böylelikle tarihi, kronolojinin esaretinden kurtararak; ortaya konmak istenen bir insani bilimler kümesinin (antropoloji, iktisat, siyaset, din, aile, sanat) genel adı yapmak istemiştir.⁶⁵⁰ Çağdaş dönem tarihyazımında Marksist tarih pratiği denemeleri ana hatlarıyla böyledir.

5. Alternatif Pratikler

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı paradigması içerisinde yer alan ve tarafımca *alternatif pratikler* olarak isimlendirilenler ögeler, gerçekte birer tarih düşüncesi örneğidir. Bu pratiklerin her biri aynı zamanda dönemin hâkim tarih paradigmasının sınırları içinde kalmasına rağmen çağdaş dönemin çizdiği katı, belirleyici çerçeveyi esneten, kimi yerde de aşmaya çalışan denemelerdir. Belirli bir grup tarafından sistemli bir şekilde uygulanmadıkları ve de genelleşemedikleri için tekil örnekler halinde kalmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu tarih pratiklerini temsil eden isimlerin kült tarih metinleri vererek belirli bir uygulana biçimini kalıplaştıramamış oldukları daha önce ifade edilmişti. Bununla birlikte, tarih düşüncesi üzerine geliştirdikleri özgün fikirler vasıtasıyla, çağdaş dönemin genel tarih anlayışına ve diğer tarih pratiklerinin de tarihe bakışına; eleştiri getirmiş ve yeni düşüncelerin ortaya çıkışına vesile olarak, içinde yaşadıkları dönemin tarihçilik anlayışına da hatırı sayılır katkılar sağlamışlardır.

⁶⁴⁸ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu Kök Türkler*, 3. Basım, İmge Kitapevi, Ankara 2005, s. 19-20.

⁶⁴⁹ Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler Karahanlılar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 11-36.

⁶⁵⁰ Sencer Divitçioğlu, *Oğuzdan Selçukluya*, 4. Basım, İmge Kitapevi, Ankara 2005, s. 11-12.

Alternatif pratikler başlığı altında bir araya getirip tarih düşüncesi/tarihçilik icrası bağlamında incelediğim isimler; eserlerinden hareketle ve tarihe dair söylemleri üzerinden bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Bu isimler; romantik Turancı tarih görüşüyle Hüseyin Nihal Atsız; muhafazakar/nostaljik tarih görüşü ile aynı zamanda hoca öğrenci (halef/selef) de olan Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar; anti-Kemalist ve İslamcı bir duruşu ve buna uygun bir tarih pratiğini benimseyen Mehmed Niyazi; İslami-Anadolucu tarih görüşüyle Nurettin Topçu; tarihe entelektüel bir bakış ile vakan Kurtuluş Kayalı, kendi adıyla anılan naif-Marksist çizgisiyle Hikmet Kıvılcımlı ve çağdaş dönemin temel dinamiklerine (resmi tarihe) karşı duran sıkı bir muhalif olarak tanımladığım Fikret Başkaya olarak sıralanabilir.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında alternatif bir tarih görüşü ortaya atmış isimlerin ilki Hüseyin Nihal Atsız'dır. Tarihe dair tanımını; "*Tarih bir ilim değildir. Tarih, ilim usulleriyle yürüyen bir marifet şubesi de değildir. Tarihin ilmi usulleri olsaydı, bu ilmi usulleri tatbik eden âlimlerin aynı mesele hakkında aynı neticelere varmaları icap ederdi. Tarih, evvelce yazılmış veya zapt olunmuş şeyleri yeniden kitaba geçirmekse basit bir hikâyecilik, müphem veya eksik olarak yazılmış veya bize müphem yahut eksik olarak intikal etmiş hadiselerin doğrusunu bulmaksa mantıki bir falcılıktır.*"⁶⁵¹ şeklinde yapan Atsız'ın tarih görüşüne bakıldığında, tarihe karşı oldukça faydacı bir yaklaşımı olduğu sezilebilir. *Tarih metodu denilen şey tarihçiler tarafından uydurulmuştur, tarihçinin sağlam bir mantık yürütmeden başka bir yöntemi olamaz*⁶⁵² diyerek tarihçiliğin merkezine bizatihi tarihçiyi koyması, O'nu çağdaşları arasında farklı kılan bir özelliğidir. O; tarihe, milletin devamlılığını sağlamak kullanılacak önemli bir araç görevi yüklemiştir. *Tarih şuuru milletin hareket hatlarını tayine yarayan bir milli savunma silahıdır,*⁶⁵³ diyen Atsız; böylelikle tarihin milletin geleceğine yönelik belirleyici gücüne vurgu yapmak

⁶⁵¹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2019, s. 9.

⁶⁵² Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 9.

⁶⁵³ Hüseyin Nihal Atsız, "Tarih Şuuru", *Tarih Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Neşriyat, 8. Basım, İstanbul 2017, s. 14.

istemmiştir.⁶⁵⁴ Bu güce, Türk tarihine bir bütün olarak bakmak suretiyle, kadim olmanın getirdiği derinliği de eklemek isteyen Atsız, kendi tarih anlayışında Türk tarihini milattan önce VII. yüzyıldaki İskitler (Saka) çağından başlatarak cumhuriyete kadar bir silsile oluşturmuştur. Türklerin tarih başladığında zaten teşekkül etmiş durumda olduğunu söyleyen yazara göre; *aralıksız bir bütün olan Türk tarihindeki asıl mesele onu sistemleştirmede yapılan hatalar ve yanlışlardır*. Bu minvalde Türk tarihini; Anayurttaki Türk Tarihi ve Yabancı İllerdeki Türk Tarihi olarak ikili bir yapıda incelemeyi teklif eden Atsız; Türkistan ve Anadolu sahalarını birinci grupta; geri kalan coğrafyalarda kurulan ve Türk hanedanlarına dayanan devletleri ikinci grupta incelemeyi önermiştir.⁶⁵⁵

Atsız'ın tarih düşüncesine, Türk tarihinin incelenmesi için önerdiği ikili sistemden yola çıkarak bakıldığında; onun için esas olanın devletin tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki fikirlerini; 1940 yılında hazırladığı *Dokuz Yüzüncü Yıl Dönümü* başlıklı bir broşür ile Türk devletinin kuruluşunun 900. yılını kutlayarak eyleme de dökmüştür.⁶⁵⁶ Öyle ki, hanedancı zihniyetle tarih yazmayı ve devletin varlığını hanedanın varlığı ile bir tutmayı Türk tarihçiliğindeki en büyük noksanlardan bir tanesi olarak kabul etmiştir. Ona göre *hanedan kutsal sayılır ve öne çıkartılırsa, hanedanın iktidarını kaybetmesiyle devletin ortadan kalkacağı zannı ortaya çıkmaktadır*. Türklerin tarih boyunca tek devletin olduğu iddiası üzerine fikirlerini temellendiren Atsız'a göre aksini iddia etmek; Türklerin siyasi alanda istikrara sahip olamadıkları ve devletlerini uzun süre yaşatamadıkları sonucunu verecektir.⁶⁵⁷

Atsız, tarihinde içinde olduğu sosyal meselelerde milletlerin; *kendi çıkarlarına elverişli olan biçimde hareket ettiklerini, işlerine yarayan teoriyi kabul*

⁶⁵⁴ Yağmur Gömeç de Atsız'ın tarihçiliğine dair yaptığı bir değerlendirmede; *"Türk gençlerinin geçmişleriyle gurur duyması için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Tarihiyle övünen ve buna layık olmaya çalışan şuurlu bir gençliğin yetişmesi onun en büyük amaçlarından birisi idi."* demektedir. Saadettin Yağmur Gömeç, "Nihal Atsız ve Türk Tarihi Üzerine Düşünceler", *Atsız Armağanı II*, Yay. Haz. Saadettin Yağmur Gömeç, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 49.

⁶⁵⁵ Hüseyin Nihal Atsız, "Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?", *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötügen Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2015, s. 10-14.

⁶⁵⁶ Hüseyin Nihal Atsız, "Türkiye Tarihinin Meseleleri", *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 24.

⁶⁵⁷ Hüseyin Nihal Atsız, "Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?", s. 13.

ettiklerini söylemektedir. Ona göre; *milli çıkarı arkaya atıp da tarafsız davranmaya kalkmak, gerçekte tarafsız olmak değil, karşı tarafların yanında yer almak demektir.*⁶⁵⁸ Milli tarihimizi başkalarından öğrenecek değiliz, diyen Atsız'a göre; milli hayatımızdaki iyi kötü bütün dönüm noktalarını bilmek, bütün fertlerin ortaklaşa sevineceği, üzüleceği tarihlere malik olmak, manevi yapısı kuvvetli bir millet olmanın ilk şartlarından biridir.⁶⁵⁹

Bu düşüncelerin ortaya koyduğu ve daha önce de söylendiği üzere, tarih millet için moral değerleri aşıl原因 bir araç olmaktan geçememektedir. Bu noktada; *“Tarih bir bilim değilse de her yöne çekmeye elverişli bir masal da değildir. Tarih önce bir gerçektir. Sonra da bir terbiye vasıtasıdır.”*⁶⁶⁰ diyen Atsız; tarihi bilimler şemsiyesinin dışında bir noktada konumlandırırken esas itiraz ettiği mesele olan *tarihin sınırsız sübjektif yorumuna* bizzat kendisi kapı aralamaktadır. Öyle ki, *tarih önce bir gerçektir* cümlesi dahi, *sonra da bir terbiye vasıtasıdır* cümlesiyle yıkılmakta ve devreye terbiye edenin penceresinden geçmişe bakan ve onun gerçekleri ekseninde kaleme alınmış bir tarih çıkmaktadır.

Türk tarih tezi ortaya atıldığı ve I. Türk Tarih Kongresinde tartışıldığı sırada Edebiyat Fakültesine bağlı *Türkiyat Enstitüsünde* Köprülü'nün asistanı olarak çalışmakta olan Atsız'ın akademik tarih camiası içinde bir geçmişi de vardır. Aşıkpaşazade'nin tarihini, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*⁶⁶¹ ismiyle tenkitli biçimde yayımlayan Atsız'ın başka önemli akademik çalışmaları da olmuştur.⁶⁶² Saadettin Yağmur Gömeç, onun fikri yazıları ve bilimsel çalışmalarının işaret ettiği gibi bir tarihçiliğin, vefatından sonra takipçileri tarafından uygulanmasıyla, Türk tarihçiliğinde *milli tarih anlayışının* ortaya çıktığını vurgulamaktadır.⁶⁶³ Bu noktada şu tespiti yapmak yerinde olacaktır ki, Atsız'ın tarih düşüncesi tarihçilik loncası

⁶⁵⁸ Hüseyin Nihal Atsız, “Önünç”, *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 7.

⁶⁵⁹ Hüseyin Nihal Atsız, “Devletimizin Kuruluşunu Sağlayan Savaş”, *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 41.

⁶⁶⁰ Hüseyin Nihal Atsız, “Malazgirt Savaşı”, *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 73.

⁶⁶¹ Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 8. Basım, İstanbul 2017.

⁶⁶² Atsız'ın akademik nitelikli çalışmalarının bir listesi için bkz.: Saadettin Yağmur Gömeç, “Nihal Atsız ve Türk Tarihi Üzerine Düşünceler”, s. 63; Ahmet Bican Ercilasun, “Bilim Adamı Atsız”, *Yeniçağ*, 11 Aralık 2016.

⁶⁶³ Saadettin Gömeç, *Dişi Kurdun Çocukları Türk Tarihinin Kahramanları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 334.

içerisinde yaygın hale gelememiş, Atsız'a en yakın grup sayılabilecek Türk-İslamcı pratiğin milliyetçiliği dahi Atsız'ın fikirlerini sindirmekte zorlanmış ve kabul eder görünmemeyi tercih etmiştir.

Tarihe dair yazılarında eleştirel bir tutum içinde olan Atsız, bu durumu zaman zaman edebi eserlerine de taşımıştır. Tek Parti yıllarının (özellikle 1930'lu yılların) karikatürize edilmiş bir eleştirisi olan *Dalkavuklar Gecesi* adlı mini romanının *kurultay* başlıklı bölümünde adeta *I. Türk Tarih Kurultayı*'nın parodisi okuyucuya sunulmaktadır. Sarayın mahzeninde bulunan şarap fiçilerinin tarihini öğrenmek isteyen kralın düzenlediği kurultayda; “*Ben bunun Tanrılardan kalma bir şey olacağını sanıyorum. Bunun Tanrılardan atalarımıza yadigâr edilmiş bir su olduğunu ispat ederseniz sizi mükâfatlandıracağım.*” diyerek, kurultayda tartışılacak tarih tezini bizzat belirleyen *Kral Mustafa Kemal*'i; ortaya atılan tezlere dört yüz yıllık tabletlere dayanarak itiraz eden ve tek makul açıklamayı yaptıktan sonra linç edilerek ülkeden kaçmak zorunda kalan *İkeznini Zeki Velidi*'yi; Kralın gözdesi olan ve yazar tarafından on gündür bilgin olmak için ders aldığından, artık kendisinden üstün kimse olmadığına kanaat etmiş olan *Yamzu* ise *Afet İnan*'ı sembolize etmektedir.⁶⁶⁴

Kendisinin, benzer şekilde düşünmediği isimleri eleştirdiği gibi; birçok isim de Atsız'ın fikirlerini eleştirmiştir. Bu noktada, özellikle Atsız'ın tarihçiliğine yönelik en önemli eleştirilerden bir tanesi; içeriden, oğlu Yağmur Atsız'dan gelmiştir. O, “*Atsız'ın kendimi bildim bileli kabul edemediğim, yaratılışıma kökünden ters gelen inancı ırkçılığıydı. Acaba bu dünya görüşü, çok iyi hâkim olduğu tarih metodolojisi bakımından bilimsel tahlillerini kısmen zayıflatmış mıdır, bilemiyorum. Belki bu yüzden, vardığı sonuçların bir bölümü yeterince sıhhatli olamamıştır. Bunun değerlendirmesini günümüzün ve geleceğin tarihçilerine bırakmak yerinde olur.*”⁶⁶⁵ Yağmur Atsız'ın bıraktığı yerden devam etmek icap ederse; elbette, Atsız'ın vardığı sonuçların sıhhati, ırkçı bir kalemden çıkıyor olmanın getireceği noksanlar ve zaafı barındırdığı ön kabulü olmaksızın

⁶⁶⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Dalkavuklar Gecesi Z Vitamini*, Ötüken Neşriyat, 15. Basım, İstanbul 2018, s. 32-41.

⁶⁶⁵ Yağmur Atsız, “Önsöz-Yaşasaydı”, *Dalkavuklar Gecesi*, s. 8.

değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte, Atsız, oğlunun çok iyi bildiğini iddia ettiği tarih yöntemini bizzat kendisi görmezden gelerek; tarihi, geçmişe dar bir çerçeveden bakan, romantik-Turancı bir anlayışın içerisine hapsedmiş ve siyasi ideolojisine uygun bir tarih inşası ile eleştirdiği isimlerin yanlışlarının aynını yapmıştır.

Çağdaş dönem içerisinde tarih düşüncesine; kendi nostaljik muhafazakâr tarih düşünceleriyle etki etmiş iki isim Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Onların tarih görüşü; özellikle Kemalist tarih pratiğinin uygulamalarında somut biçimde görülebilecek olan; geçmişin belli bir dönemini yok sayarak, tarihi dönemselsel kesintilerle birlikte inceleme tavrına bir karşı çıkış olarak ortaya çıkmıştır. Kültürel muhafazakâr tarihçilik düşüncesinin Türkiye'deki kurucuları olarak nitelendirilebilecek Beyatlı-Tanpınar⁶⁶⁶ ikilisi; zamanı ve tarihi, parçalanamaz bir bütün olduğu anlayışıyla ele alarak bu karşı çıkışın merkezine koymuşlardır.⁶⁶⁷ Bu noktada, tarihi meydana getiren müesseseler ve değerlerin zedelenmemesi, gereksiz bulunarak bir kenara atılmamaları gerektiğinin altını özellikle çizen Tanpınar; Türk modernleşmesi serüveninin bu hatayı işlediği devamlılık-bütünlük fikrine zarar verdiğini söylemiştir.⁶⁶⁸ Bu duruma ek olarak, Beyatlı, Türk düşünürlerinin sorunlarından bir tanesinin de tarih şuuru edinmemek olduğu tespitini yapmıştır.⁶⁶⁹

İkilinin edebi eserlerinden izlenebileceği üzere tarih günümüzde yaşamaya devam eden canlı bir ruhtur. Öyle ki Yahya Kemal aşağıdaki dizelerinde, bu tarihi hissedebildiği için Tanrı'ya şükretmektedir:

⁶⁶⁶ Bu noktada muhafazakâr olarak nitelediğim Beyatlı-Tanpınar çizgisine yönelik Besim Dellaloğlu'nun, Tanpınar üzerinden yaptığı şu tespitleri de anmak zorundayım: “*Tanpınar zamana kronolojik bir zihniyetle bakmaz. Bugünün geçmişe kategorik üstünlüğünün reddedilmesi! Benjamin ve Tanpınar'ın tarih felsefelerinin ortak noktası belki de budur. Tarihe daha çok değerler üzerinden bakmak! Anlamını önemsemek! (...) Tanpınar Türkiye modernleşmesini eleştirir. Bir şeyi eleştirmek onu reddetmekle özdeşleştirilir çoğu zaman. Ama böyle bir ret yoktur Tanpınar'da. Yeni ve sahici bir bugün nasıl üretilebilir? Bu ekseni ve çatusı nasıl olmalıdır?* [soruları vardır].” Besim Dellaloğlu, *Bir Tanpınar Fetişizmi*, s. 114, 117.

⁶⁶⁷ Hamit Emrah Beriş, “Tarih Bilinci Olarak Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığında Tarih Algısı”, *Muhafazakâr Düşünce Tarih II*, S. 8, 2006, s. 89.

⁶⁶⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 35.

⁶⁶⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 132.

*Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine,
Çok Şükür Tanrı'ya, gördüm bu saatlerde yine,
Yaşayanlarla beraber bulunan ervahı.
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı.*⁶⁷⁰

Bu minvalde Tanpınar; “*Her neslin asli vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlamakla başlar. Bizim için asıl olan miras, ne mazidedir ne de garptadır; önümüzde çözülmemiş bir yumak gibi duran hayatımızdadır.*” derken geçmişin ancak yaşanan an içinde kurulabileceği ve anlamlı bir hal kazanacağını vurgulamak istemiştir.⁶⁷¹ Bir başka eserinde, *yeni bir hayat lazım, (...) fakat sıçrayabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lazım. Bir hüviyet lazım. Bu hüviyeti her millet mazisinden alıyor*⁶⁷² diyen Tanpınar; geçmişin geleceği inşa etmedeki kilit rolünün altını çizmektedir.

Bu noktada Tanpınar, geçmiş ile günümüz arasındaki bu bitmeyen diyalogun sınırlarını milletler ve toplumlar ekseninden bireye kadar indirgemıştır. İnsan üzerine yaptığı tespitinde; şahsiyetlerin asıl mana ve hüviyetlerini, çekirdeğini *tarihîlik* denen unsurun yaptığı, mazinin daima mevcut olduğu ve kendimiz olarak yaşayabilmek için maziyle her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecbur olduğumuzu söylemiştir.⁶⁷³ Yine onun iddiasına göre Türk insanı, tarihe bu şekilde bakmayı başarabildiği takdirde, Yahya Kemal’in eserleriyle gösterdiği gibi, *bugünün ışığında maziyi görerek* eskilerin fark edemedikleri güzellikleri bugünün hayatına kazandırma şansını kazanacaktır.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Süleymaniye’de Bir Bayram Sabahı, Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 45. Baskı, İstanbul 2017, s. 6. Tanpınar’ın Huzur isimli romanında da ana karakterlerden birisine söylediği; “*Her şeyde garip bir mazi kokusu vardı. Bu, tarih içinde kendi kokumuzdu, ne kadar bizdik.*” cümleleri; onun dün-bugün-geleceği yekpare ortaya koyan anlayışını dile getirmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yayınları, 29. Baskı, İstanbul 2017, s. 136.

⁶⁷¹ Tayfun Atay, “Gelecekçilikle Karşı Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk Gelenekçi Muhafazakârlığı,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*, C. 5, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 167.

⁶⁷² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 182.

⁶⁷³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, 30. Baskı, İstanbul 2012, s. 10.

⁶⁷⁴ Besim Dellaloğlu, *Bir Tanpınar Fetişizmi*, s. 130.

Çağdaş dönem tarih düşüncesi üzerinde etkisi olan bir başka düşünür de Nurettin Topçu'dur. İslamcı-Anadolu bir tarih düşüncesi ortaya koyan Topçu, özellikle Türk-İslam terkihi pratiğini benimseyen isimler üzerinde etki sahibi olmuştur. Türk siyasi tarihinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş safhasında önemli bir kırılma olan Anadolu'nun işgali sonrası Türk aydınında, tecrübe ettiklerine bir tepki olarak, coğrafya temelli bir toprak milliyetçiliği gelişmiştir. Bu noktada; ulus inşasında coğrafya, diğer bir söyleyişle *vatan toprağı*, adeta bir birleştirici unsur, bir çimento, vazifesi görmüştür. Sınırları belirli bir ulusal coğrafya üzerinde yaşayan insanların kader birliğine dayanan teritoryal bir millet oluşumu düşüncesi bu minvalde şekillenmiştir.⁶⁷⁵ Anadoluçuluk ise gelişimini takiben; Milliyetçi-Anadoluçuluk, Hümanist-Anadoluçuluk ve İslamcı-Anadoluçuluk olmak üzere üç ayrı fraksiyona ayrılmıştır.⁶⁷⁶ Bu gruplar arasından İslamcı-Anadolucu akımın en önemli temsilcisi ise Nurettin Topçu olmuştur.

Nurettin Topçu, düşüncelerini inşa ederken, hem Gökalp'in halksız olduğunu söylediği milliyetçilik anlayışına hem de Batı'nın kapitalizmle yoğurulmuş milliyetçiliğine karşı çıkmıştır. O, yeri geldiğinde Oğuz çocukları, yeri geldiğinde ise Eti köylüleri dediği Anadolu insanını öne çıkartırken, mistisizmle yoğurduğu ve kutsiyet atfettiği bir millet kavramı yaratmaya çalışmıştır. Öyle ki, öğrencilerinin Topçu'nun vefat ettiği yıl yayımladıkları Milliyetçiliğimiz adlı manifestoda; millet, *Allah'a yönelen irademizin dinlediği duraklardan biri* olarak tanımlanmıştır.⁶⁷⁷

Topçu'nun fikirleri çerçevesinde şekillenen İslamcı-Anadolucu düşüncede din oldukça belirleyici bir yer işgal etmekteydi. Bu noktada İslam dini aynı zamanda Müslümanların kader birliğini de zorunlu kıldığı için tarih anlayışı üzerinde belirleyici olmaktadır.⁶⁷⁸ Nurettin Topçu'da da tarih, kendi dünya görüşünü önce anlamak sonra da açıklamak için kullanabileceği önemli bir vasıta görevi görmekteydi. Onun düşünce sisteminde önemli yer sahibi olduğu bilinen iki kavram;

⁶⁷⁵ Mithat Atabay, "Anadoluçuluk", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-Milliyetçilik*, C. IV, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 515-516.

⁶⁷⁶ Fuat Hacısalihoğlu, "Anadolucu Tarihyazımı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, Ekim 2015, s. 254.

⁶⁷⁷ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 378.

⁶⁷⁸ Fuat Hacısalihoğlu, "Anadolucu Tarihyazımı", s. 262.

şahsiyet ve mesuliyet, doğrudan tarih ile birlikte değer bulan ve anlam kazanan mihenk taşlarıydı.⁶⁷⁹ Tarih, kişinin karakterini şekillendirirken, mazinin bugün olunan kişi haline gelmekte, içinde yaşanan “şimdiki” zamanın haleti ruhiyesinden daha etkili olduğunu Topçu şu sözlerle ifade etmekteydi:

*“Bizi tastamam karakterlendiren ve benliğimizi meydana getiren, halde yaşadığımız ruhi yapıdan ziyade, mazimizi teşkil eden ve her taraftan gelerek bizim şahsi tarihimize bağlanan eskiye ait ruhi unsurlardır. Maziden gelerek halimizi harekete geçiren bu ruh kuvvetleri, gelmiş oldukları hızla orantılı olarak istikbalin hayatını meydana getirirler. Gerilerden gelerek ilerideki ufuklara akan bir nehir gibi mazi, istikbalimizin yaratıcısı olur.”*⁶⁸⁰

Bu noktada Topçu’nun; geleceğin geçmişten gelen kökler ile beslenmeden var olamayacağına dair bir düşünce içinde olduğunu söyleyebiliriz. Topçu; Anadolu çocuklarını betimlerken, onlar görünüşte otuzlu kırklı yaşlarında olsalar dahi, hakikatte, zihinleri içinde dokuz yüz yaşındalardır demektedir.⁶⁸¹ 1071 tarihini bir milat olarak gören Topçu’nun Anadolu anlayışı içerisinde, Malazgirt Savaşının yaşandığı tarihten bugünlere, Anadolu’da yaşanmış her olay, ortaya konmuş her düşünce, icra edilmiş her sanat eserinin toplamı bugünkü Anadolu insanının irfanını taçlandıran manevi genetik kodlarını oluşturan bileşimlerdir.

Tarih anlayışında, ilerleyen safhalarda millet ile maziyi aynı şeyler olarak ifade etmeye başlayan Topçu’ya göre millet; *kökleri mazide gövdesi halde bulunan, dalları ve yaprakları istikbale uzanan, geçmişte, halde ve gelecekte, hatıraları temayülleri ve tasavvurlarıyla birleşmiş olan varlıktır.*⁶⁸² Topçu; mazarından soyutlanan milletlerin; bilinçlerinden de kopartılacağını söyleyerek; *“Mazinin bittiği yerde, millet biter. İnsan biter, izan biter nihayet bulurlar. Millet tarihinden ibarettir. Onu tarihten sıyrınız, [geriye] insan sürüsü kalır.”*⁶⁸³ cümleleriyle bu görüşünü ortaya koymaktadır.

⁶⁷⁹ Altan Çetin, *Tarihten Tefekküre*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 48.

⁶⁸⁰ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 214.

⁶⁸¹ Nurettin Topçu, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978, s. 112.

⁶⁸² Nurettin Topçu, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, s. 17.

⁶⁸³ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, s. 214-215.

Tarihe böylesi hayati bir önem atfeden Topçu'nun bunu İslamcı-Anadolucu perspektifte nasıl uyguladığına bakıldığında; Topçu'nun süreç içerisinde, İslami ağırlığı artan bir düşünce bulutunu yarattığı ve kendi ifadesiyle, *ilahi prensiplerini Kur'an'da bulan bir kalp ahlakının felsefi temellerini* oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.⁶⁸⁴ Bu minvalde Anadolu'da tarım toplumunu kurduğu için değer atfettiği Etileri reddetmeyen Topçu, yine de milletleşmenin başlangıcına İslam'ın Anadolu'ya Türkmen boyları vasıtasıyla girişini koyarak, Türklerin milli tarihini de bu kaynaşma sürecinin başladığı bin yıl öncesinden başlatmaktadır.⁶⁸⁵ Bu noktada, Mehmet Kaan Çalen'in tespitiyle; Topçu'nun fikirlerinin ilerleyen yıllarda daha çok Türkmen merkezine kaydığı ve 1071 öncesini kucaklayıcı anlatının yavaş yavaş soluklaşıp, kaybolduğu da belirtilmelidir. Öyle ki, kimi yazılarında Anadolu sakini topluluklardan birisi olan *Elenlerin* yozlaştırıcı bir unsur olarak tanımlanıp, ötekileştirildiği dahi görülmektedir.⁶⁸⁶

Çalışmalarını 1939'dan 1981'e kadar zaman zaman kesintilere uğrasa da yayın hayatına devam etmiş olan *Hareket Dergisi* çatısı altında sürdürmüş olan Nurettin Topçu,⁶⁸⁷ belki de kült bir tarih eseri meydana getirmiş bir tarih pratiğini ya da tarih anlayışını şekillendirememiştir. Fakat O; muhafazakâr kesiminden, Türk-İslamcı pratiği temsil edenlere, milliyetçi tarihçilerden İslamcı dünya görüşüne sahip tarihçilere kadar pek çok farklı düşünce içinde etki sahibi olmuş, bu sayılan kesimlerin tarih görüşlerini şekillendirmelerinde rol oynamış, oldukça önemli bir isimdir.

Çağdaş dönem Türk tarih düşüncesine etki eden isimler arasında sayılabilecek bir diğer düşünür, İslamcı-Milliyetçi söylemde bulunan bir tarih düşüncesi ortaya koyan Mehmed Niyazi'dir. Bu düşünce biçimi Türk-İslam terkihi pratiğini uygulayanları önemli ölçüde etkilese de; Mehmed Niyazi'nin, kendi düşüncesinin merkezine Tanrı'yı koyması ve bütün sosyal bilimlerin temelini

⁶⁸⁴ Metin Çınar, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 179.

⁶⁸⁵ Metin Çınar, *Anadoluculuk...*, s. 184-185.

⁶⁸⁶ Mehmet Kaan Çalen, "Anadolucu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet", *TUHED*, S. 6(1), Bahar 2017, s. 85.

⁶⁸⁷ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 382.

teolojiye dayandırması itibarıyla,⁶⁸⁸ Türk-İslamcılardan özde ayrılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Felsefe bölümlerinden mezun olan ve Alman Marburg Üniversitesinde devlet felsefesi alanında doktora çalışması hazırlayan Mehmed Niyazi,⁶⁸⁹ Türkiye’de daha çok popüler bir romancı kimliği ve özellikle tarihi romanlarıyla⁶⁹⁰ tanınmaktadır. Mehmed Niyazi, tarih hakkındaki düşüncelerini sistemleştirme girişiminde bulunmuş ve bu doğrultuda *Türk Tarih Felsefesi* isimli bir çalışma kaleme almıştır.

Türk Tarih Felsefesinde tarihe yönelik temel düşüncelerini ortaya koyan Mehmed Niyazi’ye göre; *tarih her millet için bilinmesi gereken bir zorunluluktur. Öyle ki, tarihini öğrenmekten imtina eden milletlerin kaderini başkalarının insafına kalmış durumdadır.*⁶⁹¹ Ona göre *tarihçi belgeler ve kanutlara eleştirel bir gözle bakarak tarihi olayların sonuçlarından sebeplerine doğru adım adım ilerlemelidir.*⁶⁹² Bu noktada *tarihçi, kendi yorumlarını getirmekten imtina etmemelidir, çünkü her nesil tarihe kendi yorumları ile yaklaşmaya yükümlüdür.*⁶⁹³ Buraya kadar aktarılan kısım Mehmed Niyazi’nin metoda dair düşüncelerini yansıtmaktadır ki, çağdaş dönemin yöntem problemi altında değindiğim sorunlar çerçevesinde, *Türk Tarih Felsefesi* de farklı bir görüş ortaya koymamakta, genel kabul görmüş düşünceler üzerinden yöntemi tanımlamaktadır.

Çalışmanın en özgün yanlarından bir tanesi ise, tarih felsefesinin ortaya çıkışının semavi dinlerin insan ve toplum anlayışında yarattıkları değişime bağlanmasıdır. Bu noktada; Yahudiler ve Tevrat, Hristiyanlar ve İncil ve Müslümanlar ve Kur’an arasında, inananların hayatın kaynağından öte dünya fenomenine kadar uzanan yaratılıştan kıyamete bir zaman anlayışı ortaya koyulmuştur.⁶⁹⁴ Yazara göre; bu anlayış tarih felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte yazar tarih felsefesine dair görüşlerini derinleştirememiştir. Yer yer

⁶⁸⁸ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2011, s. 49.

⁶⁸⁹ Selim Efe Erdem, “Annesinin Öldüğü Gün Hariç 52 Yıldır Kütüphaneden Çıkmadı”, *Star*, 29 Eylül 2012.

⁶⁹⁰ *Çanakkale Mahşeri, Plevne, Yemen Ah Yemen* yazarın öne çıkan romanları arasındadır.

⁶⁹¹ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 27.

⁶⁹² Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 35.

⁶⁹³ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 39.

⁶⁹⁴ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 58-59.

Collingwood ve Carr'a göndermeler yapan Mehmed Niyazi, tarih felsefesi bağlamında doyurucu yorumlar yapmaktan uzak kalmıştır. Bu noktada, tarih şuuru ve milli şuur kavramları Mehmed Niyazi tarafından öne çıkartılmıştır. Tarih şuuru için, *tarihin akışı içinde kendi varlığını bulmak tanımlamasını yapan yazar*, tarih şuurunun milli şuura dönüştüğüne; milletlerin yaşamını devam ettirebilmesi için milli şuurun olmazsa olmaz olduğuna ve milli şuurun ise ancak tarih felsefesine sahip aydınlarca ortaya konabileceğini söylemiştir.⁶⁹⁵

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde, kendi orijinal tarih düşüncesini ortaya koyması bağlamın anılması gereken bir diğer isim Kurtuluş Kayalı'dır. Kayalı'nın önemi, tarihin geleneksel hale gelmiş icra biçimlerine karşı çıkmasından, alışlagelmiş formları yıkmaya çalışması ve özellikle düşünce tarihini tarihçiliğin çalışma sahasının içine dâhil etmek için mücadele etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu minvalde, sinema tarihi üzerine yapılan çalışmaları akademi için "normal" hale getiren öncü eserleri de mutlaka anılmalıdır.⁶⁹⁶ Kendisi için Kurtuluş Kayalı'nın manevi öğrencisi nitelemesini yapan tarihçi Mustafa Oral, Kayalı için; "*O, tarih bölümünde çalışmasına rağmen sosyal bilimlerin tamamını kucaklayacak bir merak ve ilgiyi sinesinde barındırmış bir aydındır. Tarihi sadece hocasından öğrendiği gibi devam ettiren geleneksel yaklaşımın dışındadır.*"⁶⁹⁷ diyerek Kayalı'nın entelektüel ilgi alanının genişliğine dikkat çekerken, aynı zamanda onun disiplinin kalıplarına sığmayan geniş ufkuna da vurgu yapmak istemiştir.

Kayalı'nın çalışmalarına bakıldığında, özellikle düşünce/zihniyet tarihçiliği yaptığı eserlerinde, üzerinde çalıştığı dönemin edebi eserleri ve mizah anlayışına özellikle eğildiği görülebilir. O, entelektüel alanda çalışma yaparken kendisine hiçbir sınır koymamanın Türk düşünce dünyasının tarihini anlatırken tüm zenginlikleri keşfetme adına en büyük avantajı olduğunu söylerken; çalışmasına belli bir yaklaşım ya da düşünsel konum ile sınırlayanların esas itibarıyla kendi sınırlılıklarını ortaya

⁶⁹⁵ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 129, 133.

⁶⁹⁶ Kurtuluş Kayalı'nın en önemli çalışmaları arasında; *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri, Türk Kültür Dünyasından Portreler, Ordu ve Siyaset, Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması, Sinema Bir Kültürdür, Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek ve Düşüncenin Coğrafyası I* sayılabilir.

⁶⁹⁷ Mustafa Oral, "Bir Düşünce Adamı: Hocam Kurtuluş Kayalı", *Türkiye'den Aydın Portreleri I Kurtuluş Kayalı*, Ed. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 123.

koyduklarını söyleyerek, bu şekilde çalışanları eleştirmiştir.⁶⁹⁸ Yöntem konusunda ise Kayalı; tarihin bir yorum olarak anlaşılamadığı sürece; belgelerin üst üste yığılmasının tarihi gerçeklerin anlaşılmasına imkân vermeyeceğini, belge fetişizminin tarihi kavramayı bir noktada durduracağını söylemiştir. Ona göre; bir insanın düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını veremeyen kronoloji, aptalların tarihidir.⁶⁹⁹

Kurtuluş Kayalı'nın bir başka önemli yönü ise; tarihçilerin büyük çoğunun aksine akademinin niteliği (niteliksizliği) hakkındaki düşüncelerini ve sert eleştirilerini yayımlaması olmuştur. Bu minvalde kaleme aldığı eleştiri yazılarını, *Üstü Çizilen Yazılar* başlığı altında bir kitapta toplayan Kayalı, bu kitabın ithaf kısmına *şimdiki adı araştırma görevliliği olan asistanlık sınavına figüran olarak girip hep kaybeden yetenekli gençlere* notunu düşerek; akademik dünyanın son derece sübjektif bir yapıdaki loncasına da bir mesaj vermek istemiştir.⁷⁰⁰ Öyle ki, kişisel tarihinde de Kayalı: tam on dört kez asistanlık sınavına girerek elenmiş; *Ordu ve Siyaset* adlı doktora tezini savunduktan sonra üniversiteden atılmış (1983) ve ancak üç yıl sonra dönebilmiş (1986); mahkeme kararı ile yardımcı doçent olmuş; doçentliğini ikinci denemesinde profesörlüğünü ise ancak dokuz yıl doçent olarak çalıştıktan sonra alabilmiş; profesörlük kadrosu için ise bu tarihten sonra üç buçuk yıl daha beklemesi gerekmiştir.⁷⁰¹ Hayatı, daha iyi bir akademik camia için itirazlar ve tartışmalarla geçen Kayalı'nın esas itiraz ettiği nokta ise; Mustafa Oral'dan nakille: *akademideki sürüleşme olgusu ve bunun yaygınlık kazanmasıdır.*⁷⁰² Şüphesiz, düşünce tarihinde açtığı yeni ufuklar ve onun izlerini takip eden yeni nesil

⁶⁹⁸ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 10.

⁶⁹⁹ Kurtuluş Kayalı'dan nakleden; İbrahim Şirin, "Türk Düşünce Dünyasının Fotoğrafçısı Kurtuluş Kayalı" Yaşayan Türk Tarihçileri, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 324-325.

⁷⁰⁰ Bu bahiste Ahmet Özcan, tarih bölümlerindeki *sığ* anlayışı, Kurtuluş Kayalı'nın tecrübeleri üzerinden; "Tarih bölümlerinde bir bakıma akraba evliliği olarak tabir edilebilecek bizden olsun az olsun dar olsun şeklindeki içten büyüme arzusu tarih bölümlerinin kaderi olmuştur. Bu tercihin başka nedenleri olsa da gelişen dünya karşısında yarattığı körlük görmezden gelinemez." cümleleriyle ifade etmiştir. Ahmet Özcan, "Otobüste Kitap Okuyan Hoca Portresi", *Türkiye'den Aydın Portreleri I Kurtuluş Kayalı*, s. 57.

⁷⁰¹ Kurtuluş Kayalı, *Üstü Çizilen Yazılar*, Ürün Yayınları, Ankara 2003, s. 5-6.

⁷⁰² Mustafa Oral, "Bir Düşünce Adamı: Hocam Kurtuluş Kayalı", s. 124.

tarihçiler,⁷⁰³ Kayalı hakkında üretmeye devam edecek ve bu da Kayalı'nın daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

Çağdaş dönem Türk tarihçiliği içinde alternatif bir tarih düşüncesi ortaya koymuş isimlerden biri de temelde marksist çizgide olan Hikmet Kıvılcımlı'dır. TKP'nin ilk kuşak üyeleri arasında olan ve ilerleyen süreçte TKP'den koparak Vatan Partisini kuran ve TKP ile entelektüel bir hesaplaşma sürecine giren Kıvılcımlı, yazın anlamında da siyasi faaliyetlerindeki gibi, oldukça üretken bir hayat sürmüştür. Marksist çizgide, fakat kuramın özünde yatan tarihsel determinizmin özne-yapı ilişkisine dayanan gövdesini özne lehine büken bir çalışma olan *Tarih Tezi* adlı eseri de bu üretim faaliyetinin bir neticesidir.⁷⁰⁴

Kıvılcımlı'nın tarih tezinin en önemli özelliği, marksist tarih kuramı içerisine Marks ve Engels'in kullanmadığı yeni kavramlar ve terimler ilave etmesidir. Bu minvalde; tarihsel devrim-sosyal devrim ayrımı yapması, üretici güçleri açıklarken coğrafya ve teknik üretici güçler, insan üretici güçler ve gelenek-görenek ve kolektif aksiyon terimlerini kullanmaktadır. Marks'ın ilkel komün kavramını daha farklı bir yorumla tanımladıktan sonra bu dönemi ifade etmesi için de ilkel sosyalizm terimini ihdas etmesi; Kıvılcımlı'nın Marksizm'in söylediklerinden farklı bir mesaj vermeye çalıştığı yönünde de yorumlanabilir.⁷⁰⁵

Özellikle üretici güçler kavramı üzerinde yoğunlaşan Kıvılcımlı, bu kavramı Marksizm'de olduğu gibi, ekonomiden ibaret saymamış ve toplumsal gelişimin yegâne lokomotifini olarak görmemiştir. Ona göre bu güçler üzerinde; teknik, coğrafya, tarih ve bizatihi insan büyük rol oynamaktadır. Bu minvalde, sayılan unsurların bileşkesi olan *kolektif aksiyon* Kıvılcımlı'nın teorisinde üretici gücün yerine geçmektedir.⁷⁰⁶ Kıvılcımlı'nın Marksizm'i yorumlama denemesinin arkasında

⁷⁰³ Açılan yeni ufuklardan bir tanesi de bu tez çalışmasının da içine dâhil olduğu *tarihyazını* alanıdır. Tarihçiliğin tarihi olarak da açıklanabilecek bu disiplinin gelişmesinde Kayalı'nın öncü rolleri olmuştur. Alandaki ilk çalışmaları yapan Mustafa Oral, Ahmet Özcan ve İbrahim Şirin gibi isimler; her fırsatta Kurtuluş Kayalı'nın öğrencisi olduklarını belirtmekten kaçınmazlar. Hâlbuki Kayalı, sayılan isimlerle ile resmi herhangi bir danışmanlık ilişkisi kurmamıştır.

⁷⁰⁴ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 648.

⁷⁰⁵ Murat Belge, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", *Birikim*, S. 4, s. 46.

⁷⁰⁶ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 648-649.

ise onu dogmatik bir düşünce olarak ele almayarak; Marksizm'e katkı yaparak onu yaşadığı çağın gerçekleriyle bütünleştirmeyi bir görev olarak kabul etmesi yatmaktadır. Onun buna benzer bir tutum içinde olmayan Türk sosyalistlerini sık sık eleştirmiş olması da Kıvılcımlı'nın entelektüel genişliğinin yarattığı sonuçlardandır.⁷⁰⁷

Kıvılcımlı'nın ortaya koyduğu bu teori içerisinde tarih son derece önemli bir yere sahiptir. Kıvılcımlı'ya göre; “*Bir ülkenin tarihi (dünkü olayları) gereği gibi bilinmedikçe, o ülkenin gerçekliği (bugünkü olayları) iyi kavranamaz. Kavramak iddiasına kalkışılınca, gösterilen çaba veresiye alış-verişe benzer. Teori ezbere kuruntuya döner, pratik karanlığa kubur sıkımaya.*” Kıvılcımlı bu noktada insan davranış ve düşüncelerinin özünü gerçekliğe dayandırırken gerçekliğin kökünü ise tarih olarak açıklamıştır. Onun tarih tezine göre, *tarihi unutmak, hem teorinin hem de pratiğin kökünü kurutmak* demektir.⁷⁰⁸

Ortaya konulan tarih tezinin önemli kavramlarından bir tanesi de İbn Haldun'dan ilhamının alındığı düşünülen *barbarlık* terimidir.⁷⁰⁹ Kendisine barbarlık geri ve insanlık evrimince alt ve ilkel bir toplumdur medeniyet ise ileri, üstün ve daha olgun bir toplum olarak açıklanır. Hal böyleyse, nasıl olur da geri barbarlık ileri medeniyeti yener?⁷¹⁰ sorusunu yönelten Kıvılcımlı; cevap olarak İbn Haldun'un barbar toplumları açıklarken kullandığı “asabiye” kavramını sosyal üretim biçimleri olarak yorumlayarak vermektedir. O, barbarlar arasında ilkel sosyalizm düşüncesini olduğunu savunurken, bu düşüncenin kapitalizm çağına barbarlar tarafından bırakılmış bir miras olduğunu savunmaktadır. Ancak kapitalizmin gelişmesi ile birlikte barbarlığa dayanan tarihsel devrimlerin yerine sınıf çatışması temelli

⁷⁰⁷ Canan Özcan, “Hayatı ve Eserleriyle “Komple Bir Entelektüel” Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, Eylül 2018, s. 148.

⁷⁰⁸ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Tezi*, s. 7.

⁷⁰⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 649.

⁷¹⁰ Bu soruya burjuva tarih anlayışının cevap bulamadığını ve anlaşılmaz bir problem olarak bir kenarda bırakmayı tercih ettiğini söyleyen Hikmet Kıvılcımlı, sosyalist tarihçilere de bir eleştiri getirerek onların dahi bu soruya cevap bulmakta (Batı düşünce formunun esiri oldukları için) zorlandıklarını yazar. Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Tezi*, s. 11.

toplumsal devrimler almıştır.⁷¹¹ Ki bu da, Kıvılcımlı'nın marksist teoriden farklılaştığı önemli bir noktalardan biridir.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde çalışmaları ve düşünceleriyle tarih anlayışına katkı yapan, ele alacağım son isim Fikret Başkaya'dır. Kendisini de, Kıvılcımlı gibi, özünde marksist teoriye bağlı bir araştırmacı/düşünür olarak tanımlayabileceğimiz Başkaya'nın tarih düşüncesindeki nirengi noktası resmi ideolojiye (kemalizme) karşı eleştirileri olmuştur. İlk baskısı 1991 yılında yayımlanmış olan *Paradigmanın İflası* adlı temel eserinin hemen girişinde Başkaya; *Türkiye'nin uluslararası düzeyde saygın bir ülke konumuna gelebilmesinin önündeki en büyük engeli yapay bir resmi ideolojinin varlığı* olarak açıklamaktadır.⁷¹² Resmi ideolojinin ortaya atılma nedenini *cumhuriyeti kuran kadroların tarihsel olarak geri sosyal sınıflardan gelmelerine* dayandıran Başkaya, bu sebepten dolayı *ortaya çıkan ideolojik boşluğun resmi ideoloji ile doldurulmasının bir zorunluluk olduğunu* söylemiştir.⁷¹³

Paradigmanın iflasına göre resmi ideoloji şu üç esas üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak Mustafa Kemal'in kişiliği etrafında bir kült yaratılması; ikinci olarak ise milli mücadeleyi yeni yönetici sınıfın çıkarlarına uygun bir dille yorumlayıp kaleme almak ve son olarak da tek parti dönemi inkılaplarının önemini abartarak dönemi adeta bir asrısaadet devri olarak mitleştirmektir.⁷¹⁴ Başkaya'nın bu yaklaşımı Türk tarihçiliğinin kırmızıçizgilerini aşmak, eleştirilmesi hiç de kolay kabul edilemeyen bir dönemi eleştirdiği için oldukça cesurca bir davranış olarak nitelendirilebilir. Öyle ki, çalışma yayımlandıktan hemen sonra Başkaya, bu çalışmada ortaya koyduğu düşüncelerinden ötürü yirmi aylık bir hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷¹⁵

Başkaya için resmi tezlerin dışında düşünebilmek, ortaya atılmış devlet merkezli tüm tezleri eleştirebilmek özgürlükle ve gerçek bir entelektüel olabilmek ile alakalı bir tavidir. O, bu düşüncelerini su şekilde dile getirmiştir:

⁷¹¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 649.

⁷¹² Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite Kitaplığı, 11. Basım, Ankara 2006, s. 10.

⁷¹³ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası...*, s. 11.

⁷¹⁴ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası...*, s. 11.

⁷¹⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 164.

“Batı’ya olan kültürel, ideolojik ve bilimsel bağımlılık Türk aydınlarının orijinal ürünler vermelerini de engellemiştir. Üstelik giderek kendi realitelerine de yabancılaşmışlardır. Gerçek anlamda entelektüellerin resmi ideoloji üretmek gibi bir misyonları olamaz. Tam tersine, gerçek aydın (entelektüel) olmanın koşulu, her türlü egemen ideolojiden, bu arada resmi ideolojiden bağımsızlaşmaktır; resmi ideolojinin üretici ve yayıcısı olmak değil, onu eleştirebilmektir. Resmi ideoloji üretmenin yerini resmi ideolojinin eleştirisi almadıkça, gerçek anlamda aydınlanma mümkün olamayacaktır.”⁷¹⁶

Resmi ideoloji ile kavgasını ilan ettikten sonra Başkaya eserinde sırasıyla; milli mücadelenin hayali mitleri, Kürtlerin Türk güçlerince ezildiği, milli mücadelenin gerçekte anti-empyralist bir mücadele olmayışı, Mustafa Kemal’in mitleştirilmesi, Kemalist rejimin Bonapartist bir diktatörlük olduğu ve birbirini takip eden birkaç başlıkta Cumhuriyetin iktisat politikaları ile ilgili tezler ortaya konulmaktadır.⁷¹⁷ Başkaya’nın değindiği tüm bu konular, kendisinden sonra çalışmalar yapan ve özellikle Kemalizm ile eleştirel bir hesaplaşma içine giren araştırmacılara bir başlangıç noktası sağlamıştır. Hem Fikret Başkaya adı, hem de temel eseri *Paradigmanın İflası*, bu tarz eleştirel çalışmalara ismini anmadan geçemeyecekleri bir dayanak noktası olmuştur.⁷¹⁸ Bununla birlikte bu tarz eleştirel çalışmaların çoğunlukla üniversite dışında yapılan; yarı-akademik ve popüler tarzdaki tarih çalışmaları olduğunu ve aynı zamanda bir devlet memuru olan

⁷¹⁶ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası...*, s. 39-40.

⁷¹⁷ Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası...*, s. 43 vd. Bu tez çalışması Başkaya’nın fikirlerini çürütmek gibi bir hedefe sahip değildir. Bu cumhuriyet tarihinin ilgili konuları hakkında araştırma yapan ve Başkaya’nın fikirlerine katılmayan araştırmacıların işidir. Ancak, çağdaş dönem tarih yazımı incelenirken, Fikret Başkaya (görüşlerine büyük çoğunlukla katılmasam dahi) hiç yaşamamış gibi davranmak da (şimdiye kadar yapılan çalışmalarda olduğu gibi) doğru olmayacaktır.

⁷¹⁸ Bu duruma ek olarak, hayatı boyunca devletin manevi varlığına hakaretten defalarca yargılanmış ve bu sebepten Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nden atılmış olan Başkaya’nın temel eseri olan *Paradigmanın İflası*’nın 2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın sesli kitap projesine dâhil edilmesi olmuştur. <http://bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/212860-fikret-baskaya-nin-7-5-yila-kadar-hapsi-istendi> (Alındığı Tarih; 13.11.2019, 16.00)

akademisyen tarihçiler için Başkaya'yı referans göstererek bir düşünce ortaya atmanın kolay olmadığını belirtmek gerekmektedir.⁷¹⁹

Çağdaş dönem Türk tarihyazımı paradigmasının ele alındığı bu bölümde öncelikle çağdaş dönemin arkasındaki ana düşünce akımları; sekülerleşme şemsiyesi altında birbirini tamamlamış üç unsur; pozitivism, romantizm (milliyetçilik) ve tepkisellik olarak ifade edilmiştir. Ardından; çağdaş dönemin en problemlisi meselesi olan yöntem sorunu ele alınmıştır. Buna göre; yöntem sorununun hala çözümlenmemiş bir problem olarak karşımızda durduğu, bunun bir sonucu olarak da Türk tarihyazımında klasik tarihçiliğin bir üst formu olan tarih anlayışlarının Türkiye'de gelişmediği sonucuna varılmıştır. Son olarak ise, tarih anlayışlarının olmadığı bu sahada boşluğu tarihçinin ideolojik yaklaşımlarından ve münferit tarih anlayışından (tarih düşüncesinden) beslenen tarih pratiklerinin (tarihçiliği icra etme biçimi) aldığı tespiti yapılmıştır. Bu tarih pratikleri seçilmiş isimler ve kurumsal yapılar üzerinden ortaya konularak; çağdaş dönemin (Kurtuluş Kayalı'nın tam da burada söyleyeceği gibi) fotoğrafı çekilerek; paradigmanın izahı tamamlanmıştır.

⁷¹⁹ Bu minvalde Türk tarihyazımı içerisinde Avrupamerkezciliğe dair yapılmış en iyi eleştiri yazısı olan Avcılar ve Aslanlar; Başkaya'nın resmi ideoloji ile Türk tarihçileri arasında kazandığı *kötü* şöhretinin gölgesinde buharlaşıp gitmektedir. Hatta bu tez çalışması içerisinde ben de Avrupamerkezciliği ele aldığım noktada bahsi geçen bu yazıyı görmezden geldiğim için aynı eleştirinin muhataplarından biriyim. Bu minvalde tezimdeki ilgili yerde söz konusu yazıya bir gönderme yapmayıp bu dipnotta önemine Türk tarihçilerinin eksikliği bağlamında değinmekle yetineceğim. Yazı için bkz.: Fikret Başkaya, "Avcılar ve Aslanlar", *Avrupa Merkezilik, Resmi İdeoloji, Bilim ve Sosyalizm*, Öteki Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 13-34.

BÖLÜM III

ÇAĞDAŞ DÖNEMDE ESKİ TÜRK TARİHÇİLİĞİ

*Omnis detarminatio est negatio**

Spinoza

Tarih, bugünden geçmişe doğru bakarak, bugünün sorularına ve sorunlarına cevap vermek ve içinde yaşanan çağın ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilen anlatıların bütününe verilen addır. Elbette ki bu inşa, belirli bir yöntemden ve geçmiş zamanın izlerini taşıyan maddi ve/veya yazılı unsurların şahitliğinde; onlara bir kaynak, bir referans noktası olarak dayanmak suretiyle gerçekleştirilir. Fakat nasıl ki un, tuz, su ve yerine göre maya temel bileşenleri her coğrafyada aynı ekmeğin üretilmesi ile sonuçlanmıyorsa; tarihe kaynaklık eden vesikalar da dünyanın her yerinde aynı ifadelerle teşkil edilmiş metinlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmamaktadır. Bu noktada; bu tezin düşünme şeklini de belirleyen, iki önerme vurgulanmak zorundadır. Bunlardan ilki, Edward Hallett Carr'ın “*tarih metninden önce tarihçiye bakın*”⁷²⁰ tespiti ve ikincisi de Keith Jenkins'in “*tarihçi için sorulması gereken asıl sorunun nasıl bir tarih değil ne için/kim için tarih olması gerektiği*”⁷²¹ yönündeki uyarısıdır.

Türk tarihyazımını daha iyi anlayabilmek adına, tarihyazımının tarihi seyrini bir model içerisinde ortaya koymayı teklif eden çalışmanın ilk bölümü ve teklif edilen bu model içerisinde son hâkim evreyi oluşturan çağdaş dönemin; fikri arka

* Her tahdit bir inkârdır.

⁷²⁰ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, s. 60.

⁷²¹ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, s. 42.

planıyla, yöntemi sorunuyla ve pratikleriyle bir bütün olarak analizini yapmaya çalışan ikinci bölüm geride kalmıştır. Son bölümde ise; Türk tarihinin eski/erken dönemleri olarak da isimlendirilen; fakat neticede ağırlıklı olarak Türklerin İslam dinine girmeden önceki devreleri kapsayan eski Türk tarihinin, çağdaş dönem tarihyazımı içerisindeki tarihçilik pratiklerince nasıl ele alındığı sorunu etrafında bir analiz/inceleme yapılacaktır.

Çağdaş dönem tarihyazımında Eski Türk tarihçiliği ele alınırken; yukarıda vurgu yapılan isimler ve kilit cümleleri bağlamında; tarih metni, tarihi geçmişi, tüm gerçekliğiyle ortaya koyma vazifesiyle üretilen bir bilgi yığını olarak düşünülmemiştir. Aksine tarih metinleri; en başta tarihçinin ve ona ek olarak dönemin siyasilerinin, kurumsal yapıların, siyasi ideolojilerin vb. birçok farklı odağın amaçları doğrultusunda şekillendirilmiş, araçsallaşmış yorumlar/kanaatler yığını olarak düşünülmüştür. Bu minvalde çağdaş dönem içerisinde eski Türk tarihinin; öncelikle yıkılan imparatorluktan ulus devlet düzenine geçiş ve milletleşme süreci bağlamında milliyetçilik fikrinin destek bulduğu anlatılar olarak ele alınmıştır. Bu aynı zamanda çağdaş dönemin fikri bileşenlerinden olan romantizmin (milliyetçiliğin), erken döneme yansımalarını ortaya koymakla eş anlamlıdır.

Erken dönem ile ilgili ikinci bir sorun; çağdaş dönem tarihçiliğinin dayandığı örtük pozitivistizmin ve onun tarihçiden beklediği uygulama örneklerinin erken dönem üzerine çalışan tarihçileri; Türk tarihine pozitivist manada ana kaynak olacak unsurların azlığından/yokluğundan dolayı yabancı milletlerin vücuda getirdiği kalıntı ve metinleri inceleme zorunluluğu getirmesidir. Buna ek olarak; bahsedilen kaynaklar üzerine temel çalışmalar Avrupa'da şarkiyatçılığın zirvede olduğu yıllarda yapıldığı için; Türk tarihçiliğine Batıdan büyük bir veri akışı gerçekleşmiş ve halen de gerçekleşmektedir. Eski Türk tarihçiliğinin dışarıdan gelecek bilgilere dayanarak milli tarihi binlerce yıl geriye götürecektir anlatıları inşa etmek zorunda kalması bir

paradokstur.⁷²² Kaynağa bakış değişmedikçe ve tezimde daha önce bahsettiğim manada *tarih anlayışları* gelişmedikçe bu paradoks var olacak gibi görünüyor.

Tezin bu bölümünde; yukarıdaki sorunlar bağlamında dört ana başlık altında bir inceleme yapılması planlanmaktadır. Buna göre ilk ana başlık içerisinde; eski Türk tarihçiliğinin kendi tarihi ele alınmaktadır. Bahis konusu dönem; Batıdaki şarkiyat çalışmaları içerisinde ilk örneklerinin ortaya çıkışı; çağdaş döneme gelinceye kadar Türk tarihçiliğindeki gelişimi ve çağdaş dönem tarihyazımı içerisindeki tarihi seyri olmak üzere üç ana evrede incelenmektedir. Böylece; erken dönem tarihçiliği adeta yekpare bir araştırma nesnesi haline getirilmiş olacaktır.

İlk adımda kendi tarihi hikâyesi ortaya konan eski Türk tarihçiliği bir sonraki aşamada ise çağdaş dönemin tarih pratikleri bağlamında ele alınmaktadır. Buradaki amaç; tarih yazıcılığını belirli ideolojilere bağlı olarak icra edebilen bu tarih pratiklerinin muhayyilesinde, erken döneme dair algıları/imağları ortaya koyarak; döneme ait eski Türk Türk tarihçiliği üzerinde bir takım çıkarımlar ve tespitler yapılabilir hale getirmektir. Bu noktada; her tarih pratiğini temsilen, pratik içinde sivrilmiş belirli kült eserler öne çıkartılarak, erken döneme bakış bu seçki üzerinden okunmaya çalışılmaktadır. Böylelikle, tarih pratiklerinin birbirlerinden farklı olan özellikleri de, daha derinlemesine bir biçimde, ortaya konulmuş olacaktır.

Tarih pratiklerinin erken dönem algılarının tespitinden sonra; eski Türk tarihçiliğinin oldukça ortodoks bir yapılanma biçimi göstermesinden kaynaklandığını düşündüğüm, dönem tarihçiliğinin yarattığı genel kabuller soruna değinilmektedir. Bu problem, tezin ortaya atmaya hedeflediği başlıca sorulardan birisidir. Oldukça sınırlı kaynaklarla ve tarih anlayışlarına, tarihe daha geniş bir pencereden bakmaya izin vermeyen bir tarih düşüncesiyle döneme bakıldığı göz önüne alındığında; tarihçiliğin belirli genel kabulleri ihtiva edip onları tartışmaya açmanın bile gereksiz kabul edildiği bir noktaya gelmesi mutlaklıdır. Fakat probleme farklı bir zaviyeden bakıldığında; söylem analizi yönteminin de yardımıyla; işaret ettiğim ve örnekleri çoğaltılabilecek olan bu genel kabullerin, tarihi hakikatlere değil, tarih pratiklerinin

⁷²² Fransız şarkiyatçı Joseph de Guignes ve eseri *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* ile Fransız tarihçi Leon Cahun ve eseri *Asya Tarihine Giriş*, bu minvalde akla gelen ilk örneklerdendir. Her iki çalışmaya da ilerleyen başlıklar altında değinilecektir.

arkasında yatan ideolojilere ve metni kaleme alan tarihçinin dünya görüşüne dayandığı iddia edilebilmektedir. *Gök Tanrı inancı (Tengricilik) ile İslam benzeşmesi, medeniyet (yerleşiklik) meselesi, eğitim ve bilim meselesi* gibi pek çok farklı konuda söz konusu olan bu genel kabullerin irdelenmesi; hem tarih pratiklerinin bu kabullerin oluşumundaki rolünü anlamayı, hem de erken dönem tarihçiliğine yeni perspektiflerden bakma ihtimalini ortaya koyarak düşünsel çeşitliliği sağlamayı hedeflemektedir.

Son olarak, çağdaş dönem tarihyazımı içerisindeki eski Türk tarihçiliğinin geleceği tartışma konusu yapılmaktadır. Buraya kadar olan analizlerde ağırlıklı olarak artık hayatta olmayan ve dolayısıyla tarihçilik babında son sözünü söylemiş isimlere yer verilmişken; bu noktadan sonra eserlerini ağırlıklı olarak ikinci milenyum sonrası vermiş isimler merkeze alınarak, erken dönem tarihçiliğinin geleceğe seyri konusunda çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu noktada; dönem üzerine çalışan bazı tarihçilerin edebiyata yönelmeleri ve Batıdan Türkiye'ye kabaca elli yıl kadar geç giriş yapan post-modernizmin dönem tarihçiliği üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı tartışılmıştır. Özellikle sosyal medya mecraları üzerinden yazıyı devre dışı bırakıp görsel unsurlara dayalı bir tarihçiliği yapmakta olan isimlere değinilerek; tarihyazımının, aynı zamanda bir paradigma değişiminin de habercisi sayılan, üçüncü bunalım evresini mi yaşamakta olduğu sorusuna bir cevap vermeye çalışılmıştır.

A. Eski Türk Tarihçiliğinin Tarihi

1. Eski Türk Tarihçiliğinin Batıda Doğuşu

Erken dönem Türk tarihi ile ilgili eserlerin ilk örnekleri Batıda yapılan çalışmalarla verilmiştir. Batıda, özellikle Fransa'da, başlayan ve olgunlaşan erken Türk tarihinin tasavvurunun, süreç içerisinde Türk tarih yazıcıları tarafından ithal edilmiştir.⁷²³ Bahsedilen bu hadise, tarih tasavvurunun Batıdan Türkiye'ye taşınması/nakledilmesi, özellikle ilk örneklerde, basitçe etkilenmenin ötesine geçmiş,

⁷²³ Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 140. İlgili çalışmanın dördüncü bölümü olan "Milliyetçi Tarihyazımının Doğuşu" kısmında konu detaylı biçimde incelenmektedir.

Türkiye'deki çalışmaların şekillenmesinde adeta şablon görevi görerek, önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Bu etkilenme ilerleyen yıllarda tersine dönmüş; eski Türk tarihi çalışmalarının ilk evresi Batılı eserlerin tercümesi temelinde gelişirken; sonraki aşamada tepkisellik bağlamında, Batılı bilginin eleştirilmesi ve genellikle Batılı çalışmaların iddia ettiği argümanların aksini ispat etme gayesi öne çıkmıştır.

Erken dönem Türk tarihi ile ilgili verileri içeren Batı kökenli çalışmalar dört odak merkezi içerisinde sınıflandırılarak ele alınabilir. Bunlar; şarkiyatçılık bağlamında özellikle Batı Avrupa'da gelişen ve kurumsallaşan araştırmalar, Macaristan'da Turancılık düşüncesi ve köken arayışları ekseninde gelişen araştırmalar, Rusya'da şarkiyatçılık zihniyetini ödünç alarak ele geçirilen merkez Asya coğrafyası ve Türkistan bölgesi üzerine yapılan araştırmalar ve Batılılarca Asya'da gerçekleştirilen ve şarkiyatçı düşünce bağlamında anlam kazanan keşif gezileri neticesinde ortaya çıkan çalışmalar olarak sıralanabilir.

Batı Avrupa'da şarkiyatçılık minvalindeki çalışmaların doğuşu, Avrupa'nın; coğrafi keşifler, aydınlanma felsefesini ortaya çıkışı, kapitalist ekonomiye geçiş gibi süreçlerin bir neticesi olarak, dünyayı kendi değerlerine göre yeniden tanımlama faaliyetinin, ortaya çıkarttığı bir sonuçtur. Burada, Batının Doğuyu tanımlamak suretiyle onun üzerinde kurduğu siyasi ve ekonomik hâkimiyeti entelektüel alana taşıma gayreti söz konusudur.⁷²⁴ Böylelikle, daha önce Edward Said tarafından kurumsallaştırıldığını vurguladığım, şarkiyatçılık kavramı altında incelenebilecek bir çalışmalar bütünü/külliyatı ortaya çıkmıştır.⁷²⁵

Şarkiyatçı zihniyetle, Batıdan bakarak Doğu üzerine fikir üreten ve veri yığınları ortaya koyan çalışmalar içerisinde eski Türk tarihi ile alakalı yapılmış ilk çalışmaların bulunduğu söylenmişti. Fakat bu noktada bir husus gözden kaçırılmamalıdır. Batılıların ortaya koyduğu bu ilk çalışmalar Türk tarihine yönelen bir ilgi ve alakanın sonucu olarak ortaya konmuş metinler değildir. Gerçekte

⁷²⁴ Said, bu durumu Doğu üzerinde kurulan entelektüel otorite olarak tanımlamaktadır; Edward Said, *Oryantalizm*, s. 41.

⁷²⁵ Tez çalışmasının ikinci bölümünde; "*Tepkisellik*" başlığı altında, şarkiyatçılık ve şarkiyatçılığın Doğu toplumlarının tarihini ele alma maksatları üzerine detaylı bilgi ve referanslar verildiği için konu burada tekrar ele alınmamıştır. Bkz.: s. 115-126.

amaçlanan; Çin, Hindistan gibi hâlihazırda ekonomik olarak sömürülen ya da potansiyel sömürü adayı olan kadim halklara dair başlatılan incelemeler vasıtasıyla bu halkların tarihine dair tüm eski eserlerin derlenerek bir yığın halinde Batılı araştırmacıların ve politika yapıcılarının hizmetine sunulmasıdır. Bu bilgi yığınları oluşturma hadisesi içerisinde erken dönem Türk tarihinin bir parçasını aydınlattığı düşünülebilecek verilerin ortaya konulması, tali olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki, bahis konusu bu ilk dönem çalışmalarındaki esas gaye ise Asya tarihini anlamlandırma çabasıyken; doğrudan Türk tarihini anlamak maksadıyla başlamamış olan, ele aldıkları boyları da kendi çağdaşı olan Osmanlı Türklerinin atası olarak değerlendirmeyen bu çalışmalar; ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkleri merkezlerine koyan bir hüviyete bürünmüştür.

Avrupa'nın Asya'ya yönelen bu ilgisi, beraberinde hızlı bir kurumsallaşmayı da getirmiştir. Bu kurumsallaşma olgusu, şarkiyatçılığın görece başarısında ve kendi tezlerini kabul ettirmesinde, çoğu zaman gözden kaçırılmakla birlikte, en önemli amildir. Bu kurumlar içerisinde; 1822'de Sacy önderliğinde Fransa'da kurulan *Societe Asiatique* ve resmi yayın organları *Journal Asiatique*, 1823'de İngiltere'de kurulan *Royal Asiatic Society*, 1842'de Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan *American Oriental Society*, 1845'de Almanya'da kurulan *Deutsche Morgenlandische Gesellchaff* ve 1906'da İngiltere'de faaliyetlerine başlayan *Scholl of Oriental Studies* en önemli merkezler olarak öne çıkmaktadır.⁷²⁶ Bu kurumlara ek olarak, ilki 1873 yılında Paris'te düzenlenen, 1951 senesinde yirmi ikincisinin Zeki Velidi Togan başkanlığında İstanbul'da düzenlendiği⁷²⁷ ve günümüzde de çeşitli adlarla düzenlenmeye devam eden⁷²⁸ *Uluslararası Oryantalistler Kongresi* de, şarkiyatçılığın kurumsal bazda temsil edildiği önemli organizasyonlardan bir tanesidir.

⁷²⁶ Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 35; Birgül Koçak, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme", *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 261.

⁷²⁷ Tuncer Baykara, "1951 Müsteşrikler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı", *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıralar*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 70 vd.

⁷²⁸ Kongrenin yüzüncü yılında, Said'in yıkıcı eleştirilerini de büyük etkisiyle oryantalist kelimesi kongre başlığından bir daha kullanılmamak üzere çıkarılmıştır. Fakat bu kongrenin, başka isimler altında kendi tarihinden gelen zihniyeti yaşatan bir zemin üzerinde devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Birgül Koçak, "Uluslararası Oryantalistler Kongreleri...", s. 290.

Şarkiyatçılığın kendisini inşa ettiği vasıtalarından bir tanesi de ansiklopedi geleneğidir. Ansiklopedi kavramı Batıda şarkiyatçı düşünce hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkmış olsa da, sürecin başında inceleme sahası daha çok Batının kendisi olmuştur. Öyle ki; ansiklopedinin ilk örnekleri, Voltaire, Diderot gibi ilk ansiklopedistlerin kaleminde Batı'nın kendisine dair bilgisini ortaya koyduğu, içe dönük metinlerdir. Fakat kısa süre sonra bu kurumun da mahiyeti Doğu'nun bilgisini içine alacak şekilde genişlemiştir. Süreç içerisinde salt Doğu ve Doğu'nun problemleri ile alakalı ansiklopedi serileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar içinde en bilineni; kökeni Herbelot tarafından 1776'da kaleme alınan *Bibliothèque orientale*'e dayanan,⁷²⁹ 1892 yılında yazımına karar verilen ve 1902 yılında Leiden'de ilk edisyonu basılan *The Encyclopaedia of Islam*'dir.⁷³⁰ Bu eser ile birlikte Batıdaki ansiklopedi geleneğinin Doğu üzerine yönelişi hızlanırken; Doğuda da, kendisi hakkında ansiklopedi türünde bir çalışma kaleme alma teşebbüsünün doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Erken dönem Türk tarihi hakkında bilgi sağlayan eserler arasında ilk örnekler *Joseph de Guignes* tarafından yapılan çalışmalardır. 1721-1800 yılları arasında yaşamış olan De Guignes, Türk tarihyazımı çalışmalarında sıklıkla erken dönem Türk tarihçiliğini Batıda başlatan isim olarak anılsa da,⁷³¹ gerçekte durum bundan daha farklıdır. Aydınlanma dönemi Fransa'sının önemli Sinologlarından biri olan ve bir Çin dili gramer kitabı da hazırlamış olan, şarkiyatçı *Etienne Fourmont*'un (1690-1746) talebesi olan De Guignes, bir Sinolog'dur. O, etkin yıllarında, Çin dili üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınırken aynı zamanda *College de France*'da eğitim vermeyi de sürdürmüştür.⁷³²

⁷²⁹ Cengiz Aydın-Tahsin Görgün, "Herbelot", *DİA*, C. 17, s. 219.

⁷³⁰ Bu eser, Türk tarihiyle ilgili maddeleri seçerek ve gerekli yerlerde ilave maddelerle de desteklenerek, *İslam Ansiklopedisi* olarak, 1940-1987 yılları arasında MEB Bakanlığının desteğiyle Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Orhan Köprülü, "İslam Ansiklopedisi", *DİA*, C. 21, s. 43-44. İlgili eserdeki boşluklar ve eksiklikler neticesinde Türkiye Diyanet Vakfı da, 1988-2003 yılları arasında 44 cilt 16855 maddelik alternatif bir *İslam Ansiklopedisi* hazırlamıştır.

⁷³¹ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 31.

⁷³² Georg Lehner, "From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840", *Asian Literary Voices: From Marginal to Mainstream*, Ed. Philip F. Williams, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, s. 75.

Dönemin koşulları hatırlanacak olursa, Çin; Avrupa'nın hem iktisadi anlamda ilgisini çekmekte hem de yeni bir bilgi alanı olarak karşısında durmaktaydı. Öyle ki bu ülke, Avrupamerkezci dünya görüşünü de ortaya koyan aydınlanma zihniyetinden beslenen şarkiyatçıların, araştırma iştahını kabartan bir bilinmezler/muammalar ülkesi konumundaydı. Bu minvalde başta Fransa olmak üzere sinolojinin büyük gelişme göstermesi olağandı. De Guignes'nin oğlu, Louis Joseph'in de, genç yaşta Kanton eyaletine Fransa konsolosu olarak gönderilmesi; filolog babanın entelektüel mirasının, Fransız Hariciyesince ülkenin politik çıkarları adına değerlendirilmesine bir örnek teşkil etmektedir. Oğul de Guignes, Avrupa'ya dönüşünde sinoloji çalışmalarını sürdürmüş ve 1807 yılında yayımlanan bir Çin dili gramer kitabına da katkı sağlamıştır.⁷³³ Burada vurgulanmak istenen, bahsedilen bu araştırmaların sistematik hale getirilişi ve oluşturulan bilgi yığınınından azami faydayı sağlama yolundaki çabadır.

Çin tarihi ile alakalı pek çok farklı konuya değinen De Guignes'nin ilgi alanı Çin sanatından, erken dönem Çin denizcilik ve keşifler tarihine kadar uzanan zengin bir yelpaze sunmaktadır.⁷³⁴ Süreç içerisinde, Çin'in Han Hanedanlığı dönemi metinleri üzerine yoğunlaşan De Guignes, bu kaynakları, Çin'in komşu siyasi teşekküller ve halklar ile olan ilişkilerini de dikkate alarak kaleme almaya başlamıştır.⁷³⁵ *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*⁷³⁶ adlı çalışması ise bu minvalde yapılmış ve Çin'in periferisinde gelişen tarihi anlamaya yardımcı olmak maksadındaki en önemli eseridir. De Guignes'nin bu eserinde ortaya attığı; Çin'in kuzeyinde yaşamış olan Hiung-nu'lar

⁷³³ Georg Lehner, "From Enlightenment to Sinology...", s. 75-76.

⁷³⁴ George Kish, "Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache", *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 131.

⁷³⁵ Georg Lehner, "From Enlightenment to Sinology...", s. 75.

⁷³⁶ Orijinal adı *Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* olan eser, Türklerin erken dönemleri hakkında eser veren isimler için her dönem ana başvuru kaynağı olmuştur. Çağdaş dönem öncesi isimler arasında yer alan Süleyman Hüsnü Paşa bunlar arasındaki ilk örneklerden biridir. Eser, 1923-1925 yılları arasında Hüseyin Cahit Bey tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Tanin matbaasınınca eski yazı ile yayımlanmıştır. İlerleyen süreçte, Hüseyin Cahit çevirisi Selahattin Alpay idaresinde bir kurulca Latin harflerine aktarılmış 1976 yılında *Büyük Türk Tarihi* adı altında, sekiz cilt olarak yayımlanmış ve son olarak 2018 yılında, Erol Kılınç tarafından yayına tekrar hazırlanarak, *Ötüken Neşriyat* bünyesinde bir kez daha yayımlanmıştır. Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, Yay. Haz. Erol Kılınç, C. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 5-6.

ile Avrupa'da özellikle V. yüzyılda etkin olan Hunların aynı topluluk olabileceği tezi, erken dönem Türk tarihçiliği içinde ilk kez dile getirilmiştir.⁷³⁷

De Guignes'nin ilk kez dile getirdiği bu iddianın arka planında, Batı merkezli oryantalist düşüncenin dayanaklarından bir tanesi olan *öteki* inşasının payı büyüktür. Bu noktada Avrupa Hunları, Batı medeniyetinin sacayaklarından birisi sayılan Roma İmparatorluğunun ötekisi olarak ve üzerlerine yakıştırılan barbar sıfatı ile tanımlanırken; doğudaki Hiung-nu'lar ise, Batılı şarkiyatçılar tarafından önemli bir medeniyet merkezi olarak kabul edilen, Çin'in tarihi kayıtlarında ötekileştirdiği ve barbar olarak tanımladığı bir topluluktur. Çin kroniklerinden hareketle, bu imlemeye vakıf olan De Guignes, her iki toplum arasında bir ünsiyet bağı ve bir koşutluk kurarak, böylelikle oryantalizmin çalışma prensibine de uygun davrandığını göstermiştir.

Batı Avrupa kökenli şarkiyat araştırmaları ekseninde gelişen çalışmaları ele alırken kronolojiyi bir an için devre dışı bırakıp, Türk tarihyazımına etkisi bakımından önem sırasına göre ikinci sırada yer alması gereken isim olan *David Leon Cahun*'a değinilmelidir. Gazetecilik, seyyahlık ve tarihi roman yazarlığı gibi pek çok farklı iş de yapmış olan Cahun, aynı zamanda Sorbonne'da Asya tarihi ve coğrafyası konulu bir ders de vermiş olan bir şarkiyatçıydı.⁷³⁸ Cahun'un erken dönem Türk tarihi ile alakalı en önemli eseri, 1896 yılında yazdığı *Asya'nın Genel Tarihine Giriş* adlı çalışmasıydı.⁷³⁹ Türk ve Moğol tarihini oldukça romantik bir

⁷³⁷ De Guignes bu konuda; "*Hunlar [Batı'ya doğru] ise daha büyük bir mesafe kat etmişleridir. Bunlar Çin'in kuzeyinden Cermanya'ya, Gol ve İtalya kıtalarına kadar ilerlediler. Fakat Hun milleti gayet kalabalık olduğu için bünyesinde topladığı aşiret ve kabilelerin hepsi bu kadar büyük ve zahmetli teşebbüslere iştirak etmemişler, birçoğu Tataristan'da kalmışlardır.*" ifadelerini kullanmıştır. Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların...*, s. 354. De Guignes'in çalışmasından hareketle Hiung-nu/Hun aynılığına işaret eden etimoloji temelli bir çalışma için bkz.: Henry Hoyle Howorth, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 398-399. İlginçtir ki, bu eserden haberdar olması muhakkak olan *Mustafa Celalettin Paşa*; eseri *Eski ve Modern Türkler*'de, Batılıların gözünde *barbar* bir halk sayılan Hunların Türklerin atası olmadığını ispat için çalışmıştır. Bir sonraki başlıkta bu konuya değinilecektir.

⁷³⁸ Zadoc Kahn, "David Leon Cahun", *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492.

⁷³⁹ Orijinal adı *Introduction Générale à l'Histoire de l'Asie* olan bu çalışma yayımlandıktan henüz üç yıl sonra 1899 yılında *Necip Asım (Yazıksız)* Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Günümüzde tarihyazımı alanında yapılan çalışmalar dışında bir kullanım alanı kalmayan bu çalışmanın İnan Kaya

üslupla ele alan Cahun eserinde, “*Asya’nın çehresini birçok kez değiştiren bu demir yapılmış adamların hikâyesini anlatmayı*” hedeflediğini söylemiştir.⁷⁴⁰

Cahun’un bu çalışmasını önemli yapan ise; Osmanlı’nın son çeyrek yüzyılında büyük ivme kazanan Türkçülük fikrinin ve Türk milli tarihini araştırmaya yönelik düşüncenin ateşleyici unsurlarından birisi haline gelmesiydi. Eser, başta Ziya Gökalp olmak üzere, dönem Türkçülerinin birçoğunu derinden etkilemiş; milli tarih yazıcılığının gelişmesinde yaygınlaşmasında pay sahibi olmuştur.⁷⁴¹ Necip Asım Bey tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser, Hüseyin Namık Orkun tarafından Türklere milli tarihlerini öğreten en önemli eserlerden birisi olarak nitelendirilmiştir.⁷⁴² Bu noktada bir başka önemli detay, Necip Asım’ın tercümeyi başka doğu kaynakları ile teçhiz edip zenginleştirerek yayımlamasıdır. Böylelikle, Yusuf Akçura’ya göre, hem Türkçülüğe olan ilginin genişletilmesi sağlanırken hem de başından sonuna bir bütün Türk Tarihini kaleme alan ilk kişi de; Cahun’un çalışmasını temel alıp genişleten Necip Asım Bey olmuştur.⁷⁴³

Eski Türk tarihi ile alakalı yapılmış çalışmaların tarihine bakışta kronolojik düzleme geri dönülecek olursa değinilecek diğer önemli isimler içinde ilki; kendisi aynı zamanda önemli bir Sinolog olan Fransız Edouard Chavannes (1865-1918) olmalıdır. *École Normale Supérieure*’ın edebiyat bölümünden (*letters section*) 1885 yılında mezun olan Chavannes, kendisini Çin dili, tarihi, dini ve kültürü üzerinde akademik ağırlığı olan çalışmalar yapmaya adanmış bir isimdir. Mezuniyetinden hemen sonra Çin’e giderek 1889-1893 yılları arasında hem Çin’deki Fransız misyonu adına çalışmış, hem de önce Çin düşüncesi üzerine daha sonra da Çin tarihi ve kronikleri üzerine araştırmalar yapmıştır. 1893 yılında Paris’e geri dönüşü ile birlikte *College de France*’da çalışmaya başlamış ve Çin kültürü üzerine dersler vermiştir.⁷⁴⁴

tarafından tercümesi yapılmış güncel bir baskısı da bulunmaktadır. Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar*, Terc. İnan Kaya, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

⁷⁴⁰ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş...*, s. 30.

⁷⁴¹ Niyazi Berkes, “Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism”, *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 380.

⁷⁴² Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 58.

⁷⁴³ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 87; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 62.

⁷⁴⁴ Berthold Laufer, “Edouard Chavannes”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202.

Chavannes'ın alanındaki en önemli eseri; en eski Çin kroniklerinden bir tanesi olan Çinli tarihçi Sima Qian'ın kaleme aldığı *Shi Ji*⁷⁴⁵ (*Tarihi Kayıtlar*) adlı kronikleri *Les Memoires Historiques de Se-ma Ts'ien Traduits et Annotes* adıyla 1895 yılında tercüme etmesi olmuştur. Çalışmasının başında; kronikler hakkında bilgi veren 249 sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Toplam beş cilt ve 3051 sayfalık bir hacme sahip olan eser; *Shi Ji*'nin 130 bölümünden ilk 47'sinin tam ve tenkitli tercümesidir. Çin kaynakları üzerine yoğunlaşan Chavannes'ın Türk tarihyazımı için önemli bir diğer eseri ise 1903 yılında yayımlanan *Documents Sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*'dur.⁷⁴⁶ Batıdaki Türkler hakkında belgeler olarak tercüme edilebilecek bu eser, Batı Göktürkleri olarak da bilinen boylar birliği esasına dayanan siyasi yapının tarihine kaynaklık etmektedir.⁷⁴⁷

Erken dönem Türk tarihine kaynak olmuş bir başka önemli araştırma ise Danimarkalı filolog Vilhelm Thomsen (1842-1927) tarafından yapılmıştır.⁷⁴⁸ Bu, sayılanlar içerisinde belki de en önemlisi, Türkler tarafından ortaya konmuş ve bir bağlama sahip ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtlarının, runik alfabeden Latin alfabeye tercümesi ve anlamlandırılmasına dayanan bir çalışmadır. Keşfedildiği zaman Batıda büyük bir ilgi uyandırmış olan yazıtların ilk tercümesi Thomsen tarafından, 1896 yılında Kopenhag'da Fransızca olarak *Inscriptions de l'Orkhon* adıyla yayımlanmıştır.⁷⁴⁹ 1893 yılında üzerinde çalışmaya başladığı metin içerisinde ilk olarak; Türkçede Tanrı manasına gelen *Tengri* ifadesini çözümleyen Thomsen, üç yıllık uğrası sonucunda ulaştığı ilk sonuçları *Danimarka Akademisine (Danish*

⁷⁴⁵ Bu kayıtlar M.Ö. 90 yılında bitmekle birlikte kendisinden sonra gelecek 24 esere örnek ve temel teşkil etmiş ve 1736'da son bulacak olan devasa bir külliyyatın ilk parçası olmuştur. Joseph Needham, *Doğu İnsanı ve Zaman*, s. 29.

⁷⁴⁶ Berthold Laufer, "Edouard Chavannes", s. 203-204.

⁷⁴⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 32. Eser, Türkçeye Mustafa Koç tarafından çevrilmiştir ve güncel baskısı bulunmaktadır. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

⁷⁴⁸ *Danish Universty*'de önce teoloji ardından ise filoloji eğitimi alan Thomsen; zaman içerisinde Fince Macarca ve Tötonik diller (Baltık Dilleri) üzerinde uzmanlaşmıştır. *Fin Arkeoloji Cemiyeti* vasıtasıyla tanıştığı yazıtlara ilgi alanını kaydırması ile birlikte 3 yıllık bir çaba sonucu yazıtların deşifresini yapabilmıştır. Sten Konow, "Vilhelm Thomsen", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 933.

⁷⁴⁹ Denison Ross, "The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861.

Academy) sunmuştur.⁷⁵⁰ Thomsen, 1922’de yayımladığı üçüncü yazısına kadar yazıtlar üzerinde çalışmaya ve ulaştığı sonuçları geliştirmeye devam etmiştir.⁷⁵¹ Türkçe’ye ilk kez Necip Asım Bey tarafından tercüme edilen⁷⁵² ve fark edildiği andan itibaren de Türk edebiyat tarihi ve tarih yazıcılığı içinde müstesna bir yere konan yazıtlar, farklı isimlerce Türkçeye tercüme edilmeye ve yorumlanmaya devam etmiştir.⁷⁵³ Orhun yazıtları; Türk tarihçilerince fark edildiği günden bu güne, erken dönem hakkında kaleme alınmış her çalışmada mutlaka anılmıştır.

Erken dönem Türk tarihi üzerinde çalışmaları bulunan ve Türk tarihyazımını etkilemiş isimlerden biri de XX. yüzyılın önemli Sinologlarından da olan Wolfram Eberhard’dır (1909-1989). 1927 yılında girdiği *Berlin Üniversitesi*’nde klasik Çin dili ve sosyal antropoloji alanlarında eğitim gören Eberhard; 1933 yılında Otto Franke ve Erich Hauer gibi hocaların gözetiminde; *Çin’in Han Hanedanlığının Astronomisi ve Astrolojisi* konulu doktorasını savunmuştur. Doktorasını takiben 1934 yılında Çin seyahatlerine başlayan ve düzenli aralıklarla Çin’in muhtelif bölgeleri ve müzelerinde saha çalışmaları yapan Eberhard; 1937 yılında Hong Kong’da iken *Ankara Üniversitesi*nden profesörlük teklifi almış ve 1948 yılına kadar çalışacağı Sinoloji bölümünün başına geçmiştir.⁷⁵⁴

Alman şarkiyatçılığının son dönem temsilcilerinden olan ve ağırlıklı olarak Çin kronikleri üzerine çalışan Eberhard’ın Ankara yılları oldukça üretken geçmiştir. En önemli eserleri arasında gösterilen, *Çin’in Şimal Komşuları* (TTK Yayınları; Ankara 1942) ve *Çin Tarihi* (TTK Yayınları; Ankara 1947) bu devrede kaleme alınmıştır.⁷⁵⁵ Özellikle anılan ilk eser olan *Çin’in Şimal Komşuları* Türklerin erken dönem tarihleri üzerine yapılmış çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Eberhard bu çalışmalarını özellikle *DTCF Dergisi* içerisinde yayımladığı makalelerle desteklemiştir. Bu makaleler; Çin dilinin Batılı dillere transkripsiyonundan Çin

⁷⁵⁰ Sten Konow, “Vilhelm Thomsen”, s. 933.

⁷⁵¹ Denison Ross, “The Orkhon Inscriptions...”, s. 861.

⁷⁵² Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 3.

⁷⁵³ Bunlar içerisinde *Muharrem Ergin* ve *Talat Tekin*’in çalışmaları ön plana çıkartılabilir.

⁷⁵⁴ Alvin Cohen, “In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989”, *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 178-179.

⁷⁵⁵ Alvin Cohen, “In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989”, s. 179.

folkloruna; eski Türkler’de spor faaliyetlerinden Eski Çin kültürü içinde Türklerin etkisine kadar oldukça geniş bir yelpazede uzanmaktadır.⁷⁵⁶

Batı Avrupa merkezinde ve şarkiyatçılığın Doğu’nun bilgisini üretme zihniyeti temelinde gelişen, erken dönem Türk tarihine kaynaklık eden ve ilgili dönem tarihçiliğinin ilk örnekleri olarak sayılabilecek; önde gelen isimler ve çalışmalar sayılmıştır. Bu çalışmaların genel özelliklerine değinilmesi gerekirse; daha önce de söylendiği gibi, doğrudan Türk tarihini araştırma maksatlı eserlerin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Çalışmalardaki asıl amaç (özellikle Çin ve Hindistan gibi) Doğu kökenli diğer kadim uygarlıkların tarih, dil ve kültürlerine dair, eski zamanlardan o güne miras kalmış yazılı kaynaklara hâkim olmaktır. Dönem şarkiyatçılığının Türk tarihi denildiğinde anladığı Osmanlı Türkleri ve onların ataları olup, akademik ilgisi de bu yönde şekillenmiştir.⁷⁵⁷ Türk tarihçiliği noktasından bakıldığında ise, oluşmuş bu külliyyat, uzun yıllar boyunca, erken dönem Türk tarihi ile ilgili çalışan araştırmacıların veri sağladığı temel kaynak vazifesi görmüştür.

Eski Türk tarihçiliğinin Batı merkezli gelişim odaklarından ikincisi ise Macaristan merkezli çalışmalardır. XIX. yüzyılda güçlü bir ideolojik akım olarak ortaya çıkan *Macar Turancılığı* (milliyetçiliği) kendi köken araştırmalarını Ural Dağlarının doğusuna doğru genişletince; merkez Asya üzerinde ve bu bölgeden Avrupa’ya uzanan ana göç yolu olan Kuzey Karadeniz bozkırları ve Doğu Avrupa bölgelerinin tarihi hakkında önemli bir bilgi yığınının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Macar Turancılığı düşüncesi, *Turan Cemiyeti* (günümüzde Turan Vakfı) adlı organizasyonun 1910 yılında kurulmasıyla, kurumsal bir kimlik de kazanmıştır. Bu düşüncenin arkaplanında; Habsburg İmparatorluğu çatısı altında Almanlara tabii yaşamak, dünya savaşları neticesinde *milli sınırlar* olarak ifade edilen toprakların büyük kısmının başka devletlerin elinde kalması, 1956 yılında SSCB tarafından işgal

⁷⁵⁶ Eberhard’ın yayımlanmış çalışmalarının tam listesi için bkz.: Murat Öztürk, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009, s. 85-122.

⁷⁵⁷ Bu noktada; Joseph von Hammer-Purgstall, Johann Wilhelm Zinkeisen, Alphonso de Lamartine, Nicolae Iorga gibi isimler ve yazdıkları hacimli Osmanlı tarihleri ile başlayan ve Paul Wittek, Donald Quataert, Stanford Shaw, Heath Lowry gibi isimlerle derinlik kazanıp rafine hale gelen Osmanlı tarihi araştırmalarının çok geniş bir hikâyesi vardır. Fakat bu hikâye bu tez çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

ile rejim değişimine maruz kalmak gibi dramatik hadiseler yatmaktadır. Macarlarda millet oluşumu sürecine, sayılan olumsuz tarihi hadiseler de eklendiğinde, Turancılığın neden bu denli güçlü bir tepki olarak ortaya konduğu anlaşılır hale gelmektedir.⁷⁵⁸

Macaristan'da Turancılık düşüncesinin motivasyon sağladığı tarih ve köken araştırmaları, zamanla derinlik kazanarak güçlü bir Macar tarihçiliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu minvalde çalışmalarını erken dönem Türk tarihi sahasında yapan/yoğunlaştıran isimler de olmuştur. Onlar; özellikle 1930'lu yıllardan itibaren değişmeye kendisine daha ciddi ve kurumsal bir akademik görünüm vermeye çalışan Türk tarihçiliğine önemli etkiler yapmışlardır. Özellikle Doğu Avrupa sahasında ve Avrupa Hunları tarihi araştırmalarında Türk tarihçiliğine veri sağlayan ve onu şekillendiren isimler, bahsedilen bu Macar tarihçileri arasından çıkmıştır.

Erken dönem Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapmış ve Türkiye'deki tarihçilik üzerinde de etkisi olan Macar tarihçileri arasında anılması gereken isimlerden ilki Laszlo Rasonyi'dir (1899-1984). *Pazmany Peter Katolik Üniversitesi*'nde Macar tarihi okuduktan sonra, *Berlin Üniversitesi*'nde yüksek eğitimine devam eden ve Türk filolojisi üzerine uzmanlaşan, burada *Macarca belgelerdeki Kuman kişi adları* üzerine bir doktora tezi hazırlayan Rasonyi; Türk onomastiğinin bir disiplin haline gelmesinde de büyük rol oynamıştır. 1934 yılında Türk Dil Kurumu'nun daveti ile Ankara'ya gelmiş ve 1942 yılına kadar *Ankara Üniversitesi*'nde Macar dili, edebiyatı ve tarihi üzerine dersler vermiştir. 1962 yılında bir kez daha Türkiye'ye davet edilen Rasonyi; sekiz yıl daha Ankara'da çalışmış ve Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun şeref üyelikleri ile Cumhurbaşkanlığının ülkenin kuruluşunun 50. yılı şerefine verdiği Devlet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁸ Macar Turancılığı hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz.: Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Nizam Önen, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

⁷⁵⁹ Erdal Çoban, "Laszlo Rasonyi", *DİA*, C. 34, s. 459-460; Tarih sahasında, özellikle Doğu Avrupa coğrafyasındaki Türk tarihini kapsayan alanlarda Türkçeye çevrilmiş olan Rasonyi'nin en önemli eserleri arasında: *Tarihte Türklük*, *Tuna Köprüleri*, *Doğu Avrupa'da Türklük*, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler* adlı çalışmalar sayılabilir.

Macar tarihçilik okulu içerisinde yetişip Türkoloji alanında çalışmalar yapan, bir başka önemli doğu bilimci Gyula Nemeth'dir (1890-1976). Başta filoloji olmak üzere sosyal bilimlere olan yatkınlığını çok genç yaşta göstermiş olan Nemeth; henüz on dört yaşında iken, belli başlı Avrupa dilleri yanı sıra klasik Latince ve Yunanca ile Türkçeyi öğrenmeye başlamış; İstanbul'a ve Kırım'a birer seyahat gerçekleştirerek, seyahat notlarını üniversite tahsiline başlamadan önce yayımlamıştı. *Budapeşte Üniversitesi*'nde Alman ve Macar filolojisi öğrenimi sonrasında Türkoloji'ye yönelerek Türk dili üzerine çeşitli çalışmalar yapmış; 1913 yılından itibaren de Mezun olduğu *Budapeşte Üniversitesi*'nde doğu dilleri profesörü olarak çalışmaya başlamıştır. Nemeth, Türk filolojisi sahasında çalışmalarını yayımlarken; özellikle Doğu Avrupa sahasında varlık göstermiş Hun, Avar, Sabir, Hazar, Göktürk, Peçenek, Kuman ve Bulgarların dil ve tarihleri üzerine çeşitli çalışmalar yayımlamıştır.⁷⁶⁰

Nemeth'in Türk tarihyazımı içinde en çok bilinen eseri; *Attila ve Hunları* adıyla Türkçeye Şerif Baştav tarafından tercüme edilmiş olan çalışmasıdır.⁷⁶¹ Bu eser, Türk tarihyazımında Avrupa Hunları ile alakalı çalışmaları derinden etkilemiştir. Öyle ki, çalışmanın tercümanı olan Şerif Baştav da, sonrasında *Büyük Hun Kağanı Attila* başlıklı bir çalışma yaparak literatüre katkıda bulunmuştur.⁷⁶² Tarihe bakışı romantik/milliyetçi olarak nitelenebilecek Nemeth; *bizim için Hunların kuvvet ve iktidarları sevimsiz olamaz, zira kısmen biz de, onların dünyasından çıkmış bulunuyoruz*⁷⁶³ diyerek bu bakışını göstermektedir. Öyle ki kendisini doğduğu şehir hasebiyle Kuman olarak da nitelendiren Nemeth, bazı yazılarında *Török János* ve *Johann Török* imzalarını kullandığı da bilinmektedir.⁷⁶⁴

Erken dönem Türk tarihi hakkında oluşan bilgi yığınınına katkı sağlayan Macar kökenli isimlerden bir başkası da, diğer örneklerde olduğu gibi, esas olarak bir

⁷⁶⁰ Nuri Yüce, "Gyula Nemeth", *DİA*, C. 32, s. 551-552.

⁷⁶¹ Nemeth'in girişimleriyle, alanın önemli isimlerinin Avrupa Hunları ile alakalı çeşitli sorunları ele aldıkları bir derleme çalışması olan *Attila ve Hunları*; *Macarları Hun tarihinin mirasçısı olarak kabul eden* romantik tarih anlayışının bir ürünüdür. Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, Terc. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1982, s. 4.

⁷⁶² Şerif Baştav, *Büyük Hun Kağanı Attila*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

⁷⁶³ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, s. 5.

⁷⁶⁴ Nuri Yüce, "Gyula Nemeth", s. 552.

dil bilimci olan Lajos Ligeti'dir (1902-1987). *Budapeşte Eötvös Larand Üniversitesi* klasik filoloji mezunu olan ve aynı zaman Gyula Nemeth'in de öğrencilerinden biri olan Ligeti, Rasonyi ve Nemeth gibi yüksek tahsilinde ilgi alanını Türkoloji'ye kaydırmış ve bu sahada derinleşmeyi seçmiştir. Kırgız adının kökeni üzerine 1925 yılında doktorasını tamamlayan Ligeti, aynı tarihte Paris'e Sorbonne'a araştırma yapmak üzere gitmiş ve çokça etkileneceği tanınmış şarkiyatçı Paul Pelliot ile çalışma fırsatı bulmuştur. Pelliot ile tanışması onun çalışmalarının evrileceği yönü de tayin etmiş ve Ligeti özellikle Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarında uzun araştırma gezilerine ve saha çalışmalarına katılmıştır.⁷⁶⁵

Ligeti'nin, her dört yılda bir kez periyodik olarak düzenlenen Tarih Kongrelerine katılarak bildiri sunduğu bilinse de, bunun haricinde Türkiye'de bir mesaisi olmamıştır. Budapeşte Üniversitesi Sanat Fakültesi'nde profesör olarak çalışan Ligeti; Orta Asya, Uzakdoğu ve Türkoloji kürsülerinin başkanlıklarını yürütmüş ve Orta Asya dil ve kültürleriyle ilgili çeşitli konularda dersler vermiştir.⁷⁶⁶ Ligeti'nin Türkiye'de en çok bilinen ve Türkçeye de tercüme edilen eseri *Bilinmeyen İç Asya*'dır. Bu eserinde merkez Asya'daki Türk tarihinin karanlıkta kalan çeşitli dönemlerini; o bölgeye giden seyyah ve kâşiflerin geride bıraktıkları metinler aracılığıyla okuyucuya sunmaktadır.⁷⁶⁷ Dönemin olaylarına ve kişilere dışarıdan bakan gözlerin tanıklığı üzerinden oluşturulan metin, bu yönüyle oldukça ilginç bir anlatı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Ligeti'nin, yukarıda ismi anılan Macar bilim insanları içinde şarkiyatçı zihniyeti en çok içselleştiren isim olduğunu söylemek de zaruridir. Ligeti, eseri için kaleme aldığı önsözüne *Avrupalı beyaz insanın tarihi harikalar dolu bir kahramanlık destanıdır* diyerek⁷⁶⁸ başlarken; çalışması *keşif/keşfetme* olgusunun keşfedilen üzerinde bir hiyerarşi kuran, derin anlamını sorgulamaksızın, kavramı kabul edip olumlayarak ele almaktadır. Bilinmeyen İç Asya ve Ligeti'nin tutumu bu minvalde problemlidir.

⁷⁶⁵ Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", *DİA*, C. 27, s. 188-189.

⁷⁶⁶ Kemal Kahraman, "Lajos Ligeti", s. 189.

⁷⁶⁷ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

⁷⁶⁸ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 5-8.

Macaristan merkezli ve Macaristan'daki güçlü milliyetçilik akımının tesiri ile gelişen Türkoloji ve tarih araştırmaları Türkiye'deki erken dönem tarih araştırmalarını da sayılan isimler ve çalışmalar üzerinden etkilemiştir. Bu minvalde; lisans eğitimi *Ankara Üniversitesi* Hungaroloji bölümü olan, Macaristan'a yüksek eğitim almak maksadıyla giden;⁷⁶⁹ Macarca bildiği için sonrasında gelişen literatürü de yakından takip eden ve Macaristan'ın milli tarihine dair bir eseri tercüme etmiş olan⁷⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu bu noktada anılmayı hak etmektedir. DTCF yıllarında Rasonyi'nin de doğrudan öğrencisi olmuş olan Kafesoğlu; ele aldığı dönem üzerindeki Macar Türkoloji'si ve tarihçiliği etkisinin izlenebileceği en somut örneklerden bir tanesidir denilebilir.

Erken dönem Türk tarihine kaynaklık/öncülük eden Batılı çalışmaların bir başka parçası Rusya'nın yayılmacı politikaları ekseninde merkez Asya'yı ele geçirme süreci sonrasında;⁷⁷¹ hem bölgeyi tanımak hem de bölge halklarının geçmişleri hakkındaki bilgiyi üreten güç olarak geleceklerine şekil vermek kaygısıyla yaptıkları araştırmalardır. 1716'dan itibaren başlayan Rus yayılması;⁷⁷² 1734'te Bozkır bölgelerine sıçramış, bölgedeki Hanlıkların kendi varlıklarını koruma mücadelesi adına gösterdikleri dirence rağmen 1865 yılında Batı Türkistan'ın tamamı Ruslarca ele geçirilerek, bölge *Orenburg Vilayeti* adıyla kurulan idari bir birime bağlanmıştır. 1867'de ise bölge üzerinde, kurulan *Türkistan Genel Valiliğinin* hâkimiyeti tesis edilmiş ve Ruslar bu yapı aracılığıyla, Türkistan'ın Harp Bakanlığınca idaresine karar vermiştir.⁷⁷³

⁷⁶⁹ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür...", s. 11-12.

⁷⁷⁰ Bkz.: Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, Çev. İbrahim Kafesoğlu, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara 2010.

⁷⁷¹ Rusların Türkistan sahasındaki yayılmacı faaliyetleri;1425 yılında Çarlığın kurulduğu merkezi sınırları olan 400.000 km²'lik toprak varlığından; XIX. yüzyılda eriştiği yaklaşık 6 milyon km²'si Avrupa ve 16 milyon km²'si Asya kıtasında olmak üzere 22 milyon km²'lik dev bir İmparatorluğa, Cafer Kırimer'in deyişiyle *milletler hapisanesine*, dönüşmüştü. Cafer Seyidahmed Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 22-23.

⁷⁷² Çar I. Petro tarafından 14 Şubat 1716 tarihinde General Bekoviç Çerkaskiy'e verilen emir ve *Ceyhun Nehrinin* daha önce Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir kale yapılması isteği Rus işgalinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir. Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 54.

⁷⁷³ Baymirza Hayit, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 212-213.

Rus işgalini takip eden süreçte, Rusya'daki bilim insanlarının bölgeye ilgi göstermesi kaçınılmazdı.⁷⁷⁴ Bu minvalde gerçekleşen araştırmalar ise, *İlimler Akademisi* ve çeşitli araştırma kuruluşlarının ihdas edilmeleriyle kurumsal bir kimlik de kazanan Rus Şarkiyatçılığının örneklerini oluşturmuştur. Konu, Ruslar açısından ise aynı zamanda kendi kimliklerini tanımlama yolunda da hayati önem taşıyan bir durumdadır. Öyle ki bu tanımlama, Batılılar tarafından Avrupa'nın sınırlarının Macaristan'ın doğu stepleriyle birlikte bittiği düşüncesine karşın; X. yüzyıldan bu yana Hristiyan kimliğiyle kendilerini Asyalı olarak görmeyi reddeden ve Hristiyanlığın doğu sınırlarını bozkır halklarına karşı savunduklarını iddia eden Rusların Avrupalı kalma mücadelesini de yansıtmaktadır. Bununla birlikte; Rus oryantalizmi Said'in katı bir şema ekseninde ortaya koyduğu anlayıştan farklı bir yöne evrilmiş; Rusların, kendi İmparatorluklarının bir parçası haline getirdikleri; doğrudan kendilerine tabii halklar üzerindeki çalışmalar olarak ayırmıştır. Rus İmparatorluğunun iki kıtaya üzerinde yayılarak genişlemesi, Rusların kendilerini ne tam manasıyla Avrupalı ne de tam manasıyla Asyalı olarak ifade edememelerinden dolayı Asyalıları algılama biçimleri de Batı Avrupalı şarkiyatçılardan farklı olmuştur.⁷⁷⁵

Tanımlanmaya çalışılan Rus şarkiyatçılığı ve bu geleneğin yetiştirdiği önemli bazı şarkiyatçı ve Türkologların Türk akademisini, özellikle de erken dönem Türk tarihi alanında çalışma yapan isimleri etkilediği söylenebilir.⁷⁷⁶ Bu isimler sıralanırken, Türk tarihyazımına katkısı sınırlı ölçüde de olsa anılması gereken ilk isim, aynı zamanda kâşif, arkeolog ve dil bilimci de olan *Nikolay Yadrintsev*'dir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Rusların bölgeye olan entelektüel ilgileri ve çalışmaları başlangıçta elbette ki emperyalist bir tutuma dayanmaktaydı. İlk Rus şarkiyatçılarından Grigoryev'in Orenburg'daki ilk faaliyetleri, bu meyanda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Nathaniel Knight, "Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?", *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İlkbahar, 2000, s. 74.

⁷⁷⁵ David Schimmelpenninck, *What is Russian Orientalism?*, Yale University Press, London 2010, s. 3, 11.

⁷⁷⁶ Ahmet Kanlıdere, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar", *Türk Tarihinin ve Tariheçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2019, s. 84.

⁷⁷⁷ Her ne kadar, Rusların Asya içlerine düzenledikleri keşif gezileri denildiğinde akla gelecek ilk isim; *Orta Asya'da Nasıl Seyahat Etmek Gerekir* isimli kitabıyla Rus kâşiflerine izleyecekleri metodu da öğreten Tuğgeneral Nikolay Prjevalskiy (1939-1888) olsa da; Yadrintsev'in büyük keşfi onu ilk sıraya taşımaktadır. Gezileri daha çok stratejik araştırma niteliği taşıyan Prjevalski'nin faaliyetleri

(1842-1894) Yadrintsev'e böylesi bir önem atfedilmesinin sebebi ise keşif gezileri neticesinde bugün *Orhun Yazıtları* olarak bilinen ve Göktürk dönemine ait olan yazıtları bulmasıdır.⁷⁷⁸ 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu tarafından tertiplenen bir keşif ekibi ile Karakurum ve Karabalgasun harabelerini incelemek ve bölgede araştırma yapmak üzere yola çıkan Yadrintsev, Orhun nehri yakınında, iki büyük taş bulması ile araştırma hiç beklenmeyen bir sonuç vermiş oldu. Öyle ki, Yazıtların ortaya çıkartılışı ile birlikte bölge hakkında araştırma yapan kâşif ve Türkologların dikkatleri Yenisey havzasından Moğolistan'a çekilmiş oldu.⁷⁷⁹ Buna ek olarak, yazıtların Rus seyyah tarafından keşfi, Türk dili ve Türk tarihi üzerine yapılan çalışmaların hız kazanması ve erken dönem Türk tarihi imajının değişmesi ve bu tarihe yönelik ilginin artması noktasında da belirleyici olmuştur.

Erken dönem Türk tarihyazını üzerinde Türk tarihçileri etkileyen Rus kökenli isimler arasında bir diğer önemli kişi, aslen Berlin doğumlu ve Alman kökenli olan, Vasili Radlov'tur (1837-1918). Lise ve üniversite eğitimi Almanya'da olmuş ve *Berlin Üniversitesi*'nde karşılaştırmalı dilbilim üzerine tahsil görmüştür. Çalışmaları, lehçe alanı (diyalektografi) ve lehçe bilimi (diyalektoloji), sözlükçülük (leksikografi) ve söz bilimi (leksikoloji), Türk dillerinin tarihi karşılaştırmalı sesbilgisi (fonetik) ve dil bilgisi (grameri), Runik, Uygur, Arap harfli Türk yazıtlarının basımı ve metin bilim (tekstoloji), Türk halkbilimi, etnografya, tarih ve arkeoloji gibi Türkoloji'nin bütün alanlarına yayılmış olan Radlov; Türkoloji incelemelerinde araştırma yaptığı dönemin Radlov çağı olarak adlandırılmasına neden olacak kadar dominant bir otorite haline gelmiştir.⁷⁸⁰ En önemli eserleri arasında; on cilt halinde yayımlanan *Türk Boylarının Halk Kültüründen Örnekler*

hakkında bilgi almak için bkz.: Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, Çev. Rakhat Abdieva, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 45-51. Yadrintsev, her ne kadar kâşif kimliği ile tanınsa da Rus yayımcılığına destek olacak faaliyetlerde bulunmuştur. Sibiry'a'nın sömürgeleştirilmesi hususunda kaleme aldığı *Siberia as a Colony* adlı çalışması bu faaliyetlere bir örnektir. Anatole Baikalov, "The Conquest and Colonisation of Siberia", *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 571.

⁷⁷⁸ Cengiz Alyılmaz, "Orhun Yazıtları", *Türkler*, s. 754. Yazıtlar, *I. Bölüm*'de detaylı olarak ele alınmaktadır.

⁷⁷⁹ Erhan Aydın, *Taş Kazınan Tarih*, s. 32.

⁷⁸⁰ Ferit Yusupoviç Yusupov, "Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 300.

(1886-1907), *Sibirya'dan* (1884), dört ciltlik *Türkçe Sözlük* (1893-1911) ve *Kutadgu Bilig* tercümesi (1891-1910) sayılmaktadır. Radlov, Prjevalski ve Yadrintsev'in aksine, Sibirya bölgesinde Ruslaştırma faaliyetlerine karşı çıkmış; bölgede tamamen izole bir hayat süren toplulukların dil unsurlarını kayıt altına almak için büyük gayret göstermiştir.⁷⁸¹

Rus şarkiyatçılığı söz konusu olduğunda, tarih ve özellikle de merkez Asya tarihi hakkında en önemli otorite olarak kabul edilecek isim Wilhelm Barthold'dur (1869-1930). Petersburg'daki Doğu dilleri eğitimini, Almanya ve Fransa'da önde gelen şarkiyatçılardan dersler alarak takviye eden Barthold;⁷⁸² 1896 yılında *Petrograd Üniversitesi*'nde kendisine yer buldu. 1901'de Orta Asya İslam ve Türk tarihi profesörlüğüne, 1910'da *Petrograd İlimler Akademisi*'ne muhabir üyeliği, 1913'te de ise asli üyeliğe hak kazandı. İlerleyen süreçte *Rus İlimler Akademisi*'ne de üye oldu.⁷⁸³ Rus Arkeoloji Kurumu'nun sekreterliğini bir süre yürüttü ve bahsi geçen kurumun yıllığına, kurumun hamisi *Baron Rosen*'in vefatından sonra da çıkartmayı sürdürdü.⁷⁸⁴

Barthold, Batı bilim dünyası tarafından kariyerinin ilk dönemlerinden itibaren merkez Asya çalışmalarının en yüksek otoritesi olarak tanınmıştır. Üstelik bu başarısını Batılı bilim insanlarının çoğunluğunun Rusça bilmemesi nedeniyle, Barthold'u sınırlı tercüme vasıtasıyla tanımış olmasına rağmen kazanmıştır. Bu noktada Barthold'un toplam 247 makale yazdığı *İslam Ansiklopedisi*'ne katılımı; birçoğu, çok yoğun bir biçimde Rusçada yayımlanan araştırmalarının sonuçlarını özetlemesi ve sunması nedeniyle, Barthold'un Batılılarca daha iyi anlaşılması adına, oldukça önemli bir hadisedir.⁷⁸⁵ Onun en önemli eseri, aynı zamanda doktora çalışması da olan, Petersburg'da 1899-1900 yıllarında iki cilt halinde yayımlanan

⁷⁸¹ Vera Tolz, "Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia", *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 137.

⁷⁸² Bu isimler arasında; Viktor Rosen, Ignaz Goldziher ve Theodore Nöldeke sayılabilir. Charles Evans, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", *Russian History*, C. 26, S. 1, İlkbahar 1999, s. 30.

⁷⁸³ Semavi Eyice, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", *DİA*, C. 5, s. 85.

⁷⁸⁴ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 386.

⁷⁸⁵ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", s. 396.

Moğol İstilasına Kadar Türkistan adlı çalışması olarak kabul edilmektedir.⁷⁸⁶ Oldukça üretken bir çalışma hayatı geçirmiş olan Barthold, yedi yüz civarında çalışmaya imza atmıştır.⁷⁸⁷ Yuri Bregel, Barthold üzerine kaleme aldığı yazısında, kendi dönemindeki tarihçilerin bir konu hakkında çalışmaya başladığında, literatüre bakıp Barthold'un o konuda yazdığı ve o güne kadar fark edilmemiş bir çalışmasını bulabileceğini belirtmektedir.⁷⁸⁸

Barthold, Rus tarihyazımı ve şarkiyatçılığı için sembol ve Batı tarafından kabul edilmiş bir otorite olduğu kadar; Türkiye'de de tanınan ve görüşleri tarihçileri etkilemiş bir isimdir. Öyle ki; 1926 yılında Türkiye'ye davet edilmiş ve Darülfünun'da on iki konferanslık bir ders serisi düzenlemiştir. Bu girişimde özellikle Fuat Köprülü'nün ve Türkoloji sahasında Ruslar ile yakınlaşarak ortak çalışmalar yürütme gayretinin büyük payı vardır.⁷⁸⁹ Bu minvalde Barthold'un verdiği konferanslar derlenerek Türk Tarih Kurumu vasıtasıyla, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* ismiyle yayımlanmıştır.⁷⁹⁰ Türklerin ve Türk kültürünün ortaya çıkışı ile alakalı problemleri ele alan bu çalışma, uzun bir süre boyunca bu alanda çalışmalar yapan isimlerce temel başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır.⁷⁹¹

Rus yayılmacı politikası ve onun bir sonucu olarak gelişen şarkiyatçılığı ekseninde ortaya çıkmış olan isimler ve eserin, erken dönem Türk tarihyazıcılığı üzerindeki etkisi yukarıda anlatıldığı minvalde olmuştur. Özellikle, Rusya'dan Türkiye'ye göç eden bilim insanlarının; Rus şarkiyatçıların iyi biliyor olması, Türk tarihyazımındaki Rus etkisinin önem kazanmasında belirleyici olmuştur. Bilhassa Zeki Velidi Togan, bu etkinin sathi derecede kalmayıp entelektüel bir derinliğe ulaşmasında önemli pay sahibidir.

⁷⁸⁶ Charles Evans, "Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?", s. 30.

⁷⁸⁷ Semavi Eyice, "Vasilij Viladimiroviç Barthold", s. 85.

⁷⁸⁸ Yuri Bregel, "Barthold and Modern Oriental Studies", s. 396.

⁷⁸⁹ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 235-236.

⁷⁹⁰ Wilhelm Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*.

⁷⁹¹ Ahmet Kanlıdere, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı...", s. 84.

Eski Türk tarihyazımına katkı yapan dördüncü ve son unsur ise *keşif gezileri* ve bu geziler aracılığıyla, kâşiflerin ortaya koyduğu verilerdir.⁷⁹² Keşfedenin keşfettiği üzerinde güç ve hâkimiyet uygulayabilmesine, şarkiyatçılık bağlamında onu tanımlayabilmesine olanak veren *keşif* kavramı; Avrupa'nın kendi tarihi içerisinde ve kendisini tanımlaması esnasında kullandığı oldukça güçlü bir araçtır. Avrupa, keşifler çağı içerisinde kendisini yeniden tanımlarken; dış dünyaya açılan, ona hâkim olan, fatih bir Batılı imajı da oluşturmaya başlamıştı. Barbar kelimesi, kâfir anlamını yitirip bir genişleme yaşamış ve Batı-dışı toplumları kapsar hale dönüşmüştü. Bu dönüşüm sürecinde Avrupa'da, kendi-öteki dikotomisi de güçlü bir biçimde kurulmuş oldu.⁷⁹³

Erken dönem Türk tarihi ile alakalı veriler ihtiva eden, dönem hakkında araştırmalar yapan tarihçilere çeşitli vesikalar sağlayan bu keşif gezileri; özellikle iç Asya, Moğolistan ve Kuzey Çin coğrafyalarına yönelmiş olanlardır. Söz konusu sahayı tanımayı/tanımlamayı amaçlayan bu keşif gezilerinden elimize kalan metinlerde, Batılı kâşifin *cesareti, gözü pekliği ve keskin zekâsıyla karşılaştığı olayları analiz etme becerisi ortaya konurken (!)*; bunun karşısında Doğu ve Doğulu görüntüsü olanca otantikliği ile resmedilmektedir. Bu gibi örnekler içerisinde Türk tarih yazıcılığı açısından önem sahibi iki kâşif; Aurel Stein ve Sven Hedin özel bir yere sahiptir ve keşif faaliyetleri ile seyahat ettikleri bölgelerde yaptıkları incelemeler ve çalışmalar önemini günümüzde dahi korumaktadır.

Macaristan doğumlu Aurel Stein (1862-1943), İngiltere adına keşif gezileri düzenlemiş ve özellikle tarihi İpek Yolu güzergâhındaki bölgeleri araştırmış bir isimdir.⁷⁹⁴ Bölge'ye 1900-1901, 1906-1908, 1913-1916 ve 1930 yıllarında olmak üzere dört keşif seferi düzenleyen Stein, asıl ününü *ikinci seferine* borçludur. 1907 yılındaki bu seferde, O, *Dun Huang Mağaraları* (Bin Buda Mağaraları) olarak bilinen ve M.S. XI. asırdan beri insanların uğramadığı düşünülen, Çinli ve Uygur

⁷⁹² *Keşif* kavramı sorunlu bir konu olarak, II. Bölümde, *Tepkisellik* başlığı altında, incelenmiş ve 309, 310 ve 311 numaralı dipnotlarda konu detaylı biçimde tartışılmıştır.

⁷⁹³ Gerard Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014, s. 126-131.

⁷⁹⁴ Hayatı ve keşif faaliyetleri hakkında detaylı bilgi içeren, nitelikli bir çalışma için bkz.: Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı Ve Eserleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

menşeli Budist keşiflerin el yazması ve başka maddi kültür unsurlarının içinde yer aldığı mağaraları bulmuştur.⁷⁹⁵ Stein, bu keşif faaliyetlerine girişmeden önce, oldukça iyi bir tahsil hayatı geçirmiştir. 1879'da yüksek tahsiline başlayan Stein, Viyana, Leipzig ve Tübingen'de eğitim görmüş; *Tübingen Üniversitesi*'nde 1883 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1884-1885 yıllarını ise Cambridge, Oxford ve Londra'da İnanistik çalışmalarıyla geçiren Stein, 1886 yılında Viyana'da düzenlenen VII. Şarkiyatçılar Kongresinde adını duyurarak bilinir hale gelmeye başlamıştır.⁷⁹⁶

Stein, başlangıçta Macaristan'da çalışmalar yürütmek istemişse de bu gerçekleşmemiş ve 1897-1900 yılları arasında Hindistan'ın Lahor şehrinde çalışmaya başlamıştır. Burada *Oriental Collage*'e idareci olan ve *Pencap Üniversitesi*'nde de akademik çalışmalarını sürdüren Stein, merkez Asya'ya ilk keşif gezisini de burada planladı.⁷⁹⁷ Stein, daha büyük keşif gezileri düzenleme imkânını ise 1900-1901 yıllarında gerçekleşen bu ilk gezinin dikkatleri çekmesi üzerine; 1904 yılında İngiliz vatandaşlığına geçmesi ve *British Museum* namına çalışmaya başlamasıyla bulmuştur. Bu ilk gezisinde Lord Curzon hükümetinin kendisine sağladığı desteği iyi kullanan Stein, hem sonraki çalışmalarını finanse etme hem de İngiliz pasaportunun sağladığı güçlü şemsiye altında çalışma şansına sahip olmuştur.⁷⁹⁸ 1930'dan sonra ilgisini, Pakistan ve Afganistan'ı içeren tarihi *Baktria* bölgesi üzerinde araştırma ve geziler gerçekleştirmeye yönelten Stein; bu çalışmalara odaklandığı sırada 1943 yılında Kabil'de vefat edip defnedilmiştir.⁷⁹⁹

Asya içlerine yönelen ve Türk tarih yazıcılığı açısından önemi olan bir başka isim ise İsveçli kâşif Sven Hedin'dir (1865-1952). Aynı zamanda bir seyyah ve bir maceracı olan Hedin; Ligeti'nin vurguladığı üzere, sıcakkanlı mizacı ile gittiği bölge insanı ile iyi ilişkiler kurması sayesinde Asya'nın muhtelif yerlerine pek çok seyahat düzenlemiş; birçok önemli maddi kültür kalıntısının ve belgenin ortaya

⁷⁹⁵ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 261-263.

⁷⁹⁶ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 243, 248.

⁷⁹⁷ Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri...*, s. 40 vd.

⁷⁹⁸ Charles William Oldham, "Sir Aurel Stein", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 82.

⁷⁹⁹ Laszlo Rasonyi, "Sir Aurel Stein", s. 251.

çıkmasına katkı sağlamıştır.⁸⁰⁰ Hedin, 1890 yılında Rus yönetimi altındaki Türkistan'ı gezerek başladığı bu gezileri; 1895 yılında *Taklamakan Çölü*'nü geçen ilk Avrupalı olarak sürdürmüş ve özellikle bugünkü *Doğu Türkistan* sınırları içerisinde kalan bölgede ve özellikle de tarihi bir Türk coğrafyası olan Tarım havzasında keşif gezileri gerçekleştirmiştir.⁸⁰¹

Hedin tarafından gerçekleştirilen, 1891 yılında başlayarak 1905 yılına kadar aralıksız toplam on beş yıl boyunca süren, onlarca gezi içerisinde⁸⁰², Doğu Türkistan güzergâhından geçen beş tanesi, Türk tarih yazıcılığı için önemli veriler içermektedir.⁸⁰³ Öyle ki, daha çok coğrafya verilerine ağırlık veren raporlar ve çalışmalar yazsa da Hedin'in gittiği bölgelerdeki insanların günlük yaşayışlarından, örf ve adetlerine, tarihlerinden kültürlerine kadar pek çok alanda notlar düşmesi; eserlerini antropolojik ve folklorik verileri içinde barındıran canlı metinlere dönüştürmektedir. Özellikle, kendi otobiyografisi olan *My Life as an Explorer*,⁸⁰⁴ Doğu Türkistan civarındaki seyahatini konu edinen *Across The Gobi Dessert*⁸⁰⁵ ve aynı coğrafyadaki bir baka gezisini konu edinen *The Wandering Lake*,⁸⁰⁶ Hedin'i ele aldığım bağlamda; onun Doğu Türkistan'ın tarihi, kültürü, tarihi coğrafyası ve gezilerin gerçekleştiği dönemki durumu hakkında bilgi sağlamaktadır.

Eski Türk tarihyazımının doğmasında başlıca amil olan, ona ana kaynaklarını sağlayan, Batı kaynaklı dört unsur; Batı Avrupa (Fransa-İngiltere-Almanya) kökenli şarkiyat çalışmaları içerisinde ortaya çıkan külliyyat, Macar milliyetçiliğinin kendi köklerini Asya'da bulma arayışı bağlamında Türkler hakkında ortaya çıkan veriler; Rus şarkiyatçıların işgal ettikleri coğrafyayı tanıma/tanımlama gayesiyle başlattıkları çalışmalar içerisinde ortaya çıkan veriler ve Batılı kâşiflerin okyanusları fethettikten sonra gözlerini İç Asya'ya çevirmeleri neticesinde ortaya çıkan yazın, olarak ortaya konmuştur. Eski Türk tarihçiliğinin Türkiye'deki tarihi,

⁸⁰⁰ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 225.

⁸⁰¹ Ray Howeego, *The Book of Exploration*, s. 302.

⁸⁰² Luciano Petech, "Sven Hedin (1865-1952)", *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220.

⁸⁰³ Aleksandr Kolesnikov, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, s. 29-30.

⁸⁰⁴ Sven Hedin, *My Life as an Explorer*, The Long Riders Guild Press, New York 2001.

⁸⁰⁵ Sven Hedin, *Across The Gobi Dessert*, George Routledge & Sons, Londra 1931.

⁸⁰⁶ Sven Hedin, *The Wandering Lake*, Tauris Parke Paperbacks, New York 2009.

temelde, yukarıda çerçevesi çizilen ve ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığım külliyata dayanmaktadır.

2. Çağdaş Dönem Öncesinde Eski Türk Tarihçiliği

Çağdaş dönem öncesi Türk tarihçiliğinde, erken dönem Türk tarihi ile alakalı çalışmaların varlığı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalar, Batılılaşma veya milletleşme gibi büyük toplumsal dönüşüm süreçlerinin, tarih vasıtasıyla anlamlandırılması bağlamında ortaya çıkan, kısıtlı bilgilerle ortaya konmuş, naif denemelerdir. Toplum üzerindeki etkileri; erken dönemi hatırlatacak unsurlar o güne miras kalmadığı ve din değişiminin tarih paradigmasını da değişime uğrattığı için sınırlı olan bu dönem; tarihçilerin arzu ettikleri geleceği işaret eden bir geçmiş kurmalarına imkân vermiştir.

Söz konusu dönem üzerinde gelişen tarih yazıcılığı faaliyetlerinin başlangıcı meselesi ise ayrıca problemlili bir konu halindedir. Türklerin erken dönemlerine de atıf yapan kroniklerin; *Oğuznâme* benzeri destan metinlerinin; II. Murat döneminde Türkçeye tercüme edildiği ya da dönemin Osmanlı tarih metinlerinde girizgâh olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁰⁷ Bu noktada akla; Anadolu'daki diğer Türk Beylerinin (özellikle *Germiyanoglu Beylerinin*) himayesinde geliştiği gözlenen⁸⁰⁸ ve II. Murat döneminde Osmanlılarca da benimsenen bu uygulamaların⁸⁰⁹ erken döneme dair tarih yazıcılığı çalışmalarının başlangıcı sayılıp sayılamayacağı sorusu gelmektedir. Türklerde eski Türk tarihçiliğinin başlangıcını söz konusu dönem faaliyetlerine dayandırmak isteyenler çıkabilecek olsa da bu durum gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.⁸¹⁰

Erken dönem çalışmalarının doğuşunun Batılılaşma ve daha çok da milletleşme olgusu ile alakalı olduğunu söylemiştim. Bu noktada milliyetçiliğin gelişimi, Türklerin kendi uzak tarihleri üzerine eğilerek çalışmalar yapmaya

⁸⁰⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 449.

⁸⁰⁸ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", s. 657.

⁸⁰⁹ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 54.

⁸¹⁰ II. Murat dönemindeki bu merkez Asya vurgusu ve Oğuz Kağan Destanına yapılan göndermeler büyük ihtimalle Timur'a karşı alınan yenilgi sonrası Anadolu'da gücünü geri kazanmaya başlayan devletin, tarih vasıtasıyla kendi hâkimiyetini meşrulaştırma ve pekiştirme gayesi ile alakalıdır.

başlamalarını da hızlandırmıştır.⁸¹¹ Böylelikle, tarih, millet inşası sürecinde, toplumu bir araya getirerek ona yeni bir kimlik ve aidiyet duygusu kazandıran, onu bir arada tutan çimento vazifesi görmüştür. Aynı zamanda tarih, özellikle çok uzak geçmişten haber getiren bir tarih, millete sürekliliğin ve milletçe ölümsüzlüğün müjdesini vermiş ve gelecekte tarih olacak insanlara da, millet potası altında daima yaşayacak olma güveni aşlamıştır.⁸¹² Tarih, ötekini de tanımlayarak, aynı zamanda millete ayırt edici özelliklerini vurgulama şansı verirken; araçsallaştığı bir başka nokta ise, geçmişteki altın çağlara atıf yapan nostaljik anlatısı ile milli gururu güçlendirmesi ve sıkıntılı süreçlerde milleti daha dirayetli bir hale getirebilmesiydi. Hususiyetle bu kullanışlı özelliklerle birlikte tarih, milletleşme ardından benimsenen milli devlet uygulamasıyla kısa sürede bütünleşmiştir.⁸¹³

Çağdaş dönem öncesi Türk tarihyazımında erken dönem tarihçiliğinin seyrine yukarıda bahsedilenler bağlamında bakıldığında; söz konusu tarih yazıcılığı faaliyetinin başlamasının, II. Bunalım evresinde gerçekleştiği görülebilmektedir. Bu dönem, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi,⁸¹⁴ Türk siyasi tarihinin en kaotik yıllarını ihtiva eder ve sosyal değişim-dönüşümlerin sarsıcı bir hız ve etkiyle gerçekleştiği bir devredir. Dönem aydınının ve tarihçisinin zihnindeki en büyük problem yıkılma tehlikesi altındaki devleti kurtarma kaygısıdır. Devletin müesses düzeninin sürmesi adına ortaya atılmış fikir akımları tarihçiliğin yapılış biçimini belirlemiştir.

Bu noktada; erken dönem üzerine yapılmış bu ilk çalışmaları kronolojik bir sıra ile arka arkaya anmak; yazar adı, eser adı ve yayımlanma yılını söyleyerek bir liste oluşturmak başlangıçta iyi bir fikir gibi görünse de dönem tarihçiliğini anlama noktasında eksik kalmaya mahkûmdur. Ahmet Vefik Paşa'nın *Şecere-i Türki*

⁸¹¹ Bu durum sadece Türkler için geçerli değildir. XIX. yüzyıl topyekûn tarih yüzyılı olarak adlandırılırken, bunun arkasındaki dinamik Avrupa ve dünyanın geri kalanında başlayan milletleşme hareketleri, peşi sıra güçlenen milliyetçilik akımı ve milliyetçiliğin tarihyazımı ile kurduğu organik bağıdır. Daniel Woolf, çalışmasının bir bölümünde çeşitli milletlere ait milliyetçilik örneklerinin tarihle kurduğu bağı örnekler halinde sunmaktadır. Bkz.: Daniel Woolf, *Tarihin Küresel Tarihi*, s. 383 vd.

⁸¹² Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 138.

⁸¹³ Ahmet Özcan, "Milliyetçilik ve Popüler Tarih", s. 561-562.

⁸¹⁴ Bkz.: I. Bölüm, II. *Bunalım Dönemi* başlığı altında konu detaylı biçimde ele alınmaktadır.

tercümesi ile başlayarak Ali Suavi'nin *Hive Hanlığı* adlı hacimli yazısı ile devam eden pek çok metin mevcuttur.⁸¹⁵ Bu metinler; erken döneme dair Türk tarihçiliğinin ilk örnekleri olarak sıraladıkları bahis konusu çalışmaları, çoğunlukla sadece ismen anarken; dönemi, tarihyazımı ile milliyetçilik akımı arasındaki ilişki bağlamında inceler ve kronoloji üzerindeki yerlerine kaydederler. Erken döneme dair tarihyazımı hakkında çalışırken, daha önce defaten yapılmış bir listelemeyi tekrarlamak lüzumsuzdur. Fakat bu çalışmalar farklı bir bağlamda anlamlı bir bütün olarak yeniden ele alınabilir. Bu çalışmada denenecek olan bu yaklaşımdır. Öyle ki, dönem çalışmaları; bir önceki başlıkta işaret edilen Batılı metinler ve o metinlerden etkilenme bağlamında incelenip; bilginin, Batılı kaynaktan yerli metne girişinde yaşadığı dönüşüm bağlamında ele alınıp; dönem çalışmalarının genel yapısı hakkında olmasa dahi, erken dönemin araçsallaştırılması bağlamında anlamlı bir kompozisyon ortaya konulmaktadır. Bu bağlama temel oluşturan çalışmalar; De Guignes'nin *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* adlı eseri ile Leon Cahun'un *Asya Tarihine Giriş* adlı eserleridir.

De Guignes'nin eseri etkisinde ortaya çıkmış çalışmaların ilk ve en önemlileri Mustafa Celalettin Paşa'nın *Eski ve Modern Türkler* adlı kitabı ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Tarih-i Alem* adlı dünya tarihi denemesidir. Bu çalışmalardan ilki, *Eski ve Yeni Türkler*; yazılmasıyla birlikte, eski Türk tarihi çalışmalarının Türkiye'deki başlamıştır. Bugün Türk tarihinin çeşitli dönemlerinin bir parçası olarak kabul edilen Peçenek, Bulgar, Avar, Uygur, On Uygur, Hazar, Kuman-Kıpçak, Oğuz ve Sabir gibi boylar, Türk tarihyazımı içinde ilk defa bu çalışmada anılmıştır.⁸¹⁶ Ancak bu çalışma aynı sayfalarında, bugün farklı etnik ve/veya kültürel kökenden geldiğini bildiğimiz bazı Avrupalı boylarda Türk tarihinin bir parçası olarak sunulmuştur. Bu topluluklar arasında; Celtiberi (Kelt), İlliberi (İllir), Etrüsk, Basques, Arcadiens, Alan, Doriens ve Süevler dikkat çekenler arasındadır. Mustafa Celalettin Paşa'nın bu tutumunun ardında yatan neden ise

⁸¹⁵ Bu minvalde takip edilebilecek çalışmalardan bazıları için bkz.: Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları", *Bozkırdan Batıya Hüseyin Salman Armağanı*, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2017, s. 96; Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 22-25; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 52-55; Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 65-66.

⁸¹⁶ Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, s. 227-228.

Türkler ile Avrupalıların kökende ortak bir tarihe sahip olduklarını ispat etme çabasıdır. Bu sebeple, bazı Türk boyları Avrupalı menşeli olarak sayılmışken bazı Avrupalı kavimlerde Türk olarak ifade edilmiştir. Düşünce ve hareket noktası itibarıyla bu tutum; 30'lu yılların Türk Tarih tezinde de uygulanmıştır.

Mustafa Celalettin Paşa'nın, De Guignes üzerinden aktardığı bilgiler üzerinden kurguladığı tarih yazıcılığının dikkat çeken bir özelliği ise Avrupa Hunları ile ilgili yer alan bilgiler ve yapılan değerlendirmenin konu hakkında bugün bilinenlerden/düşünülenlerden ve genel kanaatten çok farklı oluşudur. *Eski ve Modern Türkler*'de sadece bir yerde, Attila Hunları başlığı altında tartışılan Avrupa Hunları; bir Türk boyu/devleti olarak kabul edilmemiştir. Mustafa Celalettin "Ancak itiraf etmek gerekir ki, Avrupa'ya barbar göçleri ve istilaları tarihinde ve Çin yıllıklarının verdiği ipuçlarında Türklerin katkısını görmek zordur. Attila'nın, Çince Hiong'lar, Türk olduğu varsayımı, tarihçilerin birkaç alıntısıyla yeterince desteklenmiş olmaz" diyerek Attila hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur.⁸¹⁷ Bu durum, Mustafa Celalettin Paşa'nın Roma İmparatorluğu ile Türkler arasında bir bağ kurmak istemesi, ikisi arasında tarihi bir bağ yaratma çabası ile birlikte düşünülmelidir. O halde Batı Roma'ya büyük zararlar vermiş ve yıkılışını hazırlamış Attila'nın Türk olarak kabul edilmesi; Paşa'nın kurduğu tez ile çelişeceği ve Paşa'nın tarihi anlatısı aracılığıyla sağlamak istediği siyasi faydaya engel olacağı için kendi içerisinde tutarlı ve anlaşılabilir.

Eski ve Modern Türkler'in dönem efkâr-ı umumisinde yarattığı akis, takiben eden yıllarda yazılan tarih çalışmaları üzerinden menfî ve müspet örnekler üzerinden gözlemlenebilmektedir. De Guignes'in çalışmasını temel alan bu esere bir tepki olarak; daha Türkçü bir söylemi benimseyen ve doğrudan kaynaktaki eser De Guignes'e giden çalışma Süleyman Hüsnü Paşa'nın askeri okullarda okutulmak üzere kaleme aldığı bir dünya tarihi denemesi olan *Tarih-i Âlem* adlı çalışmasıdır. Eser, erken devreye geniş sayılabilecek ölçüde yer ayırarak, toplam hacmi olan 993 sayfanın 383'üncü sayfasından 543'üncü sayfaya kadar olan, 160 sayfalık kısmı,

⁸¹⁷Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, s. 45. Mustafa Celalettin Paşa bu noktada isim vermeden de olsa *De Guignes*'i kast etmektedir. Öyle ki, bu benzeşimi kuran ve tarihyazımına dâhil edenin o olduğu daha önce söylenmiştir.

erken dönemi de sahiplenen bir içerikle, Türk tarihine hasretmiştir. Hüseyin Namık Orkun, Süleyman Paşa ve söz konusu eseri için; “*milli tarihimizi ilk defa yazıp, mekteplerde okutulmasını sağladığını, bu suretle milli şuurun uyanmasına büyük bir hizmet yaptı*” şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Süleyman Hüsnü Paşa’nın eserinde yararlandığı temel kaynakların başında *De Guignes*’in eseri gelmektedir. Tarih-i Âlem, yukarıda değindiğimiz bölüm içerisinde erken dönem Türk tarihi üzerine *Oğuz Han efsanesini* anlatarak başladıktan sonra *Doğu Hunları* ve *Batı Hunları* (Attila Hunları) hakkında bilgi vermiştir. İlerleyen bölümlerde *Eftalitler, Göktürkler, Hazarlar, Macarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Ulahlar, Tatarlar, Topalar, Siempiler* ve *Avarlar* hakkında bilgileri özetleyen 17 sayfalık bir kısım ile devam etmektedir.⁸¹⁸ Eser Türk tarihinin erken devirlerini ihtiva eden pek çok boy ve devlete değinmesi açısından oldukça önemlidir. Burada önemli olan bir başka husus ise Türkçülük/milliyetçilik ekseninde değerlendirilebilecek ilk tarih örneğinin ortaya çıkışıdır.⁸¹⁹ Bu minvalde, Paşa’nın Batı’ya olan bakışında, Mustafa Celalettin Paşa ile olan fark erken dönem Türk tarihinin ele alınış şeklini de belirlemiştir. Türkçülüğün öne çıkmaya başladığı bu dönemi, Ahmet Özcan, “*İslamiyet öncesi Türk tarihi, Türkçülüğün temeli olacak ve Osmanlı ile sınırlı tarih paradigması kırılmış olacaktır.*”⁸²⁰ sözleriyle yorumlayarak köken arayışları ve erken dönem çalışmaları ile milliyetçilik arasındaki güçlü ilişkiye de vurgu yapmıştır.

De Guignes kaynağından Osmanlı tarih yazıcılığına aktarılan ve Mustafa Celalettin Paşa tarafından alt metninde siyasi bir amaç saklanmış bir tarih metninde işlenen erken dönem Türk tarihi bilgisi; Süleyman Hüsnü Paşa’daki Türkçü yeniden yorumlamanın aksine, aynen korunarak, Mustafa Celalettin’in kurguladığı bakış açısıyla ele alınmayı koruduğu çalışmalarda da yer bulmuştur. Bunlar içerisinde Mizancı Murat Bey tarafından kaleme alınmış olan *Tarih-i Umumi* adlı eser anılmaya değerdir. Bu çalışma; yaratılış ve peygamberler tarihi gibi teolojik dönemin özelliği olan bir anlatı ile başlatılırken, devamında erken dönem Türk tarihinin unsurları olan Hunlar vs. diğer devlet ve boylar hakkında da bilgiler vermiştir. *Tarih-i Umumi* ile *Eski ve Modern Türkler* arasında koşutluk kurabilmemizi sağlayan veri ise her iki

⁸¹⁸Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 54.

⁸¹⁹ Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *DİA*, C. 38, s. 92.

⁸²⁰ Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*, s. 87.

eserin de Avrupa Hunları bahsindeki ortak yaklaşımlarına dayanmaktadır. Mustafa Celalettin Paşa'nın Hunlara yaklaşımını aynen benimseyen Murat Bey Attila ve Avrupa Hunları hakkında;

“Hunlar çirkin adamlar idi. Muharebede mağlup olan kavimlerin mal ve eşyalarını gasp ve memleketlerini harap ve yağma ile katliamdan kurtulan insanları yardımcı asker olarak ordularına kabul ve ilhak ederler idi. Avrupalılar Hunlara Şeytan zürriyeti nazarı ile bakarlar idi.”; “Attila, ...Batıya doğru hareket ederek rast geldiği memleketleri yağma ve harap ve bu şekilde Galya'da bulunan Orleans şehrine kadar tecavüz ederek bu şehri muhasara etmiştir.” ve “Bu savaş, medeniyet (Roma) ve bedeviyet (Attila) muharebesi olduğu gibi...” demektedir.⁸²¹ Bu örneğin de işaret ettiği gibi; çağdaş dönem öncesi Türk tarihyazımı içerisinde yapılan eski Türk tarihçiliğinde; etkilenilen Batı merkezli temel eser, etkilenenin dünya görüşü eksenin şekillenerek telif edilmiş, bunun sonucunda ortaya çok çeşitli varyantları olan bir anlatı yığını çıkmıştır.

De Guignes haricinde dönem tarih yazıcılığını besleyen Batı kaynaklı ikinci isim Leon Cahun'dur. Onun eseri *Asya Tarihine Giriş*, özellikle Türkçülüğün güçlenip yaygınlaşması ile birlikte dönem tarihçilerinin gündemine gelmiş; Türkçü düşüncüyü besleyen önemli bir kaynak vazifesi görürken, Türkçü tarihçiler tarafından yeniden ve yeniden imal edilerek kendisini kült bir yapıt haline dönüşmüştür. Bu minvalde eserin etkisini hissettirdiği çalışmaların en önemlileri ise Necip Asım Bey tarafından yazılan *Türk Tarihi* ve Rıza Nur tarafından kaleme alınan, aynı adlı, *Türk Tarihi* isimli tarihlerdir.

Necip Asım Bey tarafından kaleme alınan tarih, esasında Leon Cahun'un çalışmasının tercümesine, doğulu kimi kaynakları ilave etmek suretiyle vücuda getirilmiş bir zeyil çalışması olarak da kabul edilebilir. Cahun'un Türkler ve Moğollar arasında bulunduğu ve dikkate sunduğu benzerlikler; Necip Asım'ın da odağında olmuş ve o da eserinde Türk ve Moğolların ırk ve tarih yönünden birbirine olan benzerliğinin üzerinde durmuştur.⁸²² Leon Cahun'un Türk ve Moğolların

⁸²¹ Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*, C. 3, s. 9.

⁸²² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 62.

aynılığını savunması ve eserinde de “Türk ve Moğol” ifadesi çoğu kez adeta bir tamlama veya birleşik isimmişçesine kullanması,⁸²³ Batılı bir tarihçi olan Cahun açısından anlaşılır olsa da; Osmanlı tarih yazıcılığı içinde Moğollar (hem İslam aleyhindeki faaliyetlerinden ötürü hem de Emir Timur’un Moğol kimliğini sahiplenmesinden ötürü) *resmi* Türk tarihinin bir parçası olarak anılmamaktadır. Bu anlamda Necip Asım Bey’in bir ilk olduğu söylenmelidir.⁸²⁴ Bununla birlikte Necip Asım Bey’in tercüme temelli eseri, eleştirilmekten de kurtulamamıştır. Onunla ilgili en ağır eleştiri; “*rastladığı ve hoşuna giden bütün malumatı kitabına doldurmasından dolayı bu eser hatalarla dolu ve zayıf bir kitaptır*” şeklindeki yorumuyla Mükrimin Halil Yinanç’tan gelmiştir.⁸²⁵

Leon Cahun’un eseri ve Türkçülük düşüncesinin etkisinde kaleme alınan bir başka çalışma olan Rıza Nur’un *Türk Tarihi*⁸²⁶ adlı eseri, 1924-1926 yılları arasında on iki cilt halinde kaleme alınmış ve genç Türkiye Cumhuriyetinin maarif Vekaletince de yayımlanarak, okullarda ders kitabı olarak kullanılmıştır.⁸²⁷ Eser, Necip Asım’ın çalışmasına kıyasla oldukça derli toplu bir görüntü çizmektedir. Telif olması, bir tercümeden geriye kalan boşlukları doldurmaya çalışmıyor oluşu, bu durumun en önemli sebebidir. Eser aynı zamanda, Nihal Atsız’ın tespitine göre, Türk tarihinin çağlarını tasnif etme noktasında bütüncül bir yaklaşım ortaya koymuş, Orta Asya ve Anadolu tarihlerini kesiştirmeye gayret eden bir çağ sistemi içerisinde bir kurgu yapmaya çalışmıştır.⁸²⁸ 30’lu yıllarda gerçekleşen, tarih paradigmasındaki değişim ve ortaya atılan Türk tarih tezi sonrasında eser önemini kaybetmiştir.

Çağdaş öncesi dönem Türk tarihçiliğinin erken dönemin tarihine dair ürettiği metinlerin Batılı çalışmalardan devşirilmiş bilgilerden süzülerek ortaya konduğunu söylemiş oldum. Bu durum, tarih disiplininin dışında olmakla beraber sosyal bilimler üzerinde önemli bir hakimiyeti olan düşünür Cemil Meriç tarafından

⁸²³ Bkz.: Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar*. Eserin neredeyse tamamında *Türk ve Moğol* bir terkip halinde kullanılmaktadır.

⁸²⁴ Can Tankut Esmen, *Tek Parti Dönemi Tarihçiliğinde Avrupa Hunları*, s. 41.

⁸²⁵ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Tarihçilik”, s. 80.

⁸²⁶ Güncel baskısı için bkz.: Rıza Nur, *Türk Tarihi*, Cilt: 1-12, Sad. Yalçın Toker, Toker Yayıncılık, İstanbul 1994.

⁸²⁷ Ali Birinci, “Rıza Nur”, *DİA*, C. 35, s. 66.

⁸²⁸ Nihal Atsız “Türk Tarihinin Meseleleri”, s. 8.

fark edilmiş ve sert şekilde eleştirilmiştir. Cemil Meriç, Türkler arasında milliyetçiliğin güçlenmesi ile birlikte erken döneme olan ilginin doğal olarak arttığını söylerken; bu bilginin Fransa menşeli kaynakları De Guignes ve Cahun hakkında ilginç değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre; *De Guignes İslam'a ve Osmanlı'ya düşman bir Çin uzmanıdır* ve bu sebeple *Türkleri barbarlıkla bir tutmuştur*. Cahun ise; Türkleri sevmeyen, *Türkler Çin medeniyetini nakledemeyecek kadar budaladır* diyen bir Yahudi'dir.⁸²⁹ Cemil Meriç'in ölümünden sonra notlarının derlenmesi vasıtasıyla ortaya çıkan bir eserde gelişen bu söylem, onun, *Türklerin milli tarihini Türk düşmanı yabancılarda öğrenmiş olması* nedeniyle bu eleştirileri yaptığını düşündürmektedir.⁸³⁰ Ancak bu kısmen doğru sayılabilecek bir yaklaşımdır. Öyle ki, konu ile ilgili Meriç'in kurduğu bağlama bakılırsa; *"Tarihe, dine dayanmayan bir milliyetçilik kurtuluş olamaz. (...) Cumhuriyetin en büyük hatası dinden uzaklaşmaktır. (...) Batı karşısında ister istemez milliyetçi olacağız ama bu milliyetçiliğin terkibi üzerinde duracağız. Bu da imandır."*⁸³¹ diyerek O, eski Türk tarihi alanını, milliyetçilik için daha en baştan sorunlu bir alan haline getirmektedir. De Guignes, Cahun gibi isimlerin eleştirilerinin ardında, eski Türk tarihi alanına dair menfi düşüncelerin yer alabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu tavır, bir yönüyle, erken dönem anlatısının çağdaş dönemde de zaman zaman karşı karşıya kaldığı dışlanmanın bir tezahürüdür.

3. Çağdaş Dönemde Eski Türk Tarihçiliği

Eski Türk tarihçiliğinin çağdaş dönemdeki seyri, çizgisel bir hatta bilginin çoğaltılarak söylemin genişlemesinin ve tarihçiliğin seyrinin ilerlemesini sağlayan bir biçimde gelişmemiştir. Aksine erken dönem tarihçiliğinin gerçek hikâyesi, birbiri ile eşzamanlı olarak da var olabilen, birbiri ile paralel ilerleyen, farklı anlatıların toplamı olarak en doğru biçimde tanımlanabilir. Bu anlatıların, tarafımca, iki ana grup oluşturacak biçimde ilerlediği iddia edilmektedir. Bunlar; merkez anlatılar ve mikro düzeyde kalan, merkezin dışında gelişen çevre anlatılarıdır. Oluşan tarih

⁸²⁹ Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2005, s. 109.

⁸³⁰ Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 21.

⁸³¹ Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, s. 108-109.

yazıcılığı külliyyatına, ancak bu şekilde bakmak, araştırmacılara çağdaş dönemde eski Türk tarihçiliğinin gerçek hikâyesini verebilir.

Erken dönem üzerine yapılan araştırmalar ile çağdaş dönem olarak adlandırdığım devrenin özelliklerinin çakıştığı görülmektedir. Dönemin fikri alt yapısını oluşturan, *tarihçiliğe örtük bir pozitivist bakış, romantik milliyetçi bir dil kullanan söylem ve tepkisellik* erken dönem metinleri üzerinden de takip edilebilir. Dönem tarihçiliğinin *yönteme dair sınırlı bakışı*; yöntemin tarihyazımı içerisinde tarih anlayışlarının gelişmesine izin vermemesi, erken dönem Türk tarihi hakkında yapılan çalışmaların karakterini belirlemiştir. Bu konu en net olarak; eski Türk tarihçiliğinin sorunları/meseleleri temalı düşünce yazılarında okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Bu minvalde; geniş bir literatüre sahip olunmasa da elde olan çalışmalar ışığında bazı tespitlerde bulunmak mümkün ve zaruridir.⁸³²

Söz konusu literatür incelendiğinde ilk dikkat çeken unsur; metodolojinin tarihçinin belge ile kurduğu ilişkiye indirgenmesi hadisesidir. Bu anlayışa göre belge, tarih yazıcılığının, tarihi anlamının ve geçmişin bugün hangi minvalde yeniden inşa edildiği üzerine durup düşünmenin önüne geçirilmiştir. Bu noktada; tarihçi, belgesini yorumlamaktan dahi imtina eden,⁸³³ mükemmele en yakın tercüme yapıp

⁸³² Bu konuda yapılmış en önemli çalışmalar; Ali Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18 - 20 Mart 2010*, Ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 294-300; Mehmet Tezcan, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İslamiyet’ten Önceki Türk Tarihi ve Medeniyetinin Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18 - 20 Mart 2010*, Ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 75-88; Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri”, *Türkiye’de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 51-68; Mehmet Alparğu (Ed.), *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018; Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2019, s. 11-40 ve Kürşat Yıldırım, “Genel Türk Tarihçiliğinde Tahrifat Sorunu Üzerine Bazı Görüşler”, *V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu 10-12 Mayıs 2018 Tam Metin Bildiriler*, (E-Kitap), İstanbul 2018, s. 32-35 olarak sayılabilir.

⁸³³ Örneğin Tilla Deniz Baykuzu *Asya Hun İmparatorluğu* adlı çalışmasının önsözünde; Çin kaynaklarından ulaştığı verileri mümkün olduğunca yorumlamadan aktardığını; olumlayarak ve yorumların kaynak bilgisiymiş gibi algılanmasının önüne geçmek maksadına dayandırarak okuyucusu ile paylaşmaktadır. Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. X. Bu tavır, Türk tarihçiliğinde yaygın görülen, tarihçinin kaynaktaki veriyi alt alta sıralayarak oluşturduğu metin ile *geçmişte nasılsa öyle bir tarih* ortaya koyma tavrıdır. Bu yaklaşımı körükleyen

kronolojiyi şaşırmadan ve eğer belge izin veriyorsa zayıf bir neden-sonuç bağlamı kurarak olayları aktarmaktan fazlasını yapmamalıdır. Sonuçta, tarihçinin kronikteki veriyi en iyi aktaran olabilmesi için, o kaynağının dilini iyi biçimde bilmesi gerektiği önermesine ulaşılmaktadır. Erken dönem Türklerinin konargöçer bir yaşam tarzına sahip olmaları ve yazılı kültürün de gelişmemesi; kendi yazılı kaynaklarında Türklere yer veren çevre toplulukları öne çıkartmış ve bu toplumların dillerinin bilinmesi zaruri sayılmıştır. Bu minvalde Ahmet Taşağıl, eski Türk tarihçiliğinin sorunlarını değerlendirirken, metnin omurgasını Çince kaynakların ortaya çıkarttığı sorunlar ekseninde kurgulamaktadır.⁸³⁴

Kaynak merkezli bakış açısı ile erken dönem tarihinin doğru bilgisini üretme yolunda üç adımlık bir rota çizen Taşağıl; *doğru kaynağa ulaşabilme, doğru kaynaktan doğru bilgi üretme, doğru bilgidен doğru yorum yapabilme* reçetesini sunmaktadır.⁸³⁵ Bu anlayışa göre, doğruluğun ölçüsü ise ancak verilerin dönemin ana kaynaklarından sağlanmasından ibarettir. Sadece tarihten günümüze intikal etmiş bu tip kroniklerdeki verilerden hareketle; doğru bir geçmişe, geçmişin bilgisine, ulaşmanın mümkün olup olmadığı da bu noktada oldukça müphem bir durumdadır. Bu noktada, Nebi Mehdiyev'in tarih üzerinde yaptığı; tarihin bilgisinin değil tarihçinin gerekçelendirilmiş doğru inancına dayanan kanıların/kanaatlerin var olduğuna dair tespiti, benim çalışmamın tarihe dair söz söylerken üzerinde durduğu zemin için geçerli olduğunu belirtmek isterim. Onun, bu konudaki düşüncelerini, *“Kanı diye adlandırdığım bu önerme türü, yine tarih diye adlandırdığım muazzam bir entelektüel alanın tek isabetli tanımı gibi görünmektedir.”*⁸³⁶ sözleriyle ifade ederken; tarihçilere üzerinde düşünmeleri ve o yol üzerinde ilerlemeleri elzem olan bir patika açtığını da eklemek zaruridir.

şey belgenin geçmişi kusursuz bir şekilde içerdiğine dair kabuldür. Eksik olan tavır ise; *geçmişin insanlarını anlama ve günümüz için bir bağlam oluşturarak o bağlam üzerinde anlamlandırma* kaygısıdır.

⁸³⁴ Taşağıl bu konu hakkında; *“Çalıştığımız İslam öncesi Türk tarihinin olmazsa olması Çin kaynakları ve araştırmacıların Çince bilmesidir. Aksi takdirde yapılan araştırmalar hiç şekilde sağlam gövdeye oturmamaktadır.”* diyerek Çinceye verdiği öneme özellikle vurgu yapmaktadır. Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri”, s. 63.

⁸³⁵ Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler”, s. 26.

⁸³⁶ Nebi Mehdiyev, *Bir Bilme Teorisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 21.

Ana kaynak merkezli sorunlar üzerinden süregiden metod tartışmalarına geri döndüğünde, bu tartışmaların olumsuz sonuçlarından birisi, tarihinin teorik düşünüp düşünmediğini sorgulamama ve tarihçiye teori üretme imkânı bırakmamasıdır. Bu minvalde saplanıp kalan tartışmaların gölgesinde; tarihçilerin soyut düşünme becerilerinin nasıl geliştirilebileceği; teorik tarihçilik örneklerinin nasıl üretileceği;⁸³⁷ tarih anlayışlarını geliştirecek yeni yaklaşımların tarihyazımına nasıl kazandırılacağı yönündeki tartışmalar; eski Türk Tarihçiliği özelinde gerçekleşmemektedir.⁸³⁸

Tarihin kaynaklarıyla kurduğu ilişkinin öne çıkartılmasının ikinci bir sonucu daha vardır. Salt ana kaynaklara yönelen bir tarihçilik yöntemi anlayışıyla, tarihçi, metnini, çalışmasını kaleme alırken peşinen savunduğu, nesnellik iddiasının altını doldurabilecek bir hale getirilebilir. Fakat bunun karşısında kaybedilen, tarih metninden eksiltelen şey *anlatı* (narrative) olmaktadır. Bu noktada; “*tarihin, tarihçiler onu ancak anlatı formunda inşa ederlerse üzerinde tartışılacak bir şeye dönüşeceği için; tarih yazıcılığında anlatı olmaksızın bir metin oluşturmanın mümkün olmayacağını*” altı önemle çizilmelidir.⁸³⁹

Erken dönem çalışmaları ekseninde, yöntem probleminin temeline dil bahsini koyan tek isim Ahmet Taşağıl değildir. Çeşitli vesilelerle Ali Ahmetbeyoğlu⁸⁴⁰ Kürşat Yıldırım⁸⁴¹, Saadettin Gömeç⁸⁴², Konuralp Ercilasun⁸⁴³,

⁸³⁷ Bu noktada birbirinden habersiz iki metinde gerçekleşen polemik oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki Ufuk Özcan; Sencer Divitçioğlu ile ilgili kaleme aldığı bir yazıda onun tarihçiliğini tezli (teorik) olarak tanımlarken, erken dönem üzerine çalışan diğer isimlerin, özellikle Türk-İslam sentezi ekseninde yazarların, Türk tarihçiliğinin en sathi en sığ örneklerini verdiğini söylemiştir. Ufuk Özcan, “Türkiye’de Tezli tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu”, s. 279. Bu ifadeler karşın; Ahmet Taşağıl, bir çalışmada kendisine yöneltilen Sencer Divitçioğlu ve eseri Göktürkler, teorik yapısı itibarıyla, *model olarak benimsenebilir mi* sorusuna; *kesinlikle değildir*, yanıtını verdikten sonra sözlerine “*Orada mutfak işi yok mesela. O sadece bakış açısını yansıtmıştır. Doğru bilgiler olması lazım öncelikle. (...) Ben doğru bulmuyorum Sencer Divitçioğlu’nu. Doğru bilgileri açığa çıkarıp ondan sonra yoklamak daha doğru olur bence.*” ifadeleriyle devam ettirmiştir. Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler”, s. 34-35.

⁸³⁸ Tarihçilik minvalinde, Ahmet Şimşek ve onun bir araya getirdiği; tarihyazımı sahasında uzmanlaşmaya çalışan bir ekip tarafından yapılan güncel çalışmalar, bu durumu tersine çevirmeye çalışmaktadır.

⁸³⁹ Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, “Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı”, *Türkiye’de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 328.

⁸⁴⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri”, s. 298-299.

Mualla Uydu Yücel⁸⁴⁴, Osman Yorulmaz⁸⁴⁵ gibi alanın içinden gelen isimler kaynak dillerini öğrenmeyi metodolojik yaklaşımlarının temeline koyduklarını göstermişlerdir. Bu anlayışın aksini savunan tek istisna, Osman Karatay'ın konu üzerindeki fikirleridir. O, genel geçer hale gelmiş bu düşünceye, “*tarihçi filolog gibi çalışmak zorunda değildir*”, diye itiraz ederken; siyasi tarih çalışmalarının da bir kenara bırakılması gerektiğini, tek bir kaynak grubundan nakle dayanan çalışmaların bilimsel bir değerinin olmadığını söylemiştir. Karatay, yapılacak yeni çalışmaların ve yaptırılacak tezlerin, “*alanın problemleri konuları üzerinde yoğunlaşan teorik çalışmalar*” olması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴⁶

Eski Türk tarihçiliğinin yöntem eksenindeki sorunları; kaynak meselesi bir kenara konulacak olursa; “*Türk tarihinin başlangıcı meselesi, Türk tarihini incelemede bir model devlet belirleme zorunluluğu*”⁸⁴⁷; “*tarihi resmi veya şahsi ideolojilerden dolayı bir forma sokma çabası, çevre kültürlerin ihmal edilmesi*”⁸⁴⁸; “*İslam öncesi dönem [bu çalışmada erken dönem ya da eski Türk tarihi] çalışmalarının bir enstitü kapsamında kurumsallaşamaması ve yetişmiş eleman azlığı*”⁸⁴⁹ gibi meselelerin de halledilmeyi beklediği tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında çağdaş dönem içerisindeki eski Türk tarihçiliğinin tarihi seyri anlatılırken; yukarıda anılan sorunların varlığı ve daha önemlisi, alanın içerisinde gelen isimlerin, bizzat kendilerinin tespit ettiği bu sorunlar ile karşı karşıyayken, tarih metinlerini kaleme aldıklarını da unutmamalıyız.

⁸⁴¹ Kürşat Yıldırım, “Genel Türk Tarihçiliğinde Tahriyat Sorunu Üzerine Bazı Görüşler”, s. 35.

⁸⁴² Saadettin Gömeç, “Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 10.

⁸⁴³ Konuralp Ercilasun, “Disiplinler Arası Yaklaşım ve Genel Türk Tarihi”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 37.

⁸⁴⁴ Mualla Uydu Yücel, “Lisans-Lisansüstü Eğitimde Dersler ve Materyaller”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 71.

⁸⁴⁵ Osman Yorulmaz, “Genel Türk Tarihi Alanında Lisansüstü Yeterlilikler ve Tezler”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s.76.

⁸⁴⁶ Osman Karatay, “Genel Türk Tarihi Araştırmalarındaki Kaynaklar Sorunu”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 122, 126.

⁸⁴⁷ Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri”, s. 67.

⁸⁴⁸ Mehmet Tezcan, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İslamiyet’ten Önceki Türk Tarihi...”, s. 78, 82.

⁸⁴⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri”, s. 298. Köşeli parantezdeki yargı yazara aittir.

Çağdaş dönemin ruhunun, o dönemde yapılan eski Türk tarihçiliğine içkin olduğunu vurguladıktan ve metot anlayışının dönem tarihçiliği üzerine yansımaya işaret ettikten sonra; tarihçiliğin tarihi ele alınmaya başlanabilir.⁸⁵⁰ Çağdaş dönemde, eski Türk tarihçiliğinin, merkez anlatılar ve çevre anlatılar ikiliği ile beraber var olduğunu söylemişim. Kronoloji içerisinde üç ana evre bağlamında, bu merkez ve çevre anlatılarının yapılarını anlamlandırmak mümkündür. Bunlar; 1931-1950 yılları arasında gözlemlenen tek parti döneminden müteşekkil *birinci evre*, 1950-1982 yılları arası akademik tarihçiliğin bir önceki evreye nispetle daha çoğulcu bir ortamda ama yine de kurumsal bir sınırlılık içinde yapıldığı *ikinci evre* ve 1982'de YÖK'ün kurulmasını takiben üniversitenin yapısının değişmesi ve adeta bir yükseköğretim kurumları patlaması yaşanan *üçüncü evredir*.

Bu bağlamda, çağdaş dönemde erken dönem tarihi anlatılarının üretildiği ilk merkez, Türk tarih tezi ekseninde, 1931 yılında Ankara'da kurulan *Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti* (sonraki adıyla Türk Tarih Kurumu) olmuştur. Kurum bünyesinde ortaya konan, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, ortaokul ve liselerde okutulmak üzere hazırlanan *Tarih I* ve *Tarih II* ders kitapları ve kurum bünyesinde düzenlenen ilk üç *Tarih Kongresi* ile hatırı sayılır bir hacimde metin ortaya çıkmıştır.⁸⁵¹ Böylelikle, eski Türk tarihçiliğine dair çağdaş dönemin ilk çalışmaları ortaya konmuştur. *Türk Tarihinin Ana Hatları* ile çerçevesi çizilen anlatının, birinci tarih kongresi ile yurt içinde (özellikle tarih öğretmenlerine), ikinci kongre ile ise yurt dışından davet edilmiş olan akademisyenlere sunumu yapılmış ve benimsetilmeye çalışılmıştır.

Bu merkez anlatı; 1937 yılında yayın hayatına başlayan ve Tarih Kurumu'nun resmi yayın organı olan *Belleten* adlı dergi ile desteklenirken; 1935 yılında Ankara'da kurulan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmaya

⁸⁵⁰ Çağdaş dönem tarihyazımı incelenirken, dönem süresince icra edilen tarih yazıcılığı faaliyetlerinin siyasi ideolojiler kaynaklı tarih pratiklerine dayandığının altı çizilmiştir. Bu minvalde, merkez anlatılar ile çevre anlatılar ortaya konulurken; merkezde olma ya da olamamanın, tarih anlatısının dönemin hâkim siyasi görüşü ile paralellik arz ettiği görülebilmektedir. Tek parti dönemi boyunca; 1950 yılında çok partili yaşama geçene kadar, Kemalist tarih pratiğinin anlatısı olan Türk tarih tezi merkezde yer alırken; o yıllarda çevre anlatısı olarak kabul edilen İstanbul Üniversitesi eksenindeki tarih anlatısının çok partili hayata geçiş ile birlikte merkez anlatı haline dönüşmesi bu durumun bir örneğidir.

⁸⁵¹ Bu bölümde; sadece yapılan tarihçilik faaliyeti üzerinde durulmaktadır. Kaleme alınmış olan metinlerin muhtevasına ve tarih pratiklerinin çağdaş dönemin erken dönem tarihçiliğine dair algısına bir sonraki başlıkta değinilecektir.

başlayan *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi* bünyesinde de tarih tezi anlatısı ekseninde tarih inşa edilmiştir. Çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye olup, yerine milli bir Türk devletinin ikame edildiği süreçte; millet oluşumunu hızlandırma ve ona tarihsel bir temel kazandırma gayesiyle ortaya atılan Türk tarih tezi⁸⁵² erken dönem tarihçiliğinin de güç kazanmasına imkân vermiştir.⁸⁵³

Türk tarih tezinin tek başına merkez anlatıyı oluşturduğu tek partili yıllarda; çevre anlatılar ise teze karşı bazı itirazları da kapsayan bir söylemle İstanbul Üniversitesi ve ona bağlı bir kurum olan Fuat Köprülü idaresindeki Türkiyat Enstitüsü'nde gelişmiştir. Buna ek olarak bağımsız isimlerden olan Hüseyin Namık Orkun ve Hüseyin Nihal Atsız da; erken dönem Türk tarihçiliğinde kendi alternatif anlatılarını kurgulamıştır. İstanbul Üniversitesinin iki mensubu Köprülü ve Togan'ın, Birinci Türk Tarih Kongresinde (1932), Türklerin Orta Asya'dan göçleri mevzuunda getirdikleri eleştiriler anılmaya değerdir. Köprülü; Afet Hanım'ın prehistorik devirde Orta Asya'dan başlayan göçler vasıtasıyla Türklüğün tüm dünyaya yayılmış olduğu tezine itiraz ederek; hem Afet Hanım'ın ifade ettiği sonuçlara ulaşmak için kullandığı yöntemi eleştirmiş; hem de kaynaklara sadık kalarak çıkarımlar yapmak için sabırlı olunması ve yeni verilerin ortaya konmasını beklemek gerektiğini söylemiştir.⁸⁵⁴ Togan ise, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte *Türk tarihinin Osmanlı hanedan tarihi ile sınırlı kalmaktan kurtularak bütün tarihleri kapsar hale geldiğini* belirttikten sonra; ileri sürülen kuraklık tezine karşı çıkararak; bu durumun gerçek dışı olduğunu, Türk göçlerinin sebeplerini siyasi ve ekonomik gelişmelerde aramak gerektiğini ve bunun da tarihöncesinde değil, tarihi devirler içinde yapılması gerektiğini söylemiştir.⁸⁵⁵ Her iki isim de; kurultayda Afet Hanım ve Reşit Galip Bey'in sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmış, itirazların üzeri kapatılmıştır. Neticede, Köprülü ilerleyen dönemde sessiz kalmayı seçerken, Zeki Velidi de akademik çalışmalarını Türkiye dışında sürdürmeyi tercih etmiştir.⁸⁵⁶

⁸⁵² Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 103 vd.

⁸⁵³ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 138-142.

⁸⁵⁴ *BTTK*, s. 42-43.

⁸⁵⁵ *BTTK*, s. 168-176.

⁸⁵⁶ Fatih Mehmet Dervişoğlu, "Resmi Tarih Tezine Türk Tarih Tezine Farklı Çıgırlar ve Bir Tarih Âlimi Zeki Velidi Togan", s. 350.

Ağırlıklı olarak Türk edebiyatı tarihi ve Türk kültür tarihi ile alakalı çalışmaları olan Köprülü'nün kaleme aldığı *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler* (1923) adlı çalışma; Türklerin erken dönemleri hakkında bilgi verdiği için kıymetlidir. İstanbul çevresinde gelişen anlatının bir diğer önemli ismi Zeki Velidi de; yayımladığı *Türk Tarihi-İslamiyet'ten Evvelki Devirlere Ait Dersler* (1928), *Orta Asya'daki Kum Altı Şehirlerine Dair* (1933), *Göktürk Kağanlarının Siyasi Tarihi* (1943), *Umumi Türk Tarihine Giriş* (1946) örneklerindeki gibi kitap ve makaleleriyle; eski Türk tarih yazımına katkı sağlamıştır.⁸⁵⁷ Bu eserler içerisinde özellikle sonuncusu; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, uzun yıllar boyunca sahayı domine etmiş ve konu üzerine yapılan çalışmaları etkilemiştir.

Birinci evrenin çevre anlatılarından bir başkası ise Türkçü/Turancı dünya görüşünü benimseyen ve tarihi bu bağlamda ele almış olan iki isim tarafından ortaya konmuştur: Hüseyin Namık Orkun ve Hüseyin Nihal Atsız. Bunlardan ilki; Hüseyin Namık; başlangıçta Türk tarih tezini üreten kadronun içinde çalışmıştır. *Türk Tarihinin Ana Hatlarını* kaleme alan kadronun içinde bulunurken; *Birinci Türk tarih Kongresine* katılan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* azaları arasında da yer almıştır.⁸⁵⁸ Ancak sonrasında Hüseyin Namık'ın tarih anlayışı ile resmi tarih tezi arasında bir ayrışma yaşanmış, o da eserleriyle kendine has bir tarihçilik anlatısını ortaya koymuştur. Kaleme aldığı; *Attila ve Oğulları* (1933), *Peçenekler* (1933), *Eski Türk Yazıtları I-IV* (1936-1941), *Hunlar* (1938), *Türk Tarihi I-IV* (eserin ilk iki cildi erken dönem Türk tarihi hakkındadır; 1946), *Avarlar Peçenekler Kumanlar* (1954) gibi eserlerle⁸⁵⁹ eski Türk tarihçiliğinde; Hunlar, Attila Hunları, Peçenekler gibi boy ve devletlerin müstakil olarak ele alındığı ilk çalışmaları yapmıştır. Çalışma hayatının büyük kısmında Gazi Terbiye (Eğitim) Enstitüsünde tarih dersleri vermiş olan

⁸⁵⁷ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 76-85.

⁸⁵⁸ *BTTK*, s. XV.

⁸⁵⁹ Hüseyin Namık Orkun'un eserlerinin tam listesi bkz.: Sabriye Gülay Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayını, Ankara 2011, s. 65 vd.

Orkun'un,⁸⁶⁰ Orhan Şaik Gökyay ile girdiği polemik ve karşılıklı yayımladıkları tenkit yazıları da anılmaya değerdir.⁸⁶¹

Tek Partili dönemin bir başka çevre anlatısı ise Hüseyin Nihal Atsız tarafından o yıllarda kurgulanmaya başlamıştır. Bilindiği üzere, Türk tarih tezi ortaya atıldığı ve I. Türk Tarih Kongresinde tartışıldığı esnada Atsız, Türkiyat Enstitüsünde Fuat Köprülü'nün asistanı olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Zeki Velidi'nin de talebesidir ve mesai arkadaşlığı yapmaktadır. Kongrede Reşit Galip ile tartışması sonrasında Zeki Velidi'nin bilim adamı kimliğinin sorgulandığı bir tablo ortaya çıkıp; Reşit Galip'in “*iyi ki sizin kürsünüzde talebeniz değilmişim*” sözlerini de ihtiva eden kongre tutanaklarının gazetede yayımlanmasını takiben,⁸⁶² Togan'ın üniversiteden istifası sonrasında, Nihal Atsız ve arkadaşları Reşit Galip Bey'e bir telgraf çekmiştir. Telgrafta; “Biz, aksine, Zeki Velidi Bey'in talebesi olmakla iftihar ederiz.” diyen Atsız; Reşit Galip'in Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) olmasıyla, Enstitüden alınarak *Malatya Ortaokuluna* Türkçe öğretmeni olarak tayin edilmiştir.⁸⁶³

Atsız, *Türkiye Tarihi Üzerine Toplamalar I* (1935) ve Türk Ansiklopedisi'ne yazılmış ve aralarında *Kagan*, *Kül Tegin*, *Kür Şad*, *Mete* ve *Ötüken* maddelerinin de olduğu, çoğunlukla eski Türk tarihi ile alakalı yazılmış kırk madde⁸⁶⁴ ile kendi anlatısını beslemiştir. Bunun yanı sıra, *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) tarihi romanları ile Göktürk Hakanlığı dönemini konu edinirken; özellikle romanları vasıtasıyla yarattığı *Kürşad miti*, gelecek nesil tarihçiler üzerinde etkili olmuştur.⁸⁶⁵ Atsız, bizzat kendisinin çıkardığı *Atsız Mecmua*, *Orhun* ve *Ötüken*

⁸⁶⁰ Sabriye Gülay Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*, s. 9

⁸⁶¹ Orkun'u, mevcut bilgileri, üzerine yeni bir bilgi veya yorum eklemeyen ve kimi zaman da ilk kez kendisi söylüyormuşçasına aktarmakla suçlayan Gökyay ve Orkun'la girdiği polemiğin detayları için bkz.: Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 9-25; Sabriye Gülay Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*, s. 37-39.

⁸⁶² *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1932, s. 5-6.

⁸⁶³ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 23-24. Atsız'ın üniversiteden atılmasının nedenlerinden bir tanesi olarak da Atsız Mecmua'da yazdığı *Dârülfünunun Kara, Daha Doğru Bir Tabirle Yüz Kızartacak Listesi* başlıklı yazı ile üniversite hocalarının kifayetsizliğini sert şekilde eleştirmesi olarak gösterilmektedir. Ömer Faruk Akün, “Hüseyin Nihal Atsız”, *DİA*, C. 4, s. 87.

⁸⁶⁴ Ömer Faruk Akün, “Hüseyin Nihal Atsız”, s. 89-90.

⁸⁶⁵ “Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi...”, s. 78.

dergilerinde yayımlanan, eski Türk tarihi temalı pek çok makalesiyle de anlatısını güçlendirmiştir. Atsız'ın edebi eserleri ve popüler tarih sahasında yazdıkları, çağdaş dönemdeki eski Türk tarihçiliği anlatısının Türkçü-Turancı fikirler zemininde kavramsallaşmasına yardımcı olmuştur.⁸⁶⁶

Çağdaş dönemdeki eski Türk tarihçiliğinin ikinci evresi; çok partili hayata geçiş ile başlayıp YÖK'ün kuruluşuna kadar uzanan süreçten oluşmaktadır. Öyle ki çağdaş dönem tarihyazımının tarih pratikleri üzerinden icra edilmiş olması ve tarih pratiklerinin de siyasi ideolojiler ekseninde anlamını kazanması; tarihçiliğin ideolojilere ve ideolojilerin yaşanma/ifade edilme biçime doğrudan bağlı hale gelmesine neden olmuştur. Buna göre; tek parti döneminin kapanması ile birlikte alternatif siyasi görüşlerin Türk toplumu içerisinde yer alma imkânı bulması alternatif tarih anlatılarını da merkez haline getirmiştir. Çok partili hayat ile birlikte, Türk Tarih Kurumu'nun tarih anlatısı üzerindeki dominant rolü zayıflamaya başlamış; İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ekseninde yeni iki merkez anlatı ortaya çıkmıştır. İstanbul'da Köprülü'nün siyasi hayatının akademik faaliyetlerini bitirmesi ve Zeki Velidi'nin etkisinin azalırken İbrahim Kafesoğlu'nun etkisinin artması (zamanla okullaşmaya ulaşan bir ivmeyle) ile sonuçlanan bir süreç yaşanırken; Ankara'da ise Akdes Nimet Kurat ve Bahaeddin Ögel isimleri etrafında ikinci bir merkez anlatı gelişmiştir. İkinci evrede çevre anlatılarını ortaya koyan alternatif isimler ise, Marksist kuramı Türk tarihçiliğine uygulama girişiminde bulunan Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcioğlu olmuştur. Bir başka çevre anlatısı ise eğitiminin büyük kısmını yurt dışında tamamlayan, Zeli Velidi'nin kızı, İsenbike Togan tarafından meydana getirilmiştir. *İkinci evrenin* son bulduğu tarih sembolik olarak YÖK'ün kurulduğu ve üniversitelerin kurumsal yapılarının değişmeye başladığı tarih olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte evreler arasında bir geçişkenlik olduğunun da altı çizilmelidir. Öyle ki; Divitçioğlu ve İsenbike Togan, YÖK sonrasında, uzun yıllar boyunca kendi erken dönem anlatılarını besleyerek sürdürmeye devam etmişlerdir.

⁸⁶⁶ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik*, s. 263.

İkinci evrenin ilk merkez anlatısı, İstanbul Üniversitesi çevresinde ortaya konmuş ve temelde Türk-İslamcı tarih pratiğinin bir uygulaması olan bir tarihçiliktir. İstanbul Üniversitesi ekseninde oluşan merkez anlatının şekillenmesini belirleyen gelişmeler; Fuat Köprülü'nün (siyasi kariyerinin başlaması ile tarihçilik anlamında da) ve Zeki Velidi'nin erken dönem çalışmalarında etkilerinin azalmasını takiben; İbrahim Kafesoğlu'nun akademik ilgisini Selçuklu tarihinden eski Türk tarihi ve Türk kültür tarihine yöneltmesi olmuştur. Kronolojik olarak düzenlenmiş bir Kafesoğlu kaynakçasına bakıldığında; 1945 yılında başladığı yayın faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sahalarındaki yazılardan oluştuğu görülmektedir. Ancak 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde iki yönlü bir değişim dikkat çeker. Kafesoğlu, bu yıllarda özellikle Türk milliyetçiliği ekseninde siyasi fikir yazılarını arttırmaya başlamıştır. Buna paralel olarak; başlangıçta daha Türk kültürü olmak üzere, erken dönem Türk tarihi ile ilgili yazıları kaleme almıştır. Bu minvalde 1962-1970 yılları arasında yazdığı 77 yazının; 46 tanesi milliyetçilik eksenindeki fikir yazıları, 13 tanesi Türk kültürü, 9 tanesi Selçuklu tarihi, 2 tanesi erken dönem ve 6 tanesi de diğer çeşitli yazılardan oluşmuştur.⁸⁶⁷ Bu süreç Kafesoğlu'nun kariyeri itibarıyla Selçuklu tarihçisinden, Türk kültür araştırmaları yapan bir tarihçiye dönüştüğü geçiş dönemidir.

Kafesoğlu'nun, erken dönem çalışmalarını derinden etkileyen ve gelecek kuşakların yapacağı çalışmaları da biçimlendiren temel eseri *Türk Milli Kültürü* ilk baskısını 1977'de yapmıştır. 1970 yılında Zeki Velidi'nin ölümüyle birlikte boşalan, kuruluş amaçları arasında erken dönem çalışmalarını da gerçekleştirmek maksadının da yer aldığı, Umumi (Genel) Türk Tarihi kürsüsünün başkanlığını devralmış ve 1983 yılındaki emekliliğine kadar bu görevi sürdürmüştür.⁸⁶⁸ Onun fikirleri ekseninde İstanbul'da şekillendiğini söyleyebileceğimiz erken döneme dair merkez anlatının birinci nesil öğrencileri arasında, özellikle *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü* ve *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* eserleri ile bilinen Gülçin Çandarlıoğlu ve *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan Ve Terimler* ve *Türk Hükümdarı* adlı çalışmalarıyla tanınan

⁸⁶⁷ Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, s. 118-124.

⁸⁶⁸ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür...", s. 14.

Abdülkadir Donuk öne çıkmaktadır. Bu isimlerden, Gülçin Çandarlıoğlu, 1986 yılında İstanbul üniversitesinden ayrılarak, İstanbul'da yeni kurulan Mimar Sinan Üniversitesinin tarih bölümünü kurmuştur. Kariyerinin devamında bu kurum çatısı altında eski Türk tarihi araştırmalarına katkı sağlayacak yeni isimlerin akademiye dâhil olmasını sağlamıştır. Abdülkadir Donuk ise, Çandarlıoğlu'nun kürsüden ayrılmasından itibaren emekli olduğu 2015 yılına kadar, Togan ve Kafesoğlu'nun kürsüsünde başkanlık görevini yapmaya devam etmiştir. Tarihçiliğin gidişatı üzerine konunun uzman isimlerinden Yusuf Akbaba; 1990 sonrası erken dönem Türk tarihçiliğinin merkez hattının *Kafesoğlu ekolü* olduğu tespitini yapmaktadır.⁸⁶⁹

İkinci evrenin bir diğer merkez anlatısı ise Ankara çevresinde şekillenmiştir. Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde erken dönem araştırmaları ile dikkat çeken ilk isim; Akdes Nimet Kurat olmuştur. Kazan doğumlu tarihçi, Türkiye'deki akademi hayatına 1925'te Köprülü'ye asistanlık yaparak başladıktan sonra; 1929 yılında Almanya'ya burslu gönderilmiş ve Doğu Avrupa ve Bizans alanlarında öğrenim görmüştür. 1933 yılında bu kez Uppsala ve Stockholm Üniversitelerini, fakat bu defa ders vermek için, bir yıllığına ziyaret eden Kurat, önce Gazi Terbiye Enstitüsünde tarih hocalığı yapmış, kısa süre sonra da (1941) Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesine girerek vefatına kadar çalışmalarını bu kurum çatısı altında sürdürmüştür.⁸⁷⁰ Eserleri, Rusya tarihinden Osmanlı dönemi Türk-Rus ilişkilerine Bizans tarihinden Osmanlı-İsveç ilişkileri tarihine kadar çok geniş bir

⁸⁶⁹ Yusuf Akbaba bu konuda; “*Model ve metot tartışmalarının sonucunda Kafesoğlu ekolünün benimsenmiş olmasının eski Türk tarihinin çözülememiş olan diğer meselelerine odaklanmanın önünün açtığını söylemek mümkündür.*” demektedir. Yusuf Akbaba, *Türkiye’de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 140. Kanımca, Mehmet Tezcan’ın Kafesoğlu hakkındaki, *İslamiyet öncesi dönem tarihini, şahsi ideoloji kaynaklı bir forma sokma tutumu içinde olmakla ilgili eleştirileri* hatırlanacak olursa, Kafesoğlu’na daha eleştirel yaklaşmanın doğru olduğu kanaatindeyim. Mehmet Tezcan, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İslamiyet’ten Önceki Türk Tarihi...”, s. 78. Kafesoğlu, İstanbul’da gelişen merkez anlatının temelinde olan, en önemli tarihçilerden bir tanesidir. Ancak neticede anlatının; tarih pratiklerine dayanıyor olması; Türk İslamcı pratiğin arkasında ise Türkiye’de özellikle 60’lı yıllardan sonra güçlenen ve İslami söylemi de kuşatan bir milliyetçiliğin oluşu; Tezcan’ın tespitini/eleştirisini dikkate almayı ve üzerine düşünmeyi zaruri kılmaktadır. Bu noktada Mehmet Altan Köymen, Kafesoğlu’nu ilmi tarihçilikten romantik tarihçiliğe kaymakla eleştirmiştir. Köymen; “*Kafesoğlu’na göre Türk tarihinde her şey güzeldir ve mükemmeldir. Türk devlet adamlarının hiç mi kusurları ve hataları yoktur? O, bu yüzden bazen suni sistemleşmelere kadar gitmiştir.*” sözleri ile söz konusu eleştirisini dile getirmiştir. Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, s. 197.

⁸⁷⁰ Mahmut Şakiroğlu, “Akdes Nimet Kurat”, *DİA*, C. 26, s. 430.

yelpazeye dağılan Kurat;⁸⁷¹ erken dönem Türk tarihi açısından önem arz eden, *Peçenek Tarihi* (1937) ve *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (ölümünden sonra yayımlanmıştır; 1972) çalışmaları ile alana katkı sağlamıştır.⁸⁷²

Ankara’da gelişen merkez anlatının ikinci önemli temsilcisi ise; DTCF’de Sinoloji profesörlüğü yapan Eberhard’ın yetiştirdiği öğrencilerden birisi olan Bahaeddin Ögel’dir.⁸⁷³ Elâzığ doğumlu olan tarihçi, 1941 yılında başladığı DTCF Tarih Bölümünü 1945 yılında bitirdikten sonra Erzurum Lisesinde öğretmenliğe başlarken aynı dönemde ilk bilimsel makalelerini de yayımlamıştır. 1947’de *İslam’dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi* başlıklı bildirisi Köprülü’nün dikkatini çekince Ankara’ya nakledilmiş ve Eberhard gözetiminde doktora çalışmalarına başlamıştır. 1948 yılında DTCF’de tarih asistanı olarak çalışmaya başlayan Ögel; 1953’te önce İran’a daha sonra da bir yıllığına Hamburg Üniversitesine giderek; Berthold Spuler gibi önemli şarkiyatçılarla çalışma fırsatı yakalamıştır. 1957’de doçent, 1965’te de profesör olan Ögel; bu süre zarfında Tayvan, Japonya ve Almanya’da akademik çalışmalar yapmak üzere bulunmuştur.⁸⁷⁴ Yurt dışı çalışmalarının; özellikle Almanya yıllarının, Ögel’in akademik formasyonunun şekillenmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur.⁸⁷⁵ Buna ek olarak, kültür tarihi araştırmalarında benimsediği yöntemle etki eden ikinci ismin, *Sino Iranica*’nın hazırlayıcısı Berthold Laufer olduğunu bizzat Ögel’in kendisi söylemiştir. Laufer’in eserinde; konuları aydınlatmak için her türlü kaynağı değerlendirmekten çekinmemiş olması karşısında hayranlık duyduğunu söyleyen

⁸⁷¹ Hatta çalışmalarının bu kadar geniş bir sahaya yayılmasından dolayı eleştiriler de almıştır. Bkz.: Ahmet Kanlıdere, “Türkiye’de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları”, s. 104.

⁸⁷² Osman Karatay-Serkan Acar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2015, s. 3.

⁸⁷³ Ögel, Eberhard vasıtasıyla hem Çin diline vakıf olmuş hem de onun mensup olduğu ve kültür çevreleri teorisini savunan Viyana ekolü ile tanışmıştır. Feda Şamil Arık, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 65, Nisan 1990, s. 33.

⁸⁷⁴ Abdulkadir Yuvalı-Muhammet Beşir Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, TDAV Yayınları, İstanbul 1995, s. 3-7.

⁸⁷⁵ Feda Şamil Arık, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in Hayatı ve Eserler”, s. 26.

Ögel,⁸⁷⁶ kültür çalışmalarında benzer bir yol izlemiş, etnografik malzemeye büyük kıymet vermiştir.⁸⁷⁷

Bahaeddin Ögel, çalışmalarında özellikle Türk kültür tarihine ağırlık verirken; Fuat Köprülü'nün problematik hale getirdiği konuları seçmiş ve bu konuları Hunlar devrinden başlatarak Türkiye Cumhuriyeti'ne değin uzanan bir çizgide bütünlük prensibi içinde ele almıştır. Bu minvalde, kültür tarihi sahasında kendi uyguladığı metodu; Orta Asya-Selçuklu-Osmanlı-Cumhuriyet hattında ilerleyen bir çizgi olarak tanımlamış ve temelindeki ilkeyi, bütünlük-devamlık prensibi olarak adlandırmıştır.⁸⁷⁸ Bu fikirlerin işlendiği önemli eserleri arasında; *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi* (1962), *Türk Mitolojisi* (1971), *Türklerde Devlet Anlayışı* (1982), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (1971), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II* (1981) ve *Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX* (1978-1987) sayılmaktadır. Özellikle sonuncu çalışma; Orta Asya'ya dair arkeolojik buluntuların ve maddi kültür unsurlarının kullanılması ve bugünkü Anadolu Türklüğü ile erken dönemler arasında koşutluk kurmak adına Orta Asya Türklüğünün kültür tarihine retrospektif bir bakışla yaklaşması itibarıyla oldukça önemlidir.⁸⁷⁹

İstanbul ve Ankara'da oluşan eski Türk tarihçiliğine dair merkez anlatıların yanında; Marksist tarih pratiğinin uygulayıcısı olan Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcıoğlu'nun çalışmaları ve İsenbike Togan'ın özgün bir yaklaşım benimsediği tarih çalışmaları dönemin çevre anlatılarını oluşturmaktadır. Bu çevre anlatılarından ilki Marksist kuram içinde önemli bir yeri olan Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi üzerine kurulan; Sencer Divitçioğlu'nun ortaya koyduğu görüştür. Buna göre Divitçioğlu, Türk devletinin doğuşu ve çöküşü arasında geçen süreci; kut (kutsallık), küç (savaşçılık) ve ülüg (üretkenlik) kavramları ile bir formüle dönüştürmüştür.⁸⁸⁰ Divitçioğlu'nun eserleri arasında; *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VII. Yüzyıllar*,

⁸⁷⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Basım, Ankara 1991, s. XIV.

⁸⁷⁷ Muhammet Beşir Aşan, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler", *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Nurettin Hatunoğlu, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 177.

⁸⁷⁸ Abdulkadir Yuvalı-Muhammet Beşir Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, s. 31-32.

⁸⁷⁹ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları", s. 99.

⁸⁸⁰ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VII. Yüzyıllar*, s. 8-9.

Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler Karahanlılar, adlı kitapları erken dönem Türk tarihi hakkında bakış açısı sunan eserler olarak sıralanabilir. Marksist teori ekseninde bir Türk tarihi kaleme alma gayretinde olan bir diğer isim Doğan Avcıoğlu ise; Asya Tipi Üretim Tarzı teorisini reddederek; eski Türk tarihindeki olayların, iktisadi sebepleri üzerinden ve sınıf çatışması bağlamında bir açıklamasını yapmaya çalışmıştır.⁸⁸¹ 1978-1982 yılları arasında kaleme aldığı, *Türklerin Tarihi* isimli toplam beş ciltlik çalışmasının ilk iki cildinde tarih teorisini açıklayan ve bu teori ekseninde eski Türk tarihinin konularını ele alan⁸⁸² Avcıoğlu'nun kurguladığı çevre anlatı, kendisinden sonra takipçi bulamamıştır.

İkinci evrenin bir diğer alternatif çevre anlatısı ise Zeki Velidi Togan'ın kızı olan İsenbike Togan tarafından ortaya konulmuştur. Aynı zamanda Bahaeddin Ögel'in de öğrencisi olan ve Tayvan'da Çin dili eğitimi de alan İsenbike Togan, *The Chapter on Annual Grants in the Yüan shih* başlıklı doktorasını Harvard Üniversitesinde tamamlamıştır. Daha sonraları ilgi alanı Orta Asya tarihinin İslam'dan sonraki evrelerine yönelecek olsa da; özellikle teorik yaklaşımıyla, Bozkır kültürü üzerindeki çalışmalara katkı sağlamıştır.⁸⁸³ Bu minvalde hazırladığı *Flexibility amd Limitation in Steppe Formations* (Bozkır Yapılarında Esneklik ve Sınırlılık; 1998) adlı çalışmayla alana derinlik kazandırmıştır. Buna ek olarak; Çin'deki T'ang Hanedanlığı dönemine (618-907) ait *Eski T'ang Tarihi* (Chiu T'ang-shu) adlı kroniğin Türklerle ilgili kısımlarını Türkçeye çevirerek yayımlamıştır.⁸⁸⁴

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında eski Türk tarihçiliğinin seyrini incelerken ele alınacak *üçüncü evreye* gelindiğin; bu 1980 Askeri Darbesini takiben kurulan YÖK'ün kuruluşundan günümüze kadar uzana süreci kapsamaktadır. 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çerçevesinde oluşturulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 1982 Anayasası ile belirlenen yükseköğretim sisteminin temel esaslarına göre faaliyet gösteren; 1982 yılının şartlarında yirmi yedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar ve

⁸⁸¹ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları", s. 99.

⁸⁸² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi I*, Tekin Yayınevi, 9. Basım, İstanbul 2009.

⁸⁸³ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları", s. 107.

⁸⁸⁴ Bkz.: İsenbike Togan (Yay. Haz.), *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

yüksekokullarından oluşan birleşik bir yapıyı kontrol eden yönetim mekanizması haline gelmiştir.⁸⁸⁵ YÖK sonrası dönemde; özellikle, 90'lı yıllara kadar yavaş bir tempoda, sonrasında ise hızlanarak artan tempoda, yeni üniversitelerin açılması ile belirginleşen yeni bir yükseköğretim politikasına geçilmiştir. Bu durum sonucunda gelinen nokta, akademiye adeta bir üniversite patlaması olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan; İTÜ'de 2008-2009 akademik yılı açılış töreninde, yaptığı bir konuşmada *“Bugün artık her ilde bir üniversitenin kurumsal bazda henüz oluşmamış olsa bile yasal olarak kurulmuş vaziyettedir ve şu anda da süratle kurumsal hale getirilmekteledir. (...) Üniversite sayısı çok dediler, altyapı yok, öğretim elemanı yok dediler. Haklı olabilirler fakat bizim süratle mesafe almaya ihtiyacımız var.”*⁸⁸⁶ sözleriyle; her ilde bir üniversite sloganını dillendirmiş, bu uygulamanın iktidar eliyle uygulanmaya devam edeceğini belirtmiştir.⁸⁸⁷ Bu kaotik, niceliğin niteliğin önüne geçtiği, genişleme sürecinden üniversitelerdeki tarih bölümleri ve tarih üzerine araştırmalar yapan enstitüler de nasibini almıştır. Günümüzde toplam 90 üniversitede lisans eğitimi seviyesinde tarih öğretimi yapılmaktadır.⁸⁸⁸

Üçüncü evrenin bu koşulları altında merkez anlatıların İstanbul ve Ankara eksenindeki varlıklarını korumaları ilginçtir. Bu, her iki merkezin de belirli bir gelenek yaratmadaki başarısını göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi tarih bölümü; Mimar Sinan ve Marmara Üniversitelerindeki tarih bölümleri kendi içinden çıkartarak anlatısını yayma imkânı bulmuştur. Benzer şekilde Ankara'da da Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi gibi nispeten yeni kurumlar DTCF'ne eklenerek Ankara çevresindeki merkez anlatıyı güçlendirmiştir. Üçüncü evrede, bu duruma ek olarak, İzmir'de Ege Üniversitesi ve çevresinde bir üçüncü merkez anlatı

⁸⁸⁵ Bkz.: *T.C. Anayasası; 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu*. Detay için;

<https://www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx>

⁸⁸⁶ Hürriyet, “Erdoğan: Her İle Bir Üniversite”, 12.09.2008;

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-her-ile-bir-universite-9883918>

(Alındığı Tarih: 06.12.2019; 16:15)

⁸⁸⁷ Aralık 2019 itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinde 130'u devlet 73'ü vakıf statüsünde olmak üzere 203 adet Üniversite faaliyet göstermektedir. Bu durum; YÖK'ün kuruluşundan bu güne, 38 yıllık süreçte Üniversite sayısının 7,5 kat arttığını göstermektedir.

⁸⁸⁸ Murat Özkan, “Genel Türk Tarihinin Akademik Kadro Problematiği Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, *Genel Türk Tarihi Çalışmaları I*, s. 200.

daha 2000’li yılların başlarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu durum İzmir adına, kendi geleneğini ve söylemini inşa etmek noktasında bir başarı olarak nitelendirilebilir.

Üçüncü evrenin temel problemi ise; çevre anlatıların (ikinci evreden yadigâr Divitçioğlu hariç) gelişmemesidir. Bu minvalde üzerine en çok sorumluluk düşen taşra üniversiteleri ise kendilerinden beklenen performansı gösterememiştir. Taşra, ne çevre anlatı ortaya koyabilmiş ne de alternatif bir görüş sunabilmiştir.⁸⁸⁹ İstanbul, Ankara ve İzmir merkez anlatılarının karşısında taşra, sadece kendisine model aldığı merkezi elinden geldiğince iyi bir biçimde taklit etmekle yetinmiştir. Bu noktada; Yüksek Öğretim Kanununun 35. maddesi⁸⁹⁰ kapsamında taşra üniversitelerinden merkez üniversitelere lisansüstü eğitime yollanan personel; yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlarken aynı anda merkez anlatını taşraya doğru akacağı kanalları da oluşturmuştur.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında eski Türk tarihçiliğinin üçüncü evresi ekseninde oluşan merkez anlatılardan ilki İstanbul’da şekillenmiştir. Bu anlatının temelinde; ikinci evre izah edilirken bahsedilen Kafesoğlu ekolünün takipçileri olarak sayabileceğimiz sonraki kuşak tarihçilerin çalışmaları yer almaktadır. Bu isimler içerisinde; Mualla Uydu Yücel, Ali Ahmetbeyoğlu, Ahmet Taşağıl ve Kürşat Yıldırım; ön plana çıkmaktadır. Mualla Uydu Yücel; özellikle Doğu Avrupa sahasındaki erken dönem Türk tarihi ve Türk kültür tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Başlıca eserleri arasında; *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler* ve *Peçenekler* sayılmaktadır. Yücel; erken dönem çalışan akademisyenler fazla tercih etmediği bir tarza yönelerek; dönem ile alakalı, akademi kökenli nadir popüler tarih çalışmalarından bir tanesini kaleme almıştır. *Bozkırın Asenaları* adlı bu

⁸⁸⁹ Taşra üniversitelerinde tarih bölümlerinin durumu ile alakalı can sıkıcı derecede gerçekçi görüşler için bkz.: Hasan Yüksel, “Taşra Üniversitelerinde Tarih”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18 - 20 Mart 2010*, Ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 215-226; Ahmet Özcan, “Akademide Sorun Ne?”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 35, Ocak 2013, s. 198-204.

⁸⁹⁰ İlgili **35. Madde**: “Yükseköğretim kurumları; kendilerinin ve yeni kurulmuş ve kurulacak diğer yükseköğretim kurumlarının ihtiyacı için yurt içinde ve dışında, kalkınma planı ilke ve hedeflerine ve Yükseköğretim Kurulunun belirteceği ihtiyaca ve esaslara göre öğretim elemanı yetiştirirler.” demektedir.

çalışma; Türk tarihinde hükümdarlık yapan kadınların kısa hayat hikâyelerini ihtiva etmektedir.

İstanbul Üniversitesinde yetişen bir başka önemli isim olan Ali Ahmetbeyoğlu ise Avrupa Hunları alanında öne çıkmıştır. Hüseyin Namık Orkun ve Şerif Baştav ile derli toplu hale gelen bu Avrupa Hun tarihçiliği üzerine kapsamlı bir doktora çalışması yapan Ahmetbeyoğlu; hem bu çalışmanın *Avrupa Hun İmparatorluğu* adıyla kitaplaşması ile hem de Avrupa Hunları sahasının tali meseleleri ile alakalı yayımladığı makalelerle konuya derinlik kazandırmıştır. Ahmetbeyoğlu'nun bir başka önemli özelliği; erken dönem hakkında kaleme alınan ilk popüler tarih çalışmalarından bir tanesi olan; *Sorularla Eski Türk Tarihi* adlı çalışmayı hazırlaması olmuştur.

İstanbul eksenli merkez anlatının bir başka önemli temsilcisi ise Ahmet Taşağıl'dır. Mimar Sinan Üniversitesinde, Gülçin Çandarlıoğlu'nun yönlendirmesi altında yetişen bu tarihçi, özellikle Çinceyi iyi kullanabilmesi ve Çin kroniklerine hâkimiyeti ile öne çıkmıştır. Kroniklere dayanan ve anlatıyı oldukça geri plana iten bir dille yazılmış eserleri arasında en önemlileri; doktora tezine dayanan bir çalışma olan *Göktürkler I-II-III, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Kök Tengri'nin Çocukları Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi* ve *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar-Tabgaçlar-Göktürkler-Uygurlar* olarak sıralanabilir. Kariyerinin ilerleyen süreçlerinde popüler tarih yazmaya da yönelen Taşağıl; bu minvalde, *Bilge Kağan'ın Vasiyeti* adlı bir inceleme ve *Gökbörü'nün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında* adlı bir yarı hatırat yarı seyahatnâme denemesi kaleme almıştır. Ahmet Taşağıl, eski Türk tarihçiliğine adeta damga vurmuş bir isim olarak; *bu disiplinin geleceğinin arkeoloji, antropoloji, genetik ve iklim bilimi çalışmalarından edinilecek yeni verilerle tekrar yazılabileceğini, yazılı materyallerle çok uzun bir süre daha yeni bir şeyin aydınlatılamayacağını* söylemektedir.⁸⁹¹ Bu durum; Taşağıl'ın; tarihin her devirde dönemin ruhu ihtiyaçları bağlamında yeniden üretilmek zorunda olduğu yolundaki anlayışla bağdaşmadığını gözler önüne sermektedir.

⁸⁹¹ Tuğba Akün, "Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile Röportaj", *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 42.

Saydığım kategori içerisinde İstanbul anlatısını güçlendiren; Çinceye ve Çin kroniklerine hâkimiyet minvalinde Taşağıl'a oldukça benzeyen, bu başlıkta ele alacağım son isim, Kürşat Yıldırım'dır. Taşağıl ile bir başka ortak noktası da, çalışmalarında doğrudan Çin kroniklerini aktarmaya çalışan ve anlatıyı oldukça geri planda bırakan bir üslup benimsemiş olmasıdır. Makaleleri yanı sıra erken dönemin pek çok farklı alanında problematik oluşturan konulara değinen kitapları mevcuttur. Bunlar içinde; *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, *Doğu Türkistan'ın Yer Adları* ve *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası* tarihi coğrafya sahası ile alakalıdır. Bu alan, Türk tarihyazımında oldukça ihmal edilmiş bir konudur ve Yıldırım'ın sadece bu alandaki çalışmalarının bir külliyata evrilmesi, söz konusu disiplinin Türk tarihçiliği içindeki geleceği açısından ümit vermektedir. *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar* adlı çalışmasıyla siyasi tarih; *Bir Zamanlar Türk İdiler Türk Kökenli Çin Aileleri* adlı çalışmasıyla ise sosyal tarihe bir örnek sunan yazarın; en cüretkâr denemesi ise; yine Türk tarihyazımında örneği neredeyse hiç görülmemiş olan, tarihi terimler sözlüğü kaleme almasıdır. Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük Hun, Gök-Türk, Uygur ve Çin Hükümdarı Listesi* adlı çalışmasıyla bu denemesini ortaya koymuştur.

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının erken dönem Türk tarihçiliğinde üçüncü evresi olarak sınıflandırdığım dönemde Ankara ekseninde gelişen merkez anlatının temsilcileri ise Saadettin Gömeç ve Konuralp Ercilasun olarak öne çıkartılabilir. Erken dönem ile alakalı, siyasi tarih ve kültür tarihinin hemen her konusunda eser vermiş oldukça üretken, belki de Akdes Nimet Kurat'ın eleştirildiğinin bir benzeri gibi eleştirilmeyi hak edecek kadar fazla üretken, bir isim olan Saadettin Gömeç, 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünden mezun olmasını takiben; lisansüstü çalışmalarını Ankara'da sürdürmeye karar vermiş ve 1992 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde doktor unvanını almıştır. Erken dönem ile alakalı başlıca çalışmaları olarak; *Kök Türk Tarihi*, *Uygur Türkleri Tarihi*, *Kırgız Türkleri Tarihi*, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, *Türk-Hun Tarihi* ve *Türk Tarihinden İzler I-IV* sayılabilir. Gömeç; bu çalışmalarının yanı sıra Karagül ve Gök Maral'ın Peşinde

isimli, erken dönem Türk tarihinin atmosferi içerisinde geçen, iki tarihi roman da kaleme almıştır.⁸⁹²

Ankara’da gelişen merkez anlatının bir diğer önemli ismi olan Konuralp Ercilasun da Çin diline hâkimiyeti ile öne çıkmaktadır. Ankara DTCF Tarih Bölümünü bitirdikten sonra yüksek lisans eğitimini Tayvan’da yapan Ercilasun doktora derecesini almaya 2003 yılında DTCF’de hak kazanmıştır. Çalışmalarının merkezinde Asya Hunları olan tarihçinin, bu alanda yazılmış makalelerine ek olarak, 2019 yılında yayımlanan *Türk Tarihinde Asya Hunları Birinci Hâkimiyet Dönemi* isimli bir kitap çalışması da bulunmaktadır. İstanbul’daki meslektaşları Taşağıl ve Yıldırım’ın benzeri biçimde; anlatıyı incelikle kurmayı geri plana atan, öncelikle kronikteki nakletmeye ve kronoloji eksenli bir siyasi tarihi metni inşa etmeye çalışan bir yaklaşım benimsemektedir.

Çağdaş dönem içerisinde ikinci evrede görülmeyip, üniversitelerin genişlemesinin de bir sonucu olarak İzmir’de şekillenmeye başlayan üçüncü bir merkez anlatı ortaya çıkmıştır. Bu gerçekleşirken; erken döneme dair çalışmalarıyla kurucu olarak sivrilen isim, Osman Karatay olmuştur. Eski Türk tarihçiliğin pek ilgi çekici bulunmadığı *Boğaziçi Üniversitesi* tarih bölümünü 1995 yılında bitiren Karatay; lisansüstü eğitimini de Ankara’da *Gazi Üniversitesinde* tamamlamıştır. Çalışmalarını özellikle Doğu Avrupa sahasındaki eski Türk tarihine yönlendiren Karatay’ın başlıca eserleri arasında; *İran ile Turan, Türklerin Kökeni, Hazarlar Yahudi Türkler, Türklerin İslam’ı Kabulü, Bulgarlar, İlk Oğuzlar, Bey İle Büyücü ve Hırvat Ulusunun Oluşumu* gibi telif çalışmalar sıralanabilir. Bunların haricinde Serkan Acar ile ortak editörlüğünü üstlendiği *Doğu Avrupa Türk Tarihi* ve tercümanlığını yaptığı Peter Golden’a ait *Türk Halkları Tarihine Giriş* ve *Hazarlar ve Musevilik* adlı çalışmaları ile de alana katkı sağlamıştır. Karatay, *Mürdüm* isimli bir tarihi roman da kaleme alarak; Türklerin Ergenekon Destanından önceki

⁸⁹² Erken dönem Türk tarihini bir bütün olarak gören ve çalışmalarıyla neredeyse temas edilmedik hiçbir noktasını bırakmayan Saadettin Gömeç; tarihçilik misyonu içerisinde, tarih bilgisinin akademik camiada sıkışıp kalmasını, halka ulaşamamasını da eleştirmektedir. Bu noktada “*acaba yazılarımızı kaleme alırken halkın anlayacağı bil dil kullanıyor muyuz*” diyerek soruyu kendi epistemik cemaatine yönelten Gömeç bunu yaparken de, *tarihçilerin önce kendilerini sorgulamaları gerektiğinin* altını çizmiştir. Saadettin Gömeç, “Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 15-16.

tarихlerini konu alan ve Türk kültürünü edebi bir dille anlatmayı da hedefleyen bir çalışma yapmıştır.⁸⁹³ Buna ek olarak Karatay ve Ege Üniversitesi Tarih Bölümü ve Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'ndeki bazı mesai arkadaşları ve talebeleri, kendilerini, Türk tarihyazımı içinde *İzmir Okulu* olarak adlandırmaya başlamışlardır.⁸⁹⁴

Üçüncü evredeki tarihyazımının en zayıf özelliği ise çevre anlatıların gelişmemiş olmasıdır. Bunda merkez anlatıların gücü kadar, hiç şüphesiz, çevre anlatıları kurgulama becerisine sahip, aykırı düşünen kişilerin erken dönem ile ilgili sorular sormamış olması da etkili olmuştur. Bu minvalde, merkez anlatıların dışında sadece, taşradaki tarihçilik yapılanmasından söz etmek mümkündür. Taşraya bakıldığında ise yine erken dönem tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı gözler önüne serilmektedir. Eski Türk tarihini akademik ilgi alanı olarak benimsemiş isimlerin bir derlemesi; Mesut Karakulak tarafından kaleme alınan *Türkiye'deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi: Resmi İstatistiklerin Prizmasından Seçkin Bir Azınlığın Analizi* adlı makalede yapılmıştır.⁸⁹⁵ Ancak burada sayılan isimlerin pek çoğu erken dönem Türk tarihçiliği hakkında kayda değer bir çalışma üretmemiş; genellikle merkez anlatıları meydana getiren çalışmalardan derlenen tarihler kaleme almışlardır. Buna ek olarak, yöntemle yaklaşım, kaynağa bakış ve anlatı kurma açısından, taşranın merkezi taklit etmesi de; taşra içerisinden yeni merkez anlatıların ortaya çıkamamasının bir sebebi sayılmaktadır. Hayrettin İhsan Erkoç⁸⁹⁶ *Sunzi Bingfa'nın İngilizce ve Türkçe Çevirileri* adlı çalışmasıyla; Murat Öztürk⁸⁹⁷ *Asya Hunlarında Tarım ve Yerleşik Hayat* adlı çalışmasıyla; Umut Üren⁸⁹⁸ *Avrasya'nın*

⁸⁹³ Bu noktada, Ergenekon Destanını önemli bir tarihi vesika kabul eden Karatay; “*Sadece destanı değil, masalı bile tarih belgesi olarak gören bir anlayışta olarak bunun tarihiliğinden kuşku yoktu.*” diyerek hem destan ile ilgili düşüncelerini hem de tarihçilik ile ilgili, çağdaşı meslektaşlarından farklılaşan düşüncelerini ortaya koymaktadır. Osman Karatay, *Mürdüm*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 11.

⁸⁹⁴ Bkz.: Dipnot 214. Neticede, İzmir'deki merkez anlatının İstanbul ve Ankara'dan uzaklaşarak özgün bir külliyat oluşturacak gibi görünmektedir.

⁸⁹⁵ İlgili liste için bkz.: Mesut Karakulak, “Türkiye'deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi: Resmi İstatistiklerin Prizmasından Seçkin Bir Azınlığın Analizi”, *Genel Türk Tarihi Çalışmaları I*, s. 220-230.

⁸⁹⁶ Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

⁸⁹⁷ İnönü Üniversitesi.

⁸⁹⁸ Kırklareli Üniversitesi; Doktora danışmanı Osman Karatay'dır, bu anlamda tarihçiyi İzmir Okulunun bir temsilcisi olarak da değerlendirmek mümkündür.

Bozkır Halkları (Alanlar Ve Aslar) adlı çalışmasıyla; Sema Orsoy⁸⁹⁹ *Han Hanedanlığı Tarihi Çin Kaynaklarında Türkler* adlı çalışmanın ortak yazarları arasında yer almasıyla; Egemen Çağrı Mızrak⁹⁰⁰ *Bozkır Kavimleri* adlı eseriyle; Tilla Deniz Baykuzu⁹⁰¹ *Asya Hun İmparatorluğu, An Lu-Shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti ve Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı* adlı eserleriyle ve Asım Korkmaz⁹⁰² *Kuman Kıpçaklar* adlı çalışmasıyla taşrada öne çıkan isimlerdir.

B. Çağdaş Dönem Pratiklerinde Eski Türk Tarihi İmajı

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında, eski Türk tarihçiliğinin tarihini ele alırken, araştırma konumuzun tarihsel sürecini, birbirini izleyen üç aşamada gelişen evreler içerisinde inşa edilmiş olan merkez anlatı/çevre anlatı ikiliği bağlamında incelemeye çalıştım. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve tarihsel düzlemdeki seyri ortaya koyan bu hikâye, konunun gelişimini ana hatları ile anlamamızı sağlayabilir. Fakat kronoloji temelinde gelişen; zaman, yer ve faillerin sıralanması ile müteşekkil bir metin, tek başına erken dönem tarihçiliğinin tarihi olarak nitelenemez. Dönemi daha iyi anlayabilmek ve anlaşılır kılabilmek için çalışmanın başından beri vurgulanan bazı öğeler ışığında, derinlemesine bir irdeleme faaliyeti gerçekleştirmek gereklidir.

Bahis konusu irdeleme; tarih pratiklerinin ideoloji temelli yapısına dayanarak, tarih pratikleri içerisinde üretilen eski Türk tarihine ait tarih metinlerinin/incelemelerinin, kim tarafından ve ne için/kim için üretildikleri sorusuna dayanmaktadır. Bu üretim, ideolojilerin tarihi araştırmaları, tarihçilerin söylemlerini bazı ortak noktalarda buluşturması ve nihayetinde tarih pratiğinin, erken döneme dair pratiğin temsilcilerince kabul edilen ve benimsenen bir tasavvur, bir imaj meydana getirdiği iddiasını ortaya koymaktadır. Öyle ki, çağdaş dönem tarih pratiklerinden herhangi bir tanesini benimsemiş olan tarihçinin; söz gelimi Hun ya da Göktürk tarihi mevzubahis olduğunda, zihninde canlanan hazır bir imaj kalıbı bulunmakta; pratiklerin ideoloji menşeli yapısı, düşünce dünyasının sonsuz sayıda

⁸⁹⁹ Kocaeli Üniversitesi; Sema Orsoy, lisans eğitimini DTCF'de Sinoloji alanında tamamlamıştır.

⁹⁰⁰ Namık Kemal Üniversitesi.

⁹⁰¹ Trakya Üniversitesi.

⁹⁰² Trakya Üniversitesi.

imaj üretebilme gücü üzerinde tahakküm uygulayarak, muhayyilede canlanan geçmişi; verili, dar kalıplar içerisinde düşünölmeye ve sonunda da kâğıda aktarılmaya mahkûm etmektedir.⁹⁰³

Tarih pratiklerinin, eski Türk tarihini anlama/algılama biçimleri; pratiğin dayandığı ideolojiden ve elbette ki dönem tarihini inceleyen tarihçinin, o ideolojiyi yorumlama biçiminden bağımsız değildir. Buradan hareketle tarihin araçsallaşması ve tarihçinin kalemi vasıtasıyla faydacı amaçlar doğrultusunda kullanıldığının özellikle altı çizilmelidir. Tarihi bilgilerin ortaya koyuldukları mecralar ne olursa olsun, ki bunlar kitap, dergi gibi neşriyat, akademik kongre, sempozyum gibi organizasyonlar ve ansiklopedi, yıllık yahut armağan tarzında hazırlanmış geniş kapsamlı yayımlar olabilmektedir, tarihi bilgiler bu yayın sahalarında esas itibarıyla yeniden üretilmiş olurlar. Tarihçinin kendisinde barındırdığı mensubiyet bağları ve içinde yaşadığı toplumun şartları ve değerleri bu üretimin evrileceği yönü belirleyen esas kuvvettir. Tarih metninde ortaya konan anlatılar; geçmişin araştırılması ile orada bulunmaz, tarihçi tarafından bizzat geçmişe dayatılır.⁹⁰⁴ Konu hakkında Iggers de; *tarihçinin yaptığı araştırma, tarihçinin ilk başta anlatmaya karar verdiği öyküye payanda olmaktan başka bir şeye yaramaz*⁹⁰⁵ şeklinde bir değerlendirme yaparak tarihi imajların maksatlı kaleme alınması durumuna bir gönderme yapmıştır.

Çalışmamın bu başlığı altında, yukarıda iddia edilen dayanaklar üzerine, çağdaş dönem paradigması içinde gelişen tarih pratiklerinin yarattığı erken dönem

⁹⁰³ Konuyu bir örnekle detaylandırmak gerekirse; Mete'nin Tuman'ı devirerek tahta çıkması bahsini ele alırken Atsız, *Tuman'ın Mete adında bir kalgayı vardır* demektedir. Cümlenin hemen ardından bir dipnot düşen yazar, burada da, Türkçeye hiç yakışmayan veliaht sözcüğünü kullanmamak için Kırım Türklerinde bu manada kullanılan kalgayı seçtim diyerek izahat yapmıştır. Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 55. Bunun tam zıddı olacak şekilde, Ali Ahmetbeyoğlu ise; Attila ilgili biyografik anlatısında; "Türk devlet teşkilatında daima büyük kardeşin tahta çıkması kesin olmayıp **şehzadeler** arasında en liyakatlisinin başa geçmesi geleneği var olmasına rağmen, Bleda hükümdar olmuştur." diyerek, hükümdar çocuklarını tanımlamada şehzade terimini seçmiştir. Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 167. Gerek Atsız'ın terim kullanırken gösterdiği zorlama tavrı; gerekse Ahmetbeyoğlu'nun anakronik bir ifadeyi Avrupa Hun tarihi anlatısı içerisinde tercih etmesi, tarih anlayışları yerine siyasi ideoloji güdümündeki tarih pratikleri ekseninde yazmalarının doğrudan bir sonucudur.

⁹⁰⁴ Herman Paul, *Tarih Teorisi*, Çev. Büşra Helvacıoğlu, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019, s. 131-132.

⁹⁰⁵ Georg Iggers, "20. Yüzyıl'da Tarih Yazımı", *Tarihin Kötiye Kullanımı*, s. 9.

imajını ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu yapılırken, tarih pratiklerinin, tıpkı bizatihi pratiklerin kendilerinin açıklanmaya çalışıldığı kısımda olduğu gibi, kurucu isimleri ve kurucu metinleri üzerinden; erken dönemin bilgisini var eden saiklere dair bir inceleme yapılmaktadır. İki yönlü bu soruşturma da; imajın şeklen nasıl resmedildiği ilk, tarih metnini oluşturan tabloda ortaya konan kompozisyonun ne işe yaramasının beklendiği (ne için) ise ikinci odak noktasıdır. Ek olarak, yapılan tespitler; tarih pratiğini icra eden tarihçinin dönemin ruhu ve özellikle de tarihsellikten oldukça güçlü şekilde beslenen dönemin siyasi gelişmeleri ile girdiği etkileşim gözden kaçırılmadan gerçekleştirilecektir. Böylece tarihçiyi kuşatan ve Ankersmit'in *tarihsel deneyim*⁹⁰⁶ dediği fenomen de, bu noktada, çalışmamın içinde örtük bir dayanak olarak kullanılmaktadır. Tarihin bilgisi yazılı metinlerden okunup öğrenilirken tarih, eş zamanlı olarak insan tarafından hatırlanmaktadır. Tarihçi de bugünün insanı olarak geçmişi hatırlayan ve duyumsayan biridir. Fakat onu diğer insanlardan farklı kılan; geçmişi tarihe dönüştürerek, aynı zamanda, hatırlatma görevini edinmesidir. Erken dönem Türk tarihçiliği üzerinde belirleyici olan tarihçi tarafından imal edilmiş bu imajların açığa çıkartılması; hem tarihçinin tarihyazımı içinde ne denli büyük bir belirleyici güç olduğuna dikkat çekecek hem de, şayet dönem tarihçiliğini beden gibi düşünürsek, bir önceki dönemde ortaya konmuş olan iskeletin, kas ve dokularla teçhiz edilip ete kemiğe büründürülmesine imkân sağlayacaktır.

1. Kemalist Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı

Herman Paul, eseri *Tarih Teorisi*'nde, *en titiz tarihçiler dahi birkaç tane daha amaç gözetmeksizin yalnızca epistemik amaçların peşinden gitmez*⁹⁰⁷ demektedir. Bu yargının ortaya koymaTak istediği gerçek; tarihçinin alt metinlerinde tarihi gerçekliği ortaya koyma amacının dışında başka niyetlerinin her zaman olduğudur. Çağdaş dönem Türk tarihyazımının ortaya çıkışında etkili ve ilk yıllarında da oldukça baskın olan Kemalizm'in, ürettiği Kemalist tarih pratiği, bu

⁹⁰⁶ *Tarihsel Deneyim* kavramı Ankersmit'in geçmiş üzerine düşünceleri ve *geçmişle ilgili nasıl hissettiğimizin geçmişle ilgili ne bildiğimizden çoğu zaman daha önemli olduğu* yolundaki iddiası etrafında şekillenmektedir. Bkz.: Frank Ankersmit, *Tarihsel Deneyim*, Çev. İsmail Candan, Dedalus Kitap, İstanbul 2013.

⁹⁰⁷ Herman Paul, *Tarih Teorisi*, s. 233.

anlamda çokça alt metne sahiptir. Tarihin araçsallaşması olarak kavramsallaşan bu durum, bir başka deyişle, tarihin amaçsallaşması ve belirli bir maksada yönelik kaleme alınması şeklinde de ifade edilebilir.

Tarihi gerçekliği ifade etme eyleminin, tarihten günün gerçeklerinin talep ettiği doğrultuda yararlanma düşüncesi tarafından mağlup edildiği ve gerçekliğin niyete kılıf olduğu bir ortamda yazılan çalışmaların alt metinleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu minvalde düşünüldüğünde; Kemalist pratik içinde ortaya konmuş olan temel eserler içerisinde, erken dönem hakkında yazılanların alt metinlerinde meydana getirdiği imajlar değer kazanmaktadır. Dönemin öne çıkan çalışmaları; *Türk Tarihinin Ana Hatları*, *Tarih I-II* ders kitapları ve ilk iki Tarih Kongresinde sunulan ve yayımlanan bildiriler, Kemalist tarih pratiğinin erken dönem Türk tarihine dair imajlarının yaratıldığı mecralardır.

Kemalist pratiğin erken dönem algısına değinmeden hemen önce; hatırlatılması gereken bir önemli nokta daha vardır. Carr'ın; *Tarih Nedir* adlı çalışmasında dikkat çektiği bu husus;⁹⁰⁸ tarihte ne kadar geriye gidilir ve dönem hakkında ne kadar az belge/olgu ile çalışılırsa, ortada duran boşlukları doldurma vazifesindeki tarihçinin, metin içinde yaptığı kurguda kendisini daha çok gösterme şansını bulacağıdır. Çağdaş dönem tarihyazımında; eski Türk tarihçiliği araştırmalarında olgusal verilerin sınırlılığı ve olgusal çalışmaların azlığı, kurgusal tarihe zemin hazırlamış, kurgunun her daim ön planda olmasına da imkân yaratmıştır. Dönemin bütün pratikleri için geçerli olan bu durum, erken dönem Türk tarihi çalışmalarını; tarihçinin, tarihsel deneyim ile kurduğu bağ ve düşünce dünyasını şekillendiren ideoloji ekseninde üzerinde çalışacağı bir tuvale dönüştürmüş ve tarihçiye de oldukça geniş bir boyama özgürlüğü tanımıştır.

Kemalist tarihçiliğin, tarihten en büyük beklentisi, sağlamayı umduğu en büyük fayda, millet inşası noktasında dayanak olarak kullanılacak argümanların

⁹⁰⁸ Carr bu durumu, eski döneme dair çalışmaların en çekici unsuru olarak sunmaktadır. Ona göre, erken dönemin olgularına dair ortada duran bu bilgisizlik, dönem üzerine çalışan tarihçilerin en güçlü silahıdır. Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir*, s. 19-21.

üretimi olmuştur.⁹⁰⁹ Tarihin millet inşası amacıyla kullanımı Kemalist dönemin öncesinde başlamıştır fakat bu kullanım hiçbir zaman sistemli bir tarih üretimine dönüşmemiş ve devletin resmi kurumlarından doğruca halka ulaştırılmamıştır. Bu noktada, daha önce anılan eserlerde görülebileceği üzere, iki farklı uygulamanın olduğu söylenebilir. Bunlar; genel dünya tarihleri içerisinde Türk tarihine belirli bir pay ayırarak Türk tarihinin topyekûn tarih içerisindeki yerine işaret etme ve müstakil Türk tarihi denemeleri kaleme almak şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu eserler büyük oranda Batı dillerinde yazılmış çalışmaların tercümeleri ve hülâsalarından oluşmuştur.

Osmanlı Türklerinin Türkiye Türklerine dönüştüğü sancılı milletleşme sürecinde tarih etkin biçimde kullanılmak istenmiş olsa da; tarihçilik adına başarılı bir üretim sürecinin yaşandığını söylemek zordur. Özellikle *Türk Derneği* ve devamında *Encümen-i Tetkik* ile *Tarih-i Osmani Encümeni* gibi kurumlar⁹¹⁰ tarihçilik adına kendilerine koydukları hedefleri gerçekleştiremeyen, öncü kurumlar olarak var olmuşlardır. Bu noktada, belirsizlik ve karmaşa ile dolu politik ortamın yarattığı düşünce ikliminde bir çıkış yolu olarak ortaya çıkan, milliyetçiliğe dayalı Türkçülük fikrinin, tarihi temellerden ziyade savaş ve toprak kayıplarına dayalı göçler gibi aktüel hadiseler/sorunlara dayanarak geliştiği söylenebilir. Tarihçiliğin, millet inşasındaki yerini bulması ise 1930'lu yıllar ve Kemalist iktidarın kendi tarih pratiğini ortaya koyması sonucunda tam manasıyla gerçekleşmiştir.

Kemalist iktidar, kendi tezlerinin temel eseri olarak da nitelendirilebilecek *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmasında; anayurttan ayrılan Türk göçlerini izah ettiği bir bölümü tamamlarken, bir anda bağlamı kopartarak konuyu Mustafa Kemal'in nutkuna bağlamış, Türk gençlerine verdiği vazifeyi hatırlattıktan sonra yine ona ait "*Ey Türk Milleti! Sen yalnız kahramanlık ve cengâverlikte değil, fikirde ve medeniyette de insanlığın şerefisin. Tarih, kurduğun medeniyetlerin sena ve sitayişleri ile doludur. Mevcudiyetine kasteden siyasi ve içtimai amiller birkaç*

⁹⁰⁹ Bununla birlikte, milletin tanımında İslami tabandan milli tabana doğru yaşanan geçiş, erken dönemin özellikle ön plana çıkarmakta ve başlıca araştırma sahası haline getirmekteydi. Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e*, s. 70-71.

⁹¹⁰ Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, s. 83 vd.

asırdır yolunu kesmiş, yürüyüşünü aksatmış olsa da, on bin yıllık fikir ve hars mirası, ruhunda bakir ve tükenmez bir kudret halinde yaşıyor. Hafızasında binlerce ve binlerce yılın hatırasını taşıyan tarih, medeniyet safında layık olduğun mevkii sana parmağıyla gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu senin için hem bir hak hem de bir vazifedir!”⁹¹¹ ifadeleri ile nihayete erdirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’e ait bu sözlere daha dikkatli bakıldığında yapılanın basit bir siyasi hamaset söylemi olmadığı; burada gerçekte Kemalist pratiğin uygulanma biçimi de demek olan Türk tarih tezinin özünün açıklandığı görülebilir. İlk gerçekleştirilen hitabın muhatabı doğrudan Türk milletidir. Burada Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi homojenleşmesi tahayyül dahi edilmeyen bir tebaaya ya da saray içerisinde bir güç merkezi haline gelmiş seçkin bir gruba hitap yoktur. Türklerin milletleşme süreci teşvik edilmek istenip, hitap doğrudan *millet*edir. İkinci olarak Batılıların medeniyetsiz barbar Türk imajına bir karşı gönderme yapılmış ve hem Batılılara bir cevap verilmiş hem de Türklere, medeniyetin göbeğinde kendilerinin var olduğu mesajı verilerek milletin özsaygısını artırma yoluna gidilmiştir. Milletin varlığına kasteden, geleceğini şüpheli hale düşürerek, popüler tabirle bir beka sorunu ortaya çıkartan siyasi ve içtimai amiller, birden fazladır. Bunlar Kemalist iktidarca; monarşi yönetimi, Batı’nın sömürgeci/işgalci Türk düşmanı tutumu, halkın eğitimsiz kalması ve dünya görüşünün sekülerleşmeyip teolojik bir zemine oturur durumda olması olarak değerlendirilmiştir. Atatürk döneminde gerçekleştirilen tüm inkılapların arka planında işte bu amillerle mücadele etme kaygısının olduğu görülmektedir. Sözlerinin devamında Türk milletinin geçmişini on bin yıl geriye dayandıran Atatürk bu hareketiyle, hem kadim bir millet olma algısını güçlendirmek istemiş hem de Türkleri insanlığın mirasına ortak etme kaygısını gidermiştir. On bin yıl geriden başlattığı Türk tarihini itici bir güç olarak tarih okuyan gençlerin önüne çıkartan Mustafa Kemal, bu birikimin sağlayacağı motivasyon ile Türk milletinin daha büyük atılımları gerçekleştireceğini söyleyerek, bunu Türk milletine bir vazife kılmıştır. Bu noktada, erken dönem Türk tarihine millet inşası sürecinde yüklenen anlam da oldukça önemli bir hale gelmiştir.

⁹¹¹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 46-47.

Günümüzde ana hatlarıyla X. yüzyıl öncesi tüm Türk tarihi erken dönemin sınırları içerisinde sayılabilirse de, söz konusu erken dönemin hangi tarihten itibaren başlatılması gerektiği başlı başına bir sorundur. Öyle ki bu mesele, son yıllarda gerçekleşen güncel tartışmalarda dahi, erken dönem Türk tarihçiliğinin başlıca problemlerinden bir tanesi olarak değerlendirilmektedir.⁹¹² Kemalist tarih pratiğinin uygulamalarında bu kronoloji olabildiğince geriye götürülmeye çalışılmış ve Mezopotamya'daki Sümer, Kuzey Afrika coğrafyasındaki Mısır⁹¹³, Uzak Doğudan Çin ve Anadolu'nun Batısındaki Ege uygarlıklarının temeline Türkleri yerleştirilmiştir. Mustafa Kemal'in yukarıda alıntılanan sözlerinde altını çizdiği *on bin yıllık Türk tarihi* söyleminin içi doldurulmaya çalışılmıştır.⁹¹⁴

Tarih tezinin, Türk tarihinin başlangıcını ve dolayısıyla eski devirlerini bu denli gerilere götürmesinin iki ana nedeni bulunmaktaydı. İlkin, Avrupa'nın, bilhassa tarihe ve uygarlıklara etnosentrik bir bakış açısıyla yaklaşan Batılı oryantalistlerin yarattığı barbar Türk imgesine bir cevap verme kaygısı öne çıkmaktaydı. Türk Tarihinin Anahatları adlı çalışmanın başında, ön söz mahiyetinde, kaleme alınan bu kitap niçin yazıldı başlıklı kısımda Batılıların, Türk tarihini ve Türklerin dünya tarihindeki rollerinin bilinçli ya da bilinçsizce küçülttükleri ifade edilerek, çalışmanın gayesinin bu minvaldeki hataları tashih etmek (düzeltmek) olduğu belirtilmiştir.⁹¹⁵ Bu düzeltme yapılırken benimsenen yol, medeniyetlerin kökenine yönelerek, her coğrafyada Türk göçlerinin etkisiyle uygarlık gelişiminin başladığına dair iç tutarlılığa sahip bir tez üretip onu geliştirmeye çalışmak olmuştur. *Tarih I* ders

⁹¹² Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler", s. 28-29.

⁹¹³ Örneğin Tarih ders kitaplarında Mısır medeniyetini kuran topluluk ele alınırken; önce günümüzde Sahra coğrafyasında göçebe yaşayan Tuareglere değinilmiş, ardından bu insanların Kuzey Afrika'ya Hazar bölgesinden göç eden Türkler olduğu iddia edilerek, Tuareglerin Mısır medeniyetinin sahiplerinin torunu olduğu ve neticede Mısırlıların Asya'dan bölgeye gelmiş bir kavim olduğunu söylenmiştir. *Tarih I*, 103.

⁹¹⁴ *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmanın yanı sıra *Tarih* ders kitaplarında ortaya konan ders müfredatında bu husus açık şekilde gözlenmektedir. Ders kitabındaki ifadeye göre; *En az 9000 yıl, kâh önünde durulmaz yıkıcı ve yutucu seller, kâh kumlar altında gizli sular gibi yürüyen büyük Türk göçleri ve akınları göç ve uygarlaştırma faaliyetlerine devam etmişlerdi*. Bu tabloda Orta Asya, söz konusu göçlerin beslendiği ve Çin, Hint, Ön Asya, Kuzey Afrika ve hatta Avrupa'ya dalgalarını ulaştıran bir *insan denizi* olarak resmedilmişti. *Tarih I*, s. 27. Konu önce bir giriş bölümüyle izah edilmiş sonrasında ise bütün kitap boyunca detaylandırılarak ele alınmıştır. *Tarih I*, s. 28-33.

⁹¹⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 1.

kitabında söylendiği üzere Türkler, dünya milletleri arasında, etkileşime girdikleri milletleri *uygarlaştıran* bir topluluk olarak adeta bir katalizör vasfıyla nitelendirilmişlerdir.⁹¹⁶ Bu noktada iddia edilen, söz konusu toplulukların evvelde Türk menşeli oldukları değil, uygarlıklarını kazanırken bunu Türklerle girdikleri karşılıklı etkileşime borçlu oldukları yönündeki düşüncedir.

Türk tarih tezinin başlıca amaçları arasında, ikinci olarak ise, İslami dönemin Türk tarihi içinde görece daha küçük bir yer kaplayacak şekilde sunulması gayreti güdülmüştür. Toplumu tepeden sekülerleştirme eğiliminin 1930'ların Türkiye'sinde hâlihazırda denendiği bir ortamda, Türk tarihinin İslam tarihi ile keşişen kısımlarının, genel içerisinde, daha küçük bir yer kaplayacak şekilde okuyucuya sunulması, bu amaçla paralellik arz etmektedir. Bu minvalde erken dönemin sınırları içerisinde Türk tarihinin bir parçası olarak dâhil edilen Sümer, Mısır vb. konu başlıkları, istenen genişletme imkânını sağlamıştır. Tarih ders kitapları ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmada konuların dağılımı bu durumun en iyi örneklerindedir. Toplam 414 sayfadan oluşan Ana Hatları, bir bütün olarak Türk-İslam tarihini 64 sayfalık kısımda incelemektedir. İlgili kısmın, metnin tamamına oranı ise % 15,46'dır.⁹¹⁷ Bu oran aynı zamanda, Türk-İslam tarihi konularının Türk tarihi içerisindeki oranını da göstermektedir.

Kemalist tarih pratiğinin erken dönem algısında belirleyici olan bir başka unsur ise makbul (ideal) vatandaş yaratma kaygısı içerisinde erken dönem tarihinden istifade etme çabasıdır. Açıkça söylenebileceği üzere tebaadan yurttaşa (vatandaşa) geçiş, uluslaşma süreçleri içerisinde karşılaşılan kritik eşiklerden bir tanesidir.⁹¹⁸ Türk tarih tezi de, Sosyal Darwinizm içeren bir bakış açısıyla, yeniden inşa edilme sürecine sokulan Türk milli kimliğini, seküler bir tabanda, bir yeni insan ve yeni yurttaş imajı ile tasarıma yardımcı rol üstlenmiştir.⁹¹⁹ Bu noktada İslami dönem

⁹¹⁶ *Tarih I*, s. 27.

⁹¹⁷ Konu başlıkları için bkz.: *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. V-XIII.

⁹¹⁸ Bu konu üzerindeki en temel çalışmalardan bir tanesi için bkz.: Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2016. Çalışmanın özellikle 127-240. sayfaları arasında kalan ikinci bölümü, Tek Parti dönemine ayrılmıştır.

⁹¹⁹ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e*, s. 227.

öncesinin büyük insanları⁹²⁰ (kahramanları) dönüştürülmek istenen topluma ve bilhassa gençlere örnek olarak sunulmuştur.⁹²¹

Kronolojik olarak bakıldığında, bu yaklaşımın ilk örneği Mete olarak karşımıza çıkmaktadır. Mete, bu anlatı içerisinde 26 farklı krallığa son vererek onların tebaasını kendi bayrağı altında toplamış, şanlı zaferler kazanan büyük bir komutan olarak resmedilmiştir.⁹²² Tarihi gerçeklik ve aktarılan sayısal verilerin sıhhati bir yana; Mete'nin mücadelecî karakteri ve devlet yönetmedeki kabiliyeti öne çıkartılarak, gençler için ideal bir rol model olarak öne çıkartılmıştır. Bu örneklerin ikincisi ise Avrupa Hunlarının⁹²³ lideri Attila'dır. Avrupa Hun tarihi, bir anlamda Attila'nın şahsi biyografisi biçiminde anlatılırken, Attila; *cesur*, *akıllı*, *azimkâr* ve *milliyetperver* sıfatları ile teçhiz edilerek⁹²⁴ adeta 1930'ların Türkiye'sinde genç nesilden beklenen özellikler kendisine yüklenmiştir. Yabancılara karşı azametini göstermekten kaçınmayan Attila, kendi milletine karşı oldukça mütevazı olan cesur bir Türk kahramanı olarak, şahsiyetine ve kişisel özelliklerine ayrıca bir başlıkta değinilen nadir isimlerden bir tanesi olmuştur.⁹²⁵ İlginç şekilde; Göktürkler bahsinden hemen sonra, Türkes Devleti başlığı altında konu anlatılırken, Sulu Kağan

⁹²⁰ Büyük insanlar olgusundan bahsedildiğinde ilk anda, Thomas Carlyle'nin kast ettiği manada "büyük insanlar" ile bir karışıklık yaşanması muhtemeldir. Onun tarih düşüncesi, dünya tarihinin esas olarak büyük insanların, kahramanların yapıp ettiklerinden ibaret olduğunu iddia etmiştir. Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Çev. Reşat Nuri Güntekin, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 2. Basım, İstanbul 1973, s. 43. Kemalist pratik ilse isimleri iddialarını desteklemek adına bir araç olarak kullanırken, Türk milleti kavramı üzerinden toplumu önceleyen bir anlayışa daha yakın durmaktadır.

⁹²¹ Bu düşünce esasta kaynağı Türk tarih tezi öncesine uzanan bir geçmişe sahiptir. Henüz 1924 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın aldığı karar uyarınca müfredata eklenen *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniyye* isimli derste; millî kahramanların hayat hikâyelerinin öğrencilere sevecekleri bir dille anlatılması ve böylece yeni neslin ahlâkî gelişimleri ve yeni toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni insanları olmalarına katkı sağlaması hedeflenmiştir. Sena Coşğun Kandal, "Atatürk Dönemi'nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 34, 2019, s. 393-394.

⁹²² *Tarih I*, s. 64.

⁹²³ Bu noktada, Avrupa Hunları, tarih tezinin tepkisel yanını en iyi gösteren örnek anlatıları da sunmuştur. Medeniyet başlığı altında verilen bilgiler; Avrupalı tarihçilerin asırlarca haksız şekilde medeniyetsiz ve barbar olarak nitelendirdiği Hunlar ifadeleriyle başlamaktadır. Hunların, muntazam ahşap evlerden teşkil edilmiş şehirlerde yaşadıkları, Attila'nın da benzer biçimde ahşap bir saraya sahip olduğu söylenmektedir. Dönemin ana kaynağı Priskos'da Hun ülkesinde yaşayan bir Romalıya ait olarak karşımıza çıkan taş yapı, tarih tezinde Attila'nın hamamı olarak sunulmuştur. Hun ülkesinde gelişmiş bir tiyatro edebiyatı ve sahne sanatlarının olduğu da söylenmiştir. *Tarih II*, s. 27.

⁹²⁴ *Tarih II*, s. 23.

⁹²⁵ *Tarih II*, s. 26.

biyografik bir ara başlıkta öne çıkartılmış ve kendisi için de özel bir imaj inşa edilmiştir. Buna göre kahraman bir asker olan Sulu Kağan'ın en önemli özelliği dağılan boyları bir araya getirerek müstakil bir devlet yaratma becerisidir. Civar bölgelerdeki diğer Türk boylarına da yardım etmeye gayret eden bu Kağan, zaman zaman Türklerin tarihi düşmanları olarak resmedilen Çinliler ve İslam'ın yayılmasıyla bölgeye ulaşan Araplara karşı verdiği mücadele ve kazandığı başarılar ile anlatılmıştır.⁹²⁶

2. Bilimselci Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı

Bilimselci tarih pratiğinin, Türk tarihinin erken dönemlerine genel bakışı, pratiğin ideolojiden sıyrılma ve tarihi olguları Batıda yapıldığı gibi teorik bir zemine oturarak ele alma kaygısından dolayı neredeyse yok denilecek kadar az romantik anlatı içermektedir. Buna mukabil, özellikle erken dönemin birinci elden kaynaklarından yapılan nakiller ve o kaynaklara yapılan göndermeler bu tarihçilik pratiğinin özünü oluşturmaktadır. Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan, söz konusu pratiğin önde gelen temsilcileri olarak, eski Türk tarihi hakkında eser telif etmiş tarihçilerdir. İki ismin de en önemli ortak özelliği; salt erken dönem Türk tarihi araştırmalarına yönelerek kendilerini dar bir alana sıkıştırmamış olmalarıdır. Köprülü, özellikle Türk edebiyatı alanında öne çıkan, güçlü bir kültür tarihçisidir. Togan da, gerek eski gerekse İslami devirler hakkında yazan; ilgisini çoğunlukla merkez Asya'daki ve Ural bölgesindeki Türk tarihine ayıran, kadim Türk metinlerine dair incelemeler de yapan, geniş bir çalışma sahasına sahip bir Türk tarihçisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimselci tarihçilerin bu özelliği tarih görüşlerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Türk tarihyazımının erken dönemleri hakkında bir çalışma yaparken, ortaya atılabilecek sınıflandırma denemesi içerisinde, *Köprülü-Togan çizgisi* olarak isimlendirilebilecek ana akım bir yolun varlığından söz edilebilir. Bu tarih düşüncesinin esası, kökenleri II. Bunalım döneminde gelişen ve Türkçülük düşüncesinin etkisiyle kaleme alınan ilk Türk tarihi denemelerinde de görülebilen, Türk tarihine bütüncül yaklaşım fikrine dayanmaktadır. Bu anlayış, milli bir tarih

⁹²⁶ *Tarih II*, s. 53.

olarak, Türklerin tarihini tespit edilebilen en erken dönemlerinden başlayarak incelenmesi ve tarihin günümüze kadar uzanan varlığını yekpare bir yapı olarak kabul edilmesi bütüncüllük fikrinin açılımını oluşturmaktadır. Köprülü ve Togan, çalışmalarında bu bilinçle hareket ederlerken, yukarıda işaret edildiği gibi, tarihçilik anlayışlarının bir gereği olarak yazılı kaynakların aktardığı verilere oldukça sıkı bir şekilde bağlı kalmışlardır.

Söz konusu durumu açıklayan en iyi örneklerinden biri; *I. Türk Tarih Kongresi* esnasında yaşanan nadir tartışmalar içerisinde ortaya çıkmıştır. Daha önce değinildiği üzere kongrede eski devirler, oldukça spekülatif bir anlayışla ve *on bin yıllık Türk tarihi* sloganının içini doldurmak maksadıyla ele alınmıştır. Bu noktada Afet Hanım tarafından verilen “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde” başlıklı bildiri, tarih tezinin erken dönem algısını ortaya koyan en önemli yazılı vesikadır. Bu tebliğ ile yapılan; prehistoryanın araştırma sahası içinde Türklere geniş bir yer açarak Türk tarihini insanlık tarihinin başlangıcına 1930’larda anlaşıldığı manada Türk kimliği ile yerleştirmek ve Türk prehistoryası ile Türk tarihini birbirine bağlamaktır.⁹²⁷ Burada Orta Asya, tarih öncesinde medeniyetin en yüksek seviyeye ulaştığı ve dünyanın diğer bölgelerine medeniyeti ihraç eder konumda olarak resmedilirken, örneğin Avrupa, tüm dünya içinde, medeni gelişmişlikte Afet Hanım tarafından *her yerin en zavallısı* olarak tarif edilmiştir.⁹²⁸ Afet Hanım Orta Asya ve Türklerin anayurdu hakkındaki konuşmasında sık sık tarihöncesi ve tarihi dönemler arasında kasıtlı geçişlilikler yaratarak; erken dönem Türk tarihi hakkında istediği gibi doldurabileceği oldukça geniş boşluklar yaratmış, oldukça iddialı çıkarımlar için zemin hazırlamıştır. Örneğin, tarihöncesi dönemde Orta Asya’nın etnik yapısı ele alınırken bir anda Cengiz Han dönemine sıçrama yapılarak, Cengiz’in Türklüğü vurgulanmış ve akabinde konu prehistoryaya geri taşınarak izahat sürdürülmüştür.⁹²⁹

Tarih Kongresi yukarıda aktarıldığı üzere devam ederken, Fuat Köprülü, kongre kayıtlarına geçen ilk eleştiriye getirerek, Kongre’nin monotonluğunu bir

⁹²⁷ *BTTK*, s. 20-21.

⁹²⁸ *BTTK*, s. 28. Açık şekilde görülebileceği gibi, burada yüzleşilen prehistorik Avrupa değil, Türk milletinin de türlü sıkıntılar çekmesine neden olan, etnosentrik ve sömürgeci Avrupalı imajdır.

⁹²⁹ *BTTK*, s. 32.

tartışma ile bölme cesaretini göstermiştir. Köprülü'nün eleştirisi, esasında, yukarıda tespit ve işaret ettiğim noktaya, Afet Hanım'ın tarih ile tarihöncesi arasındaki sınırı yok sayarak erken dönem Türk tarihinin inceleme alanına sağladığı geniş boşluğa yöneliktir. Bilim anlayışı gereği Köprülü; Türk tarihinin en erken devirleri için, yazılı Çin kaynaklarının verdikleri sınırlanabilir bilgilere dayanarak, VI. yüzyılı ve Göktürkler çağını işaret etmiştir. Türk tarihinin daha evvelki dönemleri için açık bir kapı bırakan Köprülü, Orta Asya coğrafyası üzerine yapılan ilmi çalışmaların yeniliğinden hareketle bir değerlendirme yaparak, bilgiler güncellendikçe bölgenin ve dolayısıyla Türk tarihinin erken dönemlerinin daha iyi bilineceğini söylemiştir.⁹³⁰

Türk tarihinin pek çok farklı alanı hakkında eser vermiş olan Köprülü; tarih kongresindeki çıkışından çok önce 1923 yılında tamamladığı *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler* isimli eserinde de eski Türk tarihi hakkında kısa bir bölüm kaleme almıştır. Burada, on bir sayfalık bir hacim içerisinde, Hun tarihi ve Mete'den (M.Ö. III. Yy.) başlayarak sırasıyla; Avrupa Hunları, Ak Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Avarlar, Bulgarlar ve Hazar Türkleri kısa özet bilgiler ile tanıtılmıştır. Avarlar başlığı altında son cümlede Peçenek ve Uzlar da Doğu Avrupa'ya göç eden boylar olarak zikredilmiştir.⁹³¹ Takip eden bölümde ise, on sekiz sayfalık bir hacimde, erken döneme ait Türk kültürü ele alınmıştır. Siyasi tarihe kıyasla hem daha geniş hem de daha renkli bir anlatıda sunulan ve Köprülü'nün tarihçilik özelliklerinin daha net görülebildiği kültür bahsi; din, aile, kadın, devlet, askerlik, ticaret, edebiyat gibi konuları ihtiva etmiştir.⁹³² Köprülü'nün bölümlerin sonuna ilave ettiği ve faydalanılan kaynakları gösteren başlıklar, tarihyazımı alanında çalışan günümüz araştırmacıları için oldukça faydalıdır. Burada görülebileceği üzere Batılı müelliflerce (özellikle tanınmış şarkiyatçılarca) kaleme alınmış temel bazı

⁹³⁰ BTTK, s. 42-43. Tartışmalar esnasında Köprülü'nün kurduğu; “*Tarihi vak’aları bize bildiren vesikalar objektif şeylerdir.*” cümlesi ile bir tarihçi olarak ana kaynağına duyduğu sarsılmaz güveni ve bağlılığı ortaya koymaktadır. O, ek olarak, “*Dünyada her millet ne kadar maddi istiklaline malik olmak mecburiyetinde ise aynı derece-i ehemmiyette olarak manevi istiklaline de malik olmak mecburiyetindedir. Tarihini yabancuların gözü ile gören bir millet, manevi esaretten kurtulamamış demektir.*” sözleriyle milli tarihe olan inancını ve bir parça da olsa, hem romantik hem de tepkisel duruşunun işaretlerini vermiştir. BTTK, s. 47.

⁹³¹ Mehmet Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Yay. Haz. Hanefi Palabıyık, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 75-86.

⁹³² Mehmet Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi...*, s. 89-106.

eserler Köprülü'ye de mehzaz olmuştur. Bunlar içerisinde ve De Guignes, Thomsen, Radloff, Barthold, Stein, Franke ve de Groot, isimleri Köprülü tarafından zikredilen başlıca bilim insanları arasındadır.⁹³³ Siyasi tarih anlatısında yerli hiçbir isme referans vermemiş olan Köprülü, kültür bahsinde ise farklı bir yön izlemiş ve ilk ve en önemli başvuru eseri olarak kendisine ait olan *Türk Edebiyatı Tarihini* işaret etmiştir. Bu noktada Vambery'nin düzeltmelere muhtaç Cahun'un ise güvenilir olmadığını söyleyen Köprülü; Cami Bey'in *Hristiyan Türkleri*'nin, Ziya Gökalp'in çeşitli yazılarının, Radloff'un ve Barthold'un ilgili çalışmalarının ve *Journal Asiatique*'de çıkan konu ile alakalı yazıların, kendisince takip edilerek bölüm oluşturulurken istifade edildiğini söylemiştir.⁹³⁴ Bu noktada Köprülü'nün tarihçiliği hakkında yapılmış olan bir değerlendirme onu anlamamız adına oldukça yerinde ve isabetli olmuştur. Akbaba'ya göre Köprülü; erken dönem Türk tarihini, "(...) açıklığa kavuşturulmayı bekleyen karanlık bir dönem olarak görmüştür. Bu nedenle eserlerinde erken dönem Türk tarihine fazla yer vermemiştir."⁹³⁵ Tarih Kongresinde ifade ettiği üzere, henüz gençlik dönemini yaşayan Orta Asya ve Türk tarihi çalışmalarının geleceğinin aydınlık olduğuna işaret ederek, kurucu ve ana hatları belirleme vazifesini yerine getirerek, erken dönem çalışmalarını, bakir bir araştırma sahası olarak damgalayarak rolü genç tarihçilere bırakmıştır.

Türkiye'deki profesyonel tarihçilik kariyerine Türkiyat Enstitüsünde Köprülü'nün asistanlarından biri olarak başlayan Zeki Velidi Togan, eski Türk tarihi araştırmalarına bilimselci pratik ekseninde yaklaşan ikinci isim olmuştur. Togan'ın Türkiye'deki çalışmaları *I. Türk Tarih Kongresindeki* eleştirilerinden sonra kesintiye uğrasa da 1939 yılında Türkiye'ye dönüşü ve 1 Eylül 1939 itibarıyla İstanbul Üniversitesinde Türk Tarihi profesörü kadrosuyla göreve başlaması ile hayatının, ilmi anlamda, en verimli dönemine girmiştir.⁹³⁶ Bu süreçte özellikle 1946 senesinde ilk baskısını yapan *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eseri ile eski Türk tarihçiliğini de kapsayan yeni bir çalışma sahasının temellerini sağlamlaştıran Togan olmuştur. Bu eser, 1927 yılında kurulan aynı adlı kürsüde onun tarafından verilmeye başlanan

⁹³³ Mehmet Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi...*, s. 87.

⁹³⁴ Mehmet Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi...*, s. 107.

⁹³⁵ Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 49.

⁹³⁶ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan*, s. 27.

Türk tarihi ile alakalı derslerin notlarının bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.⁹³⁷ Togan, Umumi Türk Tarihi kürsüsünde Türkiye macerasının her iki döneminde de çalışıp dersler vererek, sahada yapılan çalışmaların kurumsallaşması adına önemli bir adım atmıştır. Takip eden yıllarda tarih bölümlerinde Umumi Türk Tarihi kürsülerinin (daha sonra adı Genel Türk Tarihi olarak değişmiştir) açılışı hız kazanmıştır. Kürsünün ikincisi, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde Şinasi Altındağ başkanlığında 1946 yılında kurulmuştur.⁹³⁸ Günümüzde de Türk üniversitelerindeki tarih bölümlerinin 59 tanesi Genel Türk Tarihi anabilim dalına sahiptir ve erken dönem araştırmalarının yürütüldüğü ana mecra bu kürsülerdir.⁹³⁹

Zeki Velidi'nin kaleminde ortaya çıkan erken dönem imajı aslında oldukça belirsizdir. Bu belirsizliğin altında Zeki Velidi'nin ana kaynaktan damıtarak aktardığı bilgileri yığarak istifleme çabası yatar. Zeki Velidi'nin kızı ve öğrencisi olan İsenbike Togan tespitinde belirttiği gibi; *Umumi Türk Tarihine Giriş*'in en önemli karakteristik özelliği, Türk tarihini bir bütün olarak görüp onu anlama ve sistemleştirme gayretinde olmasıdır.⁹⁴⁰ Bunu yaparken, erken dönemin konuları

⁹³⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. III.

⁹³⁸ Abdullah Gündoğdu, "Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı ve İslam Sonrası Araştırma Sorunları", *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 21.

⁹³⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Mesut Karakulak, "Türkiye'deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi: Resmî İstatistiklerin Prizmasından Seçkin Bir Azınlığın Analizi", *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 217-233. Karakulak, bahis konusu makalesinde, en az sunduğu istatistiki veriler kadar değerli (tarihyazını çalışmaları açısından) bir değerlendirme yaparak Genel Türk Tarihi alanında faaliyet gösteren araştırmacıların *seçkin bir azınlık* olduğunu iddia etmiştir. Onun bu değerlendirmesinin temelinde, yazarın kendi ifadesiyle, *araştırmacının en az iki kaynak dili bilme mecburiyeti ve bazı sahalarda kaynak azlığı yahut kaynağa ulaşımın zorluğu* yatmaktadır. Mesut Karakulak, "Türkiye'deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi...", *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, s. 218. Bu yaklaşım, aynı zamanda, Türkiye'de eski Türk tarihi çalışmalarını yürüten isimlerce benimsenen yaygın görüşü yansıtmaktadır. Hâlbuki bir araştırma grubunu seçkin kılacak olan neden, kaynağı anlamamıza yardımcı olacak olan filolojik araçlar değildir. Esas ve eksik olan; tarihten ne anladığımız ve nasıl tarih inşa ettiğimizi ortaya koyan, tarih düşüncesi/tarih metafiziği temelli epistemik kavrayıştır. En kısa anlamıyla tarihçinin amacı ve amacına dair geliştirdiği düşünceler yumağı ve bilinçtir. Öyle ki, tarihçinin kendi içine yönelttiği bu bilinç rafine hale geldikçe, tarihçi seçkin sıfatını taşımaya layık görülmelidir. Önümüzdeki örnekte ise araç amacın yerine geçirilmiş, tarihçinin faaliyeti bir tercüme faaliyetine bizzat tarihçi tarafından indirgenerek; akabinde bu indirgenme tarihçinin seviyesini belirleyen bir ölçüt haline getirilmiştir.

⁹⁴⁰ İsenbike Togan, "Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türk Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı", s. 161.

sıklıkla İslami devirler ile bağlantı kurularak ele alınmış ve böylece eser içinde birbirinden kopuk iki ana kısmın ortaya çıkmasına engel olunmuştur.

Eserde, okuyucuya sunulan bilgiler; ana kaynaklardan aktarılan ve genellikle yazarın yorum ve değerlendirmelerinin nadir görüldüğü, edebi yanı güçlü olmayan bir dille aktarılmıştır.⁹⁴¹ Yazar konu hakkında bir değerlendirme yapma ihtiyacı hissettiğinde bunu genellikle paragraflarının son cümlelerinde, kesinlik belirtmeyen ifadeler kullanarak gerçekleştirmiştir.⁹⁴² Bununla birlikte, örneğin, Kuman-Kıpçaklar ile alakalı bir bölümde, Hristiyan dinini benimseyen boyların kimliklerini kaybedip birliklerini koruyamadıklarını söyledikten sonra bu durum için *tarihimiz için çok ibret verici bir keyfiyettir*⁹⁴³ yorumunu yapması, Togan'ın romantik-milliyetçi düşünce ile olan irtibatını göstermesi bakımından önemlidir.

Bilimselci pratik içerisinde gelişen eski Türk tarihi imajına dönüldüğünde görülecek olan; nesnellik kaygısı içinde, örtük bir pozitivist-oryantalist çizgide erken döneme dair oluşması beklenen imajın izlerinin soluklaşmasıdır. Bu durum gerçekte tarihçinin metin içerisindeki izinin soluklaşması anlamına gelmektedir. Tarihçi adeta, taşları üst üste koyarcasına yığarak verileri bir araya getiren ve böylece bir yapı ortaya çıkartan bir duvar ustası gibi çalışmaktadır. Fakat söz konusu duvarlar, sahip olunan tarih düşüncesinden dolayı, Michelangelo'nun süslediği Sistin Şapelinin duvarları gibi bir görünüme (anlatıya) sahip olamamıştır.

3. Türk-İslamcı Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı

Türk-İslamcı tarih pratiği eski Türk tarihi ve Türk kültürü gibi alanlarda en çok belirginleşmiş, kendisini hissettirmiş olan pratiktir. Pratiğin erken döneme genel

⁹⁴¹ Eser içerisinde toplam 1686 adet dipnot kullanılmıştır. Bunların büyük çoğunluğu metinde aktarılan bilginin alındığı kaynağa işaret eden yönlendirmelerdir. Bu verinin benim için önemli olan özelliği, eserin çağdaş dönem Türk tarih yazımında dipnot kullanımının yaygınlaşmaya başladığı öncü çalışmalardan bir tanesi oluşudur. Öyle ki, dipnotlar, burada sadece alıntı yapılan kaynağa işaret etmez; aynı zamanda yazarın bilim ve tarihçilik düşüncesindeki *pozitivist nesnellik anlayışına* da tekabül eder. Togan'ın çalışmasına bakıldığında yararlandığı kaynakların çoğu Batılı oryantalistler ve doğu dillerindeki bazı dönem kaynaklarıdır. İlaveten, Togan, zaman zaman uzun sayılabilecek ek açıklamalar da yapmıştır. Bkz.: Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 395-497.

⁹⁴² Bu minvalde Togan sıklıkla *olsa gerek* yapısını kullanarak kaynaklar dışında kalan farklı ihtimallere açık kapı bırakan bir üslup geliştirmiştir.

⁹⁴³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 166.

bakışı ve ortaya çıkan erken dönem imajı aynı zamanda siyasi bir ideoloji de olan Türk-İslam sentezi fikrinin amaçları uyarınca, tarihte Türklük ile İslam arasında bir bağ kurma amacına odaklanmıştır. Bu bağ kurulurken, Türk tarihinin İslamiyet'ten önceki devirleri ile hem İslam dini ve tarihi hem de Türklerin İslam sonrası tarihleri arasında güçlü bir geçişlilik ve süreklilik yaratılmak istenmiştir. Böylelikle başlangıcından günümüze anlayışı çerçevesinde bir Türk tarihyazımına ulaşılrken, aynı zamanda değişen hanedanların yönetimi altında yaşamaya devam eden Türk halkının düşünsel ve kültürel manada aynılığını vurgulamak mümkün hale gelmektedir.⁹⁴⁴ Bir başka deyişle, devletler arasındaki geçişkenlik-süreklilik tarihinin kalemiyle halka teşmil edilmiş ve böylece devletler arasında görülen süreklilik hiçbir sapma yaşamadan halklar arasında da görünür hale getirilmiştir.

Türk-İslamcı tarih pratiğinin arka planındaki ideolojik düşüncenin Türk milliyetçiliği olduğunu daha önceki bölümlerde vurgulamıştım. Buradan hareketle, pratiğin, tarih yazıcılığı aracıyla milletin tarihine ulaşmayı amaçladığını söylemek de yanlış değildir. eski Türk tarihi hakkındaki metinler geliştirdikleri hareket noktası bir ve bütün bir milli tarihe ulaşmayı gerçekleştirmiştir. Söz konusu husus, geliştirilen yol; erken dönemin sonraki dönemlerin ve özellikle İslami devrin bir arketipi olarak sunulmasıdır. Özellikle kültür bahsinde konular açıklanırken kurulan bağlantılar vasıtasıyla tarihin birliği düşüncesi desteklenmektedir. Böylelikle erken dönemin Türk kültürüne içkin olan değerleri ile İslam etkisinde gelişen Türk kültürüne ait değerleri birleştirme/bütünleştirme faydası sağlanmıştır.

Türk-İslamcı tarih pratiğinin erken dönem imajını belirleyen en önemli isimler arasında İbrahim Kafesoğlu ilk sırada yer almaktadır. Daha özele inilip eser bazında düşünüldüğünde de İbrahim Kafesoğlu'nun özellikle *Türk Milli Kültürü* ve onun devamı niteliğindeki *Türk İslam Sentezi* adlı eserleri; Türk-İslamcı pratiğin en iyi gözlemlenebileceği ve pratiğin sonraki kuşak temsilcileri tarafından da en çok istifade edilen ve örnek alınan eserleri arasında sayılabilir. Bu eserler içinde ilki olan

⁹⁴⁴ Böylelikle özellikle Göktürk-Selçuklu-Osmanlı-Türkiye çizgisinde ilerleyen ortak siyasi tarih anlayışının yanında, halkın; aynı zihniyeti sonraki nesillere aktarmayı sürdüren insanlardan oluştuğu iddiası; İslam dinine geçiş gibi büyük bir kırılmaya rağmen savunulabilir hale gelmektedir. Bkz.: Ahmet Taşağıl, *Bilge Kağan'ın Vasiyeti*, s. 34.

Türk Milli Kültürü, kurgusu itibarıyla, önce devletlere dair siyasi tarih anlatısı, peşinden de kültür unsurlarının ele alındığı bozkır kültürüne dair bir başka bölüm ve son olarak da Türk-İslam devletleri döneminde gelişen Türk-İslam kültürünün ele alındığı son bölümden oluşmaktadır.⁹⁴⁵ Kitabın en önemli iddialarından biri erken dönem Türklerinin siyasi tarihine paralel olarak inşa edilen, Türklerin yaşadıkları coğrafyanın ve buna ek olarak Türk toplumunu oluşturan fertlerin karakterlerinin etkisiyle gelişmiş olan, bozkır kültürünün, Türklerin İslamlaşma sürecinden sonra, *tam manasıyla bir İslam devleti* içinde yaşamalarına engel olduğu ve nev-i şahsına münhasır bir Türk-İslam kültürünün ortaya çıktığıdır.⁹⁴⁶ Kafesoğlu'nun tarih kurgusu, bu yöndeki tezlerini ispatlama noktasında odaklanmıştır.

Türk Milli Kültürü ilk baskısını yaptıktan kısa süre sonra, eserini özetleyen ve Türk-İslam devirlerinin başlangıç kısımlarının (Karahanlı-Selçuklu devirleri) siyasi tarihini ve kültürel öğelerini de ilave eden Kafesoğlu, eserinin nihai haline *Türk-İslam Sentezi* adını vermiştir. Ancak bu çalışma Kafesoğlu'nun vefatından kısa bir süre sonra, 1985 yılının Ocak ayında ilk kez yayımlanabilmiştir.⁹⁴⁷ Çalışmanın son kısmını oluşturan ve aynı zamanda esere de adını veren Türk-İslam sentezi başlıklı bölüm, Kafesoğlu'nun erken dönem ile İslami devirleri, konular özelinde yan yana getirdiği kısımdır. Burada kullanılan tarih anlatısında; önce Türk-İslam kültürü çerçevesindeki bir konu tanıtılırken akabinde o konu ile alakalı bir başka örnek erken dönemden seçilip getirilerek, benzeşimler ve aynılıklar kurma yoluna gidilmiştir. Örneğin; Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Abbasi halifesi ile olan ilişkisi; Halifesinin siyasi yetkilerinin elinden alınması ve sadece şer'i meselelerle ilgilenme yetkisi elinde bırakılması bağlamında izah edildikten sonra, Kafesoğlu, önce bu durumun İslam hukukunu kamu hukukundan ayıran (örfi hukuka dayanan) bir yenilik olarak değerlendirmiş daha sonra da bu anlayışın bozkır (İslam öncesi) kültürü içerisinde vicdan hürriyeti şeklinde var olageldiğini söylemiştir. Kafesoğlu, yorumlarını yaşadığı çağa kadar götürerek, Türkiye Cumhuriyetinde anayasal düzlemde uygulanmakta olan *laiklik* ilkesinin; tarihten gelen bu anlayışın bir sonucu

⁹⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 5-7.

⁹⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 339-340.

⁹⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 8-10.

olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁸ Onun bu değerlendirmesi Türk-İslamcı tarih pratiğinin, erken dönem ile teolojik dönemin zihniyetlerini çağdaş dönem düşüncesi içinde mecz etme çabasının en somut örneklerinden bir tanesidir. Erken dönem tarihine dair bilgiler, bu anlamda, sentez tezini destekleyen argümanların üretildiği bir veri bankası konumundadır.

Erken döneme dair karakterize edilen Türk imajı, Türk-İslamcı pratiğin birleştirici/bütünleştirici tarih ve sentez anlayışında bütün Türk tarihi içindeki yerine oturtulurken; aynı zamanda Türk kimliğine dair güncel bazı tanımlamaların karşı çıkışı için de kullanılmıştır. Söz konusu karşı çıkışlar, tepkiler; içeriye dönük ve güncel siyasetin söylemine karşı üretilenler, içeriye dönük ve çeşitli karşıt tarih anlatılarına yöneltilenler ve dışarıya dönük ve çeşitli tarih anlatılarına karşı üretilenler olarak üç ana grupta incelenebilir.

İşaret edilen tepkilerden ilki, güncel siyaset tartışmaları içerisinde konum almışken, tarihinin kendisinin ve aynı düşüncedeki diğer isimlerin söylemine katkı sağlaması için ürettiği anlatılardır. İşaret edildiği üzere Türk-İslam sentezi fikri, başlı başına bir ideolojik düşüncenin dışavurumudur. Ahmet Taşağıl, kendisine ait Youtube kanalında yayımladığı bir söyleşi kaydında konu ile ilgili olarak; *“Türk-İslam sentezi bir tarihçilikten ziyade bir siyasi ideoloji olarak ön plandadır. Onun tarihçilikle ilgisi yoktur. Tarihçilerin işlerini doğru yapmaları, kaynaklarda ne yazıyorsa onu açıklamaları ve bunun üzerine değerlendirme yapıp topluma sunmaları gerekir. Türk-İslam sentezi anlayışı ise bir siyasi ideolojinin parçasıdır ve öyle değerlendirilebilir. İkisinin arasında ben bağlantı olduğunu düşünmüyorum.”*⁹⁴⁹ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Taşağıl’ın dikkat çektiği gibi, sentez fikrinin ortaya çıkışından bu yana ideoloji ekseninde gelişmiş, siyasi savunuların üretiminde ve fikirlerin geliştirilmesinde kullanılmıştır. Fakat Taşağıl, sentez fikrinin çağdaş dönem Türk tarihyazımı içinde Türk-İslamcı tarih pratiği halinde güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğünü es geçmektedir.

⁹⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 175-176.

⁹⁴⁹ Ahmet Taşağıl, “Soru-Cevap 5”, *Prof. Dr. Ahmet Taşağıl, Youtube.com*, Dakika Aralığı; 20.49-21.18, Yayınlanma Tarihi, 03.02.2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=gSjJr-WsVw&t=1320s> (Alındığı Tarih, 06.02.2020; 13.40).

Türk tarihyazıcılığının çağdaş dönem pratiklerinin yapısı gereği ülkedeki başlıca siyasi düşüncelerle içkin oluşu; Türk-İslamcı pratiğin içeriden gelen çeşitli tarih anlatılarına verdiği cevapların mahiyetini de belirlemiştir. Erken döneme dair anlatı ve imajlar oluşturulurken, özellikle, Kemalizm, 40'lı yıllarda ortaya çıkmış Anadolu-Hümanist tarih anlatısı⁹⁵⁰ ve Marksizm verilen cevapların hedefindeki görüşler olmuştur. Bu noktada, Kemalist pratik erken dönemin sınırlarını kronolojide ve coğrafyada ölçüsüzce genişlettiği için eleştirilmiştir. Türk tarihinin başlangıcı üzerine odaklanan tartışmalarda, tarih tezi anılarak bu ölçüsüzlüğe işaret edilmiştir.⁹⁵¹

Hümanist tarih söyleminin Türk-İslamcı pratik tarafından eleştirisi geliştirilirken; İslam öncesine dair ortaya konan imajlarla adeta Türk'ün ne/kim olmadığına tarifi de yapılmak istenmiştir. Bu noktada hümanist beynelmilecilik Türk milliyetçiliğinin karşısına bir anti tez olarak konumlandırılmıştır.⁹⁵² Tarih bağlamında ise, Türk-İslamcı tarihçilerin temel iddiası, Anadolu-Hümanist tarih taraftarlarının hedefinin, Türk tarihini Asya'daki geçmişinden kopartarak, Türkiye'nin dünya Türklüğü ile bağını kesmek ve Türk milletinin geçmişini Anadolu'ya bağlamak olduğudur. Buradan hareketle; Türk milletinin hem materyalist özellik kazanarak sosyalist bir topluma doğru evrileceğinin altı çizilmiş hem de Yunanlılaşma ve Hristiyanlaşma tehlikesine maruz kalmakla karşı karşıya

⁹⁵⁰ 1940'lı yıllar Türkiye'sinde görülen bu akım, Anadoluçuluk fikrine dayanan tarih anlatılarının varyasyonlarından bir tanesi olarak ortaya çıkmıştır. Vatan toprağı Anadolu kavramı etrafında gelişen siyasi bir ideoloji olan Anadoluçuluk cereyanı; kendi içinde milliyetçi, İslamcı ve hümanist söylemler üreten üç ana akımda gelişmiştir. Hümanist Anadoluçular, Fuat Hacısalihioğlu'nun tanımlamasıyla, *Anadolu'nun yerli halklarıyla Türkleri aynı potada eriterek kabuğu Türk, içeriği kozmopolit bir Anadolu tipini ortaya koymaya çalışmışlardır*. Fuat Hacısalihioğlu, "Anadolucu Tarihyazımı", s. 364. En önemli temsilcisi *Halikarnas Balıkcısı* (Cevat Şakir Kabaağaçlı) sayılan bu akım; 40'lı yılların eğitim politikaları ve çeviri faaliyetleri üzerinde etkili olmuş; önceleri Nihal Atsız tarafından daha sonra ise Türk-İslamcı pratiğin önde gelen isimleri İbrahim Kafesoğlu ve Abdülkadir Donuk tarafından eleştirilmişlerdir. Bkz.: Abdülkadir Donuk, "Kafesoğlu'nun Gözüyle Hümanizm ve Milliyetçilik", *Türk Yurdu*, S. 365, Ağustos 1988; Abdülkadir Donuk, "Millî Kültürümüze Karşı Hümanist Kültür Akını", *Yeni Orkun*, S. 13, Mart 1989.

⁹⁵¹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Müzakere Konuşması", *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, s. 28-29.

⁹⁵² Muhsin Kadioğlu, "Hümanizm", *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, S. 23, 2011, s. 162.

olduğuna dikkat çekilmiştir.⁹⁵³ Özellikle okullarda okutulan tarih müfredatında Antik Yunan ve Roma uygarlıklarına dair derslerin yoğunluğunun (Abdülkadir Donuk'un verdiği rakamlara göre) %80 oranına yaklaştığının altı çizilerek, bu durumun değişmesinin elzem olduğu “*okullarımızı istila eden bu cereyanın bozucu tesirlerinden bir an evvel kurtulmak gerek*” sözleri ile belirtilmiştir.⁹⁵⁴

Türk-İslamcı tarih pratiğinin tepki ortaya koyduğu bir başka içe dönük söylem ise Marksist tarih pratiğinin geliştirdiği erken dönem Türk tarihi anlatısıdır. Türk İslam sentezi fikri Türk milliyetçiliği ideolojisini entelektüel bir zeminde tartışmak maksadını taşıırken, dönemin Türkiye'sine bakıldığında Türk milliyetçiliği fikrinin karşısında güçlü bir rakip olarak sol ideolojinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki 60'ların sonlarından itibaren Türk siyasetinde en büyük kavga; milliyetçi harekete bağlı gençlerle komünist çizgiye kadar kayan geniş bir yelpazede konumlanmış sol düşüncedeki gençler arasında verilmekteydi.⁹⁵⁵ Bu durumun üniversitelere, akademisyenler ile entelektüeller arasındaki tartışmalara ve nihayetinde tarih pratiklerine sirayet etmemesi imkânsızdı. Özellikle Osmanlı tarihine dair çalışmaların ağırlıkta olduğu, geri kalmışlık problemi ekseninde Türk toplumuna dair açıklamalar yapmaya çalışan Marksist pratik; nadir de olsa erken dönem Türk tarihine dair tezler ileri sürmüştü. Özellikle (bir sonraki başlıkta ele alacağım) Doğan Avcıoğlu ve Sencer Divitçioğlu'nun tezlerinde ortaya konan bu tarih görüşü; Türk İslamcı tarih pratiğince ismi anılmaksızın cevaplanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında, Avcıoğlu ve Divitçioğlu ile doğrudan tartışmaya girilmemiş ve ortaya koydukları tarihçilik pratiği, doğru bir model olmadığı söylenerek bir kenara itilmiştir.⁹⁵⁶

Türk İslamcı tarih pratiği bir önceki bölümde tanımlanırken belirtildiği üzere güçlü bir tepkisellik özelliği taşımaktadır. Buna örnek olacak şekilde, pratiğin eski Türk tarihine dair imajları da tepkisel ve doğrudan Batılı tezlere cevap olacak

⁹⁵³ İbrahim Kafesoğlu, “Hümanizm ve Milliyetçilik”, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, 5. Basım, İstanbul 2013, s. 180.

⁹⁵⁴ Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, s. 73-75.

⁹⁵⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar*, s. 297.

⁹⁵⁶ Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler”, s. 34-35.

şekilde üretilmiştir. Kafesoğlu'nda örneklendirebileceğim bu tepkisel tarihçilik, daha önce de söylendiği üzere, Toynbee'nin düşüncelerinde okunabilen ve Türklerin herhangi bir inanç sistemine sahip olmayan, tarihsiz, medeniyetsiz, göçebe bir toplum tasvirlerine cevap verme kaygısında kendisini açığa vurur. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*'nde bu konu üzerine bir anlatı ortaya koyarken doğrudan Toynbee'ye hitap ederek, “*Hâlbuki Türk kanunsuz değil, tarihsiz değil, teşkilatçılığı sayesinde birçok devlet kurarak yürürlükte tuttuğu hukuki mevzuatla seçkinleşen bir millettir.*”⁹⁵⁷ diyerek İngiliz tarihçi/düşünürü karşı bir pozisyon almaktadır. Kafesoğlu; Türk kültürünün asli unsurları olarak tanımladığı *at* ve *demir* ile mücehhez olduğunu, yüksek bir kültür olarak tanımlamadığı göçebe kültürünün bu özelliklere sahip olmadığını belirttikten sonra, Türk kültürünün ayrı bir isimle ve tercihen *bozkır kültürü* olarak ifade edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁹⁵⁸

Türk İslamcı tarih pratiği, eski Türk tarihçiliğinde yer alan ve bir sonraki başlıkta incelenmek istenen kanonlar üzerinde en çok belirleyici olan pratiktir. Bu noktada Yusuf Akbaba'nın Kafesoğlu ekolüne dair yapmış olduğu bir değerlendirme ufuk açıcıdır: “*Kafesoğlu, tarih yazımına genel kabul gören bir bakış açısı getirmiştir. Model ve metot tartışmalarının sonucunda Kafesoğlu ekolünün benimsenmiş olmasının eski Türk tarihinin çözülememiş olan diğer meselelerine odaklanmanın önünü açtığını söylemek mümkündür.*”⁹⁵⁹ Kafesoğlu'nun alana yaptığı tüm katkılar bir yana, Akbaba bir noktada yanılmaktadır. Kafesoğlu modelinin genel kabul görüşü, onu, alanı rahatlatan ve farklı meseleleri öne çıkartan bir konuma getirmek bir yana dursun, alanda yapılan çalışmaları tek tipleştirilen ve fasit bir daire döngüsüne sokan durumdadır. Öyle ki model, alanın sorgulanamaz kanonlarının ortaya çıkmasına neden olur hale getirildiği için gerçekte alanın önünün tıkamaktadır. Burada sorulması gereken soru, Kafesoğlu'nu takip eden çalışmaların kaçının ona yıkıcı eleştiriler getirmeyi ve onu aşmayı hedeflediğidir.

Elbette ki çağdaş dönem Türk tarihyazımında hemen hemen her pratik içerisinde görülen bu durum, Kafesoğlu'nun sorumluluğu değildir. Burada,

⁹⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 34.

⁹⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 35.

⁹⁵⁹ Yusuf Akbaba, *Türkiye 'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 140.

belirleyici olan Türk tarihçilerinde yaygın olarak görebileceğiniz, *meseleyi halletme* sanısıdır. Öyle ki, bir konu üzerinde yetkinliği kahir ekseriyetçe kabul edilmiş bir tarihçi bir metin ortaya koymuşsa, çağdaş Türk tarihçisi için söz konusu konu halledilmiştir, o konunun künhüne vakıf olunmuştur sayar ve konu üzerine yeni incelemelerin yapılmasını da tasvip etmez. Vurguladığım gibi, bu bir düşünce ya da kavrayış değil sadece bir sanıdır. Türk tarihçiliğinin yaşadığı; vasatlık, ısrarla yerinde sayma ve uluslararası alanda varlık gösterememe durumunun altında yatan nedenlerin başında da bu neden gelmektedir. Collingwood'un, Croce'nin *tarihin özerkliği* anlayışına dayandırarak söylediği gibi *aslında her tarih çağdaş tarihtir*. Collingwood bu düşünceyi; “*Tarihçinin incelediği olaylar uzak geçmişte olup bitmiş olaylar olduğunda bile, tarihsel olarak bilinmelerinin koşulu tarihçilerin zihninde titreşmeleri, yani onlara ilişkin kanıtın tarihçinin önünde şimdi ve burada olması, tarihçi için kavranabilir olmasıdır. Tarih kitaplarda ya da belgelerde bulunmaz: Tarihçi bu belgeleri eleştirip yorumladığı ve böylece içerilerine girip soruşturduğu zihin durumlarını kendisi için yeniden canlandırdığı sırada, şimdiki bir ilgi ve uğraşı olarak onun zihninde yaşar.*”⁹⁶⁰ ifadeleriyle açıklamaktadır. Bu durum, açık şekilde görüldüğü gibi, Türkiye'deki çağdaş dönem tarihçiliğinin bugünü ile bağdaşmamaktadır. Çağdaş Türk tarihyazımının problemlerinden sıyrılmak için farkına varması gereken hususlardan en önemlilerinden bir tanesi; *halledilmiş meselenin mahvedilmiş mesele olduğu* gerçeğidir.

4. Marksist Pratik İçinde Eski Türk Tarihi İmajı

Marksist tarih pratiği, marksist teori kaynaklı ideolojik görüş ile paralel olarak gelişim göstermiş çağdaş dönem tarihyazımını meydana getiren pratiklerden bir tanesidir. Çalışma alanı daha çok Osmanlı Devleti dönemine yönelik problemler etrafında gelişse dahi, isimleri daha önce söylenmiş olan Doğan Avcıoğlu ve Sencer Divitçioğlu'nun eserlerinde erken dönem Türk tarihine yönelen bir anlatı ortaya konulmuştur. Marksist tarih pratiğinin erken döneme genel bakışı, tarihçilerin göbekten bağlı bulunduğu teorinin çerçevesiyle sıkıca kuşatılmıştır. Bu anlamda oldukça

⁹⁶⁰ Robin George Collinwood, *Tarih Tasarımı*, s. 259.

saydam bir imaj vardır denilebilmektedir. Söz konusu çalışmalarda tarihçi ve tarihin imgeleri teorinin katı (dogmatik) çerçevesine hapsolmuş durumdadır.

Pratiğin Marksist ideolojiden besleniyor oluşu, tıpkı Türk İslamcı pratikte sözü edildiği gibi, tarih anlatılarının siyasi ideolojinin sorunlarına cevap verecek mahiyette düzenlenmesini de beraberinde getirmiştir. Doğan Avcıoğlu'nun beş ciltlik *Türklerin Tarihi* adlı çalışması bu durumun örneklerinden bir tanesini sunmaktadır. Çalışmanın ilk cildi, tarih ve tarih düşüncesi üzerine teorik açıklamalar da yapmayı hedefleyen bölümlere sahiptir. Avcıoğlu; gerek Batıda gelişen ve Batı-dışı toplumları tarihsiz bırakan anlayışa eleştiriler getirirken gerekse de II. Abdülhamit dönemi, Atatürk dönemi gibi kendisine özel dinamiklerle Türk tarihinin içerisinde özel önem kazanan devrelerin tarih anlayışlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Avcıoğlu'na göre tarih anlayışı şekillenirken Türk milletinin oluşum süreci ve Türk milliyetçiliği düşüncesi, zaruri olarak, belirleyici olan faktör olmuştur.⁹⁶¹

Geliştirdiği yaklaşım içerisinde milliyetçilik düşüncesi ise hiç şüphesiz hedef olarak belirleyip karşısına aldığı bir konumdadır. Bu minvalde Türkiye'de millet oluşumunun karşısına Orta Asya'daki millet oluşum süreçlerini koyan yazar, yaptığı analiz neticesinde; Türk milleti oluşumunun yeni bir kavram olduğu ve Türklerin Anadolu'ya millet olarak gelmedikleri sonucuna ulaşmıştır.⁹⁶² Buradan hareketle önce İstanbul-Kazan-Orta Asya üçlüsü arasında birbirine karşıt milliyetçilik düşünceleri olduğunu iddia eden Avcıoğlu, daha sonrasında sözü tarihyazımına getirdiğinde; tarihsel süreçleri tam ve tutarlı bir şekilde açıklamaya yetkin tek aracın Marksist tarih kuramı olduğunu vurgular. Ona göre, *Marksist teori insanlık tarihinin bütününe açıklamaya yetkin tek teoridir.*⁹⁶³ Kısaca denilebilir ki, Türk tarihinin marksist perspektife dayalı anlatısını ortaya koymayı amaçlayan yazar, öncelikle tarih, Doğu, Batı, ilerleme, millet oluşumu gibi kavram ve süreçleri açıklamış; ardından ideolojik olarak çekişme içinde olduğu Türk milliyetçiliğine, dolayısıyla Türk İslamcı tarih pratiğine karşı bir eleştiri kaleme almıştır. Yazar,

⁹⁶¹ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul 2017, s. 24.

⁹⁶² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 57.

⁹⁶³ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 93-94. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Bora Erdağ, *Maddeci Tarihçiliğe Eleştirel Bir Katkı Denemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Kocaeli 2010.

Marksist teorinin öne çıkartılması ile kendi benimsediği yolun tek doğru istikamet olduğu şeklindeki düşüncesini vurgulamasıyla da tarihteki çok sesliliğe izin veren anlayışa ve tarihin dinamiklerinden biri olan sonu olmayan tartışma kavramına zincir vurarak, mukaddimesini tamamlamıştır.

Türklerin Tarihi'nin ilk cildinde, eski Türkler, kendilerine ihtiyaç duyulduğu anda çağırılan hizmetkârlar misali, Avcıoğlu'nun ele aldığı konuyu detaylandırmak istediği anlarda ortaya çıkararak anlatıya dâhil olmuşlardır. Konu, Orta Asya Türklerinin ekonomik, sosyal, dini ve toplumsal yaşamlarının ele alınışı gibi görünse de; öncelikli amaç Marksist teori çerçevesinde konuların izah edilmesidir. Bu minvalde, Türklerin toplumsal hayatları izah edilirken, Attila'dan Timur'a Göktürkler dönemindeki bir örnekten Timurlulara, Çaka Bey'e ve hatta Osmanlı'ya doğru çok hızlı geçişler olduğunu gözlemek mümkündür.⁹⁶⁴ Avcıoğlu'nun anlatısı; olayları değil olayların ardındaki kavramları ve yapıları anlamaya yöneliktir. Böylelikle, eski Türk toplumunda, örneğin, savaşın ve ganimetin paylaşılmasının ne anlama geldiği; Çin üzerine filanca yılda yapılmış bir akının hikâyesinin anlatılmasından daha önemlidir. Bu noktada Avcıoğlu'nda olayların değil olgular ön plana çıkartıldığı söylenebilir.

Yukarıda aktarılan manada Hun İmparatorluğu ve Mete, Türk siyasi tarihinin ilk aktörü olarak ele alınır. Boyların bir araya gelişi, zenginleşme ve zenginliğin paylaşılması; onu takip eden süreçte ise çözülme, zenginliğin paylaşılmasının sekteye uğraması ile boyların kimisinin fakirleşmesi ve isyanlar ile boylar birliğini oluşturan yapının çökmesi temelinde bir tarih kurgulanmıştır.⁹⁶⁵ Değindiğim gibi, Avcıoğlu için önemli olan; olayların teferruatının kaynaklardan aktarılması değil, olayların izahının Marksist teoriye yaslanılarak ortaya konmasıdır. Bu noktada, Asya Tipi Üretim Tarzı teorisine de karşı çıkan Avcıoğlu'nun, Marksist teori içi bu tartışmada Engels'in fikirlerinden hareketle ve Ona ait *askeri demokrasi* kavramını önceleyerek bir anlatı yarattığı söylenebilir.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 114-120.

⁹⁶⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 430 vd.

⁹⁶⁶ Yusuf Akbaba, *Türkiye 'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 118.

Avcıoğlu'nun eserinin ikinci cildinde de benzer tartışmalar; sırasıyla Göktürk, Uygur, Türgiş, Bulgar, Hazar, Peçenek ve Oğuzlar ele alınarak sürdürülmüştür. Burada, tarihçiliğin ortaya koymak istediği temel dinamik, siyasi ve askeri faaliyetler değil, iktisadi ilişkiler olarak belirlenmişti. Örneğin; I. Göktürk devri incelenirken, devletin dağılma sürecinde huzursuzlukların temel nedeni olarak, hükümdar ailesinin aldığı yüksek vergiler olarak gösterilirken aynı devreye ait bir siyasi aktör olarak tasvir edilen Küçük Kağan isimli yönetici anakronik bir şekilde *halkçı bir kağan* olarak tanımlanmıştı.⁹⁶⁷

Avcıoğlu'nun tarih anlayışında erken dönem, aynı zamanda ilerlemeci ve Marksist kurama paralel bir yaklaşımla da resmedilmekteydi. Ona göre, bir boylar konfederasyonu demek olan Göktürk Devleti'nin siyaseten çöküşünden sonra Doğu Avrupa sınırları içerisinde ortaya çıkan Bulgar Devleti yerleşik hayata geçerek feodalizme evrilirken, tarımsal üretimi ve artık ürünü Bizans'a satmış ve ticaretle tanışmıştır.⁹⁶⁸ Buna benzer şekilde Hazarlar da ordu sistemlerinin zengin soyluların bakıp donatmakla yükümlü oldukları askerlere dayanması itibarıyla feodalleşmenin başladığı bir başka Türk boyu olarak anılmıştır.⁹⁶⁹ Dolayısıyla modern Türk toplumuna ulaşan zaman doğrusu üzerinde ilkel dönemlerden günümüze gelen süreçte Türk feodalizminin erken örnekleri olarak tasvir edilmişlerdir. Bu, ilerlemeci-Marksist bir tarih düşüncesinin de örneği olarak söylenebilir.

Avcıoğlu'nun yanı sıra Marksist pratik çerçevesinde tarih yazıcılığı yapan bir başka isim ise Sencer Divitçioğlu olmuştur. Divitçioğlu'nun Avcıoğlu'ndan ayrıldığı bir nokta ise, tarih yazıcılığını icra ederken Asya Tipi Üretim Tarzı teorisine dayanarak metin inşası gerçekleştirmesidir. Buna göre; artık ürün üretmeyen sistem sınıflı bir yapıya değil, sınıfsız ve durağan bir toplum olarak gelişmiştir.⁹⁷⁰ ATÜT ile olan bağının yanı sıra, Divitçioğlu'nun erken dönem tarihi üzerine kaleme aldığı *Nasıl Bir Tarih Kök Türkler Karahanlılar*'da, metnin dili, yazarının tarih bilimini fizik gibi, iktisat gibi sistemli ve bir anlamda da formüle edilebilir olarak

⁹⁶⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2008, s. 623.

⁹⁶⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, s. 806.

⁹⁶⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, s. 893.

⁹⁷⁰ Yusuf Akbaba, *Türkiye 'de Eski Türk Tarihçiliği*, s. 126.

tanımlaması nedeniyle; semantik ve semiyotik yaklaşımlarla bezeli ve simgesel mantığın ifadelerine dönüştürülmüş önermelerle kurulmuştur.⁹⁷¹

Divitçioğlu'nun bir diğer önemli eseri ise ilk kez 1987 yılında *Kök Türkler* olarak yayımlanan ve daha sonra genişletilmiş baskılarla *Orta Asya Türk İmparatorluğu* ismiyle tekrar baskıları yapılan çalışma olmuştur. Eser, Göktürklerin tarihini öncelikle; efsane, tarih ve antropolojik tarih başlığı altında üç katmanlı bir yapıda incelemiştir. Burada, ilkin ele alınan efsaneler tarihi incelemekle beraber metin içinde ağırlık kazanmamaktadır. Tarih kısmı ise daha çok siyasi tarih anlatısının, örneğin Ahmet Taşağıl'ın *Göktürkler I-II-III*⁹⁷² adlı çalışmasına kıyasla, özet sayılabilecek niteliktedir. Çalışmanın son ve yazara göre de en kıymetli kısmı olan antropolojik tarih bölümünde ise yazarın ifadesiyle, *tarihteki tikel olgulardan hareketle genel bir hipotez üretme denemesinin yapıldığı* söylenebilir. Burada Göktürkler; kutsallık, savaşçılık ve üretkenlik (*kut, küç, ülüg*) kavramları etrafında incelenmiştir.⁹⁷³ Eserini henüz başında; “*Sadece olayların hikâye edildiği bir tarih boştur. Meğerki hikâye etme ve anlatı, nedensellik ilişkilerinden ya da hermenötik daire yaklaşımlarından nasibini almış ola.*” diyerek Türkiye'deki tarihçiliğin yapılış biçimine de alan dışından gelen bir araştırmacı olarak eleştiri getiren Divitçioğlu, antropolojik modeli benimseyerek onun kavramları ile tarih yazmasını metnine hem zenginlik hem de amaç kattığını vurgulamaktadır.⁹⁷⁴

Eski Türk tarihçiliğinin tarih pratikleri arasında en soluk imajlarının üretildiği pratiğin Marksist pratik olduğunu söylemişim. Bu durumun öncelikli nedeni; tarihçinin anlatısını kuşatan, yönlendiren kurama uygun bir metin ortaya koyma baskısıdır. Tarihin bilgisini ortaya koyma ve tarihe nedensellik bağlamında bir izahat getirme yönündeki iddiasına rağmen Marksist pratik, canlı imajlar ortaya koyamamıştır. Sınama maksadıyla bir örneğe gitmek gerekirse; İngiliz Marksist tarihçiliğinin önemli isimlerinden bir tanesi olan ve eserinin gözden geçirilmiş son

⁹⁷¹ Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih Kök Türkler Karahanlılar*, s. 7

⁹⁷² Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, TTK Yayınları, Ankara 2012.

⁹⁷³ Divitçioğlu söz konusu üçlü modeli Dumezil'den aldığını söylerken; çalışmasının Saussure-Levi Strauss-Braudel doğrultusundaki yerini aldığını belirtmektedir. Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, s. 65-66.

⁹⁷⁴ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, s. 15-16.

hali Türkiye’de de *Hunlar*⁹⁷⁵ adı altında yayımlanan Edward Arthur Thompson’un metni iyi bir emsal oluşturmaktadır. Batı Roma İmparatorluğu’nun çözülme sürecini Marksist kuramla açıklamaya çalışan Thompson⁹⁷⁶, *Hunlar*’da oldukça canlı bir dil ve anlatı kullanmaktadır. Bu karşılaştırmadan hareketle, imaj üretememe sorununun; Marksist kuramın değil fakat çağdaş Türk tarihyazımında benimsenen Marksist pratiğin bir problemi olduğu iddia edilebilir. Buna rağmen, son kısımda ortaya konmakta olan, eski Türk tarihçiliğinin kanonlarının aksi yönünde söylem geliştiren, bir anlamda kanonlara karşı çıkan itirazlar ortaya koyan, anlatılar en çok Marksist pratikten gelen örnekler içinde bulunmaktadır.

5. Alternatif Tarih Pratikleri İçinde Eski Türk Tarihi İmajı

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının tarihçilik pratikleri arasında genelleşerek bir akım haline dönüşemeyen, münferit temsilcilerce dönemin tarih düşüncesine katkı sunan tarihçilik örneklerini derleyerek alternatif tarih pratiği olarak adlandırmış ve izah etmiştim. Bu grup içerisinde yer alan isimlerin hepsi olmasa da önemli bir kısmı erken döneme dair bir bakış geliştirmiş ve erken dönemi temsil eden algı ve imajlara katkı sağlamıştır. Elbette ki ortaya çıkan tabloda, bu imajlar, düşünce sahibinin orijinal bakış açısını ve düşünce tarzını yansıtması itibarıyla isimlerin sayısı kadar çeşitlidir. Söz konusu örnekler, eski Türk tarihini ele alma biçimleri itibarıyla iki ana grupta incelenebilir: Erken dönemi Türk tarihinin bir parçası olarak görenler ve ilgili dönemi eserlerinde unutarak anmayan, adeta yok sayanlar. Alternatif tarih pratikleri içerisinde erken dönem Türk tarihini ele almış, sahada kalem oynatmış, görüşlerini yansıtmış isimlere ve eserlere gelince; konuşulabilecek belli başlıları; Nihal Atsız, Mehmed Niyazi, Nurettin Topçu ve Yahya Kemal-Ahmet Hamdi Tanpınar ikilisi olarak sıralanabilir. Bu isimler, düşünce dünyalarını şekillendiren değerler nispetinde erken dönem Türk tarihi inşasına verdikleri ve vermedikleri yer ile erken döneme dair bir kavrayış imkânı, bir perspektif sunan düşünürler olarak da tanımlanabilir.

⁹⁷⁵ Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, Çev. Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2012.

⁹⁷⁶ Turhan Kaçar, “Bir Çeviri Komedi”, *Toplumsal Tarih*, S. 206, Şubat 2011, s. 93.

Eski Türk tarihini olumlayarak ele alan söz konusu isimlerin ilki ve en önemlisi Hüseyin Nihal Atsız'dır. Nihal Atsız'ın tarih görüşü ve Türk tarihine bakışı alternatif tarih pratikleri başlığı altında incelenirken öne çıkartılan iki husus; tarihin kadimliğinden, derinliğinden beslenme ve devletin tarihinin omurgasını oluşturduğu yapının tekliği, devamlılığı olmuştur. Bu noktadan hareketle, Atsız, eski Türk tarihini bütünü tabii bir parçası olarak görmüştür. Bu noktada tarih bilgisini; *gerçek* sıfatıyla niteleyen ve onu *güçlü bir terbiye aracı* olarak tanımlayan Atsız⁹⁷⁷ erken dönem anlatısını da bu düşünce üzerine inşa ederek, özellikle erken dönemi (Göktürk dönemini) konu aldığı romanlarında⁹⁷⁸ yeni nesle rol biçip yön tayin etme noktasında tarihten oldukça belirgin biçimde faydalanmıştır.

Atsız'ın eski Türk tarihine dair ortaya koyduğu temel metin ise, *Orhun Dergisinde* 1933-1936 yılları arasında kaleme aldığı yazı serisi ile başlayan ve daha sonra kitaplaşarak seri ile aynı adı alan *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* isimli çalışmasıdır.⁹⁷⁹ Burada Türklerin dünyanın en yiğit asker milleti olduğunu söyleyerek kitabına başlayan Atsız, tarihte oynadıkları rol bakımından birinci sırada geldiklerini ekleyerek açıklamasına devam etmiştir.⁹⁸⁰ Atsız'ın aralıksız şekilde siyasi mücadeleler, sürgünler ve yargılamalarla geçen hayatı göz önüne alındığında; en baştan Türk milletinin karakteristik özelliği olarak savaşçılığı yüklemesi ayrı bir anlam kazanmaktadır. Özellikle Kemalist ve Türk İslamcı pratiklerin altını kalın çizgilerle çizdikleri medenilik tezinin aksine; Atsız, öne çıkardığı savaşçılık tezi ile

⁹⁷⁷ Hüseyin Nihal Atsız, "Malazgirt Savaşı", *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 73.

⁹⁷⁸ Bu romanların başında ilk kez 1946 yılında tam olarak yayımlanan *Bozkurtların Ölümü* ve 1949 yayımlanan devam kitabı *Bozkurtlar Diriliyor* gelmektedir. Söz konusu eserler 1973 senesinde birleştirilerek *Bozkurtlar* adı altında yayımlanmaya başlamıştır. Çalışma Türk edebiyat tarihinin de kült romanları arasında gösterilebilir. Güncel baskı için bkz.: Hüseyin Nihal Atsız, *Bozkurtlar*, Ötüken Neşriyat, 130. Baskı, Ocak 2020 İstanbul.

⁹⁷⁹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2019. Atsız'ın akademik mahiyetteki bu temel eseri haricinde, MEB tarafından 1943 yılında başlanıp 42 yıllık bir süreç sonunda 1985 yılında tamamlanan 33 ciltlik 'yorgun ansiklopedi' de denilen Türk Ansiklopedisinde kaleme aldığı maddeler sayılmalıdır. Çoğu oldukça kısa tutulmuş biyografiler mahiyetinde olan, Eski Türk tarihinin önemli simalarının da yer aldığı, bu maddeler arasında; *Işbara Han, Işbara Kağan, İçen Kağan, İçing Katun, İl Bilge Katun, İteriş Kutluğ Kağan, İstemi Kağan, Kağan, Kapağan Kağan, Kara Han, Kara Kağan, Kutluk Bilge Kül Kağan, Mete, Oğuz Han ve Ötüken* maddeleri, Atsız'ın ortaya koyduğu erken dönem Türk tarihi imajı açısından değerlidir. Detay için bkz.: Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, 6. Basım, İstanbul 2018.

⁹⁸⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 29-30.

kendi şahsiyetini ve kişisel kavgalarını, kaleme aldığı tarih metninde en çok somutlaştıran yazar olmuştur.⁹⁸¹

Atsız'ın tarih anlatısında, yukarıda işaret edildiği gibi, her daim saldırı altında olan ya da savaştan bir Türk boyunun hikâyesine rastlamak olağandır. Siyasi tarih ana hatlarıyla bir araya gelme ve dağılmanın ardışık tekrarlarının anlatısı üzerine inşa edilmiştir. Bir araya gelişin zirve noktası siyasi manada bir Türk birliği olarak belirlenirken, dağılma ise siyasi birliğin çökmesi ve boyların dağılan bir tespihin taneleri gibi ayrı köşelere savrulmalarına benzetilen bir kargaşa evresi olarak ifade edilmektedir. Bu noktada Türkleri bekleyen kaçınılmaz son olarak ise Çin tabiiyetine girmek olmaktadır.⁹⁸² Netice itibarıyla, Atsız'ın Asya Hunlarının siyasi tarihi üzerine kaleme aldığı bu çalışmasından geriye kalan; cesur, savaşçı ve kahraman Türk askerinin, katıldığı yüzlerce savaştan mürekkep ile kâğıda geçen sesleridir.

Alternatif tarih pratiklerinden bir tanesini ortaya koyan isimlerden bir başkası olan Mehmed Niyazi de; erken dönemi Türk tarihinin sınırları içerisinde kabul ederek ona dair imajlara küçük de olsa bir katkı yapmış ve kendisinden etkilenen isimlerin tarih algıları üzerinde tesir sahibi olmuştur. Buna göre, fikirleri insanların kendi tarihlerini bilmesinin entelektüel faaliyetten ziyade yaşayışlarının devamı için bir zaruriye olduğu esasına dayanan Mehmed Niyazi; *tarih her millet için bilinmesi gereken bir zorunluluktur, tarihini öğrenmekten imtina eden milletlerin kaderini başkalarının insafına kalmış durumdadır* diyerek⁹⁸³ tarih ile kurulması gereken bağın hayatiyetine dikkat çekmiştir.

Bu minvalde çalışmasında erken döneme dair Türk tarihine ve Türk tarih düşüncesine müstakil bir yer ayırmamış olan yazar, buna karşın satır aralarında Türklüğün İslam'dan önceki dönemlerine uzanan örnekler de vererek tarihin bütünlüğüne dair görüşünü perçinlemek istemiştir. Örneğin bir noktada, Türklerin

⁹⁸¹ Bunu yaparken Atsız'ın ana kaynağı De Guignes olmuştur. Metin içinde oldukça sınırlı kullandığı dipnot açıklamalarında 40 kez De Guignes üzerinden konuyu açan ve 4 kez de Hüseyin Cahit Bey'in tercümesine eleştiri getiren Atsız'ın; anlatısını, tercüme metninden geniş alıntılar da yaptığı, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi* üzerine bina ettiği açıktır.

⁹⁸² Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 185.

⁹⁸³ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 27.

kurduğu ve yazara göre süper güç olarak tanımlanabilecek devletler sıralanırken, retrospektif fakat aynı zamanda anakronik bir yaklaşımla, yakından uzağa Osmanlı Devleti, Selçuklular, Cengiz Devleti, Karahanlılar, Gazneliler ve Babür Devleti'nin arkasına, Uygular, Göktürkler ve Hunlar da ilave edilmiştir.⁹⁸⁴ Yazarın bunu yapmaktaki amacı büyük devletler kurabilme kabiliyetini tarih felsefesi bağlamında değerlendirirken, başlangıç noktasını olabildiğince geriye götürmek ve ek olarak Türk tarihinin İslam'dan önceki kadim devrelerine saygısını göstermektir. Öyle ki, satırların devamında Selçuklu ve Osmanlı dönemleri için yapacağı gibi uzun açıklamalar ve konuyu derinleştirme eylemi gelmemiştir. Eski Türk devletleri, sadece, ismen zikredilmekle yetinilmiştir.

Erken döneme dair bu mesafeli duruşun tek istisnası, olaylardan ibret ve ders almak ve olayların ardındaki nedenleri keşfetme arzusu olarak tanımlanan tarih felsefesinin; Batıda ortaya çıkışından çok uzun yıllar önce Türkler'de mevcut olduğu iddiasını desteklemek için konunun örneklendirilmesinde görülmektedir. Yazar, burada, Oğuz Kağan destanından ve Göktürk dönemi destanlarından ibretlik dersler çıkarma sahnelerini kitabına almıştır. Benzer şekilde Göktürk tarihi ve Orhun yazıtlarındaki ders verici öğeler içeren cümleler ve popüler tarihte sıkça işlenen Kürşat İsyanı hadisesi de ders alma bağlamında örnek olarak anılmıştır.⁹⁸⁵

Mehmed Niyazi açısından eski Türk tarihi anlatısı, verilen örnekler ile tarihsel derinlik kazandırma işlevinin yanı sıra, İslami döneme adeta bir hazırlık, bir yumuşak geçiş evresi olarak görülmektedir. Türk tarih felsefesi incelenirken; erken dönem Türklerinin ibret arayışı, Türklerin Müslümanlığa geçişi ile kesintiye uğratılmamıştır. Mehmed Niyazi'nin anlatısı, Kur'an ayetleri üzerinden tarih-ibret alma ilişkisini destekleyici örnekler vererek devam etmiştir.⁹⁸⁶ Yazar, Türklerin

⁹⁸⁴ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 72.

⁹⁸⁵ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 134-145.

⁹⁸⁶ Bu yapılırken; *En'am Suresi/11*. Ayet: "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!" örnek olarak verilerek tarihten ders alma zorunluluğu İslam dini bağlamında bir temele oturtularak anlatı doğrudan kutsal kitap aracılığıyla desteklenmiştir. Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 146. Ayet tercümesinde ben Diyanet İşleri Başkanlığının yayını olan *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* adlı nüshadan yararlandım. Hayrettin Karaman ve diğerleri (Yay. Haz.), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Diyanet Vakfı Yayınları, 27. Basım, Ankara 2014, s. 128.

Müslüman oluşunu takiben dünya görüşlerin belli ölçüde bir değişiklik olduğunu söylerken, erken dönem ile İslami devir arasındaki geçişin ve düşünce dünyasındaki devamlılığı sağlayan öğelerin en iyi okunduğu kaynakların Kutadgu Bilig ve Dede Korkut hikâyeleri olduğunu söylemiştir. Özellikle Kutadgu Bilig'deki tarih felsefesi üzerinde seçilen örnek Alp Er Tunga olmuş; böylelikle Türk tarihinin iki dönemi, İslam'ın belirlediği tarih düşüncesi zemininde mecz edilmiştir.⁹⁸⁷ Benzer şekilde Osmanlı devletindeki taht kavgaları ve kardeş katli meselesi incelenirken konu, “*Orta Asya'daki Türk devletlerinde de Hakan öldüğünde devleti yönetme hakkı hanedanının tümüne miras kalmaktaydı*” şeklindeki bir cümle ile 6. yüzyıl ile 15.-16. yüzyıl hadiseleri arasında bir köprü kurulmaya çalışılmıştır.⁹⁸⁸

Çağdaş dönem Türk tarihyazımının alternatif pratikleri içerisinde eski Türk tarihine ve dönem imajına bakışı yansıtan ikinci grup ise; bu devreyi anmayarak yokmuş gibi davranan, görmezden gelen fikir adamlarıdır. Bu grup içinde zikredilebilecek isimlerden ilki Nurettin Topçu'dur. Nurettin Topçu'nun tarih düşüncesini ele alırken, İslami-Anadoluculuk akımının önde gelen isimlerinden biri olduğuna, milleti tarihinden ibaret görecektedir kadar tarihe önem atfettiğine ve Türk milli tarihinin başlangıcını Malazgirt Savaşı olarak kabul ettiğine değinmişim. Bu noktada Topçu, mazi olarak adlandırmayı tercih ettiği tarihi; birbiri içine geçmiş ve bugünden geriye doğru uzanan halkalar olarak tasvir etmektedir. “*Mazi bana uzanan bir zincirin son halkaları gibi gelmektedir. Ben babama, o da Kosova'nın kahramanına ve Yıldırım Han'a bağlanır. Bunların ruhu ise Yunus'lar ve Alparslan'dan geçerek Hazreti Muhammet'e kadar uzanan zincirin bize daha yakın bulunan halkalarını teşkil eder.*”⁹⁸⁹ sözleri ile ilgili betimlemesini yapmaktadır. Topçu'nun kelimelerinde görülebileceği gibi; Sultan Alparslan'a kadar inen soy bu noktada bir kırılma yaşayarak; Orta Asya yönüne değil Hicaz'a doğru meyletmekte ve Hazreti Muhammed'de nihayete ermektedir.

⁹⁸⁷ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 147.

⁹⁸⁸ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 165. Bu örneklere rağmen, Mehmed Niyazi'nin perspektifinde İslam-Türk düşüncesi ve kültürü en önemli bakış açısını oluşturmuştur. Yazar, bu kültüre değer atfetmeye oldukça önem vermiş ve zaman zaman “Akşemsettin Hazretleri'nin çiçek aşısını bulduğuna şüphe yoktur.” gibi zorlama önermelere de yer vermiştir. Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, s. 214.

⁹⁸⁹ Nurettin Topçu, *Büyük Fetih*, Dergâh Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2016, s. 116-117.

Topçu'nun, eserlerinde, sık sık *bin yıllık tarihimiz*⁹⁹⁰ lafzını kullanması da, onun eski Türk tarihine yönelik gösterdiği unutuşu, gözler önüne sermektedir. Kemalist, Bilimselci ve Türk-İslamcı (milliyetçi) tarih pratiklerinin; farklı coğrafyalar ve farklı hanedanlar üzerinden olsa dahi; Türk tarihinin başlangıcını *binlerce* yıl öteye götürmelerine karşılık, Topçu, Türklerin (esasinda Türkmenlerin) İslamlaşması ve Anadolu'ya girişleri ile yetinmesi, aradaki bariz farkı ortaya koymaktadır. Topçu kimi zaman Türk milletinin kaynağını Orta Asya'dan aldığına⁹⁹¹ işaret etse de; bu ne milli ne tarihin bir parçası olarak onun metinlerinde yer almıştır. Ezcümle, Nurettin Topçu'nun tarih tasavvurunda erken dönem Türk tarihi ve Orta Asya; Türklerin Anadolu'ya geliş sürecinde hareketin başladığı, sisler içerisinde, bir çıkış noktası olmaktan ileri gidememiştir.⁹⁹²

Erken dönem imajları bağlamında anmam gereken bir başka alternatif pratik mensubu isim Yahya Kemal-Ahmet Hamdi Tanpınar ikilisidir. Bu ikiliye göre de eski Türk tarihi biz demek değildir. İkilinin edebiyatla, söz ile ilmek ilmek inşa ettiği muhafazakâr bir değerler nostaljisi içerisinde; erken dönem Türklerinin imajı herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Dolayısıyla; ne Yahya Kemal ne de Tanpınar erken dönemdeki Türklere dair tarihi bir argümanı ya da imajı eserinin içine taşımaz, kullanmaz.

Bu minvalde, Yahya Kemal'in tarih alanı üzerine yazılarının derlendiği *Tarih Musahabeleri*, çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Eserin bütününe bakıldığında; Roma İmparatorluğuna dair bir yazı, Napolyon ile ilgili bir yazı, Fransız ihtilali ve Danton ile alakalı bir yazı ve hatta Avusturya'daki *Türk Karargâhı Parkı (Turkenschanzpark)* adlı bir seyfiye yeri üzerine müstakil bir yazı dahi bulmak mümkündür.⁹⁹³ Bu da Yahya Kemal'in hem döneminin Osmanlı'sının dışına Batı'ya

⁹⁹⁰ Örneğin; Nurettin Topçu, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, s. 35.

⁹⁹¹ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, s. 154.

⁹⁹² Topçu'ya benzer sebeple ve saiklerle; Türkiye'de gerek siyasi manada gerekse de entelektüel anlamda İslamcılık akımı da; eski Türk tarihini ve erken dönemin imajlarını görmezden gelerek ona karşı açık bir unutuş sergilemektedir. Bu noktada; erken dönem Türk tarihi ile İslam öncesi Arap toplumunun geçmişinde yatan cahiliye devri arasında zihinlerde bir benzerlik kurulduğu ve Türk İslamcılarının kurmaya çalıştığı benzeşimin aksine; bu unutuşun temellendirildiği iddia edilebilir.

⁹⁹³ Yahya Kemal, *Tarih Musahabeleri*, s. 11.

bakabilen yüzünü gösterirken hem de İslam öncesine dair bilinçli bir unutuşun sergilendiğini de gözler önüne sermektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar da; insanoğluna anlam ve kişilik kazandıran unsurun çekirdeğinin *tarihîlik* denen kavramca belirlendiğini, geçmişin günümüzde dahi daima bizimle/burada olduğunu ve kendimiz olarak yaşayabilmek için mazimizle her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecbur olduğumuzu söylemektedir.⁹⁹⁴ Bu veciz tanımlama; her ne kadar ilk anda geçmişin bütününe kapsar gibi görünse de; geçmişin, hatırlanabilme ve somut izleri vasıtasıyla estetik öğelerinin zihnimizde yer bulup bizi olduğumuz kişi haline getirmesi bağlamında düşünüldüğünde; eski Türklerin tarihi ve imajları oldukça arkaik kalmaktadır. Öyle ki oldukça sınırlı ölçüde tarih denemesi yazmış olan Tanpınar'ın (bu noktada *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* ve *Yahya Kemal* biyografisi sayılabilir) eski Türklere hiç yer vermeyişi kendi içerisinde tutarlıdır. Tanpınar'ın *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin giriş kısmına bakıldığında; eski edebiyatımızın kaynağına Arap ve Fars edebiyatları ile yoğun biçimde kaynaşan Müslümanlaşmış Türklerin ilk eserlerini koymayı uygun görmüştür. Bu noktada; *Kutadgu Bilig* ve *Yunus Divanı* öncü metinler olarak öne çıkartılmaktadır.⁹⁹⁵ Daha eskiye yönelik (Orhun Yazıtlarının Türk yazısının görüldüğü ilk yazılı belge olarak anılması haricinde) bir kayıt ya da bir soruşturma emaresi Tanpınar'ın *Türk Edebiyatı Tarihi*'ne yaptığı tafsilatlı girişte kendisine yer bulamamıştır.

C. Eski Türk Tarihçiliğinin Yarattığı Kanonlar

Çağdaş dönem Türk tarihyazımında eski Türk tarihçiliğini anlayabilmek için; bu bölümde, evvela tarihçiliğin kendi tarihi hikâyesini ardında da; çağdaş dönem evresi içinde tarih inşa etme biçimi olarak tanımlanabilecek tarih pratiklerinin eski Türk tarihçiliğine dair yarattığı imajları, arkaplanında yatan saiklerle birlikte, göstermeye çalıştım. Bu noktadan sonra, son bir aşama olarak, erken dönem tarihçiliğinin ortaya çıkardığı ve sorgulanamaz bir mahiyet kazanan *genel*

⁹⁹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 10.

⁹⁹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY Yayınları, 6. Baskı, Ekim 2009, s. 19-20.

kabullerin/kanonların varlığına işaret ederek onlar içerisinde önde gelen örnekleri açıklamaya çalışacağım.

Tarihyazımında yer edinmiş bu kanonları açığa çıkartırken seçilmiş bir kaynakça üzerinden konulara eğilip bir söylem analizi geliştirmeyi tercih ediyorum. Bu noktada; Yusuf Akbaba'nın *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği* ve Abdulvahap Akıncı'nın *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik* adlı çalışmalarında benimsedikleri yöntemle oldukça benzer bir yöntem izlemekteyim. Buna göre; çeşitli özelliklerine göre (benim tercihim ortaya koyduğum tarih pratiklerden örnek eserler seçmek yönündedir) alanı domine ettiği üzerine tarihçiler "*loncasının*" ekseriyetinin onay verdiği temel çalışmaları belirleyerek; seçilmiş bu kaynakçayı kullanmak, bu bölümdeki temel hareket tarzımı oluşturmuştur.⁹⁹⁶ Bununla birlikte doğrudan seçilen konu başlıkları ile alakalı olarak yazılmış çalışmalar da incelemelere dâhil edilmiştir. Bu yapılarak, konu başlıklarının tarih pratikleri içerisinde kemikleşmesine kanon haline dönüşmesine giden süreç gösterilmek istenmiştir. Burada bir başka önemli husus da; kanonlar ile alakalı tarihyazımının doğruluk ya da yanlışlığı ile ilgili bir iddiada bulunulmayacağıdır. Kanonlaştığı iddia edilen konuların tarihini yeniden yazmak, konu üzerinde yeni bir yorumda ya da eleştiride bulunmak bu çalışmanın amacı dışındadır. Burada benim göstermek istediğim; ilgili başlığın kendi tarihi hikâyesidir. Tarihçilerin inşa ettiği tarih metinlerinin tarihi; tarihi bilgilerin paranteze alınması ve onun dışında kalan ve özünde hikâyeyi oluşturan/ilginç kılan yorum ve değerlendirmeler üzerine yoğunlaşmaktır.

Eski Türk tarihçiliğinin kanonlarını ele almadan kanon kavramı üzerinde durarak onu açıklamak gerekmektedir. Kanon; sözlükte, birinci olarak "*mantıksal ve bilimsel yöntemlerin kendisine tabi olmak durumunda olduğu temel ve önemli bir kural, ilke ya da ölçüt*"; ikinci olarak ise "*belli bir alanda geçerliliği olan kural ve*

⁹⁹⁶ Bu temel çalışmalar; Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti bünyesindeki bir komisyonca yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İbrahim Kafesoğlu'na ait *Türk Milli Kültürü*, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye Tarihi* (I. ve II Ciltleri), Saadetin Gömeç'in *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Bahaeddin Ögel'in *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Nihal Atsız'ın *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Ahmet Taşağıl'ın *Kök Tengri'nin Çocukları* ve Ali Ahmetbeyoğlu'nun *Sorularla Eski Türk Tarihi* adlı eserleridir.

ilkeler toplumu” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹⁷ Tarihçilik özelinde ise bu kavram, Herman Paul’un tanımlamasıyla “geçmişe bakışa dair bir araca işaret eden, zira epistemik değil siyasi hedeflere hizmet etmekte olan bir yapıdır. Öyle ki kanonlar, durağandır, belirsizliğe mahal vermez ki bu da tarihyazımında yer alan sonu olmayan tartışma kavramına uymamaktadır.”⁹⁹⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Paul’un gösterdiği gibi; kanonların temelinde siyasi hedeflerin yer alıyor oluşu; benim, siyasetin tarih yazıcılığına etkisinden doğan ve tarih pratikleri adını verdiğim yapılar üzerinden eski Türk tarihçiliğinin kanon sorununu ortaya koyabilmeme ve bu sorun ekseninde bir açıklama girişiminde bulunmama dayanak sağlamaktadır. Öte yandan; kanonların tanımında açık şekilde; “tarih yazıcılığının sonu olmayan tartışma kavramından beslenebilir oluşu ancak kanonların olmamasıyla mümkündür” denmektedir. Bu önerme ise; Türkiye’deki erken dönem Türk tarihçiliğinin ağına takıldığı fasit daireyi, bir başka söyleyişle, *hep birbirine benzer şeyleri yazıyor olma duygusu ve durumunun altında yatan nedeni*, bizlere işaret etmektedir.⁹⁹⁹

1. Gök Tanrı İnancı (Tengricilik) ile İslam Benzeşmesi

Erken dönem Türk tarihçiliğinin karşı karşıya kaldığı kanonlardan bir tanesi; *Eski Türk inancı* ile *İslam* dini arasında kurulmaya çalışılan koşutluktur. Gök Tanrı Dini ya da Tengricilik olarak adlandırılabilen bu inanç sisteminin, İslam benzeri bir semavi din olduğu ileri sürülürken, Türklerin Müslümanlaşması hadisesinin de; tarihçiler tarafından kökten bir din değişimi olarak değil, eski dinin daha ileri bir formuna geçiş olarak yorumlandığı görülmektedir. Erken dönemde yaşamış Türk soylu boy ve devletlerin tarihlerinde din bahsi kurgulanırken, tarihin, tarih pratikleri ekseninde kaleme alınması etkisini göstermiş ve zamanla eski Türklerin dini bir kanon haline dönüşmüştür.

⁹⁹⁷ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 486.

⁹⁹⁸ Herman Paul, *Tarih Teorisi*, s. 131-132.

⁹⁹⁹ Bu noktada Mehmet Kaan Çalen’den ödünç aldığım bir cümleyi de nakletmek zorundayım. Kanonları tarih pratiklerinin ve tarih pratiklerinin de siyasi fikirleri (ideolojilerin) sonucu olduğunu düşündüğümüzde; tarihyazımında ortaya çıkan tüm kanon (genel kabul) anlatıların; *önceden cevabı verilmiş olan soruların sorularak* ideolojinin kendi kendisini tasdik etme çabasının ürünü, *bilinen cevapların tekrar edilmesi* demek olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Eski Türk dini bahsinin çağdaş dönem içerisinde ilk ele alınışına bakıldığında zaruri olarak Kemalist pratiğe gitmek gerekmektedir. *Türk Tarihinin Ana Hatlarında* ortaya konan eski Türk dininde ise Gök Tanrı inancına dair bir söylem bulunmamaktadır. Dönemin, devlet eliyle, toplumu seküler bürokrasiyi ve hukuku ise laik bir zemine çekmeye çalışan anlayışı içerisinde, İslam'ın adeta prototipi, monoteist bir inanca sahip bir Türk imajı çizmesi beklenebilecek bir husus değildir. Bu noktada Türklerin eski dini; toplumsal gelişimin aşamalarına dair ilerlemeci teori ile paralel hareket eden, onu tamamlayan bir unsur olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda *erken dönemlerde Türklerin ilk inancının totemcilik* olduğu söylenmiştir. Konu örneklendirilirken Göktürlere ve Uygurlara ait destanlarda kurttan türemenin bir totem alameti olduğu söylenmiş, yirmi dört Oğuz boyunun ongunları (sembolleri) sayılan kuşlar da totem olarak anılmıştır. *Ana Hatlara* göre, Sosyal değişimler neticesinde klanların yerini boylara bırakması ile totemciliğin yerini de animizm almıştır. Ataların ruhuna kesilen kurbanlar, animist inancın Türkler arasında görülen örnekleri olarak sunulmuştur. Zamanla ataların ruhuna duyulan saygı; doğa güçlerine de gösterilmeye başlandığı ve Yer-Su inançları denilen kültün de ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Kitabın, *semavi natürizm* adını verdiği bu din; Türklerin büyük göçleri teorisinin de içerisine yedirilerek Çin, Mezopotamya ve Anadolu'ya da taşınmıştır. Orhun Yazıtlarında Gök ile Yer'in ismen anılması; iki gücün ruhlarının karşılaştırılması olarak sunulmuştur. Yer-Su inançlarının ise nihayetinde safhada dönüştüğü din *Şamanizm* olmuştur. Söz konusu dinin Yer-Su ruhları ile temas kurabilecek, gerektiğinde onlarla görüşüp dünya işleri için aracı olacak bir şaman, kam, kaman sınıfının da ortaya çıktığının altı çizilmiştir.¹⁰⁰⁰

Kitapta; eski Türk inancı anlatılırken, inancın toplumsal koşulların gösterdiği değişimlerle paralel olarak değiştiğinin altı çizilmektedir. Aynı zamanda söz konusu inançlar silsilesinin bir önemli özelliği de Türk toplumunun içerisinde doğması ve gelişmeye devam etmesidir. Bu anlamda Şamanizm'de bir din olma vasfını bulan eski Türk inançları yekûnunun aynı zamanda milli bir Türk dini olarak da, örtülü bir şekilde de olsa, tasavvur edildiği söylenebilir. Türklerin İslam dinine

¹⁰⁰⁰ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 304-308.

girişleri de ancak bölgedeki siyasi mücadeleler ve Türk-Arap çatışmasını anlatan uzun bir giriş sonrasında ele alınırken: “*Emevilerin insafsız kumandanları burada seller gibi kan akıttıkları, on binlerce hanüman (ocak) söndürdükleri halde İslam dinini bir türlü bu havaliye kati surette sokamamışlardı.*”¹⁰⁰¹ ifadeleriyle, erken dönem Türklerin milli inançlarını korumada mukavemet gösterdiğinin de altı çizilmiştir. Bölüm sona erdirilirken tarihçiler; anlatılarında *Eski Türk dini* ile *İslam* arasında herhangi bir benzerlik/koşutluk *kurmamaya* özen göstermişlerdir.

Kronolojik olarak devam edildiğinde 1970’lerin sonlarına kadar Eski Türklerin dini hakkındaki anlatıda büyük bir kırılma yahut değişiklik yaşanmamıştır. Bu noktada; Zeki Velidi Togan’ın *Umumi Türk Tarihi*’nde gösterdiği yaklaşım örnek olarak gösterilebilir. Togan’a göre; Göktürkler döneminde dini inanç anlamında yerli medeniyetin kendi unsurları geçerlidir, dolayısıyla hâkim olan inancın Şamanizm’in akideleri olduğunu söylemiştir. Bu duruma örnek olarak ise İslam’ın erken dönemlerine ait kronikleri işaret eden Togan; Arapların, Türk Hakanını şaman ayinleri yaptırarak kamların kehanetlerine göre memleketi idare ettiren kimseler gibi tasvir ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰² İlginç bir şekilde Togan, Gök Tanrı dini isminde bir inanca çalışmada yer vermemiştir. Abdülkadir İnan da eski Türk dininin Şamanizm olarak isimlendirilebileceğini söyledikten sonra; Çin kaynaklarına dayandığını iddia ederek, Gök Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata ve ocak (ateş) kültürlerinin toplamının Şamanizm’in esasını oluşturduğunu söylemiştir.¹⁰⁰³

Gök Tanrı inancının bir din olarak resmedilmesi ve İslam ile arasında koşutluk kurulması ile beraber konunun bir kanon halini alışı; Türk İslamcı tarih pratiğinin güçlenmesi birlikte gerçekleşmiştir. Bu noktada ilk anılması gereken isim şüphesiz İbrahim Kafesoğlu’dur. *Türk Milli Kültürü*’nde,¹⁰⁰⁴ erken Türk kültüründe din bahsini iki kesin reddiye ile başlatan Kafesoğlu’na göre, ne totemcilik ne de

¹⁰⁰¹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 321.

¹⁰⁰² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 50-51.

¹⁰⁰³ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Devlet Kitapları, MEB Basımevi, İstanbul 1976, s. 2.

¹⁰⁰⁴ Ben her ne kadar Türk Milli Kültürü adlı çalışmada Kafesoğlu’na kullanılmış ifadelere dayanacak olsam da; yazarın daha evvel kaleme aldığı ve kitabın ilgili yerinde çoğu zaman aynı şekilde kullanılmış olan Eski Türk Dini başlıklı makale de söz edilmeye değerdir. İlgili yazı için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türk Dini”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, İstanbul Ekim 1972.

Şamanizm eski Türklerin inanç dünyasında yer sahibi değildir.¹⁰⁰⁵ Bu noktada eski Türk inancını üç ana sacayağı üzerine oturtan Kafesoğlu; bunları tabiat kuvvetlerine duyulan inanç, atalar kültü ve Gök Tanrı dini olarak tespit ettikten sonra içlerinden ancak Gök Tanrı inancının bir din olma özelliğine sahip olabileceğini belirterek söz konusu dinin temel özelliklerini anlatmaya başlamıştır.

Kafesoğlu'nun ifadelerine göre Gök Tanrı dini; “*Bozkır Türk topluluğunun asıl dini buydu. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştı. Yaratıcı tam iktidar sahibiydi. Aynı zamanda semavi mahiyeti haiz olup, çok kere Gök Tanrı diye anılıyordu.*”¹⁰⁰⁶ Burada en fazla üzerinde durulması gereken husus, hiç şüphesiz, eski Türk inancının semavi bir din olarak sınıflandırılmasıdır. Öyle ki, bu yapıldığında Gök Tanrı inancının, Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ile birlikte düşünülmesinin önü açılmış olmaktadır. Kafesoğlu, Gök Tanrı inancının ne olmadığı üzerinden de, yine semavi dinler ile koşutluk kurma yoluna gitmiş; eski Türk inancında puta tapmanın ve çok Tanrılı bir inanç sisteminin olmadığını altını kalın çizgilerle çizmiştir.¹⁰⁰⁷ Hâlbuki aynı dönemde eser vermiş olan Abdülkadir İnan ise; Çin kaynaklarından aktardığını ısrarla tekrarlayarak, Gök Türkler döneminde tanrıların suretlerinin keçe benzeri malzemedan yapıldığını ve *eski Türk panteonunda* birçok tanrının bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁰⁸

İnan ile konu üzerinde doğrudan bir tartışmaya girdiğini tespit edemediğim Kafesoğlu; *Türk Milli Kültürü*'nün özü ve güncel hali olarak tasarladığı *Türk İslam Sentezi*'nde ise daha açık ifadeler kullanmayı tercih ederek; *İslami itikatlarla eski Türk dini inanç sisteminin esasları arasında şaşılacak ölçüde bir mutabakat mevcut bulunmaktadır* cümlesi ile her iki inanç arasında doğrudan bağ kurmuştur.¹⁰⁰⁹ Eski Türk inanç sistemini İslam ile bağdaştırmaya çalışan Kafesoğlu on altı madde de her

¹⁰⁰⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 286-289.

¹⁰⁰⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 295.

¹⁰⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 298-299.

¹⁰⁰⁸ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, s. 6, 8.

¹⁰⁰⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 156.

iki din arasında ki benzerliği ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰¹⁰ Kafesoğlu'nun bu yaklaşımı, işaret ettiğim ilk kanonun çıkış noktasını oluştururken, bu önemli tarihçinin kendisinden sonra gelen ve aynı tarih pratiğinin mensubu olarak nitelendirebileceğim isimlerce de benimsenerek korunmaya devam etmiştir.

Söz konusu kanonun metinlerde uygulanma biçimine biraz daha yakından bakıldığında, örneğin, Bahaeddin Ögel'in eski Türk dini hakkında kullandığı ifadelerdeki açık sözlülük ilk aşamada dikkatleri çekmektedir. Erken dönemde yaşayan Türklerin, disiplinli bir hayat ve toplum düzenleri olduğu için bu toplumsal nizama dayanarak tek Tanrı düşüncesine erken çağlarda erişebildiklerini söyleyen Ögel; Türklerin Tanrı anlayışını Kur'an'daki Tanrı anlayışı ile aynı tutarak İslamiyet dininde olduğu gibi biçimi tarif edilmeyen bir tanrı imajının varlığını vurgulamıştır. Buradan hareketle ve tek tanrılı dinlerin ancak yüksek içtimai seviyeye ulaşmış toplumlarda görüldüğü yargısını da ilave ederek değerlendirmelerine devam eden yazar Türklerin ulaştığı bu olgunluğu, insan zihninin erişebileceği son merhale olarak tanımlamıştır.¹⁰¹¹ Eski Türk inancı ile İslamiyet arasında koşutluklar kurma yolunda, Kafesoğlu'nda görülen örneğe benzer şekilde, eski Türk inancının ne olmadığı yönünde örnekler vermek suretiyle de göndermeler yapan Ögel'in, Avarların tarihi hakkında bilgi verirken kullandığı, “*Avarlar, Hristiyan değildi. Ayrıca Hristiyanlığa karşı kalplerinde en ufak bir sevgi de yoktu*”¹⁰¹² ifadesiyle; esasında Avarların Hristiyanlığa olan yaklaşımından çok, kendi inanç dünyasının bakış açısını yansıtan, İslam temelli perspektiften yaptığı bir değerlendirmeyi ortaya koyduğu söylenebilir.

¹⁰¹⁰ Toplam on altı maddede İslam ile Gök Tanrı dini arasındaki benzerliği özetleyen Kafesoğlu'na göre; “1. Tanrı tektir. 2. Tanrı kâinatın yaratıcısıdır. 3. Tanrı kâinatın efendisidir. 4. Tanrı kadir-i mutlaktır. 5. Tanrı kadimdir, ezelidir. 6. Tanrı ebedidir. 7. Tanrı her yerde hazır ve nazırdır. 8. Tanrı her şeyi iradesi altında tutar. 9. Tanrı adildir, haktır. 10. Tanrı bilicidir. 11. Tanrı huzurunda herkes eşittir. 12. Türklerde put ve putçuluk yoktur. 13. Türklerde ruh ölmez, ebedidir. 14. Türklerde Ruhban zümresi yoktur. 15. Türkler töreyi yeryüzünün hâkim kanunu yapmak isterler. 16. Türklerde hükümdar Tanrı bağı (kut) sayesinde idare etme yetki ve gücünü kazanır.” Kafesoğlu'na göre bu büyük uyum; Türkleri Müslümanlaştıktan sonra milli kimliklerini kaybetmekten alıkoymuş ve neticede ortaya Türk İslam Terkibi (Sentezi) ortaya çıkmıştır. İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 156-157.

¹⁰¹¹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2001, s. 697-699.

¹⁰¹² Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 156.

Gök Tanrı inancı ile İslam dini arasındaki benzerlik/koşutluk tarihyazımı içerisinde bir genel kabul kazanırken; bunda etkili olan bir başka metin de Mualla Uydu Yücel tarafından, önce yüksek lisans tezi olarak hazırlanan daha sonra da kitaplaştırılarak yayımlanan *Türk İslam Bütünleşmesi* adlı çalışmadır. Yücel, çalışmasının hareket noktasının *Biz her kavme bir peygamber gönderdik* ayeti olduğunu belirtirken amacının da “İslamiyet ile eski Türk dini arasındaki benzerlikleri ortaya koymak” olduğunu söylemektedir. Buradan hareketle; “*eski Türklere de bir peygamber gönderildiği ve bu peygamberin Türkler arasında İslamiyet’in basit bir şeklini yaymış olduğu*” sonucuna ulaştığını belirten Yücel;¹⁰¹³ bir anlamda da tarihyazımı içerisinde Kafesoğlu tarafından kanonlaştırılan bir önermeyi bir adım öteye taşımıştır.

Tarihçiler tarih pratiklerinin dışına çıkmayı denemediğinde ve pratiklerin yarattığı kanonlar tarihçiler tarafından sorgulanmaksızın benimsendiğinde, takip eden metinlerde işaret edilecek olduğu gibi, konunun ele alınış şekli bir tekdüzelik kazanmakta ve yeni açıklamalar getirme teşebbüsüne geçilememektedir. Örneğin incelediğimiz çalışmalar içerisinde en hacimlilerinden bir tanesi olan *Türk Kültür Tarihinin Ana Hatlarında* olduğu gibi. Gömeç, burada eski Türklerin dinini ele alırken eski Türk dininin, Gök Tanrı itikadı olduğunu kesin bir ifade ile belirtmiş ancak bu yargısına bu dinin nasıl yaşandığının bilinmediğini de ilave etmiştir. “*Türklerde tapınılan tek bir yüce Tanrı vardı* diyen Gömeç; *Gök Tanrı inancının temelinde; her şeyin yaratıcısı bir Tanrı’ya ve ölümden sonra yeni bir hayatın başladığına iman, öbür dünyada yiğitliklerin ve iyiliklerin mükâfatlandırılması, ölmüş atalara saygı, onlar ve Tanrı için kurban kesilmesi gibi hususlar yatmaktadır*”¹⁰¹⁴ sözleriyle; bir anlamda İslamiyet ile eski Türk inancı arasında kurulan koşutluğa katıldığını göstermek istemiştir.

¹⁰¹³ Mualla Uydu, *Türk İslam Bütünleşmesi*, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 3.

¹⁰¹⁴ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 219-220. Gömeç aynı düşüncelerini konu ile ilgili bir başka önemli çalışması olan *Şamanizm ve Eski Türk Dini* adlı eserinde de tekrarlamaktadır. Burada Şamanizm’i bir Türk dini olarak kabul etmeyen Gömeç, Türklerin eski inancı Gök Tanrı itikadıydı diyerek, konu hakkındaki görüşünü ortaya koymuş ve bu düşünce ekseninde tarih inşasında bulunmuştur. Saadettin Yağmur Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 99. Tarihçinin benzer yorumları tekrarladığı

Saadettin Gömeç'in yaklaşımına paralel şekilde Ali Ahmetbeyoğlu da eski Türk dini hakkında yaptığı kısa ve öz değerlendirmede benzer bir yaklaşımı benimser görünmektedir. Ona göre “*eski Türk dini kesinlikle Şamanizm değilken, bu dinin mahiyeti tek tanrı anlayışına dayanan imanın ve itikadın merkezinde en yüksek varlık olarak bulunan tam kudret ve iktidar sahibi bir tanrıyı esas alan Gök Tanrı inancıdır.*” Gök Tanrı inancına İslam'a benzer bir başka niteliği olan *tanrının müşahhas bir şekle sokulmaması ve bir suret olarak somutlaştırılıp ona tapılmaması* da söz konusu inanç sisteminin bir parçası olarak ele alınmıştır.¹⁰¹⁵

Ahmet Taşağıl'ın, ilerleyen süreçte, erken Türk tarihini derli toplu bir metinde kaleme alma kaygısıyla yazdığı Kök Tengri'nin Çocukları da, daha isminden itibaren Türklerin tek tanrısı olduğunu savunduğu Gök Tanrı inancını öne çıkarmaktadır. Oldukça kısa ve özlü tutulmuş eski Türk dini bahsi açık şekilde Kafesoğlu'nun etkisini göstermektedir. Şamanizm'in bir Türk inancı olmadığını altı bu metinde de ısrarla çizilirken, ilgili kısım doğrudan Kafesoğlu'nun üç aşamalı eski Türk inancı şemasına dayandırılmaktadır: Bunlar, *tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök tanrı inancısıdır.*¹⁰¹⁶ Taşağıl ve Ahmetbeyoğlu örneklerinde olduğu gibi eski Türk dini üzerine kaleme alınmış kimi makalelerde de, söz konusu kanonun ve Kafesoğlu'nun kendi etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Serdar Uğurlu tarafından yazılmış *Eski Türklerin Dini* başlıklı makalenin temel iddiası eski *Türklerin dininin Şamanizm değil Gök Tanrı inancı olduğudur.* Şamanizm'in bir din dahi olmadığını ve “*Türklerin Şamanist olduğunu iddia etmenin Türklerin ilkel bir topluluk olduklarını kabul etmek manasına geleceğini*” düşündüğü anlaşılan yazar,

daha güncel bir makale için bkz.: Saadettin Gömeç, “Eski Türk Dininin Temel Özellikleri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı, C. 4, S. 1, Bahar 2019, s. 84-117.

¹⁰¹⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 302-303. Ahmetbeyoğlu, eski Türk tarihi ile alakalı hemen her konuda soru-cevap usulüyle ve popüler tarih metni karakterinde kaleme aldığı bu eserinde Oğuz Kağan ile ilgili ilginç bir değerlendirmede bulunmaktadır. Yaptığı; “[Oğuz Han] Ekseriyetle destan kahramanı olduğu kabul edilirken, son dönemlerde gerçek bir tarihi şahsiyet hatta Türklere gönderilen peygamber olduğu görüşü dikkat çekmeye başlamıştır.” değerlendirmesiyle, yazar gerçekte, kendi dünya görüşünü, metnin içinde tarih vasıtasıyla görünür kılmaktadır. Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 66.

¹⁰¹⁶ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 84.

neticede, tek tanrıya inanma esasına dayanan Gök Tanrı inancının, eski Türk dini olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁷

Din nedir, inanma ihtiyacı nereden kaynaklanmaktadır benzeri sorularla diğer örneklere kıyasla daha kavramsal ve teorize bir giriş yapmayı amaçlayan, konu ile ilgili bir başka makale örneği de; Murat Öztürk tarafından yazılmış olan *İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini* başlıklı metindir. Buna göre; eski Türk dinini net biçimde *Gök Tanrı inancı* olarak tespit eden Öztürk; söz konusu dinin tebliğcisinin, dolayısıyla peygamberinin, Oğuz kağan olabileceği, zira tebliğ ettiği dinin Gök Tanrı dini ile benzerliklerinin bu ihtimale kapı araladığını söylemiştir. Öztürk, düşüncesine dayanak ararken, “*Allah'ın bütün kavimlere kendi dillerinde elçiler göndermesi ve Oğuz Kağan'ın peygamber olabileceğini söylemiş olan merhum ve yaşayan âlimler ve ilim adamlarının da bulunmasını*” ileri sürmüştür.¹⁰¹⁸

Ortaya konmuş olan genel tarih anlatısı içerisinde Gök Tanrı dini bir kanon halini alırken, genel kabule dönüşmüş yargıların aksi istikametinde görüşler de ileri sürülmemiş değildir. Marksist tarih pratiğinin önde gelen örneklerinden birisi olan *Türklerin Tarihi*'nde eski Türk inanışlarının konulaştırılma biçimi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Öyle ki, Avcıoğlu'nun çizdiği portrede, eski Türk inancı totemcilik, Şamanizm ve Tengricilik inançlarının bir arada görüldüğü ve eski Türk panteonundaki tanrılara kaynak oluşturan bir yapıdan oluşmaktadır.¹⁰¹⁹ Bu noktada beliren bir başka fark da; kanon içerisinde ifade edildiği gibi, herhangi bir surete sahip olmayan bir Tanrı imajına ters düşecek şekilde, Türk tanrılarının insan suretinde düşünülmesi hadisesidir. Avcıoğlu; “*Kat kat düşünülen semada yaşayan Gök Tanrı, insanlardan farklı düşünülmez. Onun da sarayları, adamları atları vardır. Yer, içer ve eğlenir. Çağdaş Altaylıların gökte altın tahtta oturan en büyük tanrısı Ülken'in, göğün çeşitli katlarında oturan birçok oğulları, kızları ve*

¹⁰¹⁷ Serdar Uğurlu, “Eski Türklerin Dini”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20. Yıl Özel Sayısı, C. 12, Bolu 2012, s. 334.

¹⁰¹⁸ Murat Öztürk, “İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, *History Studies*, C. 5, S. 2, Mart 2013, s. 337-338.

¹⁰¹⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 352, 406.

yardımcıları bulunur.” diyerek, eski Türklerin tanrılarına dair yaptığı betimlemede kanonun imajını açık şekilde tersine çevirmektedir.

Gök Tanrı dini ile İslam arasında herhangi bir bağ kurmayan Avcıoğlu'na göre Türklerin toplu olarak İslam dinine geçmeleri de önceki inanç sistemleri ile yeni benimsenen din arasındaki paralellikler değil; iktisadi ve sosyolojik şartların gereğince gerçekleşen toplumsal bir dönüşüm hadisesidir. Barthold'a atıfla; İslam uygarlığının dönemin en güçlü uygarlığı ve dolayısıyla çekim merkezi olduğunu söyleyen yazar; toplu ihtidaları bu yüksek medeniyetin etkisine bağlamaktadır. Ona göre; Satuk Buğra Han'ın İslam coğrafyası ile ticareti güçlendirme gayesi, İslamlaşmanın arkasındaki en büyük motivasyonu oluşturmaktadır.¹⁰²⁰

Eski Türk dinine dair, kanon anlatı ile uyuşmayan, bir başka alternatif metin ise Mehmet Eröz'ün kaleminden çıkmıştır. Eröz, eski Türk inancının Şamanizm dini olduğunu iddia ederken; Türklerin en eski dönemlerinde totemciliğe inandıklarını, daha sonra toplumsal ilerleme neticesinde, bu inancın bir üst şekli olan Şamanizm'i (Kamlık) benimsediğini ve binlerce yıl bu inanca sadık kaldıklarını yazmaktadır. Neticede, Türklerin İslam dinine topluca geçişlerinden sonra dahi, söz konusu dinin Alevilik-Bektaşilik inançları içerisinde mirasını koruduğunu ve etkisini gösterdiğini iddia etmektedir.¹⁰²¹

Bu noktada ileri sürülmüş olan bir başka alternatif anlatının da Erkin Ekrem tarafından inşa edildiğini belirtmek gerekmektedir. O, Şamanizm ve Tengricilik inançlarını mukayeseli bir yaklaşımla inceleyip değerlendirdiği yazısında; eski Türklerin dininin Tengricilik olduğunu tespit etmektedir. Yazar, Şaman'ın ise bu din içerisinde özel bir konuma sahip kişi olarak, trans yoluyla Tengri ile temasa geçebilen, onunla insanlar arasındaki bağı sağlayan, hükümdarlara falcılık ve danışmanlık yapan, insan ve hayvanlara şifacılık yapan ve ihtiyaç halinde büyücü vazifesini de gören bir görevlidir.¹⁰²² Erkin Ekrem, hem eski Türk inançları

¹⁰²⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Üçüncü Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006, s. 1402.

¹⁰²¹ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*, TDAV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 9-11.

¹⁰²² Erkin Ekrem, “Eski Türklerin Dini Şamanizm mi Tanrıçılık mı?”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz- Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 202.

içerisinde Şamanizm'e güçlü bir yer verdiği hem de Tengricilik ile kanonlaşmış olan Gök Tanrı inancı arasında doğrudan bir bağa işaret etmediği için, alternatif bir anlatı sahibi olarak nitelendirilmiştir.

Din meselesi içerisinde, Gök Tanrı dini ve mahiyeti hakkında geliştirilen anlatının yanında çok fazla üzerinde durulmayıp birkaç kalıp ifade geçirilmiş de olsa kendisine her zaman yer bulan bir başka unsur ise eski Türklerde görüldüğü iddia edilen *laik devlet seküler toplum* vurgusudur. Eski Türklerde din bahsi söz konusu olduğunda, konu özellikle Hazarlar ile ilgili malumat vermeye geldiğinde, Hazar toplumundaki çok dinli yapıdan hareketle, bütün dinlerin serbest olduğu ve neredeyse günümüzdeki laik devlet ve bürokrasi yapısını düşündürten bir anlatı gerçekleştirilmektedir. Bununla da kalınmayıp, Hazar örneği; birkaç sözcükle bir genellemeye zemin haline getirilerek, kurulan cümlelerin başına eklenen diğer Türk boy ve/veya devletlerinde olduğu gibi şeklinde bir ifadeyle tüm Türk tarihini kapsayacak hale getirilmektedir.¹⁰²³

2. Tarihi Devlet Üzerinden Kurgulama

Eski Türk tarihyazımının kanonlaşan ve nerdeyse her araştırmacı tarafından itiraz edilmek ve değiştirilmeye çalışılmaksızın uygulanan bir başka genel kabulü ise; *dönem tarihçiliğinin siyasi tarih anlatısı üzerine inşa edilmesi ve tarihin devlet üzerinden kurgulanması* durumudur. Bu yaklaşım tek tip tarih metinlerinin ortaya çıkmasına ve tarihçiliğin çok dar bir bakış açısıyla yapılmasına neden olmuştur. Tarihçiler; sosyal hayata ve günlük yaşama dair pek çok farklı anlatıyla renklendirebilecekleri, dönem insanına temas edebilen, canlı metinler kaleme alamamıştır. Metinlerin böylesi bir kurgu ekseninde gelişmesinin elbette ki bazı sebepleri vardır. Bunlar arasında en önemli olan sebepler ise; Türk tarih yazıcılığında siyasi tarih ile uğraşmanın makbul sayılması,¹⁰²⁴ eski Türk tarihçiliğinin ana kaynak

¹⁰²³ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 339; Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 206. Bu noktada Taşağıl daha net bir ifade kullanarak eski Türk devletlerinin siyasi-askeri karakter taşıdığını ancak dini bir karakteri olmadığını söylemektedir. Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 178.

¹⁰²⁴ Bu durum, Türk tarihçiliğinin özgün bir problemidir ve sebepleri ve sonuçları itibarıyla müstakil bir çalışma içerisinde irdelenmeyi hak etmektedir. Burada uzun bir izahatla açıklanması halinde konunun akışı bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağından, böyle bir harekete girişmedim. Konu

olarak kullandığı Çin kroniklerinin temel özellikleri ve eski Türk tarihçiliğinde sosyal yapı incelenirken hiçbir zaman bireye inilmeyerek toplumcu bir anlayışla metin inşa etme kaygısıdır.

Eski Türk tarihçiliğinin ana kaynakları; ağırlıklı olarak Çin kronikleri olmak üzere,¹⁰²⁵ devlet bürokrasilerinin ürettiği yıllık, vakayinâme ya da yazıt gibi çeşitli materyalden oluşmaktadır. Bu kaynaklar toplamının, en temel özelliği ise merkezi bir siyasi otorite tarafından ve siyasi ilişkiler/siyasi gelişmeler (savaş, taht değişiklikleri, diplomatik ziyaretler gibi) ekseninde yazılmış olmalarıdır. Özellikle Çin kaynakları, daha önce belirtildiği gibi, Orta Asya'daki Türklerin siyasi tarihleri ile alakalı oldukça fazla kaydı muhtevasında barındırmaktadır.¹⁰²⁶ Bu kroniklerin yapısı ise kendisini dünyanın merkezi olarak kabul eden Çin Sarayı'nın çevresine konumlandığı yabancı toplumları, kurulan siyasi-askeri ilişkiler bağlamında kaydeden bir zihniyete dayanmaktadır. Metinler çoğu zaman kronoloji esasıyla ve hükümdarların saltanat devirlerine göre bölümlendirilerek kaleme alınmış yıllıklardır.¹⁰²⁷

Kanonun ortaya çıkışının son ana nedeni olarak altını çizdiğim husus ise; tarih pratikleri ekseninde ideolojik saiklerle kaleme alınan, siyasi düşünceye temel olma maksadını taşıyan metinlerin, ideolojilerden kaynaklandığı üzere, toplumcu bir perspektifle kaleme alınma keyfiyetidir. İleride örneklendirerek daha açık bir şekilde ifade etmeye çalışacağım bu durum; eski Türk tarihinin kaleme alınma biçimi üzerinde, pek farkına varılmasa da, etkili olmuştur. Siyasi ideolojilerin tekil olarak bireylerle ilgilenmeyip, toplumun geniş kısımlarına hitap eden yanı; Türk sosyal hayatının tanzim edilmesinde de kendisini göstermiş ve birey her daim es geçilen bir unsur olagelmiştir.

hakkında fikir sahibi olmak isteyenler; II. bölümün II. ana başlığı olan *Yöntem Problemi* kısmına müracaat edebilir.

¹⁰²⁵ Çin kaynakları hakkında detaylı bilgi için; T'ang Chi, "Türk Tarihine Ait Çin Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 2, İstanbul Ekim 1971.

¹⁰²⁶ Eyüp Sarıtaş, "Çin Kaynaklarından T'ung Tien Ve Bunun Türk Tarihi Açısından Önemi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İzmir 2000, s. 222.

¹⁰²⁷ *Han Hanedanlığı Tarihi*, Yay. Haz. Ayşe Onat-Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. XVII.

İncelediğim tüm tarih pratiklerinde ve analiz ettiğim tüm çalışmalarda bu inşa etme biçiminin ortak olarak bulunması; örneklerimi kronolojik bir sırayla ve karşılaştırma yapmaksızın ele almama da fırsat vermiştir. Burada iddia edilebilecek tek nokta, pratikler arasındaki perspektif ortaklığı ve metinler arasında gözlenebilen geçişliliklerdir. İncelediğim en erken tarihli çalışma olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kurgusu itibarıyla, mükemmel bir örnek olmasa da, kanonu içinde barındırmaktadır. Eser, erken dönem Türk tarihini; kronikler üzerinden en kolay tespit edilebilen veri olan; siyasi düşmanlara (rakip devletlere) yönelik bilgilerin ışığında devlet merkezli olarak inşa etmektedir. Kitabın özellikle bu niteliği, daha sonra tarihçilik işiyle uğraşan isimlerce benimsenmiş ve hatta geliştirilmiştir. Bu minvalde; Orta Asya'da kalan Türklerin tarihi incelenirken kurdukları devletler üzerinden bir inceleme yapılmıştır. *Asya Hunları-Topa Krallığı-Batı Hun Devleti-Avrupa Hun İmparatorluğu-Avar İmparatorluğu-Akhunlar-Türk İmparatorluğu-Kutluk Devleti-Oğuzlar-Uygurlar-Kırgızlar-Türgişler* ve *Karluklar* halef selef ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.¹⁰²⁸ Benzer bir anlatı Doğu Avrupa Türk devletleri tarihi için de söz konusudur: *Hazarlar-Bulgarlar-Peçenekler-Kumanlar* aynı bağlamda, salt siyasi tarihlerine dair kaynaklardan devşirilen anekdotların arka arkaya sıralanmasıyla ele alınmıştır.¹⁰²⁹

Çalışmasında Rus ve Alman oryantalistlerden oldukça önemli ölçüde etkilendiğini ve tarihi bir metin inşası probleminden çok, *ana kaynaklara nüfuz ederek oradan aktarımlar yapma işi* olarak gördüğüne vurgu yaptığım Zeki Velidi Togan'da; *Umumi Türk Tarihine Giriş*'te Türklerin ana yurtları ve Sakalar ile ilgili teorileri aktardıktan hemen sonra, söz konusu eski devirlerde yaşanmış olan siyasi olayları anlatmaya başlamıştır.¹⁰³⁰ Togan'ın çalışmasının merkezinde de siyasi tarih ağırlıkta olmuştur. Çalışmasının hemen başında amacının bir vakayinâme yazmak değil; alanın problemlerini ortaya koymak olduğunu söyleyen Togan; her ne kadar bu amaç uğrunda devletler üzerinden bir bölümlendirme girişimi yapmadan yazmış olsa da, alt metinde konuların gelişimi ve dizilişi birbirini takip eden bir sıra ile siyasi teşekküllerin kurulup yıkılmaları ekseninde gelişmiştir.

¹⁰²⁸ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 323-338.

¹⁰²⁹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 338-340.

¹⁰³⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 38 vd.

Hüseyin Nihal Atsız tarafından kaleme alınan yazıların derlenerek bir araya getirilmesi ile oluşan *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* da; son şekliyle bir Hun siyasi tarihi monografisinden ibarettir. Eser, temelde, Asya Hunlarının siyasi tarihini De Guignes'in Hüseyin Cahit Bey tarafından tercümesi yapılan çalışmasından özetlenmek suretiyle oluşturulmuş bir yazı dizisinin bir araya getirilmiş halidir. Eğer bütünlüklü bir metin olarak kabul edilirse; çalışmanın ne olduğu sorusu, Hun hükümdarlarının siyasi ve askeri faaliyetlerini özetleyen bir vakayinâme tanımlamasından daha iyi bir şekilde cevaplanamaz.¹⁰³¹

Eski Türk tarihini eski Türklerin siyasi teşekküllerinin ve faaliyetlerinin tarihine dönüştüren en önemli sembol çalışma ise; İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü* olmuştur. Kafesoğlu'da Türk tarihini kaleme alırken; eserinin omurgasını Türk devletleri tarihi olacak şekilde tasarlamıştır. 57. ve 204. sayfalar arasında; Hun, Tabgaç, Göktürk, Uygur, Kırgız, Türkiş, Karluk, Oğuz, Sabar, Avar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak, Ogur ve Bulgarlar salt siyasi faaliyetleri ile ele alınmıştır.¹⁰³² Kafesoğlu'nun etkisinin bariz şekilde görülebildiği çalışmalar olan Ahmet Taşağıl'a ait *Kök Tengri'nin Çocukları*; Ali Ahmetbeyoğlu'nun *Sorularla Eski Türk Tarihi*; Saadetin Gömeç'in *Türk Kültür Tarihinin Ana Hatları* çalışmaları da siyasi tarih merkezli bir anlayış ihtiva eder. Taşağıl'ın eseri ana hatlarıyla siyasi tarih merkezli bir anlatı ortaya koymaya çalışmaktadır. Orta Asya'da Hun-Göktürk-Uygur çizgisi ile Doğu Avrupa'da ise Hun-Avar-Bulgar-Hazar-Peçenek çizgisi ile seyreden kitabın anlatısının merkezini bu yapıların siyasi faaliyetleri oluşturmaktadır.¹⁰³³ Benzer şekilde Ahmetbeyoğlu da, erken dönem Türk tarihini ele alırken siyasi yapıları ve kurulan devletleri temel almakta; bölümlendirmeler bu esasa göre tanzim edilmektedir. Kitabın ilk 284 sayfası (%81,3'ü) siyasi tarih kaynaklı bir anlatı ihtiva

¹⁰³¹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, İstanbul 2019.

¹⁰³² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 57-204.

¹⁰³³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul 2013. Taşağıl üzerindeki Kafesoğlu etkisine işaret eden bir başka örnek, yazarın, eski Türk tarihinin kronolojisini M.Ö. 3000 yılları civarında Altaylarda Oğuz tipinde brakisefal beyaz bir ırkın yaşadığı tespitinden başlatmasıdır. Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 303. Bu hem Türk tarih tezinde hem de Kafesoğlu'nda vurgulanan beyaz ırka mensup sayılma çabasının bir devamı olarak görülebilirken aynı ayna söz konusu etkilenmeye de işaret edebilir.

eder. Kültür-Medeniyet ile ilgili kısım sadece 65 sayfadan (%18,7) ibarettir.¹⁰³⁴ Kafesoğlu etkisindeki bir başka önemli tarihçi Saadettin Gömeç ise; çalışmasının ilk baskısında sadece kültür tarihin üzerine bilgi vermekteyken; takip eden baskılarda Türk devletleri ile ilgili uzunca bir kısım eklemiştir. Öyle ki, ilk baskıda olmayan tam 231 sayfalık ek bir *Tarihi Türk Devletleri* bölümü ile kültür tarihi ortaya koyma iddiasındaki bu çalışma da bir siyasi tarih kitabına yaklaşımıştır.¹⁰³⁵

Eski Türkerlerin dini bahsinde görüldüğü gibi genelde hâkim genel kabullerin Türk İslamcı pratik içerisinden çıkması ve ideolojik anlamda onun karşında duran Marksist pratiğin alternatif bir anlatı getirmesi durumu, tarih metninin siyasi tarih omurga olacak biçimde kurulması noktasında ayrışamamıştır. Avcıoğlu'nun *Türklerin Tarihi* bu meyanda bir örnek sunmaktadır. Çalışmanın ilk cildinde geniş bir hacim içerisinde kuramsal çerçeve çizilmesi ve alanın problemlerine yönelik temel itirazların sıralanması ile başlaması, farklı bir inşa biçimi ile karşı karşıya olunduğunu düşündürse de; çalışma erken dönem Türklerinin kültür unsurlarının değerlendirilmesi ile devam ederken hemen sonrasında siyasi tarih ile ilgili anlatıya geçmekte ve bundan sonra eser bu şekilde sürmektedir.¹⁰³⁶

Avcıoğlu'nda siyasi yapıların tarihini merkeze koyan bir anlatı görülse de; bu Marksist teoriye bağlı kalma çabasının etkisiyle olaylar, savaşlar ve devletlerarasındaki anlaşmalar bağlamında değil, karşılıklı ekonomik ilişkiler, ticaret ve elde edilen artık ürünün (ya da ticaretle sağlanan lüks malın) erk tarafından nasıl paylaştırıldığı soruları etrafında incelenmiştir. Bu temel ayrıma rağmen eserin ikinci cildinde de esas olarak salt Göktürklerin siyasi tarihine dair bir hikâye sunulmuştur. Bu noktada Çin kroniklerinin deşifresi anlatı içerisinde ağırlığını önemli ölçüde hissettirmektedir. Yazar tarafından, ilk cilttekine benzer bir şekilde, Göktürk-Çin ve Göktürk-Bizans ilişkilerinin odağına ekonomik mücadele konmuştur.¹⁰³⁷

Eski Türk tarihine dair metinlerin, siyasi olaylar tarihinin bir anlatısı olacak biçimde şekillenmesinin arkasındaki en önemli sebeplerden bir tanesinin; tarihçilerin

¹⁰³⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, İstanbul 2014.

¹⁰³⁵ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 308- 539.

¹⁰³⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, İstanbul 2017.

¹⁰³⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, İstanbul 2008.

dayandığı kaynakların yapısı olduğunu belirtmişim. İkinci bir sebep ise; eski Türk toplumuna kendi çağından bakan tarihçinin, toplumun temelini bireyi koymaması ve toplumcu reflekslerle toplumun en küçük yapı taşı olarak *aileyi* öne çıkartmasıdır. Burada özellikle vurgulanmalıdır ki, aile de kendisine bir değer atfedilerek, hususi bir inceleme sahası olarak görülmemiştir; siyasi organizasyonun zirvesi olan devlete (ile) giden zincirin, tabanda yer alan, en küçük halkası olması itibarıyla mevzu bahis edilmiştir.

Eski Türk toplumuna dair Kafesoğlu tarafından çizilen ve toplum yapısını bir zincir gibi düşünecek olursak küçük halkadan büyüğe doğru *aile-urug* (aileler birliği)-*boy-bodun* (boylar birliği)-*il* (devlet) şeklinde gelişen ve aileden devlete uzanan bir sosyal şema; takip eden pek çok tarihçi tarafından da benimsenmiş ve kullanılmıştır.¹⁰³⁸ Böylelikle topluma ve erken dönem Türk insanının gündelik hayatını, problemlerini, zihniyetini anlamaya giden yol daha en başından kapatılmış ve tekil birey ancak devlet organizasyonunu oluşturan devasa çarkın bir dişlisi konumuna indirgenmiştir. Bilindiği üzere devletsiz olmak Türk töresinde yok olmakla eş tutulmaktadır. Bu zaviyeden bakıldığında, özellikle genç Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarına yaklaşıldığında, devlet kavramının önem kazanması oldukça makul ve rasyoneldir. Sorun ise bu yaklaşımın kanon haline dönüşerek, alternatif anlatılara izin vermez hale dönüşmesidir. Buna ek olarak, tarihçilerin geliştirdikleri bu yaklaşım ile benimsedikleri ideoloji/tarih pratiği arasında bir bağ kurulabileceğini söylemek de hiç zor değildir. Örneğin *Türk Tarihinin Ana Hatlarında*; erken dönem Türkler nitelenirken kullanılan şöyle bir ifade söz konusudur: “*Göç organizasyonunu başarıyla tamamlama isteği teşkilatlanmayı doğurmuş buradan da Türklerdeki askerlik ve inzibat ruhu ortaya çıkmıştır. Türkler böylece devletçi bir millet haline dönüşmüştür.*”¹⁰³⁹ Dönemin Kemalist yönetiminin, ulus inşacı siyasi hedefleri ile birlikte düşünüldüğünde; çizilmek istenen tablodaki

¹⁰³⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 219; Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 38; Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 286; Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 38. Bahaeddin Ögel de; Türklerin devlet anlayışını konu edindiği eserinde, aileden imparatorluğa görüşünü benimsediğini söylemektedir. Ona göre; toplumun en küçük birimi olan aile aynı zamanda devlet felsefesinin de geliştiği ve yeni nesillere aktarıldığı çekirdek bir kurum hüviyetindedir. Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 23.

¹⁰³⁹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 285.

dinamik ve militarist ruhlu toplumun; Kemalist yönetimin ruhuna ve ideallerindeki Türk toplumuna ne derece benzer olduğu görülebilecektir. Bu noktada özellikle vurgulanan devletçi Türk imajı da şüphesiz; dönemin devrimler gerçekleştirmekte olan iktidarının ihtiyaç duyduğu devlete bağlılık hissine tarihi temel oluşturma gayesinin bir tezahürü sayılabilir. Bu durum, tüm dünyada 30'ların ruhu düşünüldüğünde, tarafımdan yadsınmamakla birlikte, bir durum tespiti olarak okuyucunun karşısına konmaktadır.

Benzer bir yaklaşım bir başka tarih pratiğini benimseyen, Türkçü-Turancı tezin¹⁰⁴⁰ savunucu Hüseyin Nihal Atsız'da da görülmektedir. Hun toplumu üzerinden Türk toplumuna dair yaptığı bir genelleme de Atsız şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Turanlılarda cemiyet kuvvetli olmuştur; bu ırk, fert yok cemiyet var düsturunu tutmaktadır.”*¹⁰⁴¹ Atsız'ın devlet merkezli ve bireyden ziyade toplumu (milleti) merkezine alan görüşü savunması ideolojik düşünceleriyle de tam bir uyum içindedir. Türk sağının en uç noktasına yakın bir çizgideki duruşu toplumculuk konusundaki tarihi görüşlerini etkilemiş gibi dururken; ilginç şekilde tarihe sol perspektiften bakan Avcıoğlu da eski Türklerin toplumunu incelerken bireye eğilme tercihinde bulunmamıştır. Avcıoğlu'na göre eski Türklerde birey, ancak boyun bir üyesi olarak vardır. Boyun dışında birey bir hiçtir. Bozkırda birbirini tanımayan iki insan karşılaştıklarında kimsin sorusuna boy adı söylenerek cevap verilir ve boy dışında kendi adı da geçerli değildir.¹⁰⁴² Tarihçinin benimsediği Marksist kuram, onu tarihi anlatısını kurgularken birey değil toplum eksenli düşünmeye zorlamaktadır; zira birey/bireysellik Marksizm'in ilgilenmediği ve görmezden geldiği kavramlar arasındadır.

Elbette ki, bu noktada, Türk toplum yapısını başka bir şekilde ele alma imkânı var mı sorusu ortaya atılmalıdır. Çünkü aksi halde, kültür tarihçiliği yaparken dahi siyasi tarihe saplanma ve ister kaynakların mahiyetinden ister toplumsal yapıya dair yerleşmiş olan kanıdan kaynaklanıyor olsun siyasi tarih söyleminden çıkamama

¹⁰⁴⁰ Detaylı bilgi için Bkz.: Mehmet Kaan Çalen, “Türkçü Tarih Görüşü ve Atsız'ın Türk Tarih Tezi”, *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*, Ed. Ahmet Şimşek, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020.

¹⁰⁴¹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 30.

¹⁰⁴² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 246.

keyfiyeti tarihçiler için, hem de mazeretsiz biçimde sıradan bir hale dönüşebilir. Bu noktada aynı zamanda bir psikiyatrist olan Bilgin Saydam tarafından kaleme alınan *Deli Dumrul'un Bilinci* isimli çalışma, tarihçiler için alternatif yaklaşımların imkânına dair bir umut olarak ileri sürülebilir.¹⁰⁴³ Burada, *Dede Korkut Hikâyeleri* içerisinde yer alan edebi bir karakter olan Deli Dumrul'un şahsı inceleme konusu yapılmış ve ulaşılan sonuçlar üzerinden Türklerin, İslamlaşma ve eski inançlarından Türk-İslam zihniyetine evrilme süreçleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Yazar tarafından kullanılan üç farklı disiplin; anlambilim (hermenötik), görüngübilim (fenomenoloji) ve psikanalizin erken döneme birey temelinde bakabilmeyi, kurgusal dahi olsa bireyden topluma giden bir analiz yapabilmeyi ve en önemlisi Türklerin İslamlaşma ile geçirdikleri imtihanı ve zihniyet değişimini Emevi-Türgiş çatışmaları ya da Karahanlılar siyasi tarihinin bir parçası olarak ele almaksızın anlatabilmeyi sağlaması ile ayrıca önem kazanmaktadır. Bu demektir ki; disiplinler arası ve çok disiplinli çalışmalar; eski Türk tarihçiliğini siyasi tarih anlatılarının tahakkümünden kurtarmanın yolunu açmaya aday olarak öne sürülebilmektedir.

3. Medeniyet (Yerleşiklik)

Çağdaş dönem Türk tarihyazını tarih pratiklerinin; eski Türk tarihçiliği üzerinde ürettiği kanonlardan bir diğeri ise adına genel olarak *medeniyet tezi* diyebileceğimiz ve eski Türklerin göçebeliği/yerleşikliği hususunda gelişmiş olan problemleri yaklaşımıdır. Türklerin medeniliğini; tamamen Batılı normlar esas alınarak, göçebeliğin reddi, kendine has bir yaşam tarzı görüntüsünün ileri sürülmesi (konargöçer, atlı göçer gibi) ve yerleşikliği savunusu üzerinden kurgulamak bu yaklaşımının esasını oluşturmaktadır. Çağdaş dönemin ana özelliklerinden bir tanesi olan tepkiselliğin etkisini fazlasıyla gösterdiği bu kanonun gelişmesinde Batının tarihi söylemi bir neden olarak sayılabilir. Türk tarihçilerinin ise hem Batılı anlayış dairesi içinde kalmak ve Batı tarafından yapılan tanımların peşinen kabul etmeleri, hem de sonrasında, bu duruma rağmen, Batılı argümanları yanlışlamaya çalışarak

¹⁰⁴³ Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2013.

tepkiselliklerini ortaya koymaları, söz konusu kanonun temeline büyük bir çelişkiyi koyması itibarıyla oldukça ilginçtir.

Kanonu ele almaya başlamadan önce, ortaya çıkışındaki Batı etkisini anlatmak gerekmektedir. Göçebe ve dolayısıyla barbar/medeniyetsiz Türk imajının ortaya atılma nedenleri oryantalizm fikri bağlamında Batı'nın Doğu'ya olan bakışının bir tezahürü olarak incelenmeye çalışıldığında konu biraz daha aydınlığa kavuşmaktadır. Bu noktada; Oryantalizm kavramını ileri sürerek dünyaca bilinen tanımını yapmış kişi olan ve bir anlamda kavramın yaratıcı babası da olan Edward Said'den bir alıntı yapmak isabetli olmaktadır: “Oryantalizm Avrupa'nın Doğu hakkındaki bir uydurması değil *bilinçle* vücuda getirilmiş ve nesiller boyu hatırı sayılır yatırımlara konu olmuş bir teori ve pratik bütünüdür.” Böylece; yine Said'in tanımlamasına göre; “*Batı, Doğu davranışının her cephesinin hem gözlemcisi hem hâkimi hem de jürisi konumuna*” kendi kendisini tayin etme imkânı bulmuştur.¹⁰⁴⁴ Öyle ki Batıda, aydınlanmanın hemen ertesinde yeşermeye başlayan bu üstten bakışın ilk filizleri hızlıca meyvesini vermiş ve “Avrupalı aklın üstünlüğü” fikrinin doğumu böylece gerçekleşmiştir.

Önemli Batılı düşünürler olan ve metinlerinde oryantalizmden izleri barındıran *Voltaire*, *Kant* ve *Hegel*'i takip eden süreçte bu fikir Avrupalının bir genel kabulü haline dönüşmüş ve neticede oryantalist Avrupa için bu durum tartışılmaz hale getirmiştir.¹⁰⁴⁵ Avrupamerkezci oryantalist söylem içerisinde Batı dışında kalan unsurlar ancak Batının onu bir nesne olarak yerleştirdiği konuma sabitlenmiş, asla tarihin bir öznesi olarak değer kazanmamıştır. O hal içerisinde tarihi gelişme de adeta sadece Batı'nın bugün varmış olduğu yer olarak tanımlanarak sınırlandırılmıştır.¹⁰⁴⁶ Avrupamerkezcilik, basit şekliyle, dünyayı Batı ve dışında kalanlar (*West and the Rest*) olanlar iki parçaya ayırmış¹⁰⁴⁷ ve bunu yapmasına ek olarak, dışarıda kalanlar

¹⁰⁴⁴ Edward Said, *Oryantalizm*, s. 21, 181.

¹⁰⁴⁵ Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 4.

¹⁰⁴⁶ Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, s. 22.

¹⁰⁴⁷ Fatma Beritan- Ahmet Şimşek, “Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri”, s. 305.

üzerinde tanım yapma ve dolayısıyla tasarrufta bulunma hakkını ilan ederek tarihe istediği gibi şekil vermiştir.¹⁰⁴⁸

Tarih yazıcılığı vasıtasıyla; Türk tarihinin erken dönemleri üzerinden barbarlık iddialarına cevap verme, bu durumu göçebelik üzerinden tartışma konusu haline getirerek, bilinçli geliştirilmiş bir anlatı içerisinde ele alma ilk kez Türk Tarih Tezi ile birlikte görülmektedir. Tarih tezinin argümanlarını savunan temel eser *Türk Tarihinin Ana Hatları* hem yazılma nedeni olarak açıkça bu duruma işaret etmesi hem de tarih anlatısı içerisinde yer verdiği örneklerle, bu meyanda, iyi bir inceleme vasıtasıdır. Eserin hemen başında yer alan “*Bu kitap muayyen bir maksat gözetilerek yazılmıştır. Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür.*”¹⁰⁴⁹ iddiası, eserin tepkiselliğine işaret etmektedir. Burada açık şekilde görülebileceği gibi, medenilik sorunu çalışmanın birincil problemlerinden bir tanesidir. Eserin bir yerinde kurulan; “*Türkler, büyük göçleri vasıtasıyla dünyayı medenileştirmiş bir millet olarak ele alınmaktadır*”¹⁰⁵⁰ cümlesi ile dünyadaki tüm medeniyet bölgelerinin tarihçesine Türkler tarafından yapılmış bir medenileştirme aşısı; ela alınan bölgenin tarihini başlatan hadise olarak konumlandırılmıştır.

Bu noktada yerleşik hayat medeniyetin en önemli göstergesi olarak ön plana çıkartılmış ve şehirlilik ve yerleşiklik olarak anlaşılmıştır. Tezde öncelikli olarak eski

¹⁰⁴⁸ Eski Türk tarihinin adeta bir barbarlık müzesi olarak resmedilmesi üzerinde durmaktan çok Türk tarafının geliştirdiği söyleme eğilim istediğim için Batılı metinlerden geniş iktibaslar yaparak konuyu boğmayacağım. Maksudımı iyi açıkladığı için içinde bulunduğumuz yüzyılda kaleme alınmış ve 2014 senesinde Türkçeye çevrilmiş bir dünya tarihi denemesinde Attila'nın nasıl ele alındığını gösteren bir alıntı ile yetinmeyi tercih etmekteyim. Ian Morris tarafından kaleme alınan ve Doğu Batı çatışmasını eğilen söz konusu çalışmada; yazarın Bozkır milletlerini yok hükmünde sayan tavrına ek olarak, Hunlarla ilgili yazdığı iki paragraftan birinde Attila ile ilgili kullandığı ifadeler son derece dikkat çekicidir. Burada; Attila'nın hayatında ilk yenilgisini Batı Romalı General Aetius'a karşı aldığını söyledikten sonra kurduğu “*Attila intikamını alamadan öldü. Kim bilir kaçınıcı düşüğünü kutlamak için yapılan bir içki yarışı sırasında “Tanrının Kırbağı” kendini fazla zorlayınca Yaradan'ına kavuştu.*” cümleleri; altını ısrarla çizdiğim üstten bakan, Avrupamerkezci tarihçiliğin seviyesiz üslubunu çok net biçimde temsil etmektedir. Ian Morris, *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor? Şimdilik*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 369.

¹⁰⁴⁹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 1.

¹⁰⁵⁰ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 35.

Türk şehirlerinin günümüzde çölleşen araziler içerisinde kumların altında kaybolduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁵¹ Bu ifade ile söz konusu şehirlerin nerede olduğuna dair gelebilecek olası itirazların önü önceden alınmaktadır. Göçebelikten uzak bir toplum bulunduğu yargısı şehirler üzerinden inşa edilirken başvurulan başka bir anlatı unsuru ise eski Türklerdeki zirai faaliyet olarak öne çıkmıştır. 1932 yılında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresinde bildirisini sunan Afet İnan'ın verdiği örnekler bu anlatı unsurlarının en çok dile getirilenleri arasındadır: “*Hunlar, zannolunduğu gibi, Avrupa’da göçebe ömür geçirmiş bir kavim değildir; bilakis toprağa bağlanmışlardı, evlerde, köylerde ve şehirlerde otururlardı. Hun kralları en son modelde yaptırtdıkları kaplıcalarının taşlarını uzaklardan getirtecek kadar ince hisli idiler...*”¹⁰⁵² Burada Hun toplumunun göçebeliğini, Göçebeliğin Batı tarafından yapılmış tanımını önden kabul etmekle birlikte, reddeden İnan, toplumsal düzeni köyler ve şehirlere dayanan bir portre çizmektedir. Türk Tarihinin Ana Hatları da; İnan’ı destekler biçimde, Hun devrinde Türklerin ziraate önem verdiklerini, her Türk’ün mutlaka bir arazi parçasına sahip olduğu söylemektedir.¹⁰⁵³

Dönemin tarih ders kitaplarında kendisine yer bulan ifadelerde; Hunların medeniyetsiz ve barbar olarak resmedilmelerinin asıl sebebinin Batılıların zihinlerinden atamadıkları şiddetli Hun hücumlarının bıraktığı olumsuz izler olarak işaret edilmiştir. Kitapta, gerçeğin bunun tam tersi olduğu ve Hunların kendilerine has bir sanat ve medeniyete sahip oldukları da vurgulanmıştır. Bu noktada seçilen en önemli misal ise Avrupa Hunlarının çoğunlukla ahşap evlerde oturmaları ve Attila’nın da ahşap malzemedен yapılmış büyükçe bir saraya sahip oluşudur.¹⁰⁵⁴ Söz konusu saray etrafında şekillenen Hun başkenti ise Attila’nın kendi adını taşıyan Etzelburg olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁵

Türk Tarih Tezi ekseninde, Türk şehirleşmesinin erken dönemleri için gösterilen bir ikinci örnek ise Uygur dönemi anlatısı olmuştur. Uygur ülkesinin

¹⁰⁵¹ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 284.

¹⁰⁵² Afet İnan, “Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış, I. Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 411.

¹⁰⁵³ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 287.

¹⁰⁵⁴ *Tarih II Orta Zamanlar*, s. 27.

¹⁰⁵⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 329.

şehirlerle dolu olduğu, şehir harabelerinde yapılan kazılarda pek çok mabede rastlandığı ileri sürülmüştür. “İslamiyet’ten evvelki devirlerde dahi, Uygur bölgesinin gayet kesif bir medeniyet ocağı olduğunu Çinli tarihçilerden okumak mümkündür” cümlelerini takiben “Uygur şehirleri pek mamurdu, evlerin çoğu birkaç katlı idi.” denilerek medeniyet ile yerleşiklik arasındaki bağıntıya olan inanç perçinlenirken; eski Türklerin de bu noktada medeni milletler safındaki yeri sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁵⁶

Türklerin medeni bir millet mi yoksa gayrı medeni bir millet mi olduğuna dair bir farklı bir sorgulama da Zeki Velidi’nin satır aralarında saklanmaktadır. Bu noktada Orta Asya’da medeni olarak tasnif edilmesi mümkün tüm sahaların; yerleşiklik doğrudan bahis konusu edilmeksizin; Batılı toplumlara izafe edildiğini söyleyen Togan; Türklerin bu kültür çevrelerine asla yakıştırılmadıklarından yakınmaktadır. *Türk tarihine bozkırın cihangir barbarlarının tarihi gözüyle bakmanın hata olduğunu* ve eserinde bu yanlış sava cevap vermeye çalıştığını söyleyen¹⁰⁵⁷ Togan; medenilik konusunda getirdiği; “*Altay kavimleri medeni sahalara vakit vakit saldıran Barbarlar gibi telakki edildiklerinden, onların menşe yeri olarak ta Orta Asya’da medeniyetlerin yaşamış ve yaşamakta olduğu yerlerden uzak her ülke kabul edilmekte, fakat Aryanî kavimlerin menşe yeri telakki olunan Batı ve Doğu Türkistan gibi sahalara Türkler asla yanaştırılmamaktadır.*”¹⁰⁵⁸ eleştirisi ile itirazını somutlaştırırken, bir anlamda da konunun Türklerin hayat tarzlarından bağımsız bir problem olduğunu; göçebelik gibi kısır tartışmalarda boğulmaktansa meseleyi en geniş perspektifte ele almanın doğru olacağını beyan etmektedir. Ancak söz konusu yaklaşımın Türk tarihyazımı içerisinde değer gördüğü

¹⁰⁵⁶ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 335. Türk Tarih Tezi ile birlikte; medeniyet tezi eksenli kanonun yeşermeye başlaması; daha önce de altını çizdiğim üzere hatalı/noksan bir bakış açısının da dışavurumudur. Bana göre, Batılı tarih tezine karşı çıkan bu tez içerisinde, Türk tarafı, iddiasını Batılı normlara uygunluğunu kanıtlamak amacıyla değil de; medeni olmanın kıstasları nelerdir sorusunu ortaya atıp; Hunları bu soruya verdiği cevaplar bağlamında ele almaya çalışsaydı, Türk tarihyazımı adına bir meselenin halli noktasında daha yararlı olabilirdi. Detay için bakınız; Can Tankut Esmen, “Türk Tarihçiliğinde Türklerin Göçebeliliği Problemi”, *Göç ve Kültür Sempozyum Bildiri Kitabı*, C. II, Kibatek Yayınları, Ankara 2016, s. 247.

¹⁰⁵⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. IV.

¹⁰⁵⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 9.

ve medenilik tezinin doğrudan Avrupamerkezciliği işaret eden bu yaklaşım etrafında kavramsallaştırılarak tartışıldığını söylemek zordur.

Kemalist tarih pratiğinin erken dönem Türk tarihçiliği üzerinde etkisini kaybetmesinin hemen ardından özellikle Türk İslamcı pratiğin ve bu pratiğin önde gelen ismi İbrahim Kafesoğlu'nun metinlerinde göçebelik meselesinin, Türk tarih tezinden aşağıda kalmayacak bir tepkisellikle ele alındığı görülmektedir. Türklerin göçebeliği Kafesoğlu için son derece ehemmiyetli ve üzerinde durulması gereken bir konudur. O, eserinde, öncelikle göçebelik ile barbarlık arasında Batılılarca kurulan ilişkinin kaynağını işaret etmek istemiştir. Bu nokrada seçtiği isim antik Yunan döneminin önde gelen filozoflarından Platon'dur. Kafesoğlu'na göre göçebe çobanların ilkel barbarlar olduğu görüşü Yunan filozof Platon'a kadar uzanırken Platon'un medeniyeti başlatan unsurun tarım toplumlarının gelişmesi olduğunu yönündeki yargısının bu düşüncenin dayanağı olduğunu söylemiştir. Batılıların, bu görüşe sıkı sıkı sarılmış olmalarının sebebi olarak ise mensup oldukları kültürün köylü (yerleşik) kültürü olması ve Batı'nın insanlık tarihindeki kültürel faaliyetlerin başlangıcını bu noktadan değerlendirmek istemesi olarak belirleyen Kafesoğlu burada bir yanlılığa dikkat çekmek ister görünmektedir. İddialarının devamında Kafesoğlu, ilim dışı ve gerçeğe aykırı olarak ifade ettiği bu yaklaşımı Toynbee'nin fikirleri üzerinden eleştirmeye devam etmiştir. İngiliz tarihçiden alıntıyla Batı'nın meseleyi ele alış tarzı üzerine şu örneği verir: *“Göçebe tarihi olmayan bir cemiyetin insanıdır. Onların bölgeyi ele geçirmeleri kanunsuzluk devrine işaretir. Türkler de bu kanunsuz nomadlardan olup, istila ettiği ülkelerde...”*. Bu yaklaşım Kafesoğlu'nun kesinlikle kabul etmediği ve şiddetle reddederek savaş açtığı bir tavidir. Yaptığı bu alıntıyı takip eden satırlarda Kafesoğlu *“Hâlbuki Türk kanunsuz değil, tarihsiz değil, teşkilatçılığı sayesinde birçok devlet kurarak yürürlükte tuttuğu hukuki mevzuatla seçkinleşen bir millettir.”* demektedir. Tam da bu nokta da Kafesoğlu tarih tezinden bir adım öne geçmiş; Batılı tanımlamanın dışında bir tanımlama yaparak medeniyet tartışmalarını onun üzerinden yürütmenin ilk teşebbüsünde bulunmuştur. *“Hâlbuki Türk milleti tarihsiz değil, aksine parlak uzun mazisi ile tarihi zenginliği ortada olan bir küttedir ve kanunsuz değil kültürün ayrılmaz bir parçası olan teşkilatçılığı sayesinde birçok devlet kurarak yürürlükte*

tuttuğu hukuki mevzuatla seçkinleşen bir millettir; buna göre de, Türklerin tamamen zıt mana ve mahiyette nomad (göçebe) cemiyet sayılması mümkün değildir.”¹⁰⁵⁹

Toynbee’ye verilen bu cevapta, medeni bir millet sayılmanın ölçütü, açık biçimde, siyasal teşkilatlanma becerisi ve hukuki gelişmişlik olarak ifade edilmiştir.

Bu olumlu adımına rağmen Kafesoğlu’nun anlatısı alt metinlerde yine de göçebeliliğin reddi yöntemine sıkı sıkıya bağlı kalan ifadeler ihtiva etmektedir. Kafesoğlu; “*eski Türklerde şehir hayatı sanıldığından canlıdır*”¹⁰⁶⁰ derken tarihi bir gerçekliği ortaya koymaktan ziyade; kendi yaşadığı dönemde erken dönem Türklerin medeni seviyelerine dair oluşmuş bir şüpheyi gidermeye çalışmaktadır. Bir başka örnek olarak; Attila dönemine Priskos’un gözlemlerine dayanan ifadeler *Türk Tarihinin Ana Hatlarındakine* benzer şekilde Kafesoğlu tarafından da işlenmiştir: “*Attila’nın Orta Macaristan’daki başkenti, küçük ve büyük sarayları, halka ait evler, askeri garnizonlar, silah ve erzak depoları ile baştanbaşa ahşap yapılardan ibaretti. (...) Romalı ustalara yaptırılan bir hamam da vardı. Bu münasebetle zikrederim ki Türklerde eskiden beri yıkanma yaygın bir adetti. (...) Priskos’un bahsettiği hamam da aynı geleneğin bir şahididir.*”¹⁰⁶¹ Konunun tartışıldığı başka bir pasajda ise Kafesoğlu; tarım faaliyetleri öne çıkartarak, alt metinde göçebeliliğin bir unsuru olamayacak olan toprağa bağlılık ve yerleşiklik fikrine gönderme yapmıştır. “*Bozkırlar sahasının çoğunluğunu otlaklar teşkil etmekte ise de, tarıma elverişli yerleri de vardı. Mesela Çin kaynaklarına göre Hunlar buğday, darı ekip biçiyorlardı. (...) Selenga bölgesinde Gök Türklerle ait kurganlarda kürek ve pulluklara rastlanmıştır. Bu çağda da birçok muntazam sulama kanalları açılmıştı. Gök Türkler zamanında kullanıldığı anlaşılan Tötü kanalının boyu 10 kilometreye yakındı ve o kadar yüksek teknik bilgiye dayanmaktaydı ki, Ruslar 1935’te bu kanalı aynen kullanmaya karar vermişlerdi.*”¹⁰⁶²

Kafesoğlu’na paralel şekilde Türk İslamcı tarih pratiğinin kurucu ve ilk temsilcilerinden sayılan Bahaeddin Ögel’in de konuya yaklaşımı benzer şekildedir.

¹⁰⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 33-34.

¹⁰⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 81.

¹⁰⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 310.

¹⁰⁶² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 311-314.

Ögel, erken dönem Türk tarih yazıcılığın kültür tarihi şubesinde büyük bir ağırlığı olan *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı abidevi çalışmasının “Türklerde Köy ve Şehir Hayatı” alt başlıklı ilk cildinde göçebelik meselesini doğrudan gündemine getirmiştir. Söz konusu çalışmayı ortaya koymasının ardında yatan en büyük motivasyon kaynağın olarak nitelediği; kendi başından geçen bir olayı, burada anlatmaktadır. 1973 yılı Mayıs’ında Moğolistan’ın başkentinde düzenlenen “Hayvancı Göçebelerin Orta Asya Medeniyetindeki Rollerini” sempozyumuna katıldığını söyleyen yazar orada, Türklerin, Afrika ve Malezya adalarındaki geri kavimler için kullanılan nomad (göçebe) ifadesi ile tanımlanmasına karşı çıktığını söylemektedir.¹⁰⁶³ Anlaşılacağı üzere bu durumu özellikle Türkleri iptidai ve geri bir millet olarak anlaşılacağı kaygısıyla eleştiren Ögel’in; aynı şekilde kültür tarihi külliyatının girişinde olaydan bahsetmesi; göçebe Türk algısına ne denli karşı olduğunun bir göstergesidir.

Türk Kültürünün Gelişme Çağları da bu anlamda Ögel’in yerleşik/şehirli Türk anlatısını besleyen örnekler ile örülmüştür. Burada özellikle Batı Göktürkleri ayrı bu konuma yerleştirilmiş ve yalnız yaylalarda değil şehirlerde de oturan bir topluluk olarak öne çıkartılmıştır.¹⁰⁶⁴ Kültür tarihi üzerine analizlerinde tarım ve ziraat adına da ayrı bir pencere açan Ögel; Hun, Göktürk ve Uygur toplumlarının şehir hayatına aşına olduğunu ve temelde konargöçer yaşam ile şehirliliği harmanlayarak kendilerine has bir yaşam biçimi geliştirdiklerini savunmaktadır. *Türk Kültür Tarihine Giriş* isimli eserin ikinci cildinde alt başlık olarak seçilen ve inceleme konusu yapılan *Türklerde Ziraat Kültürü*, şehirlilik ile konargöçerliğin kesiştirildiği bağlamda ayrı bir değer kazanmaktadır. Türklerde tarım uygulamalarının çok eski bir temele ve geleneğe dayandığını iddia eden yazar eserin bütününe bu iddiayı kanıtlayacak örnekleri kaynakların arasından seçip sıralamaya hasretmiştir. Çalışmanın girişinde Ögel, bu çalışmayı ilk kitap olan şehir-yayla hayatının bir devamı olarak ziraat kültürünü ele almak amacıyla hazırladığını

¹⁰⁶³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, s. 38.

¹⁰⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 137.

söylerken,¹⁰⁶⁵ hedeflerinden bir tanesi de şüphesiz, göçebelik iddialarını medeniyet tezi bağlamında ele alarak ona karşı argüman geliştirmektir.

Türk İslamcı tarih pratiğini takip eden diğer tarihçiler de artık kanonlaşan tarih yazma biçimini ve argümanları kullanmaya devam etmişleridir. Bir genel kabul haline dönüşen ve temelde bir karşı çıkışa dayanan anlatı öbeklerinin bazı örneklerini sıralamak gerekirse örneğin Saadettin Gömeç sert ve sarih ifadeleriyle bir adım öndedir denilebilir. Gömeç doğrudan göçebelik kavramını hedefine oturturken, bir yandan da Türkler göçebedir önermesini kuran zihniyetin maksadına dair bir çıkarıma varmaya çalışmaktadır: *“Eski Türklerin ekonomisinin temeli konar-göçer hayvancılığa dayanmakla birlikte, toplumbilimciler genellikle hiçbir inceleme ve araştırma yapmadan tarihteki Türklerin göçebe olduklarına dair görüşler bildiriyorlar. Bu nazariyeye göre göçebeler herhangi bir kültür veya medeniyet yaratamayacaklarından, Türklerinde köklü bir kültürleri ya da medeniyetleri yoktur. Ama esas olan, devlet kuran milletin göçebe veya yerleşikliği değil, onun maddi ve sosyal müesseselerinin gelişmişliğidir. İşin doğrusu bizce Türkler hakkında yabancıların bu yanlı fikirlerinin pek de önemi bulunmuyor. Hâlbuki Kök-Türkçe yazılı belgelere baktığımızda eski atalarımızın kendilerine göçebe yerine konargöçer dediklerini görmekteyiz ki, bu birçok şeyi aydınlatmaya yetmektedir. Bundan başka eski Türkler ister göçebe ister konargöçer olsunlar dünya tarihine damgasını vurmuşlardır. Bunu kimse inkâr edemez”*¹⁰⁶⁶

Bir başka önemli tarihçi Ahmet Taşağıl da, Türklerin göçebeliği problemine dair kalem oynatırken söz konusu bağlamın dışına çıkmaya çalışarak yazmaktadır. Ona göre eski Türkler; göçebe değil, yaylak-kışlak şeklinde tanzim edilmiş mevsimlere göre belirlenen bir hayat tarzı sürmektedir. Yazarın, vurguladığı önemli bir husus, *“Türklerin yaşamaya uygun alanlar bulunduğu yerleşik hayata geçilip şehirler kurulması ve hayat tarzının değiştirilmesi”* hadisesidir.¹⁰⁶⁷ Hunlar bahsinde konuyu bir örnekle açarken; onların, kışın barınmak üzere evler inşa ettiklerini ve bu

¹⁰⁶⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Ziraat Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 1.

¹⁰⁶⁶ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 181.

¹⁰⁶⁷ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 36-37.

evlerin genellikle dövülmüş topraktan yapılan kerpiç evler olduğu söyleyen Taşağıl; Türklerin çok nadir olmakla birlikte, surlara sahip şehirler ortaya koyduklarını fakat genellikle şehir hayatını pek sevmediklerini yazmaktadır.¹⁰⁶⁸ Burada ihtiyaçları ve ev-barınak gibi yapıların işlevsel özelliklerini ön plana çıkartırken; doğrudan yerleşiklik bağlamında bir medeniyet okuması yapmamıştır. Aksine zaman zaman medeniyet kavramının mahiyetine göndermelerde bulunan yazar, “*Bilindiği gibi yerleşik medeniyetin en büyük özelliklerinden bir tanesi şehirleşmedir.*”¹⁰⁶⁹ diyerek, akıllıca bir ifade seçimi yapmış ve medeniyeti bir sıfatla birlikte kullanmıştır. Böylece tek tip bir medeniyete dair oluşması muhtemel algının peşinen önüne geçmiş ve erken dönem Türk toplumlarının da kendi medeniyetine imkân tanıyacak/açıklayacak sıfatlar için bir kapı aralamıştır.

Türklerin göçebeliği sorununa; Batı tarafından söz konusu milletin maruz bırakıldığı bir damgalama olarak yaklaşan aşırı bir yorum da Cengiz Balcı’dan gelmiştir. Metninde Kafesoğlu’ndan yaptığı geniş alıntılar ve kurgusal düzeninin benzemesi itibarıyla Kafesoğlu’ndan çokça etkilenmiş olduğu tespitini yapabileceğim Balcı; ilk aşamada okuyucuya göçebeliğin sadece bir milleti damgalamak/kötülemek için kullanılan bir sıfat olarak kullanabileceği mesajını vermeye çalışmaktadır. Yazar, Batılı kaynakların sık sık andığı *göçebe istilası, barbar istilası veya istilacı göçebeler* gibi tasniflere tersinden yaklaşırken farklı bir iddia ortaya atmış ve “*istilanın sebebinin yerleşik hayat tarzında yaşayan insanlar olduğunu*” kaleme almıştır. Tarım ile uğraşan yerleşik toplumların güçlendikleri dönemlerde, gösterdikleri *büyüme hırından kaynaklanan bir aç gözlülük* nedeniyle konargöçerlerin sahalara yayılarak tecavüz ettiklerini savunan Balcı; bu durumun neticesinde göçebe toplulukların deyim yerindeyse *nefsi müdafaa yaparcasına* bu yayılma hareketlerini gerçekleştirdikleri söylemiştir.¹⁰⁷⁰ Balcı’nın bu değerlendirmeleri her ne kadar medeniyet tezi kapsamı içinde olsa da; onların tarihyazımı içinde oldukça uç ve aşırı yoruma haiz çıkarımlar olarak nitelendirilmesi yerinde olmaktadır.

¹⁰⁶⁸ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s. 78-79.

¹⁰⁶⁹ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s. 216.

¹⁰⁷⁰ Cengiz Balcı, “Göçebelik Meselesi ve Türkler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 88, s. 55-58.

Çağdaş dönem tarih pratikleri içerisinde kanonların en az görüldüğü, belki de kendi kanonlarını yaratamadığı için, söylemi en az temsil edilen Marksist pratik içerisinde göçebelik temelli medeniyet tezine dair belirgin bir anlatı yer almamaktadır. O halde, Avcıoğlu'nun eski Türkleri göçebe olarak tanımlamaktan hiçbir mahzur görmeyen söylemi bu durumda hangi mesajı vermektedir? Avcıoğlu, göçebeliğe ve yerleşikliğe medenilik tezi perspektifinden bakmamaktadır. Ona göre esas olan, devletin gelişiminin, sosyo-ekonomik ilerlemeye dair Marksist kuramın esaslarına uygun gelişmiş olmasıdır. Bir örnek ile somutlaştırmak icap ederse; “*Mete ve Attila gibi bozkır egemenleri, Çin ve Roma benzeri yerleşik tarıma ve kente dayalı imparatorluklardan uzak durmaya çalışsalar bile, göçebe yaşam koşulları, onları yerleşiklerle alışverişe kaçınılmaz şekilde zorlar. Bozkır koşulları, çok ağır ve acımasızdır. Göçebe muhtaç bulunduğu tarım ürünlerini, bazı kumaşları ve hatta demirden silahları bol sayıda yerleşik ülkelerden sağlar.*”¹⁰⁷¹ diyen Avcıoğlu; açık şekilde göçebe ile yerleşik birbirinden ayırırken eski Türkleri ilk sınıfa dâhil etmekte; fakat buradan hareketle bir gerilik ilerilik bağı kurmaksızın her iki toplum tipinin birlikte var olarak iktisadi ilişkiler kurduğu dünyayı bir bütün saymaktadır.

Netice itibarıyla, içerdiği oldukça yoğun tepkisellik ve söylemin ülke içindeki tarihçiler loncası arasında bir şekilde yaşatılıyor oluşu; eski Türklerdeki göçebelik/yerleşiklik/şehirlilik gibi konuların problem haline getirilme biçimini, dar bir çerçeve içerisinde hapsedmiştir çıkarımını yapmak, bu alt başlığın özetini oluşturmaktadır. Türk tarihyazımında karşı karşıya olunan ve medeniyet tezi ya da göçebelik problemi olarak adlandırılabilir yaklaşım üzerinden söyleyebileceğim son söz Türk tarihçilerinin söylemlerinin oluşmasındaki en büyük nedenin akademik kaygılar değil, Batılı tezlerle karşı bir tepki ortaya koyma/cevap verme faaliyeti olduğudur. Türk tarihçileri örneğinde olduğu gibi, bir mücadelenin tepki gösteren tarafında olmak demek; daha fazla metin üreterek kendi teorilerini geliştirerek kendi yaklaşımını geçerli kılmadığınız sürece, Doğu ile Batı arasındaki bu perde

¹⁰⁷¹ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 114.

arkasındaki entelektüel mücadelede, istikametini nereye gideceğini tayin etme şansının sizin elinizde olmayacağı demektir.¹⁰⁷²

4. Ticaret

Eski Türk tarihçiliğinde, anlatısı oldukça yoğun ölçüde genel kabullere ve kalıplaşmış ifadelere dayanan temalardan bir tanesi de *eski Türklerde ticaret* meselesidir. Söz konunun, her ele alınışında, tarihçinin dünya görüşüne yaslanarak geçmişe baktığı zaviyenin izleri kendisini göstermektedir. Tarihçinin, özellikle toplumsal hayata ve iktisadi düşünceye dair düşünceleri hangi eksendeysen, eski Türklerdeki ticaretin anlamı da o düşünceye paralellik arz eden bir biçimde tanımlanmaktadır. Ek olarak, eski Türklerin göçebeliği probleminde olduğu gibi; ticaret hayatının gelişmişliğini medeniliğin ölçüsü sayan ve bu anlatı üzerinden tepkiselliğini ortaya koyan tarihçiler de olmuştur. Bunun yanı sıra; tarihçiler, genellikle, sosyo-iktisadi hayata dair kavramlara ve terimlere hâkim olmadıklarından; ticaretin uygulanışının nasıl gerçekleştiğini ve hangi esaslara dayandığını açıklamakta bocalamışlardır. Bu da; tarihçileri genel geçer hale dönüştürülmüş ifadeleri tekrarlamaya ve benzer örnekleri kullanmaya sevk eden bir başka husustur. Tarih anlatısının noksan kaldığı bir durum da böylece ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, eski Türklerde ticaretin görülmediği yahut var olan uygulamaların bildiğimiz manada ticaret kavramı ile açıklanamayacak olup; kendi özel iç dinamikleriyle birlikte, yeni bir kavramsallaştırma önerisi getirerek konuyu ele alan bir tarihçi/yaklaşım ortaya çıkmamıştır. Bu noktada, tekrar kanonların olumsuz işlevini hatırlarsak, gelişemeyen eski Türklerde ticaret tarihi anlatısı ile meselenin bir kanon olarak ele alınması arasındaki bağ da ortaya çıkar.

Yukarıda ticaret anlatısını şekillendiren temel dinamikler sayılmıştı. Bu anlatılara tek tek temas etmek gerekirse; kronolojik olarak ilk sırada gelen *Türk Tarihinin Ana Hatlarının* konuyu, tek bir yerde ve medeniyet tezini güçlendirmek isteyen bir bağlamda ele almış olduğunu görebiliriz. Söz konusu misal, eski Türklerin medeniliği ve yerleşikliğini örneklendiren bir pasaj içerisinde; maden ocaklarının çokluğu üzerinden yapılan bir göndermeye dayanmaktadır. Burada;

¹⁰⁷² Can Tankut Esmen, "Türk Tarihçiliğinde Türklerin Göçebeliği Problemi", s. 251.

*Türklerin madenlerde gerçekleştirdikleri üretimi salt ihtiyaçları için değil; ihtiyaç fazlasını üreterek satmak için yaptıkları*¹⁰⁷³ yönünde bir sav ortaya atılmıştır. Doğrudan ihtiyaç fazlasını düşünerek üretim gerçekleştiği var sayılan Türklerin, bu ürünleri hangi ticaret yollarıyla ve hangi usullere dayanarak mukabele ettiklerine dair her hangi bir veriye işaret edilmemiştir. Detaylandırılmayan ve cümle arasına sıkıştırılan bu yargının; esasta eski Türklerin medeniliğine dair tepkisel tavrın ortaya koyduğu savununun bir parçası olduğunu düşünmek hata sayılmamalıdır.

Eski Türklerde ticaret olgusu hakkında yazılanları takip ederken dikkat çeken bir nokta da, zaman diziminde Türk tarih tezine yaklaşıldıkça daha muğlak ve genel ifadelerin seçilmiş ve konuların fazla detaylandırılmamış olmasıdır. Sözelimi; 1940'lı yıllar gibi oldukça erken bir dönemde *Toplamaları* kaleme almış olan Nihal Atsız; Hunların yaşantısı içinde iktisadi faaliyetleri ele alırken; ticaret mesleği üzerinde hiç durmamaktadır. Bu noktada; *Hun ülkesinde yaşanan bir kuraklık ve kıtlık sonucunda nüfusun onda altısının öldüğünü*¹⁰⁷⁴ söyleyen Atsız, bir anlamda; iktisadi hayatın, iklim gibi, hassas dengelere ne kadar bağlı olduğunu göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Atsız, Hun ülkesinde zaman zaman ortaya çıkmış olan siyasi karışıklıklar sonucunda Hunların Çin'e sığınmalarının nedenini de iktisadi olarak açıklamaktadır. İklimi sert ve toprağı çorak olan bu bölgede sık yaşanan kıtlıkların nüfusun kırılmasına neden olduğunu, Çin'in ise ihtiyaç anında yeterince, toprak ve yiyecek tedarik edebildiği için yaşam vaat ettiğini söyleyen yazara göre; Hunlar için Çin'e sığınmaktan başka çare kalmamaktaydı.¹⁰⁷⁵ Bu noktada Hunlar ile Çin arasında yapılan herhangi bir ticari faaliyete atıf yapılmazken; söz konusu çöküş de ticaretin eksikliğine/zayıflığına bağlanmamaktadır. Toplamalar ile aynı atmosferin ürünü olan Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Girişinde* de, eski Türklerde ticari faaliyet tek bir yerde ve herhangi bir bağlama oturtulması zor; genel bir yargının parçası olarak geçmektedir. Göktürk dönemi siyasi olayları anlatılırken ülkenin toplumsal yapısına dair bir analiz sunan Togan; Göktürkler döneminde Soğd tüccarları memleketin her yerine yayılmış ve

¹⁰⁷³ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 282.

¹⁰⁷⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 112.

¹⁰⁷⁵ İlginç bir şekilde Atsız; bu durumu halkını seven bir idarecini yapması gereken bir hareket olarak yorumlamıştır. Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 215.

kendi ticaret ağlarını kurmuş olduklarını belirtmişti. Bu durumun sağlıklı bir biçimde işleminin nedeni olarak ise Göktürk hükümdarlarının destekleyici tutumlarını belirleyici etken olarak sunmuştu.¹⁰⁷⁶ Açıkça görüldüğü üzere Togan, ticari faaliyetleri sürdürenlerin Türkler değil Soğdlar olduğunu söylemiş ve ticaretin Türkler arasında bir meşgale olduğuna dair hiçbir yorum yapmaksızın eserini tamamlamıştır.

Çağdaş dönem paradigması ilerler ve Türkiye’de 1960’lı yıllar aşılırken değişen zihniyet; eski Türklerde ticaret hayatının varlığına dair daha fazla anekdotu okumamıza yardımcı olmuştur. Özellikle İbrahim Kafesoğlu; ticaret hayatının devletin zenginliği ve stratejik noktaları hâkimiyeti altında tutmasının başlıca nedeni olarak ön plana çıkarmaktaydı. En önemli eseri *Türk Milli Kültüründe* konuyu çeşitli defalar örneklerle dile getiren yazara göre; *Ticaret meselesi Bozkır Türk devletinin üzerine eğildiği bir siyasi çizgisiydi*. Devlet, adeta, ayakta kalmasını ticari faaliyetleri düzenlemedeki becerisine borçlu sayılmıştı. *Orhun kitabelerinde de devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin ehemmiyeti belirtilmişti*. Buna göre söz konusu ticaretin mahiyetini oluşturması itibarıyla; *Türk devletleri komşu milletlere umumiyetle başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar; karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı*. Türkler, ticari faaliyette o denli etkili ve söz sahibi olmuşlardı ki, örneğin, *Avrupa Hun İmparatorluğu kudretli teşkilatı sayesinde dünya ticari faaliyetlerine canlılık kazandırmıştı*.¹⁰⁷⁷

Bu noktada, Kafesoğlu, ticaretin devleti yaşatma noktasında önemine dikkat çekerken bir başka yerde ise ticari faaliyetlerin yaygınlaşmasının getirdiği olumsuz bir duruma işaret etmekteydi. Buna göre; *Ticaret malı olarak ülkeye sokulup Hun ileri gelenleri arasında revaç bulan Çin ipeği, lüks zevki yolu ile rehaveti arttırmaktaydı*¹⁰⁷⁸ ve ortaya çıkan bu rehavet (rahatlık) ortamı Türk devletinin zayıflaması ve parçalanmasına giden süreci hazırlamaktaydı. Burada ortaya çıkan bir soru zihinleri meşgul edebilir. Ticaret devletin sağlıklı bir biçimde var olma ve

¹⁰⁷⁶Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 54.

¹⁰⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 312.

¹⁰⁷⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 63.

yaşama yolu mu yoksa dinamizmi zayıflatarak çöküşe sebep olan bir etken midir? Kafesoğlu, doğrudan, böyle bir soruyu ortaya atıp cevap aramazken; *Türk Milli Kültürü*, satır aralarını okuyan kimselere; her iki soruyu da doğrulayacak veriler sunmaktadır denebilir.

Bu noktada Kafesoğlu'nun karşısına, kafasındaki fikirler bir parça daha net olmak üzere, Doğan Avcıoğlu konabilir. Benimsediği tarih pratiği ekseninde eski Türklerin iktisadi yaşantılarına dair çeşitli değinmelerde bulunmuş olan Avcıoğlu; eski Türklerde ticaret olgusunu da görmezden gelmemiştir. Eski Türklerdeki ticari faaliyetleri değerlendiren yazarın ulaştığı sonuç; iç ticaretin hiç olmadığı fakat dış ticaretin ise yaşamsal derecede öneme sahip olduğu yönündedir. Avcıoğlu, bu konuda; “*Göçebe boylar arasında ticaret hemen hemen hiç yoktur. Ticaret yerleşiklerle yapılır ve önemli mamuller onlardan sağlanır. Akıncı boylar için yaşamsal önemi olan demir ve çelikten gelişmiş silahların dahi önemli kısmı, büyük çapta seferler gerekince, yerleşiklerden elde edilir.*”¹⁰⁷⁹ demektedir. Sınıflara ayrılmış bir toplum yapısı ortaya koyan ve devletin varlığını, hükümdarın otoritesinin sağlamlığını beylerin memnuniyetine dayandıran yazara göre; at ve köle satışı karşılığı, tahıl, demirden silahlar, kumaş sağlamaya çalışan eski Türklerde; soylular zenginleşip lüks tüketim arttıkça bu ticaret daha da genişler ve önem kazanır. Süreç içerisinde beyler açısından lüks tüketim, vazgeçilmez tüketime dönüşür ve bunu sağlayamayan kağanların otoriteleri sarsılarak boy konfederasyonlarının dağılışı gerçekleşir.¹⁰⁸⁰

Türklerin söz konusu ticareti, askeri alanda mağlup ettikleri ve siyasi alanda da üstün konuma geldiklerinde, bir anlamda zorunlu hale getirdiklerini ileri süren Avcıoğlu; verdiği çeşitli örneklerle de konuya derinlik kazandırmaktadır. Özellikle Attila döneminde sağlanan büyük başarının arkasında; Attila'nın ülkesindeki soyluların lüks tüketimini arttırmaya ve bu tüketimi hayatı boyunca azaltmadan korumaya yönelik başarılı olan politikasının olduğunun altını çizen yazar, kendisi

¹⁰⁷⁹ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 329.

¹⁰⁸⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 331.

gibi Marksist kurama dayanan İngiliz tarihçi Thompson'dan oldukça geniş alıntılar yaparak, meseleyi temellendirmede ona dayanmıştır.¹⁰⁸¹

Aynı durum Doğuda, Çin sınırlarında da tekrarlanmaktadır. Avcıoğlu, Çin'e haraç sunmanın ve hediyeleşme geleneklerinin aslında bir çeşit lüks tüketim malları takası olduğunu söylemektedir. O, bu hareketi bir ticaret girişimi olarak okumaktadır. Buna karşı Çin; güçlendiği vakit haracı keser ve söz konusu ticareti durdurur. Bu durumu yağma akınlarının verimsiz hale gelmesi takip ettiğinde bozkır beyleri arasında ortaya çıkan hoşnutsuzluk yine Çin tarafından kullanılır. Öyle ki gelişen ticaret, soylu beylerin lüks tüketim alışkanlıklarını arttırır ve bu alışkanlıklar arttıkça ticaretin hacmi de büyür. Zaman içerisinde lüks tüketim, vaz geçilmez tüketim olur ve soyluluğun vaz geçilmez bir ayrıcalığına dönüşür. Ticaretin bir anda kesilmesi ve lüks malların bozkıra taşınmasının durması ile gelişen karışıklıklardan yararlanan Çin, göçebe boy ve budunları birbirlerine karşı kışkırtır, onları kavga içine sokarak siyasal birliği parçalama hedefine ulaşır.¹⁰⁸²

Kafesoğlu tarafından belli belirsiz ve Avcıoğlu tarafından ise oldukça kati biçimde işlenen ticaret hayatı anlatısı; takip eden isimlerde de, genel kabuller çerçevesinde, kendisine yer bulmuştur. Burada Kafesoğlu'nun, her toplumda olduğu gibi eski Türklerde de ticaretin varlığına işaret eden fakat mahiyetine dair açıklamaları ise oldukça sınırlı tutan yaklaşımının çoğunlukla benimsenmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu noktada Bahaeddin Ögel; Hazarların Yahudilik ve İslam dinine girmelerinin bir sonucu olarak ticari faaliyetlerin hız kazanmasını anması ve Uygurlarda şehir hayatının tasvirini yaparken ticari faaliyetlerin çokluğundan ve gerçekten bu faaliyetlerin Göktürk dönemindeki alışkanlıklardan miras kaldığından bahsetmesi itibarıyla iyi bir örnek oluşturmaktadır.¹⁰⁸³ Görülebildiği üzere esas olan ticaretin tarihi değildir fakat toplumsal hayatta süregiden ticaret anlatısı başka konuları açıklamada kullanılan bir payanda görevindedir.

¹⁰⁸¹ Avcıoğlu'na göre Avrupa Hunlarının yıkılmasında en büyük etken Bizans'ın Hunlarla ticareti kesin biçimde yasaklaması ve Attila'nın varislerinin bu sorunu çözecek başarıyı gösterememeleridir. Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 527-530.

¹⁰⁸² Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, s. 760-768.

¹⁰⁸³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 158, 177.

Ahmet Taşağıl'ın konuya yaklaşımı da benzer biçimdedir. Bozkır ekonomisini kendi kendine yetme ekonomisi biçiminde tanımlayan yazar, özellikle Hun dönemleri ile ilgili verdiği örneklerle, ticari faaliyetlerin varlığını da vurgulamaktadır. Bu örneklere göre; Hun döneminde etin uzun süre muhafazası için geliştirilen konserve yönteminin varlığına dikkat çeken Taşağıl, işlenen et ürünlerinin Çin'e ihraç edildiğini söylemektedir. Bunun yanı sıra Hunların komşu milletlere konserve etin dışında, genellikle başta at olmak üzere canlı hayvan, deri, kösele kürk hayvansal gıdalar sattığını ve hububat ve giyim eşyası aldıklarını ilave etmektedir.¹⁰⁸⁴ Benzer şekilde Avrupa Hunlarının sınır ticaretini yürütme konusunda oldukça aktif olduklarını belirten yazar; "*Hunlar, Orta Avrupa ve Balkanlara yerleştikten sonra sık sık savaşmalarına rağmen Bizans ile ticarete büyük önem veriyorlardı. Oradan kendi ihtiyaç duydukları malları satın aldıkları gibi karşılığında onların istediği malları (kürk, deri, hayvansal ürünler) satıyorlardı.*"¹⁰⁸⁵ cümleleriyle bu faaliyetleri kısaca özetleme girişiminde bulunmuştur.

Eski Türklerde ticari faaliyete yönelik bir başka anlatım Ali Ahmetbeyoğlu'nda görülmektedir. Sorularla Eski Türk Tarihinde ticari hayat bahsine zaman zaman değinen yazar, oldukça canlı bir ticari hayat resmetmiştir. Devlet ekonomisinin temeline devletlerarası ticareti yerleştiren Ahmetbeyoğlu söz konusu ticaretin ne şekilde işlediğine ve karşı tarafça nasıl tasvir edildiğini ise değinmemiştir. Milletler arası ticarete söz sahibi olan bir millet olarak tasvir ettiği eski Türklerin en önemli ihraç malının yetiştirdikleri iyi cins atlar olduğunu söylenirken, Türk tüccarların zaman zaman kervan ticaretine de katıldıklarının altı çizilmiştir.¹⁰⁸⁶ Kafesoğlu'nda karşılaşılan ve cevabı net biçimde ortaya konamayan, ticari faaliyetin devletin yaşam kaynağı mı yoksa çöküş sebebi mi olduğu yönündeki çelişki, *Sorularla Eski Türk Tarihinin* satırları arasında yer almaktadır. Ticari faaliyetin önemine yukarıda görüldüğü üzere vurgu yapılmışken; Ahmetbeyoğlu, Hazarların ticaret ile zenginleşmesinin ülkeyi sefahate sürüklediğini; bozulan din, dil ve ülkü birliğinin devletin yıkılmasının temel nedeni olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸⁷ Bu

¹⁰⁸⁴ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 77.

¹⁰⁸⁵ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s. 261.

¹⁰⁸⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 327-331.

¹⁰⁸⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 221.

noktada; artan ticaret ile gelişen lüks tüketimi devleti bir arada tutan ülüş siyasetinin temelini koymaktansa -ki Avcıoğlu bunu yapmıştır- ölkü birliğini devleti ayakta tutan temel neden olarak işaret etmek ve ticarete de gereğince ve kararında yer vermek, tarihçilerin, kendi dünya görüşleri çerçevesinde tarihler kurgularken -ki Avcıoğlu da aynen böyle yapmıştır- izlediği bir yol olmuştur yorumu yapılabilir.

Eski Türklerde ticaret anlatısının uç söylemlere yer verdiği bazı çalışmalar da yok değildir. Ana anlatıları çok fazla etkilemese de tarih yazıcılığı içinde gelişmiş olan bu yorumlara kısaca temas etmek gerekmektedir. Söz konusu durumun ilk örneği Saadettin Gömeç'in satırlarında yer almaktadır. Gömeç, ticaretin eski Türklerin toplumsal ve iktisadi yaşantısında oldukça önemli bir yeri olduğunu ve *“ticaretin önemli bir kazanç kapısı olduğunu bilen eski Türk beyleri ve halkının ölkelerine gelen tüccarlara da çok iyi muamelelerde bulduklarını”* söylerken iddiasını bir adım daha ileri taşımış ve *“Tahminlerimize göre; Türk devletlerinde bir başka bakanlık da hayvanlar, yaylak ve kışlaklarla ilgilenmekteydi. (...) Ticaret ve mal alışverişi de belki yine bu iki bakandan biri tarafından kontrol edilmekteydi.”*¹⁰⁸⁸ sözleriyle eski Türklerde ticaret bakanına benzer bir memurun, ticari faaliyetleri düzenlediği ve olası sorunları çözdüğüne dair bir çıkarımda bulunmuştur. Dönemin yönetim mekanizmasını günümüze en sarıh biçimde açıklamaya çalışan bu ifadeler her ne kadar naif bir çabanın ürünü olsa dahi, zorlama ve aşırı yoruma bir örnek teşkil ettiklerini de belirtmek gerekmektedir.

Benzer bir aşırı yorum örneği ise eski Türklerdeki iktisadi faaliyetleri değerlendiren bir makale kaleme alan Mehmet Mandaloğlu'ndan gelmiştir. Türklerin temel iktisadi faaliyetlerini sıralarken ticaretin yanına *sanayi* kavramını da yerleştiren yazar; Kafesoğlu'na atıf yaparak gerçekleştirdiği bir girizgâhtan sonra Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğü Divan-ı Lügat-i Türk'ten derlediği kelimelere dayanarak eski Türklerde sanayi ve endüstri faaliyetlerini ele almış; Altay bölgesini *bir endüstri merkezi* olarak tanımladığı yazısında madencilik, kuyumculuk, dokumacılık gibi meslek sınıflarına temas etmiştir.¹⁰⁸⁹ Burada hususiyetle

¹⁰⁸⁸ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 97.

¹⁰⁸⁹ Mehmet Mandaloğlu, “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2013, s. 131-134.

belirtilmesi gereken nokta; sanayi ve endüstri kavramlarının anakronik bir biçimde ve deyim yerindeyse suiistimal edilerek kullanılmasıdır. En iyi ihtimalle günümüze on iki yüz yıl yaklaşabilen bir süreci inceleyen anlatının, söz konusu faaliyetleri sanayi olarak nitelendirmesi büyük bir *anakronizm* ve *kavram bilmezlik* örneğidir. Benzer faaliyetlere çalışmasında kısaca da olsa yer vermiş olan Avcıoğlu'nun kullandığı şekliyle, *zanaat* sözcüğünün tercih edilmesi yerinde olan seçenektir.¹⁰⁹⁰

Eski Türklerde ticaret meselesinin müstakil bir anlatıya dönüşerek kitaplaştığı ve tarih yazıcılığı içinde deyim yerindeyse şimdiki zirvesine ulaştığı çalışma ise Engin Eroğlu tarafından kaleme alınmıştır. Eser, literatüre dayanması ve şimdiye kadar Türklerde ticaret konu başlığı altında yazılıp çizilmiş olanları bir araya getirmesi anlamında oldukça kıymetlidir. Bir başka önemli özelliği ise; erken dönem Türklerde ticarete dair ortaya çıkmış olan kanonları ve anlatı kalıplarını içinde barındırmasıdır. Yazar; eserin hemen başında, “*Çalışmamızın amacı tarihsel süreç içerisinde siyasi ve askeri kabiliyetlerini müşahede ettiğimiz Türklerin, ticari sistem geliştirme ve yönetmeyle ilgili becerilerinin de söz konusu olduğunu ortaya koymaktır.*”¹⁰⁹¹ derken; çalışmanın ortaya çıkışının bir anlamda medeniyet tezi ile de bağlantılı olduğunu, örtük olarak, ortaya koymaktadır. Ticaretin eski Türkler için hayati bir öneme sahip olduğunu ve Türk devletlerinin siyasi mücadeleler tarihinin gerçekte İpek yolu ve Kürk yolu ticaret rotalarını hâkimiyet altına almak olduğu gibi önemli tespitlerin altını çizen yazar; Çin ile ticaretin içeriğini ele aldığı bir noktada ise başta ipek olmak üzere göçebe hayat için gerekli ürünler satın alınmaktaydı demektedir.¹⁰⁹² Burada, ipeğin göçebe yaşam tarzı içerisinde nasıl gerekli bir meta olarak düşünülebileceğine dair bir soru akıllara takılsa da; zannımca cevap Avcıoğlu'nun eski Türk toplumunun yapısı ve lüks tüketim alışkanlıkları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde yatmaktadır. Eroğlu ise tartışmaya bu yönünden yaklaşmazken, salt ipeğin hayati önemini dillendirmek ile yetinmiştir. Yazarın, Çin ile gerçekleşen dış ticaretin artması sonucunda (Kafesoğlu'nun yaklaşımı) Türk

¹⁰⁹⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 328.

¹⁰⁹¹ Engin Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayıncılık, İstanbul 2018, s. V.

¹⁰⁹² Engin Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, s. 6.

devletlerinin zayıfladığını söylemesi;¹⁰⁹³ gerçekte ticaretin kesilmesiyle gelen çöküşü (Avcıoğlu'nun yaklaşımı) kabul etmediğini ve iki farklı görüş içinde çizgisinin Kafesoğlu'na yakın olduğunu da ortaya koymaktadır.

Erken dönem Türklerde ticaret, incelemiş olduğum genel kabullerin sonuncusudur. Burada, ilgili metinlerin; ticaretin doğru düzgün bir tanımı yapılmaksızın; yerine göre önemli yerine göre ise yıkıcı etkileri olan bir faaliyet olarak, tarihçilerin ideolojileri/dünyaya bakış perspektifleri ekseninde ortaya çıkmış anlatılar olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dikkate değer bir konu ise; eski Türklerde ticaretin varlığı ve hatta kimi metinlerdeki gelişmişliğine karşın, kültür tarihini inceleyen çalışmalar ve/veya pasajlarda *tüccar* karakterine dair hiçbir değerlendirmenin/imajın olmamasıdır. Deyim yerindeyse süren ticaret var fakat onu sürdüren tüccar yoktur. Tıpkı kadın kanonunda hatunun olup kadına bir türlü ulaşamaması gibi bir durum söz konusudur. Bu noksanlar; kanonlara dayanarak tarihçilik yapmanın ortaya çıkan metni nasıl kısırlaştırdığının açık bir örneği sayılabilir.

5. Kadın

Eski Türk tarihyazımında bir başka genel kabul ise kadının eski Türk tarihi içerisindeki yerine olan bakış ve kullanılan *kalıp anlatı öbeklerinden* müteşekkil bir tarih inşasıdır. Bu noktada kadının tarihini anlamaya yönelik bir çaba görülmezken, olan dahi oldukça sathidir, kadının daha ziyade siyasi faaliyetlerin tarihi ve bürokrasinin içinde kadın temaları ekseninde ele alındığı izlenmektedir. Günümüzde de oldukça hassas bir konu oluşturan, kadının toplum içindeki yeri meselesi de, genel kabuller çerçevesinde ortaya çıkan metinlerde tarihçinin ideolojik bakış açısı merkeze alınarak inşa edilmiştir. İlgili dünya görüşü, normları içerisinde kadını nereye konumlandırıyorsa tarihçi de bunu izlemiş yahut başka bir ideolojiye karşı cevap üretme kaygısıyla kadın konusunu araç haline getirip kullanmıştır.

Eski Türklerde kadını problematik hale getirip doğrudan ele alan bir çalışma yoktur. Kanonların izlendiği metinler içerisinde ise kadınlarla ilgili pek çok anekdota

¹⁰⁹³ Engin Eroğlu, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, s. 31.

yer verilmiş ve kadına dair temel yaklaşımı ortaya koymaya yardımcı olacak bir birikim oluşmuştur. Bunlar içerisinde, en ideolojik ve içe dönük güncel siyasete teşne tarih metinleri Kemalist pratik içerisinde gelmektedir. *Türk Tarihinin Ana Hatlarında*, kadının eski Türk toplumu içerisindeki yerine dair aktarılan bir pasajda bu çaba kendisini göstermektedir: “*Türk camialarında kadınlar kocalarının vesayeti altında ezilmiş bir zümre olmaktan uzak idiler. Kadın, ailenin hukuk sahibi bir azası sayılırdı. Kocasının vefatı takdirinde kadının veraset ve çocuklar üzerinde velayet hakkı vardı. Orhon Kitabelerine göre Kutluk Han’ın vefatından sonra oğullarının vasisi valideleri Bilge Hatun olmuştur.*”¹⁰⁹⁴ Burada özellikle ilk cümlede gerçekleşen vurgu oldukça önemlidir. Kadının, erkeğinin vesayeti altında ezilen bir zümre olmadığı yönündeki bu tanımlama, eski Türk tarihine dair bir çıkarımdan çok 1930’lu yılların Türkiye’sine yönelik bir mesajı bünyesinde ihtiva etmektedir. İlgili dönem, genç Türkiye Cumhuriyetinde Kemalist inkılapların yaşandığı, bu inkılaplar ile birlikte kadınlarında toplum hayatı içerisinde daha fazla dâhil olmalarını sağlayan birçok yasal düzenlemenin yapıldığı bir süreçtir. Medeni kanunun kabulü ile çok eşliliğin yasa dışı sayılması ve önce belediye ardından muhtarlık ve peşinden de milletvekili seçme ve seçilme haklarının kadınlara tanınması bu yeniliklerin önde gelenleri arasındadır.¹⁰⁹⁵

Kemalist iktidar kadının toplum hayatı içindeki rolünü kökten değiştirecek bu değişiklikleri yaparken; ortaya koyduğu tarih metninde kadının hukuki pozisyonuna ve toplum içindeki özgür konumuna dikkat çekerek; kadınlara bir tarih sunmakta ve yeniliklere katılımın daha da hızlı sağlanması adına, bu tarihe dayanmalarına imkân sağlamaktadır. İlginç biçimde; Türk inkılap tarihinin kadınlar ile ilgili başlığına girizgâh yapan yazarlar dahi; “*Eski Türk sosyal hayatında kadının saygın bir yeri vardı. Kadınlar hürriyetlerine ve kısmen de eşit haklara sahip bulunuyorlardı. Ancak daha sonra İslamiyet’i kabul eden diğer kavimlerle birlikte Türklerin bir ümmet anlayışı içinde toplanmaları bu durumu değiştirmişti. Gerek diğer kavimlerin törelerinden etkilenmeler gerekse şeriat hükümleri kadının*

¹⁰⁹⁴ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s. 301.

¹⁰⁹⁵ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2010, s. 258.

statüsünde bir gerilemeye yol açmıştı.”¹⁰⁹⁶ ifadelerini kullanmıştır. Burada derinlikli bir analiz olmaksızın ve oldukça kestirme ifadelerle aktarılan bu pasajda; tam manasıyla bir genel kabulün tarih metni içinde nasıl kullanıldığının örneği görülmektedir. İnkılap tarihinin ve 1930’ların reformlarının dünyasından hızlı bir kopuşla erken dönem Türk tarihine gidilerek, yüzyılların sorunu bir paragrafa indirgenmiş ve siyasi ideolojinin dar penceresinden nasıl görülebilecekse o şekilde ve indirgemeci bir tutumla yargıları tarih metnine dönüşmüştür.

Kemalist pratik dışında kalan diğer tarih pratiklerinde ise kadının çoğunlukla, ortaya konan eserin genel karakterine uyacak biçimde ele alındığını söylemek yanlış olmaz. Kültür tarihine yönelen bir çalışma yapılmışsa kadının Türk tarihindeki yeri hakkında, ölçüsü siyasi tarih anlatılarında rastlanabildiği kadar olmak üzere, bilgi verildiği gözlenebilir. Doğrudan siyasi tarih konularını inceleyen çalışmalarda ise kadının metin içinde kendisine yer bulması daha kısıtlı bir oranda gerçekleşmiştir. Bu noktada *Türk Kültürünün Gelişme Çağlarında* kadının toplum içerisindeki yerine dair çizilen resim iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ögel kadının hukuki haklarına yaptığı atıfta ölen babanın mirasının annenin hakkı olduğunu dolayısıyla çocukların vasisinin de anne olduğunu söylemiştir. Yazar, Türk tarihinde kadınların hükümdar naibi olabilmelerini ve devlet içinde söz sahibi olmalarını bu hakka bağlamıştır. Ögel’e göre; annenin toplum içinden babadan daha önde gelmesinin bir kanıtı da Türkçede kullanılagelinen ana-baba terkinin varlığı sayılmalıydı. Bu noktada Ögel; aile içinde kız çocuklarının olumsuz anlamda ayrıma maruz bırakılmadığını ve evlat ayrımı olmadığını ekleyen yazar; toplum içinde kız çocuklarına hassasiyet gösterildiğini ve erken dönem Türk toplumunda bekâret anlayışının mevcut olduğunu da aktarmaktadır.¹⁰⁹⁷ Ögel’in de, bir parça bile olsa, Kemalist pratikte olduğu gibi kendi içinde bulunduğu topluma değer aşlamak amacıyla, bazı ifadelerine hususiyetle yer verdiğini düşünmek, sanırım aşırı bir yorum olmayacaktır.

Derinlemesine ele alındığını göremediğimiz kadın meselesinde İbrahim Kafesoğlu’nun yazdıkları da farklı değildir. Kadını daha ziyade siyasi varlığı

¹⁰⁹⁶ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 256.

¹⁰⁹⁷ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 247-250.

ekseninde metnine dâhil etmiş olan Kafesoğlu'na göre; “*Türk devletlerinde hatunlar söz sahibiydiler. Aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naip olarak devleti idare edenler vardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclisine katılır, bazen elçileri ayrıca kabul ederlerdi.*”¹⁰⁹⁸ Burada kadın, cinsiyeti ile anılmayarak, doğrudan siyasi mevkiini belirleyen hatun (katun) unvanı ile zikredilmektedir. Devleti yöneten hakanın eşi pozisyonunda bulunan hatunların; siyasi hakları ve eylemlerinin sınırları haricinde eski Türk kadınının gerçek tarihine dair bir ifade yer almamaktadır. Metin içindeki bu boşluk öylesine büyüktür ki; Kafesoğlu gibi önemli bir tarihçinin çok nadir yapacağı gibi genel bir yargı bildiren bir cümle ile konu hakkındaki boşluk giderilmeye çalışılmıştır. Yazar, “*bozkırlı Türk’e kadını her sahada olduğu gibi savaşta da erkeklere destek olurdu*”¹⁰⁹⁹ diyerek kadının tarihini bir genelleme içerisinde bir cümlede anlatmış ve konu hakkında bir kez daha bir cümle kurmasına gerek kalmamıştır.

Kanonların seyri noktasında bir izlek olarak kullandığım çalışmalar içerisinde; Atsız’ın *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Taşağıl’ın *Kök Tengri’nin Çocukları* ve Ahmetbeyoğlu’nun *Sorularla Türk Tarihi* de kadını siyasi tarihin içerisine hapseden yaklaşımı izlemiştir. Bu çalışmalar içinde Atsız; Herodot’un tarihinde geçmekte olan bir hikâyeyi naklederek Sakaların (metin içinde yer yer Peçenekler olarak da kullanmıştır fakat orijinal metinde Herodotos Massaget ismini kullanır) kadın hükümdarı Tomris’in bir savaşı idare ederek sonunda Pers hükümdarı Kyros’u yenmesi ve savaş alanında onu idam ettirmesini anlatmıştır.¹¹⁰⁰ Taşağıl ise; eski Türklerde cariyeliğin toplum nezdinde hoş karşılanan bir kurum olmadığını belirttiikten sonra; kadınların Göktürklerde devlet yönetiminde söz sahibi olabildiklerini söylemiş ve Bilge Kağan’ın annesini bu konuda örnek olarak göstermiştir.¹¹⁰¹ Ahmetbeyoğlu da benzer şekilde; hükümdar eşinin devlet yönetiminde söz sahibi olduğunu ve tanrı kökenli yönetme hakkı olan kutun erkek

¹⁰⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 259.

¹⁰⁹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 232.

¹¹⁰⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, s. 48-49.

¹¹⁰¹ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s. 184.

evlada olduğu kadar hatuna da sirayet edebileceğinin düşünüldüğü zamanların eski Türk tarihinde görüldüğü olmuştur ifadelerine yer vermektedir.¹¹⁰²

Doğrudan kültür tarihini incelemeyi hedeflemesi bakımından diğer çalışmalardan ayrılan Gömeç'in *Türk Kültürünün Ana Hatlarında* kadının toplum içindeki yerine dair daha fazla yer verilmiş olsa da; kadının ele alınması üzerinden ideolojik mesaj verme klişesinden kaçınılamamıştır. Bu noktada; “*Eski Türk toplumunda kadın her türlü hakka sahip iken, mesela İslamiyet’le beraber sosyal hayatımıza yozlaşmış Arap kültürünün girmesi gibi, diğer dini çevrelerinin kokuşmuş ahlak kuralları yüzünden kadın haklarında bir daralma olduğunu da, herhalde kimse inkâr edemez.*”¹¹⁰³ cümlelerini kuran Gömeç; ideolojik fikirlerinin haklılığını, kadının toplum içindeki yerinin tarihi anlatısı üzerinden ifade etmeye çalışmıştır. Bu değerlendirmesinin haricinde kadının devlet erki içindeki rolünü; hatun müessesesi üzerinden ele almış olan Gömeç; hatunun kağan ile birlikte devletin yönetimine iştirak ettiği, savaflara katıldığı ve devlet meclisinde yer ve oy sahibi olduğunu aktarmıştır. Bunların peşi sıra tekrar günümüz için idealize ederek model olarak kurguladığı toplumu şekillendirmek adına tarihten bir çıkarım yaparak benzeşim kurmak isteyen yazar, eski Türklerde *kaç-göç (haremlik-selamlık) uygulaması yoktur* diyerek; günümüz Türk toplumuna atalarının ne olmadığını hatırlatmak suretiyle bugün neye dönüşmemesi gerektiği yolunda bir mesaj vermiştir.¹¹⁰⁴ Konunun bu şekilde değerlendirmesi; Gömeç’i veya diğer isimleri yanlışlamak/doğrulamak için değil kadının hikâyesinin gerçekten kadından başka her şeyin hikâyesine dönüşmesindedir.

Tarih pratikleri içerisinde çoğu kez kanonlara alternatif yan anlatıların ortaya çıkmasına katkı sağlayan marksist pratikte dahi kadının siyasi konumu itibarıyla ele alınmasından vaz geçilememiştir. Bu konuda, Avcıoğlu’nda; Attila’yı ziyaret eden Doğu Roma heyetinin, Attila’nın vefat etmiş olan kardeşi Bleda’nın dul eşi tarafından kabul edilmesi hadisesi, yaklaşımı gösteren iyi bir örnek olarak söylenebilir. Ancak burada kadın bahsinde başka hiçbir örnekte yer alamayan bir

¹¹⁰² Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, s. 312.

¹¹⁰³ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 50.

¹¹⁰⁴ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s. 146-149.

ifadeye rastlanması dikkat çekicidir. Avcıoğlu; Bleda'nın karısının elçileri kabulünü anlatırken, elçilik heyetine teklif edilen ikramların arasında kadınların da yer aldığını söylemektedir. “*Kadın, [Bleda'nın eşi] elçilere yiyecek verir ve gece kadın sunmayı önerir. Cinsel konukseverlik geleneği Orta Asya'da vardır.*”¹¹⁰⁵ Bu durum, kadın ile ilgili anlatıların genelinde görülen; cariyeliğin ayıplı sayılması ve bekâretin toplum nezdinde önemsenmesi gibi örneklerle de dışa vurulan muhafazakâr değerlerle bezeli anlayışla büyük bir çelişki ortaya koymaktadır. Avcıoğlu'nun fikirlerindeki farklılık bu noktayla da sınırlı kalmamıştır. O, kadının toplum içindeki statüsünün kaynağını da kadının bizatihi kendi varlığına dayandırmamaktadır. Yazara göre kadın ancak erkek bir çocuk doğurduğunda aile içinde mevkii kazanmış ve şayet kocası ölürse ancak erkek çocukların adına kocasının yetkilerini kullanmıştır. Kadın gerekirse oğlu adına topluluğa yönetici dahi olabilir fakat bu oğul sayesinde kazanılmış olan bir mevkiden ibarettir.¹¹⁰⁶ Görüldüğü üzere; Avcıoğlu'nun kadını da; savunduğu teorinin insanlığın gelişimine çizdiği, feodalizm öncesi iptidai devirlerin anlayışına uygun bir eski Türk toplumunun parçası olarak resmedilerek; bir kez daha kendisinden başka her şeye dönüşen bir anlatı unsuru halinde kendisine metinlerde yer bulmuştur.

Erken dönem Türk toplumunda kadın ile alakalı kaleme alınmış ve yukarıda işaret edildiği şekliyle kurgulanan genel kabullere uyan bazı başka çalışmalar da mevcuttur. Bunlar içinde; Numan Durak Aksoy tarafından yazılan *Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü* başlıklı makalenin tezi; eski Türk toplumunda kadının iffetine ve namusuna olan düşkünlüğüne dikkat çekilmiştir. Öncelikle diğer milletlerin eski dönemlerinde bu durumun tam tersine işaret eden uygulamalardan bir seçki sunan yazar akabinde; Türk kadınının Gök Tanrı dinine de dayanan milli bir ahlaktan ileri gelen bir anlayış olduğunu ve bu nedenler eski Türklerde kadının toplum içinde erkekle eşit statüde yer alabildiğini kaydetmiştir.¹¹⁰⁷ Milli tarih olarak

¹¹⁰⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 508. Avcıoğlu'nda rastladığım bu ifadelerin bir benzerine Kudret Emiroğlu'da yer vermektedir. Abdülkadir İnan'a doğrudan referans vermeksizin dayanan Emiroğlu, *Eskimolar arasında cinsel konukseverlik dünyaca meşhurken, Türklerde de bu adet bulunmaktadır* demiştir. Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2011, s. 434.

¹¹⁰⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, s. 232.

¹¹⁰⁷ Numan Durak Aksoy, “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 185, Nisan 2010, s. 15.

sahiplenmek istediğiniz tarihin olumlu yanlarını ortaya çıkarmak için; başka milletlerin tarihine dair olumsuz anlatılar kurgulayarak girizgâh yapmanın getirdiği sığ yaklaşım dışında; kadının tarihine dair de pek bir şey söylemeyen bu makale bir şekilde literatürün bir parçası haline gelmiştir.

Buna karşın olumlu bir örnek olarak öne çıkartılabilecek bir başka makale ise Necdet Sevinç tarafından yazılan ve hemen başında *her ırktan bütün kadınlara ithaf olunur* sözüne yer verilen *Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku* başlıklı ayrıntılı çalışmadır. Özellikle destan ve efsaneler gibi kültür dünyasının edebi eserlerini de kaynak olarak kullanmayı tercih eden bu makalede; kadının sosyal hayatın ve olanca zorluklarıyla akıp giden konargöçer Türk yaşantısının içindeki yerine dair başarılı bir kurgu ortaya konmuştur. Bununla birlikte; siyasi olanın ön plana çıkıyor oluşu ve yazar Sevinç’in ideal olarak benimsediği topluma (anlaşıldığı kadarıyla milliyetçi-muhafazakâr) gönderme yapan çıkarımlar da eksik değildir.¹¹⁰⁸

Eski Türk toplumunda kadının yerini konulaştıran bir başka makale ise İbrahim Telliöğlü tarafından kaleme alınmıştır. Meseleye girişinde; “*Eski Türk toplumu ile ilgili özellikle Batıların hazırladığı eserlerin pek çoğunda, Türklerin göçebe olduğundan hareketle çeşitli önermeler üretilmiştir: Göçebe olmalarından dolayı ilk büyük medeniyetler içerisinde yer alamayan Türkler, insanlığın gelişimine neredeyse hiç katkıda bulunmamış bir topluluktur. Vahşi aile grupları şeklinde örgütlenmiş göçebe çobanlardır.*”¹¹⁰⁹ diyen yazar; bu iddiaların geçersizliğini gösterirken; Türklerin sahip oldukları güçlü toplumsal yapıya ve söz konusu yapı içerisinde kadınların sahip olduğu büyük role dayanmaktadır. Metin kurgusu ise, genel kabullerde ortaya konduğu üzere siyasi tarihten çıkartılan ve hatun üzerine bina edilmiş durumdadır.¹¹¹⁰ Daha önce de tekrar edildiği üzere, erken dönem Türk tarihi

¹¹⁰⁸ Detaylı bilgi için; Necdet Sevinç, “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 8, Ekim 1980.

¹¹⁰⁹ İbrahim Telliöğlü, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, 2016, s. 210.

¹¹¹⁰ Bu noktada erken dönemde Türk kadınına yine salt siyasi tarihteki rolleri üzerinden değinen iki çalışmayı ismen dahi olsa anmak gerekmektedir. Bunlardan ilki Tilla Deniz Baykuzu tarafından yazılmış olan Çin Saraylarında Türk İmparatoriçeler adlı yazı, Tilla Deniz Baykuzu, “Çin Saraylarında Türk İmparatoriçeler”, *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayıncılık, Ankara 2011, s. 357-374 ve Mualla Uydu Yücel tarafından kaleme alınmış olan Bozkırın Asenaları adlı

incelemelerinde kadın, sadece kadın olması itibarıyla, neredeyse hiç, ele alınmamış, metinlerin büyük çoğunluğunda, başta siyasi, kültürel ve ideolojik pek çok anlatıya payanda edilerek kullanılmıştır.

kitabın ilk bölümünü oluşturan *İslam Öncesi Türk Tarihinin Asenaları* adlı kısımdır, Mualla Uydu Yücel, *Bozkırın Asenaları*, Çoban Yayınları, İstanbul 2019, s. 19-42. Her iki yazı da içerik bakımından sadece siyasi tarihte bir rol oynamayı başaran kadınları, gerçekleştirdikleri siyasi faaliyetler ekseninde ele alan çalışmalardır.

NETİCE

Türkiye’de tarihyazımı sahası oldukça yeni sayılabilecek bir geçmişe sahip, genç ve gelişime açık bir araştırma alanıdır. Bu disiplinde yapılan çalışmaların; en hafifi yok sayılmak olmak üzere, kasıtlı biçimde yıkıcı bir dil ve eleştirelilik içermekle suçlanmaya kadar, geniş bir yelpazede olumsuzlanması; tarihyazımı çalışanların alışkın oldukları bir yaklaşım biçimidir. Tabii ki, herkesin anlayacağı bir dille, suya sabuna dokunmayan, herhangi bir tezi, karşı çıkışı, iddiası olmayan metinler bu sınıflandırılmanın dışındadır. Hal böyle olunca, tarihyazımı çalışmaları da, tarihçiler tarafından, ya tartışılmasının artık kimseyi gocundurmadığı belirli uzak dönemlere (tek parti dönemi Türkiye’si gibi) ya da tarih felsefesinin ve yönteminin esaslarına yöneltilmiş sorulara verilen muğlak cevaplara indirgenmektedir. Neyse ki, son on yılda tarihçilik mesleğinin halicini kapatan kırılmaz zincir bir şekilde aşılmış ve tarihyazımı çalışmaları da; eserleri, isimleri, tarihçiliğin kendisini var etme imkânı bulduğu zihniyetleri hedefine alarak; eleştirel bir dille sorgulayabilmeye başlamıştır. Umarım bu geçici bir akım gibi kalıp sönmeye yüz tutmaz. Çünkü Türkiye’de tarihçiliğin geleceği, hiçbir döneminde olmadığı kadar çok eleştiriye açık olmaya ve kendisini yenilemeye bağlıdır. Bunun yegâne vasıtası, tarihyazımının ortaya döküleceği, kritik odaklı mesleki muhasebedir ve gelecek bu muhasebenin sonuçlarında yatmaktadır. Denilebilir ki tarihi bir dönemi klasikleşmiş anlayışla ele alan tarihçi, bizlere pek çok veri, anekdot ve ayrıntı sıralayabilirken; aynı dönemin tarihyazımını, tabi ki yukarıda işaret ettiği gibi eleştirel bir biçimde, inceleyen tarihçi ise öncelikle ilgili dönemi anlar ve bunun sonucunda açıklar. Bu, tarihçilik adına, hiç de değersiz olmayan bir kazançtır.

Bu çalışma da; genç tarihyazımı disiplinin Türkiye’deki temsilcileri arasında görülmeye aday mütevazı bir sorgulamadır. Çalışmanın amacı, hatırlanacağı üzere, *Giriş* kısmında sorulan; *tarihçi ve tarihçinin sahip olduğu siyasi ideoloji*

arasındaki güçlü bağlantının, tarihçiyi kendi hikâyesini kurgularken ne derece belirleyici bir rol oynadığını göstermeye çalışmaktır. Çalışma can alıcı noktasına gelindiğinde yapılan her izahat tarihçiliğin kendi tarihi seyrini tarihçi-tarihçinin niyeti (ideoloji) bağlamında düşünerek açıklama amacından beslenmiştir. Buradan hareketle; tarihyazımının tarihi aynı zamanda bizlere içinden geçtiği dönemin zihni dönüşümünün de tarihini vermektedir. Tarafımca çağdaş dönem olarak tanımlanan ve 1930'lardan günümüze uzanan dönemin tarihçilik tarihi bu bağlamda oldukça renkli bir karakter ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde; Türk tarihyazımına bir model önerilerek işe başlanmıştır. Bu model; erken dönem, sonrasında takip eden birinci bunalım, teolojik dönem, sonrasında gelen Batılılaşma rüzgârı ile ikinci bunalım ve son olarak çağdaş dönem olarak kurgulanmıştır. Böylelikle hem Türk tarihyazımına bütüncül bir bakış açısıyla bakma imkânı yakalanmış hem de çağdaş dönem olarak adlandırdığım ve esas inceleme konusu olarak seçtiğim dönemin; bir parça olarak bütün içindeki yeri ve anlamını belirgin hale getirme şansı doğmuştur. Bu bölümde özellikle Türk tarihçiliğinin ilk örneklerinin Türk sözlü geleneğini oluşturan unsurlar içerisinde aranması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bir metin olarak düşünüldüğünde ise; günümüz tarihçilerinin, Orhun Yazıtlarına salt bir sanat eseri, filolojik malzeme yahut siyasetname olarak değil; Türklere ait ilk yazılı tarihçilik örneği olarak bakmaları gerektiğinin altı çizilmiştir.

Zihniyet ve kültür değişimleri; toplumun dönüşmesi adeta bıçakla kesilmiş gibi bir olayla ya da bir kişiyle açıklanamayacak; örneğine göre oldukça geniş gri alanlara ihtiyaç duyan sancılı süreçlerdir. Bu bağlamda tarihyazımındaki dönüşümü açıklamak için kullandığım bunalım terimi; tam da bu gri alanların üzerindeki sisi dağıtan argümanları kendi içinden doğurduğu için tercih edilmiştir. Birincisinde topyekûn İslamlaşma, ikincisinde ise Batılılaşma/sekülerleşme fenomenlerinin yarattığı bunalım; tarihyazımını sarsarak büyük değişimlerin içerisine sokmuş ve bir sonraki ana döneme ulaşmasına imkân sunmuştur. Bu anlamda modelin kilit unsurlarının; ana dönemler değil bunalım kavramı etrafında şekillenen geçiş dönemleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Çağdaş dönem bahsinde ise; öncelikle, dönemin zihni arka planı açıklanmaya çalışılmış ve herhangi bir çağdaş dönem tarihçisinin zihninin üç ana bileşen olan pozitivizm, romantizm ve tepkiselliğin bir araya gelmesi ile inşa edildiğinin tespiti yapılmıştır. Çalışmada işaret edildiği üzere, özellikle pozitivizmin örtük olarak görülen bir biçiminin, pozitivist olduğunun farkında dahi olmayan pozitivist tarihçiler yaratma konusunda Türkiye’de oldukça başarılı olduğu söylenmiştir. Bu tavrın olumsuz bir sonucu olarak; *tarihçi, metnini kaleme alırken, gerçekliği sahiden tam olarak günümüze taşıyıp taşıyamayacağı sorusunu daha az sorar olmuş, bir süre sonra da bu soruyu sormayı bırakmıştır. Belge, metinlerin içine giren daha çok belge ile tarihçinin geçmişin kesin bilgisine dair öz güvenli bakışını desteklemiş; yorum dışlanırken, geçmişin alternatif olacak şekilde inşasının imkânı da ortaya çıkartılacak yeni belgelere dayanır hale gelmiştir.* Çalışmada iddia edilen bir başka düşünce ise tarihçinin ideolojisine destek olmasına cevaz veren esas faktörün romantizm etkisinde oldukça tarafgir bir üsluba meyletmesi olmasıdır. Kalemin sahibi ister sağ ister sol cenahtan gelsin bu yazma biçimi değişmemektedir.

Söz konusu dönemin ruhunu var eden bir başka sacayağı ise tepkisellik olarak tespit edilmiştir. Gösterildiği üzere her Türk tarihçisi şu ya da bu sebeple tepkiseldir. Konunun düğümlendiği noktada ise Batının dünyaya Avrupamerkezci bakışı ve sistematik olarak uyguladığı ötekileştirme yatmaktadır. Metinde değindiğim üzere; *Batının tarih tezlerini kendilerinin tam karşısına konumlandırın tepkisel tarihçiler, metinlerini kaleme almaya başladıklarında; tepkisel davrandıkları oranda çalışmalarının merkezine Batıyı koymuş olmaktadır.* Bu da; *her ne kadar Batılı metinlere bir karşı çıkış yapıyor olsa da, metnin esasında karşı konulmak istenen iddiaya göre biçimlendirilmiş olması demektir.* Oldukça sorunlu olan *bu durumun çözümü kanımca tarihçinin tepkisel olma kaygısını özgün olma kaygısıyla değiştirmesi ile gerçekleşecektir. Fakat çağdaş dönem tarihyazımı paradigması kendi çöküşünü getirecek bunalıma girmeden böylesi temelden bir değişimin gerçekleşmesi de beklenmemelidir.*

Çağdaş dönem tarihyazımı zihni yönüyle anlatıldıktan sonra; tarih yöntemi açısından hangi esaslara dayandığı yönünde bir sorgulamaya da tabii tutulmuştur. Burada ulaşılan sonuç; çağdaş dönem tarihyazımının bir yöntem sorunu olmayıp,

sorunun bizzat yöntem anlayışının kendisi olduğudur. Esasında bu dönemde tarihi metinlerini hangi perspektiften olursa olsun, yorumlamaya açacak bir *tarih anlayışının* gelişmemesi başlıca problemdir. Yöntemin tarihçiyi bir tarih anlayışına götürememesinin yarattığı boşluğu, siyaset odaklı ideolojilerden beslenen ve siyasi söylemi destekleme kaygısı güden bir tarihçiliğin doğmasına neden olmuştur. Bu tarihçiliğin uygulanma biçimi ise tarafımda *tarih pratiği* olarak ifade edilmiştir.

Çağdaş dönem içinde etkin beş önemli tarih pratiğinden bahsetmek mümkündür. Bunlar; Kemalist pratik, Bilimselci pratik, Türk-İslamcı pratik, Marksist pratik ve Alternatif pratik denemeleri olarak isimlendirilmiştir. Her birisinin dayandığı ideolojik tutum farklıdır. Çalışmanın kendi iddiasını esas gösterdiği yer de tam bu noktada; söz konusu pratikler içerisinde eski Türk tarihçiliğinin algılanma biçimlerinde yatmaktadır. Son bölümde öncelikle bu imajlar ortaya konulmuş; sonrasında ise ideolojiler eksenindeki tarih pratikleri, yarattıkları *tarih kanonları* (genel kabulleri) üzerinden, metinler söylem analizine tabi tutularak tarihi gerçekliğin tarihçinin niyeti (ideolojisi) bağlamında nasıl eğilip büküldüğü ve nasıl bir kalıba sokulduğu gösterilmiştir.

Seçilen kanonlar; Gök Tanrı inancı ile İslam dini arasında kurulan benzerlik, eski Türk tarihini devletler üzerinde kurgulama, yerleşiklik tezinin medeniyet bağlamında tepkisel bir biçimde okunup göçebelik iddiasına karşı çıkma, eski Türklerde ticari faaliyetlerin varlığı ve eski Türk toplumunda kadının yeri olarak belirlenmiştir. Söz konusu kanonlar; Herman Paul'un ifade ettiği; *geçmişe bakışa dair bir araca işaret eden, zira epistemik değil siyasi hedeflere hizmet etmekte olan bir yapılar* şeklindeki kanon tanımı merkeze alınarak incelenmiş ve yine Paul'un dediği gibi *durağan, belirsizliğe mahal vermeyen ve böylece tarihyazımında yer alan sonu olmayan tartışma kavramına* izin vermeyen anlatı öbekleri olarak değerlendirilmişlerdir. Her başlık altında özellikle kanonlara dayanarak tarihçilik yapmanın, ortaya çıkan metni nasıl kısırlaştırdığına değinilerek; bu mevzu örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Netice olarak *ilk değişmesi gereken tarihte yöntem anlayışımızdır*. Böylelikle yeni tarih anlayışlarına açılan kapı aralanabilecek ve Türk tarihyazımı

tarih pratiklerine mahkûm olmaktan kurtulacaktır. Tarih pratiklerinin etkisinin silinmesiyle, tarihçinin metninde kendi ideolojisiyle var olmasının önüne geçilecek; tarih metinleri salt entelektüel düzlemde düşünce dünyamıza katkı sunmaya devam edecektir. Bu durumun gerçekleşmesinin ilk işareti ise kanonların daha az tercih edilir ve daha çok sorgulanır hale gelmesidir. Kanonların farkında olmaksızın, Türk tarihyazımında, bu noktada atılacak ilk adım olarak sayılabilir.

KAYNAKÇA

1. Yayımlanmış Kaynaklar

AÇIKGÖZ, Halil, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2005.

AFYONCU, Erhan, “Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları Kronikler”, *TALİD*, C. 1, S. 2, 2003, s.101-172.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *DİA*, C. 32, s. 4-6.

AHMED CEVDET PAŞA, *Târîh-i Cevdet*, C. I, Hazırlayan Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2018.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, Yayına Hazırlayan Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1953.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, *Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, s. 35-54.

AHMETBEYOĞLU, Ali, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18 - 20 Mart 2010*, Ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 294-300.

AHMETBEYOĞLU, Ali, “Müzakere Konuşması”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2019, s. 28-29

AKBABA, Yusuf, *Türkiye’de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2018.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2013.

AKÇURA, Yusuf, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları*, 2. Basım (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 577-607.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyânlarının Başlaması”, *DTCF Dergisi*, C. 4, N. 1, Kasım 1945, s. 23-50.

AKINCI, Abdulvahap, *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, Ekin Yayınevi, Bursa 2013.

AKSOY, Numan Durak, “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 185, Nisan 2010, s. 149-166.

AKSU KILIÇ, Leyla, “Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Bir Alt Disiplin: Defteroloji”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 376-383.

AKURGAL, Ekrem, “Tarih İlmi ve Atatürk”, *Belleten*, C. XX, S. 80, Ekim 1956, s. 571-584.

AKÜN, Ömer Faruk, “Hüseyin Nihal Atsız”, *DİA*, C. 4, s. 87-91.

AKÜN, Tuğba, “Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile Röportaj”, *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl’a Armağan*, Ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 27-43.

ALBAYRAK, Hasan, “Tarih-i Osmani Cemiyetinin Osmanlı Tarihi Yazma Serüveni”, *Tarih ve Toplum*, S. 52, , Nisan 1988 İstanbul, s. 361-368.

ALKAN, Necmettin, “Modern Tarihçiliğin Kurucusu ve Tarihte Tanrı'nın İradesini Arayan tarihçi: Leopold von Ranke”, *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2017, s. 134-158.

ALYILMAZ, Cengiz, “Orhun Yazıtları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 754-764.

AMİN, Samir, *Avrupamerkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

ALPARGU, Mehmet, Ed., *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2015.

ANDERSON, Perry, *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Belge Yayınları, Terc. Mehmet Bakırcı, 2 Baskı, İstanbul 2004.

ANKERSMIT, Frank, *Tarihsel Deneyim*, Çev. İsmail Candan, Dedalus Kitap, İstanbul 2013.

ARIK, Feda Şamil, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 65, Nisan 1990, s. 21-42.

ARNOLD, John, *Tarih*, Terc. Sevdâ Çalışkan, Dost Kitabevi, Ankara 2007.

ARSLAN, Devrim Ulaş, “Beşir Fuad as a Self-appointed a Gent of Change: A Microhistorical Study”, *Istanbul University Journal of Translation Studies*, S. 8, 2014, s. 41-63.

ARSLAN, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat*, Paradigma Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2015.

ARSLAN, Hüsamettin, “Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar”, *Doğu Batı Akademi ve İktidar*, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, S. 7, Ankara 2011, s. 63-90.

ASLANAPA, Oktay, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişimi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

AŞAN, Muhammet Beşir, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Nurettin Hatunoğlu, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 175-180.

AŞIKPAŞAOĞLU DERVİŞ AHMET AŞIKÎ, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Nihal Atsız, 8. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ATABAY, Mithat, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce-Milliyetçilik*, C. IV, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 515-532.

ATAY, Tayfun, “Gelecekçilikle Karşı Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk Gelenekçi Muhafazakârlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Muhafazakârlık*, C. 5, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2006, s. 154-178.

Atatürk Yolu, Koordinatör Turhan Feyzioğlu, ATAM Yayınları, Ankara 1987.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul 2015, s. 9-16.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Zeki Velidi Togan ve Tarihçiliği”, *Tarih Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 160-163.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar*, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2019.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Tarih Şuuru”, *Tarih Kültür ve Kahramanlar*, Ötüken Neşriyat, 8. Basım, İstanbul 2017, s. 13-21.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Türkiye Tarihinin Meseleleri”, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2015, s. 17-22.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Önünç”, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2015, s. 7-8.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Devletimizin Kuruluşunu Sağlayan Savaş”, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2015, s. 41-48.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, “Malazgirt Savaşı”, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ötüken Neşriyat, 12. Basım, İstanbul 2015, s. 69-73.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 8. Basım, İstanbul 2017.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Dalkavuklar Gecesi Z Vitamini*, Ötüken Neşriyat, 15. Basım, İstanbul 2018.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Bozkurtlar*, Ötüken Neşriyat, 130. Baskı, Ocak 2020 İstanbul.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, 6. Basım, İstanbul 2018.

ATSIZ, Yağmur, “Önsöz-Yaşasaydı”, *Dalkavuklar Gecesi Z Vitamini*, Ötüken Neşriyat, 15. Basım, İstanbul 2018, s. 7-8.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul 2017.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2008.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi Üçüncü Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2006.

AYAN, Ergin, “Türk Tarih yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu”, *Tarih Okulu*, Eylül-Aralık 2011, S. 11, s. 75-101.

AYDIN, Cengiz-Tahsin Görgün, “Herbelot”, *DİA*, C. 17, s. 219-220.

AYDIN, Erhan, *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*, Kronik İstanbul 2018.

AYDIN, Suavi, “Resmi Tarih Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı”, *Resmi Tarih Tezi I*, Ed. Fikret Başkaya, Ankara 2005.

AYKUT, Şevket Nezihi, *Ahmed Cevdet Paşa, Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara 2018.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2010.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 3. Basım, Ankara 2002.

BAİKALOV, Anatole, “The Conquest and Colonisation of Siberia”, *The Slavonic and East European Review*, C. 10, S. 30, Nisan 1932, s. 557-571.

BALCI, Cengiz, “Göçebelik Meselesi ve Türkler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 88, s. 55-58.

BALLIKAYA, Cihan, “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 33, s. 87-106.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, *IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK Yayınları, Ankara, s. 290-293.

BARTHOLD, Vasily Vladimiroviç, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, Yayına Hazırlayanlar Kazım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, 2. Baskı Tıpkıbasım, TTK Yayınları, Ankara 2013.

BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite Kitaplığı, 11. Basım, Ankara 2006.

BAŞKAYA, Fikret, “Avcılar ve Aslanlar”, *Avrupa Merkezilik, Resmi İdeoloji, Bilim ve Sosyalizm*, Öteki Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 13-34.

BAŞTAV, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Attila*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Atatürk ve Tarih”, *Bellekten*, Cilt 35, S. 140, 1971, s. 531-540.

BAYKARA, Tuncer, *Tarih Metodu*, Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, İstanbul 2017.

BAYKARA, Tuncer, *Zeki Velidi Togan*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1989.

BAYKARA, Tuncer, “1951 Müsteşrikler Kongresi ve Türk Kültürü El Kitabı”, *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasi Faaliyetleri Hatıralar*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 69-75.

BAYKUZU, Tilla Deniz, *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

BAYKUZU, Tilla Deniz, “Çin Saraylarında Türk İmparatoriçeler”, *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayıncılık, Ankara 2011, s. 357-374

BEER, Max, *Hegel’in Felsefesi ve Marx’ın Tarih Anlayışı*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1969.

BEDİRHAN, Yaşar, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2011.

BELGE, Murat, “Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Tarih Tezi Üzerine”, *Birikim*, S. 4, s. 45-59.

BERGER, Peter, “Secularism in Retreat”, *The National Interest*, S. 46, 1996/1997, s. 3-12.

BERİŞ, Hamit Emrah, “Tarih Bilinci Olarak Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığında Tarih Algısı”, *Muhafazakâr Düşünce Tarih II*, S. 8, 2006, s. 79-101.

BERİTAN, Fatma-Ahmet Şimşek, “Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri”, *Türkiye’de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 301-314.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayıncılık, 21. Basım, İstanbul 201.

BERKES, Niyazi, “Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism”, *Middle East Journal*, C. 8, S. 4, Sonbahar 1954, s. 375-390.

BERNHEİM, Ernst, *Tarih İlmine Giriş Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Süleymaniye’de Bir Bayram Sabahı, Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 45. Baskı, İstanbul 2017.

BEYDİLLİ, Kemal, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *DİA*, C. 38, s. 89-92.

BEYHAN, Mehmet Ali, “Ziya Gökalp’in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri”, *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 314-329.

BIÇAK, Ayhan, *Türk Düşüncesi I Kökenler*, Dergâh Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2013.

BIÇAK, Ayhan, *Türk Düşüncesi II Kaygılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

BIÇAK, Ayhan, *Tarih Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

BİRİNCİ, Ali, “Rıza Nur”, *DİA*, C. 35, s. 65-66.

Biyoloji II, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

BLACKLEDGE, Paul *Marksist Tarih Kuramı Üzerine*, Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul 2017.

BLAUNT, James Morris, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupamerkezci Tarih*, Çev. Serbun Behçet, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015.

BLOCH, Marc, *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

BORA, Tanıl, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018.

BREGEL, Yuri, “Barthold and Modern Oriental Studies”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 12, S. 3, Kasım, 1980, s. 385-403.

BREİSACH, Ernst, *Tarihyazımı*, Çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

BURGU, Yavuz Selim, *Anadolu Selçukluları Alaeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.

BURKE, Peter, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2009.

BURKE, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 1994.

CAHEN, Claude, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 12-13, s. 193-221.

CAHUN, Leon, *Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar*, Terc. İnan Kaya, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

CARLYLE, Thomas, *Kahramanlar*, Çev. Reşat Nuri Güntekin, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 2. Basım, İstanbul 1973.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, Birikim Yayınları, İstanbul 1980.

CEBECİ, Dilaver, “Türk-İslam Sentezi”, *Türk Yurdu*, 7. Devre, S. 349, Nisan 1987, s. 3-4.

CESAIRE, Aime, *Barbar Batı Sömürgecilik Üzerine Söylev*, Çev. Güneş Ayas, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2007.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012.

CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

CİHAN, Mustafa, “Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi ve İnsanın Doğası Sorunu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 4/3, 2015, s. 1339-1352.

COHEN, Alvin, “In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989”, *Central Asiatic Journal*, C 34, S. 3/4, 1990, s. 125-133.

COPEAUX, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

COLLINGWOOD, Robin Georg, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, 5. Basım, Ankara 2013.

COŞĞUN KANDAL, Sena, “Atatürk Dönemi’nde Yurttaşlık Dersleri: Tarihsel Süreç, Ders Kitapları ve Programlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 34, 2019, s. 387-412.

CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ÇAĞLAR, Ali-Mustafa Uluçakar, “Günümüz Türkçülüğünün İslam’la İmtihani: Türk-İslam Sentezi ve Aydınlar Ocağı”, *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi TAE, S. 26, Bahar 2017, s. 119-139.

ÇAKIR, Coşkun, “Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan”, *Doğu Batı, Akademidekiler*, S. 12, 2000, s. 35-63.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Parçalanmış Tarihe Reddiye”, *2023*, S. 152, Aralık 2013, s. 14-18.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Anadolucu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet”, *TUHED*, S. 6(1), Bahar 2017, s. 75-99.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Türkçü Tarih Görüşü ve Atsız’ın Türk Tarih Tezi”, *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*, Ed. Ahmet Şimşek, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020, s. 83-101.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Tarih Metodu*, TDAV Yayınları, İstanbul 2003.

ÇAPAN, Fatma, “Türk Tarih Tezi ve Atatürk”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 181, 2009.

ÇAPRAZ, Hayri, “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 51-78.

ÇAYCI, Abdurrahman, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987*, ATAM Yayınları, Ankara 1994, s. 229-237.

ÇAYLAK, Âdem-Âdem Çevik, “Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 18, 2008, s. 55-70.

ÇELİK, Muhammed Bilal, Ed., *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınevi, İstanbul 2018.

ÇETİN, Altan, *Tarihten Tefekküre*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Tek Parti Döneminin İslamcı Başbakanı Şemseddin Günaltay”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, Sivas, 1998, s. 437-444.

ÇINAR, Metin, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

ÇİMEN, Sabriye Gülay, *Hüseyin Namık Orkun’un Hayatı ve Eserleri*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayını, Ankara 2011.

ÇOBAN, Erdal, “Laszlo Rasonyi”, *DİA*, C. 34, s. 459-460

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

DELANTY, Gerard, *Avrupa’nın İcadı*, Çev. Hüsamettin İnaç, 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara 2014.

DEMİREZEN, İsmail, “Medeniyetler, Kapitalist Dünya Sistemi ve Dini Hareketler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8, S. 20, s. 25-38.

DEMİRKAN, Tarık, *Macar Turancıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

DERVİŞOĞLU, Fatih Mehmet, “Resmi Tarih Tezine Türk Tarih Tezine Farklı Çıgırlar ve Bir Tarih Âlimi Zeki Velidi Togan”, *Turkish Studies*, C. 10/3, Kış 2015, s. 343-352.

DIAKONOFF, Igor, *Tarihin Yörüngeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Orta Asya Türk İmparatorluğu Kök Türkler*, 3. Basım, İmge Kitapevi, Ankara 2005.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler Karahanlılar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Oğuzdan Selçukluya*, 4. Basım, İmge Kitapevi, Ankara 2005.

DIYARBEKİRLİ, Nejat, “Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan - Edebiyat Fakültesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973.

DE CERTEAU, Michel, *Tarihyazımı*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2020.

DE GUİGNES, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Terc. Hüseyin Cahit, Yay. Haz. Erol Kılınç, C. I, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

DE LAS CASAS, Bartolomeo, *Yerlilerin Gözyaşları Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi*, Çev. Oktay Etiman, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2011.

DELLALOĞLU, Besim, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*, Kadim Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2016.

DEMİR, Necati, *Oğuz Kağan Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

DONUK, Abdülkadir, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

DONUK, Abdülkadir, “Ölümünün 1. Yıldönümünde Tarihçi Kafesoğlu”, *Türk Kültürü*, S. 269, 1985, s. 575-581.

DONUK, Abdülkadir, “Ölümünün 2. Yıl Dönümünde Kafesoğlu’nun Gözüyle Atatürk”, *Türk Kültürü*, S. 280, Ağustos 1986, s. 469-473.

DONUK, Abdülkadir, “Kafesoğlu'nun Gözüyle Hümanizm ve Milliyetçilik”, *Türk Yurdu*, S. 365, Ağustos 1988, s. 24-26.

DONUK, Abdülkadir, “Millî Kültürümüze Karşı Hümanist Kültür Akını”, *Yeni Orkun*, S. 13, Mart 1989, s. 8-11.

DORPALEN, Andreas, “Heinrich von Treitschke”, *Journal of Contemporary History*, C. 7, S. 3/4 1972, s. 21-35.

DURALI, Teoman, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergâh Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2018.

DURSUN, Çiler, “Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi”, *Doğu Batı, Gelenek*, S. 25 2003/2004, s. 59-81.

DURUKAN, Kaan, “Modern Türk Tarihçiliğinin/Tarihyazımının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkili Hicazkâr Türkiye’de Tarih Anlayışı Üzerine*, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 37-56.

ECKHART, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, Çev. İbrahim Kafesoğlu, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara 2010.

ECO, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2013.

EFE, Aydın, “Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 2004, s. 207-215.

EGGEL, Dominic, “Was Herder a Nationalist?”, *The Review of Politics*, C. 69, S. 1, Kış 2007, s. 48-78.

EKREM, Erkin, “Eski Türklerin Dini Şamanizm mi Tanrıçılık mı?”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz- Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 185-202.

ELDEM, Ethem, “Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak”, *Cogito Tarihyazımı*, Ed. Teyfur Erdoğan, S. 73, Bahar 2013, s. 260-282.

ELİADE, Mircea, *Ebedi Dönüş Miti*, Dergâh Yayıncılık, İstanbul 2017.

ELMAS, Emre, *Bir Savaş Romansı: Hatırlatma ve Unutma Arasında Çanakkale Savaşı*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2019.

EMİROĞLU, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2011.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Zeki Velidi Togan”,
www.yenicaggazetesi.com, Alındığı Tarih; 05.03.2018.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Bilim Adamı Atsız”, *Yeniçağ*, 11 Aralık 2016.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Oğuzname'nin Yapısı ve Kronolojisi”, *Makaleler*, Yay. Haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 550-563.

ERCİLASUN, Konuralp, “Disiplinler Arası Yaklaşım ve Genel Türk Tarihi”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alparğu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 33-43.

ERGENÇ, Özer, “Halil İnalçık Neden Büyük?”, *Doğu Batı, Akademidekiler*, S. 12, 2000, s. 121-141.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008.

ERDEM, Selim Efe, “Annesinin Öldüğü Gün Hariç 52 Yıldır Kütüphaneden Çıkmadı”, *Star*, 29 Eylül 2012.

EROĞLU, Engin, *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayıncılık, İstanbul 2018.

ERÖZ, Mehmet, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşılık*, TDAV Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992.

ERSANLI, Büşra, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2013.

ERTAN, Mehmet, “Pozitivizmi Tarih Yazımı Üzerinden Okumak: Leopold von Ranke Üzerine Bir Deneme”, *Dipnot*, S. 3, Ekim 2010, s. 25-40.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, Ed., *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

ERTİT, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Liberte Yayıncılık, Ankara 2019.

ERTÜRK, Recep, “Kurucu Sosyolog Ziya Gökalp”, *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 50-56.

ESMEN, Can Tankut, *Tek Parti Dönemi Tarihçiliğinde Avrupa Hunları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

ESMEN, Can Tankut, “Türk Tarihçiliğinde Türklerin Göçebeliği Problemi”, *Göç ve Kültür Sempozyum Bildiri Kitabı*, C. II, Kibatek Yayınları, Ankara 2016, s. 239-252.

ESMEN, Can Tankut, “Gök Kubbede Çınlayan Hoş Seda: Servet Somuncuoğlu ile Son Söyleşi”, *Türk Yurdu*, S. 355, Mart 2017, s. 50-55.

EVANS, Charles, “Vasilii Barthold: Orientalism In Russia?”, *Russian History*, C. 26, S. 1, İlkbahar 1999, s. 25-44.

EVANS, Richard, *Tarihin Savunusu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

EYİCE, Semavi, “Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Bellekten*, C. XXXII, S. 128, s. 509-526.

EYİCE, Semavi, “Vasilij Viladimiroviç Barthold”, *DİA*, C. 5, s. 85-87.

FAY, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2017.

FİLDİŞ, Berna, “Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, 2017, s. 555-583.

FERRO, Marc, *The Use and Abuse of History*, Routledge, New York 2003.

FEYERABEND, Paul, *Yönteme Karşı*, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017.

FLEİSHER, Cornell, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

FOUCAULT, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

FODOR, Pal, “Pecs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevi”, Çev. Erdal Çoban, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan’a Armağan*, Hazırlayan Hayrunnisa Alan ve diğerleri, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 203-237.

GADAMER, Hans Georg, “Hermeneutik”, *Cogito Hermeneutik*, Çev. Doğan Özlem, S. 89, Kış 2017, s. 42-58.

GENCER, Ali İhsan-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Der Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2010.

GENÇ, Mehmet, *Tarih Unutmaz*, Röportaj Serisi, Yay. Haz. Kemal Subaşı, Yedi Kıta Kitaplığı, İstanbul 2018.

GODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

GÖMEÇ, Sadettin Yağmur, “Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 7-16.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Nihal Atsız ve Türk Tarihi Üzerine Düşünceler”, *Atsız Armağanı II*, Yay. Haz. Saadettin Yağmur Gömeç, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 45-66.

GÖMEÇ, Saadettin, *Dişi Kurdun Çocukları Türk Tarihinin Kahramanları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2011.

GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

GÖMEÇ, Saadettin, “Eski Türk Dininin Temel Özellikleri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı*, C. 4, S. 1, Bahar 2019, s. 84-117.

GÖKMAN, Muzaffer, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Destursuz Bağa Girenler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

GULDI, Jo-David Armitage, *Tarih Manifestosu*, Çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

GÜMÜŞLÜ, Bedi, “Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler”, *Kebikeç*, S. 29, 2010, s. 7-20.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, Endülüs Yayınları, Yayına Hazırlayan Yüksel Kanar, İstanbul 1991.

GÜNALTAY, Şemsettin, “Türk Tarih Tezi Hakkında İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi”, *Belleten*, C. II, S. 7-8, 1938, s. 337-365.

GÜNDOĞDU, Abdullah, “Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı ve İslam Sonrası Araştırma Sorunları”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 19-31.

GÜR, Tahir, “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 5, S. 1, 2013, s. 185-202.

GÜVENÇ, Bozkurt, *Türk-İslam Sentezi*, Ankara 1988.

HAAC, Oscar A., "Michelet's Purpose", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. 94, S. 5, Ekim 1950, s. 494-501.

HACISALİHOĞLU, Fuat, "Anadolucu Tarihyazımı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 40, Ekim 2015, s. 253-266.

HACISALİHOĞLU, Fuat, "Teritoryal Tarihyazımı Bağlamında Anadolucu Tarih Tezleri", *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Toriler*, Ed. Ahmet Şimşek, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020, s. 49-82.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Tarih Gelecektir*, Babıali Kültür Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul 2008.

HALL, Catherine, "Edward Said", *History Workshop Journal*, Oxford University Press, S. 57, İlkbahar, 2004, s. 235-243.

Han Hanedanlığı Tarihi, Yay. Haz. Ayşe Onat-Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK Yayınları, Ankara 2004.

HARTOG, François, *Heredotos'un Aynası Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Emin Özcan, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

HATİBOĞLU, Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997*, Selvi Yayınevi, Ankara 1998.

HAYİT, Baymirza, "Türkistan'ın Adı Üzerine", *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, TDAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 209-223.

HEDİN, Sven, *My Life as an Explorer*, The Long Riders Guild Press, New York 2001.

HEDİN, Sven, *Across The Gobi Dessert*, George Routledge & Sons, Londra 1931.

HEDİN, Sven, *The Wandering Lake*, Tauris Parke Paperbacks, New York 2009.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *The Philosophy of History*, Batoche Books, Kitchener/Ontario, 2001.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, 2. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

HERODOTOS, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2010.

HEYD, Uriel, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Terc. Cemil Meriç, Sedir Yayınları, İstanbul 1980.

HILL, Christopher, *Marksizm ve Tarih*, Yayına Hazırlayan Aynur Toraman, Kor Kitap, İstanbul 2017.

HOBBSAWM, Eric, "Gelenekleri İcat Etmek", *Geleneğin İcadı*, Ed. Eric Hobsbawm-Terence Ranger, Terc. Murat Mehmet Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 1-19.

HOWGEGO, Ray, *The Book of Exploration*, Wiedenfeld&Nicolson, London 2009.

HOWORTH, Henry Hoyle, "Introduction to the Translation of the Han Annals", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, C. 3, 1874, s. 396-401.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2011.

HUNT, Lynn, *Küresel Çağda Tarih Yazmak*, Çev. Erdem Kayserilioğlu, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

IGGERS, Georg, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

IGGERS, Georg, "20. Yüzyılda Tarihyazımı", *Tarihin Kötüye Kullanımı, Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek Sempozyumu*, Çev. Nurettin

Elhüsyini, 2. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 1-17.

İBN HALDUN, *Mukaddime, Önsöz*, C. I, Çev. Pirizâde Mehmed Sahib, Yayına Hazırlayan Arslan Tekin, 3. Baskı, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

İBNÜ'L ESİR, *İslam Tarihi El Kamil Fi't Tarih (Tercümesi)*, Çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

İNALCIK, Halil, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Bayı Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2013.

İNALCIK, Halil, *Halil İncalcık'ın Merceğinden Tarih Bilinci*, Profil Kitap, İstanbul 2017.

İNALCIK, Halil, *Tarihçilerin Kutbu Halil İncalcık Kitabı*, Söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

İNALCIK, Halil, "Türkiye'de Modern tarihçiliğin Kuruluşu ve Zeki Velidi Togan 1890-1970", *Zeki Velidi Togan*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 49-58.

İNALCIK, Halil, "Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın Varisleriyiz", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Yay. Haz. Erol Özvar, Timaş Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2013, s. 75-78.

İNALCIK, Halil, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2005, s. 119-145.

İNALCIK, Halil-Bülent Arı, "Osmanlı Türk Tarih Yazıcılığı Üzerine Notlar", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, Ankara 2007, s. 213-247.

İNALCIK, Halil, "Tanzimat Nedir", *Tanzimat Değişim Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2011, s. 29-56.

İNALCIK, Halil, “Türk İlimi ve M. Fuat Köprülü”, *Türk Kültürü*, S. 65, Mart 1968, s. 289-294.

İNAN, Abdülkadir-Martin Dickson, “Prof. Dr. Zeki Velidi Togan’ın İlimi Faaliyetlerine Dair”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkcülük Armağanı*, Yay. Haz. İsmail Aka, Akademi Kitapevi, İzmir 1994, s. 112-133.

İNAN, Abdülkadir, “Fuad Köprülü-Yusuf Ziya Münakaşaları Üzerine”, S. 47, *Türk Kültürü*, Eylül 1966, s. 969-973.

İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Devlet Kitapları, MEB Basımevi, İstanbul 1976.

İNAN, Afet, “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, Tıpkıbasım, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 18-41.

İNAN, Afet, “Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış, *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları (Tıpkıbasım)*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 405-444.

İNAN, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yay. Haz. Arı İnan, İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2014.

İSLAMOĞLU, Huricihan, *Neden Avrupa Tarihi*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

JENKINS, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, Çev. Ayhan Şahin, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.

KABAKÇI, Enes, “Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza’nın “Pozitivizm”i”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, S. 28, 2014/1, s. 1-58.

KABAKÇI, Enes, “Durkheim ve Gökalp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi”, *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 205-217.

KAÇAR, Turhan, “Bir Çeviri Komedi”, *Toplumsal Tarih*, S. 206, Şubat 2011.

KADIOĞLU, Muhsin, “Hümanizm”, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, S. 23, 2011, s. 157-165.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 33. Basım, İstanbul 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Neşriyat, 5. Basım, İstanbul 2014.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik”, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler Mülahazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 237-249.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Hümanizm ve Milliyetçilik”, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, 5. Basım, İstanbul 2013, s. 174-180.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Eski Türk Dini”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, İstanbul Ekim 1972, s. 1-34.

KAĞNICI, Gökhan, “Eski Mezopotamya’da Bir İktidar ve Rıza Üretim Aracı Olarak Tarihyazımı”, *Cogito Tarihyazımı*, S. 73, 2013, s. 305-329.

KAHRAMAN, Kemal, “Lajos Ligeti”, *DİA*, C. 27, s. 188-189.

KAHN, Zadoc, “David Leon Cahun”, *Jewish Encyclopedia*, C. 3, s. 492-493.

KANLIDERE, Ahmet, “Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-116.

KANLIDERE, Ahmet “Türkiye’de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları”, *Bozkırdan Batıya Hüseyin Salman Armağanı*, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2017, s. 95-112.

KAPLAN, Mehmet, “Göktürk Yazıtları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 735-739.

KARA, Seyfullah, “Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, s. 319-334.

KARAKOÇ, Ercan, “Atatürk’ün Hatay Davası”, *Bilig*, S. 50, Yaz 2009, s. 97-117.

KARAKULAK, Mesut, “Türkiye’deki Üniversitelerde Genel Türk Tarihi: Resmi İstatistiklerin Prizmasından Seçkin Bir Azınlığın Analizi”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 217-233.

KARAL, Enver Ziya, “Atatürk ve Tarih”, *Halkevleri Dergisi*, S. 37, Kasım 1969, s. 4-6.

KARAMAN, Hayrettin, vd. (Yay. Haz.), *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Diyanet Vakfı Yayınları, 27. Basım, Ankara 2014.

KARATAY, Osman, *Türklerin İslam’ı Kabulü*, Kripto Kitaplar, Ankara 2018.

KARATAY, Osman, “Genel Türk Tarihi Araştırmalarındaki Kaynaklar Sorunu”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 122-126.

KARATAY, Osman, *Mürdüm*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

KARATAY, Osman-Serkan Acar, Ed., *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kitabevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2015.

KAŞGARLI MAHMUT, *Divan-ı Lügat-ı Türk*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2011.

KAYALI, Kurtuluş, *Üstü Çizilen Yazılar*, Ürün Yayınları, Ankara 2003.

KAYALI, Kurtuluş, “Mustafa Akdağ’ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 5. Basım, İstanbul 2017, s. 75-94.

KAYALI, Kurtuluş, “Sosyal Demokrasi, Sosyalizm, Kemalizm, CHP, Maurice Duverger’nin Yaklaşımları ve 1960 Sonrası Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası”, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 5. Basım, İstanbul 2017, s. 175-195.

KAYALI, Kurtuluş, “Düşüncesi Şahsi Damgasını Taşıyan Bir Entelektüel: Sencer Divitçioğlu,” *Star*, 20 Eylül 2014.

KAYE, Harvey, *İngiliz Marksist Tarihçiler*, Çev. Arif Köse, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

KESİK, Muharrem, *Danışmendliler (1085-1178) Orta Anadolu’nun Fatihleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

KIRIMER, Cafer Seyidahmed, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

KISH, George, “Early Thematic Mapping: The Work of Philippe Buache”, *Imago Mundi*, C. 28, 1976, s. 129-139.

KIVILCIMLI, Hikmet, *Tarih Tezi*.

KLINDER, Hermann, *Dünya Tarihi Atlası*, C. 1, ODTÜ Yayınları, Ankara 2011.

KNIGHT, Nathaniel, “Grigor’ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?”, *Slavic Review*, C. 59, S. 1, İlkbahar, 2000, s. 74-100.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 3. Basım, ATAM Yayınları, Ankara 2007.

KOÇ, Yunus, “Defteroloji Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye’de Akademik Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 146-159.

KOÇAK, Birgül, “Uluslararası Oryantalistler Kongreleri (1873-1973) Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 257-294.

KOHN, Hans, “Treitschke: National Prophet”, *The Review of Politics*, C. 7, S. 4, Ekim, 1945, s. 418-440.

KOLESNİKOV, Aleksandr, *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, Çev. Rakhat Abdieva, TTK Yayınları, Ankara 2010.

KONOW, Sten, “Vilhelm Thomsen”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 4, 1927, s. 929-934.

KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye’ye Gelişi*, Kadim Yayınları, 4. Basım, Ankara 2018.

KÖKEN, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, ATAM Yayınları, Ankara 2014.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında”, *Milli Tarihin İnşası*, Ed. Ahmet Şimşek-Ali Satan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 31-46.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. VII, S. 27, Temmuz 1943, s. 379-522.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 1-47.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Yay. Haz. Hanefi Palabıyık, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

KÖPRÜLÜ, Orhan, “İslam Ansiklopedisi”, *DİA*, C. 21, s. 43-44.

KÖSEOĞLU, Nevzat, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2013.

KÖSEOĞLU, Nevzat, “Osman Turan’ın Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi ve Milliyetçilik Anlayışı”, *Prof. Dr. Osman Turan’ın Eserlerinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri, Tebliğler ve Tartışmalar*, Yay. Haz. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1998, s. 79-86.

KUHN, Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Terc. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2017.

KULA, Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

KURAN, Ercüment, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Mehmet Zeki, Ay Köprüsü Yayınları, İstanbul 2004.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Vak’anüvis”, *DİA*, C. 42, s. 457-461.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, TTK Yayınları, 3. Basım, Ankara 2017.

LACOSTE, Yves, *İbni Haldun*, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

LAUFER, Berthold, “Edouard Chavannes”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 38, 1918, s. 202-205.

LEHNER, Georg, “From Enlightenment to Sinology Early European Suggestions on How to Learn Chinese, 1770-1840”, *Asian Literary Voices: From*

Marginal to Mainstream, Ed. Philip F. Williams, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, s. 71-92.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, 4. Basım, Arkadaş Yayınları, Ankara 2010.

LEWIS, Bernard, "Secularism in the Middle East", *Revue de Métaphysique et de Morale*, 100e Année, S. 2, La Sécularisation, 1995, s. 151-164.

LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, TDK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

LOWRY, Heat, *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, E Yayınları, Çev. Halim İnal, 3. Baskı, İstanbul 2011.

MACİT, Hanefi-Alper İplikçi, *Tarih Felsefesi*, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2017.

MANDALOĞLU, Mehmet, "Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 2013, s. 129-150.

MANNING, Patrick, "African And World Historiography", *The Journal of African History*, C. 54, S. 3, 2013, s. 319-330.

MARX, Karl-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

MEHDİYEV, Nebi, *Bir Bilme Teorisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma (Neşrî Târîhi)*, C. I, Yayına Hazırlayanlar Faik Reşid Unat-Mehmet Altan Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1949.

MEMİŞ, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Ekin Yayınevi, 7. Basım, Bursa 2018.

MEMMI, Albert, *Sömürgecinin ve Sömürgeleştirilenin Portresi*, Versus Yayınları, Çev. Şen Süer, 2. Baskı, İstanbul 2014.

MESÛDÎ, *Mürûc ez Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çev. Ahsen Batur, Genişletilmiş 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

MİZANCI MURAD BEY, *Tarih-i Umumi*, Sad. Faruk Yılmaz, C. 1-6, Berikan Yayıncılık, Ankara 2006.

MORRIS, Ian, *Dünyaya Neden Batı Hükmediyor? Şimdilik*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

MUHAMMED ESED, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2002.

MUNSLOW, Alun, *Tarihin Yapısökümü*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

MUSTAFA CELALETTİN PAŞA, *Eski ve Yeni Türkler*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2014.

MOMİGLİANO, Arnaldo, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. Güneş Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul 2011.

NEEDHAM, Joseph, *Doğulu İnsan ve Zaman*, Çev. Nejdet Özberk, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

NEMETH, Gyula *Attila ve Hunları*, Terc. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi DTCTF Yayınları, Ankara 1982.

NEUMANN, Christopher, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, Çev. Meltem Arun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Ankara 1997.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Post Modern Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihi: Fuat Köprülü”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. II, S. 4, 2016, s. 1-17.

ODABAŞI, Arda, “Mustafa Celalettin Paşa ve Eski ve Yeni Türkler”, *Eski ve Modern Türkler*, Kaynak Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 13-34.

OKAY, Orhan, *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivisti ve Natüralisti*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

OLDHAM, Charles William, “Sir Aurel Stein”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S. 1, Nisan 1944, s. 81-86.

ONGUNSU, Hamit, “İstanbul Üniversitesi Adına Edebiyat Fakültesi Dekanı Ordinaryüs Profesör Hamit Ongunsu’nun Nutku”, *III. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler, Tıpkıbasım*, Ankara 2010, s. 10-11.

ORAL, Mustafa, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, Asil Yayıncılık, Ankara 2006.

ORAL, Mustafa, *Kemalist Cumhuriyetin İnşası*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2016.

ORAL, Mustafa, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Tarihçilik ve Mehmet Fuat Köprülü”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 159-180.

ORAL, Mustafa, “Bir Düşünce Adamı: Hocam Kurtuluş Kayalı”, *Türkiye’den Aydın Portreleri I Kurtuluş Kayalı*, Ed. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 120-126.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, Ankara 1977.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş 3. Baskı, Ankara 2011.

ORKUN, Hüseyin Namık, “Eski Türk Yazıtları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 727-734.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 25. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 80-95.

ORTAYLI, İlber, “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 166-177.

ORTEGA y GASSET, Jose, *Sistem Olarak Tarih*, Çev. Neyyire Gül Işık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Ziraat Kültürü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Basım, Ankara 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2001.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk İslam Sentezi: İdeolojik Bir Süreklilik mi, Kesinti mi?”, *Birikim*, S. 44, 1992, s. 49-55.

ÖNAL, Sema, “Giambattista Vico'da Sosyal Bilimlerin Temelleri”, *Beytülhikme*, S. 6/2, 2016, s. 213-223.

ÖNEN, Nizam, *İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbni Bîbî”, *DİA*, C. 19, 1999, s. 379-382.

ÖZBEK, Nadir, “Zeli Velidi Togan ve Milliyetler Sorunu Küçük Başkurdistan’dan Büyük Türkistan’a”, *Toplumsal Tarih*, S. 44, Ağustos 1997, s. 15-27.

ÖZCAN, Ahmet, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

ÖZCAN, Ahmet, “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Tarihçiliğe Bir Bakış” *Türk Yurdu*, S. 293, Ocak 2012, s. 25-29.

ÖZCAN, Ahmet, “Milliyetçilik ve Popüler Tarih”, *Türk Yurdu*, S. 295, Mart 2012, s. 559-567.

ÖZCAN, Ahmet, “Otobüste Kitap Okuyan Hoca Portresi”, *Türkiye’den Aydın Portreleri I Kurtuluş Kayalı*, Ed. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 54-60.

ÖZCAN, Ahmet, “Akademide Sorun Ne?”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 35, Ocak 2013, s. 198-204.

ÖZCAN, Canan, “Hayatı ve Eserleriyle “Komple Bir Entelektüel” Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, Eylül 2018, s. 176-202.

ÖZCAN, Emine Sonnur, *İslam Tarihyazımında Gerçeklik ve El Mesudi*, DoğuBatı Yayınları, Ankara 2014.

ÖZCAN, Fatma Yurttaş, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerinde Etkileri: Aydınlar Ocağı”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 40, Nisan 2014, s. 107-134.

ÖZCAN, Selim, “Atatürk’ün Türk Tarih Tezi ve Türk Milletine Yüklediği Sorumluluk”, *Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 193, 2011, s. 47-60.

ÖZCAN, Ufuk, “Türkiye’de Tezli Tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu”, *Türk Tarihçiler*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2016, s. 275-292.

ÖZÇELİK, İsmail, Ed., *Tarih Yazımı Üzerine*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

ÖZÇELİK, İsmail, Ed., *Tarih Yazımı Üzerine 2*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

ÖZDEMİR, Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2011.

ÖZEL, Mustafa, *Romanperver İktisatçı*, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

ÖZEL, Oktay, *Dün Sancısı, Türkiye’de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2012.

ÖZKAN, Murat, “Genel Türk Tarihinin Akademik Kadro Problematiği Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 199-215.

ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016.

ÖZLEM, Doğan, “Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çerçevesinde Avrupamerkezci Tarih Anlayışının Temelleri”, *İnsan ve Toplum*, S. 3, s. 7-24.

ÖZTÜRK, Murat, “İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini”, *History Studies*, C. 5, S. 2, Mart 2013, s. 327-347.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Akademik Dünya’da Tezsiz Tez Geleneğimiz”, www.karar.com, Alındığı Tarih: 13.05.2019.

PALABIYIK, Hanefi, “Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü’nün Tarihçiliği”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 181-206.

PAMUK, Akif, “Söylem Analizi”, *Tarih İçin Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 2. Baskı, PEGEM Akademi, Ankara 2016, s. 239-246.

PAUL, Herman, *Tarih Teorisi*, Çev. Büşra Helvacıoğlu, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019.

PEKER, Recep, *İnkılap Dersleri Notları*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

PERİNÇEK, Doğu, “Sunuş Yazısı”, *Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, (*Tarih I Tıpkıbasım*), Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014, s. III-VII.

PERRY, Matt, *Marksizm ve Tarih*, Çev. Gül Tunçer, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

PETECH, Luciano, “Sven Hedin (1865-1952)”, *East and West*, C. 3, S. 4, Ocak 1953, s. 220-221.

Pontus Meselesi, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1995.

RASONYİ, Laszlo, “Sir Aurel Stein”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 14, S. 3, 1962, s. 241-252.

REARİCK, Charles, “Symbol, Legend, and History: Michelet as Folklorist-Historian”, *French Historical Studies*, C. 7, S. 1, İlkbahar 1971, s. 72-92.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Cami’üt Tevârih*, (*Selçuklular Kısmı*), Çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, 2. Baskı, Selenge Yayıncılık, İstanbul 2011.

RIZA NUR, *Türk Tarihi*, Cilt: 1-12, Sad. Yalçın Toker, Toker Yayıncılık, İstanbul 1994.

RİCOEUR, Paul, *Hafıza Tarih Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayıncılık, İstanbul 2012.

ROBİNSON, Chase, *Islamic Historiography*, Cambridge University Press, 2. Edition, New York 2004.

ROSS, Denison, “The Orkhon Inscriptions: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. 5, S. 4, Londra, s. 861-876.

SAFRAN, Mustafa-Ahmet Şimşek, “Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı”, *Türkiye’de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 315-330.

SAİD, Edward, *Şarkiyatçılık*, Pınar Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul 1991.

SARAY, Mehmet, “Hocam Kafesoğlu ve Türk Milli Kültürü”, *Türk Edebiyatı*, S. 132, Ekim 1984, s. 53.

SARITAŞ, Eyüp, “Çin Kaynaklarından T'ung Tien Ve Bunun Türk Tarihi Açısından Önemi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İzmir 2000, s. 219-223.

SAYDAM, Bilgin, *Deli Dumrul’un Bilinci*, Metis Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2013.

SCHİMMELPENNİNCK, David, *What is Russian Orientalism?*, Yale University Press, London 2010.

SCHMİDT, Royal, “Cultural Nationalism in Herder”, *Journal of the History of Ideas*, C. 17, S. 3, 1956, s. 407-417.

SEKELY, Laszlo, “Genesis of Marxism”, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, C. 77, S. 4, 1988, s. 503-512.

SEVİNÇ, Necdet, “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 8, Ekim 1980, s. 17-74.

SEZER, Baykan, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2011.

SMİTHNER, Eric, “Descartes and Auguste Comte”, *The French Review*, C. 41, S. 5, 1968, s. 629-640.

SOYSAL, Gün, “Zeki Velidi Togan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C. 4 Milliyetçilik, 3. Baskı, İstanbul 2008, s. 488-495.

SÖĞÜTLÜ, İlyas, “Jön Türkler ve Siyasal Elitizm: Ahmet Rıza Bey Özelinde Bir İnceleme”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 54, 2018, s. 97-116.

SÖĞÜTLÜ, İlyas, “Cumhuriyet’in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 24, 2010, s. 133-148.

SÖNMEZ, Erdem, *Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

SÖNMEZ, Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul 2008.

STANFORD, Michael, *Tarih İncelenmesi İçin Bir Kılavuz*, Çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Akdes Nimet Kurat”, *DİA*, C. 26, s. 430-431.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

ŞİMŞEK, Ahmet, “Giriş”, *Milli Tarihin İnşası*, İstanbul 2011, s. 11-27.

ŞİMŞEK, Ahmet-Sibel Yalı, *Gerçekten Öyle mi Olmuş Post-Truth Zamanlarda Tarihin Temsili*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2019.

ŞİMŞEK, Ahmet, Ed., *Tarih Nasıl Yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2012.

ŞİMŞEK, Ahmet, Ed., *Tarih İçin Metodoloji*, PEGEM Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2016.

ŞİRİN, İbrahim, “Genel Tarih Anlayışları”, *Tarih Nasıl yazılır Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Ed. Ahmet Şimşek, 3. Basım, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 93-118.

ŞİRİN, İbrahim, “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara 2000, s. 555-574.

ŞİRİN, İbrahim, “Türk Düşünce Dünyasının Fotoğrafçısı Kurtuluş Kayalı”, *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 317-331.

TABERÎ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

T’ANG CHI, “Türk Tarihine Ait Çin Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 2, İstanbul Ekim 1971, s. 181-210.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Huzur*, Dergâh Yayınları, 29. Baskı, İstanbul 2017.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, 30. Baskı, İstanbul 2012.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY Yayınları, 6. Baskı, Ekim 2009.

TANSEL, Fevziye Abdullah, “Ahmet Vefik Paşa”, *Bellekten*, Cilt XXVIII, S. 109, Ankara 1964, s. 117-139.

TANYOL, Cahit, *Anadolu İhtilali I*, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.

Tarih I Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri 1931-1941, Tıpkıbasım, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014.

Tarih II, Orta Zamanlar, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler I-II-III*, TTK Yayınları, Ankara 2012.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Bilge Kağan'ın Vasiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017.

TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

TAŞAĞIL, Ahmet, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri”, *Türkiye'de Tarih yazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 51-68.

TAŞAĞIL, Ahmet, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler”, *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2019, s. 11-40.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Genel Türk Tarihinin Sınırları Hakkında”, Ed. Mehmet Alparğu, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018, s. 1-5.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Soru-Cevap 5”, *Prof. Dr. Ahmet Taşağıl*, Youtube.com, Dakika Aralığı; 20.49-21.18, Yayınlanma Tarihi, 03.02.2020.

TAŞTAN, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TAYLOR, Charles, *Seküler Çağ*, Çev. Dost Körpe, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten*, C. XXXV, S. 140, 1971, s. 655-663.

TEKELİ, İlhan, “Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine”, *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1997 Mersin, s. 121-138.

TELLİOĞLU, İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, 2016, s. 209-224.

TEZCAN, Baki, “Erken Osmanlı Tarihyazımında Moğol Hatıraları”, Çev Zeynep Nevin Yalçe, *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı*, Der. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 27-45.

TEZCAN, Mehmet, “Cumhuriyet Döneminde Türk ve İslam Öncesi Türk Tarihi ve Medeniyeti Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.75-88.

THOMPSON, Edward Arthur, *Hunlar*, Çev. Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2012.

THUKYDIDES, *Peloponnesos Savaşları*, Çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul 2010.

TOGAN, İsenbike, “Umumi Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan’ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı”, *Zeki Velidi Togan*, Ed. Serkan Acar, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 161-180.

TOGAN, İsenbike, Yay. Haz., *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T’ang Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

TOGAN, Sübidey, “Babam Zeki Velidi Togan”, *Milli Kültür*, S. 81, Şubat 1991, s. 43-47.

TOGAN, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı Reşiddin Oğuznâmesi tercüme ve tahlili*, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 1982.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul 1985.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.

TOKSÖZ, Meltem, “Reform ve Yönetim: Devletten Toplum Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat Değişim Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2011, s. 209-226.

TOPÇU, Nurettin, *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

TOPÇU, Nurettin, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1978.

TOPÇU, Nurettin, *Büyük Fetih*, Dergâh Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2016.

TOPRAK, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye’de Tarihçiliğin Son 50 Yılı ve Tekeli&İlkin İkilisi”, *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed. Ahmet Şimşek, PEGEM Akademi Yayıncılık, Ankara 2017, s. 1-11.

TOSH, John, *Tarihin Peşinde*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

TOLZ, Vera, “Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia”, *The Historical Journal*, C. 48, S. 1, Mart 2005, s. 127-150.

TROUILLOT, Michel Rolph, *Geçmiş Susturmak*, Çev. Sezai Ozan Zeybek, İthaki Yayınları, İstanbul 2015.

TUNA, Korkut, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, İz Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul 2011.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara 1981.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 22. Basım, İstanbul 2012.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 13. Basım, İstanbul 2010.

TURAN, Osman, “Türk İlminin Abidesi: Prof. Fuad Köprülü”, *Türk Kültürü*, S. 47, Eylül 1966, s. 936-942.

TURSUN BEY, *Târîh-i Ebul Feth*, Haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

Türk Tarihinin Ana Hatları, (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

TÜRKER, Özgür, *Nefesten Taşa Taştan Kâğıda Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı*, Türkiye Âlim Kitapları, Saarbrücken 2014.

UĞURLU, Serdar, “Eski Türklerin Dini”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20. Yıl Özel Sayısı, C. 12, Bolu 2012, s. 323-335.

ULUSU, Nuri, *Atatürk'ün Yanı Başında*, Der. Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul 2008.

UYDU, Mualla, *Türk İslam Bütünleşmesi*, Hamle Yayıncılık, İstanbul 1995.

UYDU YÜCEL, Mualla *Bozkırın Asenaları*, Çoban Yayınları, İstanbul 2019.

UYDU YÜCEL, Mualla, “Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 31, Ocak-Şubat 2015, s. 9-20.

UYDU YÜCEL, Mualla, “Lisans-Lisansüstü Eğitimde Dersler ve Materyaller”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 45-72.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Türk Tarihi Yazılırken”, *Bellekten*, C. 3, S. 10, Nisan 1939, s. 349-353.

ÜNLÜ, Barış, *Osmanlı Bir Dünya İmparatorluğunun Soykütüğü*, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016.

ÜSTEL, Fusun, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2016.

VICO, Giambattista *Yeni Bilim*, Çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2007.

VURGUN, Ahmet, *Milli Tarih Nedir?*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

WIDMANN, Horst, *Atatürk Üniversite Reformu*, Çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1981.

WOLF, Eric, *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, Çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

WOLF, Eric R., "The Peasant War in Germany: Friedrich Engels as Social Historian", *Science & Society*, C. 51, S. 1, İlkbahar 1987, s. 82-92.

WOOLF, Daniel, *Tarihin Küresel Tarihi*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

WRIGHT, Erik Olin, "Marxism as Social Science", *Berkeley Journal of Sociology*, C. 34, 1989, s. 209-222.

YAĞLI, Ali, "Ahmed Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi Adlı Romanın Fransız Dili ve Kültürünün İzleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 54, Ekim 2017, s. 46-55.

YALÇIN, Süleyman, "Kafesoğlu ve Türk-İslam Terkibi", *Türk Kültürü Araştırmalar Dergisi*, S. 10, Ankara 1985, s. 55-61.

YAZICI, Tahsin, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, C. 6, s. 63-64.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Osman Turan'ın Eserlerinde Tarih ve Tarihçi İlişkileri, Tebliğler ve Tartışmalar*, Yay. Haz. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1998, s. 7-14.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Orta Doğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

YILDIRIM, Farız, “Ahmed Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi Romanında İronik Söylem”, *Turkish Studies*, C. 6/3, Yaz 2011, s. 1783-1794.

YILDIRIM, Kürşat, “Genel Türk Tarihçiliğinde Tahrifat Sorunu Üzerine Bazı Görüşler”, *V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu 10-12 Mayıs 2018 Tam Metin Bildiriler*, (E-Kitap), İstanbul 2018, s. 32-35.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgü Kültür ve Sanat Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2015.

YİNANÇ, Mükremin Halil, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Tarihçilik", *Milli Tarihin İnşası*, İstanbul 2011, s. 59-96.

YORULMAZ, Osman, “Genel Türk Tarihi Alanında Lisansüstü Yeterlilikler ve Tezler”, *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I*, Ed. Mehmet Alpargu, Hat Baskı Sanatları Matbaası, İstanbul 2018, s. 75-83.

YUSUPOVIÇ YUSUPOV, Ferit, “Rusya Türkoloji'sinin Kurucusu V. V. Radlov”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Çev. Fatih Ekici, S. 52, 2015, s. 291-311.

YUVALI, Abdülkadir, Ed., *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ 1990.

YUVALI, Abdülkadir-Erhan Yoska, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Tarihçiliği”, *Tarih Yazımı Üzerine*, Ed. İsmail Özçelik, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 509-522.

YUVALI, Abdülkadir-Muhammet Beşir Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, TDAV Yayınları, İstanbul 1995.

YÜCE, Nuri, “Gyula Nemeth”, *DİA*, C. 32, s. 551-552.

YÜKSEL, Hasan, “Taşra Üniversitelerinde Tarih”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18 - 20 Mart 2010*, Ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 215-226.

ZINN, Howard, *The Politics of History*, Beacon Press, Boston 1970.

ZİYA GÖKALP, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.

ZİYA GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

ZİYA GÖKALP, “Tarih, ilim mi? Yoksa sanat mı?”, *Milli Tarihin İnşası*, Haz. Ahmet Şimşek, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 47-48.

2. Tezler

ARIK, Murat, *Esik Kurganı Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

ERDAĞ, Bora, *Maddeci Tarihçiliğe Eleştirel Bir Katkı Denemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Kocaeli 2010.

GÜMÜŞLÜ, Bedi, *Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

KAĞNICI, Gökhan, *Tarih Yazıcılığı Açısından Eski Mezopotamya'da Kralî Kayıtlardaki İfadelerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2012.

KENAR, Ceren, *Bargaining Between İslam and Kemalism: An Inversitagon of Official İslam Through Friday Sermons*, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in the Social Science (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

ÖZTÜRK, Murat, *Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Wolfram Eberhard (1909-1989)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009.

PELVANOĞLU, Emrah, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara 2011.

ŞİRİN, İbrahim, *Namık Kemal'in Tarih Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 1998.

TAŞ, Dilek, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı Ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

3. Çevrimiçi Kaynaklar

www.bianet.org

www.digilopedi.com

www.hurriyet.com.tr

www.iraqbodycount.org

www.karar.com

www.mevzuat.gov.tr

www.ntv.com.tr

www.tdk.gov.tr

www.twitter.com

www.yenicaggazetesi.com

www.youtube.com

4. Gazeteler

Cumhuriyet

Star

Yeniçağ